

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

BEŞ CİLDDƏ

II CİLD

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKİ-2006

Tarix edını və
on sözün müəllifi

Zaman Əsgəri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

ILHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

894.361'3'008-dc22

AZE

Azərbaycan nəşri antologiyası. Bey cildə. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb".
2006, 368 səh

Kıtabda XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan nəsrinin nümayəndələrindən Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Həşvərdiyev, Abbas Səlihət, Süleyman Sani Axundov, Sultanməcid Qonizadə, İbrahim bəy Musabəyov, Abdulla Şaiq, Əlabbas Müznib, Abdulla bəy Divanbəyovlu, Yusif Vəzir Çəmənzəminli və Cəfər Cəbbarlının nəsr əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

ISBN10 9952-34-077-X

ISBN13 978-9952-34-077-8

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

ÖN SÖZ

Azərbaycan türklərinin sosial-fəlsəfi, bədii-siyasi, nəzəri-estetik, elmi-mədəni fikir, bütövlükdə mədəniyyətində yeni erada keçidiyi iki min illik tarixi XX yüz il təməlləyir. Məhz bu əsrdə türkün öz keçmişinə - "milli mənlik və kişilik yaddaşına qayıdıb" (M.K. Ataturk) başlandı. 1905-ci ilin yanvar ayında Rusiyada başlanan xalq inqilabı təzliklə ölkənin hər yerini, o cümlədən Bakı şəhərini bürüyür. Azərbaycan xalqı siyasi azadlıq və demokratiya uğrunda mübarizəyə qoşulur. Bakıda kapitalist ağalara qarşı etirazlar güclənir, siyasi tələblər keçirilir. Zülmətkeşlər və ziyalılar hökumətdən onlara söz, mətbuat azadlığı, siyasi birliklər yaratmaq haqqı verilmasını tələb edirlər.

Rusiyadakı və Bakıdakı inqilabi çıxışlardan ruhlanan cənubi azərbaycanlılar da işsizlərə şəhərini qoruyub qoruyub mübarizəyə qalxırlar. 1906-cı ildə Tehrandə məsrufatçı elan olunur, məclis açılır və "Qanuni-əsnasi" qəbul edilir. Fəhriyədə baş verən üsyan və gətirdikən yüksələn İran inqilabına "Sərdarimilli" loqo bə qazanmış məşhur sarkordə Səttar xan başçılıq edir. Xalq onun ətrafında birləşir. Lakin bu inqilab da qələbə qazanma bilmir, rus çarizmi Cənubi Azərbaycanı və İranın bir hissəsini istila edir, işğalçılar yerli şahparastlarla birləşib, İran və Cənubi Azərbaycan inqilabını yatırırlar. Səttarxanı hiylə ilə Tehrana çağırır, orada ona xəyanət tələb edirlər. Atışma zamanı Səttarxan ağır yaralanır və uzun sürən xəstəlikdən sonra vəfat edir. Az sonra Birinci Dünya müharibəsi başlanır. Rusiyada fevral burjuva və sosialist inqilabları baş verir. "İkibaşlı qartal"ın zoqlonmuş cəyriqlərindən xilas olan Azərbaycanda yeni dövlət qurumu Demokratik Cümhuriyyət yaranır.

Deyişən zaman, yeniləşən həyat və təza itimati-siyasi münasibətlər bədii fikirdə, estetik inkişafda da öz əksini tapır. Cəmiyyətin bədii gedişatı, bədii sözün inkişafına təza istiqamət verir, estetik inkişafın forma və üsullarını zənginləşdirir; ədəbiyyat klassik mənafeçi realizmi qoruyub saxlamaqla yanaşı yeni tipli tonqidi realizmi və romantizmi də həyata gətirir. Bu realizmin ideya əsasını "artıq burjuva epoxasının yaratdığı demokratik ideologiyanın və millətçi məfkurənin nailiyyətləri təşkil etməyə başlayır. Fərdi ümünlərə yox, müffis bir itimati həyat və quruluş tərzinə etiraz və üsyanı bütöv bədii bir proqram kimi məhz realizmin bu yeni mərhələsi elan edir"¹

Həmin realizmin beşiyi başında həmişədən əvvəl və hər kəsdən artıq nəsir Cəlil Məmmədquluzadə dayanır. Bütövlükdə XX əsrin Azərbaycan nəşri onun "Poçt qutusu" ilə başlanır; bədii nəsrin yeni qəhrmanı, üslubu və ideya əlmi bu kiçik hekayə ilə müəyyənləşir. Cəmiyyətin "adi, xırda adamlar" bu realizmin qəhrmanı olur. Yaşar Qarayev doğru deyir ki, Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbiyyatda yeni mövzu və yeni qəhrman axtarıqlarının əsasında hələ ümum-mill, sosial-etnik oyanmadan əvvəlki sado adanın, xalq nümayəndəsinin - Novruzolinin surəti dayanır. Yazıçı məhz bu adi adamı milli məslək və vətəndaşlıq namusu, millətin mənafeyinə münasibət hərtərəfindən sosiyyələndirir².

"Poçt qutusu"nun qəhrmanı Novruzoli sado, mömin və əvami bir kəndlidir. Olduqca saf, sonumı bir insandır. Başlıca ideali ağasına sədaqətə xidmət etmək, ölinə qədər onun qulluğunda dumaqdır. Ədib onun daxili səfərlərini və səmimiyyətini sonsuz məhəbbətlə, avamlığına isə böyük mənafeçi əğr ilə təsvir edir; Novruzoli o qədər əvami ki, poçt qutusunun nə olduğunu da bilmir. Ağasının məktubunu ora salandan sonra məktub qalır, görünür, qayıdıb getsin, yoxsa qutunun yanında durub, kağızın keşiyini çəksin?! Elə bu vaxt poçt məmurunun qutunu açib məktublara oradan götürdüyünü görür. Güman edir ki, o kağızları oğurlayıb. Tez qaçıb poçt məmurunun qolundan yapışır: "Aşa, hara aparırsan kağızları?" - deyir onu tənbeh edir, doğru yola çağırır.

"Bəli işlər (yeni oğurluq - Z Ə) yaxşı deyil, adam üzganın malına təməllə salmaz. Məgər sizin şəriətdə oğurluq günah yazılmayıb?"³

Poçt məmuru onun sözlərindən heç nə anlamayıb öz vəziyyətini yerinə yetirmək istədikdə Novruzoli dəhşətə qəzəblənir. Bu qəzəb öz mənafeçini bir tərəfdən Novruzolinin əvamiyyətindən, onun poçt məmurunu tanımayıb, onu oğru hesab etməyindən götürürsə, digər tərəfdən onun öz ağasına hədsiz sədaqətindən məyuslanır: "Novruzoli hələ ölməyibdir ki, son onun ağasının kağızını aparasan"⁴. Məhz ağasına sədaqət hissi onun daxili ehtiraslarını çətdürərək, hökumət məmurunu yerə çırmaq dərəcəsinə qədər yüksəldir: "Gördüm ki, həmişə istəyir qoya qaça. Vallah hirs vurdu tapıma, ikiqüllü yazıqım kafirin çiyindən, bunu üzü üstə elə gəldim yerə ki, heybətədən ağrı qanadı. Sonra nəçmərək divanxanasından soldatlar iyrəkülüb mənə dəyö-dəyö aparıb atırlar dama"⁵.

Hekayədə bədii gülüşü doğuran və onun tipini sosiyyələndirən bir mühüm estetik keyfiyyət də komik situasiya ilə xarakterin daxili vühdətidir. Novruzoli özünün bütün hərəkətlərini, işlədiyini qəbahlət və cinayəti tamamilə qanunu və təbii bir iş hesab edir. O özünü deyil, məktublara yığıb aparmaq istəyən

¹ Yaşar Qarayev, Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı, 2002, səh.319.

² Cəlil Məmmədquluzadə, Əsərləri, 6 cildə, I cild, Bakı, 1983, səh.85.

³ Yəni orada, səh.85-86

⁴ Yaşar Qarayev, Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı, 2002, səh.306.

vəzifə sahibini müqəssir bilir. Elo buna görə hekayədə gülüşü "Novruzəlinin hərəkətlərindən, vəziyyətlərindən çox, onun əhvalatı böyük inam və etqadla, özünə haqq qazandırməğa qalınmaqla danışması, xanın olan sədəqətini tez-tez, xüsusi vurğu ilə ifadə etməsi və işlədiyi cinayətdə möhr "kəfirin" müqəssirliyini sübut etmək cəhd¹" qüvvətləndirir².

Novruzəli C.Məmmədquluzadə gülüşünün obyektidir. Bu gülüşü ifadə edən, həyatı keçirən birinci surət isə Vəli xandır. Hekayədə Novruzəli kimi o da yüksək yazıçı somimiyyəti ilə təsvir olunur. Lakin bir sıra təhlillərdə Vəli xan "rəfeyli" adlandırılır. Onun qəhqəhələri Novruzəliyə istehza, haqarət kimi mənalandırılır və buna görə o, nifrət hədəfi hesab edilir: "Vəli xan mülkədar-dır, heç bir iş görmədən, zəhmət çəkmədən, hazır mədaxil hesabına yaşayan rəfeylidir"³. "Xanın gülüşündə istehza, kinayə, yoxsulluq və əvəm kəndliyə haqarətli münasibət hakimdir... Onun gülüşü ağayana, haqarətli, nişənd və istehza ilə qarışıq bir gülüşdür... Əgər Novruzəli rəğbətli qarşılanırsa, mütoşəxxis, etinasız Vəli xan nifrətlə yad edilir. Xanın haqarətinə gülüşü bizi hiddətləndirir: biz onun gülüşü və qəhqəhələrini bir qədər də təndləşdirib, qəzəb hissi ilə yığurub xanın öz üzünə yağdırırıq"⁴.

Əslində isə Vəli xanın gülüşü istehza və nişənd yox, qəlbin dərnəklərindən gələn kinayəsiz, küdurətsiz çətin gülüşdür. Onun Novruzəliyə münasibətində heç bir haqarət yoxdur. Əgər Vəli xan öz kəndlisinə haqarətli baxsaydı, Novruzəli çoxdan bəri onun yanına bu qədər sədəqətlə, özü də əlidlə gəlib-gətməzdi. İkinci tərəfdən xan haqarət bəslədiyi adanı zəminə götürmək üçün divanxanaya, pristavın yanına gədirəmi? Tədqiqatçı bunları nəzərə almadan hekayədə Vəli xana qarşı "ictimai-siyasi mahiyyəti satıra" görür. Guya C.Məmmədquluzadə kiçik adamları "istismar edənləri ictimai satiraya tutmaq əzmi göstərər. O, istismarçıları əli ev şərəitində, kəndli, nəkar və qulluqçuları ilə davranış və hərəkətlərində belə öz sinfi mənsubiyyəti ilə təmasda verir"⁵.

Əslində isə hekayədə ictimai ziddiyyətləri əks etdirən heç nə yoxdur. F.Hüseynov doğrı deyir ki, C.Məmmədquluzadə na Vəli xanın hakimiyyətinə, zərbdəstindən, yoxsulları etinasızlığından, nə də kəndlinin məzlumluğundan bir kolmo cəhət salmır. O, mövcud ictimai mühitə zəlm, bərhərsizlik, ağalılıq-qulluq bərcəldə bir söz demir⁶. Məsələ ondadır ki, əvəm, sədələvh Novruzəli həm də itaətkar bir adamdır. Xana xidmət etməkdən, ağasının qulluğunda durmaqdan həzz alır və bunu daxili bir məmnunluqla dilə gətirir:

¹ Firdan Hüseynov. Adı əhvalatlarda böyük haqqatlar. Bakı, 1977, səh.55.

² Məmməd Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsrı. Bakı, 1963, səh.31.

³ Həmçinin bax: Cəlil Məmmədquluzadə. Həyat və yaradıcılığı. Bakı, 1974, səh.58

⁴ Firdan Hüseynov. Adı əhvalatlarda böyük haqqatlar. Bakı, 1977, səh.54-56

⁵ Yəni orada, səh.56

"Başma dönüm, xan... Qadını alım... Mən ölənə kimi sənə qulam... Qurban olsun sənə monim yetim-yesimni! Sənsiz monim bir günüm olmasın! Sənin qədənlərinə mən qurban olum..."⁷ və s.

C.Məmmədquluzadə Novruzəli surəti ilə Azərbaycan ictimaiyyətinə kəndli surətinin – ədi adamın yeni ictimaiyyəti xüsusiyyətlərini təqdim edir. O, Azərbaycan kəndlisinin məzlumluğunu, yazıqlığını, mütləbi və ictimai arxasızlığını XIX əsrdə Məhəmmədhusən aminin simasında canlandırmışdır. Onun əvəmligini isə yazıçı XX əsrin başlanğıcında Novruzəlinin təmsalində diqqət mərkəzinə gətirir. Lakin bu dəfə yazıçı onu – ədi adamı milli məslək, vətəndaşlıq namusu, cəmiyyətdə yeri, mövqeyi baxımından ictimaiyyətləndirir. Aydın olur ki, daxili səliqli, ağasına qarşı maksimal sədəqət və itaətkarlıq hissi onun üç dünyasında ciddi bir kösir – çətinlik yaratmışdır: Yaşar Qarayev bunu ictimai şüur, fəaliyyət kasıblığı – "vətəndaşlıq kasıblığı" adlandırır⁸.

Azərbaycan vətəndaşının fikir, düşüncə kasıblığı – əvəmligi və cəhəlləri "İranda hüriyyətlər" hekayəsində də Cəlil Məmmədquluzadəni narahət edən başlıca məsələdir. Lakin "Poçt qutusu"ndan fərqli olaraq, bu hekayədə bədii təhkiyənin mərkəzinə kəndlinin yox, fəhlənin əvəmligi gətirilir. Əsərin qəhrəmanı – İranda çörəkpulu qazanmaq üçün Qafqaza gəlmiş fəhlə Kərbəlayi Məmmədəli də kəndli Novruzəli kimi savadsız, dünyadan bixəbər, əvəm bir adamdır. O, İranda Ərəblər kəndindəndir. "İki il yandırdı ki, qərbə çıxıb az-çox çörəkpulu qazandı və əhli-əyalını saxlasın... Əvvəllər Kərbəlayi Məmmədəli fəhləlik edirdi və iki-üç ayda bir üç-dörd manat xərclik və altı-yəddi arşın çit göndərirdi evinə. Keçən il ərmoni-müasılman davası düşəndə Kərbəlayi Məmmədəli getmişdi vətənə və beş-on manat pul da aparmışdı. Amma söhbət aydır ki, evindən çıxıb gəlib indiyədək ancaq bir dəfə Ərəblərə anasına iki manat göndərmiş ki, evdə xərclik ödəsinlər"⁹.

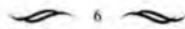
Kərbəlayi Məmmədəli İranda camaata hüriyyət – əzadlıq verildiyini eşidəndə uşağ kimi sevindir, padşaha dua edir. Lakin Kərbəlayi Məmmədəlinin "hüriyyət" haqqında heç bir insüvvürü yoxdur. O belə güman edir ki, hüriyyət nə isə, maddi nemətdir. Buna görə həmin hüriyyətdən özünə pay umur və Ərəblər kəndinə – anasına məktub yazaraq, ona çatacaq hüriyyət payını təzliklə göndərməyi xahiş edir.

Yaşadığı dövrün torəqi və inkişaf surətini dərk edə bilməyən Kərbəlayi Məmmədəli artıq yoxsulluqdan qurtaracağını, maddi vəziyyətinin yaxşılaşacağını güman edərək arvadına deyir: "Allah qıysa, hundan sonra pulumuz çox

⁷ Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərlər. 6 cildə, 1 cild. Bakı, 1983, səh.81-85.

⁸ Yaşar Qarayev. Azərbaycan ictimaiyyəti: XIX və XX yüzillər. Bakı, 2002, səh.319

⁹ Yəni orada, səh.111-112

ular. Elo ha deyirdin ki, mənə unis möxmərindən bir arxalıq al. İndi, vallah, bundan sonra ataram! Axı özün görürdün ki, pulun görmürdü; amma, Allah qovsa, bundan sonra pulum çox olar!"¹

"İranda hüriyyot" çoxproblemlı əsərdir. Hekayədə gülüş hədəfi təkco avamliq, modoni-siyasi gerilik deyil; yazıçı sigobazliq, iktiravdılıq, yalançılıq kimi ictimai-oxlaqı kəsirləri də tənqid edir. Kərbolayı Mommədolinin ac-yalavac ailəsinin gözünü yolda, üroyini intizarda qoyan təkca Qafqaz səhə-lünün "şuluq" olması, iş yoxluğu deyil, ilk növbədə "onun bir dul arvadı siğa cimosi"²dir. Mohz siğa etdiyi arvada (onun adı Porinisodir) çəkdiyi xorelor Kərbolayı Mommədolini tamam pulsuzlaşdırır və o, aylarla öz ailəsinə bir-iki manat avozinə bir paket yalan göndərir.

Hekayədə C.Mommədquluzadonin gülüş hədəfi etdiyi surətlərdən biri də Məşədi Molla Həsən surətidir. Yazıçının "kiçik adamlar" qalereyasına daxil olan surətlərin çoxu kimi Məşədi Molla Həsən də İran əhli-dir – həmsərdir: "On-on iki il bundan irəli Məşədi İrovanda başına yedd-i səkkiz müəslman uşağı yığıb müdərrişlik elərdi. Axırda uşaqlar başladılar bir-bir dağılmağa; o səbəbə ki, uşağın biri dərşini bilməyəndə Məşədi Molla Həsən tüpürürdü uşağın üzünə. Bir neçə dofo uşaqlar gedib atalarına şikayət elədilər, bir neçə dofo uşaqların atası gəlib Mollanın üzünə tüpürdü. Amma bunlar hamısı ötü-şərdi, əğar uşaqlar dağılmısa idilər. Uşaqlar dağıldılar"³.

Bundan sonra Məşədi Molla Həsən kitab satmağa başlayır. Ancaq alveri çox zəif olduğundan güzəranı kağız yazmaqla keçir. Ədib onun məktub yaz-maq üsulunu təfərrüatlına qədər təqdim edir: "Məşədi Molla Həsən əvvəl cənəyi taxır gözünə, sonra qələməni açır, qələmənin dovatinə bir qotrə su tükür, qamış qələmin ucunu basır sol əlinin şəhadət barmağının ucuna, sonra bir voroq çirkli poçt kağızını kitabın içindən tapıb yaradan cırır, yansını solıqıq ilə qoyur kitabın arasına, yansını qoyur sol dizinin üstünə, qələmi batırır mürəkəbə və öz-özünə başlayır kağızı yazmağa"⁴.

Belo təsvir üsulu obrazın fəaliyyət sferasını aydın və canlı əks etdirir. Öz xətlinə vurğunluq nəticəsində Məşədi Molla Həsən bir gündə yazdığı iki kağızın ünvanlarını dəyişik salır və bununla da hadisələrin inkişafı yeni və daha gülməli istiqamət alır. Kərbolayı Mommədolinin avamliqından başqa qorxaqlığı və yalançılığını da əyanlaşdıran yeni epizodlar meydana gəlir. O, qürbətə aldığı Porinisəyə sədaqət və etibarı nüməyis etdirmək istərkon votəndəki arvadı Tükəzbanə etibarsızlığı və sədaqətsizliyi aşkar olur...

¹ Cəlil Mommədquluzadə. Əsərləri. 6 cildə, I cild. Bakı, 1983, səh.113.

² Yəni orada, səh.110.

³ Yəni orada, səh.111.

XX əsrin ilk illərindən başlayaraq bədii nəsrə Azərbaycan vətəndaşının, xüsusilə fəhlələrin (yəni "kiçik adam"ın) ağır həyatı, məişət, dolanışq problemləri ilə yanaşı, həmin problemlər qarşısında qalan insanın keçirdiyi sarsım-lılar, daxili sağlığı, mənəvi təmizliyi, yaddaqlan bədii lövhələrini göstərir. Təkco özünün deyil, bütün ailəsinin maddi böhran, əcliq və səfalət qarşısında qalan zəhmət adamının həqiqi insani keyfiyyətləri qorumaq uğrunda göstə-rdiyi möhkəm iradə Sultanməcid Qonizadonin "Allah xurmu" hekayəsində xalis məarifçilik mövqeyindən əks etdirilir. Müəllif işçi-omolo həyatını təsvir edər-ken bədii təhlilin mərkəzinə burjuə-mülkədar quruluşunun sosial-iqtisadi problemlərini deyil, onun etik-oxlaq məsələlərini götürür.

Halallığa çağırış ideyasının yüksək bədii intonasıya ilə təbliğ olunduğu bu əsərin mərkəzində Məşədi Əsgər surəti dayanır. Yazıçı onun biografiyası haqqında ətraflı məlumat verir. Körpə vaxtlarından yetim qalan Məşədi Əsgər on iki yaşında doğma yurdu Dərbəndi tərk edərək, bir təsadüf nəticəsində Bakıya gəlib çıxmış, nəfə gəmilərinin birində müzdurluq etməyə başlamışdır. Ağır əmək sənəti onun bədənini möhkəmləndirmiş, ol-ayamı kobudlaşdır-mış, barmuqlarını həmişəlik qəbarli etmişdir: "Qısaboylu, genkürekli zorluca Məşədi Əsgər qırx yaşında bir kişi idi... İyirmi səkkiz ilin müddətində od ilə su arasında bişib, bərkiyib abnəso¹ dönmüşdü, azar-bezar on olduğumı əsla bilməzdi. Oturanda iki adamın xörəyini yeyib, qalxanda üçünün işini görməyə məhir idi. İyirmi səkkiz ilin ərzində bir-cə gün olsa da qulluqdan qalmıqdıq ancaq ikicə ay xəzəyindən möhlət alıb, imam Rza ziyarətinə getmişdi.

Yəvən çörəyə qonaq edən müzdür illər uzunu boğazından kəsdiyindən on ilin ərzində altı yüz manat nağd cəm edib, Qanlıtopa adlanan möhlədə özü üçün bir daxmə tikmişdi və sonra yenə on il qonaqatlı bir altı yüz manat da cəmliyə evlənmişdi. İndi səkkiz il idi ki, müzdür Məşədi Əsgər Qanlıtopoda bir arvadı və üç baş uşağı ilə ayda iyirmi manata kirayə edərək dolanırdı"².

Belo kəsib həyat keçirməsinə baxmayaraq, güzəranından daima razılıq edən, həmişə namusla yaşayan Məşədi Əsgəri təleyi yeni və daha çətin bir imtəhana çəkir; bir gün o, yelkoni açarkən nərdivandan yıxılıb sol qolu sınır. Fəthəlin tuxminon bir ay iş görü bilməyəcəyini eşidən "xözeyin" hirsələnor, onun axırını haqq-hesabını verib işdən çıxardır. Məşədi Əsgər sahibkann verdiyi son qupik-quruşları ilə mağazadan nişyə aldığı malların pulunu ödə-yib, balaları ilə birlikdə dörd divar arasında ac-susuz qalır. Bütün günü çörək-pulu qazanmaq harədə düşünüb-düşənsə də heç nə əldə edə bilməyən bu namuşi kişi ələcsizliqdan oğurluq etməli olur. Lakin Məşədi Əsgər hərəke-tinə görə dərhal peşmançılıq çəkir. "Allah qorxusundan" ağlayıb, şeytana lənət

¹ Abnəs – qara rəngli, olduqca bərk və qiymətli ağac

² Sultanməcid Qonizadə. Gəlinlər həməyli. Bakı, 1986, səh.102-103.

oxuyur. "Əməlinin qəbahəti halılarının aqlığını ona unutturur. Məşədi Əsgər yalnız çamadan yiyosini tapıb oğurladığı aşyanı ona qaytarmaq, hərəkəti üçün üzrxahlıq etmək, acınahı məsafirdən bağışlanmasını dilinok burdo düşünür. Firtəsi gün çox böyük çətinlikdən sonra çamadanı divanxanaya götürüb Sədrəddin bəyə verməklə günahlarını yuyur və vicdan özəbindən xilas olur.

Məşədi Əsgərin bu əməli Allah yanında boyonlir; xeyir əməli ona xeyir götürür, tacir Hacı Məhəmməd-hüseynin şərfinə görə oğurlanmış pulun düz iyirmi faizi – on dörd min üç yüz yetmiş beş manatı odalot divanı vastəsilə Məşədi Əsgərə çaur. "Gündə dörd əbbasiya möhtac olan müzdür indi minlərlə sahib olduğundan haşına gəlməyi qəziyyon! Allah-taalanın iradəsi sayaraq, öldə etdiyü pula barkaz, gəmi alıb, gəmiçilik şirkəti düzəldir. Günbəgün var-dövləti artan Məşədi Əsgər Hacı ziyarətə gedib "Hacı" ləqəbi qazanır. O həmişə kəşib gələnlərini xatırlayaraq övladlarına daxilən saf, təmiz olmağı məsləhət bilir: "Ürəyinizdə Allah xofu olsun. Vəssalam!"

Bələliklə, S.Qənizədə bir maarifçi olaraq, cəmiyyətin sosial-siyasi tərəqqisini, bəşər oğlunun əbədi səadətini monəvi-mənəvi-oxlaqi saflıqna və daxilə təkamül əməlləri ilə bağlayır. Gözəl və xoşbəxt insan cəmiyyəti qurmağın real yolu inqilabi çevrilişlər deyil, həm ayrı-ayrı fərdlər, həm də bütöv xalq miqyasında monəvi sərəvətlərni çiçəkləndirmək, güclü təkamüldür. Yalnız daxilən səlləmiş, hər cür oxlaqi naqislikdən uzaq insan əbədi xoşbəxtliyə layiqdir. "Allah xofu" bu ideyanın bədii təsdiqi, real görünüşüdür.

Əsərdə Məşədi Əsgər kimi Sədrəddin bəy surəti də həmin ideyanın daşıyıcısıdır. Onu S.Qənizədən "moralist həyətlərinin ifadəçisi" hesab edən X.Mənimodov doğru deyir ki, ədəb "Sədrəddin bəyi hekayədə maarifçi fikirlərinin rüporuna çevirmiş, onun simasında qurulacaq "zəka səltonətinin" tipik nümayəndəsini təqdim etmişdir"¹. Divanxanədə siləstçi işləyən Sədrəddin bəy "nəqib adamlardan bəndir, həmişə millətdaşların halını yəni, divanxanalarda onlara kömək edir"². O, insanların təbiətindəki qüsurlara qarşı inadla mübarizə aparır, pis xəhətləri islah eiməyə çalışır. Sədrəddin bəy özünün ağıllı söhbətləri ilə Məşədi Əsgərin ruhunu oxşayır, müzdürün batını ələmində özge bir təsəlli nuru işıqlandırır. Məşədi Əsgər cəhəllətin, pis adətlərin insana vurduğu ziyanlar haqqında Sədrəddin bəyin söhbətini dirlədikdən sonra daxilə bir məmnunluq duyaraq deyir: "Sədrəddin bəy çox ağıllı adəmdir, çox da yaxşı adəmdir. Ax, kəş ki, bu cür adam axund olmaydı, mərsiyəxan olmaydı, çıxardı minbərə, moizə deyərdi, mərsiyə oxuyardı, adam ləzzət aparardı"³.

Sədrəddin bəy Qurandan ayo gətirib deyir ki, cinsindən asılı olmayaraq oğurluq edən şəxsin öli kosimləkdir. Ancaq burada əsil mətləb ol kəsmək deyil, bolko oğurluğun kötüyün kəsməkdir. Oğurluq o payədə yaman qəbahətdir ki, ol kosilsə, ondan yaxşıdır ki, daha bu qəbahət təkəmr olmasın və ya ki, taktarı çətin olsun. Əl kəsməkdən ibarət odur ki, heç kəs əlin oğurluğa uzada bilməsin və yaxud ızalməsin... Oğurluğun qəbahətini yaxşıca anılmaqdan ötrü qanacaq lazımdır ki, şəriətin intişarına bağlıdır... Əgər insanlar Allah qoyduğu şəriətlə zindəganlıq etsələr, əlbəttə ki, dünyədə hərgiz oğurluq ələ bilməz, çünki heç kəs oğurluqda olan mürdar qəbahəti boyununa götürməz... Amma çifayda? Əlim və şəriət hələ o dərəcədə intişar tapmayıbdır ki, hamı insanlar insanlıq şərəfini anılayıb, vicdan ismətin səllayə bilsinlər... Amma bir vaxt ələr ki, məarif-məşəllənin işığı ələmi basar; ölkələrdə, şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, əbəlləndə məkətblər bina əlunər, qiraətəxanələr açılər, əsil ürf tiryəki insanlərin təbiətində yerləşib vicdanlərinə sirayət ədər. Onda əl "kəsmək" məsələsi o mənədə istəməl əlur ki, hər kəsin başı üstündə öz vicdanı qılinc əlurə dayandıqda əlləri hərgiz oğurluğa uzana bilməz"⁴.

XX əsrin məarifçi yazıçılərin monəvi-oxlaqi saflığı, "Allah xofu"nu – vicdan səsində qulaq əsməyi təbliğ etməklə yanaşı hərquə həyat və yaşayış tərzi, bu həyatın insanlərdə əmələ gətirdiyi eymbəclikləri, xüsəsilə monəvi yoxsulluğu, oxlaqi kəsirləri də pisləyirdilər. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev "Ata və oğul", İbrahim bəy Məsəbəyovun "Nəft və milyon səltonətində" kimi əsərlərində cəmiyyəti eymbəcləşdirərək möhəvə aparən prosəslər ələli oxlaqi mövqədə təhlil və şərh ədilər. Hər iki əsər milli məarifçi məfkurənin və rəalist bədii estetik mədelin görümlü ifadəsidir. Onlərin ikisində də didaktik pəfəs ilk pləndədir; müəlliflər həyatda nəyin yaxşı, nəyin pis əldüğünü, zəhmətlə tufeylin, ağılla cəhəllətin, işıqla qaranlıqın qarşılaşdırılmasını yolu ilə əks ədilər. Həm Ə.Haqverdiyev, həm də İ.Məsəbəyov insani uçurumu aparən ağılsızlıqın, cəhəllətin, oxlaqsızlıqın tərətirdiyi faciələri təsəlli əks etdirmək üçün əli nəvbədə əqlin, zəhmətin, saf, təmiz oxlaqın yaratdığı gözəlliyi ənləndirir.

Bu əsərlərin ikisində də zəkənin, nəməslu əməyin qurub-yaratdığı gözəlliyi, həmin gözəlliyə məkəfil mövqədə durən oxlaqsızlıqı möhəv ədir. Ə.Haqverdiyev də, İ.Məsəbəyov da təsvir ədikləri pərsənajlən iki qütbə ayrıır, birini yaxşı, ikincisini isə pis nəmənu kimi göstərlirlər. Colil ağa ("Nəft və milyon səltonətində") nə qədər ki, əqlin, zəkənin hökmünə qulaq əsir, tufeyli onu xoşbəxtliyə doğru aparır; o, yetim, kimsəsiz bir uşaq ikən çoxlu var-dövlət səhibi əlur. İçkiyə, işrətə qurşənib, əqlə, zəkayə, nəməslu həyatə ərxə çevirəndə isə onun təkəko bir səhibkər kimi yox, həm də bir insan kimi faciəsi başlənir. Bütöv var-dövlətini küləyə səvəran Colil ağa əlilosini və həyatını da qayb ədir.

¹ Səltənəcədi Qənizədə. Gələnlər həməyli. Bəki, 1986, səh.128.

² Xeyrulla Məmmədov. Səltənəcədi Qənizədə. Bəki, 1983, səh.190.

³ Səltənəcədi Qənizədə. Gələnlər həməyli. Bəki, 1986, səh.116.

⁴ Yəni orada, səh.123.

⁵ Səltənəcədi Qənizədə. Gələnlər həməyli. Bəki, 1986, səh.121, 122.

Ə. Haqverdiyev "Ata və oğul" hekayəsində də hadisə və süjet iki istiqamətdə davam edir. Əsərin birinci hissəsində təhkiyənin mərkəzinə Hacı Xəlilin, ikinci hissəsində isə onun oğlu Əkbərin bioqrafiyası gətirilir. Atadan yetim qalmış Xəlil Ağahüseyn kimi növbə şəxsin himayəsinə düşdüyündən günböyü toroqqı edib, öz forasətini və bacarığını ilahinin hörmətini qazanır və "şöhrətə, tacirlər arasında əvvəlincisi şəxs hesab olunur". Onun oğlu Əkbər isə, əksinə, pis adamla – Rüstəm kimi bir tüfeyli ilə yoldaşlıq etdiyindən atadan qalma vərdətinin hamısını itirib özünü də hərbə özlənür. Hadisələrin belə təsviri yazıçının məarifçi dünyagörüşünə və məarifçi estetikasının prinsiplərinə tam uyğun gəlir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan nəsrində humanizm, insana məhəbbət ideyalarının dini-mənəvi keçmiş – küllə, folklorlara marağı artırır. Əlahbas Müznib şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri əsasında yazdığı hekayələrdən ibarət "Qırat" kitabını və müqəddəs "Quran"ın "Yusif" surəsi əsasında qələmə aldığı "Yusif və Züleyxa" romanını çap etdirir. Bütün islam dünyasında məşhur olan qədim bir əhvalatı yenidən bədii təhkiyənin predmetinə çevirməklə müəllif öz çağdaşlarının oxlaqı saflığı və müqəddəslik duyğularını oyandırır. Əsərdə məlum hadisələr danışıqla da, yazıçı özünü tamamilə yeni bədii struktura təqdim edir. Xüsusilə əhvalatların füsillər üzrə verilməsi, süjetdə epik konfliktin kəskinləşdirilməsi, dil sadəliyi romana aydın görünən bir özünəməxsusluq gətirir.

Ə. Müznibin "Yusif və Züleyxa" romanında olduğu kimi Cəfər Cabbarlının "Aslan və Fərhad" hekayəsində də mənəvi-oxlaqı təmizliyə çağırış ideyası yüksək bədii intonasiya ilə ifadə olunur. Bu əsərin də məzmununda "Yusif" surəsi həmçinin, "Yusif və Züleyxa" romanı ilə susuzluq nöqəmlər görmək mümkündür: aralı qadın gənclərin gözəlliyi qarşısında şəhətət hissləri ilə yaşaması, ona vurğunluğu, xoyunatı səhnələri və s. Ancaq surədən və romandan fərqli olaraq, hissi-sentimental ruhun daha qənaq təqdim olunduğu hekayədə Cabbarlı başqarı oxlaqa, xüsusilə daxili "mon" o sədəqətin qurduğu xoşbəxtliyi deyil, xəyanətin törətdiyi faciəni əks etdirir.

Yusif kimi Aslan da özünü qarşı riyakarlığı qarşısından görür, Fərhad Aslanın ona olan güclü sevgisindən istifadə edərək qarşısını aldatmağa başlayır, məktəbdən qaçıb günlərini bulvarda keçirdiyi, "gah o qızın, gah bu qızın dalınca düşdüyü" halda evə gəlir, guya kitab üçün, yaxud məktub forması üçün pul istəyir. Qarşısını dolıcılıq sevmə, öz xoşbəxtliyini onun inkişafında görəndə Aslan isə nəinki min bir əziyyətlə qarşandığı pulları, hətta quru canını da Fərhadın yolunda qurban verməyə hazırdır. Məhz qarşısına olan "Məcnun eşqi" Fərhadı yaranmış əqoizmi, riyakarlığı görməkdə Aslanı maneə olmur.

Yazıçı zohmətkeç Aslanı, "insan surətində göydən enmiş mələk" adlandırır. Ata-anasının ölümündən sonra o, balaca bacısına da, qarşısına da pasiban olur, onları böyüdür, xoşbəxt olmaları üçün onlardan gələn edir. Fərhad isə qarşasının böyük fədakarlığına, kiçilməz məhəbbətinə ondan daha böyük bir xoyunatılı cavab verir; onun namusunu ləkəliyə.

"Yusif və Züleyxa"da (həm surədə, həm nağılda, həm də romanda) olduğu kimi, "Aslan və Fərhad" hekayəsində də oğlanı qız – Fərhadı Gülzər döz yoldan səpdirərək istəyir. Bu moqam romanda Yusifin daxili saflığını, hekayədə isə Fərhadın oxlaqı naqisliyinin görünməsinə şərait yaradır və beləliklə, Fərhadın daxili eybəcərliyi bütün dəhşətləri ilə tozabür edir. O, Gülzərin "təbəssümlərlə oynayan gözələrinə baxıb..." nazik belini qollar arasında qucaqda təkə qarşısını yox, əzab-əziyyəti içərişində qovrulmuş bəxtsini də unudur.

"Aslan və Fərhad" hekayəsindəki hissi-sentimental təsvir üslubu Abdulla bəy Divanbəyogluğun "Can yangısı" povesti üçün də səciyyəvidir. Əsərdə şəxsi məhəbbət duyğuların vətən sevgisi ilə qarşı-qarşıya qoyulur. Hansı daha əsasdır: qadın, yoxsa vətən sevgisi? Povestin baş qəhrmanı kimi ayrı-ayrı şəxslər də üstünlüyü vətənə verirlər. Həm Əhməd, həm də Ruqiyyə birlikdə no qədər xoşbəxt görünlər də Vətəndən kənarda iztirab çəkir, kədər-lənirlər. Hətta Əhməd bu iki məhəbbəti bir qəlbə birləşdirməyə cəhd edir, lakin heç nə alınır: "Vətənim anamdır, əğuşumu açıb "gəl" deyirdi. Mən getməzdim, amma qan çəkirdi, qan aparırdı, ruh parılab açmışdı, könül cusa gəlmişdi, qəlbim "vətən, vətən" vururdu... İstədim vətən məhəbbətini Ruqiyyə məhəbbətində qoruyub, bacarmadım. Vətən məhəbbətini Ruqiyyə eşqi-ətəşində yandırmaq istədim, qəsdim yemədim. Ruqiyyənin zülfəri ilə dolamırdı, torp düşmədi... Fikrim-zikrim Ruqiyyədən vətənə getdi... Vətən məhəbbəti aşib, çəşub ləpəsi mənə arxasına aldı..."¹

Povestdə kənd şəhər qarşı qoyulur: saf təbiət, əkinçilik, maldarlıq həyatı idealizə olunur. Müəllifə görə, şəhər mühiti pahlığı, təmizliyi, kökü, mayanı, ilkinliyi zədələyir, məhv edir. Bütün ömrünü cüldə təbiətin qoynunda keçirmiş Ruqiyyənin atası şəhər də bir həftə qalanda sonra deyir: "Böylə yerlə partılanda, mən gedəcəyəm... Qara meşə qabağında, göy dağ başının üstündə olmasa, qara naçıqın, ağ sürünən mələklərini, göyün çaqalıtısını, gurultusunu eşitməmə, mən doluna bilmərim. Bunları sə dolanma mənə haram olar... O yanda malın göyşəməsi, ilximin oxrantısı qulağıma gəlir. Başım üstündə yarpaq-yarpaq ilə danışırmı?"

¹ Abdulla bəy Divanbəyoglu. Can yangısı. Bakı, 1981, səh. 171

Əhmədovun və atasından fərqli olaraq Ruqiyyə insanu-sevgiliyə məhəbbətli üstün tutur. O, doğma çöllərdən, ata-anasından ayrılmış Əhmədlə şəhərə gəlir və öz səadətini Əhmədlə almaqda görür. Lakin Əhməd Ruqiyyənin fədakarlığını qiymətləndirə bilmir. Doğma yurtdan, öz adamlarından ayrı düşən Ruqiyyəni Əhməddən gördüyü soyuqluq və biganəlik daha çox incidir, üzür. O, xostolonub ölür. Öz məbiyyəti etibarlı və ölümlə məclədrəmatik səcyyəyə daşıyır və Əhmədin ürəyindən silinib getmiş "köhnə eşq, köhnə məhəbbət" hissələrini oyadaraq, onun qolbına, canına güclü bir daxili yanğı gətirir. Əhməd bu yanğı ilə çöllərə düşüb, dağları, daşları, meşələri dolaşsa da qəbahətini yuya bilmir. İnsana etinasızlıq onun vətənpərvərliyinə də zərər gətirir. Böyük insan-pərvər olmadan həqiqi vətənpərvər olmaq mümkün deyil! Pəvestin ümumi nəzərindən çıxan fəlsəfi-əxlaqi nəticə budur.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında, o cümlədən nəsrdə məarifçilik realizmdən başqa bir də romantik estetik konsepsiya ilə zənginləşir. Ədəbiyyatda məarifçi düşüncə və ideologiya özünü həm realizm, həm də romantizmi şəkildə göstərir və milli bədii nəsrin bir sıra nümunələri romantik üslubda yaranır. M.Hədinin "Səadət-zailo", A.Şaiqin "Küç", "Məktub yetişmədi", A.Səhətin "Bədəxt ailo", "Qaragönlü Hülma", Ə.Hüseynzadənin "Siyasəti-fürsət", A.Divanbəyovğunun "Ərdü dərəsi", "Əbdül və Şahzadə", C.Cabbarlının "Mənsur və Sitar", Surur pəvest və hekayələri... Yüksək sənətkarlıqla yazılmış bu əsərlərin hamısında real və ya ideal baxımdan tənqidi və təhlil edilir. Onların əsas ideyası humanizmdir. İnsan, onun layəqəti, cəmiyyətdə məvqeyi, daxili-mənəvi cəhətləri, arzu və istəkləri varlı-kəsib münasibətləri dövrün mənəviyyat, məişət və əxlaqla bağlı problemləri həmin əsərlərdə özünün romantik əksini tapan ciddi problemlərdir.

Milli əzadlıq, onun uğur və çətinlikləri, xilaskar türk əsgərinin qəhrəmanlıq səhifələri, istiqlal uğrunda şəhidliyi, Bakıda ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırım, qarlı daşnak irticası mövzuları da XX əsrin əvvəlləri, daha dəqiqi, Cümhuriyyət dövrü Azərbaycan nəsrində mühüm yer tutur. Tağı Şahbəzi Simürğün "Hürriyyət günüşi", Böyükağa Taliblənin "Mədən sahibinin fərsəti", Ağababa Yusifzadənin "Sınıq qanad", Əli Fəhminin "Sorsom kişi", M.Rəfizadənin "Mücadiləyi-həyat", I. Oruczadənin "İxtiyar", Seyid Hüseynin "Həzin bir xətiyə" hekayələri bu baxımdan xüsusi aktualıq kəşf edir.

Nəhayət, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan nəsrinin mühüm bir qismi də tənqidi-satirik və tənqidi-yumoristik üslubda yaradılmışdır. Bu istiqamət ədəbi-tənqidi prosesdə əsasən, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinə məxsus yazıçıların əsərləri ilə təmsil olunmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy

Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli kimi sənətkarların "Qurbanlı boy", "Bomba", "Qıraat", "Şeyx Şaban", "Cənnətin qobzi", "Sərhəd məsələsi", "Mərsiyəxan" və s. hekayələrində satirik və yumoristik pəfos apardı məvqədədir. Bu əsərlərin hər birində həyat və insanların gülüş vəsiyyəti ilə tənqidi olunur. Həmin gülüşlərin rəngi də, işığı da bir-birindən seçilir. Bunu məsələn, Cəlil Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev gülüşlərinin tipoloji müqayisəsi əsasında izah edən T.Mütəllibov yazır: "Mirza Cəlil gülüşündə kədərən doğan dərindən bir inilti, sızılı duyuşmaqdadır: orada tələsiz insanların nələsi, fəryadı (? - Z Ə) çox qüvvətli təzahürünü tapmışdır. Mirza Cəlil gülüşü şaxtılı qış havasının koskin səzəği kimi yandırır. itiridir! Ə.Haqverdiyev gülüşü isə daha niqbəndir, daha işıqlı və şaqqətdir. Bu gülüşdə sanki qızmar və günüşün boş işığı və yandırıcı-yaxıcı hərəti vardır... Haqverdiyev gülüşünün ümumi intonasiyası daha yuksəkdir. Bunun əsas səbəbi onunla izah oluna bilər ki, Mirza Cəlil daha çox məzmun və məhəmmət insanların məişətindən və xarakterindən danışmaqla öz dərəcəni ifadə edirdisə, Haqverdiyev həmin insanların canına dərsəmiş "mikrobları" - istismarçı və tənqidi siniflərin satirik-sarkastik xarakterini və əməllərini bütün eynəcərliyi ilə bilavasitə göstərməklə, nümayiş etdirməklə onlara ittiham hökümü oxumağı üstün tuturdu".

Bu sənətkarlardan fərqli olaraq, Y.V.Cəmənzəminlinin yaradıcılığında gülüş təmənən başqa rəngdə və çalıda səslənir. Doğrudur, onun da tənqidi hədəfləri bir çox cəhətdən mollaşdırıldıqı yazıçıların təsvir etdiyi tiplərə oxşayır: demirçi, bənnə, pinqoç, başmaççı, palanduz, nəlbənd, malakəş kimi şəhər sənətkarlarının "Xırdə adam"ların ailo-məişət qayğıları, fikir və düşüncələri onun da hekayələrində ("Sərhəd məsələsi", "Bələz", "Həkim", "Cüme axşamı", "Bir qopıq" və s.) əsas mövzudur. Avamlıq, mədəni gerilik, rüsvət-xorluq, məişət problemləri, ər-arvad münasibətləri onun da hekayələrində sənətkarlıqla tənqidi olunur. Lakin C. Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyevdən fərqli olaraq Yusif Vəzirin gülüşündə ironiya ilə yanaşı ağır bir nisqil, dözülməz mədəni ağı da var. O, təsvir etdiyi səhərlərin avamıqlığı ilə bərabər, kəsib-likən, mədəni geriliyi ilə yanaşı işgüzarlığını, zahiri çətinməzlikləri ilə bir yerdə mədəni keyfiyyətlərini də sənətkarlıqla canlandırır. Fərdi təhkiyə üslubu, təsvir odası, ifadə tərzü də onu sənətkarlarından təmənənən ayıraq orijinal yazıçı kimi tənqidi.

Bədii-estetik məzmun, mövzu, ideya zənginliyi ilə seçilən XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan nəsrində poetika-struktur, janr-üslub polifoniyasına görə də yeni keyfiyyətlər qazanır. Ədəbi pəvest, hekayə, fəlsəfi traktat janrları bu

¹ Təhsin Mütəllibov. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin poetikası. Bakı, 1988. səh.228.

dövrədə daha da çeşidlənir, yeni tipli roman, münasib hekayə, novella və s. epik janrların gözəl nümunələri, həddi təsvir, təhkiyə və təqdimat üsullarının orijinal formaları yaradır¹. Təəssüf ki, bu kitabda həmin nümunələrin hamısını dərc etmək mümkün olmadı. Xüsusilə, "Əbdül və Şalızadə" (A. Divanboy-oğlu), "Hədbaxı milyonçu, yaxud Rzaqulu xan İnanqimoab" (M.S. Ordubadi), "Siyasət-İşğal" (Ə. Hüseynzadə), "Cəhənnəm məktəbləri" (Ə. Həqverdiyev) kimi qismən inhiyəməli povest və romanlar həcmə sığmadı. Buna baxmayaraq inanırıq ki, "Azərbaycan nəsr antologiyası"nın bu cildinə toplanmış usurlar böyük mürəqə oxunacaq və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan nəsr haqqında aydın təsvir yaradacaqdır.

Zaman Əsgəri

¹ Ə. Məmmədov. Azərbaycan həddi nəsr. Bakı, 1983; Təhran Əlişanoğlu Ərdəst doğan nəsr. Bakı, 1999; Vəli Nəbiyev. Azərbaycan həddi nəsrinin janr-üslub təkamülü (XIX-XX əsrlər). Bakı, 2004.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1869-1932)

Dahi Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə Naxçıvanda doğulmuşdur. İlk təhsilini mollaxanada almış, sonra şəhər məktəbində oxumuşdur. 1882-1887-ci illərdə Qori Müəllimlər Seminarıyasının tələbəsi olan C. Məmmədquluzadə oranı bitirdikdən sonra Azərbaycanın müxtəlif şəhər və kəndlərində müəllim, məktəb müdiri, hökumət idarələrində məmur, məhkəmə vəkilli vəzifələrində çalışmış. 1903-cü ildə Tiflisdə gələrək "Şərqi-Rus" qəzetinin redaksiyasında jurnalistlik fəaliyyətinə başlamışdır. 1906-cı ildə məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalını nəşr etməyə başlayan C. Məmmədquluzadə bu jurnalın nəşri bövü onun redaktoru olmuşdur. Ədib 1932-ci il yanvarın 4-də Bakıda vəfat etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə hələti yaradıcılığa XIX əsrin sonlarında başlamışdır. Onun ilk mətbu əsəri "Poçt qutusu" (1903) hekayəsidir. İlk dəfə 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində çap olunan bu əsər müəllifinə böyük şöhrət gətirmiş, sonralar dəfələrlə nəşr edilmiş, müxtəlif dillərə çevrilmişdir. Yazıçının "İranda hürryyət" və "Qurbanəli bəy" hekayələri də təkcə onun öz yaradıcılığında deyil, hətta XX əsr hədi nəşri tarixində özünəməxsus yeri və sahəli olan əsərlərdir. Bu hekayələr XX əsrdə həm Azərbaycan, həm də başqa dillərdə dəfələrlə nəşr olunmuş və dərin rəğbətlə qarşılanmışdır. Burada verilən mətnlər yazıçının altıncı cildlik "Əsərləri"nin birinci cildindən (Bakı, 1983) götürülmüşdür.

POÇT QUTUSU

Noyabr ayının 12-ci günü idi. Hava çox soyuq idi. Amma hələ qar əlaməti görünmirdi. Həkim axırıncı dəfə xanın naxoş övratını yoluxub, cavab verdi ki, doxi naxoşun əhvalı yaxşıdır; belə ki, bir həftəyədək səfərə çıxmaq mümkün olar. Xan çox tələsirdi İrəvana getməyə; çünki xanı orada çox vacib işlər gözləyirdi. Və bir də ki, qorxurdu qar yağa və hava dəxi də soyuya və naxoş üçün yola çıxmaq qeyri mümkün ola. Xan götürdü qoləmi, İrəvanlı dostu Cəfor ağaya bu mözmununda bir müxtəsər kağız yazdı:

"Əzizim! Bir həfləyodək, ümidvaram, İrəvana gəlmişəm övət-uşaq ilə. Artıq-artıq təvəqqe edirəm, buyurasan bizim otaqlara fərs salıb, olbotta-olbotta peçləri yandırınlar ki, otaqların havası pişozvoqt! tomizlonsin və isinsin, bəlkə naxış üçün orada narahətçilik üz verməsin. Bu kağızın cavabını mənə teleqraf vasitəsilə yitirəsin. Sən mənə dediyin işlərin hamısını yerbəyər elmişəm. Xudahafiz!

Sənin xeyrixahın Vəli-xan. Fə 12 noyabr".

Xan kağızı bükdü qoydu paketo, üstünü yazıb və markasını yapışdırıb, istədi nökrə çağırın ki, aparıb salsın poçta; amma tez xanın yadına düşdü ki, nökrə göndərüb özə işə. Bu heyndə qapı döyüldü. Xan çıxdı və gördü ki, qapını döyən xanın öz kondlisi "İtqapan" kondinin əhli Noruzolidi. Bu şox çox vaxt xanın yanına gəlib-gedər və hər gələndə olmaq ki, undan, orıştədən, baldan, yağdan gətirməsin. Bu səfər də Noruzəli oliboş gəlməmişdi; çünki xanı görək ol ağacını dayadı qapının bucağına və başladı qapının o biri tayını açmağa. Qapını açib bir yüklü uluğu sürdü hoyotə "çoçu-çoçu" deyə-deyə və yükün arasından üç-dörd toyuq-cüconə çığırdə-çığırdə yerə qoyub, yükü açib dolu çuvalı saldı yerə və xanın üzünə baxıb ikiqat öyilib salam verdi. Xan salanı alıb dedi:

– A kişi, Noruzəli! Bu nə zəhmətdi, çökmisən?

Noruzəli çuvalın kondirini açə-çə cavab verdi:

– Bu nə sözdü, ay xan? Mən ölonə kimi sənə qulam...

Bu sözü deyə-deyə Noruzəli başladı üstünün tozunu silməyə... çünki günortada bir saat keçirdi və ola bilirdi ki, poçtun vaxtı keçsin, xanın ağına belə gəldi ki, yazdığı məktubu versin Noruzəli aparıb salsın poçta.

Xan üzünü tutdu qonağa:

– Noruzəli, poçtxanam tanıyırsan?

Noruzəli cavab verdi:

– Ay xan, mən kotdi adamam, mən nə bilərəm poçtxana nədi?

– Çox əcəb, nəçəmik divanxanasını ki tanıyırsan?

– Bəli, xan, başına dönüm, tanıyıram, niyə tanıyıram. Keçən həftə mən elə gəlmişdim nəçəmiyin yanına şikayətə. Xan, ənd olsun sənə başına, bizi katda çox incidir. Əslinə baxsan bizim bu katda-

mız özə tayfadandı; odu ki, bizi görməyə gözü yoxdu. Keçən həftə mənəm iki buzovum itmişdi. Getdim...

– Hələ bu sözlərini sonra deyərsən. Qulaq as, gör nə deyirəm: nəçəmik divanxanasını qabağındə bir yəkə dam-daş var, qapısının ağzında bir qutu vurulub divara, haman qutu poçt qutusudu. O qutunun bir xırda və uzun qapağı var. Bu saat apar bu kağızı haman qutunun qapağını qovza, kağızı sal qutunun içinə, qapağını yatırt və tez qayıt gəl!

Noruzəli hor iki olini açdı xanın qabağına, qorxa-qorxa kağızı aldı, bir az baxdı kağıza, bir az baxdı xanın üzünə, sonra çökəldi divara sənət və yerə öyilib istədi kağızı qoysun divarın dibinə. Xan ucadan dilləndi:

– Qoyma ora! Qoyma ora! Kağız çirkəlonər, tez apar sal qutuya, qoy gəl!

– Xan, başına dönüm, qoy bu uluğun başına torba keçirdim; heyvandı, ac qalmasın, yoldan gəlib.

– Yox, yox... Heç ziyantı yoxdu. Kağızın vaxtı keçir. Torbanı sonra keçirdorsən uluğun başına.

– Di elədə qoy uluğun qıçını bağlayım, yoxsa gedər hoyotdə ağacları gəmirər.

– Yox, yox... heç eybi yoxdu, qaç tez, kağızı sal gəl!

Noruzəli kağızı əhmal qoydu qoynuna və gənə dedi:

– Xan, qadani alım, bu xoruzlar qaldılar burda, heyvandılar, qoyaydın qıçların açib, bir az dən sopəydim bulara. Elo dən də gətirmişəm.

Noruzəli olini saldı cibindən dən çıxarsın... Xan ucadan səsləndi:

– Yox, yox!.. Qoy hələ qalsın. Qaç, çaparaq kağızı sal poçta!

Noruzəli ol ağacını götürüb, başladı uşaq kimi qaçmağı. Sonra bir zad fikirləşib qayıtdı və üzünü tutdu xana.

– Xan, qadani alım, dəsməlin içində yumurtə var, gözədə-qulaqda olun, yoxsa uluğ ağnar, yumurtələri sındırar.

Xan daha ucadan səsləndi:

– Daha uzun danışma. Qaç kağızı sal; vaxtı keçir.

Noruzəli istədi uzaqlaşsın, xan onun dəliyə çıxırdı:

– Noruzəli, bilməzsen kağızı verərsən özəgəsinə ha!.. Heç koso vermə, heç koso göstərmə! Tez sal qutuya, qayıt gəl!

Noruzəli doxi də ucadan cavab verdi:

– Niyo, mən uşaq deyiləm ki, kağızı özgəsinə verəm! Məni o qədər də xam bilmə. Heç nəçəmlik də bu kağızı mənim ölmədən ala bilməz.

Noruzəli bu sözləri deyəndən sonra gözəndən itdi... Xan girdi otağa və özünü arvadına tutub şirin dilə dedi:

– Di hazırlaş, mənim gözümün işığı. Kağız yazdım İrəvana ki, otaqları sazlasınlar. İndi daha gedə bilərəm. Maşallah yaxşısan. Həkim özü deyir ki, havanı dəyişməkdən sənəndən ötrü lap vacibdir.

Bir qədər də xan arvadı ilə getmək barəsində söhbət edəndən sonra nökrə gəldi və xana dedi:

– Xan, bu uluğ kimindi, bu şeyləri kim gətirib?

Xan cavab verdi:

– Ədə, o şeyləri yerbəyər elə! Onları bizə itqapanlı Noruzəli sovsat gətirib.

Nökrə cücaləri və yumurtaları apardı aşbazxanaya və uluğu sürühtə qatdı töyləyö, qapısını ördü, sonra gəlib u çuvalının birisinin ağzını açdı, içindəki undan bir çimdik götürüb, gətirdi tutdu xanın qabağına və dedi:

– Xan, yaxşı ağ undu.

Xan una baxandan sonra buyurdu nökrəyə küçə qapısını bağlasın və çörəyi çəkib gətirsin.

Çörəyin yeyilməyi iki saat çəkdi. Ancaq çörəkdən sonra Noruzəlinin kağızı poçta aparmağı xanın yadına düşdü. Xan nökrəyə çağırıb soruşdu və nökrə cavab verdi ki, hələ kondli poçtdan qayıtmayıb. Xan Noruzəlinin bu qədər yubanmağına təəccüb elədi və fikrinə gəldi ki, bəlkə Noruzəli kağızı poçta salıb özünü verdi bazara çörəkəndən zəddən alıb yesin və yənkə bazarlığı-zadə var, eləsin. Bir saat da keçdi, Noruzəli gəlmədi.

Xan, nökrəyə çağırıb dedi ki, gətsin poçta səmt və gərsün harda qaldı Noruzəli və nə bəis oldu ki, bu qədər yubandı. Yanım saat keçməmiş nökrə qayıdıb cavab verdi ki, kəndini görə bilmədi. Xan çıxdı balkona və bir papiros yandırb başladı var-gəl eləməyə. Doxi ona aşkar oldu ki, Noruzəlinin başına bir iş gəldi ki, bu qədər yubandı. Xan bu fikirdə idi – polis yasavulu dayandı qapıya və xanı görcək dedi:

– Xan, pristav buyurur gələsiniz pəlsaya¹ və kotdinizə zəmin olarsınız. Yoxsa zəmin olmasın, pristav göndərəcək navaxta².

Xan bu sözlərə o qədər təəccüb elədi ki, özünü yasavulun özünə tutub mat qaldı və heç bilmədi ki, nə desin. Sonra diləndi:

– Balam, o kətdi bir fəğir adamdı, o nə qayıb ki, pristav onu tutub saxlayıb?

Yasavul cavab verdi:

– Daha mən heç zədə bilmirəm. Ancaq özün pəlsaya buyursan, yaxşı olar; yoxsa yazıqdı o kişi.

Xan bu əhvalatı övrətinə bildirmədi ki, narahət olmasın. Geyinib getdi polisə və övvəl akəskadan dustaqların dəminə xəbər gördü ki, yazıq Noruzəli bir neçə dustaqlar ilə oturuş dəmin bucağında və uşaq kimi ağlayır, gözünün yaşını çuxasının otəyi ilə silir...

Xan, Noruzəlinin əhvalatını pristavdan öyrənib və ona zəmin olub kəndlisini saldı yanına və gətirdi evə. Noruzəli həyətdə girən kimi başladı ağlamağa və samən torbasını uluğın başına keçirdib çöm-bəldi divarın dibində. Xan girdi evə və bir papiros yandırb çıxdı balkona, Noruzəlini yanına çağırıb dedi:

– Di indi əhvalatı nəğil elə, Noruzəli! Sənəin bu hekayətin çox şirin hekayətdi. Kitabə yazılmalıdı. Nəğil elə tofsilon; yəni hamısını birbəbir. Başla burada kağızı götürüb aparməğindən, ta dama düşməyənə kimi...

Noruzəli durdu ayağa, xana yavıqlaşdı və çuxasının otəyi ilə gözünün yaşını silib başladı:

– Başına dolanım xan, mənəi çövür balalarının başına, mənəi bağışla! Mənim heç bir günahım yoxdur. Bir kətdi adamam, mən nə bilirəm kağız nodi, qutu nodi, poçt nədi? Başına dönüm, xan, mənəi çövür o güllüzlü balaların başına. Heç ziyamı yoxdu, hoyə ölmenəm, sağ qalaram, qulluq elərəm, ovəzi çıxar, bir qolətdi eləmişəm, ta neyləmək? İşdi belə oldu. Bular hamısı Allahdandı. Gərək belə olaymış. Bağışla mənəi, xan. Mən ölənə kimi nökrəyəm sənə...

Bu sözləri deyib, Noruzəli bir az da yavıqlaşdı xana və istədi onun ayaqlarından öpsün. Xan bir az dala çökilib dedi:

– Noruzəli! Heç üroyini sıxma. Mən sənə nə deyirəm ki? Sən mənə nə pislik eləmişən ki, mən sənə bağışlayım?

¹ Pəlsa – "polis" sözünün təhrif olunmuş şəkildə tələffüzüdür.

² Navaxta – qazamat, həbs.

- Qurban olum sono, bundan artıq daha nə pislik olacaq? Kağızı olımdan verdim o kafir oğlu kafiro qoydu cibinə, çıxdı düzəldi yola, qoydu getdi.

- Kim kağızı qoydu cibinə, qoydu getdi?

- O kafir oğlu urus dana!

- Hara qoydu getdi?

- Getdi girdi orada bir yeko dam-daş vardı ki, qapısına qutu vurulubdu, getdi girdi ora.

Xan bir qədar duruxdu.

- Bəs son kağızı qutuya salmadın?

- Necə ki, salmadım! Elo kağızı qutuya salan kimi, kafir gəlib qutunu bilirmən nə təhər açdı, kağızı götürdü apardı.

- Qutuda sən saldıgın kağızdan başqa ta özge kağız yox idi?

- Necə ki, yoxdu? Çox kağızlar vardı. Elo olann hamısını yığışdırıb apardı.

Xan qah-qah çəkib güldü.

- Yox, Noruzəli, gərək hamısını nağıl eliyəsən başdan axıra kimi: necə kağızı apardın, necə saldın qutuya və nə üstə urusla savaşdın.

Noruzəli başladı:

- Xan, başına dönüm, mən kağızı buradan apardım, getdim çıxdım neçəmlik divanxanasının yanına. Sən mənə nişan verdiyin dam-daş tapdım və qutunu tapdım, getdim qutunun qapağını qaldırdım. İstədim kağızı salam qutuya; bir kağıza baxdım, bir qutuya baxdım. Doğrusu, qorxdum ki, sən mənə qeyzin tuta, Doğrusu, bildimdim salım, salınıyım; çünki yadımdan çıxdı səndən soruşum ki, kağızı qutuya salandan sonra durum qutunun yanında, ya qoyum gəlim evo. Fikirləşdim ki, əgər kağızı salım, durum qutunun yanında havodoyodək durum. Axı qurbanın olum, xan, özün gördün ki, uluğu ac qoydum getdim, cücləri qıçı bağlı qoydum. Bir tiko un götürmüşdim, hələ indiyo kimi də qalıb burda. Xan, başına dolanım, qoy elo indi yaxşı vaxtdı, qoy nəkər gəlsin bu çuvaları götürək qoşaq evo, yağış-zad yağar, un islanar.

- Yox, Noruzəli, sənin işin yoxdu... Də, də sonra necə oldu?

- Kağızı salmadım. Qutunun qapağını örttdüm, çökildim durdum bir az kənarda. Əvvəl istədim qayıdıb gəlib səndən soruşum; sonra, doğrusu, qorxdum mənə qəzabın tuta. Doğrusu, qorxdum öz könlündə deyəsən ki, Noruzəli çox heyvan adamdı, çox çşək adamdı.

Qəroz çömbəldim divanın dibində ki, bir az yormuşumu alım. Aha, gördüm ki, bir erməni uşağı, olardı bax bu boyda, olardı on iki-on üç yaşında, gəldi, getdi düz qutunun yanına. qapağını qalxızdı və sən mənə verdiyin kağız kimi bir kağız saldı qutuya. qapağını örttdü, düz qoydu getdi işinə. Nə qədər o nainsəfi çağırdım soruşum ki, desin gərək bəs kağızı qutuda qoyub hara gedir, bilirmən dilimi anlamadı, nədi ki, heç cavab vermədi: heç zalım oğlu üzümə də baxmadı. Elo erməni uşağı uzaqlaşmışdı bir urus arvadı tez-tez gəlib qutuya yavıqlaşmış, bir kağız saldı, qoydu getdi. Ta indi mən bir az ürokləndim, ta dedim vallah görükən budu ki, elo bu qutuya salınan kağızlar gərək qəlsinlər qutunun içində. Mən o qədar ürokləndim ki, bismilləh deyib, cürətnon getdim qutunun qapağını qaldırdım, kağızı saldım qutuya, çöndüm gəlim qulluğuna. Qutudan elo buradan ora kimi uzaqlaşmışdım ki, haman urus gəldi yetişi qutunun yanına. Mən ovvəl elo bildim ki, bu da istiyir qutuya kağız salsın. Amma gördüm keyr, lotunmaz fikri özgədi, qutunun yanından sağ əlini uzadıb qutunun içinə. Mən əlüstü duydum ki, hərif istoyir kağızları oğurlasın... Xan çox baş ağrısı verior, mənə bağışla, oğlana buyur gəlsin mənə yola salsın, bixaxtdı, gedib kəndə yetişi bilmənəm.

- A kişi, hələ hara qoyuram sənə gedəsən. Nağıl elo görüm sonra necə oldu?

- Bəli, başına dolanım, xan, qurban olsun sənə mənə yetim-yesirim! Sənsiz mənə bir günüm olmasın!.. Bəli, gördüm ki, hərif lotunmaz-utanmaz kağızları qutudan cəhəllicə çıxartdı, dostləyib vurdu qoltuğuna! Qutunun qapısını örtüb, istədi düzəlsin yola. Mən tez qaçıb yapışdım urusun qolundan, qoymadım getsin. Dedim, ay aşna, hara aparırsan kağızları? Xalq səndən ötrü kağızları bura salmayıbdı ki! Dinməz-söyləməz üzünün suyunnan xalqın kağızlarını qoy yerinə! Dedim Noruzəli hələ ölmüyübdü ki, sən onun ağasının kağızını aparasan. Bəlo işlər yaxşı deyil, adam özgonin malına tamah salmaz. Məgər sizin şəriətə oğurluq günah yazılmayıbdı? Xan, mənə çövrü balaların başına, mənə mürəxxos elə, qoyun gedim: bixaxtdı, hava qaralıqlayır.

- Hələ tələsmə, gedərsən... Sonra necə oldu?

- Qoy görüm harda qaldım... Ədə, qoyma-qoyma, uluğ tonokləri sındıracaq.

Noruzəli istədi qaçsın uluğın yanına, xan qoymadı.

- Noruzoli, getmə, hələ getmə. Də görün sonra necə oldu?

- Ta necə olacaq? Nə qədər yalvardım, yapışdım ki, mənim xanım məni öldürər. Dedini bəri mənim xanımın kağızını ver; illah dedi ki, vermənəm. Gördüm ki, hərif istəyir qoya qaça. Vallah hirs vurdu töpəmə, ikiöllü yapışdım kafirin çiyindən, bunu üzün üstə elə gətirdim yerə ki, heybətədən ağrı qanadı. Sonra nəçərmik divanxanasından saldatlar tökülüb məni döyə-döyə aparıb atdılar dama. Sonin qədəmlərinə belə mən qurban olum. Sən olmasaydın məni indi çoxdan göndərmişdilər Sibiro; çünki damda məndən savayı bir neçə dustaq vardı, mono dedilər ki, o rus qulluq adamıdır. Ta... mən neyliyim? Xan, başına dolanım, di gör günah kimdodi?

Xan çox güldü, çox qah-qah çəkib güldü.

Hava qaranlıqlaşmışdı. Noruzoli boş un çuvallarını ac uluğın üstünə salıb, uluğu qatdı qabağına və züqal ağacı ilə döyə-döyə getdi kəndinə.

Üç gündən sonra xana İrəvandan teleqraf çıxdı ki, "kağızın yetişib və otaqlar hazırdır". Xan yığıb getdi İrəvana.

Ay yarımdan sonra Noruzölünü divana gətirdib "qulluqçunu bihürmət eləmək barəsində" üç ay navaxt kəsdilər; amma Noruzölünü günahını boynuna almadı. Hələ üç ay da keçdi ancaq bu xəbər İrəvanda Vəlixana çatdı. Xan bir qədər fikir elədi.

12 mayabr 1904

İRANDA HÜRRİYYƏT

Bizim məscidin dalında, qapının səkisində olli-ölli beş yaşında bir kişi oturub kasıblıq edir; bunun peşəsi bisavəd müsəlmanlara və çox vaxt İran qəriblərinə məktub yazmaqdır. Bu kişinin adı Məşədi Molla Həsəndir.

Məşədi burada yayda da görmək olar, qışda da, payızda da və baharda da.

Gah vaxt yay fəslü küçə ilə keçən vaxt görürsən ki, Məşədi Molla Həsən başını dayayıb səkinin bucağına, mürgüloyur, ya bir özgə vaxt keçəndə görürsən: bir o taylı çömbəlbi Məşədinin qabağına və Məşədi gözlüyü birmunun üstə keçirdib, sol dizi üstə əlinin içində

yarım vərəq çirkli kağız tutub və başını yuxarı qalxızıb, gözlüyün altından kağıza baxıb, farsca oxuyur: "Və saniyon: oğər bizim vilayətin əhvalını xəbər almaq istəsəniz, lillahülhəmdə, sağ və salamat sizin ömrünüzdə duagu varıq və özgə bir nigaranlığımız yoxdur, savay sizin ayrınlığınızdan; xudavəndi-ələm bir səbəb salsaydı ki, sizi mən bir də görür idim..."

Qış fəslü məscidin qabağından keçəndə görürsən ki, Məşədi Molla Həsən obaya bürünüb və qabağına bir mənqal qoyub, oylub az qalır mənqal qucaqlasın. Ya bir vaxt keçəndə görürsən bir qəribə çömbəlbi Məşədinin qabağına və əlləri ilə yavaş-yavaş mənqalın odlarını dəşir və Məşədi Molla Həsən sol əlində yazılı bir kağız tutub, sağ əlini qoltuğına soxub kağızı oxuyur: "Məndən dua yetirsiniz omuğlum Kərbəlayi Qasımə, dayıoğlum Cəfərə, bibimə, Səkinə xanıma. Gülsüm omuqızımə. Məndən dua yetirin İleydərə, Kərbəlayi Əliyə. Məndən dua yetirin Məşədi Xəlilə, Məşədi İskəndərə və Hüseynə və Qulamoliyə və Məşədi Zülfüqarə və Usta Zeynalə. Məndən çox-çox dua yetirin Məşədi Rüstəm əmimə və Nəcəfəliyə və Bayramə, Orucəliyə və Səbzəliyə və Kərbəlayi İsmayilə və Məhəmmədə. Və Məhəmmədə degilin ki, qardaşı Murtuzaqulu sağ və salamatdır və İrəvanda Hacı Həmidin bağında bağbundur və bir ərvad da alıb, uşağı da olub və çox-çox dua göndərir və uşağın gözləri ağnyır, amma şükür Allahə. özü salamatdır və çox-çox dua göndərir..."

Məşədi Molla Həsən İran əhlidir. On-on iki il bundan irəli Məşədi İrəvanda başına yeddi-səkkiz müsəlman uşağı yığıb müdərrişlik elədi. Axırda uşaqlar bir-bir başladılar dağılmağa; o səbəbə ki, uşağın biri dərşini bilməyəndə Məşədi Molla Həsən tüpürdü uşağın üzünə. Bir neçə dəfə uşaqlar gedib atalarına şikayət elədilər. Bir neçə dəfə uşaqların atası gəlib Mollanın üzünə tüpürdü. Amma bunlar hamısı ötüşərdi, oğər uşaqlar dağılmasa idilər.

Uşaqlar dağıldılar.

Əvvəllər Məşədi Molla Həsən kitab satardı. İndi də onun səkinin üstündə bir neçə köhnə cildli kitablar var: iki "Gülüstən", dörd cild "Cəmi-Əbbas", bir cild Quran, iki cild çox köhnə "Nisab", bir dənə cildli dağılmış "Tərəssül" və bir dənə tozə "Əvbab". Amma

¹ "İranda hürryyəti" həkayətinin yazıldığı zaman Azərbaycanda çox oxunan kitablardı.

bu kitablardan bir ilin içində Moşədi Molla Həsən yeddi-səkkiz cild-
dön artıq sata bilməz.

Odur ki, Moşədinin güzaranı kağız yazmaqla keçir. Gün olmaz ki, üç-dörd qərib və kondli gəlib Moşədi Molla Həsənə kağız yazdır-
masın. Hər kağızın birinə Moşədi iki qəpik, üç qəpik, ya düşəndə
bir şahı alır. Kağız yazdırən çox kasıb olanda bir qəpiyə də yazır; bu
şərtlə ki, kağızı, yazdırən özü görək alıb gətirsin.

Allah bərəkət versin; yaxşı sənətdir. Müsəlman ələmində heç
sənət o mərtəbədə rəvac deyil, nə qədər ki, özgələ məktub yaz-
maq. Anadolu məscidlərinin qapılarında keçmək mümkün deyil;
o tərəfi-bu tərəfi müsəlmanlar tutub doluşurlar bir və ya iki molla-
nın başına ki, kağız yazdırınsınlar. Habelə Tehran, Tobriz, İrovan, Tiflis,
Bakı ya qeyriləri. Gəncə məscidinin qapısının hər bir səkisində bir
Moşədi Molla Həsən kimi şəxs aylaşmış. İyirmi-otuz adam bunları
ohatə edir ki, kağız yazdırınsınlar. Məscidə girib-çıxmaq mümkün
olmur

Allah bərəkət versin.

Amma birəcə burası yaxşı deyil, kağız yazdıranların hamısı kasıb
adamlar olur. Görürsən ki, bir fəqir fəhlə gəlir ki:

– Moşədi əmi, mənə bir kağız yaz!

Moşədi Molla Həsən bunu çətinliklə sağ əlini uzadır fəhlinin qaha-
ğına və soruşur:

– Çıxart görüm, cibində nəyin var?

Fəhlə ölini salıb cibindən iki qəpiyi çıxardır.

Moşədi deyir ki:

– Bu azdır.

Fəhlə and içir ki:

– Dəxi pulum yoxdur.

Moşədi and içir ki:

– Yazmanam.

Axırda fəhlə razı olur ki, gedib bir qəpik də tapıb gətirsin.

Sonra Moşədi Molla Həsən övvəl cənəyi taxır gözüne, sonra
qələməni açır, qələmənin davatına¹ bir qətrə su tökür, qamış qələ-
mənin ucunu basır sol əlinin şahadəət barmağının ucuna, sonra bir vərəq
çirkəli poçt kağızını kitabın içindən tapıb yarıdan cıtır, yarısını soliqə

ilə qoyur kitabın arasına, yarısını qoyur sol dizinin üstünə, qələməni
batırır mürəkkəbə və öz-özünə başlayır kağızı yazmağa. "Sahibə,
qibləgaha! Əvvələn və saniyə..." Qərəz xeyir-duanı və axırda "amin
ya rəbbülələmin" yazıb üzünü tutur kağız yazdırana və deyir:

– İndi sözünü de yazım.

Kağız yazdırən dərddə yazdırıb qurtarılan sonra qəpikləri verib
Moşədi Mollaya, kağızı alıb qoyur qoltuq cibinə ki, gedib görsün
vətənə gedən varmı ki, kağızı yollasın.

Miladi tarixinin min doqquz yüz altıncı ilində sentyabr ayının
13-də Moşədi Molla Həsən iki nəfər adama kağız yazıb: birini İrənin
"Ərəblər" kondinin sakini Kərbəlayı Məmmədəliyə, o birini təbrizli
Usta Cəfərə.

Ax, başı bələli kağızlar! Dünya və ələmi bir-birinə vurdunuz!
Kaş sizi yazanın barmaqları quruya idi və sizi yazıb xalqı bu qədər
balalara salmaya idi!

Qərəz, keçək mütləb üstə.

Kərbəlayı Məmmədəli iki il yarımdır ki, qərbətə çıxıb az-çox
çörək pulu qazansın və əhlü əyalını saxlasın. Əhlü əyalı ibarətdir
anəsindən, bir arvadından və yeddi-səkkiz yaşında bir oğlundan.

Əvvəllər Kərbəlayı Məmmədəli fəhləlik edərdi və iki-üç ayda
bir üç-dörd manat xərclik və altı-yeddi arşın çit gəndərərdi evinə.
Keçən il cənəbi-müsəlman davası düşəndə Kərbəlayı Məmmədəli
getmişdi vətənə və beş-on manat pul da aparmışdı. Amma səkkiz
aydır ki, evindən çıxıb gəlib indiyədək ancaq bir dofo "Ərəblərə"
anasına iki manat gəndərmiş ki, evdə xərclik ələsinlər. İki dofo anası
və arvadı sifariş ələyiblər və iki dofo kağız gəndərmişlər ki, xər-
clikdən yana korluqları var və Kərbəlayı Məmmədəlidən bir az pul
istəyiblər. Bu sifarişlərin və kağızın cavabında Kərbəlayı Məmmədə-
li bir dofo kağız gəndərmiş və bir dofo da sifariş ələyib ki, buralar
şuluqdur və iş-zad o qədər yoxdur; bir az səhr ələsinlər, inşallah,
ara sakitləşəndən sonra evə xərclik gəndərər.

Bu vilayətin şuluq olmağını Kərbəlayı Məmmədəli düz yazırdı,
çünki doğrudan buralar şuluq idi. Amma orasını yalandan yazırdı ki,
iş-zad o qədər yoxdur; gün olmazdı ki, Kərbəlayı Məmmədəli fəh-
ləlikdən dörd əbbası, bir manat qazanmasın və bunu da demək olmaz
ki, Kərbəlayı Məmmədəli əhlü əyalını istəməirdi. Çox şey edirdi ki,
pul gəndərsin; amma gəndərə bilmirdi. Nə qədər istəyirdi gəndərsin,

¹ Do vətə - keçmişdə qamış qələmə yazmaq üçün işlənen qara rəngli mürəkkəb

hirdon görürdü ki, cibindo pul yoxdur. Bir neçə gün keçirdi, öz-üzünə deyirdi ki: "İnşallah, bu gün votonu gedon adam taparam və heç olmasa, iki manat evə göndərəm". Amma axırda genə göndoro bilmirdi. Ondan ötrü göndoro bilmirdi ki, xərci çox idi və xərci do ondan ötrü çox idi ki, Allahın izni ilə, peyğəmborin şəriəti ilə Kərbəlayı Məmmədli burada bir dul arvad siğə eləmişdi.

Homin arvad Kərbəlayı Məmmədlinin yoldaşı bir fəhlonin bacısı idi. Əvvəllər bu arvad Kərbəlayı Məmmədlinin paltarını yuyardı.

Bir dəfə Kərbəlayı Məmmədlini yoldaşı evlorino qonaq apar-mışdı. Ona tövr düşdü ki, Kərbəlayı Məmmədli arvadın qıçlarını görüb xoşladı və axırda da ki, aldı. Qabaqca Kərbəlayı Məmmədli "Aslan karvansarası"nın bir hircosində qalırdı və danışmışdı tozo arvadına ayda hircə manat xərclik versin. Amma sonra arvadı bir az da artıq xoşlayıb köçdü arvadın evinə. Arvadın adı Poriniso idi.

Günlerin bir günü Kərbəlayı Məmmədli qaçaraq evə gəlib toza arvadına dedi:

- Ay qız, Poriniso, muştuluğumu ver!

Poriniso tövəcəüblü soruşdu:

- Nə olub?

Kərbəlayı Məmmədli dübarə dedi:

- Muştuluğumu ver!

Poriniso genə soruşdu:

- Nə olub?

Kərbəlayı Məmmədli genə dedi:

- Muştuluğumu verməson, demiyəcəyəm.

Poriniso Kərbəlayı Məmmədliyə yaxınlaşib yapışdı ollorindən və genə soruşdu:

- Sən Allah, de görüm nə olub?

Kərbəlayı Məmmədli genə dedi:

- Vallah, muştuluğumu verməson, demiyəcəyəm.

- Yaxşı, muştuluğun borc olsun, de görüm nə olub?

Kərbəlayı Məmmədli dedi:

- Bizim İrana hüriyyəti verilib.

Poriniso bir qədər davayıb soruşdu:

- Nə verilib?

- Ay qız, hüriyyəti do!.. İndiyə kimi bunu da bilmirson?

Poriniso genə bir qədər dayanıb və bir az tövəcəüblü soruşdu:

- Hüriyyəti nodi?

Kərbəlayı Məmmədli arvadın ollorini özündən konar eloye-eloye başını sol tərəfə çöndürdü və bir cür narazı olan kimi cavab verdi:

- Ay ruhmothiyn qızı, indi axı mon sonu nə deyim, necə sənə başa salım? İndi dünya-alom bilir ki, İrana hüriyyəti verilib. İndi küçüdo uşaqlar da bilirler ki, İrana hüriyyəti verilib. Bu gün homşərilorin hamısını qonsur¹ çağırmışdı məscidə, pədsəha dua eloyirdilər ki, İrana hüriyyəti verib. Mon do getmişdim məscidə. O qədar adam vardı ki, ivno salmağa yer yox idi. Kərbəlayı Hosenqulu da orada idi. Homşərilər o qədər sevinirdilər ki! Doğrudan da indiyə kimi biz yazıq homşərilər çox qara gün çıkmışık, Fəhlolek elomək-don canımız çıxdı. Amma görürson, Ursetdo heç fəhlə yoxdu, hamısı yazıq homşəridi. Poriniso, Allah qoysa, bundan sonra pulumuz çox olar. Elo ha devirdin ki, monə urus muxmorindən bir arxalıq al. İndi, vallah, bundan sonra alaram! Axı özün görürdün ki, pulum görmürdü; amma, Allah qoysa, bundan sonra pulum çox olar. Kəbə İmamoli, Kəbə Noruz, Qasimoli, Oruc, Moşədi Bayram o qədər sevinirdilər ki, az qalırdılar bərklorini göyə atalar. Qonsur, deyillər, sabah homşərilorin hamısını çağıracaq, hüriyyəti paylayacaq. Ay can, ay can!.. Sağ olsun bizim pədsahımız, ay can!..

Bu sözləri deyə-deyə Kərbəlayı Məmmədli çıtmaq çalıb oynayırdı. Poriniso sevincək genə gedib yapışdı orinin ellərindən.

Sabah oldu. Axşam vaxtı Kərbəlayı Məmmədli gəldi evə və içəri girən kimi Porinisoyə dedi:

- Poriniso, bəlam, qonsur bizo heç zad paylamadı, dedi sizin hüriyyəti payımızı İranda öz vətəninizdə paylayacaq.

Bu sözləri eşidəndən sonra Poriniso qaş-qabağını təkdi və bir az dinməyib axırda onno dedi:

- Yalan deyirson.

Kərbəlayı Məmmədli başladı and içə-içə arvadını inandırmağa:

- Yalan deyirəm atama nəhlət! Qonsur bizo heç zad paylamadı.

¹ Qonsur = kunsul

– Yalan deyirson.

– Vallah, heç zad paylamadı.

– Söz yox, paylamaz. Mənim baxtım harada idi ki, paylaşın. Burada paylamadı ki, İranda votoninizdə paylaşın, yetişsin o kaftar arvadına. Mənim baxtım harada idi ki, burada paylaşın.

Bir qədər öz baxtından şikayət edəndən sonra Pərinisə acıqlı orinə dedi:

– Bax. Kəlbə Məmmədəli, mən onu–bunu bilmənəm, həyə mən sənə arvadam. görək canın çıxsin, arvadını saxlayasan. İndi iki aydır mən sənə bir məxmər arxalıq istəyirəm. Almışsan ki, kasıbam, pulum yoxdu. İndi də başlamışan ki, mənim payımı qonsur vermədi, votəndə verəcəklər. Mən heç vədə dözo bilmənəm ki, mənim qismotimi o kaftar arvadın alıb yesin. Ya hələ bu gün get, kağızı yazdır ki, sənənin payını yollasınlar bura, özünü, o kaftara verməsinlər; ya ki, mən bilmirəm neylərəm.

Bu sözlərin cavabında Kərbəliyə Məmmədəli dedi:

– Ay arvad, sən Allah boş-boş danışma. Vətəndə hər nə paylaşalar, verəcəklər anama. Anam heç olmaz ki, mənim payımı özümü göndərməsin. Vallah, göndərəm, anam məni çox istəyir. Ürəyini sıxma, dur bir tiko çörək gətir yeyək.

Pərinisə çörək gətirib qoydu orinin qabağına, amma özü gedib oturdu bucaqda.

Axırda Kərbəliyə Məmmədəli and içdi ki, sabah olcaq gedib votəno kağız yazdırar ki, onun payını göndərsinlər burada özünü yetişsin. Pərinisə bir az sakit oldu.

Sübh təzdən Kərbəliyə Məmmədəli çıxdı küçəyə və bilməzdi nə oləsən. Bir tərəfdən Pərinisədən çox qorxurdu və heç özü də bilmirdi ki, nəyə qorxurdu. Bir tərəfdən də vətəndəki arvadı Tükəzbandan da qorxurdu ki, qorxurdu ki, kağız yazdırıb göndərsə, votəndə Tükəzban duyur ki, əri payını təzo arvadından ötrü istəyir. Burada cvlonməyini Kərbəliyə Məmmədəli bərk gizlədirdi. Ondən ötrü ki, vətəndə gələndə Tükəzbanın qardaşları onu qorxutmuşdular ki, əgər qürbətə evlənə, gəlib burada onun başını yararlar. Tükəzban da and içmişdi ki, əgər Kərbəliyə Məmmədəli qürbətə cvlonə, başaıçiq, ayaqyalın gəlib təzo arvadının saçlarını yolar.

Bu işləri fikir cloye–cloya Kərbəliyə Məmmədəli gəlib yetişdi məscidin qapısına. O vədə Məşədi Molla Həsən təbrizli Usta Cəfərə kağız yazıb təzo qurtarmışdı. Usta Cəfərin kağızı bu mözəmdə idi:

“Əvvələn... salam–dua... və sənİYən... Amin ya robbülələmin. Ey mənim istəklİ anam, neçə müddətdir ki, gəlib qürbətə işləyirəm, heç sənİ yadımdan çıxarmıram. Amma, ay ana, vallah mənəndən incimə ki, sənə xərcək göndərmirəm. Ha istəyirəm göndərəm, amma vallah, bilmirsən buralar necə bahalıqdır. Görürsən, əvvəlləri mən tok canıma qalırıdım, o vədə xərcim az olurdu, hordən bir sənə bir–iki manat göndəriridim. Amma, söz yox, Allah özü buyurub ki, müsəlman bəndələrin tok qalmağı yaxşı deyil və Allahın buyurmağına görə necə də ki, məsələn, mollalar homişə vəz cloyəndə bizə deyiblər ki, müsəlmançılıqda tək qalmağ yaxşı deyil, odur ki, məsələn, sənəndən də ayıb olmasın, Allahın izni ilə və peyğəmbərin şəriəti ilə burada sənəndən də ayıb olmasın bir arvad siğə eləmişəm. Gənə necə olsa arvaddır, xərci–zadı olacaq. Vallah, qazandığım ancaq cvmizim xərcini görür, dəxi o qədər qalmır ki, sənə də göndərəm və bir də mənim əvəzimdən bizim oğlanın üzündən öp və bir də camİ qohum–əqrəbaya dua yetir”.

Məşədi Molla Həsən həmin kağızı təzo qurtarmışdı ki, Kərbəliyə Məmmədəli yavıqlaşib salam verdi və üzünü mollaya tutub dedi:

– Molla omi, mənə də bir kağız yaz!

Məşədi Molla Həsən, Kərbəliyə Məmmədəliyə dedi:

– Baş üstə, – və Usta Cəfərə dedi ki: – Götür qələmi kağıza qol qoy. – Usta Cəfərə mollaya cavab verdi ki:

– Qoy kağız qurusun, mən gedim paket alım gətirəm, sonra qol qoyaram.

Usta Cəfər durub gətdi. Kərbəliyə Məmmədəli çömbəldi mollanın qabağına və Məşədi Molla Həsən, Usta Cəfərə yazdığı kağızı qoydu günün qabağına, kitabın içindən bir vərəq çirkli poçt kağızı çıxardı və sonra sağ əlini Kərbəliyə Məmmədəliyə uzadıb dedi:

– Çıxar görüm, mənə nə verəcəksən?

Kərbəliyə Məmmədəli yavaş–yavaş sağ əlini uzatdı cibinə və üç dəfə tok çəpik qoydu mollanın qabağına.

Məşədi Molla Həsən pulları götürüb, əvvəl tutdu günün qabağına, sonra saldı cibinə, sol dizini qalxırdı yuxarı, kağızı sol əlinin içində qoydu dizinin üstə. Qələmi batırdı mürəkkəbə və başladı

yazmağa: "Əvvələn... salam və dua... və saniyon... Amin va rəbbülaləmin..." Bunu yazandan sonra üzünü tutdu Kərbəlayı Məmmədoliyo:

- De görüm sözün nodi?

Kərbəlayı Məmmədoli bir öskürüb başladı:

- Molla əmi, sonin yanında qalsın, məsələn... - Məşədi Molla Həsən istədi yazsın, Kərbəlayı Məmmədoli tez əlini uzadıb yapışdı qələmdən:

- Yox, yox, yazma. Hələ qulaq as!

Məşədi Molla Həsən qələmi çəkdi və başladı qulaq asmağa. Kərbəlayı Məmmədoli dedi:

- Məsələn: yazgilon, ay ana, deyirlər İrana hürriyyət veriblər.

Məşədi Molla Həsən başladı yazmağa: "Ay ana, İrana hürriyyət veriblər".

Kərbəlayı Məmmədoli dedi:

- Yaz dünən qənsur bizə xəbər verdi ki, bizim payımızı vətəndə paylayacaqlar. - Məşədi Molla Həsən bu sözləri də yazdı. Kərbəlayı Məmmədoli dedi: - Yaz indi, ay ana, mən, vallah, heç zad istəmirəm. Amma ayıb olmasın... qoy görüm necə yazacaq? Molla əmi sənədən də ayıb olmasın, bizim ev adamı, ayıb olmasın...

Məşədi Molla Həsən istədi yazsa, gənə Kərbəlayı Məmmədoli əlini atdı qələmə və çığırdı:

- Yox, yox, nə qayırırsan? Son imam, onu yazma, yazma. Bilməzsən mənim sözlərimin hamısını yazarsan ha! Yox, yox başına dönüm, a molla, məni xanəxərab clərsən...

Məşədi Molla Həsən qələmi kağızdan çəkib, başladı qulaq asmağa. Kərbəlayı Məmmədoli başladı:

- Yaz mənim payıma hər nə düşsə, göndər mənim özümə...

Məşədi Molla Həsən bu sözləri yazdı, Kərbəlayı Məmmədoli başladı:

- Hərçənd mən bilmirəm nə qədər düşəcək. Elə tutaq ki, az da düşsə göndər. Çünki doğrudan, a molla, mən heç bu sözləri ağzıma alıb danışmazdım, amma bu arvadların öhdəsindən məgər gəlməktəmi olur?..

Məşədi Molla Həsən istədi yazsa, Kərbəlayı Məmmədoli tez əlini uzadıb yapışdı qələmdən və çığırdı:

- Yox, yox, sən Allah, yazma. Arvad sözü yazma. Birdən bilməzsən yazarsan, arvad almışam... Elo birco onu yaz ki, payımı göndərsinlər. Vəssələm.

Məşədi Molla Həsən bunu da yazdı. Kərbəlayı Məmmədoli dedi: - Vəssələm. Bir də yaz mənim əvəzimdən bizim oğlanın üzündən öp və ayıb olmasın, ev adamının kefi necədi və hamı qohum-əqrəbaya dua göndərirəm. Vəssələm. Di ində buları da yaz, vəssələm. - Məşədi Molla Həsən bu sözləri də yazdı.

Axırda Kərbəlayı Məmmədoli təvoqqə elədi ki, yazdığı bir dəfə oxusun. Molla başladı yazdığını oxumağa: "Əvvələn salam-dua... və saniyon... Ya rəbbül-ələmin... Ay ana, deyirlər İrana hürriyyət veriblər. Dünən qənsur bizə xəbər verdi ki, bizim payımızı vətəndə paylayacaqlar. İndi, ay ana, mənim payıma hər nə düşsə, göndər və bir də mənim əvəzimdən bizim oğlanın üzündən öp və ayıb olmasın, ev adamının kefi necədi və hamı qohum-əqrəbaya dua göndərirəm. Vəssələm".

Kağızı oxuyub qurtarandan sonra Məşədi Molla Həsən bu kağızı da qoydu Usta Cəfərin kağızının yanına, günün qabağına. Bu heyndə Usta Cəfər əlində bir çirkli paket gəldi, Məşədi Molla Həsən Usta Cəfərin kağızını və qələmi verdi ki, qol qoysun. Usta Cəfərin gözü sataşdı Kərbəlayı Məmmədoliyo yazılan kağıza və əyilib haman kağıza diqqətlə baxıb dedi ki:

- Ay Məşədi Molla əmi, öz aramızdı, amma bu kişinin kağızını mənim kağızımdan yaxşı yazmısan? Bax mənim kağızımın xətti o qədər gözəl deyil, amma o kağızın xəttinə bax...

Bu sözləri deyər-deyər Usta Cəfər Kərbəlayı Məmmədolinin kağızını olına götürüb başladı ikisini də bir-biri ilə tutuşdurmağa. Kərbəlayı Məmmədoli də başını uzadıb ovvul öz kağızına baxdı, sonra Usta Cəfərin kağızına baxdı və bir söz demədi. Məşədi Molla Həsən bu kağızları əlinə alıb, hər ikisinə eynəyinin altından diqqətlə baxa-baxa dedi:

- Pəh-pəh... Afərin belə xəttdə, bir-hirindən gözəldi.

Bu sözləri deyəndən sonra Məşədi Molla Həsən Kərbəlayı Məmmədaliyo yazdığı kağızı sohvən verdi Usta Cəfərə, Usta Cəfərə yazdığı kağızı qoydu günün qabağına. Usta Cəfər bilməyə-bilməyə Kərbəlayı Məmmədolinin kağızını mulladan aldı, qələmi götürdü, kağızı qoydu sol dizinin üstə və hiqqana-hiqqana, köhlidəyə-köhlidəyə on doqquzuncu müddətində yaman-yaxşı adını yazdı, sonra yazdığı yərə bir çimdik torpaq töküb paketə qoydu qoltuğuna və ayuğa durub, "xudahafız" deyib getdi.

Usta Cofər uzaqlaşandan sonra Moşodi Molla Həsən Kərbəlayı Məmmədaliyə də dedi ki, gedib paket alıb gətirsin. Kərbəlayı Məmmədalinin fikri bu idi ki, kağız pakete qoymamış aparsın əvvəl Pərinisəyə göstərsin, sonra qoysun pakətə. Moşodi Molla Həsən Usta Cofərə yazdığı kağız dörd qat büküb verdi Kərbəlayı Məmmədaliyə və dedi ki:

– Sonra nə vaxt paketini gətirson, üstünü yazaram.

Kərbəlayı Məmmədali kağızı götürdü olinə və qələmi alıb hiqqana-hiqqana bir belə cızma-qara çəkdi: Məmməd ələd. Guya ki: Məmmədoli. Sonra dörd qat büküb qoydu qoltuq cibinə və durdu getdi.

Kərbəlayı Məmmədali gəldi evinə, kağızı qoltuq cibindən çıxarıb uzatdı arvadına və dedi:

– Bax, Pərinisə, gedib kağız yazdırdım, göndərəcəyəm anama. Yazmışam ki, mənim hürriyət payımı göndərsinlər. Həyə inənirsən, heç; inanmırsən, al apar kağızı hər kəsə istəyirsən oxut, gör belədi, ya yox.

Pərinisə kağızı aldı əlinə, o tərəfinə baxdı, bu tərəfinə baxdı, sonra büküb qoydu taxçaya. Axşam vaxtı arvad kağızı götürüb qoydu qoltuğuna və getdi qardaşı Kərbəlayı Rzanın evinə. Kağızı çıxartdı verdi qardaşına və dedi:

– Dadaş, sən Allah bu kağızı apar ver bir adam oxusun, görək burada nə yazılıb?

Kərbəlayı Rza əvvəl kağızın əhvalatını bacısından soruşdu və bir qədər fikirləşib dedi:

– Ay qız, Pərinisə, sənəin heç ağlın yox imiş.

Pərinisə soruşdu:

– Niyə, dadaş?

Qardaşı cavab verdi:

– Ay axmaq, bir fikir ələ gör İrannan da bura hürriyət gələr?

Pərinisə dedi:

– Ay dadaş, sən niyə ələ söz danışırsan? İran nə uzaq yerdi ki, gəlməsin? “Ərəblər” kəndi odur a... Arazın qırağındadı. Nə bir uzaq yoldu ki? Burdan ora üç-dörd günlük yoldu.

– Yaxşı deyirsən, Pərinisə, “Ərəblər” çox uzaq yer deyil. Amma axı İrannan bura hürriyət gələr?

Pərinisə bir az acıqlı kimi dedi:

– Ay dadaş, sən niyə ələ söz danışırsan? İran no uzaq yerdi gəlməyi? Sən ələ mənəim hor sözümlü axmaq hesab ələyirson. Oxutmurson, ver mənə kağızı, mən özüm aparıb oxudaram.

Kərbəlayı Rza kağızı vermədi və gülə-gülə dedi:

– Yaxşı, Pərinisə, mən kağızı səhə aparıb oxudaram. Qoy Kərbəlayı kağızı göndərsin, amma vallah gənə axırdə mən deyənləçə; çünki, axı kim əşidibdi ki, o taydan bura hürriyət gəlsin. O taydan bu üzə honə gələr, səbzə, badəm içi gələr, tütən, çay, tiryək... belə zadlar gələr; yoxsə vallah, mən ömrümdə bir dəfə də əşitməmişəm ki, hürriyət gələ. Heç bu tərəflərdə hürriyət alışı-verışı ələyoni də mən əşitməmişəm.

Pərinisə bir az fikir ələyondən sonra gənə qardaşından təvəqqə ələdi ki, kağızı aparıb bir adama oxutsun. Qardaşı söz verdi ki, kağızı səhə oxudur.

Səhə ələdi və Kərbəlayı Rza kağızı apardı əvvəl Molla Orucəlinin yanına. Molla Orucəli iki ildə burada bir məktəb açılıb və başına beş-on uşaq yığıb oxudur.

Molla Orucəli kağızı ələdi və diqqətlə baxandan sonra dedi ki:

– Bu kağız təvəssül¹ xətti ilə yazılıb. Çox qarışıq yazılıb. Mən bu xəttə əşinə deyiləm. Apar ələ bir adama oxut ki, bu xəttə əşinə ələson.

Kərbəlayı Rza kağızı ələdi, apardı rus-müsəlman məktəbinin müəllimi Mirzə Həsənə nişan verdi və təvəqqə ələdi oxusun. Mirzə Həsən həmin məktəbdə müsəlman dərslərinin müəllimidir və özü də “seminariyə” deyilən müəllimxanədə təhsil ələyib. Mirzə Həsən kağıza diqqətlə baxıb dedi:

– Bu kağızı yazanın əlləri çolaq ələson! Ələ nənə və rizə yazılıb ki, oxumaq mümkün deyil.

Kərbəlayı Rza kağızı Mirzə Həsəndən ələdi və bilmədi daha kimin yanına gətsin və kimə oxutsun. Birdən Kərbəlayı Rzanın yanına düşdü ki, Əttar Moşodi Hüseyn gərək çox dərslər oxumuş adam ələ; çünki çox məclislərdə Moşodi Hüseynin şərəftənd, haqqətdən, xiləqətdən və hidayətdən bəhs ələməyini Kərbəlayı Rza bir neçə dəfə əşitməmişdi. Həmişə Moşodi Hüseyn danışanda Kərbəlayı Rza öz-özünə deyərdi ki: “Yəqin Moşodi Hüseyn ələm adamdır”.

¹ Təvəssül – ərəb əlifbası ilə xətt növüdür

Kərbəlayı Rza Moşədi Hüseynin dükənina yetişib, gördü ki, Moşədi torozinin bir çanağına bir parça nabat qoyub çəkir və müş-
təriyo bu sözləri deyir:

– Allah ölənlərinə rəhmət eləsin, rəhmətlik babam həmişə mənə qucağına alanda atama deyərmiş, bax, oğlum, Kərbəlayı İsmayıl, bu uşaqdan muğayət ol, bunun gözəlindən elm yağır. Bu uşaq əvvəl-
axır alim olacaq. İndi mən baxıram ki, həqiqət də rəhmətlik babam bilirmiş ki, mən axırda nə olacağam. Amma, söz yox ki, elm elo bir şey deyil ki, öz-özünə gəlsin girsin adamın başına. Elmi təhsil elom-
lək lazımdır, sümük sındırmaq lazımdır; yoxsa elm bir elo şey deyil ki, öz-özünə gəlib girsin adamın başına. Elmi təhsil eloyınca insanın anadan əmədiyi süd adamın burnunun dolıqlarından gəlib tökülür. Heç bilmirəm başıma nə işlər gəlib, ayaqlarına nə qədər çubuqlar dəyib. Nə qədər kötüklər yemişəm. Axır ki, gözümün nuru tökülüb, bir tövr alimlər cərgəsinə daxil olmuşam. Yoxsa, qadan alım, bu işlər zarafat deyil və bir də insanda qəbiliyyət də gərəkdir, zəkatət də gərəkdir. Həmi oxuyan alim olmaz.

Kərbəlayı Rza yetişib kağızı tutdu Moşədi Hüseynin qabağına və dedi:

– Moşədi əmi, Allah atana rəhmət eləsin, bir bax görək bu kağızda nə yazılıb?

Moşədi Hüseyn müştəriyo nabatı verəndən sonra Kərbəlayı Rza-
dan kağızı aldı və başladı diqqətlə baxmağa. Bir azdan sonra dedi:

– Bu kağızı kim yazıb?

Kərbəlayı Rza cavab verdi ki:

– Bilmiyəm kim yazıb. Görək ki, məscid qabağında kağız yazan molla yazmış ola.

Moşədi Hüseyn başladı kağızı oxumağa: “Əvvələn: ümdeyi-
mətləb salamətiyi-vücudi-zicudi-şumast. Və saniyon, əgər əhvali-
lati-in canibra xəstə bəşid, olhomdulillah səhih və salamət həstim
və nigarani nədarim siva-i-duri-əz şüma. Xudavəndi-ələm səbəbi
sazəd və vəsileyi-xeyr əngizəd ki, didari-şarifi-şümara həxeyrüb-
xubi didar nüməyim. Amin, ya rəbbülələmin!.. və həd...”¹

¹ Tərcüməsi: əvvələn ümdə mətləb sizin qiymətli vücudunuzun salamətliyidir. Sonrakı, uğur bu tərəflərin əhvalını bilmək istəsəniz, olhomdulillah, sağ və salamət varıq və sizdən ayrılmağımızdan savayı nigarançılığımız yoxdur. Xudavəndi-ələm elo bir səbəb yaratmış, elo bir xeyr iş görsün ki, sizin xəş üzüünü yaxşılaşdır və gözəlliklə görəsiniz. Amin, ya rəbbül-ələmin... və ilaxır.

Moşədi Hüseyn kağızı buraya kimi oxuyub burada dayandı və genə kağıza diqqətlə baxıb çətinliklə bu sözləri oxudu: “Qürbət vilayət”. Sonra genə duruxdu və kağızı işığa tutub başladı o tərəf-
bu tərəfə çöndürməyə və genə diqqətlə baxıb hıqqana-hıqqana bu sözləri oxudu: “Çünki”...

Bir-iki dəfə də Moşədi Hüseyn “çünki”, “çünki” deyib dayandı; kağızı qoydu torozinin çanağına və üzünü tutdu Kərbəlayı Rzaya:

– Balam, bu kağızı yazanı mən tanıyıram. Bunu yazan Moşədi Molla Həsəndir. Zalım oğlu, zalım, yazdığı kağızı heç kəs oxuya bilməz; çünki Moşədi Molla Həsən doğrudan dorin molla idi. Mən deyirəm Təbrizdə də belə oxumuş adam az tapılar və Moşədi Molla Həsən yazdığı kağızı az-az adam oxuya bilər. Maşallah kağız yazana! And olsun Allaha, kişiyo dəyosən vergi verilib. Bir xotto bax, xotto bax!

Bu sözlər deyö-dəyə Moşədi Molla Hüseyn genə kağızı götürdü olino və başladı tamaşa etməyə.

Kərbəlayı Rza aldı kağızı və qoydu cibinə və istədi qayıdıb gəlsin evə. Məscidin yamndan keçəndə Kərbəlayı Rzanın fikrinə gəldi ki, kağızı yazan haman eynokli molla idi ki, məscidin qapısında səki-
mən üstündə oturub, bir kəndliyo kağız yazırdı. Kərbəlayı Rza Moşədi Molla Həsənin yanına gəlib dedi:

– Salamün-ələyküm, Molla dayı! Molla dayı, sən Allah bir mənə də görüm dünən Kərbəlayı Məmmədoliyo sənmi kağız yazmışan?

Moşədi Molla Həsən eynəyinin altından Kərbəlayı Rzaya diqqət edib cavab verdi:

– Hansı Kərbəlayı Məmmədoliyo?

Kərbəlayı Rza dedi:

– Haman adama ki, yazıb onun hürriyyət payını özünə göndər-
sintlər.

Moşədi Molla Həsən cavab verdi:

– Bəli, bəli, mən yazmışam. Dünən yazdım. Yaxşı yazmışam, arxayın ol, yaqın göndərlər, çünki yaxşı yazmışam. Deyosən sən özün gəlib dünən yazdırdın?

– Xeyr, mən deyiləm, mənmi yezmədim.

– Bəli, bəli, inşallah göndərlər. Arxayın ol!

– Allah atana rəhmət eləsin, xudahafiz!

Kərbəlayı Rza bir az rahat olub gəldi evə və kağızı Porinsəyə verib an içdi ki, kağız yazan molla an əhvalatı bilibdir və Kərbə-
layı Məmmədoli kağızı necə ki deyir, elo də yazdırırdı.

Axşam Pörniso kağızı verdi Kərbəlayı Məmmədliyo ki, göndərsin vətənə.

Kərbəlayı Məmmədli kağızı götürdü və getdi makulu Hacı Əli adlı tacirin dükanına və kağızı Hacı Əliyə verib tovoqqo elədi ki, Makuya gedən olsa, kağızı versin sparsunlar Şahtaxtında versinlər çayçı Məşədi İskəndərə ki, Məşədi İskəndər göndərsin "Ərəblərə", onun anasına.

Aradan bir ay keçdi. Gündə bir dəfə Kərbəlayı Məmmədli axşamlar işdən evə gələndə Pörniso soruşurdu:

- A kişi, kağızdan bir xəbər varmı? - Kərbəlayı Məmmədli cavab verirdi ki:

- Bir xəbər yoxdu.

Əvvəl vaxtlar Kərbəlayı Məmmədli belə cavab verəndə arvadı deyirdi:

- Yalan deyirson, - və Kərbəlayı Məmmədli and içirdi ki:

- On iki imam haqqı yalan deyinərəm:

Arvad geno deyirdi ki:

- Yalan deyirson - və Kərbəlayı Məmmədli cavab verirdi:

- Həyo yalan deyirəm, atama nohlot! - Arvad deyirdi:

- Bəlkə heç kağızı göndərməmiş? - və Kərbəlayı Məmmədli cavab verirdi ki:

- Qoy qardaşın Kərbəlayı Rza getsin makulu Hacı Əlidən soruşsun görsün, göndərməmiş ya göndərməmişəm.

Axır vaxtlarda da Kərbəlayı Məmmədli deyəndə "kağızdan bir xəbər yoxdu", Pörniso başlardı onı ilə dava-mərəkə eləməyə ki, "yəqin kağızdan xəbər var, amma son məndən gizləyirson". Dəxi hurada and içməkdən başqa Kərbəlayı Məmmədlinin özgə hir çarəsi olmazdı.

Bir gün sübh tezdən Pörniso yuxudan ayılıb, başladı Kərbəlayı Məmmədlini tapıqlayıb oyatmağa. Kərbəlayı Məmmədli oturdu və başladı gözlərini ovuşdurmağa. Arvad ərinə dedi:

- Kərbəlayı Məmmədli, indi bu gün kağızdan yaxşı xəbər çıxsa mono no verərsən?

Kərbəlayı Məmmədli dedi ki:

- Hər nə desən, verərəm. - Pörniso başladı ki:

- Bu gün yaxşı xəbər gələcək. - Əri soruşdu ki:

- Nə bilirson? - Arvad cavab verdi ki:

- Yuxu görmüşəm. - Kərbəlayı Məmmədli geno soruşdu ki:

- Nə yuxu görmüson? - Pörniso cavab verdi:

- Nə işin var nə yuxu görmüşəm? Amma mon bilirim ki, bu gün yaxşı xəbər gələcək. - Geno Kərbəlayı Məmmədli başladı yalvarmağa ki:

- Sən Allah, de görüm, nə yuxu görmüson? - Pörniso cavab verdi ki:

- Yuxumu deməyəm. Desəm, çin olmaz.

Kərbəlayı Məmmədli paltalarını geyib, durdu getdi işə və günortadan iki saat keçmiş qayıdıb gəldi evinə. Pörniso soruşdu:

- Nə var, nə yox? - Əri cavab verdi ki:

- Bir şey yoxdu.

Pörniso getirdi orinin qabağına pendir-çörək qoydu və özü də oturdu orinin yanında. Kərbəlayı Məmmədli çörəkdən bir tükə ağzına qoyub başladı:

- Ay qız, bə sanin yuxun necə oldu? Bə deyirdin: bu gün xəbər çıxacaq?

Pörniso belə cavab verdi:

- Kərbəlayı Məmmədli, mon geno sənə deyirəm ki, yaxşı xəbər gələcək. Onnan ötrü ki, mon yuxuda homişə qarqız görəndə şad oludam. Keçən həftə Sara bacım da yuxuda qarqız görmüşdü, əri Məşədi Haqverdi gəlib mollaya Sara bacımın yuxusunu nağıl eləmişdi. Molla demişdi ki, qarqız şadlıqdı. Mən də homişə yuxuda qarqız görəndə sevinirəm. Xeyir olsun, yuxuda gördüm ki, rəhmətlik Şorəbanı əmi-dostum minib bir çəşəyo, bizə qonaq gəlib. İndi gəlməsin. Rəhmətlik moni çox istədi. Ho... çəşəyin üstə yekə-yekə çuvalar çatılmışdı; elə yekə çuvalar idi ki, nə bilim bu dam boyda...

Kərbəlayı Məmmədli qah-qah çəkib dedi:

- Ay qız, ay qız, dam yekəlikdə də çuval olar? Qah-qah-qah...

Pörniso başladı and içməyə:

- Yalan deyənin atasına nəhlət! Vallah, yalan demirəm. Elo bu dam yekəlikdə idilər. Ho... mən çıxdım rəhmətliyin qabağına və dedim, - İndi çıxmayım və İndi deməyim, - dedim: ay əmidostu, sən həzrət Abbas, bu nə xəcalətlikdi monu verirsən? Rəhmətlik gəlib moni qucaqladı. - İndi qucaqlamasın. - O üzümən öpdü, bu üzümən öpdü və qarqızların bir yekosini getirib verdi mənə. Allah rəhmət elosin, torpağı sanı yaşiyasan, moni çox istədi; İndi istəməsin.

Poriniso bu sözləri deməkdə idi, Kərbəlayı Məmmədolinin qulağına "hoqquş... hoqquş..." səsi gəldi. Ər-arvad üznlərini həyətə tərəf çöndərüb gördülər ki, həyətə bir uluğ girdi, uluğun üstündə bir arvad və yanında bir kişi.

Poriniso və Kərbəlayı Məmmədoli əvvəl bilmədilər ki, bu gələnlər kimdirlər; hətta Kərbəlayı Məmmədoli zərəfatla dedi ki:

– Ay qız, yuxun çin oldu. Budur Şərəbani امیدostun sənə qarpız gətirir.

Poriniso gənə diqqətli həyətə girenlərə baxıb, durdu ayağa. Kərbəlayı Məmmədoli də bir qədər diqqət çəliyib birdən "vay!" deyib qaçdı evin bucağına və istədi gizlənsin. Poriniso hövlnək qaçdı orinin yanına və bilmədi nə eləsin, Kərbəlayı Məmmədoli qaçdı aqoşkaya tərəf və istədi aqoşkayı sındırıb özünü salsın eşiyə. Sonra gənə həyətə baxıb, qayıtdı qapıya tərəf və göz-gözü verib özünü saldı həyətə və başladı qaçmağa. Uluğ üstə gələnlər arvad əlinə bir daş alıb, başladı Kərbəlayı Məmmədolini qovlaya-qovlaya söyməyə:

– Kəpək oğlu, arvad ələmənin bəs deyil, hələ götürüb mono kağız yazıb açıq da verirsen?!

Arvadın yanındakı kişi də Kərbəlayı Məmmədolinin üstünə hücum elədi. Arvad olındokı daşın birini atdı Kərbəlayı Məmmədoliyə. Daş gedib dəydi toyuqların birinə. Kişi olındokı ağacı tulladı Kərbəlayı Məmmədoliyə. Ağac gedib dəydi divara. Kərbəlayı Məmmədoli həyətin alçaq divarından aşib düşdü o biri həyətə və qaçdı.

Poriniso evin içində başladı "havar", "havar" deyib bağırmağa. Həyətdə arvad və kişi Kərbəlayı Məmmədolini o cür söydülər, necə ki, küçədə on yeddi-on səkkiz yaşında müsəlman uşaqları aşıq oynayanda bir-biri ilə söyüşürlər.

Kərbəlayı Məmmədolini qovlayan arvad onun "Ərəblər"dəki arvadı idi; həmin kişi də arvadın qardaşı idi.

Dəxi bilmirəm mərəkənin axırına hara çatdı.

23 noyabr 1906, Tiflis

Xəbər çıxdı ki, bu gün naçalnik gəlir kəndə və sonra məlum oldu ki, pristavın arvadının adı qoyulan gündür.

Kənddə surişi düşdü. Kənd əhlindən bu gün çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin nazirəna və topelərə durmaşib boyluyurdular ki, görsünlər gəlirmi naçalnik. Camaatın yarısı pristavın münzilini ohətə edib durmuşdular. Qıraq kəndlərdən də camaat haxəbər olub yavaş-yavaş gəlirdilər.

Pristavın həyətinə adam olındın girmək mümkün deyildi və katda, yasavul və qlava mirzələrindən savayı həyətə girmək heç kəsə izn verilmirdi.

Pristavın həyətinə indiyə qiyəsini tanıyırdı. Səsdən və qiyülü-qaldan qulaq tutulurdu: bir yanda quzular mələyirdi, bir yanda qıçları bağlı cüco və toyuqlar bağırırtdılar, bir yanda qlavaların atları kişənəyirdilər. Bir tərəfdən pristavın qulaqları uzun tulanları gah qlavanın üstünə atılıb "haff" çəyirdilər, gah kətidən üstünə tullanıb "haff" çəyirdilər. Hərdən bir pristavın arvadı balkona çıxıb nazik səslə çıxırdı: "tişə"; yəni "yavaş". Və sonra gənə girirdi içəri.

Pristavın aşpazları, bellərində ağ önlük hərdən bir həyətə çıxıb qlavanın birinə deyirdi:

– Tez yarım girvönkə zoforan tap.

Qlava "baş üstə" deyib, əvvəl bir başını salırdı aşağı, sonra mirzəsinə özünü tutub buyururdu:

– Ada, Mirzə Həsən, durma tez şəhərə adam göndər, yarım girvönkə zoforan gətirsin.

Bir az keçirdi, bir ayı aşpaz olındə katlet bıçağı qlavanın birinə özünü tutub buyururdu:

– Qlava, dörd-beş yüz yumurta lazımdır.

Qlava sevincək olını uzadırdı həyətdəki səbətlərə və cavab verirdi:

– Nə danışırsan? Burada mündən artıq yumurta var.

Birdən qaçaqaç düşdü; dedilər "naçalnik gəlir". Qlavalar çıxırdılar qapıya, xanım çıxdı balkona, tulanlar hücum çöktdilər adamların üstünə və bir qədər keçdi guya qurbəgənin gölünə daş atdılar; çünki

bu gələn naçalnik deyilmiş, özgə mahalın pristavı imiş. Prstav atdan yenib girdi həyəto və balkona çıxıb xanıma rusca bir neçə söz deyib özü də güldü və xanımı da güldürdü. Və sonra hor ikisi girdi içəri.

Geno katlet bıçaqlarının taqılıtsı, adamların tappılıtsı, atların kiş-noməsi, cüco-toyuqların və qlavaların bağırıtısı və tulaların hafılıtsı qarışdı bir-birino. Bir ucdan təzə gələn qlava və katdalar atdan yenib, dolu xurcunları doldurdular həyəto. Bir ucdan kondlilər dallarında qab-qazan, xalı və palaz daşıyırdılar. Bir ucdan kondlilər həyətin dibində quzulan və toyuq-cüceləri yan-yana yığıb öldürüb tomlizlə-yirdilər.

Birdən qaçaqac düşdü; dedilər "naçalnik gəlir". Qlavalar qaçdılar qapıya, xanım və qonaq çıxdılar balkona, tulalar tullandılar həyəto və bir qədər keçdi geno qurbağanın gölüno daş atdılar; çünki bu gələn naçalnik deyilmiş, kazak böyüyü bir əfsor imiş. Bu da atdan yendi, qaça-qaça çıxdı balkona və xanımın əlini öpüb, kefini soruşdu və sonra girdilər otağa.

Bir qədər keçdi geno qaçaqac düşdü; geno dedilər "naçalnik gəlir". Amma bu da yalan oldu. Adamları araladılar, bu qonaq da girdi həyəto. Bu da "Qapazlı" kondinin boyı və mülkodan məşhur Qurbanəli boy idi.

Bəy həyəto giron kimi baxdı bir sağa, bir sola. Tulaların biri qaçıb gəldi Qurbanəli boyın qabağına və başladı bəyin ayaqlarını yalamağa. Boy ayılıb itin başını tumarladı və dedi:

– Malades sobak, – və sonra qalxıb xanıma balkonda görüb çığırdı:

– İzdrasti! – və bərkünü götürüb sağ əlilə qalxırdı yuxarı və qış-qış girdi:

– Urra! – Sonra qalxdı balkona və xanıma baş aydı. Xanım əlini uzatdı Qurbanəliyə. Bəy xanımın əlini alıb rusca dedi:

– Nə qədər mənim canım sağdı, sənə mən nökorəm, ay xanım.

Xanım bir az güldü və dedi:

– Spasibo.

Bəy bir ah çəkəndən sonra hor ikisi girdi içəri.

Bir az keçdi, mahal hokimi gəldi, sud pristavı gəldi, iki üçtel gəldi, geno bir əfsor¹ arvadı ilə gəldi, geno bir özgə hokim arvadı ilə gəldi.

Bir az keçdi geno qaçaqac düşdü; dedilər "naçalnik gəlir". Qlavaların biri at üstə çaparaq gəlib özünü saldı yerə və həyəto soxulub qaçdı xanımın qabağına və çığırdı:

– Naçalnik idyot.

Xanım bir girdi içəri, bir çıxdı balkona. Qonaqlar da çıxdılar həyəto və qaçdılar qapıya. Tappılıtsı, şaqılıtsı və çığır-bağır, qoyma, dinmə, çökil, gəl, get... axırda bir yoğun çinovnik girdi həyəto, yerdi xamma tərəf, sol əli ilə bərkünü çıxarıb sağ əlini uzatdı xanıma və xanımın əlini öpüb qonaqlarla bir-bir ol-olə verib qalxdı balkona və girdi otağa.

Naçalnikdən sonra geno bir neçə qonaq gəldi. Bunların da bir neçəsi arvadları ilə gəlmişdilər.

Qonaqlar yığımışdılar zal otağına. Ortaya düzülmüşdü stollar və stolların üstünə düzülmüşdü növ-növ şirin çörəklər, suxanlar, pax-lavalər, halvalər, kanfetlər, lumu-partaxallar, quru yemişlər. Stolun üstünə qoyulmuşdu yekə samavər və qulluqçular çay töküb qoyurdular qonaqların qabağına.

Naçalnik oturmuşdu yumşaq divanın üstündə, pristavın arvadı oturmuşdu onun yanında, qonaqlardan da bir neçəsi düzülmüşdü bunların yanına və naçalnik qabağındakı stəkanın qondini qarşıdıraraq şirə pristavın arvadı ilə söhbət edirdi.

Bu həyəto küçədən açıq akoşkalardan bir at kişnəməsi qalxdı. Bundan sonra bir ayrı at daha da ucadan başladı kişnəməyə. Qonaqların bir neçəsi akoşkadan baxdılar küçəyə. Atlar daha da ucadan başladılar kişnəməyə. Qurbanəli boy akoşkadan başını çıxartdı küçəyə və çığırdı:

– Ədə Kəblo Qasım, heyvan oğlu heyvan, atı konarda dolandır, yoxsa əlindən qurtarıb qaçar.

Bir az keçdi, atlar daha da şiddətlə başladılar çığırmağa. Qurbanəli boy atlardan bərk başladı nökorino çığırmağa və qonaqların hamısı qaçdılar akoşkalarn qabağına.

Küçədə tövlənin qabağımda bir strajnik¹ bir ağ atın cilovundan yapışıb dolandırdı. Bu at naçalnikin atı idi.

Qurbanəli boyın nökarı bir köhər atın cilovundan yapışıb bir az konarda dolandırdı. Bir-iki kəndli də bir az konarda bir ayrı atların

¹ Əfsor – zabit

¹ Strajnik – polisin nüfuzi, keşikçi, qoruyucu

cilovlarından yapışib dolandırıldılar. Akoşkanın qabağında köndlilər düzlüb pristavin akoşkalarna baxırdılar.

Horden bir naçalnikin atı kişnoy-ktşnoy qabaq ayaqlarını döyür yero və Qurbanoli boyin atına baxıb, hirsindon cilovu gomirtloyirdi. Qurbanoli boyin atı hordenbir nəre topib, qabaq ayaqlarını qaldırırdı havaya və az qalırdı ki, Kərbolayı Qasım da göyo qaldırısın. Kərbolayı Qasım da bərk-bərk cilovdan yapışib çığırırdı:

– Buna bax ha!

Naçalnik gördü ki, kehər at Qurbanoli boyin atıdır və üzünü Qurbanoli boyo tutub soruşdu ki, atı neçə yaşındadır?

Qurbanoli boy papiroşunu yandırıb naçalnikə dedi ki, atı bu il tozo dörd yaşa ayaq qoyur.

Geno naçalnik akoşkaya tərəf yeriyib, başladı Qurbanoli boyin atına tamaşa eloməyo; sonra Qurbanoli boyo çönüb dedi:

– Nə gözəl atdı!

Doğrudan, Qurbanoli boyin atı gözəl atı idi.

Qurbanoli boy hər iki olimi sinosinə qoyub naçalnikə cavab verdi:

– Peşkoşdı.

Naçalnik Qurbanoli boyə dedi:

– Sağ ol – və gena başladı ata tamaşa eloməyo və geno Qurbanoli boyə üzünü tutub soruşdu:

– Qaçmağı necədi? İti yüyürmü?

Qurbanoli boy naçalnikə dedi:

– Ay naçalnik, əgər sonin mahalında bir belo yüyürən at tapılsa, mən biğlarımı qırxdırmasam qurumsağam.

Yanm saatdan sonra qonaqları çağırıldı xörək otağına. Otağın ortasında uzun xörək stolu, üstünə düzülmüşdü hər cür xörəklər və içkilər.

Pristavin arvadı oturdu stolun baş tərəfində. Xanımın sağ tərəfində naçalnik əyləşdi və qeyri qonaqlar da hərə bir yer tutub oturdular.

Naçalnik araq şüşəsini olino götürüb əvvəl öz fincanını, sonra pristavin arvadının, sonra xanımların və sonra qeyri qonaqların fincanlarını doldurub durdu ayağa və rumkasını xanımın rumkasına vurub dedi:

– Mübarək olsun xanımın ad bayramı.

Naçalnikdən sonra xanımlar və ağalar yerlorindon qalxıb homin sözləri dedilər və sonra naçalnik və qeyriləri şüşələri başlarına çökib boşaldılar.

Pristavin arvadı fincanı götürdü olino, qonaqlardan razılıq elədi. amma Qurbanoli boyo baxıb gördü ki, boy araqını holə içməyib. Xanım boydən soruşdu ki:

– Niyo içmirsiniz?

Boy gülo-gülo başını saldı aşağı və dinmədi. Naçalnik Qurbanoli boyə baxıb qəh-qəh çökib dedi ki:

– Yoxsa sən də fanatik müsəlmanlarsansa, onun üçün içmirsen?

Qonaqlardan bir neçəsi güldü və bir neçəsi də dedi ki:

– Götür iç!..

Axırda Qurbanoli boy rumkasını götürdü olino və dedi:

– A kişi, siz Allah bu nədi? Buna bizdə üskük deyərler ki, arvadlar barmaqlarına geyib tikış tikorlor; yoxsa bizlərdə bunnan araq içməzlor.

Qonaqlar bu sözləri çsıdib geno qəh-qəh çökib güldülər və pristavin xanımı dedi:

– Da, da, doğrudur. Günah monədir. Qurbanoli boy rumkaynan araq içməz.

Bu sözləri deyəndən sonra xanım bir çay stəkanı aparıb qoydu boyin qabağına və araqla doldurub verdi boyə. Qurbanoli boy stəkanı götürüb dedi:

– Bax, huna nə demişəm?!.. Yoxsa üsküyü qoyublar mənim qabağıma ki, no var, no yox...

Qonaqlar geno gülüşdülər və Qurbanoli boy araqı çəkdi başına, stəkanı qoydu yero və çörəkəndon bir tiko götürüb tutdu burnunun qabağına.

Ağalar və xanımlar moşğul oldular yeməyo, içməyo və eşikdə də toy və zamanın səsi ucaldı. İki saatdan sonra qonaqlar qalxdılar ayağa, düzıldülər akoşkanın qabağına və başladılar tamaşa eloməyo.

Baharın ikinci ayı idi. Çiçəklərin və otların ötri qarışmışdı bir-birinə, çəşmələrin səsi qarışmışdı quşların səsində. Horden bir zamanın səsi ucalıb, özge səslərin hamısını batil eləyirdi. Zurna sakit olan

kimi adamların sosisi ucaldı. Evin qabağında, çayın konarında, çəmənin üstündə bir neçə forş döşənmişdi. Bir tərəfdə üç yekə samavar qoyulmuşdu və yanlarında otuz-qırx stakan-nolbək, nımçələr, qondlor, mürəbbələr, şirin çörəklər, lumu-partaxallar, kanfetlər, qurabiyolar və qeyri çay ilə və çaysız yeməli şeylər, yağlar, xamalar, qaymaqlar, quru yemişlər düzülmüşdü. Ətrafdan qoyulmuşdu yadıq və balıqlar. Bir tərəfdə qlavalar¹ tatarı ollerində kondliləri döyo-döyo bir yere yığirdilər ki, ol-ələ verib yallı getsinlər.

Ağalar və xanımlar aqoşkalarda görünən kimi kondlilər "urra" deyib papaqlarını atdılar göyə və yapışdılar yallı getməyə. Pristavin xanımı qonaqlara təklif elədi ki, buyursunlar, çayın konarında başladılar yallı getməyə.

Ağalar və xanımlar yendilər. Kondlilər genə "urra" çəkib qanşdılar bir-birinə və sonra genə başladılar yallı getməyə.

Qurbanoli boyın nökorü Korbəlayı Qasım konarda durub, əllərini qoymuşdu ciblərinə, baxırdı və Qurbanoli boyı görcək ikiqat əyildi. Boy papirosunu ağzına alıb Korbəlayı Qasıma işarə elədi. Korbəlayı Qasım qaçıb gəldi ağasının yanına və spıçkanı cibindən çıxarıb yandırdı və tutdu ağasının qabağına. Boy papirosu yandırdı dedi:

– Axmaq oğlu, axmaq, bə son niyə yallı getmirsən?

Korbəlayı Qasım başını oydi aşağı və dedi:

– Ay ağa, mən qocalmışam. Daha mənə yallı getmək yaraşmaz.

Boy papirosunu göyə üfləyib yapışdı Korbəlayı Qasımın çiyindən və çökə-çökə apardı yallı gedənlərin yanına və dedi:

– Yapış, heyvan balası, heyvan! Yoxsa vallah döyo-döyo səni öldürərəm!

Korbəlayı Qasım yapışdı kondlilərin əlindən və istər-istəməz başladı onlarla bir yerdə dolanmağa. Qurbanoli boy özü də dostonin başından yapışib başladı atılıb düşməyə. Pristavin arvadı Qurbanoli boyu çəpik çəldi. Naçalnik də qəh-qəh çəkib güldü və başladı çəpik çalmağa. Özgə qonaqlar da çəpiyi tutub başladılar gülməyə. Qurbanoli boy özü ağzını göyə açıb qəh-qəh elədi və çığırdı:

– Ay xanım, mən istəyirəm sənin sağlığına içim. Buyur mənə çaxır gətirsinlər. Urra, urra!

Nökörlər butulkaları başladılar daşmağa. Qurbanoli boy bir stokan içib genə başladı fırlanmağa, genə başladı dolanmağa.

Bir qədər keçdi, genə bir stokan içib çığırdı:

– Xanımın sağlığına – və genə başladı dolanmağa bir qədər keçəndən sonra yorulub çəkildi kənara və bir stokan çaxır doldurub nökorü Korbəlayı Qasımı çağırıb və dedi:

– İç.

Korbəlayı Qasım başladı yalvarmağa:

– Ay ağa, son bilirən ki, mən içməyəm. Aman günüdü, mənə çövrü halovun başına, mən içə bilməyəm.

Boy bir qədər də nökorini yaxalayıb gördü ki, içmir və çaxırın bir azını tökdü Korbəlayı Qasımın üstünə və bir azını da özü içdi.

Ağalar və xanımlar məşğul oldular çay içməyə. Qurbanoli boy də gedib bir tərəfdə oturdu və üzünü naçalnikə tutub dedi:

– Mənim nökorim Korbəlayı Qasım lap biqeyrətdi. Mən indiyə kimi nə qədər eləmişəm ona bir qətrə çaxır içərdə bilməmişəm. Deyirəm ki, axı, ay axmaq, son ki, üzümü yeyirsən, axı bu nədi ki? Üzüm suyu deyil mögər? Nə qədər eləyirəm, içmir.

Naçalnik Qurbanoli boyu cavab verdi ki, Korbəlayı Qasım qanmır, avamdı. Qurbanoli bəy qəh-qəh çəkdi və dedi:

– Nəco qanmır? Çox yaxşı qanır. O mögər qanmır ki, çaxır üzüm-dən qayırılır? Çox acəb qanır. Ancaq biqeyrətdi, onun üçün içmir.

Yarım saata kimi ağalar və xanımlar çay içməyə və söhbətə məşğul oldular. Kondlilər də yallı gedirdilər. Xanımların biri hərədən bir əllərini basırdı qulaqlarına və ərinə şikayət edirdi ki, "zumanın səsindən az qalır qulaqların tutulsun". Pristav xanımın gileyini başa düşəndən sonra toyçulara çığırdı ki, daha çalmasınlar. Toyçular sakit oldular.

Toyun sosisi Korbəlayı Qurbanoli boy üzünü toyçulara çöndürüb çığırdı:

– Ədə, çalın, namərdlər!

Pristav boyu dedi ki, toyun sosisi xanımlara xoş gəlmir, qoy çalmasınlar. Qurbanoli boy durdu ayağa, pristava dedi:

– Mən ölüm qoy çalsınlar, mən istəyirəm oynayam.

Pristavin cavabını gözləməyib Qurbanoli boy toyçulara çığırdı:

– Ədə, çalın! "Uzun dərə" çalın.

¹ Qlava – başçı, rois, rəhbər

Toyçular hazırlaşdırlar çalmağa. Naçalnik durdu ayağa və bür-künü başına qoyub boyo dedi:

– Boy, həlo sonra oynarsan. Gündür nökorını sizin atınızı çökib gətirsin, mən istəyirəm ata baxam.

Qurbanoli boy sağ olini qoydu gözünün üstünə və dedi:

– Naçalnik, qurbandı sənə mənim atım!

Bu sözlərdən sonra boy nökorını çağırdı:

– Kərbolayı Qasım, tez get atı çək gətir, naçalnik baxsın.

Kərbolayı Qasım qaçdı və tövlədən atı çıxardı eşiyə. Naçalnik, pristav, Qurbanoli boy, pristavların biri və xanımların biri gətdilər atın yanına. Qurbanoli boy ata yavıqlaşdı haşladı atın alınını tumarlamaya. Naçalnik keçdi atın dalına, sonra keçdi qabağına və istədi ağzını açıb dişlərinə baxsın. At başını göyə qalxızıb çökildə bir tərəfə. Qurbanoli boy çığırdı ata:

– Türpənmo, axmaq!

Naçalnik geno çökildi atın dal tərəfinə. Qurbanoli boy yapışdı atın dodağından və ağzının bir tərəfini açdı və naçalnikə dedi:

– Naçalnik, buyur bax. Həyo inanmırsan, buyur bax bu il dördünə ayaq qoyur.

Naçalnik yavığa gəlib oyıldı və başını uzatdı atın ağzına. At geno başını qovzadı göyə. Qurbanoli boy hirsənib istədi atın ağzından bir yumruq vursun. At qabaq əllərini qaldırdı göyə və az qaldı noxtanı Kərbolayı Qasımın olından qoparsın. Kərbolayı Qasım asıldı noxtadan və çığırdı:

– Buna bax, ha!

Sonra naçalnik Kərbolayı Qasımə dedi ki, bir az atı dolandırısın. Kərbolayı Qasım atı yavaş-yavaş çəkdi bir tərəfə. Heyvan Kərbolayı Qasımın dalınca gədo-gədo hordən alınıni sürtürdü Kərbolayı Qasımın küroyinə və hordən bir o tərəfə-bu tərəfə baxıb kişnəyirdi.

Naçalnik Qurbanoli boydan etərəfə sənə atın qaçmağıni soruşdu. Qurbanoli boy baxdı naçalnikin üzünə və bir söz deməyib Kərbolayı Qasımə çağırdı. Kərbolayı Qasım atı çəkdi yavığa və Qurbanoli boy tez qalxdı atın üstünə və heyvanı topiklədi. At durduğu yerdə bir neçə arşın fasilanı sıçrayıb, üz qoydu yola tərəf qaçmağa və yarım doqiqənin içində gözədən itdi. Yarım doqiqədən sonra Qurbanoli boy çaparaq qaayıb gəldi və atı sürüb az qaldı soxulsun qonaqlar oturduğu məclisə. Xanımlar çığırtıb qaçdırlar bir tərəfə və Qurbanoli boy

tez atı saxlayıb özünü tulladı yerə və durdu naçalnikin qabağında. Naçalnik boyo dedi:

– Moladets – və boy cavab verdi:

– Naçalnik, bu nödi ki! Həlo sən mənim o biri atımı görməmişən. Bolko onu görəsən! Bu nödi ki, onun yanında.

Kərbolayı Qasım atı çökib apardı.

Hava qaraldıqdan sonra pristavın otaqlarında çiraqları yandırdılar və qonaqlar məşğul oldular kart oynamağa. Saat on birdə qonaqlar geno dovət edərlər xörək otağına və geno ağalar və xanımlar xörək stolunun ətrafına düzülüb başladılar şam elomoya. Naçalnik cüvənin otindən bir-iki tiko yeyəndən sonra götürdü çaxır butulkasını və başladı əvvəl öz stokanını, sonra qonşularının stokanını doldurmağa və sonra ayağa durub stokanı uzatdı pristavın arvadına deyər və dedi:

– Bu gün bizim buraya yığışib belə lozotlo vaxt keçirməyimizə siz səbəb olubsunuz. Buna cəhət mən bu stokanı içirəm sizin sağlığınıza.

Bu sözləri deyib, naçalnik stokanı vurdu xanımın stokanına və çaxır içib oturdu. Yavıqda oturan qonaqlar da stokanlarını uzadıb xanımın stokanı ilə çıpqıldatdılar və içdilər. Qurbanoli boy da yerindən qalxıb, dolu stokanını götürüb vurdu xanımın stokanına və xanımın başının üstündə durub dedi:

– Mən özümü bu gün xoşbəxt hesab eləyirəm ki, bu məclisdə varam. Allah sənə orin Mixail Pavloviç bizim mahaldan uzaq eləmosin. Ondən ötrü ki, çünki nə qədər ki, Mixail Pavloviç bizim mahaldə deyildi, bizim kondilərdə bədbəxt idilər, mən də bədbəxt idim. Ondən ötrü ki, bilmirəm nədəndirsə keçən pristavların mənə qədər istəməzdim ki, Mixail Pavloviç istəyirəm. Amma beş-on il bundan irəli burda bir pristav vardı; çox lotu oğlan idi. Mənə bir tula bağışlamışdı. Allah onu da sağ eləsin, sənə də sağ eləsin, hamımızı sağ eləsin. İçirəm mən sənə sağlığını, ə xanım, urra!

Bu sözləri deyəndən sonra Qurbanoli boy çaxır çəkdi başına və içəndən sonra stokanı çündərib ağzı yerə tərəf tutdu ki, gərsənələr stokanda bir qotrə də çaxır qalmayıb və keçib oturdu yerində. Bir qədər keçəndən sonra pristavın arvadı götürdü çaxır və naçalnikin

stokanını, öz fincanını və qonşularının stokanlarını doldurub üzünü naçalniko tıdu və dedi:

– Mən özümü borclu hesab edirəm sizdən razılıq eloməyo ki, bu uzun yolu zəhmətlo buraya gəlib mənı sərəfraz buyurubsunuz.

Sözlerini deyəndən sonra xanım fincanını tıdu dodaqlarının qabağına. Qonaqlar da stokanlarını uzadıb vurdular naçalnikin stokanına. Qurbanəli bəy yerindən qalxıb, əlində dolu stokan gəlib durdu naçalnikin yanında və dedi:

– Naçalnik ağa, içirəm mən bu stokanı sizin sağlığınıza. Allah da buna şahiddir ki, nə qədər bizim vilayətə naçalniklər gəlib – gedib, mən onların heç birini o qədər istəməmişəm. Naçalnik ağa, sən bizim başımızın sahibisən. Nə qədər ki, bizim mahalda camaat var, onlar hamısı sənin yolunda başlarından keçərlər. Mən özüm sənin yolunda oda girərəm. Qurban sənə mənim canım. Nə qədər ki, mən sağam nökarəm sənə. İçirəm mən bu stokanı naçalnik ağanın sağlığına. Urta!

Bu sözləri deyən kimi Qurbanəli bəy stokanı çəkdi başına, stokanın ağzını çəndirdi yerə, guya bir qotro də qalmadı; sonra gedib oturdu yerində.

Qonaqlar gənə məşğul oldular yeməyə.

Bir qədər keçəndən sonra xanımın orı pristav götürdü çaxır şüşəsini, ovvəl öz stokanını doldurdu, sonra qonşularının stokanını doldurdu və sonra ayağa durub dedi:

– Ağalar və xanımlar! Məlumdur ki, bir düşmən istəyo bizim üstümüzə hücum çəkə, bizi saxlayan qonşularımız olacaq. Buna cəhət mən içirəm bu stokanı bizim qonşularımızın əfsəri Nikolay Vasiljeviçin və onun xanımı Anna İvanovnanın sağlığına.

Pristav bu sözləri deyib stokanı uzadı bir əfsərə və onun yanında oturan arvada tərəf. Qonaqlar da habelə stokanlarını çıxıqdadıb içdilər. Qurbanəli bəy də ayağa durub dolu stokanını uzadı əfsərə və arvadına tərəf dedi:

– Ay əfsər ağa, ay xanım, mən içirəm sizin sağlığınıza. Allah sizin kölgənizi bizim başımızın üstündən öskik eloməsin. Allah düşmən qabağında sizin qılıncınızı koskin elosin. Yəni mən bu sözləri ondan ötrü demirəm ki, düşməndən qorxuram. Hansı düşmən cürət eloyib mənim qabağıma çıxa bilər?! Bu xəncəli mən soxaram onun qamına! Mən heç düşməndən qorxmuram. Sizin dövlətinizdən mən

heç bir kosdon qorxmuram. Nə qədər canım sağdır, mən nökarəm sənın xanımına. Sağ olsun Anna xanım, urta!

Bəy çaxırı çəkdi başına.

Bu qayda ilə ağaların və xanımların bir-bir sağlığına içdilər. Hər dəfə Qurbanəli bəy dururdu ayağa, hərənin barəsində bir nitq söyləyir, bir dolu stokan içirdi və otururdu. Yavaş-yavaş çaxırın buxan qalxdı bəyin başına və lap axırda bəy bərk kefləndi.

Qonaqların hamısının sağlığına içəndən sonra qonaqlar başladılar Qurbanəli bəyin sağlığına içməyə. Xanımlar bir-bir stokanlarını uzadıb vurdular bəyin stokanına. Qurbanəli bəy şadlıqından az qaldı özündən getsin. Qonaqların hamısı bəyin sağlığına içəndən sonra bəy stokanı yuxarı qalxıdı dedi:

– Ağalar və xanımlar! Siz ki, mənim sağlığıma içdiniz, qurban olsun sizə mənim canım. Mən ölənə kimi bu günü yadımdan çıxarmam. Amma, ağalar, mənim sizdən bir xahişim var. Mən ölüm, mənim sözümlü yerə salmayın. Mən sizin hamınızı sabah öz evimə qonaq təklif eləyirəm. Vallah, billah, atamın goru haqqı, mən bilmirəm necə sizin xocalatınızdan çıxım?! Mən lap əriyib yerə girirəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığıma içsin. Mən noyəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığıma içsin? Mən bu xanımların ayağının torpağı da ola bilməyəm. Vallah, billah, atamın goru haqqı sabah bizə qonaq gəlməsiniz, mən özümü öldürərəm. Mən istəyirəm sizə qulluq eləyim. Mən istəyirəm sizə nökarçilik eləyim. Sabah bizə gəlməsiniz, mən bu xəncəli soxaram qamına. Cənab naçalnik, səndən də çox təvəqqə eləyirəm, ay xanım, səndən də təvəqqə eləyirəm. Əfsər ağadan da eləyirəm. Anna İvanovna, qurban olsun sənə mənim canım, səndən də təvəqqə eləyirəm. Ağalar, xanımlar! Hamımızdan təvəqqə eləyirəm. Hər kəs gəlməyə, namurddi. Aman gününü, özümü öldürərəm! Qurban olsun sizə mənim canım. Sağ olsun xanımlar. Urta! Urta!

Bəy stokanı çəkdi başına. Naçalnik sığarı damağına salıb, üzünü tutdu pristavin xanımına və dedi:

– Gələsən sabah qonaqlığa gedək. Qurbanəli bəy qonaq olaq?

– Xanım baxdı ürünün üzünə və dedi:

– Mən çox xoşhəllə gedərəm. Yaxşı olar. Bəyin arvadını da gərərəm. Görərəm necə paltar geyir.

Əfsos də arvadından soruşdu:

- Gedərsənmi?

Arvadı dedi:

- Gedərəm.

Qonaqların biri də dedi ki:

- Əgər bəy bizə bir yaxşı müsəlman plovu versə, gedərəm.

Qurbanoli bəy plov sözünü eşitcək tez qalxdı ayağa və çıxırdı:

- Neco plov? Neco plov? Atamın goru haqqı, sizə elo bir plov verərəm ki, ömrünüzdə yeməmiş olarsınız. Mənim aşpazım bişirən plovu kim bişirə bilər? İnanmırsınızsa Kəblə Qasımın soruşunuz. Hamı Kəblə Qasım? Kəblə Qasım, Kəblə Qasım!

Qurbanoli bəy başladı ucadan Kərbəlayı Qasımı çağırmağa: guya ki, Kərbəlayı Qasım buradadır. Pristavın nökorlərindən biri içəri girib dedi ki, burada Kərbəlayı Qasım yoxdur. Bəy hirsənib nökorə dedi ki:

- Çağırın o axmaq oğlunu gəlsin.

Nökor çıxdı getdi və bəy özü də qapıya tərəf yeridi. Pristavın arvadı böyö dedi ki:

- Sən zohmot çəkmə, nökorlər çağırarlar gələr.

Böyö başladı plovu tərifləməyə.

- Mən siznə merc gələm. Həyə bir yanda elo plov yemiş olsanız, tükürün mənim üzümə.

Qonaqlar güldülər. Naçalnik də gülə-güle dedi:

- A bəy, söz yox ki, evdəki tərifli atını da bizə görsədərsən.

Qurbanoli bəy naçalniko yavıqlaşib hər iki ollorini qoydu gözünün üstə və dedi:

- Bu gözlərim üstə, hansını böyönsən, peşkoşdı. Lotu lotuyana deyirəm, mən tozvir-mozvir bilmənin. Hansını xoşlasan, atamın goru haqqı peşkoşdı sənə.

Nökor girdi içəri və dedi ki, Kərbəlayı Qasım yatıb. Böyö nökorin üzünə baxıb əvvəl dinmədi və sonra xoncorinin dəstosindən yapışib dedi:

- Gət, o haramzada oğlu haramzadaya de ki, bu saat durub bura gəlməyə, bu xonceli gedib soxaram onun qarına!

Nökor çıxdı eşiyə. Pristavın arvadı böyö üzünü tutub dedi:

- Niyə biçərə kişini oyadırsan? Nəyə lazımdır?

Böyö cavab verdi:

- Ay xanım, başına dolanım, necə nöyə lazımdır? Ağzı nodu bu tezlikdə yatsın. Qoy gəlsin görək kimin hünəri var mənim aşpazım bişirən plovu bişirsin?!

Qonaqlar gənə güldülər.

Kərbəlayı Qasım şişmiş gözlərini bərəldib, girdi içəri. Ağası gənə olini xoncorin dəstosinə aparıb dedi:

- Kəblə Qasım, mən sənə öldürərəm!

Qonaqlar gənə güldülər.

Kərbəlayı Qasım ollorini döşünə qoyub, alçaq səslə dedi:

- Niyə, başına dönüm, ağa?

Böyö hirsli və uca səslə:

- Hələ soruşsan da niyə? Gəl gör bu ağalar nə deyirlər. Mən ha deyirəm ki, bizim Əli bişirən plovu heç kəs bişirə bilməz, bunlar inanmırlar.

Kərbəlayı Qasım alçaq səslə cavab verdi:

- Bəli, ağa, Əli yaxşı plov bişirir.

Qurbanoli böyö üzünü qonaqlara tutub sevincək və ucadan dedi:

- Di, gördünüz? Di, gördünüz? İndi sözünüz nodu?

Qonaqların çoxusu cavab verdi:

- Doğrudu, doğrudu, inanırıq.

Kərbəlayı Qasım çıxdı eşiyə.

Yarım saatdan sonra qonaqlar başladılar dağılmağa. Qurbanoli böyö atını və Kərbəlayı Qasım yabısını minib düşdülər yola. Böyö başını saldı aşağı və başladı mürğüləməyə. Hərdən bir yuxudan ayılıb atı saxlayırdı, üzünü çənderirdi Kərbəlayı Qasıma və deyirdi:

Çox vaxt Kərbəlayı Qasım cavab vermirdi və gah vaxt deyirdi:

- Niyə, başına dönüm, ağa?

- Böyö gah vaxt Kərbəlayı Qasıma cavab vermirdi, amma gah vaxt deyirdi:

- Kimin hünəri var Əli bişirən plovu bişirsin?!

İki saatdan sonra ağa və nökor yetişdilər kəndə. Kəndin içindən üç-dörd köpek hürə-hürə hücum çəkдилər Qurbanoli böyönün üstünə. At hürküb özünü verdi bir tərəfə, az qaldı böyö salın yərə. Qurbanoli böyönün bökünü düşdü yərə və Kərbəlayı Qasım özünü atdan salıb ağasının bökünü qalxızıb verdi böyö. Qurbanoli böyö xoncorini sıtırıb, atını sürdü itlərin üstünə. İtlər başladılar qaçışmağa.

Yeko imarətin darvazasının qabağında atlar dayandılar. Kərbəlayı Qasım yerdən bir daş götürüb başladı qapını döyməyə. Yekopapaq bir kişi qapını açdı və Qurbanoli buyın yanına qaçıb yapışdı atın cilovundan. Qurbanoli bəy hələ atdan yənməyib, xoncorin tiyosini qalxızdı kişinin üstünə və dedi:

– Əli, bu xoncolı soxaram qamına!

Nökəri cavab verdi:

– İxtiyar sonindi, ağa!

Sonra bəy atdan yenib girdi həyətə və pillokoni qalxıb girdi otağa. Bəyin qaravaşı bir qoca arvad çıxıdı ağasının qabağına və dedi:

– Ay ağa, nə gec goldin? Xanım sondañ ötrü çox niyaran oldu.

Bəy xoncorin tiyosini arvada göstərib dedi:

– Gülpəri, bu xoncolı soxaram sonin qamına!

Arvad dinmədi və çəkildi kənara. Bəy o biri otağa girib, gördü ki, arvadı paltarlarını soyunmamış dayanıb yastığa və yuxlayıb. Əvvəl gedib durdu arvadının yanında. O, xoncorin tiyosini arvadının üstünə qalxızdı dedi:

– Bu xoncolı soxaram sonin qamına!

Arvad ayılmadı. Qurbanoli bəy dəxi dinmədi və xoncori atdı yerə. Sonra bərkünü çıxarıb atdı bir somto və başladı soyunmağa. Paltarlarını və çəkmələrini çıxarıb hirslo horosini atdı bir yana, bir az su içdi və uzandı yerinə.

Bəyi yuxu tutdu.

Qurbanoli bəyin arvadı sübh vaxtı ayılıb gördü ki, əri gəlib yatıb; yavaşıca paltarını geyib çıxıdı eşiyə. Qaravaş süpürgə ilə həyətə süpürdü. Kərbəlayı Qasım olində xolhir tövlənin qabağında durub, arpa tomlızlayırdı ki, aparıb versin atlara.

Aşpaz Əli aşpazxananın qapısının yanında olində xokəndaz sava-vara kömür salırdı. Həyətin bir tərəfində toyuq-cücelər dəni yeyirdilər və sərçələr hərdən bir dəstə ilə toyuq-cücelərin yanına yenib başlayırdılar donlərdən yeməyə; amma bir səs eşitcək genə dəsto ilə qalxırdılar tui ağacına.

Qaravaş xanımı görçək olində süpürgə gətdi xanımın yanına, salam verdi. Xanım gözələrini ova-ova soruşdu ki, bəy nə vaxt gəlib yatdı? Qaravaş cavab verdi ki, gecədəñ çox keçmişdi ki, gəldi. Xanım Kərbəlayı Qasımı çağırıdı. Kərbəlayı Qasım tövlədən çıxıb tez gəldi və baş yendirib durdu xanımın qabağında. Xanım Kərbəlayı Qasım-dan soruşdu ki:

– Niyə belə gec gəldiniz? – Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Qonaqlıq çox uzun çəkdi, onun üçün gec gəldik. – Xanım genə soruşdu:

– Pristavin qonağı çox idimi? – Kərbəlayı cavab verdi:

– Bəli, xanım, çox idi. – Xanım soruşdu:

– Kim idilər qonaqlar? – Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ay xanım, nə bilim, bir çoxlu böyük adamlar idi. Çoxlu xanım idi. Naçalnik özü də orada idi. Çox adam vardı. – Xanım genə soruşdu:

– Kəblə Qasım, xanımlar da elə kişilərdən bir yerə oturmşudular, ya ayrı oturmşudular? – Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Yox, elə hamısı qarışmışdı bir-birinə.

Qaravaş bu sözləri eşitcək öz-özünə dedi:

– Bıy, aman Allah!

Xanım oturdı pillokanın pillosinin üstündə, Kərbəlayı Qasımı bir az yavığa çağırıdı və dedi:

– Son Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə görək qonaqlıq necə keçdi, qonaqlara nə verdilər, ağan nə qayırdı, kimnən danışdı, nə danışdı? Son Allah, Kəblə Qasım hamısını nağıl elə.

Kərbəlayı çuxasının otəyini qalxızdı ağzının və burnunun suyunu sildi. Tövlədən atlar başladılar bir-binnin üstünə çığıışmağa və Kərbəlayı Qasım üzünü tövloyə tutub çığırdı:

– Buna bax ha! – Xanım genə Kərbəlayı Qasım dedi:

– Son Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə, görək.

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– A xanım, dəxi nə deyim? Çox qonaq vardı. Naçolmik də orda idi.

Xanım genə Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Kəblə Qasım, urus arvadları nə kişilərdən nə danışdırdılar?

– Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xanım mən nə bilim ki, nə danışdırdılar? Mən onların axı dilini bilmirəm ki?

Xanım genə soruşdu:

– Kəblə Qasım, doğrusunu de görək, ağan da urus arvadlarınyan danışdımi?

Kərbəlayı Qasım genə üzünü tövloyə tutub, çığırdı atların üstünə və xanıma cavab verdi:

– Ağam urus arvadlarınyan az danışdı; amma noçolniknən çox danışdı.

Aşpaz Əli samavarı götürdi və çıxarıb qoydu pilləkənin üstə. Qaravaş süpürgəni dayadı divanı, qalxdı pilləkənin üstünə və samavarı qalxızıb apardı evə. Aşpaz Əli yenib durdu xanımın qabağında və soruşdu:

– Xanım, bu gün nə pişirim?

Xanım qaravaşı çağırıb dedi:

– Bə Qurbanoli bəy gecə demədi ki, nə pişirok?

Qaravaş olındə çay qabı xanımın yanına gəlib cavab verdi:

– Gecə ağa elə hirsli idi ki, hələ mənə istəyirdi öldürsün. – Xanım təəccüb elədi və dedi:

– Yaxşı, yaxşı, elə danışma! Dəli olmamısan ki!

– Vallah, a xanım, ağam evə giron kimi xəncəlini çıxardı və mənə dedi: "Xəncəlinə sənə öldürəram!".

Xanım bir qədər dinmədi və üzünü tutdu Kərbəlayı Qasıma:

– Kəblə Qasım, ağam niyə hirsələnmişdi?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ağam heç zədə hirsələnmişdi. Ancaq kəndə yetişəndə köpək oğlunun itləri töküldülər üstümüzə və atlarımızı hürkütdülər.

Xanım durdu ayağa və dedi:

– Kəblə Qasım, yəqin ağam genə kəflənmişdi. – Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xeyr kəflənməmişdi.

Xanım girdi içəri və yavaşca Qurbanoli bəyin yanına yavıqlaşdıb gərdü ki, bərk yuxudadır. Sonra çıxdı eşiyə və aşpaz Əliyə on altı qəpik verib dedi:

– Əli, get, iki girvənkə ot al gətir, bozbaş pişir!

Əli pulları aldı və dedi:

– Baş üstə.

Kərbəlayı Qasım və Əli üz qoydular aşpaxanaya tərif getməyə.

Gün qalxdı, günorta oldu. Kərbəlayı Qasım həyətdə oturmuşdu tut ağacının dibində və hərdən bir daş götürüb atırdı ağacın başına və tut quşlarını qovurdu və hərdən bir yerdə tökülən yetişmiş tutilardan götürüb yeyirdi. Qaravaş da gəldi Kərbəlayı Qasımın yanına və başladı tutiları seçib yeməyə. Bir az keçdi xanım da gəldi bunların yanına və başını qalxızıb, bir qədər yetişmiş tutilara baxdı və Kərbəlayı

Qasıma dedi ki, çıxırsın ağaca, bir az tut silkələyib töksün. Qaravaş evdən bir çarşovu gətirdi. Aşpaz Əli də bunların yanına gəldi və dedi:

– Siz çarşovu tutun, mən çıxım silkələyim.

Əli çıxdı ağaca. Xanım, qaravaş və Kərbəlayı Qasım çarşovu tutilardan və Əli ağacın budağının birini tərətədi və yekə-yekə yetişmiş ağ tutilar töküldü çarşova. Budağa bir iki topik vurandan sonra Əli qalxdı bir az da yuxarı. Ağacın başından kəndin ətrafı elə kimi görünürdü. Bir tərəfdə düzülmüşdülər "Sapıç" dağları, dağların ot-yıldızında "Sapıç" kəndi aşkar görünürdü. Kəndin aşağısında "Əhməd-xan gölü" ağarırdı. Gölün yanında Hacı Həydoğrın dayırmanı və meçəsi daha da aşkar görünürdü. Dayırmandan "Qapazlı" kəndinə kimi düzülmüşdülər taxta-taxta yaşıl zəmilər, yoncaqlıqlar və qarışmış yerləri. Bax, görürsən, gah burada, gah orada kətanlar və cütlər şum yerləri sürürlər.

Həmin təməşəyə bir qədər nəzər salandan sonra Əlinin gözüne bir belə şey də sataşdı: Hacı Həydoğrın dayırmının yanında kəndə sən bir dostu atlı gəlirdi. Əli əvvəl buna qulaq asmadı və başladı budağın birini silkələməyə. Amma sonra genə diqqət saldı və gördü ki, atlılar kənd əhlinə oxşayırlar. Bunu görüb, Əli üzünü tutdu aşağı və dedi:

– Kəblə Qasım, kəndə çoxlu atlı gəlir, amma kəndliyə oxşayırlar.

Kəblə Qasım, xanım və qaravaş bir qədər baxdılar bir-birinin üzünə. Xəmm dilləndi:

Kəblə Qasım, çıx aşpaxanaya damına, gör nəçə atlıdırlar!

Kərbəlayı Qasım gedib qalxdı alçaq divara, oradan qalxdı aşpaxanaya damının üstünə və sağ əlini gözünə üstünə qoyub başladı diqqətlə yola baxmağa.

Kəndin yavığına Kərbəlayı Qasımın gözüne əvvəl iki atlı görünürdü. Bunlar atlarını bərk çapırırdılar. Dəxi bunlardan savayı yolda bir şey görünürdü. Amma bir qədər keçdi, "Morəzo"nin yanında söyüd ağaclarının dalından bir dəstə atlı çıxdı. Bunların içində nəçəlik və pristavların düymöləri və xanımların şlyapaları aşkar bilirdi. Kərbəlayı Qasım tez yendi aşağı, qaçıb gəldi xanımın yanına və tövsüyə-tövsüyə dedi:

– Xanım, bu gələnlər dəyəson elə dünənkə qonaqlardı. – Xanım çarşovun ucunu saldı yerdə, gəldi Kərbəlayı Qasıma yavıq və dedi:

– Dünənkə qonaqların burda no işləri var?

Kərbəlayı Qasım allorini qoydu bir-birinin üstünə və cavab verdi:

– Mən nə bilim, a xanım?

Bu heyndə küçədə morəko qopdu. İtlorin hürüşməsi, adamların qaçışması, at tappılması. Və bir az keçdi, küçə qapısı döyüldü.

Xanım qaçdı içəri və pəncərədən küçəyə baxıb gördü ki, küçə doludur atlılarla; hamısı rus qulluqçuları və rus xanımları. Kərbəlayı Qasım qapıya çıxıb gördü ki, dünən pristavın evindəki qonaqların hamısı gəlib dayanıb qapıya.

Xanım tez qaçdı eşiyə və Əlini çağırıb dedi:

– Get, de ki, ağa evdə deyil.

Əli qaçdı küçə qapısına və xanım qaçdı evə, Qurbanəli bəyi oyatdı. Bəy “a... a...” ələyib çöndü o biri səmtə, arvadı dedi:

– A kişi, dur, dünənki qonaqlar gəliblər bizə.

Qurbanəli bəy genə “a... a...” ələyib gözlərini açdı və arvadına dedi:

– Cəhənnom ol! – və genə gözlərini yumdu.

Arvadı genə dedi. Qurbanəli bəy gözlərini açıb, qalxdı oturdu və soruşdu:

– Nə deyirson?

Arvadı sözlünü bir də dedi. Bəy dik qalxdı ayağa, bir şey fikir elədi, qaçdı otağın o tərəfinə–bu tərəfinə, arvadına dedi:

– Qoy desinlər ağa evdə deyil.

Arvadı genə çıxdı eşiyə və bəy mələfoni götürüb çarşav kimi saldı başına, çıxdı həyətdə, qaçıb soxuldu tövləyə və girdi atın axuruna.

Nökərlər qonaqlara dedilər:

– Ağa evdə deyil.

Naçalnik bu cavabı eşidib təəccüb elədi; habelə qeyri qonaqlar mat qaldılar. Kəndlilər başladılar qonaqların atlarını dolandırmağa.

Naçalnik çıxarıb papirosunu yandırdı və nöqərlərdən soruşdu:

– Bəy hara gedib ki, evdə deyil? – Nökərlər cavab verdilər:

– Bilmirik.

Naçalnik bir qədər dinməyib genə soruşdu:

– Bəs o ki özgo yerə gedəcəkdi, bizi niyə qonaq çağırıdı?

Nökərlər cavab verdilər ki:

– Bilmirik.

Xanımların biri bir stokan su istədi. Kərbəlayı Qasım qaçdı evdən kasada su gətirdi. Qonaqlar bir qədər bir-birinin üzünə baxıb dedilər ki:

– Dəxi niyə dururuq, qayıdaq gedək.

Naçalnik də buna razı oldu; amma Kərbəlayı Qasım üzünü tutub soruşdu:

– Boyın atları tövlədədir?

Kərbəlayı Qasım dedi:

– Bəli.

Bu heyndə tövlədə atların biri başladı kişnoməyə. Naçalnik yoldaşlarına belə təklif elədi:

– Çox əcəb. Biz bu qədər yolu zəhmətlə gəlmişik; bəni heç olmasa bəyin atlarına baxaq, sonra qayıdaq.

Yoldaşları razı oldular. Naçalnik genə Kərbəlayı Qasımdan tövləyə getməyə izin istədi. Kərbəlayı Qasım dedi:

– Buyurun!

Naçalnik iki pristav, mal hokimi, xanımların iki si və kazak əfsəri girdilər həyətdə və üz qoydular tövləyə tərəf. Qurbanəli bəyin arvadı həyətdə qonaqları görüb, qaçdı soxuldu otağa və qonaqlar girdilər tövləyə. Naçalnik qabaqdakı atı görüb dedi:

– Bu elə bəyin dünənki atıdır.

Sonra qonaqlar yeridilər içəri və bir kohər atın yanında dayanırlar. Naçalnik atın qabağına keçib Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Budurmu bəyin torifli atı?

Kərbəlayı Qasım dedi:

– Bəli.

Qonaqlar başladılar atın o tərəfinə bu tərəfinə dolanmağa. Naçalnik axura tərəf hərəkət ələyib istədi atın ağızına baxsın. Axura yavıqlaşan kimi naçalnik dik atıldı və çığırdı:

– Ax, çort vozmi!

Axurun içində guya kofəno bürünmüş bir şey naçalnikin gözünə sataşdı. Naçalnik yanındakı pristavın olından yarıpıq yavaşca yerdi axurun yanına və diqqət ələyib gördü ki, axurdakı Qurbanəli bəy özüdü. Bunu görənk naçalnik çöpik çalıb, qoh-qoh çəkib güldü və dedi:

– A... a... a... rəfiq, sən burda imişson!!

Qonaqlar da bir-bir gəlib bəy diqqət ilə baxdılar və çəkilib durdular kənardə.

Qurbanəli bəy yerindən heç torpaşmadı.

Qonaqlar çıxdılar küçəyə, atları mindilər və üz qoydular getməyə.

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

(1870–1933)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Əbdürrəhim bəy Əsəd bəy oğlu Haqverdiyev Şuşada doğulmuşdur. Üç yaşında olarkən atasını itirən Əbdürrəhim bəy əvvəlcə atasının (daha doğrusu, atasının əmisi Əbdülkərim bəyin), sonra isə atasının və atasığının himayəsində böyüyür. Təxminən 10 yaşında mollaخانada oxuyur, sonra Şuşa real məktəbində təhsil alır. Tiflisdə real məktəbi qurtarıb ali təhsil almaq üçün Peterburqa gedir. Orada Yol Mühəndisləri Institutuna qəbul olunur, eyni zamanda azad düşüncə kimi Peterburq universitetinin şərq fakültəsində dil və ədəbiyyata dair mühazirələrə qulaq asır, müsəlman tarixi və mədəniyyəti ilə maraqlanır.

1899-cu ildə Azərbaycana qayıdan Haqverdiyev bir müddət Bakıda yaşayır. O, bir tərəfdən müəllimliklə məşğul olur, məktəblərdə dərslər deyir, digər tərəfdən teatrarda verilən tamaşalara rejissorluq edir. 1906-cı ildə Gəncə quberniyasından Rusiya Dövlət Dumasına nümayəndə seçilən Ə. Haqverdiyev bir müddət Peterburqda yaşayır, sonra İrana səyahət edir. Yenidən Bakıya qayıdaraq, "Nisai" məarif cəmiyyətində, Kür-Xızor gəmiçilik idarəsində çalışır. 1911-ci ildə onu işdən azad edirlər. Ədih Ağdamı köçür və 1916-cı ilə qədər orada yaşayır. Həmin il Tiflisdə rus dilində çıxan "Şahzadə İttifaqının Qulqaz Şöbəsinin Xəbərləri" adlı məcmuənin müdiri təyin olunur. Bir qədər sonra o, Tiflis İctimaiyyə Komitəsinə və onun mərkəzi qurmasına üzv seçilir. Həmin ilin mart ayında Borçalı qəzasına müvəkkil təyin edilir. 1919-cu ildə Bakıya qayıdır və ömrünün axırına qədər burada yaşayır, müxtəlif işlərdə çalışır. Ədih dekabrın 11-də Bakıda vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

Bədii yaradıcılığa XIX əsrin sonlarında başlayan Ə. Haqverdiyev nəsr əsərlərini XX əsrdə yazmışdır. "Ata və oğul", "Şeyx Şəhən" və "Mirzə Səfər" onun nəsrlik istedadını əks etdirən klassik hekayələrdir. İlk dəfə XX əsrin əvvəllərində müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunan bu əsərlər sonralar Bakıda dəfələrlə nəsr edilmiş, dərsliklərə, müntəxəbatlara salınmışdır. Hekayələrin bu kitabda verilən məni yazıçının ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"nin ikinci cildindən (Bakı, 1971) götürülmüşdür.

Hacı Xəlil, müsinn¹ şəxs, həştad beş il dünyada ömür edondən sonra, xudavəndi-ələmin əmrinə yerinə yetirməkdə idi. Bir böyük otağın ortasında Hacıni üzü qibləyə uzadıb, haşinin üstündə molla tilavəti-Quran² cüməyə məşğul idi. Sağ tərəfdən Hacıni övroti öyləşib, əlində dosmal, həzin-həzin Hacı ilə keçirdiyi günləri yada salıb ağlayırdı. Sol tərəfdən Hacıniin cavab oğlu kürsü üstündə oturub bikiş gözlərini bir nöqtəyə dikmişdi və tok-tok ahi-sərd ürəyindən çökirdi. Hacıniin qədim nökrü Korbolayı Qulaməli iranlı, qapının ağzında ayaq üstündə durub gözləriniin yaşını abı-nısan kimi ağ saqqalından axıdırdı. Həç kəs bir söz danışmırdı, hamının gözü Hacıniin üzündə idi.

Hacı Xəlili böht³ aparmışdı və bu böhtün içində onun keçən günləri bir-bir gəlib gözünün qabağında ötürdü. Budur, baluca Xəlil səkkiz yaşındadır. Atası qovurmaq Səlim öz övrotinə deyir: "(Övrot, bu uşağın məktəbə getmək vaxtıdır, mənim sonotim də bir elə sənət deyil ki, aparmı bu yazığa da öyrədim. Meydanın ortasında baharın yağışı, qışın qar başına yağa-yağa, yayın istisi bir yandan və ocağın istisi o biri tərəfdən məni yandırır-yandırır mən çörək qazanıram. Bunlar hamısı mənim bisavədligimdir. Həç olmasa bu uşağı oxudaq, həlkə savadı cəhətinə asan çörək qazanıb bizə rahmət oxuya".

Xəlilin anası örnin sözlərini bəyonib, durub bir qazan su qızdırıb Xəlilin başını yudu, birçəklərini daradı, çiyinə heybə salıb içinə para çörək qoydu, atasına qoşub "oğul, Allah özü sənə yar olsun" deyib məktəbə yola saldı.

Hacıniin mollası və məktəb yoldaşları bir-bir onun gözünün qabağında keçirdilər. Budur, Mirzə Nəsis iranlı qoca kişi yuxarı başdan öyləşib, qabağında bir dəstə çubuq, gözlərində cəynok, uşaqlara məşq başı yazmağa məşğuldu və uşaqlar divanın dibində cərgə ilə düzülüb oturublar, Kimisi dərslər oxuyur, kimisi falaqqadan tozu

¹ Məsinə – qocalmış² Tilavəti-Quran – Quranı əvvəlcə oxumaq³ Böht – hurad, xoşal, huş

çıxmış ayaqlarını ovuşdurub ağlayır və kimisi yoldaşlarının papaqlarından yun qopardıb mənqala salır ki, bəlkə gün çıxsa. Amma Xəlil özü bir küncdə öyloşib, olındo çorəkasi, diqqoti tamamilə dorsini özəbləməkdədir. Ələlxüsüs yadına gəlir Quran çıxdığı gün ki, atası ona bir dost təzo libas tikiirdi dedi: "Bala, Allahdan arzı edirdim sənin qazancından bir çorək yeyib ondan sonra öləydim". Atasının bu sözləri Xəlilin ürəyində bir nisgil olub, ölonədək qalmışdı: çünki atası onun qazancını görməyib, onu bir balaca bacı ilə ana olındo yetim qoyub Allahın rəhmatinə getdi.

Biçarə Xəlil on beş yaşında yetim qalıb, bir xırda savadla məktəbi tərək edib anasına və bacısına çorək qazanmaq fikrinə düşdü.

Xəlilin atasından bir balaca, iki otaqdan ibarət ev və iyirmi iki manat kağız pul qalmışdı. Bir neçə gün binəva uşaq çalışıb-vuruşdu, amma heç yerdə özünü qulluq tapa bilmədi, axır anası görüb ki, kişidən qalan pulun çox yarısı xərclənib və hələt bu günə keçsə, pulun qalanı da qurtarsa, elə acıdan ülosidir. Bir gün, cümo günü bir cüt mordanə corab bazardan alıb, oğlunu yanına salıb getdi Mirzə Nəsinin evinə. Yazıq övrət Mirzə Nəsinin övrotinin yanına gəlib bu sözləri dedi: "Xanım, bu uşaq axundun dostpərvərdəsidir. Necə il buna dərş verib, savad sahibi ələyib, indi də axundun özünə molumdur ki, bunun atası ölüb, heç bir şey də özündən sonra qoymayıb. Bir külfət gözüñü dikib bir balaca yetimə. Bu bir cüt corabı qoy axundun qabağına, mənim dilimcə ona yalvar, değılan Allah xatirinə indiyədək bu uşağı ata olub, indi buna rəhm edib bunu bir yerdə nökrəçiliyə də olsa versin ki, bəlkə ayda beş-altı manat məvacib alıb onunla özünü və yetim bacısını saxlasın".

Anasının bu sözləri heç Hacı Xəlilin yadından çıxmazdı, tez-tez bu sözləri övrotinə və aşnalanna deyərdi və həmişə də Mirzə Nəsinə rəhmət oxuyardı və deyərdi ki: "Mənim bir parça çörəyimın sobabı o mərhum olub".

Mirzə Nəsin, Xəlilin anasının danışığını o biri otaqdan eşidirdi, qoca mirzəyə övrotin sözləri o qədər təsir etdi ki, gözündən biixtiyar yaş carı oldu. Hövlək yerindən qalxıb övrotin otağına keçdi. Xəlilin anası üzünü örtüb künce girdi və Xəlil də əlini döşünə qoyub, mollasına tozım edib ədblə durdu. Mirzə Nəsin corabı qəbul etmə-

yib, Xəlilin anasını xatirəm edib yola saldı və Xəlili özü ilə götürüb öz dostu Ağa Hüseyn xüskərfürüş¹ yanına apardı.

Ağa Hüseyn bir dövlətmond şəxs idi. İrənlə böyük xüskəbər alış-veriş edirdi. Amma hisavəd olmağına görə həmişə bir yazı bilən adama möhtac idi. Mirzə Nəsin o qədər ki bacarırdı Xəlili Ağa Hüseynə tərif edib təvəqqe etdi ki, onu öz yanında saxlasın. Ağa Hüseyn öz dostunun təvəqqesini qəbul edib ayda altı manat məvacibə Xəlili dükanda qulluq etməyə qəbul etdi. Hətta ona çorək və ildə də bir dost libas verməyi həm boynuna götürdü.

Xəlil şadlığından bilmədi ki, nə təvr gəldi evə çıxdı. İndi balaca uşaq özünü kişi və külfət sahibi hiss edirdi və bu hiss onun üçün bir mayeyi-iflixar olmuşdu. Altı manat o vədə böyük pul idi: etin beş girvonkəsi bir əbhəsiyə, yağın pudunu üç manata verirdilər və Hacı Xəlilin yadındadır ki, altı manatla onun anası və bacısı müəfföhülhəl² dolanırdılar.

Xəlil başladı Ağa Hüseynə qulluq etməyə və əvvəl gündən ixlax, çapıqlıq və doğruluq göstərdi və bunun bu sifətləri Ağa Hüseynin məhəbbətini gün-gündən ona artırdı. Hər bir vaxt Mirzə Nəsinə görəndə Ağa Hüseyn rizaməndlik edib deyirdi ki: mən əlli ildir alış-veriş edirəm, bu cür qoçaq oğlan görməmişəm.

Bir il qulluq edəndən sonra Ağa Hüseyn Xəlilin məvacibini on manat etdi. Xəlil ağasının qulluğa qədr və qiymət qoymağını görüb, bir az da ixlax və iradətinə ona artırdı.

Dörd il bu növlə Xəlil Ağa Hüseynə qulluq etdi və bu dörd ilin müddətində məvacibi otuz manata yetişmişdi. Bu məvacibə Xəlil nöinki ağayana dolanırdı, hətta bir-iki yüz manatədək də pul cəm edib Ağa Hüseynə təpşirığa vermişdi və Ağa Hüseyn hər mal alanda Xəlilin puluna ələhiddə mal alıb satıb mənfəətini onun pulunun üstünə qoyurdu.

Bir gün Xəlil anasına xəbər gətirdi ki, bəs Ağa Hüseyn istəyir bunu özü ilə İrən səforinə aparсын və iki gündən sonra yola düşsünilər. Bu xəbər anasına və bacısına nə təvr təsir etdi, heç Hacı Xəlilin yadından çıxmaz idi. İki gün balasını gözündən qoymayan ana və qardaşından ayrılmaq istəməyən bacı xolvotdə ağlayırdılar, amma Xəlilin yanında toxtaqlıq göstərüb ona tədərük görürdülər.

¹ Xüskərfürüş - quru meyvə satan

² Müəfföhülhəl - gen-bollaqla, çitirəcsüz

Səfor günü Xəlil amisi kəlləpəz İmanı gətirib evlərində hoyan qoyub anası və bacısı ilə ağlaya-ağlaya vida etdi. Biçarə övrət Quran götürüb öziz oğlunu Quranın altından keçirib dalınca bir qab su atıb ağlaya-ağlaya monzilo qayıtdı.

Xəlil Ağa Hüseynlə bahəm varid oldular İran torpağına. Ağa Hüseyn cəmi xüsbəro mərkəzləri və alış-veriş yollarını ona göstərdi və axırda üzün ona tutub dedi:

- Bala, mən səni buraya özüm üçün kömək gətirməmişəm. Mən, budur, neçə ildir İrana səfər edirəm. Heç bir səfordə köməyə ehtiyacım olmayıb, ancaq çünki sən homişə qulluqçuluq etməyib axırda özün üçün bir alış-veriş etmək fikrinə düşəcəksən, ona görə mən istəyirəm ki, ticarətin hər bir yolunu və qaidosini sənə öyrədim.

Xəlil, Ağa Hüseynin hu sözlərinə bilmədi nə övrə rizaməndlik etsin. İrana əvvəl viruddan Xəlilin zəkavəti, çapıqlığı, ayrıqlığı Ağa Hüseyni təəcübə gətirdi. Ağa Hüseyn öz dəstpərvərdosinin bu qabiliyyətini görüb, artıq xoşhal olub fəxr edirdi.

Lazım olan qədr xüsbəro alıb ulaqlara yükləyib yola saldılar. Xəlil Ağa Hüseynə soruşdu ki, nə üçün ulaqlar kirayəsinə tutursan? Ağa Hüseyn soruşdu ki, bəs necə olsun?

Dedi:

- Yaxşı olar ki, ulaqları da pulla ala, tainki vətəndə həm xüsbəro, həm də ulaqları qazancına sataq.

Ağa Hüseyn Xəlilin bu sözlərini eşidib, bir az böhtə gedib dedi:

- Bala, bu maddə ki sənə var, inşallah gələcəkdə çox böyük səvədgər olarsan. Gələcək də mən gəlməyib səni İrana tək alış-verişə göndərəcəyəm.

O il Ağa Hüseyn çox böyük nəfə elədi və bu nəfi də Xəlilin ayağının sayəsindən hesab edirdi.

İkinci il Ağa Hüseyn Xəlilin əlinə böyük möbləğ verib, tək İrana gəndərdi və bu səfordə Xəlil yenə artıq diqqət və qabiliyyət göstərən, güclü mal alıb qayıtdı və o il Ağa Hüseynin nəfi keçən ildən artıq oldu. Xəlilin bu zəhmətinə görə Ağa Hüseyn o ilin mənfəətinin yarısını ona bağışladı. Bu ildən də sonra yenə Xəlil üç dəfə İran səfərinə gedib, hər dəfə bəqaidə xeyir edib qayıtdı.

Bir gün Ağa Hüseyn Xəlili çağıraraq dedi:

- Oğul, budur, neçə ildir mənə yanında qulluq edirsən və mən də bu müddətdə sənə mənə aybaay verdim pullarla sənə üçün alış-veriş etmişəm. Bu gəcə hesabə baxıb görürəm ki, sənə mənə səkkiz min manata qədr pulun var. Bu pulla sən özün üçün möxsus

bir alış-veriş açma bilsənsən. Özün də qabil oğlansan; demək olar ki, anadən dünyaya tacir gəlirsən. Mənə borcumdur sənə toklif edim, istəsən mənə yanında qalarsan, ya ayrı iş başlamaq xahiş edərsən.

Xəlil cavab verdi ki: omi (axır vaxtlar Xəlil Ağa Hüseynin öz xahişinə görə ona əmi deyirdi), o yaxşılıq ki indiyə qədər mənə haqqımda edibsən, mənə sənə həmişəlik qul edib və mən sənədən ayrıla bilməyəcəyəm. Amma təvəqqe edirəm ki, mənə özünə öz puluma görə şərik edərsən, təyə bir yerdə ticarət edəək.

Ağa Hüseyn Xəlilin üzündən öpüb dedi:

- Oğlum, sən ki belə istiqamətli oğlansan, Allah sənə başından tökəcək. Başqa adam səkkiz min adı eşitsə idi o saat azıb yolundan çıxardı.

Həmin il Xəlil bacısını ora verib, özü də evlənmək fikrinə düşdü. Fikrinə anasına izhar etdi və anası gedib Mirzə Nəsin Nəsinə ona istəyib aldı (həmin o qızı ki, bu saat Hacı Xəlilin yanında oturub ağlayır).

Mirzə Nəsin vəfat etmişdi və külfəti homişə Ağa Hüseynəndən və Xəlildən ianə alıb dolanırdı. Xəlilin toy xərcini Ağa Hüseyn öz əhdosinə götürüb əlavə yaxşı peşəkarlıq özünə və övrətinə verdi.

Bundan sonra yeddi il Xəlil və Ağa Hüseyn bir yerdə alış-veriş etdilər. Səkkizinci il Ağa Hüseyn vəfat etdi və onun var-yoxu keçdi qardaşının əlinə, çünki Ağa Hüseynin özünün zürriyyəti yox idi.

Ağa Hüseynin vəfatından sonra Xəlil ayrılmıq istədi, hesab çəkdi. Xəlilin payına yetmiş iki min manat pul düşdü.

Bu gündən Xəlil həm ev və həm alış-veriş sahibi olub, özü üçün möxsus bir dükən açib başladı İrana ticarət. Bir neçə ildən sonra Xəlil alış-veriş böyüdü və Xəlil İrandan başqa Buxara və İstanbulla əlaqə bağladı. Əlli yaşına yetmişdə Məkkəyə-mükkərrəməni ziyarət edib Hacı loqəbi ilə müləqqəh oldu. Hacı Xəlil öz qabiliyyətinin, bacarığının və kəmalının səbəbinə şəhərdə, tacirlər arasında əvvəlincisi şəxs hesab olardı. Axirülməz ölümdə iki böyük evi və milyonları ziyadə pulu var idi.

Həmin zikr olan günləri necə ki, orz olundu, hır-bir gözünün qabığından keçirdi. Zəmani ki, Hacı öldüyünü hiss etdi, yerindən hövlnək gözün açib, yastıqdan başını qovzayıb üzünü tutdu oğluna, dedi:

- Bala, Əkbər, yaxınıma gəl.

Əkbər kürsünün üstündən düşüb atasının yanında oyluşdı. Hacı Xəlil Əkbərin əlinə alıb bir basdı üroyinə, dedi:

- Oğul, mənim ömrümdə Allah mənə neçə oğul və qız verib, yəno məsləhət bilib əlimdən alıb. Mənim və bu yazıq ananın ümidi və gözünün axır dikəkəyi dünyada sən olubsan. Yüz zəhmətlə səni mən bu boya yetirmişəm, lazım olan tərbiyəni sənə vermişəm. Hərçənd işqoladan yarımqıç çıxıbsan, amma yəno heç olmasa sənin savadın və qabiliyyətin işqola qurtarmış adamların savadından və qabiliyyətlindən az deyil idi. Bala, mənim ömrüm qurtarıb, ölüürəm. Ona görə istəyirəm səni bir neçə vəsiyyət eləyim. Mənim vəsiyyətim qoca, dünya görmüş və səni iki gözündən artıq istəyən ata vəsiyyətidir. Əgər əməl eləyəsən ziyan çökməzsən.

Əvvəl, hala, bu qoca anan ki, burada oturub, sənin çox zəhmətini çəkib, səni süd verib, gündüzlər və gecələr gözəlörini sənin gözələrinə dikib nə rahat olmuyub, nə yatmayıb, səni dizlərinin üstə bəsləyib, sənin bərəndə cəmi analıq haqqını yerinə yetirib. İndi də ömrü keçib, əldən düşüb, sən də onu axır günündə gözəndə qoyumayasən, həm mənim ruhum səndən razı olar, həm Allah. İkinci vəsiyyətim səni budur: əgər yəno istəyəsən mənim ruhum səndən razı olsun, bu qoca Kərbəlayı Qulaməlindən muğayət ol. Çünki onun ömrü bu qapıda nəkərcilikdə keçib. Bu kərbəlayı yaxşı kişidir, Allah bəndəsi, doğru, dürüst adamdır. Hörmətəlayıq kişidir. Nəci ki mən onu indiyə qədər saxlamışam, sən də onu elə saxla. Allah səndən razı olar.

Kərbəlayı Qulaməli Hacınin bu sözlərini eşidəndə uca sövt ilə hünkürüb bihal dizi üstə çökdü: "Ağa, Allah mənə səndən sonra dünyada qoymasın" - deyib qışqırtı ilə ağladı. Hacı əli ilə ona işarə edib guya sakit ol, dedi və sonra yəno üzünü çöndərdi oğluna tərəf və söylədi: "Bala, mən həştad beş il dünyada ömür etmişəm. Bu tül ömrümdə çox vilayətlər gözəib cürbəcür adamlara rast gəlmişəm: deyirlər çox uxuyan çox bilməz, çox gözən çox bilir. Ona görə bir neçə nəsihət də səni eləyəcəyəm. Amma dürüst qulaq açıb, dürüst də qulağında saxlayasan. Əvvəla, bala, bu gündən ömrünün axırınadək sən bunu heç xəyalından çıxartma ki, müsəlmansən. Quranın və peyğəmbərin şəriətinin hökmlərinə həmişə itaət elə və bilgilən ki, bu itaətin axirət rəyi-səfəidliyindən səvayə, dünya xoşbəxtliyi də soninlə olar və Allahın əli və kölgəsi heç vaxt sənin üstündən kəməlməz. Oğul, cavansən, cavanlığın səhv və xətası olar, çalış xotə etmə. Əgər, xudənəkərdə, səndən bir səhv baş versə, tövbə elə, həmişə say elə heç kəsə sənin nə dilindən, nə əlindən və nə əməlindən ziyan dəyməsin. Bacar dünyada hamıya yaxşılıq elə, kömək istəyən və sənin pənəhinə

qaçanı heç nəümid qaytarma, çünki acizə, mənizə, yoxsula kömək etmək yaxşı sifətlərin biridir.

Oğull Mon səni çox dövlət və mülk qoyub gedirəm və bu dövletin binası mənim savadım olub. Ona görə, bala, övladın olsa bitərbiyə qoyma və elm axtaran fəqir uşaqlarına həmişə kömək elə. Çünki onlar oxuyub adam olsalar, səni onlara baxdıqca həmişə şad olub və bu şadıqdan bir ayrı cür ləzzət aparacaqsən.

Yaman yoldaşdan, oğul, həmişə uzaq qaç. Çünki yaman yoldaş səbəbinə insan min bəlayə düşər olar, abrusu olından gedər, xalq arasında bədnam olar. Yəno deyirəm, aman yaman yoldaş olından!

Hacı Xəlilin səsi gəldikcə zəifləyirdi, axırda nəfəsi bilmərrə qot olub yavaç-yavaç dodaqları tərponirdi. Yavaş nəsihəti qurtarmışdı, hərçənd səsi gəlmirdi, axır qalan nəfəsi ilə ürəyini boşaldırdı. Axırölüm nəfisi qurtarmış çırağ tok Hacı Xəlil söndü, əli boşalıb Əkbərin əli xilas oldu.

Hacınin evindən nələ bülənd olub, məhəllə əhlino onun vəfatını bildirdi.

Hacı Xəlil vəfat etdi. Yəni dünyadan bir şəxs rəhlət etdi ki, neçə fəqərə əlini tutmuşdu, ac qanların doydurmuşdu. Çılpağa libas vermirdi. Ona görə bu şəxs nöinki öz xış və əqvamının, bəlkə cəmi şəhər əhlinin əlindən getdi.

Xoş o şəxsin halına ki, ölondən sonra onun adı dillərdə diri qala və cəhritəm və rəhmətlə yad olar:

Dövləti-cavid yalt hər ki, nigunam zici,
Kəz oqnoboş zikri-xeyr zində künənd namra'

II

Əhli-şəhr Hacı Xəlilin vəfatından müxbir olub, cəmi oldular onun evinə. Aparıb nəşini dəfn etdilər və el cəməti ilə üç gün baqaidət toziyə saxlayıb, üçüncü gün Əkbəri götürüb, atasının dükənini açıb əyləşdirdilər və xeyir-dua verib, "Allah səni atayın yurdunda qayim və qədim ələsin" deyib hər kəs öz evinə getdi. Bu gündən Əkbər hər bir ixtiyarətə olino alıb Hacı Xəlil mərhumun məsnədində¹ əyləşdi.

¹ Sədiinin "Gülüstən" əsərindən bir beytdir. Məzmunu, yaxşı ad qazanan daimi bir zənginlik tapır. Çünki dəlincə xeyir danışılan adamın adı ölməz.

Əkbər dükanda oyləşib başladı alış-veriş. Bir neçə aydan sonra bir gün Əkbər dükanda ikon gördü onun qədim şkola yoldaşı Rüstəm dükana girdi. Əkbər yoldaşının gəlməsinə çox şad olub, nökrə gönərdi çayçı dükandan çay gətirsin, oyləşdilər söhbətə.

Əkbər Rüstəmi neçə il idi görməmişdi, ona görə gözün onun üzündən kosmayıb danışığına qulaq asırdı. Amma Rüstəmin sifətində heç cavanlıq nişanəsi görünmürdü, hərəndə onun sinni Əkbərdən artıq deyildisə də, yəne ondan on beş yaş böyük görünürdü. Gözlərinin altının göyortisi onun yuxusuz gecələr keçirməsinə şahadət edirdi.

Əkbər, yoldaşının bu neçə ildə harada olduğunu sual elədi.

Rüstəm papağı götürüb yerə qoydu və cibindən bir gümüş papiros qutusu çıxarıb Əkbərə təklif elədi və Əkbərin papiros çəkməyini bilib, özü birini yandırıb bir-iki qullab alıb dedi:

– Qardaşım Əkbər! Bu neçə ildə başıma nə qədər qozavü qədər gəlib ki, nə deməklə və nə yazmaqla qurtarmaz. Vallah, bilmirəm haradan sənə söyləyim – Parisdəmi, Berlindəmi, Vyanada mı və yaxud bizim Peterburqdan mı?! Sən bilirsən ki, mən burada oxumaq istəməyib, atama dedim ki, görək mənə hökumət Parisə göndərəsən. Yazıq kişi də nə anlayır ki, dördüncü kladan qaçmış heyvanı Parisin heç bir tövlösünə qoymazlar. Kişidən mənə manat pul vurub “ağam Allah saxlasın”... birbaş Parisə. Paris nə Paris! Yer üzünün behişti desən yəne xətə eləmişəm! Nə küçələr, nə bazarlar, nə mehmanxanalar, nə teatrlar və kafesantınlar!.. Görən bilmərdə oqlını itirib doli olarsan. O xanımları ki mən Parisin kafesantınlarında görmüşəm, sən görəsən Məcnunə dönüb biyabana düşərsən. Neçə xanımlar: şəhbaz baxışlı, ahu gözlü, şirin hərəkətli, şəhd sözlü! Sən də deyirsən dünya görürəm? Ərik, kişmişin şirosinə bulana-bulana gün keçirirsən, deyirsən ki, elə dünyam zindəgani budur.

Bu yerdə Əkbər Rüstəmin sözünü kəsib dedi:

– Rüstəm, bağışla, sən dünya görmüş adamsan, amma mən avamam, bəs bir-iki dəfə kafesantın sözünü dedin, o nə deməkdir?

– Kafesantın, yəni xurma çuvalı... xa-xa-xa!.. Kafesantın, yəni behiştin bir güşəsi! O yerdir ki, orada həm ruhun lozzət aparır, həm bədənin! O yerdir ki, orada cəmi dünyanın qeydi yadından çıxır, yoni

gözöllər məclisi, yəqin Sədide oxuyubsan: “Bə məcmun ki, dər ayond şahidani dü ələm!”¹ Kafesantında cəm olurlar Parisin gözəlləri. Həm sənün üçün teatr gətirirlər, həm oynuyurlar, həm oxuyurlar və xahiş etsən sənənlə şəm edib sübhədək sənə mehman olurlar. Xülasə, nə deyim, gəməmiş bilməzsən. “Sənəndən key bəvud manəndi didən”². Doxi nə orz eləyim, üç aydan sonra baxdım gördüm min manatdan ancaq iki yüz frank ki, eləsin bizim pul yetmiş beş manat, cibimdə pul qalıb. Atama tel vurub min manat da istədim və daldan da bir kağız yazdım ki, hər ay mono üç yüz manat pul göndərməsən özümü öldürəcəyəm. Atam min manatı göndərüb, sonra da bir kağız yazmışdı ki, “bala, mənim gözümün ağı-qarası sonson. Dövlətim hamısı sənə qalasıdır. Mən sənə ayda beş yüz manat da göndərim, ancaq sən oxu, adam ol və korluq çəkmə”. Binəva kişi belə fikir edirdi ki, bəli, mənəim oğlum oxuyub böyük yaranal olub gələcək. Mən də ona baxıb fəxr edəcəyəm, doxi demirdi ki, oğlu pulu ondan ötrü istəyir ki, onun vəsitisə ilə dünyadan kam alsın. Bir də sənə deyim ki, mənəim atamdan axmaq kişi dünyada az tapılır. Belə güman edir ki, dünya ondan ötrü yaranıb ki, bazara gedib, evə gəlib çörək yeyib, namaz qılıb yatasan. Neyləyim, bircə gecə kafesantında oyləşə, onda görür ki, dünya nədən ötrüdür və insan nə üçün yaranıb. Yazıq kişi, ovam kişi!

İndi, Əkbər, bircə mənə də görüm, sən nəyə lazımsan oturubsan bu fındığın, şabalıdın içində, özünü də çökübsən, elə bilirən adamsan? Adam deyilsən, heç zad deyilsən! Amma mənəim sənə yazıqım gəlir, görək sənə dünyanın lozzətini göstərəm. Sən bir fikir elə gör, bu növ alış-veriş sənün özünə, dövlətinə yarararmı? Atam kişmiş, xurmayə uşaqlıqdan adət etmişdi, ona görə ayrı alış-verişə həvəsi yox idi. Amma keçmiş zaman bir ayrı, bu zaman bir ayrı! Sən mənəim məsləhətəmə bax: bu dükanı bağla, bir ayrı bozzaziyyə mağazası aç, get Moskvadan, Peterburqdan, Parisdən mal gətir. Həm alış-veriş elə, həm də dünyadan lozzət apar. Əgər xahiş etsən, əvvəl səfərdə mən özüm də sənə yoldaş ola bilərəm. Sən belə güman etmə mən işrət mədənlərindən savayı heç bir yerə bələd deyiləm. And olsun sənənin canına, elə alış-veriş elərəm ki, bir tacir bacarmıya.

¹ Musnad – vəzifə, yər

¹ Bir məclis ki, hər iki dünyanın şahidləri oraya gəlirlər.

² Əşitmək harı, görmək harı!

Xülasə... Rüstəm öz sorguəştindən bu növ nöql edib Əkbərin halotini digərgün etdi. Axır ayağa qalxıb Əkbərdən üç günün müddətinə yüz manat qoruz' alıb yola düşdü.

Rüstəm getdi, Əkbər isə dükanında qoruzı gəlməyib axşama bir-iki saat qalmış dükanı bağlayıb evə getdi. Anası sual etdi ki, "bala, nə üçün belə tez qayıtdın?". Cavab verdi: "Ana, başım bərk ağrıyır, otura bilməyib gəldim yatağa".

Bu, əvvəlinci yalan idi ki, Əkbər anasına dedi. Əkbərin anası qalxıb istəklil uğlu üçün rəxti-xab hazırladı və onu yatırdı və Kərbəlayı Qulaməli də başının üstündə oturub onun alnını ovmağa məşğul oldu.

O gecə sübhədək Əkbər yata bilmədi. Çünki onun xoyaladı gah Parisin "Bolen meşəsini" və kafesantlarını, gah Peterburqun Nevski prospektini, gah Berlinin "Cökə xiyabanını" gözünün qabağında keçirdi. Sübh Əkbər bir şiddətli baş ağrısı ilə oyandı və o günün naxoş olub dükanə gedə bilmədi. O biri gün dəfəni qoltuğuna vurub gəldi dükanə. Günorta vaxtı Rüstəm gəlib soruşdu ki, qardaş, nə üçün dünən dükanə yox idin. Cavab verdi ki, başım ağrıyırdı. naxoş idim. Çünki səndən ayrıldıqdan sonra gedib bədxab olub, sübhədək yata bilməmişəm. Rüstəm dedi ki, bu gecə də mən səni qoymayacağam yatasan; mən səni bir qorubə yerə aparacağam ki, indiyədək elə yer görməyib səni və məndən də soruşma ki, səni hara aparacağam. Gedərsən, görərsən. Get evə, faxır libasını gey, azandan bir saat keçmiş mən özüm sənin dəlincə gələcəyəm.

Əkbər cavab verdi ki, bəlkə anam razı olmadı. Bu cavaba Rüstəm qəmindən yapıyıb, yarım saat gülüb dedi: "Ay yazıq uşaq, hələ sən ana ixtiyarından çıxmayıbsan? Rəhmətlik oğlu, sən böyük kişisən, ana nədir, səni qurd yeməyəcək, pişik yeməyəcək! Amma indi ki belədir, deyərsən: "Rüstəm mənə evlərinə qonaq çağırın və deyibdir ki, gəlməsən inciyorəm" və söz də verərsən ki, tez qayıdarsan".

Bir az da Rüstəm keçmiş günlərindən laf vurub getdi.

Axşam Əkbər evə gəlib anasından izn istədi və vədə də verdi ki, tez qayıtsın. İzn alıb tozu libas geyib Rüstəmə muntəzir oldu. Bir az vaxtdan sonra eşitdi ki, qapını döqquqilbəd edirlər, bildi ki, Rüstəmdir. Çıxdı küçəyə, gördü Rüstəm bir faytonla qapıda durub. Rüstəm Əkbəri yanına alıb faytonçuya buyurdu: "Sür!" Faytonçu tiri-şəhab tok sürüb bir mehmanxananın qabağında dayandı. Əkbər sual elədi ki,

Rüstəm, bu nə yerdir mənə gotirdin? Mən indiyədək bir mehmanxanaya girməmişəm.

Rüstəm dedi:

– Heç danışıma, sənin borcun itaətdir.

Faytonçunu yola salıb, Əkbərlə qol-qola verib pillokəndən yuxarı çıxdı. Yuxarıda qulluqçu otağın qapısını açıb, özü iki əlini yanına qoyub, soldat misal durub onları içəri saldı. Əkbər otağa girəndə gördü ki, ortalıqda ağ süfrə ilə örtülmüş mizin ətrafında iki nəfər cavən rus oğlanları və iki rus xanımları oylaşmış söhbət edirlər. Əkbər belə güman etdi ki, səhvən özgo otağa giriblər, çox xəcalət çəkdi, amma Rüstəm onun çiyinə vurub dedi:

– Qardaş, bu məclisi mən qabaqca burada hazırlayıb, sənin dəlincə gəlməmişəm. İrəli gəl, səni əşna eləyim.

Əkbərin qolundan tutub oylaşnlara tərəf çəkdi və oğlanları ayağa qalxıb onların qabaqlarına gəldilər. Rüstəm əvvəl Əkbəri onlarla tanış elədi və sonra xanımlara tərəf Əkbəri aparıb dedi:

– Xanımlar, təvəqqe edirmən bu balaca ana uşağı ilə tanış olasınz, hələ bunun dodadığından ana südü qurumayıb, özü də çox yaxşı uşağıdır və anasından nəhayət doracədə olub.

Xanımlar təbəssümlə ona əl uzatdılar. Əkbər burunun ucuna-dək qızarıb bir təvri öz familiyasını dedi. Dərhal çay və həliyat mizin üstündə hazır oldu. Əkbər bir stəkan çay götürüb başladı içməyə, ancaq bənəyə özünü belə itirmişdi ki, himyirdi çayı qulağına, ya burununa içsin. Amma Rüstəm, iki nəfər rus və xanımlarla otağı bir sərcəli samanlıqda döndərmişdilər. Orada olan danışıqlar, şivələr, hərəkətlər hamısı Əkbər üçün bir toza şey idi. İkinci dəfə çay gələndə, Əkbər stəkanı götürüb, çəkiliş kənarında bir divan üstündə oturdu. Rüstəm isə xanımların birinə göz elədi və xanım gedib Əkbərin yanında oylaşmış başladı onunla şivə ilə söhbət etməyə. Bığara Əkbər xəcalətdən bir hala düşmüşdü ki, əgər bir hazır çay yerdə tapsa idi, əlbəttə, təvəqqe elərdi ki, onun orada dəfn etsinlər.

Gah tərləyirdi, gah qızarırdı, gah saralırdı. Bilmirdi nə desin, nə cavab versin. Hər şeydən ağır Əkbərə yoldaşlarının xəlvtə gəlməyi gəlirdi. Nökrə daxil olub, mizin üstünü təmizləyib başladı onun döy otafına rəngbərəng şamlar düzməyə. Əkbər təvəccüblə buna baxanda xanım soruşdu ki, yaqın bəs bunlardan bir şey başa düşməyirsən, görünür, sən höqiqətdən balaca uşaqsan: qoy mən səni başa salım. Bu bəsət şampanski bəsətdir.

Şamları yandırdıktan sonra nökr gedib bir neçə şüşə şampan şorabı gətirdi, şüşənin ağzı tapança kimi açılında Əkbər səksəndi və buna da xanımlar artıq güldülər. Əkbərin yanında aylaşan xanım qalxıb iki piyalə şorab töküüb birini özü alıb, o birisini Əkbərə uzatdı. dedi:

– Təvəqqe edirəm bu piyaləni monim sağlığıma içsən!

Əkbər dayandı. Bilmədi nə eləsin. Məclis hamısı töküldü binova Əkbərin üstünə ki, oğur bu şorabı içməson, əvvəl öz avamlığını sübut edirsən və ikincisi bu xanımı özündən artıq incidirsən. Rüstəm, olındo piyalə, qalxıb üzün Əkbərə tutub dedi:

– Qardaş, xahi nəşəvi nisva, həm rəngi cəməot şov!! Heç danışıq yeri deyil və dayanmağın da mənəsi yoxdur, labüd görək içsən, “begir in cam-i tolx az dosti-şirin”¹.

Əkbər bilmərrə özün itirib, bixud şorabı xanımın olındon alıb başına çəkdi.

Məlumdur ki, hər bir günəha əvvəl qədəm qoymaq çotındır.

Əkbər şorabı içəndən sonra o bir xanım ayağa durub xahiş etdi ki, onun sağlığına da içsin. Binova Əkbər labüd qalıb ikinci piyaləni həm boşaltdı. Sonra Rüstəm, olındo piyalə, ayağa qalxıb dedi:

– Cəməat, bizim bu gecəmiz çox oziz gecələrdən oldu. Çünki bu gecə bir dünyadan bixəbər ana uşağını səvəbə daxil etdik və mən bu molum gecədə sizə söz verirəm ki, bir əzdan sonra Əkbər kimi şürbətini şəhərlərdə tapılmısan, ona görə təvəqqe edirəm ki, şeytan kərgahının bu təzə fəhləsinin sağlığına içək. Əkbər qardaş, sağ ol!

Qonaqlar hamısı piyalələrini Əkbərin sağlığına boşaltdılar. Rüstəm Əkbəri başa saldı ki, görək o yığıncəğın sağlığına içsin. Çünki qayda belədir. Əkbər nəaləc qalıb yenə şorabı içdi. Üçüncü piyalədən sonra Əkbərin dili açılıb başladı bəlafasilo danışımağa və piyalələri boşaltmağa. Axır keşənib divanın üstə yuxulayıb yatdı. Bir vədə çəitdi ki, bağınırlar. Oyanıb gördü ki, sübh açılıb, amma yoldaşlar içirilər. Rüstəm dedi:

—Əkbər, bu dəfo sənə kifayət elər. Belə-bələ öyrənərsən! Ayaq bir-bir qoyarlar nördivana.

Cəməat ayağa qalxıb nökrəni çağırıb buyurdular hesab gətirsin. Əkbər istədi pul versin, qoymadılar. Amma dedilər ki, gələn bu gün haman bu mənzilə sənə qonaq ola bilərik. Əkbər çox şadlıqla onları qonaq çağırtdı.

Əkbər çıxıb faytona minib yola düşdü və yolda fikir edirdi ki, anasına nə cavab versin. Evə gəlib gördü anası yatmayıb və gecə yansı Kərbəlayı Qulaməli də iki dəfə Rüstəmin evinə gedib, hər dəfə deyiblər ki, Əkbər orada yoxdur.

Əkbər anasının sualına başladı növbədən hədərlən-pədərlən cavab verməyə: gah dedi, Rüstəmgildə, gecə keçməyino görö yatmışdım; onun üçün elə deyiblər. Gah dedi, xoş gecə olmağına görə Rüstəmlə şəhər kənanına soyahətə çıxmışdıq. Axır, elə gördü anası onun yalanının anlayıb dedi:

– Ay rəhmətliyin qızı, az çürüyünə çəksono, nə çox çövrürb soruşursan! Nə vaxtdək mənə uşaq kimi güdəcəkən!

Əkbərin anasına bu növ cavabı no təvr təsir etdisə, binova övrat o gün axşamədok ağladı və bir-iki dəfo Kərbəlayı Qulaməliyə dedi ki, kərbəlayı, deyəson Hacı Xəlilin yurdunda bayquş uluyacaq! Amma kərbəlayı cavab verdi ki, uşaqdır, beyni qandır, mən ona nəsihət elərim, inşallah, düzələr.

Əkbər anasının məğlubo olmağından əvvəl dilgir olub və sonra öz-özünə dedi ki: bu yaxşıdır, bundan sonra yoldaşlar mənə adımla “ana uşağı” qoyub tənə ctməzlər.

Gələn həftə Əkbər Rüstəmə xəbər verdi ki, axşam məclisi tortib eləsin və axşam anasından bizi evdən çıxıb mehmanxanaya, haman otağa gəlib gördü Rüstəm bir böyük övrat və kişi məclisi tortib eləyib. Əyləşdilər kəfo. Amma Əkbər içən deyildi. Rüstəm yeyirdi, içirdi, söhbət edirdi və hamı da, oləlxusus xanımlar ona aforin deyirdilər. Sübhədok kəf edib Əkbər min manatdan artıq pul verib evə gəldi.

Evdə anası oğlunun nə yerdə olduğunu nə qədər soruşsa da, Əkbər cavab verməyib axır qozəbnək: “Bir yol, sənə borcun deyil!” – deyib, gedib yatdı.

Binova övrat xiffətindən naxoşluğa düşüb, bir neçə gün yatıb tanı rəhmətinə getdi.

Bir-iki ay anasının vofatından sonra Əkbər dükanı bağlayıb, evi kərbəlayı Qulaməliyə tapşırıb Rüstəmlə bir yerə yola düşdü Moskva şəhərinə, həzzaziyyə məli gətirib təzo mağazə qoymağa. Moskva-dan yolları düşdü Pəterburqa, oradan Berlinə, Berlinə Parisə. Bir ay sərəsər Rüstəm Əkbəri Parisin işrətxanalarında gözdirib öz gününə saldı və bu soyahət Əkbərə yüz min manatdan artıq durdu. Axır Parisdə bir gözöl (madam San Fua adlı) xanıma bənd olub, ildə iyirmi

¹ Bəzibir olmaq istəməyirənsə, cəməatla həm rəng ol
² Bu acı piyaləni şirin olındon al

dörd min manatı danışıb və qabaqca neçn min manatlıq libas və cavahirat alıb, özü ilə votono götürüb mehmanxanada monzil verdi. Və başladı evin övzünü doyışmoyu. Otaqları Yevropa qaydasına salıb, baha qiymətlərə miz və sandallara müzoyyon edib və madam San Fua üçün bir gözəl otaq hazırlayıb köçürdü evinə və qoca Kərbolayı Qulamoliyə yüz manat verib rədd etdi və özünə bir aşpaz, bir lakey və madam üçün bir qız qulluqçusu baha qiymətə tutdu və sonra bir fayton, bir kareta və dörd rəs Orlovski at böyük məbləğə alıb madama peşkoş eladı.

Madam San Fua Əkbərin canına bir yaman zəli olub başladı müdam onun qanını sormağa. Bir gün Əkbər evə peşkoşsız gəlndə axşamədok madam onu dindimirdi. Hər gecə Əkbərin evində qumar məclisi qurulub, otuz minlərlə pullar udulurdu və hər gecə də Rüstəm öz yoldaşları ilə Əkbərin evində qonaq idi. Əkbər ticarəti öldn buraxmışdı və işi ancaq eyş-ışrət və qumar idi.

Bir gün Əkbər ayılıb gördü ki, atasından qalan evlərin ikisi də girov qoyulub və cibində də pul qalmayıb. Hacı Xəlildən qalan döv-lətin hamısı Yevropa soyahətinə, içkiyə, qumara, madamın möv-cibinə və peşkoşlarına gedib.

Axır bir gün madam San Fua Əkbərə məlum etdi ki, daha onunla ola bilməyəcək, çünki budur iki aydır ona pul çatmır və peşkoş gəl-mir. Xülasə, Əkbər dövləti itirib, ona sahiblik etməyə qabil deyildir.

Əkbər nə qədər ağladı, yalvardı, kar görmədi. Madam öz şey-lorini yığıb mehmanxanaya köçdü. Əkbər hirsədən və xiffətdən naxoş oldu.

Rüstəm bir-iki dəfə onun yanına gəlib sonra tərəddüdü kəsdi. Axır Əkbər ona yazıb təvəqqe etdi ki, bir yanına golsin. Cavab gəl-mədi. Bir gün Əkbərə xəbər gətirildilər ki, Rüstəm madam San Fua ilə yaxınlaşib və madamın xərci ilə, onunla mehmanxanada olur. Bu xəbər Əkbəri lap mütoğoyyir etdi.

Əkbər bir aydan ziyadə nuxoş yatıb durdu ayağa. Bir gün küçə ilə gedərkən gördü bir gözəl faytonda Rüstəmlə madam San Fua çox məhrəban oyləşib ona tərəf gəlirlər. Əkbər ol elədi, faytonu sax-ladılar. Yaxına gəlib bir güllə madama, birim də Rüstəmə vurub hər ikisini öldürdü və oradan gedib özünü divana təslim etdi.

İki ildən sonra mövqiflərin birinə vand olub gördüm qoca Kərbolayı Qulamoli mövqifin qabağında dalını divara söykəmiş oyləşib. Soruşdum:

– Kərbolayı, son hara, bu yerlər hara?

Dedi:

– Qurbanın olum, olacım nədir, Qırx il atasının çöroyini yemi-şəm, oğor onun yaman günündə gözədən qoysam, o çürək mənim gözələrimə durar.

Dedim:

– Kərbolayı, başa düş bilmirəm: yaman gün nədir, çörek nədir?

Bu sözün cavabının əvəzinə, bir əhi-surd çəkib konda durmuş bir dostu soldata əli ilə işarə etdi. Soldatlara tərəf gedib, gördüm ortalarında neçn nəfor dustaq: kimi ayağı zəncirli və kimi zəncirsiz, yerdə oyləşiblər və bir nəfor cavan oğlan baş və biş ağarmış, bir çuvala başın söykəyib yatıb. Diqqətlə baxanda Əkbəri tanıdım, halətim dəyişdi. Üz döndərib Kərbolayı Qulamoliyə tərəf qayıtdım. Kərbolayı soruşdu:

– Gördün?

Dedim:

– Gördüm, Kərbolayı, bunu haraya aparırlar?

Dedi:

– Kəsiblər İrəq quberniyasına getsin. Mənim də əlacım yoxdur, qarabaqara dalınca sürünürəm.

Dedim:

– Kərbolayı, sən qoca adam bir belə yolu gedəmi bilirsən?

Dedi:

– Qurbanın olum, özüm də bilirəm ki, mən heç yana gedib çıxa bilməyəcəyəm, yolda bir yerə ölüb qalanam, amma gətməşəm qorxuram qiyamət günündə Hacı Xəlilin yanına üzünə qoləm.

Bir azdan sonra dəmiryol qatan gəlib mövqifin qabağında dayandı. Dustaqları bir dəmir pəncərəli vaqona dəldurdular və Kərbolayı Qulamoli dal vaqona minib dedi:

– Qurbanın olum, salamət qal, Allah səni pənahında saxlasın.

Qatar yola düşdü və mən də məhəbət onun, gözədən itonədək, dalınca baxdım və bu böhtün içində Sədi mərhumun bir fərdi yazıma düşdü:

"Ba bədan yar gəşt homsori-Lut
Xanodani-nübüvvətoş gəlm şüd"¹

¹ Tərcüməsi: Lutun arvadı pənahlarla yoldaş oldu, peşqəmbərlik xanodanı itdi

ŞEYX ŞƏBAN

- Şeyx Şəbanı siz tanıyırdınız mı?

- Xeyr!

- Heyf, sədd heyf. Mən haman o Şeyx Şəbanı deyirəm ki, yolun qırağındakı möhüllə məscidinin qabağında öyləşib pınuçilik edirdi. Yağış yağanda sel gətirən köhnə başmaqları, çuŝtları, çəkmələri, çarıqları yığıb, qalibə vurub, yamaıyb ucuz qiymətli: cütünü bir abbasıdan, altı şahıdan satardı. Fəqir-füqəranın ayaqqabıları hamısı ancaq Şeyx Şəban öməli olardı.

Deyəsən yavaş-yavaş yadınıza düşür? Bir toy, bir əhsan Şeyx Şəbansız keçməzdi. Məyit qabağında Şeyx Şəban "la hövlə və la qüvvətə" deyəndə sosi şöhərin o biri qapısında çəkilirdi. Hər səbah təzdon durub, enib, sübh namazını məsciddə qılıb, sonra çıxıb, üz yerində öyləşib peşəsinə məşğul olardı. Günorta və axşam azanını da verməyi özüne fərz hesab edərdi. Güman etməyin ki, Şeyx Şəban azan verməyinə muzd alırdı. Xeyr, əstəğfərullah! Azan verməyi möhz savab əməl hesab edərdi və əcrini qiymətində Allahdan gözləyirdi.

Şeyx Şəban gödək boylu, uzun saqqallı bir kişi idi. Baharda, yayda aha bürünərdi və qış fəslində çiyinə bir Xorasan kürkü salardı. Bir nəfər deyə bilməzdi ki, mən Şeyx Şəbanın saqqalının dibini zərəcə ağarmış görmüşəm. Həç Şeyx Şəban elə adam deyil idi. Otuz il bir əbadə gəzməyi, qırx il bir kürkə bürünməyi qəbul edərdi, amma saqqalına rəng və honadan korluq verməzdi.

Rəng və honanı da homişə oltar Kərbəlayı Məqsuddan alardı. Hər adamın satdığı honanı boyunməzdi. Düşəndə də deyirdi ki, Kərbəlayı Məqsudun honası comi İranda tapılmaz! Gör nədir ki, qazı ağa özü də onun honasını işlədir və dolilinin də ki, müqabilində həç bir iradə ola bilməz. Yemək tərəfindən, həmçinin, Şeyx Şəban özüne korluq verməzdi. İlin çox hissəsini toylarda, əhsanlarda plov yeyərdi. Fəqət plov olmayan günə də hökmən gorək bir abbasılıq et alıb göndərəydi evə, ta arvad axşam abıgüş bəşirsin. Əti də Şeyx Şəban qəssabdan almazdı. Qəssabbaşı İmamoli ilə müştəri idi. Nisyo et alıb əlinə pul keçdikcə hesablaşardı. Ondən olavə, düşəndə axşamlar yeməyşdən, üzümşdən, qarpızdan alıb özü abanın altında evə gətirərdi.

Şeyx Şəban belə Şeyx Şəban idi.

Şeyx Şəbanın arvadı Gülsüm xala da möhüllədə məşhur idi; çünki yaxşı ruf tutardı, çöp ötürərdi, noxud fəlı açardı və həcəmət qoyardı; boğaz basardı, nənki şöhərdən, horta otraf kondlondən də boğazlarında çöp qalan uşaqları birbaş Gülsüm xalanın yanına gətirərdilər. Gülsüm xala uşağın ağzını əli ilə örtüb, üzündən üflərdi; sonra barmağını uşağın ağzına salıb, özgil çeyirdəyindən, gavalı çeyirdəyindən, kömür qırığından çıxarardı.

Bir dəfə Şeyx Şəbanın çəpərinin yanından ötürdüm, gördüm həyətdə bir nəfər kişini uzadıb yerə, boğazına bir ip bağlayıb, ipin bir ucunu da ağaca bağlayıbdır. Uzananın yanında neçə nəfər şəxs və Gülsüm xala da, üzü örtülü, durubdur. Bir də gördüm kişilərdən ikisi uzananın ayaqlarından yapışib gücləri gəldikcə dartırlar, bunun boynunu belə saqqıldadı, guya bir böyük ağac şaxı sındı. O saat ipi boğazından açıldı. Durdu ayağa, əlini cibinə salıb, sonra cibindən çıxarıb Gülsüm xalaya tərəf uzatdı. Bildim ki, pul verdi. Kişilər həyətdən çıxanda birinə yaxınlaşib dedim:

- Bu nə keyfiyyətdir?

Dedi:

- Bu şəxsin boynuna qırıq girmişdi. Allah imanını kamil cəlosin, Gülsüm xala sağaldı.

Gülsüm xala da belə Gülsüm xala idi.

Şeyx Şəbanın yaşı altmışdan addamışdı. Gülsüm xalanın sını əlli beşinə yaxınlaşdı. Bu iki or-arvadın bir-birinə olan məhəbbəti dillərdə deyilirdi. Hər sübh Gülsüm xala Şeyx Şəbandən tez oyanıb, yerindən qalxıb, samavar hazır edərdi. Samavar qaynayan tok otuğın ortasına çəhrayı rəng, hər iki tərəfinə - "məclis arast" yazılı çitdən bir süfrə salıb, pəndirdən, çörəkdən süfrəyə düzüb ərini oyadardı.

- A kişi, daha durginən, azanın vaxtı keçir.

- Bu saat durram, çay hazırdımı?

- Əlbəttə hazırdır. Məgər özün bilmirsiniz ki, mən çay donləməmiş səni oyatmaram?

Şeyx Şəban arvadının adətini bilə-bilə yənə hər sübh ona bu sualı verərdi. Çünki arvadının cavabı ona lezzət verirdi və ürəyində də foxr edirdi ki, onun belə qeydinə qalan arvadı var. Şeyx Şəban cold durub dostəməz alıb, iki stəkan çay içib qalxırdı ayağa. Arvadı isə tez durub ərinin başmaqlarını cütleyib abasını, ya kürkünü çiyinə salıb darvazayədək ötürüb qayırdardı otağa. Hər cümə axşamı şeyxin

saqqalına hənə qoyub, qoz yarpağı yapışdırıb və atası evindən gətirdiyi cihaz hənabəndi ilə bağladı və gecə yarısı onu hamama göndərdi. O idi ki, Şeyx Şəbanın saqqalı homişo şəvo tok olardı. Özü də cavan oğlana bənzərdi.

Şeyx Şəbanın atası başmaqqı idi. Özü də bir neçə müddət atasının dükənində başmaqqılıq edib axırda peşəsinə unudub bir neçə avara yoldaş tapıb qurşandı cahillığa: toylarda, hamıdan yaxşı oynayan kim idi? – Başmaqqı oğlu Şəban. Qumarbazlar arasında üroklü aşıq atan kimi idi? – Başmaqqı oğlu Şəban. Şəhər cavanları arasında hamıdan iyid sayılan kim idi? – Başmaqqı oğlu Şəban. Hor il məhərrəm ayında möhüllə dostosinin başını kim çəkərdi? – Başmaqqı oğlu Şəban. Bağışlayın, mən sizin gözlərinizdə sual nişənəsi görürəm, gəyəniz sual edirsiniz: aya, bu cavan ki, avara idi, bəs bu haradan pul qazamrdı ki, toylarda, qumarda, səyahətlərdə xorc edirdi? Mən də sizdən sual edirəm: – “Bos Xoca Sərkizin ki, evi yanıdı, yüz pud ipəyi gətdi, o ipəyin pulu necə oldu? Hacı Qafarın dükanı yanıdı, on beş min manatlıq malı gətdi, o malın pulu kimin cibinə doldu? Baron Arakelin dükənindən gedən on min manatlıq cavahirət necə oldu?..”

Xülasə, nə orz edim, mədaxil yolu bir deyil idi, heç deyil idi; bu evlər, dükənlər yaranların hamısının başcısı başmaqqı oğlu Şəban idi. Şeyx Şəban cavanlığında möhüllə oğlanlarının arasında çox gözəl sayılırdı. Özü nağıl edirdi ki, məhərrəm ayında başıcaq dostu başında durub bazarla gedəndə “Heydər!” – deyib başını silkələyəndə birçoklərim ki, üzümə tökülürdü, cəmi damlardan tamaşa edən arvadların, gəlirlərin, qızların ağılları başlarından çıxardı. Bu əhvalatı ona qonşusu ağıcı Mələk nənə gəlib nağıl edirdi.

Bir gün Şəban evdə oyloşmuşdu. Mələk nənə daxil oldu.

– Salamoleyk!

– Əleykəssalam! Mələk nənə, oyloş görək.

Mələk nənə öyilib, əvvəl ollorini yerə dayayıb, sonra “ax, ay vay” edib yanını yerə qoydu. Bir az nəfəsini dərib üzünü Şəbanə çevirdi:

– Qadan alim, mənə neyloyurdun?

– Dincini al, danışarınq, deyəson uzaqdan gəlirsən ki, belə yorulmusan?

– Bəli, qadan alim! Zeynal bəyin evində yasadı idim. Evo gələndə novom dedi ki, Şəban omim soni çağırır. Dincimi almamış buraya gəlmisəm, nə var, xeyir ola?

– Doğrudur, ağıcını şoro çağırarlarm, amma mən soni hoqiqot xeyir işo çağırmışam. Soni bir yerə göndürəcəyəm! Görək gedib Məşədi Məmmədvolinin qızını mənə istəyəson.

– Gedorəm, ayağın altında ölüm, bəlkə vermədi?

– Ağız nədir, verməyəcəyəm? Kimin nə həddi var, mənə qız verməsin? Bilmir ki, bazarın içində atasına od vuraram?

Şəban burada dayanıb bir qədər fikir edib dedi:

– Heç son qızın atasına söz demə, canı çıxsın. Damsarsan, o da artıq-oskik söylər, mən də, bilirəm ki, dilimin, ağzımın sahibi deyiləm. Axırda görərsən, bir biabırçılıq çıxdı. Son qızın özü ilə danış. Elə ki razı oldu, gəl mənə xəbər gətir. Daha sonin işin yoxdur... Xərcəlik də istəyirsənmi?

Mələk nənə bir üclük alıb cibinə qoyub dedi:

– Qızın nə sözü olacaqdır? Şəhərdə qız yoxdur ki, sonə bəndə olmaya. Hələ çox sevinəsin ki, sənin kimi oğlan onu istəyir, qızın heç sözü olmaz.

– İndi ki sözü olmaz, iş də düzələr. Sən dayanma, get.

Mələk nənə əvvəl div üstə çöküb, sonra ayağa dayanıb əziyyətli qalxıb yola düşdü.

Baharın axır ayının gözəl gecələrinin biri idi. Şərqdən osən nəsim, güllərin, çiçəklərin və ağacların yarpaqlarının arasında aşıq və məşuqlar üroklərini çuşa gətirən bir məqamət bərpə etmiş idi. Göyün ulduzları da guya bir-biri ilə məhəbbətdən dəm vururdular. Bədirəlmiş Ay bunların arasında ahestə-ahestə məbhut gözib dünyaya tamaşa edirdi. Bülbüllər yanıqlı nəğmələr ilə ürok dordlorini güllərə söyləyirdilər. Şəhər yatmışdı. Tok bir şəhər pasbanlığı edən xoruzlar bir-birlərinə oyaq olduqların xəbər verirdilər.

Bu gecə iki nəfərin yuxusu gəlmirdi. Bunların biri başmaqqı Məşədi Məmmədvolinin cavan qızı Gülsüm idi. O birisinin də kim olduğunu mən deməson də qərərlər anırlar. Gündüzdən Şəban ona xəbər göndərmişdi ki, gecə hazır olsun ki, gəlib onu aparacağam. Ona görə Gülsümün rəxtixabına guya od dolmuşdu. İlan vurmuş tok qıvrılır-açılırdı və vodo olunmuş fito müntəzir idi.

Qareler soruşurlar ki: – Axır Gülsümü Şəban harada görmüşdü ki, ona belə tooşşüt etmişdi?

Yuxarıda söhbət olundu ki, Şəbanın atası başmaççı idi. Gülsümün atası ilə şərikin olduğundan, oğlu Şəban uşaqlıqda tez-tez Moşodi Məmmədvolinin evinə gedirdi. Gülsüm də uşaq olmağına binaən qaçmazdı. Moşodi Məmmədvoli həmişə Şəbanı deyirdi:

– Yaxşı başmaççı ol, mən də qızımı sənə verim!

Şəban qızın başını aşağı dikib, bir söz deməzdi. Uşaqlıqdan bir məhəbbət toxumu bunların qəlbina düşüb, gəldikcə kök atıb göyərməkdə idi. Gülsüm on yaşına çatandan sonra atası ona Şəban ilə görüşməyi qadağan etdi. O gündən Şəbanı onu görmürdü; amma bir an – gecə, gündüz yadından çıxarda bilmirdi. Gülsümün atasının onu Şəbanə vermək fikri var idi; amma o gündən ki, Şəban başmaççılığı unudub oğurluğa, qumara və sair bəd əməllərə qurşandı, Moşodi Məmmədvoli fikrini dəyişib deyirdi: – “Qızımı parça-parça edib itlərə ataram, amma Şəbanə vermərəm”.

Gülsümə atasının bu qərarı belə təsir etmişdi ki, yazıq qız gündən-günə mum kimi əriməkdə idi. Moşodi Məmmədvoli də qızının naxoşluğunu səhl bilib ona öləndən gələn müalicəni cəhd edirdi. Şəban, ağırçı Mələk nənəni Gülsümün yanına göndərəndən qabaq özünə söz vermişdi ki, oğr Gülsüm bunun evində arvad olsa, o da bəd əməldən ol çökib, ticarətə yapışacaq.

Gecə yarıdan addanmışdı. Vədə olunmuş fit sosi Gülsümün qulağına gəldi. Gülsüm cəld başını yastıqdan qalxıb durdu ayağa. Bir atası yatan tərəfə qulaq verdi, ondan gəldi anasına qulaq verdi, gördü hər ikisi dorin yuxuya qorqurdılar. Gülsüm anasının üstündən ahoştə yorğanı qalxıb onun sinosindən öpdü. Gülsümün gözələrindən iki qetro yaş anasının sinosinə düşdü də, oyanmadı. Yənə anasının üstünə örtüb çarşabını götürdü (libasını axşamdan soyunmamışdı). Qapıya tərəf gətdi. Qapını ahoştə açib çıxdı həyatə və sinasını sorin hava ilə doldurub boşaltdı. Dörd tərəfinə göz gozdirib əvvəl bir aynıldığı evlərmə baxdı. Sonra gözələrini həyatə döndərüb öz əli ilə okib-becərdiyi qızılgüllərə qəlbən vida etdi. Şüküftələnmiş güllər nəsinin dəyməsindən enib-qalxdıca Gülsümün vidasına cavabən “get, Allah səni xoşbəxt eləsin!” – deyirdilər. Gülsüm darvazanı açıb, darvazanın dalmında durmuş Şəbanla qucaqlaşib, uzun öpüşdən sonra aşiq və məşuq əl-ələ verib yola düşdülər.

Sabahdan Mehdi bəyin evində böyük izdiham var idi. Çünki Şəban Gülsümü onun evinə gətirmişdi. Qonşulardan neçə adam bir yanda əyilmişdilər, Moşodi Məmmədvoli, olində bir yekə ağac, qapıda durub deyirdi: “Görək bu saat mənə binamus edən qızı parçalayam”. İki nəfər şəxs onu güclə saxlayırdılar. Gülsüm bir küncdə üzünü örtüb, başında çarşab əyilmişdi. Onunla üz-üzə qazı və polis naziri əyilmiş sual verirdilər. Qazı deyirdi:

– Qızım, sən heç kəsdən ehtiyat etmə. Heç kəsin cürəti yoxdur sənə bir çirtmə vursun. Əgər Şəban səni güclə gətirib, deyinən, ta ona divan lazımınca tonbək eləsin və səni də bu saat vətək atan aparşın evinə!

Polis naziri həmçinin qazının sözünü təsdiq edib deyirdi:

– Həqiqət belədir. Zorla qız aparməğın zakonə görə böyük cəzası var.

Gülsümü nə qədər danışdırmaq istəyirdilər də cavab verməyən həyatə edib dinməzdi. Axırda polis naziri dedi:

– Görünür, bu qız atası ilə gətmək istəyir və güclə gətirilməyini iqrar etməyən qorxur.

Gülsüm bu sözü eşidən tək səsinə çıxarıb dedi:

– Heç kəs mənə güclə gətirməyib. Mən özüm öz xahişimlə gəlmişəm.

Bu sözü üç dəfə Gülsüm təkrar edəndən sonra qazının və polis nazirinin çıxıb gətməkdən sıvay bir çarələrli qalmadı. Moşodi Məmmədvolini də güclə öz evinə apardılar. Həmin gün kəbin kəsin, Gülsümü aparıb Şəbanın evində qoydular. Şəban necə ki, özünə söz vermişdi, Gülsüm onun evinə gələndən sonra hər bir bəd əməldən əl çəkib bir dükən açıb, başmaq dorisi alışı-verişinə başladı və bir-iki aydan sonra qayınatısı ilə başmaq fikrinə düşdü. Çünki Gülsümün də könlü anasını çox istəyirdi. Amma görüşmək mümkün olmurdu. Şəban gedib qazıdan tövəqqe etdi ki, onu bir növ Moşodi Məmmədvoli ilə bəndəyirsən. Qazı isə cümə axşamına söz verdi. Çarşənbə günü qazı qəsdən Moşodi Məmmədvolinin dükəninə gəlib qabaqca özü üçün bir cüt başmaq tapşırırdı və esnayi-söhbətdə dedi:

– Sabah, axşam azanına iki saat qalmış gələcəyəm. Amma özüm də bir neçə qonaq gətirəcəyəm.

– Cəmi səhəri gətirən, cənab qazı. Gözüm üstə yer eləmə.

Söz yox ki, Moşədi Məmmədvolü qazının xahişini anladı və artıq da fəxr etdi ki, qazı tək vücud Şəbanı onun ayağına gətirəcək. Öz ürəyində deyirdi: olbatta, beş gün tez, beş gün gec iş olacaq idi. Bir qız bir oğlana qismətdir. Nə düşübdür qazı tək şəxsi özündən rəncidə-xatir edim?

Qazı moşədi ilə xudahafiz edib dedi:

– Moşədi, lumu (limon), mürəbbə, olbatta, yadımdan çıxmasın. Gərək səhə çay hər bərədə şirin olsun.

– Gözüm üstə, canım üstündə, istəyirsən xanonda də gətirim.

Qazı bu sözə gülüb dedi:

– Bəd olmaz! Xanonda məhz qazılar üçün yaranıb. Xülasə, səhə axşam sənə qonağıq, xudahafiz!

– Müşərəf, göz üstə gəldin.

Cümə axşamı, müəyyən vaxtda Moşədi Məmmədvolü samavən ağacın altında dömləyib, göy ot üstündə sərilmiş süfrədə mürəbbə və doğranmış lumu hazır edib, özü də səmavənin yanında dizi üstündə əyləşib stəkanları təmizləməyə məşğul idi.

Bu əsnada qazı, iki nəfər molla və neçə nəfər ağsaqqal təşrif gətirdilər. Gələn qonaqların arasında Şəban da görünürdü. Qonaqlar bir-bir salam verib əyləşdilər. Amma Şəban hamıdan dalda başını aşağı salmış dayandı. Qazı üzünü Moşədi Məmmədvolüyə tutub bir növ nitq söylədi:

– Moşədi, müsəlman təfəssinin gözəl bir adəti var. Bir şəxs görün-sən gedib bir ayır şəxsi öldürür. Sonra haman qatil gəlib məqtulun evinə girəndə, onun təşirindən keçirlər. Sən belə güman et ki, bu oğlan sənə çox öziz olan bir vücudun qatilidir. İndi biz onu sənin qulluğuna gətirmişik. Gərək bizim xatirimizi mülahizə edib bunun təşirindən keçəsin. Doğrudur, bu çox qəbizi oməl tutub. Sənin namına toxunub, amma sən özü də cavan olubsan və yaxşı bilir-sən ki, cavan nəqisül-əql olar, bundan olavə gərək bundan cavanlığını mülahizə edib təşirindən keçəsin. Ta bu, bu günün sənə oğul olsun. Sənin qızın da bunun evindədir. Sənin və anasının həmişə korluğunu çəkir. Gərək ona da rəhm cəyəsən; məsəldir: “İnsan, övladının atını yəsə də sümüklerini çölə atmaz”.

Qalın qonaqlar da həmçinin Moşədi Məmmədvolünü səsə, küyə basıb Şəbanı çəkdiyə ortaya. Şəban isə irəli gəlib qayınatasının əlin-dən əpdü, qonaqlar da Moşədi Məmmədvolünü Şəbanın üzündən öpməyə vadar etdilər.

Barıdırmaq rəsmini tamam edəndən sonra qonaqlar şüru etdilər çay içməyə. Çay üstündə qazı həmçinin vəz edib böyüyün kiçiyə məhəbbəti, kiçiyin böyüyə itaət bərasində uzun bir söhbət elədi. Azan deyiləndə qonaqlar qalxıb bir-bir Moşədi Məmmədvolüyə ol verib, Allah sizin qohumluğunuzu başadək əlosin, deyib gətdilər.

O biri cümə axşamı Moşədi Məmmədvolünün evində böyük ziyafət idi. Moşədi öz qızını və kürəkənini bir cümə-kəsir ilə axşam çörəyinə ayaq açmağa çağırmışdı. Şəban, kişilər məclisinə daxil olub, salam verib qapı ağzında əyləşdi. Gülsüm arvadlar otağına keçib qapıda anası ilə uzun öpüşdü. Həm ana, həm bala şadıqlarından əglədilər. Cavan qızlar Gülsümün ətrafını alıb hər bir bir növ suallar verirdilər. Binəvə bildirdi hansın salına cavab versin. Axşamdan neçə saat keçincə bir padnosda bir dənə qızıl saat gətirib Şəbanın qabağına qoydular. Qonaqlar durub dağıldular. Neçə gündən sonra rəsmə görə bir qonaqlıq da Şəban edib qayınatasını və qayın-anasını qonaq çağırıb əlli manatədək xərc etdi.

Bu gündən qohumlar bilə-məniyət bir-birinin evinə gedib-gəlməyə başladılar. Şəbanın alış-verişi yaxşı getməkdə idi. Onun keçmişdə iyid sayılmasına görə başmaqçılar hamısı gönü ondan alırdılar. Bu səbəbdən də sair gön satanların bəzən kəsəd düşmüşdü. Şəbanın ticarətinin tərəqqisi hamıdan artıq gön satan Solmana təsir edirdi. Gecə-gündüz Solmanın fikri Şəbanı yıxmaq idi. Amma qorxudan bir iş görə bilmirdi. Axır davam edə bilməyib camaat bazardan evinə çəkiləndən sonra dükanı bağlayıb, birbaşa polis nəzirinin evinə gətdi. Polis naziri bir neçə qonağı ilə əyləşib, qumara məşğul idi. Nökr daxil olub xəbər verdi ki, bir nəfər qapıda durub deyir: gərək bu saat naziri görüm, vacib ərzim var. Elə bil nazirin başından bir qab qaynar su tökdülər.

– Məgər bu nainsaflar bir dəqiqə adanə rahatlıq verməzlər. Məgər polis qulluqçusu da insan tək dincələ bilməz? Hər kimdir, çağır gəlsin içəri!

Nökr çıxdı, bir dəqiqədən sonra qapı açılıb uzun boylu, qarasəqqal, başının ortası qırıxılmış bir adam qapıda peyda oldu. Nazir yerindən durmayıb üzünü Solmana tutub hirsə soruşdu:

– Nə var, nə istəyirsən?

– Ağsa, ərzim tək sizə məxsusdur. Təvəqqə edirəm ki, mənə xələvət dəmsədirəsiniz.

Nazir bir ayrı otağa keçib Solmanı da oraya çağırdı:

- De görüm, nə var?

- İstəyirsinizmi, ağa, baron Arakelin dükənından gedən maltı bu gecə tutasınız?

- Bu no sözdür? Moğor Arakelin dükənını yaran sono molumdur?

- Bəli, məlumdur; təvəqqe edərim ki, bu gecə gedib başmaqçı oğlu Şəbanın evini axtarasınız. Əgər Arakelin şeylorindən onun evində tapılmasa, cavabdehində monam. İstəyirsiniz siz qaydınca mən buradan getməyim; əgər ərzim yalan çixsa, monim özümü dustaqxanaya göndorə bilərəsiniz.

Şəban yatmışdı. Geceonun yansı darvazanın döyülmək səsi onu oyatdı. Durub çiyinə bir yapınçı salıb qapıya çıxdı.

- Darvaza döyən, kimsən?

- Pristavdır, gəl aç qapını!

Şəban qapını açdı. Neçə nəfər polis əmələsi və qazaqlar daxil oldular. Qazaqlar Şəbanı əhatə etdilər. Pristav məlum etdi ki, görək onun evi axtarla.

Gülsüm qorxusundan nanu yarpağı tok əsirdi. Bir növ özünə cürət verdi. Gedib pristavin ətəyindən yapışdı, istədi ondan ərinin buraxılmasını təvəqqe etsin. Şəban onun üstünə qışqırdı:

- Get yerində otur! Sənin işin yoxdur, qoy no bilirlər, eləsinlər!

Şəbanın evini alt-üst etdilər. Haqiqət Arakelin dükənından gətirmiş şeylərdən iki dəst gümüş çəngəl-bıçaq, neçə gümüş qəndqabı və sair şeylər tapıldı.

Pristav Şəbanə məlum etdi ki, görək onunla getsin polis idarəsinə. Şəban itəət edib paltarını geyib pristav ilə bir yerdə getdi. Gülsüm orə gedəndən bəri, ovvolincə dəfə idi ki, tək qaldı. Bu təklik ona ol verib o qədər ağladı ki, axırda bihəl olub ürəyi getdi, yıxıldı.

Sabah Şəbanın tutulmaq xəbəri cəmi şəhərə yayıldı.

"Yıxılan ağacı balta çalan çox ular". Şikayət şikayət dalınca divanın üstünə töküldü. Şəbanın var-yoxunu, evinin müxəllofatının hamasını satıb xorc etdilər, heç bir əlac olmadı. Üç il hobsxanada saxlayan sonra işə baxıb qot etdilər ki, on iki il getsin Sibiro. Və qot-namədən sonra yenə sair məhkəmələrə də şikayət olundu işə də, heç bir nəticə bağışlamadı. Axır Şəbanın getmək günü müəyyən oldu.

Şəban gedən günü Məşədi Məmmədovlə, arvadı Gülsüm, neçə nəfər dost-əşnə gedib yığıldılar dustaqxananın qapısına. Şəbanın getməyini çəidib sair bəkar tamaşaçılar da konardan yığılmışdılar. Şəbanın üç yaşında bir balaca oğlu da Gülsümün qucağında idi. Sabahdan camaat günortayadək dustaqxananın qabağında müntəzir oldu.

Axır dustaqxananın zoncir səsi camaatın qulağına gəldi. Hamı bir adam tok yerlərindən qalxıb gözlerini qapıya dikdilər. Qapı açıldı; qabaqca üç nəfər əliüfongli soldat çıxdı. Onların dalınca altı nəfər dustaq, kimisi zoncirsiz, soldatlarla əhatə olunmuş çıxdılar. Dustaqların biri Şəban idi.

Cavanlıqda şəhərin qızlarının ürəyini cəlb edən Şəbanı indi tanımaq olmurdu. Rəngi saralmış, başının tükləri ağarmış Şəban altmış yaşında nəzərə gəlirdi. Şəban arvadını, uşağını görən tək qollarını açib istədi balasını bağrına bəssin, amma soldat mane olub daldan bir tüləng dürməsi vurdu, yoldaşların gözünün qabağında döyülmək Şəbanə o payədə təsir etdi ki, özünü saxlaya bilməyib neçə qətrə yaş gözündən axıtıdı. Əlacı kəsilib gəndən dost-əşnaya vida edib yola düşdü.

Dustaqlar gözəndən qeyb olanacan, camaat dallarınca baxırdı. Gülsüm ağlamaqdan bir payədə bitab olmuşdu ki, yolu gedə bilmirdi. Axırda qoltuğına girib bir tövr evə gotiridilər. Şəban dustaq olan gündən Gülsüm gedib atasının evində olurdu.

Gülsümün yükü və dördi-qomi gün-gündən artmaqda idi. Şəban gedəndən iki il sonra beş yaşında oğlu çıxəkənd öldü. Atası da o qədər qocaldı ki, daha gözələri qüvvətdən düşüb, başmaq tikməyə qadir olmayıb xanənişin oldu. Qışda Gülsümün anası vəfat etdi. Bu gündən Gülsüm başladı əli ilə işləyib hom özünü, həm də qoca atasını saxlamağa. On iki il bu minval ilə keçdi və bu müddətdə bir yandan qəm-qüso, bir yandan istokli orin forəğı, bir yandan gecə-gündüz işləyib, atasından xəlvəto çəkilib ağlamaq Gülsümü bir haləto salmışdı ki, uşaqlar adına Gülsüm nəno deyirdilər.

Şəbanın vədəsi tamam oldu. Amma qayıtmağı üçün görək şöhor əhlindən rizaməndlik alın idi. Qoca Məşədi Məmmədovlə qapı-qapı düşüb bəylərə, mollalara, hacılara, sövdəgörlərə yalvarıb bir neçə günün müddətində haman kağızı düzəldti. Bir il də bundan sonra Şəbandan kağız gəldi. Qurtarib yola düşdü. Biçərə Gülsüm nə növ ərinin yolunu gözləyirdi, onu qələm yazmaqdan acizdir. On üç il

istokli orindən ayrı düşmüş xanımlar onun halını nəzərə götürə bilər. Amma əfsus!.. Sədd əfsus! Bu macəranı çox xanımlar oxumaqdan məhrum qalacaqlar.

Cavan vaxtından cavan ərindən ayrılmış, ərinin foraqından saç ağarmış, moşğuliyəti olan balasını itirmiş Gülsüm, gecələr sübhə-dək vəqədə ərinin səsinə eşidib hövnlək ayılıb sübhədək ağlayırdı.

Axır bir gün molum oldu ki, bu axşam Şəban şəhərə varid olacaq. Haman bir gün, Gülsüm üçün keçmiş on ildən uzun görünürdü. Sübh Məşədi Məmmədvali ağacını götürüb getdi bazara. Bir az düyüdən, yağdan, otdan alıb gətirib verdi Gülsümə ki, axşama plov bişirsin. Axşam azanına plov hazır idi. Yatağa təmiz forş salıb Şəbanı gözəl-yirdilər. Gülsüm də bir dost çit libas geyib ərinin gəlməyini müntəzir idi. Gah pəncərədən baxırdı, gah tez-tez darvazaya gedib qayıdırdı. Bir də gördü qonşusunun oğlu qaranəfəs gəlir:

– Gülsüm xala, mustuluğumu ver! Şəban əmi gəldi!

Gülsüm, olan yarım manat pulunu çıxarıb usağa verib getdi darvazaya. Gülsüm belə güman edirdi ki, Şəban bu on üç ilin müddətində əsla dəyişməyib. Yarım saatdan sonra neçə nəfər köhnə rəfiqlərlə Şəban daxil oldu; bilmərrə qocalmış; baş, saqqal qar tək ağarmışdı. Gülsümün və Məşədi Məmmədvalinin şadlıqlarının intohası yox idi. Şəban gəlib oylaşon tək qonşularından bir neçə adam gözəyindliyi verib, bir az da söhbət edib gətdilər.

Xalq çökildəndən sonra plovu ortalığa qoyub Məşədi Məmmədvali, Şəban və Gülsüm bir qabda yeyib "olhomdülillah" – deyib çökildilər. Şəbanla Gülsüm o geco sübhədək yatmayıb qabaq-qabağa söhbət etdilər.

Bir neçə gün Şəbanın yanına dost və əşna gəldi; axırda Şəban arvadını da götürüb öz evinə köçməyə qərar qoydu.

Məşədi Məmmədvali dedi:

– Bala, Şəban, mənim sinnim yetmişdən addayıb. Gözlərim çoxdan xarab olub. İş görə bilmirəm. Məni sən bu halda qoyub hara gedirsən? Mən bilmərəm, sənin öləndə mayan yoxdur. Yaxşı olar ki, hamımız bir evə yığılaq. Bu evi də sataq, öləndə mayaya qayır, dolandır.

Belo də elədilər. Şəban köçdü öz evinə və bir neçə gündən sonra Məşədi Məmmədvalinin evini səkkiz yüz manata satdılar. Şəban yeno bir dükan açıb başladı gün alış-verişinə. Amma bu dofo Şəbanın işi tərəqqi edə bilmirdi. Əvvəlnən, qocalmışdı, əlavə, ticarətdən

on altı ilin müddətində yadırgamışdı və yeməyi, geyməyi, qonaqlığı çox dost tutduğundan, gündə iki manat qazananda üç manat xərc edirdi. Bu da ticarət qaydası deyildir:

"Mərd behəyod gırist,

Ki hıddıh mədaxıl həvəd, xərc hıst"¹

İki, üç il sonra maya əldən çıxdı. Məşədi Məmmədvali də davam etməyib naxoşlayıb vəfat etdi. Şəbanın mayası əldən getdi. Əgər arvadı olmasa idi, başına yəqin hava gələrdi. Arvad işləməklə, fala baxmaqla, çöpçülükə qazanırdı. Şəban da həmişəki qaydada yeyib, içib, tərəvət ilə dolanırdı.

Sübh yerindən qalxan tək Şəban gedərdi məscidə, oturardı qazının hücrəsində, günortayadək qazı ilə və qazının yanına gələnələr ilə söhbət edərdi. Günorta gələrdi evə, naharını yeyib gedərdi məscidə. Günü axşamədək məsciddə keçərdi. O səbəbdən də adını "Şeyx Şəban" qoymuşdular. Bu növ axırda əməliyyəti-mövta cərgəsinə daxil olub, qazının qulluğuna hər bir yerə gedərdi. Toylar, əhsanlar Şeyx Şəbanı mollalardan ayırmayıb dəvət edərdilər. Axırda da hikərçılıqdan tənqə gəlib başladı məscidin qabağında pinoçilik etməyə.

Bir sübh şəhər əhli Şeyx Şəbanın azanını eşitmədi. Hamı toəcəüb etdi. Dedilər "yəqin ona bir hadisə üz verib". O günü Şeyx Şəban heç məscid qabağında görünmədi. Üç gündən sonra eşitdilər ki, Gülsüm xala Allahın rəhmətinə gedib.

Şeyx Şəban tək qaldı. Bazarda müqəvva tək gəzirdi. İşləyə bilmirdi. Həmişə tərəvətli saxlanmış saqqal yavaş-yavaş başladı ağarmağa. Axırda hənə bilmərrə gedib, saqqal təmiz ağardı. Hətta səsi də dəyişilib daxi keçmiş müləhətini itirmişdi. Axırda ayaqları da zoifləşib minarəyə çıxma bilmədiyindən azan verməyi də tərək etdi.

Hər axşam Şəban evə gələndə xoyal edirdi ki, Gülsüm həmişəki tək onun qabağına çıxıb olına su təkəkək. Öz əli ilə qəbrə qoyduğu Gülsümün öldüyünə inanmayırdı.

Evo gəlib qapıda asılmış qıfılı gürəndə əvvəl özündən sual edirdi ki, bu qapını kim bağlayıb? Sonra yadına düşürdü ki, qapını otağı bağlayıb. Açar da cibindədir. Qapını açıb daxil olurdu boş zəfə. Özü

¹ O kişi gürək ağlayın ki, on səkkiz mədaxılı ola, amma iyirmi xərci

çıraqına neft töküb yandırırdı. manqala kömür qoyub qızardıb, su qaynadıb özünə çay qayırırdı.

Gülsüm xalının vofatından il yarım keçmişdi. Bir gün Şeyx Şoban qobirstandan qayıdarkən bir şiddətli yağışa düşüb sümüklorinodək islandı.

Evo gəlib başında, bədənində və gözlorini çanağında bərk uğrı hiss etdisə də, etina etməyib yatdı.

Sübh hərçi çalışdı, başını yadıqdan qovzaya bilmədi. Naxoşluq getdikcə şiddət eldi. Axırda Şoban sərsəm halətinə gəldi. Sərsəm-löyən vaxtda dilindən Gülsüm adı bilmərrə düşmürdü.

Şeyx Şobanın bu halətindən heç kəs ona mütəvəccəh olmurdu. Şeyx tok otaqda, Gülsümdən yadigar qalan bir pişiyin müsahibəti ilə, təbibsiz, dormansiz ömrünün axır saatını gözlüyürdü.

Bir gecə azarın intəhasız şiddətindən şeyx gördü ki, qapı açıldı və Gülsüm daxil olub qapının arasında dayandı. Şeyx nə qədər səs-lədisə də Gülsümdən bir səs zahir olmadı. Axırda hövlnək qalxıb özünü qapıya tərəf atıb tufan qoparmış ağac tok yıxıldı yerə!

Sübh qonşular Şeyx Şobanın meyitini tapdılar.

1915

MİRZƏ SƏFƏR

Ağ çuxalı, ağ arxalıqlı, ikiüzlü Buxara dərindən papaqlı, şişman göboyi üzərində gümüş komorli Mirzə Səfəri hamı tanıyırdı. Hər görün ona salam verirdi. Hər bir ziyafətdə Mirzə Səfər isbatı-vücut edərdi. Mirzə Səforin söhbətlərinə hamı aşığıdı. Gözəl danışırdı. Çox şairlərin oşarı onun sino dəftərində səbt olunmuşdu. Şeyrlər oxuyardı və oxuyandan sonra da onları öyrü-öyrü rus dilinə tərcümə edərdi. Deyordilər ki, cavanlıqda Mirzə Səfor özü şairlik fikrinə düşüb, şeir demək üçün çox çalışmışdı, fəqət bir noticə hasil olma-mışdı.

Mirzə Səfor eşitməmişdi ki, şeir yazmaq üçün iki vasitə lazımdır: xəlvət otaq və bir şüşə şorab. Şorab içdikdən sonra təb açılıb, şeir

öz-özünə su kimi axacaqdır. Qafiyə tapmaqda çətinliyə uğradıqda iki dəfə qeyzlə topiyini yerə çırparsan, o saat qafiyə öz-özünə tapılar.

Mirzə Səfor bir şüşə qırmızı şorab alıb gəldi evə. Mirzəyə demiş-dilər ki, şorab, albotte, gərək qırmızı olsun ki, yarı dolaqlarına oxşasın. Şorabı masanın üstünə qoyub, papağı bir tərəfə, çuxanı o biri tərəfə atıb, yaxasını açıb, başının tüklərini pırtlaşdırıb, özünə bir laübali sifət verib aynaya baxdı və dedi:

- Aforin, Səfor, indi xalis şairinə!

Şorabdan bir stəkan töküb içəndən sonra gördü gözlori də qızarıb, daha şairliyinə şəkk ola bilməzdi.

Stulda aylaşib, qarşısına bir vərəq kağız qoyub qələm götürdü, dörd, beş dəfə qələmi mürəkkəbə batırıldıqdan sonra durub otaqda bir-iki baş gəzindi. Hərçi fikir etdisə, sənə başlamaq mümkün olmadı. Bir stəkan da içdi. Bəcını bir qədər də qızırdı. Əyloşib qələmi alıb gözəl xotla yazdı:

Darvazamızı folək vurubdu!

Mirzə Səfor hərçi çalışdısa, ikinci misra gəlmədi. Nəçə dəfə topiyini yerə çırpdı, şorabın hamısını içdi, misra gəlmədi ki, gəlmədi.

Mirzənin atasının evində saat birdə nahar yeyilirdi. Bu dəfə saat bir oldu, ikidən addadı, Mirzə nahara gəlmədi. Atası təşvişə düşüb otaqdan çıxdı. Oğlunun pəncərəsinin yanından ötərkən nə gördü: oğlunun sifəti nar tok qızarmış, gözlori böyümüş, başı, libası pəj-mürdə, tor alından səli kimi axır, otaqda o baş-bu başa dayanmadan yüyürür, hordən bir otağın ortasında dayanıb, ayaqlarını hirsilə yerə çırpıb deyir: "Darvazamızı fələk vurubdu, darvazamızı folək vurubdu, darvazamızı folək vurubdu!"

Atası qapını açıb otağa daxil oldu:

- Ay oğul, bu nə halətdi sənə?

Mirzə Səfor atasının sözlərinə osla eşitməyib qışqırdı: "Darvazamızı folək vurubdu!"

Yazıq kişi yəqin etdi ki, oğlunun başına hava gəlib. Stola tərəf yavuqlaşib, kağızda yazı görüb oxudu:

"Darvazamızı folək vurubdu!"

Burada atası anladı ki, oğlu şairlik fikrini düşüb, divanlık halətə yoxdu. İrəliləyib, oğlunun boynundan yapışib dedi:

Darvazamızı folək vurubdur!
Sən tək bişürü mənə veribdi.

– Gol, axmaq balası, naharını zəhrimərən. Nə qədər məndən şair oldu, bir elə səndən olar.

Oğlunu otaqdan çıxarıb apardı nahara.

Bir neçə il ondan sonra Mirzə qonşunun qızına eşq yetirib anasını elçi göndərdi. Qızın anası Mirzənin anasını çox hörmətlə qəbul etdi. Ancaq cavab verdi ki: qızın ixtiyar atasının olındodir, atası gələr, söylərəm. Mənim qızım Səfordən yaxşı oğlana getməyəcək ki, oğru deyil, dələduz deyil, bir kəsin toyuğuna daş atmaz. Bir pislikdə adı çəkilməz, axşam kişi ilə danışib cavab göndərəm.

Mirzənin anası xatirəm evə qayıtdı.

Qız qapının dalında durub danışığa qulaq açırırmış. Anası qonağı yola salıb qayıdanda, qızını gözü yaşlı görüb, xəbər aldı:

– Ay qızım, nə olub sənə, niyə ağlayırsan?

Qız cavab verdi:

– Ana can, danışdığınızın hamısını eşitmişəm, mənə atamın başına çevir, qurban kos, mənə tiko-tiko doğra, itlərə ver, amma mənə bədxət eləmə.

– Ay qız, Səfor necə oğlandı, niyə xoşuna gəlmiş?

– İstəmirəm, ana can, qurbanım olum.

– Hələ bir şey yoxdur, o almadı, biz də vermədik, bəlkə heç atan razı olmayacaq.

Səfor, doğrudan da, qızların xoşuna gələnlərdən deyildi. Fəqir, başısağlığı bir oğlandı, vurub-yıxan deyildi, belinə tapança bağlayıb, əlini belinə, papağını gözünün üstünə qoyub gozmozdi. Birçöklərini qotaz daramazdı, papiros çəkməzdi, aşurada başını yarmazdı, qamotı də movzun deyildi. Belə adamları qızlar sevməzdilər.

Axşam qızın atası bazardan gəldi. Arvad əhvalatı nağıl etdi. Kişi bir az fikir edib dedi:

– Arvad, Səfor pis oğlan deyil, atası da bir abırlı kişidir. Ancaq biz ona qız versək, görək iki ev saxlayaq; qızımızı bir elə yerə verək ki, bir parça çörək yeyib bizə möhtac olmasın...

– Axır onlar bizdən cavab gözləyəcəklər?

– Bir gün gözləsinlər, eyb eləməz, səhər bir dükən qonşum Hacı Əbdülozimə də məsləhət eləyim, o, bir ağıllı, dünya görmüş kişidir. Səfor qızın atası Hacı Əbdülozimin dükənində keçib keyfiyyəti söylədi. Hacı Əbdülozim dürüst qulaq verəndən sonra dedi:

– Kişi, mögər sən öz qızının düşmənisən? Mənim bir kor pişiyim olsa, onu da Səforə vermərəm, oruc tutmaz, namaz tanımaz, bir dəfə məscidə getməz, həttə deyirlər, axşamada erməni bazarında şirə-xanada oturub çıxır içir, gecə də evə piyan gəlir. Əgər mənim yanıma məsləhətə gəlibsən, mən məsləhət görmürəm.

İki gündən sonra Səforin anasına sifariş göndərdilər ki, böyük qız ora getməyincə, kiçik qızı atası heç kəsə verməyəcək.

Keyfiyyət Səforə təsir edib, onu naxoşluğa salır.

Atası oğlunun halotini görüb dedi:

– Ay bala, niyə xiffət eləyirsən, özün bilirsən ki, biz kasıbıq, qəm-əqrəbamız və möhkəm arxamız yox, bizə qızını verərlər? Oğul, burada qalsan, halın daha da xarablaşacaq. Yaxşısı budur get piyadə Qurbanlıda bir neçə gün dayının evində qal, havanı dayış, bəlkə bu səvda da başından çıxar.

Mirzə atasının sözüə baxıb getdi kəndə. Orada bir neçə gün qalmışdı, bir də gördü haradansa, adına bir başbağlı məktub gəlib, məktubu açıb gördü şəcirdir. Bir nəfər naməlum şair belə yazmışdır:

Fəzayi-əşqə də məcnunə nisbət,
Nə düşsən biyabana, ay Səfor!
Hansı Leyli salıb dəmi-zülfünə
Gətiribdir sənə cana, ay Səfor!

Mahtab tələti, kim venniş firiş,
Dərdinin dərmanını tapmaış tobib
Yar ilə aranı vuran səg ruqib,
Pərvanə tək odu yana, ay Səfor!

Yəni çox gözəldir, nə pünhanı var,
Dövlətinin nə ədədi, sənə var.
Deyirlər ki, ancaq bir nüqsanı var...
Məhəl qoymaz sən tək cana, ay Səfor!

Mirzo bu məktubdan çox dilgir oldusa da, onu özündə saxladı. Axır vaxtlarda bu şəri özü çox həvəslə oxuyardı.

Mirzo Sofər kənddə iken qızı Hacı Əbdülozimın oğluna verdilər.

Yuxarıda zikr etdiyimiz keyfiyyəti Mirzo özə nəğil edirdi.

Mirzo Sofərlo biz tanış olanda, onun yaşı qırx beşlə oltının arasında idi, özü də qoza dəftərxanasına qulluq edirdi. Rusca savadı az olduğundan, ancaq işi mübəyyizlik idi. İyirmi beş manat da maaşı vardı. Mirzəyə hər yerdə cəhətlər göstərirdilər. Bununla belə, onun birçün nofor hoqqıqı dostu var idi – saatsaz usta Zeynal. Mirzo hər gün naharən sonra gedib, usta Zeynalın dükənində ayoşib onunla söhbət edirdi və söhbət əsnasında cibindən qozdan, fındıqdan, kişmişdən çıxarıb ortalığa tökərdi. Mirzənin cibləri çarəzədən boş olmazdı. Görürdünüz, yolla gedərkən dayanıb, cibindən bir qoz çıxarıb divanın daşına dayayıb, ağacın başı ilə sındırırdı və yeyə-yeyə getdi.

Usta Zeynalın dükənində Mirzo qozəllər oxuyub, sonra da oxuduğu qozəlləri rus dilinə tərcümə edirdi. Rus dilini bilmədiyindən, tərcümələri də çox tuhaf çıxırdı. Başlardı:

– Usta Zeynal, gör şair nə gözəl deyib:

Xoş ost badeyi-gülğün bə kobabi-şikari,
Zidost saqiyyi-gülçöhrü dor konarı-buxari
Nə oz bəhri-niguyi-gül bə pişot dəsto avürdüm,
Zixubi-laf mizud gül giriftö bəsto avürdüm.

– Aforin şairo! – deyib qozun ləpəsindən birin ağzına qoyardı.

Usta Zeynal, həmçinin, bir arif kişi idi. O da gözəl şeirlər oxuyardı. O idi ki, Mirzo Sofərin onunla həmişə söhbəti tutardı.

Dəftərxanada Mirzənin hörmətini gözlərdilər. Çünki sair mirzələr bir abbasi, altı şahı hər işə gələndən rüşvət alırdı, amma Mirzo öz məşinə kifayət edib bir qəpik də olsun rüşvət almazdı və deyirdi: “Rüşvət almaq adamı qorxaq və gözükölgəli edir, rüşvət aldığı adamların hansını görəsən, görək ikiqat baş əyəsən... Nə lazım? Qulluğumda təmiz olaram, məşimə qonaət edəyəm, bir kəşə cəhtiyacım olmaz, həmişə də başıuca gəzərəm, iyirmi beş manat məva-

cibim var, ayda bir on manat da cəvə gəlib orizə yazdırarlardan qazanıram, bu da mənim başımdan girib, ayağımdan çıxar”.

Mirzənin zamanında bazarda ucuzluq idi, yaxşı qoyun ətinin girvənkəsi dörd qəpik, çörəyin girvənkəsi iki qəpik, yağın pudu dörd manat idi. Mirzo qazandıqı para ilə dolanıb oğlanlarına da tərbiyə verirdi. Dünyada təməllüq, yaltaqlıq nə olduğunu Mirzo bilməzdi. Bir böyü, bir xanə cətinə cəlməzdi və deyirdi: “Nə vaxt qapılarna çörəyə gətsəm – verməsinlər”.

Bir dəfə bir nofor şəxs dəftərxanaya gəlib, katibdən öz kağızından dolayı məlumat istəyir, katib cavab verir ki, kağızın Mirzo Sofərdədir, özünü ağardar, apararsan. Şəxs Mirzəyə tərəf gəlir:

- Mirzo, mənim kağızımı, mümkün isə, yaz aparım.
- Dayan, bu saat yazaram, əlimdə özgə iş var.
- Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam?

Mirzo qolunu əlindən buraxıb kişinin gözlərinin içinə baxdı.

- Doğrudan Həsən ağanın qohumusan?
- Doğrudan.
- Sən allah, Həsən ağanın qohumusan?
- Vallah, doğru deyirəm.
- Sən Həzrət Abbas, Həsən ağanın qohumusan?
- Həzrət Abbas haqqı Həsən ağanın qohumuyam.
- Deyinən sən öl, Həsən ağanın adamıyam.
- Sən öl, Həsən ağanın adamıyam.
- Bəs əlo isə gəl mən mənim boynuma. Nəynəyim Həsən ağanın qohumusan, gözlo, vaxtında kağızın hazır olar, apararsan.

İş üçün gələnlərlə Mirzo həmişə şirin dillə zarafət cəvərləyərək söhbət edirdi. Keçmiş vaxtlarda dəftərxanalarda qulluqçuların gündə biri, idarə bağlandıqdan sonra qalıb təcili məktubları, teleqrammaları qəbul edirdi.

Bir gün növbət Mirzəyə gəlmişdi. Dəftərxananın səkisi üstündə ayoşib özünü havaya verirdi.

Bir neçə nəfər də kənddən gəlmiş adamlar küçənin ortasında oturub öz aralarında danışırdılar.

Mirzo bunların birisinə el cələdi:

– A kişi, bura gəl, bura gəl.

– Kişi durub gəldi.

– Nə buyurursan, Mirzo?

– Bir dil ki qom dücarı ola, ağlar, ağlamaz?

– Mon no bilim, ay Mirzo.

– Ənduhi-qüссо yarı ola, ağlar, ağlamaz?

– Başına dönüm, ay Mirzo, monim belo şeylördən başım çıxmaz.

Avam adamam.

– Doğrudur, avamsan, bunlar gözəl sözlərdir, get oğlunu oxut.

Belo-belo şeylördən ləzzət aparsın.

Bir dəfə nə üsto isə naçalnikin buna qəzabi tutub dedi:

– Sofor! Papağını götür, buradan get!

Mirzo Sofor qalxıb şax naçalnikin sifətinə baxdı.

– Cənab naçalnik, siz yoqin cədin ki, mon buradan gedəsi olduqda, papağını qoyub gətməyəcəyəm.

“Küləhin satgilon xorc et, tüfeyli olma namordo,
Cəhanda küllə sağ olsun, küləh əskik deyil mordo!”

Şəri oxuyub, bir növ rusca tərcümə etdi.

Yoldaşları hamısı bir dilə naçalnikdən xahiş etdilər ki, onun taq-sırından keçsin. Mirzo Sofor özü isə bir vəziyyətdə durub, sifətində yalvarmaq nişanəsi olmayaraq baxırdı.

Mirzənin tomiz qulluqçu olmağına qiymət qoyurdular və yoldaşları da onu çox istəyirdilər. Ona görə Mirzəni vəzifəsində saxladılar.

Mirzo Soforin iki oğlu cədiyyə məktəbinin beşinci sinfində oxuyurdular.

Mirzənin məişəti ağır olduğundan, məktəb nəzdində olan cəmiyyəti-xeyriyyə onun uşaqlarını dərs pulundan azad etmişdi.

Bir gün uşaqlar məktəbdən gəlib Mirzəyə xəbər verdilər ki, daha bu ildən onları məktəb pulundan azad etməyəcək, pul verməsələr, hər ikisini məktəbdən xaric edəçəklər.

Sabahı gün Mirzo naçalnikdən izni alıb məktəb müdirinin yanına gətdi. Müdir dedi:

– Mon konardan gəlmiş bir adamam, başım ancaq məktəbin işlərinə məşğuldür. Uşaqların atalarının vəziyyətləri mono məlum deyil, məlum olsa da, monim əlimdən bir iş gəlməz, sizin oğlanlarımız hər ikisi yaxşı oxuyurlar. Onların məktəbdən çıxarılmalanna

mon çox ofsus ediorəm. Mon sizo məsləhət görürəm, gedib cəmiyyətin sədri Həsən ağa ilə görüşsünüz. İş onun əlindədir.

Məlum oldu ki, Mirzo Soforin Həsən ağanın qohumu ilə rəftarı ağanın qulağına çatıb, o da qeyzlənilib cəmiyyəti-xeyriyyə iclasında deyibdir ki, Mirzo Soforin vəziyyəti mono aydın məlumdür və uşaqlarını öz xərçi ilə oxutmağa onda imkan var. İclasdan çıxanda üzvlərdən biri Həsən ağadan xəbər aldı:

– Ağa, Mirzo Sofor yazıq deyilmi, biz hamımız onun vəziyyətinə bələdlik, bu zülmü onun haqqında görək siz etməyöydünüz.

Ağa cavab verdi:

– Məgər siz onun no qədər azgün olduğuna görmürsünüz?! No adama cətin edir, no də salam verir. Guya bu adamların hamısı onun nökrədirlər. Yoqin yağlıdır ki, belə dolanır. Yağlı olmasa, o da qalan çinovniklər kimi adamın yerini bilir.

Mirzo Sofor möys evə qayıdı.

Arvad orinin halotinin pozğunluğunu xəbər aldıqda, Mirzo dedi:
– Nə eləyim, ay arvad, bu gün-sabah uşaqları məktəbdən xaric edəçəklər. Ondan sonra mon onların üzvlərinə no gözlo baxacağam? Həsən ağanın evi yıxılsın, monim evimi o yıxdı.

– Qəm eləmə, kişi, sən ki özün şkola görməyibsən, yəno bir parça çöroyin var. Uşaqlar ki, az-çox oxuyublar, çöroksiz qalmazlar.

– Mən yediyim məgər çörəkdir? Zohrimar o çörəkdən yaxşıdır. Sabah qulluqdan çıxarsalar, acından ölməyə məchur olacağam. Həsən ağa kimi zalımın biri getdi naçalnikdən xahiş elədi, bir də görəcəksən papağını qoqluğuma verib saldılar çşiyo. Oğlanları mən avara görsəm, yoqin özümü öldürərəm.

Mirzo işsiz nəhar yeyib yatmaq istədi, hərçi çalışdı yuxusu gəlmədi. Durub libasını geyinib gətdi usta Zeynalın dükanına.

Həmişə sifətdən sad, dili şeirli daxil olan Mirzo Sofor bu dəfə möys girib, salam verib öyləşdi. Usta Zeynal xəbər aldı:

– A Mirzo, gözümə bikel dəyirson, no olub, xeyir ola?

– Xeyir olmamış nə var. Elə bir qədər bu gün ovqatım tolx olub.

– Söylə görək.

– Nə söyləyirəm? Həsən ağanın evi başına uçsun, gedib məktəbdə deyib ki, filankəsin pulu aşib-dəşir, uşaqlarını öz xərçi ilə oxuda bilər. İndi uşaqları gəndoriblər üstümü və xəbər veriblər ki, ayın on beşinədək qırx inatət verməsəm ikisini də məktəbdən xaric edəçək-

lər. Mənim mədaxilimi bilirsən. Çox çətinliklə onların kitablarını, libaslarını düzəldirəm. Hər yarım ildə qırx manat, ildə hoştad manat çölür. Mən bunu haradan düzəldim? Uşaqlar məktəbdən çıxarılsa, mən vərəmləyib öləyəm.

Usta Zeynal Mirzo Soforə Həsən ağanın yanına getməyi məsləhət gördü.

Mirzo Sofor neçə dəqiqə usta Zeynalın üzünə baxıb birdən ayağa qalxıb dedi:

– Usta Zeynal, bu nə toklifdir mənə edirsən? Mən Mirzo Sofor gedim Həsən ağanın ayağına yuxılıım? Mən acından ölməyə razı olaram, oğlanların ikisinin də başını kəsərəm, amma gedib Həsən ağa kimi adama yalvararam. Qoy uşaqları qovsunlar.

Usta Zeynal bunu eşitdikdə dozgahın dalından qalxıb gəlib Mirzənin boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü.

– Mirzo, mən səni sinayırdım. İndi sənə olan istiqaməti-mozacı aydın görürəm. İndi görürəm ki, sən ağır günündə də gedib heç kəsin ayağına yuxılmazsan. Afərin sənə, Mirzo Sofor! Bu gündən sonra mən malımı, canımı sənə kimi dostun yolunda qoyaram. İndi gəl biz bir iş görək. Sənəin məişətin ağır keçir, indi bir az da ağırlaşacaq. Mən də ki, saatsazlığım ilə sənədən çox qazanmıram. Gəl sənəin uşaqlarının oxumasına şərik olaq. Oğlunun birinin xorcini sən çək, o birisininkini də mən çəkim. İldə hoştad manat sənəin üçün ağır yüküdür. Amma qırx manat döy-sındır düzəldərsən. Mənim də gücüm çatar.

Mirzo Sofor usta Zeynalın boynunu qucaqlayıb, başladı üzündən öpməyə. Bir də usta Zeynal baxıb gördü ki, Mirzo Soforin gözlərindən yaş axır.

– Ağlamaq lazım deyil, Mirzo, sən indiyədək heç kəsədən minnət götürməyibsən. Amma mən sənəinlə iyirmi ildən artıqdır ki, dostam, bu mənim qardaşlıq töhfəmdir. Əmi qardaşı oğluna töhfə verəndə nə olar?

Usta Zeynal qarşısındakı çaycıyı səslədi. Çaycı iki stəkan çay gətirib, qoyub getdi.

– Mirzo, çay iç, üroyin toxtasin. Dünyadır, belə də getməz.

Mirzo çay içib, bir qədər də usta Zeynalla söhbət edib gəldi evə.

Ayın on beşində Mirzənin oğlanları qırx manat aparıb məktəb haqqı verdilər.

Mirzo Soforin oğlanları ikisi də bir ildə məktəbi tamam etdilər. Bu münasibətlə Mirzo bir plov verdi. Məlum ki, qonaqların özisi usta Zeynal idi.

Uşaqlar bir neçə gün dincəldikdən sonra bir axşam Mirzo usta Zeynalı şama dəvət etdi. Çörək yedikdən sonra Mirzo üzünü usta Zeynala tutub:

– Usta Zeynal, bu uşaqlar qurtanblar, bunları belə qoymaq olmaz, yarıncılıqdan fayda olmaz. Mənim bunları ali məktəbdə oxutmağa qüvvəm çatmaz. Sən də indiyədək mənə bəqədri məqdur kömək edibsən. İndi bir tödbir lazımdır.

Usta Zeynal fikrə getdi. Bu halda Mirzənin kiçik oğlu atasına üzünü tutub dedi:

– Ata, ayda on beş manat qardaşıma göndərə bilərsən?

– Yox, oğul, gücüm çatmaz. On manat bəlkə... Bəs sən?

– Mən bir belə fikir cləmişəm, qardaşım gətsin oxumağa. Mən də burada başlayım dövlətlilərin uşaqlarına dərs verməyə. Qazandığım pulu göndərim qardaşıma () qurtanb gələndən sonra da mən gedərəm, o mənə pul göndərə. Bəlkə mən dərs verməkdən o qədər pul qazandıım ki, heç sənəin on manatına cəhtiyac olmadı.

Bu məsləhəti hamı xoşladı.

Bir gün Mirzo Sofor Rastabazardan ötörkən qulağına səs gəldi:

– Mirzo Sofor, Mirzo Sofor!

Dönüb gördü ki, o səsləyən Həsən ağadır, tacir Hacı Qulunun dükamında oturub oradan ol edir.

Mirzo, Həsən ağaya tərəf getdi.

– Ağa, nə buyurursan? Hacı Qulu, salamələyküm!

Həsən ağa dedi:

– Mən səni gözüydmlığı verməyə çağırırdım, eşitdim uşaqların məktəbi qurtarıblar, gözün aydın!

– Sağ ol, ağa!

– Şükürlər olsun, gəldikcə ziyalıların sayı artır, onları bir gəndər yanıma gəlsinlər, bir söhbət edək.

– Nə üçün gəlsinlər, ağa?

– Nəcə nə üçün? Məktəb qurtarıblar, ağsaqqala gərəkdirmi bir vizit versinlər. Baxım görüm nəyə loyaqətləri var, bir eməlli qulluğa qoyum işləsinlər, sən də bir qədər istirahət clə.

– Ağa, qulluğa qoymaq fikrim yoxdur. İstoyirom uşaqlarımı ali təhsil almış görüb, gözlərimi yumum.

– A kişi, sən bir kasıb adamsan, ali təhsil görmüş uşaqları sən neyloyırsən? Ali təhsilin ildə min manatdan çox xərci var. Mən oğluma ayda yüz manat göndərirəm, yəne “gördüm” demir. Səna varlılarla tarazıya girmək nə yaraşar? Yörğaninə bax, ayaqlarını uzat!

– Ağa, məsləhotatınız çox gözəldir, ömrünüz uzun olsun, siz həmişə mənim uşaqlarımın qeydində qalbsınız. Onlar ancaq sizin kölgənizdə oxuyub dərsi tamam ediblər. Çox razıyam sizdən. Üç il bundan qabaq uşaqlar haqqında etdiyiniz yaxşılıq indi də mənim yadımdan çıxmır.

Həsən ağanın rəngi dəyişdi:

– Nə demək istoyırsən, bu eyhamların mənası nədir?

– Bir məna yoxdur, ağa! Ovqatımız təlx olmasın. Ancaq uşaqlarımın gələcəyinin fikrini də mənim özüme vəgüzar ediniz. Nə vaxtda sizin qapınıza gəlib çörək istosəm, növərlərə buyurun məni qovsunlar. Bağışlayın, başağrısı verdim. Xidmətinizdən mürəxxos olaq. Xudahafiz, Hacı Qulu.

Mirzə Səfər gətdi. Həsən ağa Hacı Quluya:

– Görürsən, hacı, xalq nə payədə qudurub?! Hər qorqoduq özünü adam cərgəsinə qoşur. Bunu deyənlər: “Ay qoturun biri, sən neyloyırsən ali təhsil görmüş oğulu? İki oğlun məktəbi tamam ediblər, çox gözəl, horosini bir işə qoy, səni dolandırınlar”. Camaat gəldikcə qudurur. Verdiyini cavaba bax!

Həsən ağa ovqatı təlx qalxıb gətdi evinə.

İki aydan sonra Mirzə Səfərin böyük oğluna tadarük görüb Rusiyaya yola saldılar. Usta Zeynal Mirzə Səfərin oğluna xəyir-dua verib, yaxşı yol və müvəffəqiyyət diləyib bir qızıl saat da peşkoş verdi.

Mirzə Səfərin kiçik oğlu başladı dövlətli balalarına dərs verməyə. Müəllimlikdə böyük qabiliyyət göstərdiyinə, işləri gün-gündən tərəqqi etməkdə idi, qardaşına növbə gətirəncə pul göndərirdi, hətta aybaay bir qədər də öz gələcəyi üçün kənara qoyurdu.

Bahar fəslinin axırında Mirzə Səfərin oğlu darülfünunun tələbəsi formasında evlərinə görünməyə gəldi.

Bir-iki gündən sonra Həsən ağa Mirzəni bazarından keçən görüb çağırırdı:

– Mirzə Səfər, bir buraya zəhmət çox

Mirzə gələndə onun əlini bərk sıxdı:

– Dünən oğlunu gördüm, məşallah, yaxşı oğlana oxşayırsən, ona deyinən bir mənim yanına gəlsin, deyinən əmin xəhiş edirdi ki, səhə axşamaya çaya qonaq gələsən.

Mirzə təvəccübü ağanın üzünə baxdı:

– Bilirsiniz, ağa, mənim oğlum bu saat məndən ağıllıdır. Mən ona heç bir məsləhət görə bilmərəm, öz təklifini özü yaxşı bilir.

– Sən ona deyinən, oğlun Yevropa adətəlinə, yəqin, bələddir, özü bilir ki, ağsaqqallara vizit vermək lazımdır.

– Baş üstə, deyərim. Xudahafiz.

Həsən ağa dübərə Mirzəyə ol verdi.

Mirzə Sofər ölüm bəstərində idi. Böyük oğlu təbib bir yanında oyləşib tez-tez atasının sinəsinə yaş məhrəbə çalır, lazım olduqca atasına dərman içirdirdi. Kiçik oğlu mühəndis böyük qardaşının əmrlərinə itaət edirdi. Əczəxanaya gətmək, həkim yanına yüyürmək, kətan islatmaq və sairə. Usta Zeynal da bir tərəfdə məyus oyləşib dostunun üzünə baxırdı.

Mirzə gözələrini açdı.

– Balalarım, yavuşa gəlin, əlinizi məna verin.

Oğlanların əllərini aldı əllərinə.

– Balalarım, dünyada mən çox ömür etmişəm. Sizin yolunuzda nə qədər çalışıb məramıma çatmışam və xətirəm, qeydsiz dünyadan gədirəm. Məni ömrümün işində təmiz etməmişəm. Bir adama təməllüq, yaltaqlıq eləməmişəm, sizə mənim vəsiyyətim: ac qalsanız da Həsən ağa kimi adamlara gedib yalvarmayın. Onun tək adamlardan uzaq qaçın. Sizi təmiz, namuslu dolandırınızsa, həmişə müvəffəqiyyət sizi tapar. Mən gədirəm. İkinci sizə vəsiyyətim: bu usta Zeynal həmişə ata gözündə görürsünüz. Mən dünyada ancaq onda etibar gördüm.

Mirzə Sofər bu sözləri deyib həmişəlik gözələrini yumdu.

Mirzənin ölümünün xəbəri şəhərə yayıldı. Oğlanların xəbəri üçün tamam şəhərini tüccarı, əyanı onun dəfnində iştirak edərdilər. Hətta Həsən ağa da təşrif gətirmişdi.

Mirzənin dəfnindən sonra neçə gün xalq oğlanlarının yanına sor-sələmətləyə gəlib-gətdilər. Bu gəlib-gətməlik rəsmiyyət idi. Ancaq bir nəfəri Mirzənin vəfatı yandırmırdı.

O adam usta Zeynal idi.

ABBAS SƏHHƏT

(1874-1918)

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli romantik şair kimi tanınan Abbas Səhhət eyni zamanda həzi nəsr əsərlərinin müəllifidir. Onun "Bədbəxt ailə", "Qurugünlü Hələm" və məşhur rəs yazıçısı A.P.Çexovun "Xirurgiya" əsərinə nəzirə kimi yazdığı "Cərrahlıq" hekayələri böyük maraqla oxunan və oxucunu təsirledirən əsərlərdir. Bu hekayələr ilk dəfə müəllifin öz sağlığında Bakıda çıxan qəzet və jurnallarda dərc olunmuş, sonralar şairin kitablarına daxil edilmişdir. Burada verilən mətnlər şairin ikicildlik "Əsərləri"nin birinci cildində (Bakı, 1975) götürülmüş, orijinal yazılarında çətin başa düşülən sözlərin izahı verilmişdir.

CƏRRAHLIQ

A.P.Çexovun nəzirəsi

Dəllək dükanıdır. Dükanın içərisindəki sağ tərəfdə olan şirəli səkinin üstünə salınmış yırtıq həsrin üzərində başaçıq oturan müştərinin üstünə qırmızı, çirkli fitə salınmış; qabağında başı keçəl balaca şagird ovuc ilə təsadüfən götürüb müştərinin təpəsindən töküür və boynuna, boğazına calanırkən onun başını isladır.

Sol tərəfdəki səkinin üstündə palçıq manqalın kənarında qoyulmuş iki balaca təsadüfən isti su buğlanır.

Dəllək şagirdi hərdən burnunu otəyino silib başını qaşıyarkən, müştərinin başını ovmaqda idi. Ustası dəllək Moşədi Əsgər bir örü aşğa, bir örü yuxarı geydiyi qara qədək arxalığının düşü və otəkləri çirkədən qara meşin kimi işləyir, sürtülüb yırtılmış ciblərinin ağzı sadır bağlanmış; belindəki kisabəndinin yanısı yayılmış qayışının üzərində hərdən ülgüçü savlayıb sürtür və ağzındakı demi çubuğunun üstüsünü dodağının küncündən püskürürək havada dumanladır. Bu halda motalpapaq, şal çuxalı, uzun boylu, çalsaqal bir kişi qapıdan içəri girib salam verir. Sonra çirkli, qara səpkili ağ dösəl ilə bağladığı sağ gözünün üstünə əlini qoyub, sol gözü ilə o yan-bu yana baxıb:

– Usta buradadırmı? – deyə soruşur.

Usta Əsgər demi çubuğunu əlinə alıb ösnöyəndən sonra:

– Aha, xoş gördük, a Molla Eyvaz dayı, nə əcəb səndən? Nə qulluğun var?

– Şükr olsun, ay usta.

Ömrünə duaçı varam.

Əlindəki xureunu səkinin üstünə qoyub ayaq üstündə durduğu halda:

– Ancaq canına sağlıq, bir neçə gündür ki, dişim ağrıyır. Nə çay içə bilərəm, nə çörək yeyə bilərəm, nəzlə duası da yazdırdım, yəne toxtamadı. Bilmiyəm bu necə dərddir? Ox... ox... Belə sızıldayır ki, elə bil qulağımın içinə mıx çaxılır. Lap beynimin içi də lükküldəyir. Az qalır başım partlasın. İnan ki, namusuma qısılib ağlamıram. A kişi, bu çayı bina qəyanın Allah evini yıxсын. Bundan irəli yüz yaşında kişilərin ağzındakı dişləri sodef kimi idi. Bu çay zohrimar bədonimizin axırına çıxdı.

Usta Əsgər:

– Gözünə nə olub, a kişi, bağlamışsan?

– A kişi, bu dişim zohrimar sancığınə görə bağlamışam. Yoxsa gözüm ağrıyır.

Usta Əsgər:

– Dəsmalı aç, bir baxım görüm.

Molla Eyvaz:

– Vah, vah, dişim elə sancır, elə sancır ki, ürəyimin başı zoqquldayır. Ağzımı açə bilmiyəm, danışə bilmiyəm. Üz-gözüm də şişib, gecələr şöhorəcə yata bilmiyəm.

Usta:

– Zərəri yoxdu, otur, aç ağzını görüm.

Molla Eyvaz oturub dəsmalı açandan sonra ağzını aralayır. Usta Əsgər də başını oyiib onun ağzına baxır. İllərdən bəri tənəki tüstü-südəndən saralmış dişlərin arasında palasa bağlanmış çirkli bir çürük diş görünür.

Molla Eyvaz:

– Nə qədər ağzıma sumaq tutmuşam, nə qədər tozək tüstüsü vermışəm, dincəlməmişəm. Üzdən irəq, erməni Melkumdan da diş dərmanı alıb qoydum, heç bir köməklilik eləmədi. Bilmiyəm bu necə dərddir moni tapdı? Allaha penah, oruculuq da goldi çatdı. Daha heç dava-dərman eləniək olmaz.

Usta Əsgər (bir qədər dayanandan sonra):

– Molla dayı, görək dişin çəkilsin!

– Sən yaxşı bilirsən, nə öz edim, hər nə elməlisən elə, ancaq birca dincəlim... Allah ömür versin, Allah səni oskik elməsin. Mən gecə-gündüz sənə duaçı varam.

Usta Əsgər:

– O nəmənedir? Mənim əlimdə su içməkdən də asandır. – deyib köhnə bir fitoyə bükülmüş karastıların içindən bir kolbotin çıxardı.

– Cərrah deyəndə çətin bir şey deyil, ancaq adət lazımdır. Əl görək əsməsin, vəssalam!.. Odur, sağağün Marağalı oğlu Hacı Bəydamirin də dişini ağnyırdı. Kişi İran sövdəgəri, çiyində kabili kürk, ayağında sağrı başmaq. Bir dəqiqədə dişini çəkdim, qurtardı getdi. A kişi, zarafat deyil, sümük sındırmaşam, bunları öyrəncə qat-qat qabıq qoymuşam. Mənin əlimdən hər şey gəlir. Qol qanı almaq, mələzə çərmək, dilaltı qanı almaq... Bunlar sənə zarafat gəlməsin; görək biləsən ki, qeyfət qanı hansıdır, oseylim hansıdır, əkhəl hansıdır. Qaldı diş çəkmək, diş çəkmək mənim əlimdə su içməkdən də asandır. Bu saat çəkərəm. Yoxsa hər dana-doluq, cana-cuna adamın işi deyil. Elə dış var kolbotin ilə çəkərlər, eləsi var maşın ilə çəkilib, eləsi də var ki, qarmaq ilə çəkilib. Onların yerini bilmək lazımdır.

Usta Əsgər kolbotini otayının ucuna siləndən sonra istifadə halatılı ona baxıb yeri qoyur, sonra maşını götürür:

– Hə, aç ağzını, çox arala! – deyib Molla Eyvaza tərəf yönəlib.

– Bu saat çəkərəm qurtarar gedər. Bu üç püsköli dişdir, görək bıçağın ucu ilə azacıq otini aralayım, vəssalam, qurtardı getdi.

Dişin otini köşir.

– Hə çətinə bu idi.

Molla Eyvaz:

– Nə deyim. Allah sənə kömək olsun. Nə ocaq, kişi, sən varsanmış. Yoxsa bu camaat balıq qınılardı. Allah sənə ömür versin.

Usta Əsgər:

– Bax, tərənəm, ancaq ağzını yaxşı arala.

Kolbotini götürüb ağzına aparır:

– Dayan, dayan, tərənəm, bir azacıq davam elə, bu saat qurtarım. – Zor ilə dişini çökür. – Ancaq söz burasındadır ki, azı dişdir. Özü də üç püsköli.

Görək kölüyü sınıb içəridə qalmasın. – Çökür.

Molla Eyvaz:

– Vay dədəm vay! Ox, ox, ox...

Usta Əsgər:

– Dayan, dayan, bu saat qurtarım, ölümə yapışma, əlimi burax.

Çökür.

Molla Eyvaz:

– Vay, nəna vay! Vay, baba vay! A kişi çək çıxsın, daha nə uzaqdırsan.

Usta Əsgər:

– Sənə zarafatını gəlir, bu cərrahlıqdır a!.. Birdən olmaz. Budur, budur az qalıb.

Molla Eyvaz ayaqlarını dizlərinə qədər qalxızib titrodiyi halda surətini boğumtul, qara-qırmızı rəng alır, tər üzündən damcılar, tövsüyo-tövsüyo nəfəs alır.

Usta Əsgər isə var gücü ilə qollarını tərpedib çəkməyə çalışır... Qayıt əziyyətli bir dəqiqə keçəndən sonra kolbotin şaqqıltı ilə dişini sındırıb Molla Eyvazın ağzından bayıra atılır. Molla Eyvaz dişini çəkilib qurtarmış zənn edərkən, barmağını ağzına aparır. Lakin dişinin sınımsız olduğunu hiss etdikdə:

– Çəkdim? Bu sənin gördüyün iş!.. Canına doysin.

Ağlar və istehzakəranə bir səslə:

– Allah yaman gündən saxlamasın. Elə qabiliyyətin bu imiş? Canım, bir işi bacarırsan, daha nə üçün boynuna çəkirsən? A kişi, sən məni öldürdün ki... Gözümün qabağı qaranlıq gətirir.

Usta Əsgər:

– Sən nə üçün əlimi tutursan? – Acıqlı bir halda: – Mən çəkirdim, sən mənim dirsəyimin altından vurursan, nə bilim nə oyun çıxardırsan. Qoydun mögür bir görüm mən nə qayıtıram.

Molla Eyvaz:

– Sən salmışsın zırlığına, daha ona mən nə qayıtım. Bir qələti eləyib bilmirsən, daha nə boş danışırsan.

Usta Əsgər acıqlı bir halda:

– Qolot də elə, daha uzun danışıma, aç ağzını görüm. Öyrənmişinizin havayı yeməyə. Bu ölü halvəsi deyil ki, damağını şaqqıldada-şaqqıldada yeyosən. – Molla Eyvazı yamsılıyaraq – “başarmırsan,

başarmırsan". Buyurun, indi bu mənə öyrədəcək; başından böyük danışmağına bax. Marağalı Bəydəmirin sənin ağırdə oşkına var, dişini çəkdim, heç uf da demədi... Mən dəfə üst-başı soninkindən tozumdur. Heç olımo də yapışmadı. Otur, ağzını aç görüm, mənə məəttəl eləmo.

Molla Eyvaz:

– A kişi, başım gicəlik, qoy bir nəfəsimi dorim a...– Oturur.
– Uzun darıma, bir dəfə çək çıxısın, müxtəsər elə.

Usta Əsgər:

– İndi bu mənə öyrədəcək. Allahın ləvətinə gələsən, kor şeytan ha. Aç ağzını! – Kolbatını salır. – Bu cərrahlıqı a... Səno xarəfə gəlimi yoxsa? – Qollarını torpədi çökür. – Torpənmə, az qalıb çıxısın, kötüyü lap dərindədir. – Çökür. – Başını torpətmə. Hə, belə, belə. Bir azacıq dayan, ha. – Xırçılı səsi eşidilir. – Daha indi qurtarar.

Molla Eyvaz ölü kimi hərəksiz oturub, gözləri bərəlib dükənin səqinə dikilmiş, rəngi-ruyu ağarıb, üzündən tor axır.

Usta Əsgər:

– Ax, kiçik kolbatın burada olsaydı, nə yaxşı olardı.

Bu halda kolbatın dişini buraxıb Molla Eyvazın ağzından bayıra atılır. Molla Eyvaz nəfəsinə alandan sonra tez barmağını ağzına soxub ağrıyan dişinin üzündə başqa bir dişinin çəkilib laxlamağını görürkən:

– Tfu! Boynunu Allah sındırsın! Canım, sən meşodən tutulma-mışsan, ayı deyilsən ki... Ağrıyan diş qoyub başqasını nə üçün çökib laxladırsan? Allah kəssin qabiliyyotini!

Usta Əsgər:

– Ağzıbaşına danışma, yekəbaş! Bunun sir-sifətinə bax, başından böyük danışmağına bax! Marağalı oğlu Hacı Bəydəmir böyük tacir, neçə illər İrəndə olmuş, ağıllı adam, hacı kişi, kabili kürkü yüz manata dəyər, o bir kolmo artıq-əskik danışmadı... Amma bu moni gər necə danlayır.

Molla Eyvaz səkının üstünə qoyduğu xurcunu götürüb, olını üzünə qoyduğu halda mırıldaya-mırıldaya qapıdan çıxıb getdi.

1915

Kars və Ərdəhandan qaçıb qurtarmış bir dostu ac-yalavac, çıl-çılpaq arvad-uşaqlar Tiflisdə müsəlmanlar moholləsinin küçələrində səfil-sorgordan qalmışdılar. O cümlədən belə bükülmüş ağsaqqal Həmid adlı bir kişi, qoca bir arvad ilə küçənin bir tərəfində, quru torpaq üstündə oturub on beş yaşında xostə bir oğlan uşağının başını dizi üstünə almışdı. Qoca arvad daima xostə çocuğun üzünə baxarkən gözlorindən axan qanlı, odlu yaş başındakı yırtıq köhnə şal ilə silirdi.

Xostə çocuq bənizi saralmış, qızdırmadan ləhləyirdi. Tez-tez kəsik-kəsik nəfəs alırkən çox-çox öskürürdü. Dodaqları quruyub, üzünün qonaları incəlmışdi. Bihuşluq halında düşmüş xostə titrək, zoif səslə:

– Ay nono, bir az su – deyə bulanıq, solğun gözlərini açıb yenə də qapadı. Qoca kişi dərindən bir ah çökib sakitə ağlarkən ayağa durdu, yaxındakı qapını açıb su istədi. Dərhal Müslümbəy adlı uzun-boylu, xoş simalı bir cavan su getirib o kişiyo verdi. Qoca kişi suyu alıb xeyir-dua edərək nəvəsinin yanına gəldi.

– Bala, su getirmişəm, al iç. – deyə uşağın başını əlilə qaldırdı. Xostə çocuq titrək, ariq alını deyəib su su qabına yapışdı və bihiss bir halda sudan bir neçə udum içdisə də, peydərpey öskürək onu lap dildən saldı. Müslümbəy bu heyndə qapının ağzında dayanıb onların bu folakətli halına baxırdı. Qoca kişiyo xıtabən:

– Əmi, bu uşaq sənin nəyindir, oğlundurmu? – deyə sual etdi.

Həmid kişi yenə bir ah çökib:

– Qardaş, bu uşaq mənə nəvəmdir, oğlanlarını öldürdülər, qızlarını, gəlinlərini osir apardılar. Mən başibələli ancaq bu uşağığı bir noilo götürüb qaçmışam. O da yolda bu noilo xəstələndi... Şükür Allahın korəminə! – deyib də ağlamaq boğazını tutub sakit oldu.

Müslümbəy nəhayətə də bu sözdən qəmləndi. Daha bir söz deməyib evinə qayıtdı. Bir qədər sonra küçəyə çıxıb:

– A kişi, omi! Uşağı evə gətiriniz! – dedi.

Müslümbəyin bu məhəbbətindən folakətdə ailənin üzündə şadlıq asarı göründü. Müslümbəyə xeyir-dualar edərək, xostəni içəri apardılar.

Müslümbəy onlara mənzil verib rahat elodıkdən sonra:

– Mən gedib uşaq üçün həkim getirim, – deyə onlara təsəlli verdi.

Bir o qədər keçməmişdi ki, xəz paltolu, qara şlyapalı, çalsaqql bir doktor Müslümbəy ilə bərabər içəriyə daxil oldu. Xəstəni müayinə edib nüsxə yazdıqdan sonra, dışarı çıxıb getmək istədi. Həmid kişi doktorun əqəbincə gəlib onun ayaqlarına yığıldı. Onun ölü rəngində olan uçuq bonzində qorxu əlaməti müşahidə olunarkən:

– Cənab doktor, səhəhət ümidi varmı? – deyə müntəzيرانə halətlə sual etdi.

Doktor:

– Xeyr, onun işi müalicədən keçib, – deyə çiyinlərini oynatdı. Sonra başını aşağı dikib mütəkəbbirənə bir halətlə faytona tərəf vollaandı.

Qoca kişi:

– Doktor əfəndim! Allah xatirinə, əgər mümkünsə müzayiqə etmə, Bir böyük külfətdən birca huna göz dikmişəm, – deyə qorxulu bir əda ilə doktorun önünə keçdi.

Doktor dayanıb fikrə getdikdən sonra:

– Hələ bu dormanı veriniz, bəxalım necə olur? Fəqət... – deyə sözünün axırını söyləməyib mütəəssifənə bir əda ilə olını tərpətdi, sonra Müslümbəylə xudəhafız edib faytona oyləşdi.

Sevgili nişanəsinin həyatından ümidi kəsilmiş qoca kişi ayaq üstə quruyub qaldı. Və əzəsi titrərkən hənəkürtmə çalib ağlamağa başladı. Müslümbəy məhrəbanlıqla o yazığa təsəlli verib evə qayıtdı. Qoca Həmid gözələninin yaşını əlilə silərkən içəriyə girdi, Novəsi fərasətlə babasının pozğunluğunu dərk etdiyindən yataqda dikəlib:

– Baba, buraya gəl! – deyə onu çağırırdı.

Həmid kişi novəsinə yaxınlaşdı:

– Bala, sözün nodir? – deyib oyləşdi.

Uşaqcığ dəfədən arıq, nazik qollarını qalxızib babasının boynuna saldı, novəsi də o sevgili balasını qucaqladı, hər üçü şiddətlə ağlaşdılar. Sonra xəstə çocuq:

– Baba, mən bilirmən doktor sənə nə söylədi – deyib yəno baba və nəvəsini qucaqladı və başını babasının çiyinə qoyub töşküyə-töşküyə bir qədər sakit oldu. Bir az dincəldikdən sonra:

– Baba, atamdan-anamdan sonra mən daha ölməyimi istəmə. Ancaq sənə vəsiyyətim odur ki, səbr elə, çox ağlama. Nə etməli, qəzadan bizim üçün belə imiş...

Qoca kişi öz saqqalı uzununu axan göz yaşlarını silərkən:

– Bala, ölümlə mənim üçündür, Allah sənə ölümlünü mənə göstərməsin... Qorxma, bala, Allah qoysa sağalarsan... – deyə novəsinin üz-gözünə tumarladı.

Xəstə çocuq:

– Baba, mən bilirmən, axır nəfəsimdir. Ancaq sənədən tövəqqəf odur ki, mənə özün qəbrə qoyarsan və əgər bu şəhərdə qalmalı olsanız, tez-tez mənə qəbrimin üstə gəlsən, mənə unutmayasın – deyərkən nəfəsi kəsildi. Yəno da baba və novəsini qucaqlayıb hər üçü ağlaşdılar. Müslümbəy onları ovudub təsəlli verdi. Sonra doktor yazdığı nüsxəni öz nökrinə verib dorman almaya gəndirdi. Sonra Həmid kişiyyə xitabən:

– Əmi, səsin nə üçün xırıldır? Məgər sən də xəstəmisən? – deyə soruşduqda qocanın əyalı:

– Ay başına dönüm, xəstə deyildir, lakin üç gündür ki, çöllərin buzu, qarın bu yazığın qıdası, xətrəyi olmuşdur, – deyə cavab verdi.

Müslümbəy:

– Vay, siz əcsinizmiş... bəs nə üçün, niyə söyləməyirsiniz? – deyə dərhal onlar üçün yemək tədarük etdi və bir qədər də süd gətirib xəstə çocuğa içirdilər. Bir saatdan sonra nökrə dorman gətirdi; ondan da xəstəyə verdilər. Müslüm sonra öz işinə gətdi.

Lakin əsr zamanı¹ idi ki, xəstəyə gəşşə arz oldu. On dəqiqədən sonra ayıldısa da, lakin bütün əhvalı xarəbləşməyə üz qoydu. Əl-yağrı soyudu, əlində qəyüq tər əlaməti gərdüdü, verilon davadorman boğazından keçməyib hiyənglərdənə bayıra töküldü. Gecənin yarısınıncə bu hal üzə qaldı. Sevgili balasını bəstəri-əhtizarda gərdən qoca arvad yumruqla öz simosinə vurarkən ərinə xitabən:

– A kişi, gərməyirsənmi, heç olmasa yasin oxu, bəlam Quransız keçinməsin – deyə həyqırdı.

Bədbəxt qoca kişi çəşib özünü itirdiyindən “Yasini-şərif” əvəzinə “Həmid” surəsi oxumağa başladı. Bir o qədər keçmədi ki, xəstə çocuğun üzünə ölüm rəngi qonub bir-iki dəfə çənə çaldıqdan sonra, nəfəsi qot oldu. Bu vaxt o bədbəxt qocaların başına sanki qiyamət qopdu. Gecənin yarısı özgərin evində, qarib ölkədə ev sahibi narahət olmasın deyə, ixtiyarsız ucalan fəryadlarını sinələrində boğarkən, o soyumuş bədoni qucaqlayıb sızıldadılar...

1915

¹ Əsr zamanı – günortadan sonra, ikinci çağ

QARAGÜNLÜ HƏLİMƏ

Qış fəslı idi. Təqribən gecəyarısından dörd saat keçmişdi. Dağların, qayaların zirvələrı zoif, sönük bir işıqla ağarmışdı. Günəş henüz tülu etmomişdi. Həva qayotda soyuq idi. Yalçın qayaların, yüksök dağların üzöründə tarakim etmiş¹ qar komaları və buz parçaları acəb qəribə surətlər təşkil etmişdi. Şiddətli əson soyuq külök ağacların qurumuş budaqlarına, qayaların buzlu yarıqlarına çarpdıca vahiməli səslər törədirdi. Neçə gündən bəri arasıkəsilmədən əsədilməkdə olan top gurlutuları bir az yavaşımışdı. Gət-gədə hava işıqlanıb günəş ziyasının müqəddimətlicəyş² ətrafdakı dağların zirvələrində nümayan³ oldu. Bu heyndə Bayburut şöhrinin içörisinə bir hövlnək çaxnaşma düşdü. Bu vəhşət qalanın təslim ediləcəyü xəbərindən nəşət etmişdi. Əhali sərəsimə⁴ olino gələnı götürüb qaçışdırlar. Bəşər balaların qoyun-quzu kimi mələşürkən çöllərə dağılmaqda idi. Qəhınçuların, heç kəs, heç kimsenin yadına düşmürdü. Hər kəs öz canının qeydində, hər kəs öz başının harayında idi. Anbarlara, tayalara od vurulmuşdu. Şiddətli külöyün zərbosindən yanğın anbaan artmaqda idi. Bir neçə saat ara vermış top atəşı yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Peydərpey atılan top qumbaralarının düşüb partlamasından hər tərəfdə bir atəş tufanı vücuda gəlmişdi. Bir az fasilədə şəhər bombobş boşaldı. Gətməyö qüdrətü olanlar taməman qaçıb dağıldılar. Yalnız bəstəri-çhtizarı⁵ bulunat yətmış yaşlı Hacı Nuru kişinin əyalı Həlīmə kəsroti-hünz və kodərindən çıldırmaq dərəcəsinə gəlmiş ikən əzizliklə böyüdüyü balalarını xilas etməyü düşündürdü. Ancaq ağılna bir şey gəldi: belə ki, qorxudan titrəyib dili tutulmuş, çığırışan on yaşlı Zeynəb adı qızının və altı yaşlı Əhməd adlı oğlunun əlindən tutub evlərinin zirzəmisinə apardı. Sonra oranın döşəməsi üzrə təbiiyē edilmiş bir taxta qapını qaldırıb titrək bir sode ilo: "Burası pək əski bir lağımdır, mödxəli bura isə, məxrəci məmlekətimizin içörisindədir. Allaha əmanət olasınız, balalarım, bu yol ilo gediniz, hər halda bir tərəfə solamat çıxarsınız ümid ediorəm" - deyə Həlīmə gerü döndü.

¹ Tarakim etmək — yığılmaq, toplanmaq

² Müqəddimətlicəyş — qoşunun əvvəli; burada: günəşin ilk şüaları

³ Nümayan olmaq — görünmək

⁴ Sərəsimə — çəsmiş, həvlnək

⁵ Bəstəri-çhtizarı — ölim yatağı, ağır xəstə

Zavallı çocuqlar qorxudan nə lağımın içörisinə girməyö, nə do analarının yanına qayıtmağa cürət edirdilər. Cansız bədon kimi hərəkətsiz qalmışdılar.

Göy gurlutusundan daha vəhşətli olan top qumbaralarının tərəqləri gətdikcə artmaqda idi. Həlīmə isə orinin balını-çhtizarından dizlərini qucub odlu göz yaşları tökməkdə idi. Ta ki, qalanın içörisində olan yanğın gət-gədə artıb bunların da evlərinə yetişdi. Bir dəqiqədə atəş evin dörd tərəfini əhatə etdi. Ağlayıb, sızlayıb saçlarını yolmaqda gah bayıra yüyürüb, gah içəriyö qayıdırdı. Bu heyndə şey-pur sodesı əsədildi. Bununla pişdarların¹ qalaya yaxınlaşdıgını anladı. Vəhşətdən bütүн özünü itirmişdi. Acı, qara tüstü evin içörisinə dolub buruq-buruq pancərələrdən xaricə çıxdı. Qırmızı alov külöyün şiddətindən hər dom zabana çəkib yan-yörənı gəmirirdi. Biçərə Həlīmə arinin yan ölü cəsədini qeəcəqləyib evdən kənara çıxarmaq istədise də, yağmur danəsi kimi tökülən güllələrə maruz olmaq qorxusundan bu fikirdən dəşindi. Lakin bir qədər çəkmədi ki, alışımaqda olan pal-paltarı onda bir halət törətdi ki, o, qeəcə xəstə orini də unudub, u atəş dalğalarının arasından özünü həyətə-bərəyē atdı. Bir neçə dəqiqədə sonra u, alışan məqbərənin töküntüləri altında ziddəmdəki lağımın da mödxəli qapanıb, biçərə tifillər orada qalmağa məhkum öldülər.

O folokzədə çocuqlar qaranlıqda qorxuşub çığırışdırlar. Yekdigorini görmürdülərsə də, lakin əl-ələ yapışib lağımın içörisinə doğru bir neçə addım irəlilədilər. Lağımın yeri rütubətli olduğundan tez-tez ayaqları sürüşüb yixılmaq dərəcəsinə gəlirdi. Bir qədər gətdikdən sonra Əhmədin ayağı bir şeyə toxunub üzünüstə yixıldı. Alın nöyö çarpdısa, yanlıb istı bir şey üzünəsağı carı oldu... Ağının ziddətdən bihal olub törənmədi. Zeynəbin əli qardaşının əlindən üzüldü. Fəqət onun imlitisini əsədirdisə, neçə olduğunu görmürdü. O bədbəxt qız-çığaz öz ityini aramaq qəsdilə olını lağımın divanna sürüb "Əhməd! Əhməd!" - deyə qardaşını çağırırdı. Qozadan həmin yerdə bir neçə yolayrıçı vardı. O yetim qız-çığaz qardaşını aramaq üçün əlini lağımın divanna sürüb-sürüb bir neçə addım gətdikdən sonra dülilər kimi mütəvəhhişənə bir halda dayandı. Zira ki, Əhmədin zığıltısı daha əsədilməmiş oldu. Naümidliyə qarışmış bir qorxu onun vücudunu sarsıb dizləri taqətdən düşdü. Ucadan ağlamasını şiddətləndirdisə də,

¹ Pişdar — orduda irəliləyən hissə

lakin lağının divanında oksî-soda törədən öz səsindən başqa qeyri səs eşitmədi. Qüssədən bağı çatılmaq dorocosino gəldi. O yan-bu yana yürüməkdən lağının divanına olları, üzü toxunub yaralandı. Qanlı barmaqlarıyla, vohşətli qəlbilo itirdiyini nə qədər aradısa, bir osor, bir nişanə bulamadı. Bifaxiro mobhut bir halətdə dayanıb nə edəcəyini bilmirdi. Bu halda çox uzaqdan qayot zoif işıq kimi bir şey gözüne çarptı. Üroyi o qədər şiddətli döyündü ki, çırpınmasım özü eşidirdi. Çox zohmotlə sürüno-sürüno o, işıq gəlon tərəfə yönəldi. Burası lağının moxrəci idi. Voqta ki, lağımdan konara çıxdı, günəşin nuru onun alınına düşüb havanın soyuğu vücuduna toxir edirdikdə ağılı başına gəlib yurdsuz-yuvasız bir biyahəndə bulunduğunu dərək etdi. Abadanlıq aramaq xoşalı ilə o yan-bu yana diqqət etdikdən sonra çox uzaqda yuxılmış bir tabiiyə gözünə sataşdı. İstədi ki, oraya girib qardaşı Əhmədi xilas etmək üçün yardım diləsin. Qədom götürüb irəlilədikdə ayağının altında qan sıçrayıb üz-gözünə sapanılandı. Yərə baxdıqda bir osqor meydı gördü. Sonra dönüb geriyyə diqqət edisə bir moşşəri-omvat içərisində bulunduğunu müşahidə etdi. Vohşəti fəvqəladə artırıb ağlaya-ağlaya o yan-bu yana qoşmağa başladı. Ayağı ayağına dolaya-dolaya çox getməmişdi ki, bir dorədən beş-on nəfər yaraqlı atlı çıxdığını gördü. Zəvəlli uşağın qorxudan dizləri titrəyib yərə çökdü. Bu atlılar osqorlır idi. Onlar o bədhəxt qızcağıza yaxın gəlib ol ilə işarə edərək:

Qorxma, qorxma – deyə özlərilə gətməyə əmr etdiklər. O, biçərə qardaşının yanında qalmaq lazım gələrkən xahi-nahaxı onların əmrinə itaat etdi. Bu minval ilə bir neçə ay Anadolu xərəbələrində səfil-sorgordan dolaşırdı. Bu müddətdə özü kimi bir neçə nəfər kiçik yaşlı uşaqlar da ona yoldaş olmuşdular. Əsgorlərin öllərindən təkülənləri, bayıra atdıqları şeyləri yeməklə ölümdən bətor bir həyat keçirməkdə idi. Təinki bir gün havanın koskin şiddətli boranı o zəvəlli çocuğu bir moxrubə evin daldasına sığınmağa məcbur elədi. İçəri girdikdə orada bir neçə nəfər aciz, olil kişilərdə arvad gördü ki, libas deyilən şeydən ancaq sətiri-övrotdən başqa oyunlarında bir şey yox idi. Ahü onnləri eşidib-görənin üroyini kabab edər idi. Lakin onların arasında quru torpaq üzrə düşüb qalmış bir insan heykəli, bir arvad şəkli var idi... Belə bədvi-nəzərdə hor kos onu görmüş olsaydı, onun insan olub-olmadığını yəqin etməzdi. Zira ki, şəkli-şəməlli dönmüş idi. Üz-gözü tamamilən yanmış və qırışmış idi. Kırpıksız olan

qanlı göz qapaqlarını tez-tez qırırdı. Bolli idi ki, işıq onun gözünə uziyyot edirdi. Bədəninə görünən yerlərinin dərisi tamamilə yamb qırmızı at qalmışdı. O arvadın kim və nərləri olduğunu bilmədiyi halda Zeynəbin ona rəhmi gəlib pərostarlıq etmək üçün ona yanaşdı. Lakin biz tanıyırsınız ki, bu arvad haman Holimə və Zeynəbin anası idi. O, hosrotlə çıxan xınlıtlı səs ilə:

– Allah xatirinə, bir içim su, – deyə zərərli.

Zeynəb dərhal qayıdıb soyuqdan donmuş barmaqlarını havırxahavırxah sınıq bir qab parçasında ona su gətirdi. O arvad suyu içdikdən sonra sanki Zeynəbin bu qədər mərhəmətinə dərək etməyib böht və sükuta dalmışdı. Lakin qayot əhəsto səsə bir neçə sözlər təkrar edirdi. Zeynəb o arvadın səsə əşinə gəldisə də, tanımadı. Çünki o zəvəlli heykəl bir parça at və sümükdən başqa bir şey deyildi. Zeynəb tərəhhüməməmiş bir qorxu ilə aşağı öyləyib onun sözlərinə qulaq verdikdə: “Zeynəb, Əhməd!.. Zeynəb, Əhməd!..” – söylədiyini anladı. Bu kolmələri eşitməkdən Zeynəbin üroyi dəhna dəyib bir söz söyləmək istədisə, lakin ağlaması danışmağına mane oldu. Dərhal o balaca oğlunu üroyinin üstünə qoyub guya bununla üroyimin çirpintisini azaltmaq istəyirdi. Daha artıq səbr etməyib titrək bir səsə ilə:

– Anacan, anacan!.. – deyərək balaca qollarını olilə arvadın boyuna doladı. Bu dəqiqədə sanki qaragünül Holimənin sənək müşaiirində bir işıq vücudə gəldi. Yetimə balasını tanıyıb quyu dibindən çıxan kimi bir səsə:

– Ox, yavrum Zeynəb, sənmişən? Həs qardaşın Əhməd hamı? – deyə ana-balanın özü göz yaşları bir-birinə qarışdı...

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

(1875-1939)

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında nasir və dramaturq kimi mühüm yer tutan Süleyman Sanı Axundov Şuşada doğulmuşdur. Qori Müəllimlər Seminarı vasitəsilə ibtidai məktəbdə və həmin seminarı yadında təhsil almış, oram bitirdikdən sonra Bakıda müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. O, əvvəlcə sırası müəllim, sonra məktəb direktoru. Şuşada muarif şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışmış, Bakıda vəfat etmişdir.

Süleyman Sanı hədii yaradıcılığı XIX əsrin sonlarında başlasa da vəziyyəti kimi XX əsrdə tanınmışdır. Onu nasir kimi məşhurlaşdıran "Qorxulu nağıllar" adlandırdığı hekayələrdir. Uşaqların həyatından bəhs edən bu əsərlər ilk dəfə 1912-1914-cü illərdə "Məktəb" jurnalında dərc olunmuş, sonralar vəziyyətin müxtəlif kitablarını və antologiyalarına daxil edilmişdir. Burada verilən hekayələr ədibin iksidilik "Seçilmiş əsərlər"nin birinci cildindən (Bakı, 1968) götürülmüşdür.

ƏHMƏD VƏ MƏLEYKƏ

Qışın orta ayı idi. Soyuqdan hamı qaçıb evlərdə gızılınmışdı. Hacı Səmədin külfəti isti otaqda süfrənin başına com ulub, yemək üçün onu gözləyirdi. O isə o biri otaqda öz işinə məşğul idi.

Hacı Səməd olli yaşında, səffurəkli, rəhmdil bir kişi idi. Hacı Səmədin külfəti qoca anasından, arvadından, doqquz yaşında bir oğlundan və bir də yeddi yaşında qızından ibarətdi.

Hacı Səməd oğlu Məmmədi ibudai şəhər məktəbində oxuyurdu və bu ildən də qızı Fatmanı şəhər qız məktəbinə vermişdi. Hacı Səməd başqa müsəlman atalara bəxş olaraq uşaqların dərslərinə, ədəb və tərbiyəsinə çox fikir verirdi.

Hacı Səməd işini qurtarıb yemək otağına gəldi. O, süfrənin başında aylaşdı, yeməyə başladılar. Şam qurtardı. Hacı Səmədin xörəyin üstündən çay içmək adəti idi. Bu vaxt külfətiyə kitab, ya

da gündüzlük qəzetlərdən oxuyardı. Bu da olmasaydı, gözib-gördüyü vilayətlərdən danışardı. Buna görə də gözlüyü gözüno taxıb, əlinə qəzeti götürəndə hamı sakit olub onun danışığını gözləyirdi.

Hacı Səməd isə səsinə çıxartmayıb öz-özünə yavaşca oxumağa başladı.

Fatma bu sakitliyə davam etməyib qoca nonosinə dedi:

– Nonə, mənə bir qorxulu nağıl söylə.

Fatmanın qardaşı Məmməd, bacısından bu sözü eşidib dedi:

– İndi ki, qorxulu nağıl istəyirsən, bəs niyə o günü nonəm Məlik Məmməd nağılını söyləyəndə, div adı gələn vaxt nonənin qucağına qışıldın?

– Yox, mən heç qorxmurdum. – deyə Fatma cavab verdi.

Bu halda Hacı Səməd qəzeti yerə qoyub dedi:

– Yaxşı, qızım, bu gecə nonənin ovazına mən sənə bir qorxulu nağıl söylərəm, bu şortla ki, qorxmayasən.

– Yox, ata, qorxmaram, söylə.

Hacı Səməd çaydan bir neçə qurtum içib başladı:

– Qızım, birin vardı, biri yoxdu, şimal-şərqdə, meşə içində, çay kənarında Tatarçıq adında bir kənd vardı. Bu kəndin əhli ökinçilik və çarvadarlıqla güzəran edirdi. Qızım, həmin bu nağıl olunan kənddə Nuruəddin adında bir kişi vardı. Bu Nuruəddinin on yaşında Əhməd adlı bir oğlu, altı yaşında Məleykə adlı bir qızı və Xədicə adında bir arvadı vardı.

Nuruəddinin sənəti ökinçilik idi və mal-qaradan ancaq bir əu vardı. Nağıl olunan zaman bahar və yay çox quraqlıq keçməyə görə o vilayətdə taxıl susuzluqdan yanib tələf oldu. Çox çəkəndə ki, ətraf və əknafədə aclıq başlandı. Payızın əvvəlindən Nuruəddin arabasını qoşub şəhərə kirayəçiliyə gətdi. Orada qazandığı pulu dörd gündən, beş gündən bir evinə gəndərirdi. Külfəti də onunla güzəran edirdi.

Əhməd kənd məktəbində oxuyurdu. Atası tərəfindən gələn məktəbləri asanca oxuya bilirdi. Bir neçə gün bundan əqdəm Əhməd yazıb atasından özü üçün bir başlıq və bacısını üçün bir əlcək istəmişdi. Hər ikisi bu şeylərin təzəcə alınmasını xəbəş edirdi. Lakin beş gün keçdi, bir həftə keçdi, on gün keçdi, atalardan bir xəbər çıxmədi. Xədicə bərk qorxuya düşmüşdü. Evdə pul və çörək də tükənmişdi.

Bir dəfə, öziz balalarını, söz vaxtına çəkor, belə bir gecədə, qarlı çovğunun şiddətli vaxtında, Əhməd və Məleyko atalarının yolunu səbirsiz gözələn zaman, kim isə qapını döydü. Uşaqlar cəld:

– Atam gəldi, – deyə qapıya tərəf yüyürüşdülər. Amma onun ovozina kürkə bürünmüş, əlləri olcaqli, başı başqli qonşuları Şəhabəddin içəri daxil oldu. O kişi Nurəddinlə bərabər arabaçılığa gətmişdi. Bunu görcək Xədicənin ürəyini qorxu aldı.

Uşaqlar:

– Əmi, bəs atamız hanı? – deyə soruşduqları vaxt ondan cavab almadılar. Şəhabəddin Xədicəni bayıra çağırıb, ərinin atlı-arabalı dərəyə uçub ölməyini xəbər verdi və onun cibindən çıxan altı manatı verib cəld getdi.

Xədicə ruhu qaçmış, nitqi tutulmuş halda içəri girdi və uşaqlarını bağrına basıb zar-zar ağıladı. Bunların ah-nəlosi, bəranın gurultulu səsi bir-birinə qarışmışdı. Bunlar axırda sakit oldular. Əhməd anasının soruşdu:

– Ana, bu aclıq ildə atasız biz necə dolanacaq, acından öləcəyik.

– Qorxma, oğlum, bu saçlarımlı satıb sizi ac qoymaram, – deyə Xədicə oğluna təsəlli verdi, sonra hər ikisini soyundurub yatağa uzandı. Bir azdan sonra uşaqlar yuxuya gətdilər.

Amma o gecəni Xədicə sübhə kimi yata bilmədi. Fikir, xəyalət onu götürmüşdü. Sahibsiz ərvad, yetim uşaqlar, aclıq ildə necə dolansın?

Bir nəçə müddət keçdi. Xədicənin pulu lap qurtardı. Yavaş-yavaş ev şeylərinin satmağa başladı. Xədicə bir də baxdı gördü ki, evdə heç bir şey qalmayıbdır. Uşaqlar da acdır. Çörək üçün hansı qonşuya gədisə, oliboş qayıtdı, çünki hamı bunların günündə idi. Acından zavallı uşaqlar taqət və gücdən düşmüşdülər. Yazıq Xədicə hər yerdən ümidli kəsilməmiş, dizlərini qucaqlayıb bir künədə mumiya kimi oturmuşdu. Gizlin ağılamaqdan gözəlörinin yaşı da qurmuşdu.

Qızım, axşam oldu. Acından Məleykənin qırmızı yanaqları saralmışdı...

Birdən Fatma özünü atasının qucağına atıb dedi:

– Ata, demə, demə! Qorxuram.

Hacı Səməd qızının başını sıgallayaraq dedi:

– Qorxma, qızım, dalı yaxşıdır. Qulaq as, harada qaldım? Hə, Xədicə Məleykəni soyundurub yəro qoydu ki, bəlkə yuxuya gedə.

Amma yazıq tifi rahat ola bilmirdi. Axırda Xədicə onu sakit etmək üçün dedi:

– Qızım, Məleykə, gözəlörünü yumub yat, onda gecə mələk bacarımdan səno çörək salar.

Məleykə gözəlörünü yumdu. Bir azdan sonra yuxuya gətdi. Amma Əhməd anası ilə oyaq qalmışdı. Gecədən keyli keçmiş bacadan gumbultu ilə bir şey içəri düşdü. Ana və oğul diksinmiş ayağa qalxdılar ki, görsünlər o düşən nədir. Gördülər ki, ağı bağlı bir torbadır. Xədicə oli üsə-osa torbanın ağzını açdı. Gördülər ki, içi çörək, yemiş, cücə, yumurta və qeyri yeməli şeylərlə doludur. Bunu görcək Əhməd dedi:

– Ana, gördünmü, mələk bacarımdan bizə çörək saldı.

Xədicə heyərdə qalıb cavab verə bilmədi. Bu halda torbanı boşaldanda içəndən kağıza bükülmüş bir yumru şey çıxdı. Açanda gördülər ki, hamısı qızıl puldur. Bunu görən ana və oğul daha da artıq təəcüb etdilər. Bu halda Əhmədın gözünə pula bükülmüş kağızda yazı sataşdı:

– Ana, burada yazı var: qoy görək nədir? – deyə Əhməd kağızı oxudu.

“Qızım Məleykə, mən bir qoca səyyaham. Yolda evimin yanında faytonumun çarxı oxdan çıxdı, onu salıncan mən istədim ki, sizdə bir az qızımın rahat olam. Qapıya guldikdə anan dediyi sözləri eşitdim. Gəri qayıtdı bu şeyləri və pulu sənin üçün hazır etdim və tozodən gəlib bacarımdan atdım. Yaşa, qızım, yaşa, mən qoca babanı da yad-dan çıxartma. Xudahafiz.

Səyyah Cəmaləddin”.

Bu halda Məleykə oyanıb dedi:

– Ana, mələk bacarımdan çörək saldı mı?

– Bəli, qızım, ancaq mələk yox, baban Cəmaləddin, – deyə Xədicə Məleykənin qabağını yeməli şeylərlə doldurdu. O gecəsi iki bala, bir ana şadlıqlarından bilmirdilər ki, nə etsinlər. Axırda hamı şad-xürrəm yığılıb yatdılar.

İndi siz də, öziz balalarım, durun yatın, səhər dərso gədəcəksiniz.

Bu sözlərlə Hacı Səməd sözünü tamam etdi.

Məmməd və Fatma şamdan sonra sabahkı dərslərini hazırlayıb, yazılarını yazıb oturmuşdular. Tez-tez atalarının üzünə baxırdılar. Hacı Somod uşaqlarının fikrini duyub dedi:

– Yeno nağıl istoyirsiniz?

– Boli, ata, – deyə Məmməd cavab verdi.

Fatma dedi:

– Ata, bu gün müəllimimiz bizə “Əlibaba və qırx quldur”un nağılını oxudu. Sən də bizo quldurdan söylo.

– Yaxşı, qızım, ancaq bunu bil ki, quldurlar elmsiz, torhiyəsiz tayfadan çıxarlar. Heyvanın vəhşisi qurd, pələng və şir olan kimi, insanın da vəhşisi bunlardır. Ancaq fəvqütləri odur ki, quldurlar onlardan neçə qat rəhmsiz, insafsız və zalımdırlar. Qulaq as, bu nağıldan özün bilərsən.

– Qızım, bahar fəslində Dan ulduzunun parlaq bir vaxtı idi. Qayadibi adlı kəndin əhli hələ yatmışdı. Bu kənd Zaqafqaziyanın cənub tərəfində, uca dağlarla əhatələnmiş bir çay qırağında, meşə kənarında salınmışdı.

Birdən azançının “Allahü okbor” səsi ucaldı. Cütcüülər bundan övvəl oyanmışdılar, o zohmotkeşlər zomilərinə cüt ökməyə getdilər.

Getdikcə dan yernin qızırtısı artırdı. Dərnlərdən və çaylardan duman qalxırdı. Günəş dağın dalından ahəsto-ahəsto çıxırdı. Hələ özü görünmürdü. Amma şofoqi, qarşıdakı uca dağın başına düşmüşdü. Sonra yavaş-yavaş qalxıb dağın dalından görünürdü və ruh verən qızıl zərrələrini ələmə dağıdıb cümlo yatmışları oyatdı. Çəmənlərdə, seyrəngəhlərdə, çiçəklər qönçələrində gizlənmiş pərvanələri və anları oyatdı. Quşların cəh-cəhi havaya ucaldı.

Bunların xoş əvazları cütcüünü şura gətirdi. O da ahəsto-ahəsto cütünü sürüb öz nəğməsinə oxudu. Dağ döşündə sürüsünü otaran çoban da bayatı nəğməsinə tütöyündə ucaldı.

Günəş yavaş-yavaş qalxırdı. Onun qızıl şofoqi getdikcə gümbüş rənginə dönürdü. Qayadibi kəndinin əhəlisi durub həro öz işinə getdi...

– Abbas, bax, gör mən nə qədər yığışım.

– Afərin, bacım Zeynəb, indi otur, bunları dəstə tutmaq, bazarda satıb sonə çoxlu kişmiş alacağam.

– Fındıq da.

– Yaxşı, fındıq da alaram.

Bacı və qardaş otoklorinə yığıdıkları qulançarı yero təküb, bir toponin üstündə oturdular və onları dəstə tutmağa başladılar.

Bu iki uşaq atadan yetim idi və bir quru daxmadan başqa, ataları bunlara bir şey qoymamışdı. Ancaq anaları Fatma cəhroçilik edib bir növ gündəlik çəroyinə qazanırdı. Uşaqlar kiçik olduqlarından analarına bir o qədər köməkləri çatırdı. Abbas on yaş, Zeynəbin yeddi yaş vardı. Abbas ancaq bu ildən hər gün meşəyö odun qırmağa gedirdi və qırdığı odunu səliləyib, bazarda dükəncilərə bir az pulu satırdı. İki gün bundan qabaq Abbas odun ilə bərabər bir dəstə qulançar da yığıb bazara gətirmişdi və onu bir şahı pula satıb anasına vermışdi.

Bu gün Abbas meşəyö gətməyə hazırlaşanda Zeynəb də qulançar yığımaq həvəsilə anasından rüxsət istədi. Amma Fatma heç birini qoymaq istəməirdi, çünki quldur Səfərdən qorxurdu. Dörd il bundan əqdəm Səfərin qardaşı el davasında Qayadibi əhli tərəfindən öldürülmüşdü. Amma qatili kim olduğu məlum deyildi. Ona görə Səfər qardaşının qanını bütün kənddən iddia edirdi.

Bir dəfə Qayadibi camaatı Səfərdən belə dənşotli bir sifariş aldı: “Ey qayadibilər! And içirəm mənə yaradan xəlilo. And içirəm, anamın, bacımın namusuna, ta sızın böyük-kiçiyinizi, arvad-uşağınızı qırıb o gözəl vətəninizi ödləyib tar-mar etməyincə dünyada yaşamayacağam; vaxtınıza hazır olun”.

Bu xəbər həminə bərk qorxuya salmışdı, çünki Səfər doliqanlı bir adam idi.

Bu sifarişdən çox keçməmişdi ki, Səfəri adam öldürmək üstündə Sibirə göndördilər. Dörd il idi ki, ondan bir xəbər-otər yox idi. Ancaq bu yaxın zamanda Səfərin Sibirədən qaçıb başına özü kimi doliqanlıları cəm edərək quldurluq etməyi hər yero yayılmışdı. Qayadibi əhli də bərk qorxuda idi.

Fatma bir neçə gün idi ki, işsiz idi. Ona görə istor-istoməz uşaqlara izin verdi. Onlar da sevino-sevino meşə tərəfə üz qoydular.

Fatma ağıllı, xoşrəftar bir arvad idi. Öz uşaqlarına da yaxşı rəftarı, bir-birilo mehriban dolanmağı təbliyə vermişdi. Uşaqlar da analarının gözəl sifətlərini və tərbiyəsini götürmüşdülər. Çox analar bu iki tifiilin tərbiyəsində həsrət çəkirdilər.

Abbas uzunboylu, nazikbədən, ağbənizli, aləgzözlü, xoşsifət bir uşaq idi. Zeynəb qaraqaş, qaragöz, dolubodanlı, uzunsaçlı, qırmızıyanaqlı bir qız idi. Abbas bacısını artıq dərəcədə sevirdi. Heç elə bir gün olmazdı ki, öz qazancından bacısına bir şey almayırdı. Abbas özünü bacısına çevirib dedi:

– Zeynəb, bu yığılğımız qulançar azdır, buna heç bir şahı da verməzlər. Dur gedək, mən bir yaxşı qulançarlıq yer bilirom. Orada qulançar yığaq və həm də mən odun doğrayıb şələ qayırım.

– Axı, qardaş, mən yorulmuşam.

– Yavaş-yavaş gedərik, orada sən yorğunluğunu alarsan, mən özüm tək yığaram. – deyə Abbas döhrəsini və sicimini götürüb ayağa qalxdı və bacısının da olından tutub dağın döşündəki meşəliyə üz qoydu.

Bir qədər meşə ilə gedəndən sonra bir gözəl və səfalı seyrongaha çıxdılar. Bu seyrongah yaşıl, təzə və tor otları, gözəl, otirli, rəngli çiçəklərlə zintənlənmişdi. Rəngbərəng pərvanələr və arılar bu çiçəkdən o çiçəyə uçub bahar günəşi ilə oynayırdılar. Hər rəngə çalın cürbəcür cücülər otlara mərəcan kimi sənlimişdi. Bir tərəfdən çiçəklərin qoxusu, bir tərəfdən quşların cəh-cəhi və bir tərəfdən də bəhərin xoş məchi insanı hirah edirdi. Seyrongahın bir tərəfi qayaya dirənmişdi. Bu qayadan bir bulaq axıb şirintli ilə aşağı tökülürdü. Suyun zərrələrində havada, günəşin şəfəqləndirilməz parçaları kimi parlayırdı. Bu bulaq “Şirlənbuluq” adı ilə məşhur idi. Zeynəb bu gülüstani, bu qarqat kimi sənlimiş lələkləri və çiçəkləri görərkə yorulmadığını unudub – ah nə gözəl çiçəklər var, – deyə qışqırırdı və qardaşının olını buraxıb gül yığmağa qaçdı. Abbas da ipini və döhrəsini yerə qoyub qulançar yığmağa məşğul oldu. Zeynəb gah çiçək yığırdı və gah da qışqıra-qışqıra pərvanələri qovurdu. Bir azdan sonra yorulub bir lələzarlıqda oturmaq və lələlərdən gəlin qayırmağa başladı. O vaxt Abbas qulançar yığa-yığa çəməndən xeyli uzaqlaşmış bir kəndə döhrəyə düşmüşdü.

Gün qalxıb günortaya yaxınlaşdı. Qoflənən dağların arasında bir gurultu düşdü. Abbas elə bildi ki, göy guruldayır, amma yuxarı baxdıqda bir bulud da görmədi. Bu gurultudan bir doqıq keçməmiş elə bir gurultu başladı ki, deyəsən bu saat göyün uçub yerə töküləcəkdir. Abbas başını yuxarı qaldıraraq gördü ki, güllə dağların başından kəndlərinə və zəmilərdə yer okon cücülərinə və qoyun otaran çobanların üstünə dolu kimi yağır. “Quldurlar!” – deyə Abbas qışqırırdı. Bir övələ istədi ki, dorodo gizlənsin. Sonra yadına düşdü ki, Zeynəb açıq yerdə qalmışdır. Dərhal bacısına tərəf qaçdı ki, onu da götürüb Ayı kəhəsində gizlənsin.

Abbas özünü o vaxt yetirdi ki, Zeynəb çəməndə başaçıq, saçları düşünə tökülüb, ovçu oxundan qaçan ceyrətlək “Abbas, qardaş” – deyə o tərəf-bu tərəfə qaçaraq qışqırırdı və dağlardan da birəhm quldurların güllələri onun üstünə dolu kimi yağırırdı. Abbas ucadan səslandı:

– Bacı, Zeynəb, qorxma, buradayam!

Zeynəb qardaşının səsinə cəsidib ona tərəf qaçdı. Lakin otuz qədəm gəlməmişdi ki, birdən “Ox!” deyib yerə yıxıldı. Abbas özünü bacısına yetirib gördü ki, Zeynəbin sinəsindən al-qan qotrə-qotrə tökülüb, otları və çiçəkləri lələ rənginə döndərmişdir.

– Abbas, mənə su ver!

– Dur, bacım, qaçaq Şirlənbuluq.

Zeynəb istədi ki, qalxсын, amma bacarmadı. Abbas onu çox çətinliklə qucağına götürüb, bulağa tərəf aparmağa üz qoydu. Lakin on qədəm gəlməmişdi ki, quldurlar bunları təzədən gülləyə tutdular. Abbas özünü və bacısını bir çuxur yerə saldı ki, oranı güllə tutmurdu. Zeynəbin lələ kimi olan üzünü solub ağ zənbəyə dönmüşdü.

– Abbas, yandı, mənə su ver! – deyə Zeynəb nələ edirdi.

Bacısının susuzluğu Abbasın ürəyini nəhayət dorəcədə yandırdı.

– Bacı, bu saat sənə su götürəcəyəm, – deyə Abbas bulağa tərəf yüyürdü. Güllə müdam onun üstünə yağırırdı.

Abbas özünü bulağa yetirdi. Araqçısını su ilə doldurub qayıtdı. Bu dofo Abbas qaça bilmirdi: qorxurdu ki, suyu tökülsün. Abbas o qədər Zeynəbə yaxınlaşdı ki, onun “su” nələsini eşitdi. Birdən Abbas ufulu ilə yerə yıxıldı. Namərd güllə binova uşağın sol böyründən deyib dalından çıxmışdı. Abbas qalxıb yerimək istədi. Lakin üç qədəm gəlməmişdi ki, dübarə yıxıldı. Abbas sürünə-sürünə özünü

bacısının üstünə saldı, gördü ki, gözlori yumuludur. Amma dodaqları aynla qalmışdır. Elo bil ki, deyir: "Qardaş, Abbas, mənə su ver".

Abbas Zeynəbi qucaqlayıb öpə-öpə deyirdi:

– Bacı, Zeynəb, gözlorini aç, gəlmişəm.

Bu hadisədən altı saat keçdi. Dəxi tufəngin gurultusu kəsilmişdi.

Dağların arasını tüstü almışdı. Bu tüstü Qayadibi kəndinin yanmış evlərinin və bağların tüstüsü idi. Beş-altı saat bundan qabaq cənnət bağına bənzəyən Qayadibi kəndi, indi yanmış kül olmuşdu. Əhalisi isə bir parçası qotlu yetmiş, yerlə qalanı da qaçmış dağlarda, meşələrdə gizlənmişdi. Quldur Səfər qardaşının intiqamını belə aldı.

Gün batdı, ay çıxdı. Nağıl olunan yerlərdən bir səs çıxmırdı. Heyvanlar və quşlar insanların vəhşi hərəkətlərdən elə xofa düşmüşdürlər ki, hələ eürət edib yuvallardan çıxma bilmirdilər. Ay yavaş-yavaş qalxıb qəmgin-qəmgin insanların tutduğu vəhşi əməllərə baxırdı.

Gecədən xeyli keçmiş bir arvad dağları, daşları, meşələri axtarırdı. Bu arvad Fatma və axtardığı da iki balası idi

– Zeynəb, Abbas, gözəl balalarım, yetim balalarım, haradasınız, səs verin!.. – deyərək Fatma nələ edirdi.

Lakin çəməndən üstündə, lələklər arasında qucaq-qucağa verib qanlarına çələn olmuş Zeynəb və Abbas – bu iki məsum, anaları Fatmanın nələsinə eşitmirdilər.

NURƏDDİN

Axşam çağı idi. Hacı Somədin külfəti çay süfrəsində hazırdı. Məmməd yazısını qurtarıb diqqətlə öz-özünə oxuyurdu və qolotlorini də düzəldirdi. Fatma isə ollori ilə başını tutub dorin fikrə getmişdi. Hacı Soməd üzünü qızına tərəf tutub soruşdu.

– Qızım, nə fikrə getmişən?

Fatma cavab verdi:

– Ata, müəllimimizin əmrinə görə, görərkən səhəyə bir elə nağıl düzəldim ki, ondan belə mənə çıxısın: "Yaxşılıq elə, özünü görərsən". İndi qulaq as, söyləyim, gür yaxşıdırımı?

– Cox gözəl, qızım, söylə görüm.

Fatma söylədi; atası da bəyanib tərif etdi. Məmməd dedi:

– Ata, mənə də müəllimimiz atalar sözümdən olan "Yaxşılıq yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlıq yaxşılıq hər kişinin işidir" sözünə münasib bir hekayə düzəldib yazmaq əmr etmişdir. Hərgah izin versən, oxuyaram.

– Oxu, oğlum, görüm nə tövə yazmısan.

Məmməd oxudu. Hacı Soməd bunu da boyandı. Fatma soruşdu:

– Ata, hansımızınki yaxşıdır?

– Qızım, qoy birisini də mən söyləyim, sonra baxaq görək kiminki əladır. – deyərək Hacı Səməd cavab verdi.

– Söylə, ata, söylə. – dedilər.

Hacı Səməd başladı:

– Övladlarım, Qafqazda Hacı Nəsir adlı bir tacir sakin idi. Bu tacirin Holimo adlı cavay arvadı vardı. Holimo cəməldə gözəl olduğu kimi, xasiyyətdə ondan da gözəldi. Bu arvadın dünyada övladsızlıqdan başqa bir qəm-qüssəsi yox idi. Axırda bunların bir oğlu oldu. Hacı Nəsir o gün oğlunun tovəllüdüni şadlıq edib, şəhərin fəqir-fəqərəsinə pul və xörək payladı. Oğlanın adı Nurəddin qoydular. Ata və ana, gecə və gündüz Nurəddin başına dolanurdılar.

Hacı Nəsir hər il yarmarkaya mal xiridinə gedərdi və qayıdanda arvadı və oğlu üçün hər cür sovqat gətirərdi. Bir dəfə Hacı Nəsir oğlu üçün kibrit qutusu irilikdə bir "Gülüstən" kitabı gətirmişdi. Holimo bu qoribə şeyi haradan aldığıni soruşduqda Hacı Nəsir cavab verdi:

– Bir gün yarmarkada, bazardan mənzilimə qayıdarkən, bir nofori körpü üstündə başımı aşağı sallayıb ağlayan gördüm. Mən dayanıb bunun səbəhini soruşdum.

Kişi dedi:

– Mən əhli-əyal sahibib bir kasıb adamam. Əslim iranlıdır. Əldə xırda pul satmaqla üç yüz manat pul düzəldib buraya gəldim ki, mal alıb aparım. Bir saat bundan qabaq pulumun hamısını cibimdən çıxartmışlar.

Bu kişinin halına ürəyim yandı. Cibimdən üç yüz manat çıxarıb dedim:

– Al, kişi, bu sonin üç yüz manatın, get mal al, kəsbindən qalma. Qazanıb, sonra pulumu qaytararsan. İndi isə balaca Nurəddinimə dua et.

Kişi ölimdən öpüb adımı və mənzilimi soruşdu və sevinə-sevina çıxıb getdi. Aşaım mənzilimdə çay içdiyim zaman həmin kişi içəri daxil olub:

– Hacı, sovqat üçün bundan öziz bir şeyim yoxdur, – deyə “Gülüstən” kitabını mono uzatdı. – Qoy mən Rəhim tərəfdən sevgili övladınız Nuroddinə Sədimin bu “Gülüstən” kitabı yadigar olsun. Sonra dübarə razılıq edib getdi.

Həlimə kitabı ipək parçaya tikiib Nuroddinin boynundan asdı və dedi:

– Oğlum böyüyəndə bu kitabı oxuyar.

Nuroddin böyüyüb səkkiz yaşına çatdı. Hacı Nəsir oğlunu məktəbə qoydu. Nuroddin oxumaqda birinci şagird idi.

Yoldaşları ilə çox mehriban rəftar edərdi. Ona görə də hamı onu sevər, xatirini istəyirdi.

Çox çəkmədi ki, Hacı Nəsin ticarət işləri tənəzzülə başlayıb, yavaş-yavaş var-yoxu olıncadan çıxmağa başladı. Vəfalı Həlimə örinə ürək verib, çox qəm-qüssə çəkməyə qoymazdı.

Bir dəfə Həlimə hamamdan çıxanda özünü soyuğa verib yorğan-döşəyə yıxıldı. Hacı Nəsir istokli arvadının üstünə müalicə üçün bir neçə məşhur həkim gətirdisə də, sətəlcəm azarından sağalda bilmədi. Həlimə doqquzuncu gecə, “Nuroddin” deyə-deyə vəfat etdi.

Həlimə oğlunu hər gecə soyundurub əzizləyə-əzizləyə yatırırdı. O da anasının boynunu qucaqlayıb: – Ana, gecən xeyrə qalsın. – deyə onu öpərdi və şirin yuxuya gedərdi. O idi ki, həmin gecə qulluqçu onu rahat edəndə anası yadına düşüb təzədən ağlamağa başladı. Gecə yarıdan keçdi. Lakin Nuroddin yata bilmədi. Ağlamağın kəşib xəyala getmişdi.

– Ah, bərdən anam dirilə... Bəlkə, anam heç ölməmişdir, bilmirlər?.. O gün müəllimimiz söylədi ki, bir elə yuxu var ki, ölümü oxşayır, bir neçə gün, hətta neçə ay azarlı ölü kimi qalır, axırda yenə dirilir. Çox ittifaqlar düşür ki, elə azarlıyı ölmüş zənn edib dəfn edirlər. Ah, bəlkə anam da elə yuxuya getmişdir?.. Onu ölmüş bilib basdıracaqlar, – yox, yox, qoymaram. Səhər təzədən atama deyəcəyəm ki, hələ anamı basdırmasınlar, bəlkə ölməmişdir.

Bəlo fikir və xəyalatda ikən Nuroddin sübh vaxtı yuxuya getdi və günortaya kimi yatdı. Nuroddin yuxudan oyanınca Həliməni dəfn etdilər.

Hacı Nəsinin başı yas yerinə gələn adamlara qarışdığından oğlundan bixəbər idi. Nuroddin gözlorini açdı. O biri atəqda molla həzin bir səsle Quran oxuyurdu. Mollanın xoş əvazi yuxudan ayrılmış Nuroddinə layla kimi təsir edib, onu bir müddət yuxu ilə ayıqlıq halətində saxladı. Sonra “bu Quran nə üçün və kimin üçün oxunur” fikri Nuroddinin başına düşdü. Bu işə anasının ölməyini yadına saldı. Birdən gecəki fikri Nuroddinin başına ildırım kimi şığıyıb onu yerindən dik qaldırdı. Bu halda qulluqçu Bahar içəri daxil oldu. Nuroddin soruşdu:

– Bahar, de görüm, anamı basdırdılar mı?

Bahar gözlorinim yaşımı silərək:

– Bəli, basdırdılar. Kaş onun əvəzinə mən öləydim, mənə basdıraydılar, – deyə cavab verdi.

Anasının dirilməsindən zavallı Nuroddinin ümidi daha kəsildi, lakin onu ölüm yuxusundan ikən dəfn etmək şəkli hələ ürəyində idi. O idi ki, aşağısa sağsalığına gələn adamlar dağılından sonra atası ilə görüşəndə bu fikrini açıb ona dedi, atası da onu şəkənd çıxarıb sakit etdi.

Anasının vəfatından sonra Nuroddində böyük təğyir görünürdü. Həmişə deyib-dənışən, gülürüzlü və mehriban bir uşaq olduğu halda, indi qəmgin və məyus olub məktəb yoldaşlarından kənar dururdu. Həmfikri, həmsitri ancaq kitabları oxumuşdu. Əvvəl vaxtlar yoldaşları onun bu halotini anasının vəfat etməyənə görə təbii bilib, bu xəyalda idilər ki, sonralar yenə həmişəki halına düşəcəkdir. Lakin bir ay keçdi, iki ay keçdi, bir il keçdi. Nuroddin əvvəlki halına düşmədi. Ancaq biliyi ilə müəllimlərinin həyrətə gətirirdi. Çox vaxt onlara elə sual verirdi ki, cavabında aciz qalırdılar.

Hacı Nəsinin əli aşağı düşdüyünə görə Nuroddin dəxi əvvəlki kimi məktəbə öz faytonlarında gətirmirdi. Bu təğyirdən Nuroddin bir o qədər qəm çəkmirdi, çünki təbiətində təkəbbürlük, təşəxxüslük əsla qoyulmamışdı. Hacı Nəsir no qədər oğlundan elm və odob kəsbində göstərdiyi snə və qeyrətdən fərlənləndisə, bir o qədər də onun pərişanlığından qəmgin olardı və bilməzdi ki, nə yolla onu şad etsin. Axırda Hacı Nəsir evlənmək fikrinə düşdü. “Bir kasıb kişinin qızını alıb evinə gətirməliyəm ki, Nuroddinə analıq edib onu qəm-qüssədən azad etsin”, deyə Hacı Nəsir fikir etdi. Bir ittifaq bu xəhişi tezliklə omələ gətirməyə səbəb oldu.

Hacı Nəsir bir qeyri şöhrətdə sakin olan səriki ilə hesab çökməyə getmişdi. Bu şöhrətin iyirmi versətliyində olan kənddə Hacı Nəsinin İmamverdi adlı tanışı vardı. Neçə müddətdi ki, ondan bir xəbər-otər yox idi.

– Bu uzun yolu gəlmişkən qoy bu dostuma da bir baş çöküm, – deyərək Hacı Nəsir yola rəvan oldu. Kəndə çatdıqda ondan-bundan xəbər tutub axırda İmamverdinə tapdı.

İmamverdi altmış yaşında bir qoca kişi idi. Kənddə özünə görə yaxşı evi-mülkü vardı. Amma indi onların hamısı satılıb borclanma verilmişdi. İmamverdi Hacı Nəsinə bir köhnə daxməyə dovət edərkən dedi:

– Hacı Nəsir, sən görən dövlət olımdan çıxdı. İndi mənə qalan, ancaq bu uçuq daxmədir. Övləddən də bir qızdan başqa bir kəsim qalmamışdır.

– Hərgah mənim işlərim əvvəlki kimi düzgün olsaydı, sənə əl tutardım.

– Bilirəm, bilirəm, – deyərək İmamverdi cavab verdi. Sonra üzünü qızına tutub dedi:

– Gülpəri, tez ol, nahar tadarük et, Hacı Nəsir yol gəlir, acdır. Gülpəri xəhrək hazırlamağa, İmamverdi və Hacı Nəsinə söhbət etməyə məşğul oldu.

Gülpəri qısaboşlu, dolubandamlı, qarabuşdayı, bədxəsiyyət, iyirmi üç yaşında bir qız idi. Gülpərinin bədxəsiyyəti onun indiyə kimi qız qalmasına səbəb olmuşdu. Kənddə heç kəs ona yaxınlaşmış elçi düşmüyüdü. İmamverdi ilə Hacı Nəsinin uzun söhbətinin noticəsi bu oldu ki, qoza, Hacı Nəsinə dolaşdırıb İmamverdi ilə qohum etdi.

İki gündən sonra Hacı Nəsir Gülpərinə evinə arvad gətirdi və Nuruəddinə öpərək dedi:

– Oğlum, bu sənə toza anandır. İrəli gəl, gedib olımdan öp. Evimizə xoş gəlmisən de!

Bu xəbərin təsirindən Nuruəddinin rəngi-ruhu qaçıb bədəni titrəməyə başladı. O saat sevgili anasının surəti gözələrinin önündə durdu. Uca bir səslə:

– Ah, ata, nə tez anamı yaddan çıxartdın! – deyərək Nuruəddin ağladı və birinci dəfə olaraq atasının sözüündən çıxıb, onun əmrini yerinə yetirmədi.

Oğlunun sözləri Hacı Nəsinin ürəyinə ox kimi sancılıb gözələrinə yaşardı. Gülpəri bu əhvalatdan qozobnak olub:

– Təzə gəlini beləmi qəbul edərlər? Sən mənə buraya yaşamağı gətirmisən? – deyərək qışqırdı.

– Gülpəri, acığın tutmasın, doğru deyirəm, görək sənəni pişvazına çıxılaydı, şadlıq olunaydı. Ancaq onu da qohum-oqrəba edə, halbuki mənə heç kəsim yoxdur. Bu gündən bu ev-əşiyin xanımı sənə, ancaq sənədən təvəqqe edərim ki, bu oğluma həqiqi analıq edib ürəkdan sevasən. Nuruəddin ədəbli, tərbiyəli uşağıdır. İndi anası yadına düşüb ağlayır. Sənə həmişə sənəni itaətində olacaqdır. Gəl gedək otaqlarını, şeylərinə sənə göstərim – Bunu deyib Hacı Nəsinə Gülpərinə o biri otağa apardı.

Gülpəri Hacı Nəsinin evinə qədəm qoyduğu saatdan zavallı Nuruəddinin müsibəti başladı. Gülpəri öz pis xəsiyyətini təzliklə bürüzə verdi. Şöhrətdən axışma kimi əllərini bir işə vurməyib, nökrə və qulluqçuların üstünə qışqırmaq-şöyməyi özünə peşə etmişdi. Ələlxüsus, yazıq Nuruəddinin günü qara olmuşdu. Onu tez-tez söyərdi və heç zad üstündə dəyirdi. Lakin qeyrətli uşağın əslə səsini çıxarmazdı. Hətta atasına şikayət etməyib özünü onun yanında şad saxlardı ki, atası qəm etməsin.

Get-gədə Gülpərinin zülmü artırıldı. On ildən ziyadə Hacı Nəsinə xidmət edən bir nökrə bu tövr rüftara daha davam edə bilməyib qulluqdan çıxdı. Nuruəddin olmasaydı, Bahar da çoxdan çıxıb gedərdi. Lakin vəfəli qulluqçu mərhum xanımın yaxşılığını unutməyib, Gülpərinin hər zülmünə davam edirdi; təkli əli balaca Nuruəddindən zülməsin.

Hacı Nəsir bu işləri görüb ikinci dəfə evlənməyə çox peşman idi. Gülpərinin üzünü az görmək üçün şöhrət sühbətə bazara gedib, bir də axşam evə qayıdırdı. Bir tərəfdən ticarət işlərinə getdikcə dolaşmış zoror gətirməsi, digər tərəfdən də evinin binəzamlığı Hacı Nəsinə əzərlə salıb məm kimi əndirdi.

Nuruəddin də Gülpərinin bu hərəkətdən vaxtının çoxunu məktəbdə keçirərdi.

– Tələsmə, bu gün-sabah o köpəkləmiş atan öləb gedər. İxtiyarın düşər mənə əlimə, onda sənə birçə saat da məktəbdə qoymaram, – deyərək Gülpəri qışqırdı.

Bir ilə yaxın idi ki, Gülpərinin zülmü davam edirdi. Bir gün Nuruəddin evə gec gəldikdə Gülpəri hirsələnib onu döyməyə başladı. Bu halda qoflənən Hacı Nəsir qaçdığı içəri girdi və Nuruəddini Gülpərinin olımdan alıb qeyzlənmiş dedi:

— Ay nərekbahəram, mən səni kimi bir kasıb qızını dilonçilikdən qurtarıb özümə arvad etdim ki, sən də o yaxılığın əvəzində bu uşağa analıq edib qayğısını çəkəsən, yoxsa onun üçün collad olasan? And içirəm Həlimonin o pak olan ruhuna, bundan sonra səni bu evdə bir gün saxlamaram. Get şeylərin hazırla. Bu saat toloqini verib səni boşayacağam. — Bunu deyib, Hacı Nəsir cold bazara tərəf getdi.

Bu ittifaqdan yarım saat keçmomişdi ki, Hacı Nəsinin dükanda ürəyi partlayıb vəfat etməsi xəbəri gəldi. Bir azdan sonra meyitini evə gətirdilər. Bətinə bu bolaya şad olan Gülpərinin zahirdə başına döyüb, üzünü cırıb, özünü meyitin üstünə salması Nuruəddinə atasının ölümündən yaman təsir etdi. Ona görə evvəl istədi ki, Gülpərinin bu riyai-oməlini açıb adamlara söyləsin. Amma atasının homişə ona verdiyi: — “Külfətin sirtini açıb özğələrlə söyləmək qəbihdir” — nəsihəti yadına düşüb bu fikirdən daşındı və bir bucağa çəkilib mat və məbhut dayandı. Nuruəddin özünü saxlayıb qosdon aqlamırdı ki, Gülpəriyə oxşamasın. Lakin batından bixobər adamlar onun belə lal durmasını vəfəsizliyə və Gülpərinin elə yalandan üzünü cırmasını vəfalılığa həml etdilər. Atasının dəfnini və toziyəsi Nuruəddinə yuxu kimi gəlirdi.

Hacı Nəstrin üçü çıxan kimi Gülpəri Nuruəddinin üzündən öp-öpo olma pul verib dedi:

— Oğlum, daha dərindən qalma, dur məktəbə get, dərslərin qurtarandan sonra da yoldaşlarını götürüb gəzməyə get ki, kefin açılsın. Bu gün atanın borcluları gələcəklər. Mənim başım onlara qarşıcaqdır. Daha dayanma, oğlum, get.

Bu omrə Nuruəddinin özü də şad oldu və dərhal heybəsini götürüb cold getdi. Yol uzununu Nuruəddin Gülpəri barədə fikir edirdi.

— Atam öləndən bəri Gülpəri mənimlə çox məhrəban dolanır, hərəgah əvvəldən belə olsaydı, heç atamın da bağrı çatlayıb ölməzdi. Görəsən Gülpərinin mənimlə belə rəftar etməsinə səbəb nə oldu? Bu hal onda mənə rəhmi goldiyindənmi, yoxsa, atası İmamverdinin qorxusundanmi əmələ gəldi? İmamverdi yaxşı kişidir. O məni çox istəyir. Ah, görəsən, Gülpərinin bu halı çoxmu çəkəcəkdir? Qorxuram İmamverdi baba gedəndən sonra yenə məni döyməyə başlaya.

Onda kimim var ki, mənə kömək etsin. Hərəgah Bahar kömək edərsə, o saat onu da qovar; çünki indi hamı ixtiyar onun olındadır.

Bu fikir və xəyalatda ikon Nuruəddin gəlib məktəbə çatdı. Gülpərinin belə dəyişməsinə səbəb, Nuruəddinin zənn etdiklərinin heç biri deyildi. Gülpəri yaxşı bildirdi ki, özünün övladsız olmasına görə Hacı Nəsinin comi mal və dövləti tok Nuruəddinə qalacaqdır və o da uşaq olduğundan hər ixtiyar qoyyum alına keçəcəkdir. İndi hiyləgər qadın bu qoyyumluğu axtarırdı və mörəminə da çatdı.

Gülpəri ördəndən çox pul gözləyirdi, lakin Hacı Nəsinin var-yoxunu hesaba çəkib borclarını verəndən sonra məlum oldu ki, bir qədər naqd pul, bir ev atasından və on iki min manalıq cavahirət və ev şeyi də atasından Nuruəddinə irs qalıb. Ona da Gülpərinin qoyyum təyin etdilər.

Nuruəddin evlərinə qayıtdıqda Bahar onu əhvalından xəbərdar etdi. Nuruəddin Gülpərinin dəyişməsinə indi başa düşdü. Bahar dedi:

— Qorxma, nə qədər ki, sən sağsan Gülpəri bir qəpiyə də el vura bilməz və səni incidə bilməz, çünki onda onu qoyyumluqdan çıxardılar.

Bu sözlərdən Nuruəddin çox şad oldu. Baharın dediği də düz oldu. Gülpəri Nuruəddinə daha əziyyət verməyib onunla məhrəban dolanmağa başladı.

Bahar, doğrudur, Nuruəddini Gülpəri tərəfindən arxayın etdi, amma özü onun bu dəyişilməsinə osla inanmırdı. Gülpərinin ürəyində bir gizli fikir bəsləməsinə şəkki yox idi. Ona görə gözləyirdi ki, Nuruəddinə o tərəfdən bir zərər yetişməsin. Gülpəri də bunu duyub, Baharın bir yolla rədd etmək fikrində idi. Ancaq aşkar qovmaqdan çəkinirdi, çünki Bahar körpə vaxtından Hacı Nəsinin evində böyümüşdü. Hamı onun xatirini istəyirdi və ona qulluqçu nəzərlə baxmırdı.

İmamverdi ömrünün çoxunu kənddə keçirməyinə görə şəhər dolanacağına adət etməmişdi. Bu səbəbdən əziyyət çəkirdi. Axırda qızına dedi:

— Gülpəri, indi işlərin qayda ilə gədir, daha mənə ehtiyac yoxdur, şəhərin havasını götürmürəm, ona görə mən gedirəm. Siz də, inşallah, Nuruəddin azad olub yaya buraxılan kimi yırtışb gəlin. Təki, üç ay yayı o gözəl ab-havadə keçirib cana gələsiniz.

Gülperi atasının omrına razı oldu. İmamverdi Nuroddindən ayrılarda onu öpörək dedi:

– Oğlum, dərslərinə soy et ki, imtahanını yaxşı verəson. Allah qoysa, gəlib görürsən ki, bizim kənd nə gözəl yerdir. Sənə tilov qayıracığam, hər gün çayda balıq tutarsan; orada çimərsən, səsoyoy gedib çiyolək, moruq, göbələk yığarsan.

İmamverdi xudahafizləşib yola düşdü.

Nuroddin İmamverdi babanın ayrılığına qəmgin oldusa da, onun verdiyi vədlərə çox şad idi, çünki anadan olandan öz şöhorlərindən başqa bir yeri görməmişdi. Çayı, meşoni, ancaq kitabda oxumuşdu. Bu səbobyə görə yay təttilini səbirsiz gözləyirdi. Gülperi də bu işə şad idi. Ancaq onun yadlığına başqa səbəblər vardı. Bir il bundan əvvəl kondlorında sədqlərlərin tozu çit libasına həsəd aparən Gülperi, indi ipək paltarda, üst-başı qızıl və cavahirət ilə bəzənmiş kondlorinə qayıdacaqdı. Qabaqlarda ona yaxın düşməyən elçilər indi qapısından ol çökməyöçəklər. Amma bunların hamısından çox onu şad edən şey ürəyində bəslödiyi gizlin fikir idi. Yəni orada Nuroddinin dövlətini özünə mal etməyö bir çarə arayıb tapmaqdi.

Axırda Nuroddinin səbirsizliklə gözlədiyi gün gəlib çatdı. Üç gün idi ki, Gülperi səfərə yığılırdı. Bu yığılmaq Baharı bərk təşvişö səlmışdı, çünki Gülperi evin cəmi səylorini səndiqlərə doldurub, özü ilə aparmaq fikrində idi.

– Xanım, üç aydan ötrü bir belə şeyi yük cloyib aparmağın nə mənəsi var? – deyö Bahar soruşduqda:

– Yox, Bahar, əziyyətlə olsa da ümid olub burada qoymaq olmaz, – deyö Gülperi cavab verdi.

Bahar ümid edirdi ki, Gülperi onu da kəndə aparacaqdır. Lakin hər bir şey həzır olandan sonra Gülperi ona dedi:

– Bahar, sən şöhərdə qaləsən. Evi səndən başqa heç kəsö ümid olub qoysa bilmərəm.

Bahar nə qədər yalvardısa da Gülperi razı olmadı. Nuroddin də tovoqqe etdi, mümkün olmadı.

– Yox, yox! Evi Bahardan başqa heç kimö tapşıra bilmərəm, – deyö Gülperi tovoqqeni rodd etdi. Həccə getmirik ki, üç aydan sonra yəno buradayıq.

– Bahar, xudahafiz, evdən yaxşı muğayət ol!

Bahar Nuroddini qucaqlayıb öpdü.

– Yaxşı yol. Allah səni boladan hiyf etsin. Ah, görəsən, bir də səninlə görüsəcəvəmmi?..

Bahar ağlamaq böğub, daha danışmağa qoymadı.

Köç yola düşdü. Nuroddin Bahardan ayrılmasına görə bir qədər hıfək oldu. Amma sonra görmödiyi yerlərö, vəqəndən bəxdıqca, qəmi vədindən cıxdı.

Vəqən çox sürotlə gedirdi. Nuroddin birdən dəliyyə kimi səna-yınca bir təl ağacı keçirdi. Monzorolər təz-təz dəlişirdi; gah göy ot və çəmonolrö həzəmisi düzəngah, gah yaşıl topolər və dağlar, gah qarənliq meşölər və dorölər və gah da aydın çaylar və yollər görürnüdü.

Nuroddin həyrotədə idi, çünki bunların heç birini görməmişdi. İndiyə kimi tozlu, tüstülü şöhərdən bir qeyri yero cıxmamışdı.

Gülperi bir nəçö gün qabaq, kağız vəsitosi ilə yazıb hənsi gün cıxmalarını kəndinə məlum etmişdi və olavə fayton və arabə tutub, onları kondlorinin yaxınlığındakı şöhərdə gözləməyini rica etmişdi. Lakin səforin ikinci günü gəlib oraya çatdıqda, vəğzaldə nə atasını və nə də bir tanış adam görmödi. Bu işə Gülperini bərk təşvişö səldi. Cəld nəkəri Cəfori göndörüb iki nəfər həmbəl çağırırdı, yanındakı və həqajdakı şeyləri dəşirdib ikinci kləs salonuna yığırdı.

Gülperi Cəfori götürmüşdü ki, onları buraya kimi ötürüb yəno geri qayıtsın. Vəğzaldə iki saatə kimi gözlədilər, amma heç kəs gəlib cıxmadı. Gülperinin təşvişi getdikcə artırdı, çünki yanındakı qiymətli şeylərin tolof olacağından qorxurdu. Hərçənd, bu şöhərdə tanışları vardı, amma onlara da üröyi qızdırdı. Axırda Gülperinin daha atasının gəlməsindən ümidə kəsilib, nəkəri ilə yola düşməyö nəşölər çaldı.

Gülperi Cəfori göndörüb iki fayton tutdurdu. faytonun birinə nəkəri və şeyləri qoyub, o birinə də özü Nuroddinlə oturdu və qorxa-qorxa yola düşdü. Şöhərdən kəndə uzaq deyildi. Həmsi iyirmi versti idi. Lakin Gülperini qorxuya səlan dağlar arasından və nəşölər içindən keçən yollardı ki, onlarda çox vaxtı səyğunçuluq itifaq düşürdi. Gülperi erkən gedib mənzilö çatmaq üçün faytonları qovdururdu və faytonçulara da iti sürmək övozində çay pulunu artıq vermöyi vədö etmişdi. Gülperinin qorxduğu başına gəldi. Belə ki, ağrıyüklü fayton uyri-üyri və eniş-yoxuş yolları çatdıqda, bir döngədə aşib, oxu və çarxı səndi. Bu hədisö zühur edən vaxt günöş enib dağın dalında gizlənmışdi. Gülperi artıq iztirabə düşüb səylənirdi.

– Allah, bu nə iş idi monim başıma gəldi. İndi bu yol çində, bu qorxulu dağlar arasında necə olacağıq. Görəsən, atamın başına nə iş gəldi ki, bu vaxta kimi gəlib çıxmadı. Kaş şöhardo qalıb ondan xəbər gözləyəydim.

Faytonçu:

– Xanım, onlardan keçmişdir. Gəl biz gedib kənddən kömək çağırıraq.

Gülpəri buna razı olmadı.

– Yox, heç vaxtı şeylərimi burada qoyub getmərim, ayrı çarə varsa arayıb tapın.

Faytonçular dedilər:

– Xanım, ayrı çarə yoxdur. Hərgah faytonun oxu sınımamış olsaydı, çarxı bir tövr satıyardıq və yavaş-yavaş sürüb, özümüzü kəndə salardıq. İndi isə ümidimiz bir Allaha qalmışdır.

Bu sözlərdən sonra Gülpərinin iztirabı daha da artdı. Axşam oldu. Soyuq düşdü. Dərələrdən duman qalxmağa başladı. Heç kəs gəlib çıxmadı. Gecə orada qalmağın qorxusu çoxdu. Gülpəri üzünü faytonçulara tərəf tutub:

– Bu gecə bu yol üstümdə qalacağıq? – deyə soruşduqda, faytonçular cavabında aciz qaldılar. Nuruəddin bu ittifaq düşəndən bəri fikrə gedib çarə arayırdı. Nuruəddin öz siniflərində on fərsətli uşaq sayılırdı. Nuruəddin üzünü onlara tutub dedi:

– Mon bir çarə tapdım, qulaq asınız söyləyim. Sınan faytonun dörd ağı var. Şeyləri bu atlara yükləyib biz gedərik, fayton sahibi burada qalar. Sonra kənddən buna kömək göndərərik.

Bu təklif eümlənin xoşuna gəldi. Ələlxüs Gülpəri sadə idi ki, beləcə asan yolla Nuruəddin onları çətinlikdən qurtardı. Vaxtı itirməyib atları yüklədilər və yola rovan oldular. Səfərin qorxulu yeri qabaqda idi. Meşənin içilə səkkiz versə yol gedirdi. Kəç meşəyə çatdıqda qaranlıq lap çökmüşdü. Cəfər yüklü atlarla qabaqda və fayton dalda gedirdi. Gülpəri bərk qorxurdu. Nuruəddin qorxaq uşaq deyildisə də, meşənin vahiməsi onu da basmışdı. Elə sakitlik idi ki, nə bir zihəyatın səs çıxırdı, nə də bir yarpaq torpənirdi. Odur ki, bir yandan bu sakitliyin özü də insanı vahiməyə salırdı. Qəflətən bir qorxulu səs meşəni götürdü. Bu səsə Nuruəddin dıksındı. Gülpəri qışqırdı. Faytonçu dedi:

– Qorxma, xanım, bəvqəşdur, ulayır.

– Vay, Allah sənə yox etsin, gör nə murdar sənə var, – deyə Gülpəri qarğı elədi.

Meşənin qurtaracağına iki versə qalmış bir atlı-yaraqlı adam Cəfərin qabağını kəsdi.

– Dayan, torpənmo, atdan düş, yoxsa odladım!

– Əmiraslan ağa, atma, monəm.

– Cəfər, sən sən?

– Bəli, ağa, monəm.

Atlı tufəngini çiyinə salıb, Cəfərə sarı itələdi.

– Cəfər, bu kəç kimindir?

– Ağa, Gülpəri xanımındır. Odur özü də daldan faytonla gəlir. Yolda faytonumuzun biri sındı, ona görə şeyləri atlara yükləmişik. Şöhardo nə qədər İmamverdi babanı gözlədiksə də gəlib çıxmadı, axırda nəçər qalıb özümüzə yola düşdü.

– Cəfər, sən yavaş-yavaş sür get, mon də faytonla bərabər gəlirəm, – deyə Əmiraslan atını qamçıladi. Gülpəri atını görək qorxuya düşdü:

– Yaman yerə qaranlıqladıq.

– Qorxma, xanım, yoqin sizin adamlardandır, qabağınızı gəlibdir, – deyə faytonçu Gülpəriyə ürək verdi.

Əmiraslan faytona yaxınlaşıb ucadan səsəndi:

– İndi necəsən, əmiqizi, sizi tutub var-yoxunuzu olinizdən alımmı?

Gülpəri bu sənə çitək sevinib qışqırdı:

– Əmiraslan, əmioğlu, sən sən?! Nə yaxşı gəldin, bəs atam hanı? Görək fayton tutub qabağımıza gələ idi. Bilmirəm kağızı gəlib çatmayıb, ya başına bir iş gəlib?

Əmiraslan dedi:

– Monim, sizin gəlməyinizdən xəbərim olmamışdır. Özüm də evdən səhər çıxmışam. Yəqin əmirimin indiyə kimi gəlib çıxmamağına səbəb körpünü səfə aparması olmuşdur. Cəfərdən başınıza gələn hadisəni eşitdim. Əmiqizi, kəçdən belə görünür ki, daha bir də geri qayıtmayacaqsan. Yaxşı da edərsən, adam görək verdiyi sözün üstündə dursun.

Gülpəri səhbəti dəyişdirmək üçün dedi:

– Əmioğlu, deyəsən Nuruəddini görmürsən?

Əmiraslan Nuruəddini indico gördü və Gülpərinin də işarəsini anladı:

– Nuruəddin, sən çox xoş gəlmisən. Də görüm, məndən qorx-dunmu?

– Səndən niyə qorxuram, adam da adamdan qorxarmı? – deyə Nuruəddin cavab verdi.

– Oxuyan uşaq qorxaq olar.

– Keyr, səhv edirsiniz, oxumayan uşaq qorxaq olar. Oxuyan uşa-ğın elmi ular, hər şeyin sirimni bilir, ona görə də qorxmaz.

– Yaxşı, indi ki, sən clo qoçaq oğlansan, gəl mənim atımı min, bir az da mən faytonda dincimi alım, – deyə Əmiraslan Gülpəriyə göz vurdu. Gülpəri Əmiraslanın işarəsini başa düşdüdə də yeno razı olmayıb dedi:

– Yox, yox, Nuruəddini at yıxar.

– At çox dincdir. Adam yıxan deyil, yavaş-yavaş faytonun yanınca sürər. Ancaq atdan qorxan deyilsə...

– Mən qorxaq deyiləm. – dedim!

Axırda Gülpəri razı oldu. Əmiraslan atdan düşüb Nuruəddini min-dirdi. Nuruəddin özünü atın üstündə görcək onu torkımlədi. At sıçra-yıb qaçdı. Gülpəri qorxdı. Amma Nuruəddin atda bərk oturmuşdu. Əmiraslan dedi:

– Maşallah, qoçaq uşaqdır.

Sonra faytona minib Gülpəriyə gizlin səhbətə başladı.

Əmiraslan, İmamverdinin kiçik qardaşı Tannıqlunun oğlu idi. Bundan başqa Tannıqlunun övladı olmamışdı. Ona görə valideyni Əmiraslan əzizləyib, erköyün böyütmüşdü. Balaca Əmiraslan üçün "yox" kəlməsi yox idi. Hər xahişi ata-anası tərəfindən fəvri omolo gəlirdi. Əmiraslan özgə uşaqda bir şey görsoydi, o saat gorok ona da alın idi, yoxsa sakit olmazdı. Belə torbiyonin nəticəsi tezliklə ortaya çıxdı. Əmiraslan doqquz yaşına çatdıqda atası ona heybə və çorokə aldı. Təzəcə paltar geydirib hodiyyə ilə onu mollanın yanına oxu-mağa apardı. Üç gündən sonra Əmiraslan çərəkosini cinb məktəb-dən qaçdı. Ata-anası no qədər yalvardısa da, bir şey çıxmadı. Atası çox tokid edondə Əmiraslan dedi:

– Dədə, mən məktəbə getməyəcəyəm. Orada molla adamın ayağını falaqqaya salıb döyür. İstəyirsən mənə şkolaya qoy gedim.

Tannıqlı rusca oxumağın ziddinə gedənlərdən idi. Bu fikri onun başına salan və onu şkolaya düşmən edən kənd mollası axund Molla İman idi. O həmişə deyirdi:

– Tannıqlı, məbədə oğlunu şkolaya qoyasan. Orada müsəlman uşaqlar tomiz urus edirlər. Başlarına tük qoydurub şapka qoyurlar, Oxuduqları da Sodi, Hafiz özəzino başdan-ayağa tülkü, çaqqaldır.

Tannıqlı axundun birinci dərəcə müridlərindən hesab olunurdu. Odu ki, oğlunu şkolaya girmək xahişi onu çaşdırdı. Nə axundun əmrindən çıxma bilirdi, nə də oğlunun oxuyub ədəbli, elmi olmasın-dan ol çökə bilirdi. Axırda məsləhət üçün Əli bəyin yanına gəldi. Əli həy elmi və qəca bir kişi idi. Tannıqlı həmişə onun hörmətini saxladı və hər bir məsləhəti olsaydı gedib onunla höll edərdi. Tannı-qlı Əli həyigə gələndə orada Əli bəydon başqa bir şəxs də gərdü. Buna görə Tannıqlı əvvəlcə bu adamın yanında fikrini açıb Əli bəyə demək istəmədi. Amma ele ki, Əli bəy: – "Bu mənim yaxın dostum Mirzə Həsəndir, tanış olun" – dedi, fikrini doyışdırıb əhvalatı ona nağıl etdi. Əli bəy uşağı şkolaya qoymağı məsləhət görüb dedi:

– A kişi, heç kəsin sözüne qulaq asma. İstəyirsənsə oğlun adam olsun. şkolaya qoy. O ki qaldı axund Molla İman, onun fikri başdan-ayağa yanlış və xatədir. Burada heç bir uşağı rus etməmişlər. Əgər etməzlərsə, budur, onların müəllimi söyləsin.

Mirzə Həsən gülümsünüb dedi:

– Əgər islamlıq başa tük qoyub, şapka geymək ilə pis olursa, bil: onda Molla İmanın dediyi düzdür. Ancaq onun bu sözü hansı kitab-dan götürdüyünü mən də məəttəl qalmışam. Bu fikir Molla İmanın öz başından çıxma bir şeydir. – Qardaşım, oğlunu tezliklə göndər gəlsin. Peşman olmaszın.

Tannıqlı bu iki adamın məsləhətinə görə oğlunu şkolaya qoydu.

Əmiraslan şkolada çox davam etmədi. Nadinc, söyüşkən, bu doq-quz yaşında uşaq, cəmi müəllimləri tənqə gotirmişdi. Heç bir gün olmazdı ki, Əmiraslan bir uşaq ilə savaşıb, döyüşməsin. Bunun bəd əxlaqını düzəltməkdə müəllimlər aciz qalmışdılar. Buna da bəis ata-anası idi, çünki üç saat məktəbdə keçirdiyi vaxtdan başqa, günün yerdə qalanını Əmiraslan hər bir əmr və nəhydən azad idi. Hər nə könlü istəyirdi onu edərdi. Axırda yoldaşlarının birini bığaqlayıb yaralamasının üstündə Əmiraslan məktəbdən xaric etdilər. Tannı-qlı Əmiraslanı bir-iki il ora-bura atdısa da bir şey çıxmadı.

Əmiraslan, omisi qızı Gülporidon iki yaş böyük idi. Qardaşlar bu iki tipli bir-birino körpə vaxtlarından ad etmişdilər. Amma İmamverdi Əmiraslanın oxumayıb belə bitərbiyo qalmasından artıq narazı idi və bu barədə də qardaşını müqəssir edirdi.

– Belə torbiyo olmaz. Uşaq görək izin olmayan şeyi tutmasın. Böyük-küçük anlasın. Bunun axır peşmançılıqdır, – deyər İmamverdi, qardaşını mözəmmət edərdi.

Əmiraslan on altı yaşına çatanda ata-anası dalbadal vofat etdi və nənosı Püstə qarından başqa evlərində bir kəs qalmadı. Atası öləndə Əmiraslanla yaxşı mal-dövlət və pul qoymuşdu. Bir-iki ilin orzında yaramaz oğul bunların hamısını kefə, qumara qoyub toləf etdi. İmamverdi nə qədər çalışdısa da qardaşı oğlunu pis yoldan qayıtara bilmədi və axırda onunla bilmərrə əlaqəsini kəsb etməyə qoymadı. Nə qədər əlində dövlət var idi, Əmiraslan Gülporiyə yaxın düşmürdü. Amma elo ki, var-yoxunun hamısı eysi-işrətə qoyulub puç oldu, Gülpərinə almaq fikrinə düşdü. Lakin İmamverdi:

– Nə qədər mən sağam, bu iş baş tutmaz. – deyər onun toklifini rədd etdi.

Gülpərinin könlü omisi oğlunda idi. Ona görə də qoşulub qaçmaq istəyirdi. Lakin Əmiraslan bu əmrə razı deyildi, çünki onun fikri Gülpərinə almaq deyil, əmininin dövlətini ələ almaq idi. Bu işə İmamverdinin razılığı ilə mümkün olardı. Axırda, Əmiraslan Gülporidon əl çəkib bir dövlətli dul arvad aldı. Əmiraslan arvadın gətirdiyi dövləti tezliklə qumara və kefə qoyub özünü də boşadı. Pis yola öyrənmiş Əmiraslan üçün pul lazım idi. Ona görə yavaş-yavaş oğurluğa və yol kəsməyə şüru etdi. Bu yolda neçə dəfə hobsə düşüb çıxdı. O ətrafda bir yolkəsmə, bir oğurluq olmazdı ki, Əmiraslanın orada əli olmamış olaydı. İndi faytonda aylaşib Gülpərilə söhbət edə Əmiraslan belə hərifdi.

Əmiqizi və əmioğlu sözü bu yerdə qoydular ki, Əmiraslan Gülpəri üçün əmisinə elçi düşsün. Hərgah İmamverdi bu dofo də razı olmasa, Gülpəri atasından izinsiz Əmiraslanla getsin.

• • •

Nuroddin Cəfərə çatdıqda atın başını çəkdi. Lakin qızıqmış köhlən at qüvvətsiz uşağa qulaq asmadı və qaraltıdan ürküb daha da bork qaçmağa başladı, Nuroddin gördü ki, atı öz gücü ilə saxlaya bilməyəcəkdir. Yüyni buraxıb iki əli ilə yəhərin qarından möhkəm

yapışdı ki, atdan yıxılmasın. Cəfər Nuroddini bu halda gördükdə istədi atın qabağını kəssin, ancaq bacarmadı. Cəfər qabaqda Əmiraslanla nökor idi. Ona görə onun atının xasiyyətini yaxşı bilirdi. Bu atın adı Ceyranbasan idi və özü də bir dinc at idi. Amma qızıqıb qaçanda heç bir at dalından çata bilməzdi. Döngonin birində qəfləton bir fayton yolu kəsdi. Ceyranbasan yoldan meşəyə sapıb Nuroddini üstündən yerə aldı. Bu yerə döyməyin zərbindən zavallı uşağın ürəyi getdi. Bunu görək faytonçu faytonu saxladı. Onun içindən İmamverdi haba çıxıb Nuroddinə tərəf yönəldi. Yaxınlaşanda gördü ki, bir uşaq hərəksiz yerə sərbəstdir. İmamverdi öyilib uşağa baxanda töəcəllə qışqırdı:

– Sübhanallah, bu ki Nuroddindir. Bu, at ilə nə üçün golsin?

İmamverdi cold uşağın başını dizi üstə alıb sinosini açdı.

– Oğlum, Nuroddin, mənəm. İmamverdi baba.

Nuroddin zəif səsle ufuldadı və sonra özünə gəlib İmamverdi babanı tanıdı.

İmamverdi Nuroddinin bədəninə o yan-bu yanına baxdı ki, görəndən yaradan-ağrıdan nöyi var. Əlini sağ dizinə vuranda Nuroddin qışqırdı.

– Baba, ora dəymə, ağrıyır, qıçım sınıbdır.

– Yox, oğlum, qorxma, sınımamışdır. yəqin çıxıbdır, – bunu deyərək İmamverdi Nuroddinə üsulluca qəçağına aldı və faytona qoydu. Bu halda köç gəlib bunlara çatdı. İmamverdi baba elo ki, Əmiraslan və Gülporidon əhvalatı bildi və onları bir faytonda oturmuş gördü, qozoblonmuş qışqırdı:

– Sizin ağılnız harada idi? Bir tika uşağı köhlən ata mindirib, gecə vaxtı meşəyə buraxmaq olarmı?

Əmiraslan təqsiri boynuna alıb əmisindən üzr istədi. Sonra faytondan düşüb atının dalınca getdi. Gülpəri çalışırdı ki, atasının acığını yatırınsın.

– Ata, acığın tutmasın, bunlar hamısı qoza işidir. Fayton yolda sındı. Sən gəlib çıxmadin...

– Mən nə edim. günortadan bəri çayın o tərəfində körpünün qayrılması gözləyirdim. Səhər sələ gəlib aparmışdı, – deyər İmamverdi cavab verdi.

– Ata, o da qozadan deyilmi? Amma şükür Allaha ki, axır xeyirdir. Nuroddinin qıçını kondə sınıqçı Qara Hüseyno saldırsan, çıxar gedər.

Köç meşədən çıxdı. Bu vaxt Ay da çıxmışdı. Nuroddini, İmamverdi baba faytonun içində bəlişləri düzüb, rahat etmişdi. Axsamdan iki saat keçmiş köç gəlib kəndə çatdı.

Köç gəlib Güllüco kondino çatanda bu kondin ohalisi yatmışdı. Kənd ohli gün batanda yatıb, gün çıxanda da yuxudan durar. İmamverdi baba Güllüconi Nuroddino torif etməkdə səhv etmiş. Gözəl hava, saf su, dağ, bağ, meşə insana başqa bir ləzzət verir. Bu kənd dağın döşündə salınıb, gün çıxan tərəfində yaxşı meyvə bağları və meşə, cənub tərəfində gözəl zomilər və şimal tərəfində gözəl çəmənlər var idi. Dağdan soyuq bulaqlar üzəşəği kəndə sən axırdı. Güllüconin dadlı meyvələri ətrafda məşhurdur. Bu kondin hər evinin qabağında bağdan əlavə, gözəl bağca da vardı. Bu bağçalarda ev sahibləri otirli güllər və çiçəklər ökmüşdilər. Kənddən baxanda dağ döşündə salınmış bir kənd, bir güllüstan şəklində görünürdü. Buna görə də Güllüco adına sahib olmuşdu.

İmamverdi babanın evi kəndin üst tərəfində bir hündür yerə idi. Buradan çox gözəl mənzərələr açılırdı. İmamverdi babanın həyatında iki tikilisi vardı. Biri köhnə daxmə idi, o biri də iki otaq və mətbəxi, qabağı cəvənli tozocə ev idi. Evin qabağı gözəl bir bağca idi. Bu bağca yaxşı meyvə ağacları, otirli gül və çiçəklərlə dolu idi. Bağcandan ortasında, bir soyuq bulaq torpaqdan çıxıb çarhovuza tökülürdü. Bu su ilə İmamverdi baba bağçasını və bostanını sulayırdı. İmamverdi baba bu tozə evin bir otağında Gülpəri və o birində Nuroddin üçün mənzil tədarük etmişdi.

İmamverdi baba bilirdi ki, çıxığı yerinə tez salmaq lazımdır. Hər gəh tez salınmasa, yerinə ot gələr və sonra onu düzəltmək çətin olar. Buna görə külfət bir balaca rahat olan kimi, gecə olmasına baxmayıb, bağbanı Mehdi kişini göndərdi ki, sınıqçı Qara Hüseyni yazmış da olsa, durqubub gətirsin.

Bir azdan sonra Qara Hüseyn gəldi. Bu işi İmamverdi yaşında, qırx ildən artıq sınıqçılıq edən və ətrafda məşhur olmuş bir zat idi.

Qara Hüseyn Nuroddinin qıçını olloşdırib dedi:

– Sağ ayağı diz qapağından çıxmışdır. – Sonra saqqılı ilə ayağı yerinə saldı və qıçın dörd tərəfinə ağac düzüb bərk səndi. Nuroddin ağrıya davam edib əsla sənə çıxartmırdı.

– Yaşasın belə qoçaq uşağ, – deyə Qara Hüseyn Nuroddini torif etdi. Sonra da evdən tapşırı ki, Nuroddinin qıçı üç gün belə qala-

sındır. Hecə torpotmoyun, sonra gəlib özüm açacağam. Bundan sonra üzünü Nuroddino çevirib dedi:

– Ağıllı oğlum, ayağımı heç torpotmo, onda ağrıtmaz və sən də rahat olarsan.

Qara Hüseyn xudahafiz edib gətdi.

Gecədən xeyli keçdi. Amma Nuroddin ayağının ağrısından yata bilmirdi. İmamverdi baba onun yanında oturub keşivini çəkirdi. Amma Gülpəri o biri otaqda xoruldayırdı. Axırda Nuroddin vuxuwa gətdi. Bir də gözünü açanda gördü ki, günəş pəncərədən içəri düşmüşdür. İmamverdi baba Nuroddinin yanına gəldi.

– Sabahın xeyir, oğlum, rahat yata bildinmi? Ayağın ağrıyırmı?

– Azacıq ağrıyır, baba.

– Daxmə, oğlum, Allah qoysa bir neçə günə sağalib duracaqsan və sənə gəzməyə aparacağam. Bir bax, gör hababın nə gözəl bağçası vardır. – Bu sözləri deyib İmamverdi pəncərəni açdı və özü də bayıra çıxdı.

Sübhün təmiz havası, güllərin və çiçəklərin qoxusu otağı atırləndirdi. Quşlar gömgöy budaqlarda oturub oxuyurdular. Pəncərənin ağzında bir tut və bir gilə ağacı bitmişdi. Gilənin budaqları pəncərəyə o qədər yaxın idi ki, ol uzadanda çatırdı. Bu ağacın üstü qırmızı giləslə dolu idi. Quşların bəzisi giləyə bozisi də tut ağacında oturub, gəh oxuyurdular və gəh da balaca dimdikləri ilə tutdan və gilədən qoparıb yeyirdilər. Nuroddin bunlara çox həvəslə baxırdı. Bu quşlardan sorçudan başqa qeyrilərini tanıyırdı. Nuroddin bir də gördü ki, bir ana sorçə ağzında bir güy cücü pəncərənin üstünə qondu və oradan cık-cık səsi gəldi. Nuroddin gözələnə dolandırdanda gördü ki, bir yuvadan dörd dənə sorçə balası başlarını bayıra çıxarıb civildəyirdilər. Anaları uçub yuvanın ağzına qondu. Balaları, sən ağzlarını açıb civiltini bərkidirdilər. Ana sorçə ağzını açıb cücünü birinin ağzına verib uçdu. Bir azdan sonra yenə ağzında cücü yuvasının yanında hazır oldu. Bu dəfə cücünü o biri balasına verdi. Gələndə dəfə üçüncüsünə və sonra dördüncüsünə verdi. Bu qayda ilə ana sorçə balalarına dan daşıyırdı və bir dəfə də olsa nəvəni pozmurdu.

Bu sorçə yuvası və onun içində olan balaların yaşaması Nuroddino bir məşğulə oldu. Bir dəfə balaca sorçələrdən biri yuvadan sürüşüb, uçaraq otağın içinə düşdü. Bu halda İmamverdi baba içəri daxil oldu.

- Baba, indico yuvadan bir sərçə balası uçub içəri düşdü. Onu tut mono ver.

İmamverdi sərçəni tutub Nurəddinə verdi:

- Oğlum, yaxşı öyrətməli vaxtıdır.

- Baba, sərçəni necə öyrədirlər? Mono da öyrət.

- Yaxşı, oğlum, öyrədirəm.

İmamverdi sərçəni Nurəddindən alıb yero qoydu və bir az kənara çökilib müşqurmağa başladı. Sərçə müşquruğu eşidəndə cik-cik etməyə başladı, amma uçub çağırışa gəlmədi. İmamverdi baba dedi:

- İndi bu toxdur, ona görə mono qulaq asmır. Qoy bir az ac qalsın, o vaxt müşquranda uçub gələcəkdir. İndi, oğlum, gəl sərçənə üçün mənzil qayıraq.

İmamverdi baba bunu deyib rəfdən bir boş tütün qutusu və bir qədar pambiq götürdü və Nurəddinə verdi:

- Bu da sərçənin evciyi.

Nurəddin sevinib sərçəni qutuda rahat etdi.

- Baba, sərçəm acanda nə verirəm?

- Çörək çeynoyib ver, tut ver, amma bunlardan yaxşısı cücüdür.

Mən bağçamızdan tutub gətirirəm.

Bu halda, Cəfər olıno podnos, içində çay-çörək, şərə batırılmış təzə inək yağı içəri daxil oldu. Çayı Nurəddinin qabağına qoyub halını soruşdu və dedi:

- Ağa, bu gün mən evə qayıdıram, nə qulluğun varsa, buyur.

Nurəddin dedi:

- Mondon Bahara salam-dua yetir, amma ayağımın çıxmağını demo, ürəyi xarab olar və bir də mümkün olsa, mənim şəkil dəftərlərimi və rəng qutumı göndərərsiniz. Gələndə almışdım ki, burada şəkil çəkəm. Yadımdan çıxıb qalıbdır.

- Baş üstə, ağa, özüm adam tapıb göndərəm, hələ ki, xudahafiz.

Allah sənə tezliklə şafə versin. - deyər Cəfər gətdi.

Üçüncü gün Qara Hüseyn gəlib Nurəddinin ayağını açıb dedi:

- İndi, oğlum, ayağın yaxşıdır, daha sarımayacağam. Ancaq bir müddət gorək üsullu dolanasan. Atılıb-düşməyəsən. Bir-iki gün evdən çıxma. Yavaşca-yavaşca evdə göz. Eyvanda otur, habanın bağçasına tamaşa eylə, sonra sənə bağına gəzməyə aparacağam.

Qara Hüseyn xudahafiz edəndə İmamverdi baba ona pul verdi. Amma o qəbul etməyib dedi:

- Mən heç vaxt pul qəbul etmərəm. Hələ sənə dostluğum dursun, Nurəddinin atası mənə çox yaxşılıq edibdir. O yaxşılığın əvəzində mən ona heç bir şey etməmişəm. İndi hərəcumu verirəm, artıq bir şey cəmirəm.

Qara Hüseyn gedəndən sonra İmamverdi baba Nurəddinin başını sıgallayıb dedi:

- Görürsən, oğlum, yaxşılıq nə gözəl şeydir. Atanın yaxşılığının əvəzini övladına edirlər. Bax, oğlum, bu əyləşdiyin evi atanın köməliyi ilə tikdimişəm. İndi mən də bunu və qabağındakı bağçanı vəsiyyətimə etmişəm ki, sənə verilsin. Bunu bu kənddə hamı bilir. Mən öləndən sonra bunlar sənindir. Bunların Gülpəriyə daxli yoxdur.

Gülpəri pəncərənin qabağından keçərkən bu sözləri eşidib dedi:

- Ata, o nə şeydir ki, mənə daxli yoxdur?

- İçəri gəl deyim.

Gülpəri gəldi, İmamverdi baba dedi:

- İndi Nurəddinə vəsiyyətim ediram ki, bu oturduğu ev və qabağındakı bağça onundur, sənə daxli yoxdur. Bu vəsiyyətim sənə deyirəm, qızım, bunu əmələ gətirərsən. Özün də yaxşı bilirənsən ki, bunlar onun atasının pulu ilə tikilmişdir.

Gülpəri dedi:

- Ata, əmrini yerinə yetirməyə hazırım. Ancaq mənim də sənədən bir təvoqqəm var.

- Söylə, qızım, görün nədir?

- Mən söyləməyəcəyəm, Əmiraslan söyləyəcəkdir.

- Mənim Əmiraslanla heç bir işim ola bilməz. Bunu özün də bilirənsən. Bir də siz bura gələndən bəri, o, Nurəddini yoxlamağı oldu bahana edib, bura tez-tez gəlməsin, yoxsa qovaram.

- Ata, elə iş etmə, bu gün o sənədən bir şey təvoqqə edəcəkdir. Onun təvoqqesini qəbul et, çünki, mən də o təvoqqəyə şərikəm.

- Yəni deyirəm, Əmiraslanla mənim heç bir işim ola bilməz.

- Onda nə etməli, sənəz olacaqdır, mənə bağışla.

- Gülpəri, açığ danış, görün nə istəyirsən?

- Bu gün Əmiraslan sənə mənim üçün elçi düşəcəkdir, sənəni razılığını istəyirəm.

- Heç vaxt!

- Onda sənəz olacaqdır!

– Nə qədər sağ varam, bu iş baş tutmaz.

– Baxaraq! İndi də mən balaca qız deyiləm ki, iyirmi beş yaşında, hər ıxtıyarı öz ölümdə bir arvadam. Mən dedim ki, bu iş, ata izini ilə olsun, son istomirson, daha toqşır mondon götürüldü. Tovəqqə edirmən ki, bir də mənim işimə qarışmayasan.

Bunu deyəndən sonra Gülpəri hirsle qapını vurub çıxdı. İmamverdi baba kürsüyə çöküb, başaşağı xeyli fikrə gətdi.

Bir azdan sonra Əmiraslan gəldi. İmamverdi baba o biri otağa keçdi, orada iş nə yerdə qaldığını Nuroddin bilmədi. Ancaq oradan İmamverdi babanın çıqırığı gəlirdi.

Bu ittifaqdan üç gün keçmiş, Gülpəri atasından izinsiz, kobinini kəsdirib Əmiraslanın gəlini köçdü.

Gülpəri gətirdiyi şeylərin hamısını özü ilə bərabər apardı.

Gülpəri Nuroddinin İmamverdi babanın yanında qalmasına məncə olmadı. Nuroddin bu işə çox şad idi, çünki Gülpəri buraya gələndən sonra onunla mehriban rəftar etməyi atıb, əvvəlki kimi pis dolanırdı. Qızının belə itaətsizliyi İmamverdiyə artıq dərəcədə təsir etmişdi.

Nuroddinin ayağı təmiz sağalmışdı. Hər gün İmamverdi baba ilə gah bağçada bal arısına tamaşa etməyə məşğul idi, gah da ipəkurduna tut yarpağı daşıyırdı, gah da meyvə bağına gedib İmamverdi baba ilə meyvə dərirdi. Ya da çayda balıq tuturdu və hurada çimirdi, gah da meyvəyə gedib moruq, göbəkək yığırdı. Haraya gətirirdi, sərçəsinə də özü ilə aparırdı. İmamverdi baba sərçəni qırmızı rəngə boyamışdı. Ona görə Nuroddin ona Qızılca adını qoymuşdu. İndi Qızılca elə öyrənmişdi ki, Nuroddin haraya gətirirdi, sərçə də çağırılmamış, öz-özünə uçub onun dalınca gedirdi.

Hər həftə şənbə günləri Güllüce kondində bazar olardı. Bu günləri ətraf və əknafda sakin olanlar tökülüb bazara gələrdilər. Kimi mal almağa, kimi mal satmağa gəlirdi. İmamverdi baba da hər şənbə Nuroddin ilə bazara çıxardı. Nuroddinin məktəb paltarını cümləninə nəzorini özüne çəlb edirdi, ololxüsüs kond uşaqların...

Nuroddin İmamverdi babanın yanında çox gözəl vaxt keçirirdi və şükür edirdi ki, Gülpəri onu özlə ilə aparmadı. Şəhərin natəmiz havasından saralıb heyvaya dönən Nuroddini bir ayın ərzində tanımaq olmurdu. Əta-cana gəlib özü ilə kimi qızarırdı. Əfsus ki, zavallı Nuroddin üçün bu xoşbəxtlik çox çəkərdi. Gülpəri orə gedəndə öz razılığı və Nuroddinin razılığı ilə onu atasının yanında qoymuşdu.

Amma indi nədənsə fikrini dəyişirib. Nuroddini öz yanına aparmaq istəyirdi. Lakin İmamverdi baba əslə razı olmurdu. Buna görə də hər gün ata və qız arasında bu barədə qovğa vardı. Bu işə Nuroddino çox təsir edirdi. Axırda Nuroddin dedi:

– Baba, daha Gülpəri ilə dalaşma, mən razıyam. Onun yanında olanda nə olar? Qoy gedim, yəno hər gün sənin yanına gələrom.

İmamverdi baba, istər-istəməz razı oldu. Nuroddin də Əmiraslanın evinə köçdü. Az bir müddətdə Əmiraslan Gülpərinin olındığını öndəki pulunu gah yalvarmaq və gah da qorxutmaq ilə alıb qumara, kefo tələf etdi. Əmiraslan elə bilirdi ki, Gülpəri Hacı Nəsrinin dövlətindən lazımcına yükünü tutubdur. Amma onun əliboş olması tezliklə məlum oldu. Bu cəhətə Əmiraslan gündə Gülpəri ilə dalaşmaq etməyə başladı. Gülpəri işi bu halda gördükdə neçə müddətdən bəri üroyində Nuroddinin dövləti barəsində bəslədiyi gizli fikri açıb Əmiraslanı söylədi və ondan bu işə çarə istədi. Əmiraslan çox şad olub dedi:

– Hərgah İndiyə kimi bunu mənəndən gizlətməseydin, çoxdan çarə tapmışdım. Yəno də taparam. Sənin işin yoxdur.

Nuroddin elə bilirdi ki, hər vaxt istəyə, İmamverdi babanın yanına gedə bilər. Lakin bu fikrin yanlış olması cəzəsi günü ona məlum oldu. Bu tərəfdən də Gülpəri və ololxüsüs, Püstə qarı yazıq uşağa göz verib, işıq vermirdi. Ancaq Əmiraslan öz fikri cəhətinə Nuroddinlə mehriban dolanıb onu yanından iraq qoymayırdı. Haraya gedirdi özü ilə aparırdı. Bir dəfə Əmiraslan Nuroddini götürüb bağına gəzməyə apardı. Orada onu giləs ağacına çıxardı ki, giləs dərşin. Nuroddin giləs ilə utoyini doldurub aşağı düşmək istədikdə Əmiraslan dedi:

– Nuroddin, o olinlə iudduğun budağın başında gör nə çox giləs var, çıx o şaxə sındır. Eloco evimizə aparaq.

Nuroddin dedi:

– Budaq nazikdir, qorxuram sına.

– Bos son deyirdin, mən qorxaq deyiləm. O budaq mən yekəlikdə adamı götürür.

Bu sözlərdən Nuroddin qeyrətə gəlib yuxarı dırmaşdı. Ağacın başına çatdıqda, budaq şaqilliklə ilə sınıb yərə düşdü. Amma Nuroddin

iki budaq arasında porçım olub ölümündən xilas oldu. Nuruəddin aşağı düşəndə Əmiraslan sınıq budağı çiyinə götürüb dedi:

– Gedək, Nuruəddin, Allah bu səfər soni ölümündən qurtardı, – bunu deyib qohqəho ilə güldü.

Nuruəddin Əmiraslan “bu səfər” deməsinə və gülməsinə təəcüb etdisə də onun fikrini anlamadı.

O bir gün Əmiraslan Ceyranbasanı çullayıb dedi:

– Nuruəddin, atımızı apar həm çayda sula və həm də bir az goz.

Nuruəddin razı olmayıb, dedi:

– Mən Ceyranbasandan qorxuram. Onu heç vaxt minməyəcəyəm.

– Axır ki, qorxaqlığını boynuna aldın. – Bunu deyib Əmiraslan atın belinə sıçradı.

– Elo isə gol torkimə min, gedib çayda çimək.

Nuruəddin çimməyi çox sevirdi. Ona görə də tez razı oldu.

Çayda Əmiraslan soyunub atı mindi və suyun dörin yerinə salıb bir neçə dəfə üzdüdü. Sonra üzünü Nuruəddinə tərəf tutub dedi:

– Hərgah qorxmursan gol səni də mindirir.

Nuruəddin razı oldu. Əmiraslan Nuruəddini ata mindirib, noxtanın ucundan yapışdı. Əmiraslan atı lap dörin yərə salıb bir neçə dəfə üzdüdü. Bir dəfə at dörin yərə düşəndə qoflötən ipi çəkdi, at burxulub Nuruəddini üstündən saldı. O, suya batdı və bir neçə saniyədən sonra suyun üzünə çıxıb üzməyə başladı. Hərgah bu domdə Nuruəddinin nəzəri Əmiraslanı düşsəydi, onun gözələrindən parlayan odu və üzündə zühur edən acığı görürdü. Nuruəddin üzüb kənara çıxanda Əmiraslan soruşdu:

– Bu üzməyi haradan öyrənmisən?

– İmamverdi baba öyrətmişdir. Sizə gəlməmişdən əvvəl hər gün çayda çimirdik. İndi İmamverdi baba azarlamışdır.

– Onu haradan bilirsən, yoxsa qaçib getmisən?

– Xeyr, dünən bağbanından eşitdim.

– Yəno deyirəm ki, sonin onun ilə osla işin olmasın. Tez ol geyin, gedək.

Nuruəddin Əmiraslanı acıqlı görüb dimməz–söyləməz tezcə geyindi. Yol uzunlu Əmiraslan fikirdə olub bir kəlmə söz demədi. Əmiraslan bu ittifaqdan sonra yəno öz pis fikrindən əl götürməyib, Nuruəddini tələf etməyə tezcə hiylə axtarmağa başladı. Nuruəddin isə başına gələn xataları qəza işi bilib, Əmiraslandan şəkəlməyirdi. Ancaq bir ittifaq onu şəkko saldı. Bir dəfə Əmiraslan onunla bazardan evə qayıdanda

yolda çəpər üstündə bir gürzəni qıvrılıb yatmış gördülər. Əmiraslan dedi:

– Nuruəddin, gör nə gözəl koramal balasıdır. Tut, aparıb kirmimizə verək yesin. Qorxmə, koramalı'nın zəhəri yoxdur, adamı vurmaz.

– Mən də bilirmən zəhəri yoxdur. Ancaq o koramal deyil, gürzədir.

– Yox, sən tanırmısan, koramaldır.

– Koramalı'nın başı sarımtıl olur, elə qara rəngli olmur.

– Onu səno kim deyibdir?

– İmamverdi baba, neçə dəfə bağçada koramalı mənə göstərirdi.

Əmiraslan qohqəho ilə gülüb dedi:

– Koramaldan qorxursan, ona görə də ilan böhanə götürürsən.

Nuruəddin bir söz deməyib, olındakı ağacla tez ilanın başından vurub öldürdü.

– İndi bax, gör ilandır, ya koramaldır.

Bu halda yol ilə gedən iki adam bunu baxıb dedi:

– Əlbəttə, ilandır, özü də gürzədir.

Adamlar gedəndən sonra Əmiraslan ilanın o yan–bu yanına baxıb dedi:

– Düzdür, mən səhv edirdim, bu koramal deyil. İlan koramala çox oxşayır, ona görə səhv etmişəm.

Nuruəddin ona cavab verməyib, ancaq fikrindən bunu keçirdi:

– Səno qulaq assaydım, indiki meyitim bu yol üstündə qalmışdı.

Bu ittifaqdan sonra Nuruəddin Əmiraslandan şəkəlmə, sərvaxt dolanmağa başladı.

Bir dəfə Nuruəddin sərvaxsini götürüb bağçada oynamaq bəhanəsi ilə qaçıb İmamverdi babanı yoxlamağa getdi. İmamverdi baba döşəkə yatırdı, azardan çox zəif düşmüşdü. Yazıq kişi Nuruəddini qucaqlayıb, sevindiyindən ağladı. Nuruəddin də başına gələn hadisələri nağıl etdikdə, İmamverdi babanın üzündə təşviş artırdı. Nuruəddin axırıncı ilan fəqərəsini¹ nağıl etdikdə, İmamverdi baba daha səbir edə bilməyib, zəif səsi ilə bəlo qışqırdı:

– Yox, daha soni orada qoymaq olmaz. Mən azarlıyam, durmağa təqətim yoxdur, səni o iki şeytanın şərindən mühafizə etməyi bacarmıram. Oğlum, gərək tezliklə şahərə Baharın yanına qayıdasan. Yoxsa tələf olarsan. İndi get, mən də görüm nə çəro tapıram. Ancaq sərvaxt ol, Əmiraslanın sözüə osla inanma.

¹ Əhvalatın

İmamverdi baba Nureddini qucaqlayıb öpdü. Zavallı kişinin gözlerindən yaş dolu kimi yağıb, ağ saqqalını islatdı.

Nurəddin çox qəmgin evə qayıdırdı. Yol uzunlu başına gələn qəza-qərdordən fikir edirdi:

– İndi anlayıram ki, Əmiraslan nə məqsəd ilə mənə gah uca nazik budığa çıxardmış, gah dərin suya salmış və gah da ilanı koramal adına olimlə tutdurmuş. Bəli, mənim ölməyimi istəmiş. Ancaq burasını anlamıram ki, mən ona nə etmişəm ki, mənim ölümümü istəsən və bundan ona nə mənfəət ola bilər. – Bu bərədə fikirdə ikən Baharın bu sözü yadına düşdü: "Qorxma, ağam, nə qədər sən sağsan, Gülpəri sənə bir qəpiyyə də ol vura bilməz". – Demək ki, mən ölsəm, mənim Gülpəriyə düşəsindir. Əlbəttə, belədir, bu sadə fikri mən indiyə kimi niyə anlamamışam?!

Nurəddin evə qayıdanda, həyətdə Əmiraslana rast gəldi.

– Haradan gəlirsən?

– Bağçadan gəlirəm. – deyən Nurəddin cavab verdi və qızarıb başını aşağı saldı, çünki Nurəddin ömründə əvvəlinci dəfə idi ki, yalan deyirdi. Bunun halətindən yalan deməyini duyub Əmiraslan acıqlı yenə soruşdu:

– Düzünü de görüm, harada idin?

– İmamverdi babanı yoxlamağa getmişdim.

– Sən nə cürət edib mənim ömrümdən çıxırsan? – Əmiraslan bunu deyib qışqırdı və Nurəddini çəməq ilə döyüb, anbara saldı və ağzını kilidləyib getdi.

Bu ittişəqdan iki gün sonra İmamverdi babanın iflic azarından dili tutulmaq xəbəri gəldi. Gülpəri və Əmiraslan cəld geyinib getdilər, amma Nurəddini aparmadılar. İlan fəqərəsindən bəri Əmiraslan Nurəddinlə məhrəban dolanmağı bilmərrə buraxıb, hər bir cüzi şeyi bəhanə edərək, onu tez-tez döyüb anbarda dustaq edirdi.

Gecə Əmiraslan ilə Gülpərinin söhbətindən Nurəddin anladı ki, İmamverdi babanın dili tutulubsa da hələ ölüm halətə yoxdur. Bu xəbərdən Nurəddin şad olub öz-özünə dedi:

– Yox, Əmiraslan məni öldürsə də səhər sübhədən qaçıb babamı yoxlamağa gedəcəyəm.

Bu fikir ilə Nurəddin yatdı. Nurəddin Püsto nəno ilə bir otaqda yatırdı. Səhər gözələrini açanda gördü ki, Püsto nəno otaqda yoxdur. Bundan şad olub cəld geyinməyə başladı. Sonra sərçəsini götürüb

bağçaya girdi ki, gizlinca bağ arası İmamverdi babagilə getsin. Nurəddin nar koluna çatdıqda, qəflətən onun daldından Əmiraslan ilə Gülpərinin səsini eşitdi. Cəld və üsulluca kolun içinə girib gizləndi. Əmiraslan Gülpəriyə deyirdi:

– Sənə yenə deyirəm ki, zəhər verməkdən başqa çarə yoxdur.

– Yazıq baba, bu zalımlar sənə zəhər vermək istəyirlər. Yox, qoymaram, nə yaxşı oldu ki, bunların fikrini bildim.

Nurəddin bu fikirdə ikən Əmiraslan başladı:

– İndi yaxşı fürsətdir. Əminim dili tutulub, xəstəlikdə yatır. Bahar da ki, uzaqdadır. Kimə nə gərəkdir ki, Nurəddin nə azardan ölsün.

Bu sözləri eşidəndə Nurəddinin rəngi qaçıb tülkləri bız-bız oldu.

Yazıq uşaq qorxusundan nəfəsini içinə elə çəkmişdi ki, deyəsən biruh idi.

Gülpəri dedi:

– Yox, Əmiraslan, bunu bacarmayacağam. Mən deyirəm ki, bu işdə öldürmək olmasın.

– Elə isə heç çarəsi yoxdur. Nə sərət ilə, nə zakon ilə Nurəddin sağ ikən onun malını sənə vermək olmaz. İndi ki, sən bacarmırsan, mən bacaram. Qulaq as, gör bu fikir necədir?

– Nurəddini göndərəcəyəm ki, həyətdə quyudan su çəksin. Özün də bilirən ki, quyunun dərinliyi qırx arşından artıqdır. Nurəddin su çəkdiyi halda daldan itələyib quyuya salacağam. Hamıya deyirik ki, quyudan su çəkdiyi yerdə özü düşüb boğulmuşdur. Hərgah razısansa da, bu axşam omələ götürüm.

Gülpəri bir doqıqaya kimi dayanıb cavab vermədi. Bu bir doqıqo Nurəddinə bir il göründü və üroyindən keçirdi ki, hərgah Gülpəri bu omərə razı olmasa, bütün mənə etdiyi zülmü yaddan çıxarıb ömrümün axırına kimi onu öz anam kimi sevməyə söz veriorəm.

– Razıyam. – deyən Gülpəri cavab verdi.

Əmiraslan dedi:

– Onda gədək. Mən səni omimin yanında qoyub axşam evə qayıdaram. Sən də gecə orada qalarsan. Daha heç kəsin sənə gümanı gəlməz.

Əmiraslan və Gülpəri getdilər. Bir azdan sonra Nurəddin koldan çıxdı. O yan-bu yana baxıb qorxa-qorxa yola düşdü.

– İndi daha mən İmamverdi babanın yanına niyə gedim. O özü ölüm halında ikən mənə bu zalımların ölündən necə xilas edə bilər?

Yox, yox, qaçıb özümü Bahara çatdırmaqdan başqa bir çarə yoxdur.
– Bunu deyib Nurəddin sürətlə meşəyə tərəf üz qoydu. Ancaq meşəyə girib gözdən itəndə bir az ürəyi sakit oldu.

– Hərğah yolu azmasam, axşama kimi gəlib şəhərə çataram.

Nurəddin meşə ilə iki saata qədər gedəndən sonra bir çaya rast gəldi. Gecə güclü yağış yağdığına görə çayda su çox idi. Nurəddin dayaz bir yer axtarıncə gəlib bir yerə çatdı ki, orada bir uzun ağac sınıb körpü kimi çayın üstünə düşmüşdü. Nurəddin bu ağacın üstü ilə keçdiyi zaman ayağı sürüşüb çaya düşdü. Bu yerdə çay xeyli dorin və kənarları da hündür idi. Nurəddin qol atdı ki, üzsün. Gördü ki, palıtları üzmək çox çətindir. Bir neçə dəfə batıb çıxandan sonra bir salınmış şax olına keçdi. Bu şaxdan tutub, hulanlıq su ilə islanmiş halda, papağını itirmiş konara çıxdı və bihüş bir halda xeyli uzanıb qaldı. Bir az rahat olandan sonra Nurəddin paltasını çıxarıb suyunu sıxdı və günün qabağında sərdi ki, qurusun. Paltarı quruyandan sonra geyinib çayaşağı xeyli getdi ki, bəlkə papağını tapsın, lakin nə ondan, nə də sərçosindən ki, suya düşəndə çiyində oturmuşdu, bir əsər tapmadı. Bunlardan əl çəkib yenə şəhərə getməyə başladı. Ancaq bu səfər yolu azıb meşədən çıxıb bilmədi. İki saat, üç saat dolanıb yenə homin yerə çıxırdı. Bununla belə cürətlili uşaq, yolu tapıb meşədən çıxmaqdan ümidini kəsmirdi. Axırda gün batan zaman, Nurəddin yolu tapdı və bir qədər gedəndən sonra yoldan bir az kənar bir şaxlı-budaqlı ağac tapıb üstünə çıxdı ki, orada gecə yatсын. Yaxın budaqları əyib yarpaqların arasında Nurəddin özünə ycr qayırdı və çox uşaqları olduğunu görə ac və susuzluğa baxmayıb, tez yuxuya getdi. Gecənin bir vaxtı heybətli bir səsdən Nurəddin diksinib qalxdı və az qaldı ki, ağacdan yıxılısın. Zavallı uşağın ürəyi elə atlanırdı ki, deyəson bu saat partlayıb çıxacaqdır. Bir azdan sonra yenə səs təkrar oldu. Ancaq bu səfər Nurəddin qorxmıyıb dedi:

– Bayquşdur, ulayır. O vaxt kəndə gedəndə də bizi qorxutdu.

Bu ittifaqdan sonra daha Nurəddin yata bilmədi. Bütün bədəni ağrıyırdı. Gecənin qararılığı, meşənin vahimosi yalnız uşağa deyil, hətta böyük adama da qorxu hissi getirirdi. Amma Nurəddin bu halətə şükür edirdi:

– Hərğah Əmiraslan ilə Gülpərinin danışıgım eşitməsoydi, indi meyitim qırx arşın quyunun dibində idi. Ah, birçə özümü Bahara çatdırısaydım, ürəyim sakit olardı.

Nurəddin fikrə getdi. Bütün keçmiş gözünün qabağında bir-bir gəlib keçdi. Budur, balaca uşaqdır. Ata-anası ona hər gün bir şey bağışlayırlar ki, onu şad etsinlər. Budur, əvvəlinci dəfə məktəb formasını geyib məktəbə gedir, anası onu qucaqlayıb şirin-şirin öpür və sevindiyindən ağlayır... Ah, o gözəl günlər nə tez keçdi... Qara günlər başladı. Anası öldü, Gülpəri gəldi. Atası öldü, İmamverdi gəldi. Sonra Bahar... Köç... Əmiraslan... Yenə İmamverdi... Yenə Əmiraslan... Gülpəri... Püsto qar. Qəm və qüsse, zavallı yetimin ürəyini elə aldı ki, daha səbir eləməyib hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Bu ağlamaq Nurəddinin ürəyini boşaldıb sakit etdi. Bir azdan sonra Nurəddin yenə yuxuya getdi. İkinci dəfə Nurəddini qarğalar yuxudan oyatdı.

Dəmo Nurəddin yatan ağacın başında bir qarğa yuvası varmış. Sübh vaxtı ana qarğa balaları üçün yem dalınca uçanda qofloten ağacda bir qaraltı gördü. Qarğa əvvəl səssiz, budaq-budaq atılıb diq-qət yetirdi ki, görsün bu qaraltı nodir. Elə ki, düşməni olan insan olduğunu yəqin etdi, bir elə qarlıtı saldı ki, bir-iki dəqiqənin ərzində meşənin qarğalarını səsəsinin başına cəm etdi. Küməyə gələn qarğalar bunun səsinə sus verib elə qarlıtı saldılar ki, deyəson bu saat meşəni dağıdacaqlar.

Nurəddin əvvəl gözəlirini açanda harada olduğunu bilmədi. Sonra huşu özünə gəlib ağacda yatdığı yadına düşdü. Nurəddinin torpən-məsi qarğaların qarlıtımasını artırdı. Ələlxüsus ata və ana qarğa Nurəddinin başı üstünü alıb elə hoşir saldılar ki, deyəson bu saat onu dimdikləyib yerə salacaqdılar. Nurəddin işi belə görəndə ağacdan cəməyə başladı. Qarğaların səsinə yol ilə gedən bir qoca dilənçi oraya gəldi. Nurəddin bunu görüb, ağacdan düşmək istəmədi. Yolçu dedi:

- Oğlum, quşun yuvasını dağıtmaq günahdır.
- Mən yuva dağıtmıram əmi, – deyər Nurəddin cavab verdi.
- Bos bu səhər ertəsi orada nə qayırsan?
- Mən bu gecə burada yatmışdım.
- Nə üçün ağacda yatmışdın, oğlum?
- Gündüz yolu azıb meşədə qaldım, onun üçün burada yatmışdım.
- Ağacdan düş, oğlum, mən səni evinizə apararam.
- Nurəddin bu təklifdən qorxub titrəyə-titrəyə belə cavab verdi:
- Mənim evim yoxdur, əmi. Mən atasız-anasız bir yetiməm.

Dilənçi Nurəddinin titrəməsini görüb dedi:

– Məndən qorxma, oğlum, mən də əlsiz-əbasız bir qoca yolçu-
yam. Kəndlərdə dilənirəm. İndi şəhərə gedirəm.

Dilənçinin açıq üzündən və məhrəban danışığından Nurəddin
ürəkənib düşdü.

– İndi söylə görüm, oğlum, sən kimdən və haraya gedirsən?

– Əmi, acından ölürəm. qabaqca bir şeyin varsa ver yeyim, sonra
ohvalatı səno nağil edərdim.

Dilənçi dağarcığından bir qədər quru çörək və soğan çıxarıb
Nurəddinə verdi. Nurəddin alıb şirin-şirin yeməyə başladı. Nurəddin
ömründə heç bir xörək belə ləzzət verməmişdi.

Aclığını bir qədər rəf edəndən sonra Nurəddin bolalı başına
gələn hadisələri tamamilə dilənçiyə nağil etdi.

– Əmi, mənə evimizə çatdırsan, Bahar səno hər nə istəsən
verər, – deyər Nurəddin dilənçiyə yalvardı.

– Qorxma, oğlum, səni aparıb evinizə verərəm. Ancaq görək
səbir edəsən. Sizin şəhər buradan xeyli uzaqdır, pul da yoxdur ki,
vaqon ilə gedək. Buranın iki yüz verstliyində bir böyük şəhər var.
Orada mənim bir qohumum var. Onun yanına gedərik, bəlkə oradan
pul tapdıq. İndi gedək.

Bu halda dilənçinin nəzəri Nurəddinin paltarına düşdü:

– Yox, belə yaramaz görək üstünü dilənçi üstünə oxşadaq. –
bunu deyən yolçu, qoltuğundakı köhnə paltarı ki, ona Allah payı ver-
mişdilər, Nurəddinə geyindirir və bir cındır yaylıq ilə başını örtür.

– Ho, indi hazırsan, gedək.

Hər ikisi yola düşdü. Dilənçi paltarı Nurəddini elə dəyişirmişdi
ki, onu tanımaq mümkün deyildi. Yol ilə bir saata qədər getmişdilər
ki, daldan çaparaq bir atlı göründü. Nurəddin dönüb haxında canına
titrəmə düşdü.

– Əmi, bu gələn Əmiraslandır. Məni axtarır. Durma qaçaq.

Nurəddin qaçmaq istədikdə, dilənçi onun əlindən tutub qoymadı.

– Ağlısız, nə etmək istəyirsən? Elo yaramaz. Qorxma, o səni bu
paltarda tanıya bilməz.

Əmiraslan bunlara çatıb qocadan soruşdu:

– Kəsi, bir on yaşında, o yanındakı boyda; başında nişanlı papaq,
oynımdə boz mahuddan paltar, boynu yaşıl məxmər paltolu uşaq
gördünmü?

– Yox, ağa, görmədim. Budur novəm ilə səhər ertədən bu yol ilə
gedirik, amma elə uşağa rast gəlməmişik.

Əmiraslan bir az fikrli dayanıb atın başını geri döndərdi və qam-
çılایb gözənd itdi. Nurəddinin ancaq indiki ürəyi sakit oldu.

– Əmi, nə yaxşı ki, paltarımı dəyişdin, yoxsa Əmiraslan mənə
öldürüb, bu məşəyətə atacaqdı.

Dilənçi dedi:

– Oğlum, indiki görək adını da dəyişdirəson, çünki Əmiraslan sənin
itməyini yəqin divana molum edəcəkdir. Hərgah səndən sual etisələr
ki, kimdən, adın nədir, de ki, Ələddindir və özüm də dilənçiyəm,
anladınmı?

– Bəli, haba, anladım, – deyər Nurəddin cavab verdi.

Günortaya bir saat qalmış, məşəyət qurtaracağında, Cənnətli ilə
Nurəddin ocaq qalayıb, məşəyət yığıqları gəbəloyi bişirib, dadlı
moruq ilə yeməyə başladılar. Nəhərdən sonra uzanıb bir qədər rahat
oldular. Axsama bir saat qalmış yolçular gələn şəhərə çıxdılar və
gəca orada qalıb, şəhər yola rəvan oldular. Kəndbəkənd dilonə-
dilonə, on iki gündən sonra yolçular gələn Cənnətli deyən böyük
şəhərə çatdılar.

Bədəninin və üst başının çirkindən və pasından, indiki gözəl və
zərif Nurəddini tanımaq olmazdı. Zavallı uşaq, qızdırma azarından
yeni qalxmış adam kimi ayaq üstündə dayanma bilmirdi.

Cənnətli Nurəddin ilə bərabər beş gün qohumunu axtardı, amma
gördüm deyən olmadı. Axırda bir adam, iki ay bundan əqdəm öldü-
yünü və heç bir şeyi olmadığına görə camaat pulu ilə basdırıldığını
onlara xəbər verdi. Bundan ümidləri kəsildi.

Bir dəfə Cənnətli xəstə olduğuna görə onunun bir tinində otu-
rub Nurəddini dilənəməyə göndərdi. Nurəddin indiki kimi heç vaxt
ol açıb dilənəməmişdi, çünki qoca həmişə özü dilənib yığırdı. Bir-
iki küçə dolandısı da Nurəddin həyə edib bir kosa ol uzada bilmədi.
Bu tərəfdən də əlibəş qayıtmağa qocadan xəcalət çəkirdi. Axırda
Nurəddin bir geniş küçəni keçərkən, ayağı bürəyib yıxıldı. Bu halda
daldan fayton içində bir adam iti gəlirdi. Faytonçu atları saxlaya bil-
məyib Nurəddini basdırdı. Bunu görək adamlar qışqırıb yüyürüş-
dülər. Nurəddini hərəkətsiz və qan içində gördükdə birisi dedi:

– Yazıq dilənçi öldü.

O birisi dedi:

– Hər gah zorforli yerindon basılmayıbsa heç zad olmaz. Bu halda adamlar geri çökilib Rəhimə tozım etdilər.
– Boş-boş danışmaq darsa, bu yazıq uşağa kömək vermək yaxşı deyilmə, cəld götürüb bunu faytona qoyun.

Bir neçə adam Nuroddini götürdülər və Rohimin faytonuna qoydular. O da minib dedi:

– Tez sür evə!

Evə çatan kimi Rohim şəhərin məşhur cərrahım çağırırdı. Həkim Nuroddini soyundurub hər yerinə baxdı. Sonra yaralanan yerlərini yuyub sarıdı və dedi:

– Qorxulu yarası yoxdur. Beş-on günə kimi sağalıb durar. Ancaq uşağın özü çox zəif və bədəni də çox çirklidir. Bunlara öləc etməlidir. Hələliyə nə hamıma göndərmək və nə də vannaya salmaq olmaz. Ancaq yerinin içində bulud¹ və sabun ilə bədəni təmizləmək lazımdır.

Həkim gedəndən sonra Rohim, arvadı Rohimoni çağırıb dedi:

– Arvad, evə qayıdarkən bu uşağı hasırın ölümlə salmışam.

Bu halda Nuroddin gözünü açıb tövçüb ilə uşağına baxırdı və harada olduğunu anlamırdı. Rəhimə onun başını sığallayıb dedi:

– Oğlum, adın nədir?

Rohim dedi:

– Arvad, hələ o lazım deyil, uşağın çox zəifdir, danışdırma. Tez ol istəyir, sabun və bulud hüzür et. Uşağın bədəni yumşaq lazımdır. Həkim belə ömrə edibdir.

Qulluqçu bunları hazırlayıb uşağı soyundurub yumşaq məşgul oldular. Rəhimə Nuroddinin boynundan parçaya tikilmiş bir dua çıxartdı. Bu duanın parçası həm çirklə və həm də köhnə olduğundan bunu təzə parçaya tıkmək məqsədilə çırdı. İçindən bir balaca kitab çıxdı.

– Kişi, gör bu nədir, – deyərək Rəhimə kitabı Rəhimə uzatdı. Rəhimə ona baxıb dedi:

– Şükür olsun, axırda tapdım. – Sonra üzünü uşağına tərəf tutub dedi:

– Sənin adın Nuroddindir, oğlum?

– Bəli, – deyərək Nuroddin zəif səsə cavab verdi.

Bunu eşidən Rəhimə soruşdu:

– Kişi, sən bunun adını harıdan bildin?

– Rəhimə, bu uşağın axtardığımız, Hacı Nəsrin oğlu Nuroddindir. Bu olımdakı də sona nəğil etdiyim "Gülüstandır".

– Bunu Allah bizə övlad göndərmişdir.

– Afərin Rəhimə, yaxşı anlamısan, – deyərək Rəhimə Rəhimənin sözünü təsdiq etdi. Rəhimə və Rəhimə Nuroddini yuyub qurtardı. Nuroddin rahat olub yuxuya getdi.

Rəhim, Nuroddinin atası mərhum Hacı Nəsrinən aldığı puldan maye tutub ildən- ilə alışı-verişinin dairəsini artırmışdı. Sonralar dəri alışı-verişinə girmişdi. İşinin xətrini üçün Buxaraya köçmüşdü. Orada dəri alışı-verişindən əlavə ipək işinə də girmişdi. Üç-dörd ilin ərzində Rəhimin işi tutub yaxşı qazanmışdı, ancaq övladları qırıb və vərososiz qalmasına görə özünü xoşbəxt hesab etmirdi. Axırda arvadını təkdi və təkliyini görə, altı ay idi ki, almalsını alıb, satmalsını satmışdı; Rəhimənin vətəni olan bu şəhərə köçmüşdü. Burada işi rast gətirib, tərəqqiyə başlamışdı.

Həkim təyin etdiyi vaxtdan da irəli Nuroddin sağalıb ayağa durdu. Rəhimə və Rəhimə Nuroddindən bu dilənçilik halına düşməyinin səbəbini ancaq indi soruşdular. Nuroddin başına gələnə tamamilə nəğil etməyə başladı. O, nəğil etdikcə rəhiməyə qocalar əh çökirdilər. Nuroddin nəğilini tamam edib Rəhimədən tövəqqe elədi ki, onu evlərinə, Baharın yanına göndərsin. Rəhimə Nuroddini öpüb dedi:

– Oğlum, Nuroddin, budur bir həftədir sən bizdəsən, mən o qədər şadəm ki, özümü güydə hiss edərəm. Oğlum, hər nə istəyirsen verək, ancaq bizi atıb getmə. Kim bilir, yenə başına nə gələcəkdir.

Rəhimə sözünü qurtarmamışdı ki, Rəhimə Nuroddinin kitabını olinə götürüb dedi:

– Oğlum, bu kitabın əhvalatını bilirənmə?

– Bəli, atam söyləyibdir, – deyərək Nuroddin cavab verdi.

– İndi al, onun cildində yazılan yazını oxu.

Nuroddin alıb oxudu.

"Yaxşılıq elə, balığı at doryaya, balıq bilməyə xəliq bilər". İmza:

Rəhim".

¹ Bu bulud – yuyunmaq üçün istifadə edilmiş lif

– Oğlum, o Rəhim monom. O zaman üç yüz manat itirib körpünün üstündə ağlayan Rohimom. Sonin atan Hacı Nəsir monə bir yaxşılıq etmişdi, indi onun borcunu qaytarıb sən oğluna verirəm, – dedi.
– Bizim övladımız yoxdur. Hərgah sən indi evinizə göndərsən, Gülpəri qoyyum olduğuna görə sənə yanına aparacaqdır. Bahar sənə mühafizə edə bilməz; çünki o bir qulluqçu adamdır. İndi sən razı olsan Bahara da yazaram gələr.

Nurəddin çox sadlıq ilə bu təklifi qəbul etdi. Bu gündən Nurəddin üçün yeni bir möşət başlandı. Rohim Nurəddini ədədi məktəbinə qoydu. Nurəddin bu gündən atasının sağlığında olduğu kimi, hər gün dərəcə getməyə başladı. Bir dəfə dərəcədən qayıdarkən Nurəddin küçədə Cənnətəlini gördü. Çox sevindi, onunla görüşdü. Ondan ayrıldıqdan sonra başına gələnə yol uzunluğunu nəğil etdi.

– Baba, sən monə yaxşılıq etdin, indi də monə sənə yaxşılıq etməyəm.

Rohim Nurəddinin bu hərəkətindən şad olub dedi:

– Həmişə belə et, oğlum. Fəqir-füqoranı yaddan çıxartma.

Cənnətəliyə toza libas geyindirib bağçaya bağban etdilər.

Rohim Nurəddinə verdiyi sözə əməl edib, Baharın dalınca adam gəndürmüşdü. Bir axşam Nurəddin, Rohim və Rəhimə ilə çay içdiyi zaman, Bahar qapıdan içəri girdi və Nurəddinə təəccüblə və çaşmış bir halda baxıb dayandı. Nurəddin cəld qalxıb dedi:

– Bahar, mənə tanıyırsan? – Bu sözü deyib özünü onun üstünə atdı. Bahar ancaq ində ayılıb dedi:

– Vay, Nurəddin sağ imiş. – Bunu deyib Nurəddini bərk qucaqladı. Bunların bu qayda ilə görüşmələri iki qocanın gözlerini yaşartdı. Bahar bir az rahat olandan sonra dedi:

– Nurəddin, bilirəm ki, sənə hamı, hətta divan da ölmüş bilir. Sən itəndən üç gün sonra kəndçilər papağını çaydan tapıb Əmiraslanla vermişlər. O da divanə məlum edib, sənə ölməyini təsdiq etdirmişdir. Bir azdan sonra bir də gördüm ki, Əmiraslanla Gülpəri budur gəldilər, evin yerə qalan şeylərini yığışdırıb kəndə göndərdilər və mənə də dedilər:

– Bahar, indi sən bizə lazım deyilsən. Haraya istəyirsen gedə bilərsən. Bu vaxt mon bir ilin ərzində üroyimə yığılanın hamısını ağlaya-ağlaya və qışqıra-qışqıra boşaldım. Qonşular səsimo cəm olmuşdular.

– Camaat, Nurəddinin ölümünə bəis bu iki şəxsdir! – deyə qışqırdım. Axırda Əmiraslan qaradavoy çağırıb mənə qovdurdu. İndi görək sağ olmağın divanə məlum edib, onlardan hesab alasan.

Rohim buna razı olmayıb dedi:

– Yəx, Bahar, hələ bunlar lazım deyildir. Öz vaxtında bunlar olacaqdır. İndi mənim var-yoxum Nurəddindir. Onun pula, dövlətə ehtiyacı yoxdur.

Çaydan sonra or və arvad Bahar ilə Nurəddini söhbət edəndən qoyub o biri otağa keçdilər. Nurəddindən cəmi əhvalatı biləndən sonra Gülpəri ilə Əmiraslanın intiqam almaq qəsdini Baharın üroyində daha da möhkəmləndi. Baharın xasiyyətini, loyaqətini və əvdarlığını Rəhimə bəyənib evin cəmi ixtiyarını ona verdi.

Bu nəğil etdiyimiz zamandan on il keçdi. Baharın axırı idi. Rohimin evində səhər tezdən böyük qonaqlıq tədarükü görüldü. Bu qonaqlıq, Nurəddinin ədədi məktəbinə birinci dərəcədə təhsil edib qurtarması münasibətilə yoldaşlarına verdiyi ziyafət idi. Bahar, Rəhimə və Rohim süfrənin zinetinə məşğul idilər. Hətta Cənnətəli də bağçadan öz əlinin zəhməti ilə bitirdiyi güllərdən dərəcə süfrəni bəzəməkdə onlara kömək edirdi. Bu qonaqlığın bəisi olan Nurəddin isə o biri otaqda toza tələbə libasını geyib güzgünün qabağında özünə zinet verirdi. Bir azdan sonra Nurəddin tozu paltarını göstərmək qəsdilə yemək otağına girdi. Rohim, Rəhimə, Bahar hər üçü heyranə qalmışdılar.

– Allah sənə bədnəzərdən saxlasın, oğlum, – deyə Rəhimə Nurəddinin boynunu qucaqladı. O da onu onlarınə götürüb körpə uşaq kimi gəzdirdi.

Saat iki tamamda, otaq gənc qonaqlar ilə dolmuşdu. Bir azdan sonra Nurəddin qonaqların yemək otağına təklif etdi.

İndiyə kimi Rohimin evi belə şad deyib-danışmaq, oxuyub-gülmək, cavan səsləri eşitməmişdi. Səsdən, gülməkdən nahar vaxtı çalınan tarın səsi eşidilmirdi. Axşama iki saat qalmış, qonaqlar dağılımağa başladılar. Nurəddin də özünü bir qədər havaya vermək üçün şəhər bağına gozməyə gəldi. Axşam vaxtı, külfət hamısı çay süfrəsində hazır olan vaxt Nurəddin içəri girib dedi:

- Ata, sizə bir qonaq gətirmişəm, tovəqqə edirəm qəbul edəsiniz.
- Sənin qonağın bizə homişə əzizdir, oğlum, - deyə Rəhim cavab verdi.
- Bilirəm, ata, ancaq qonaq elə şəxsdir ki, qorxuram qəbul etməyəsini.
- Edorəm, oğlum, de içəri gəlsin. - Nurəddin çıxıb bir dilənçi arvadın əlindən tutub içəriyə saldı. Dedi:
- Ana, bilirsenmi bu dilənçi arvad kimdir?
- Gülpəridir. - deyə Bahar qışqırdı və gözlərində intiqam odu parladı.
- Bəli, Bahar, Gülpəridir, ancaq tamaşa et gör ondan intiqamımı necə alıram. - Bu sözü deyib Nurəddin Gülpəriyə tərəf döndü və dedi:
- Gülpəri, İndiyə kimi mənə etdiyən zülm və cəfanın ovozində mən sənin bütün toqsirindən keçib bağışlayıram. Mənim ürəyimdə İndi sənə bədbəxtə rəhmətən başqa qeyri şey yoxdur.
- Bunu eşitdik Gülpəri ağlaya-ağlaya Nuroddinin ayağına yıxıldı və dedi:
- Nurəddin, rəhmli cavan, Allah-taala sənə etdiyim zülmün ovozində mənə bir elə bəlaya düşər ki, yeməyə çörək tapmayıb küçələrə düşdüm.
- Nurəddin Gülpərinə qaldırıb oturtdu.
- Gülpəri başladı:
- Doğrudur, sənin dövlətinə malik olmaq istəyirdim, ancaq ölmünü istəməyirdim. Məni yoldan çıxardan o şeytən Əmiraslan oldu. Axırda Əmiraslan sözü bu yerdə qoydu ki, səni quyuya salıb öldürsün.
- Bahar bunu eşidib dedi:
- Onun üçünmü mənə min bəhanə ilə şəhərdə qoydun, ay zalım?
- Nurəddin dedi:
- Bahar, sakit ol, qoy nağıl etsin.
- Gülpəri dedi:
- Papağın sudan çıxandan sonra yəqin etdik ki, çayda boğulub ölmüşsən, yazıq atam bu xəbəri eşidən kimi vəfat etdi.
- Nurəddin bunu eşidib ah çəkdi.
- Gülpəri dedi:
- Sonra sənin malına sahib olduq...
- Amma yəyə bildinmi? - deyə Bahar sordu.

- Yox, bir-iki ilin ərzində Əmiraslan qumara udub qınardı. Sonra övöl şəhərdəki və ondan sonra kənddəki evləri satıb tələf etdi. Hər şey öləndən çıxandan sonra Əmiraslan mənə qovub özü də qaçaq dostesinə qoşuldu. Bir neçə müddət quldurluq edəndən sonra divan tərəfindən tutulub asıldı.

Bahar dedi:

- Məşhur məsələdir deyirlər: "Su çanağı suda çatlar".

Gülpəri:

- Mənə də bir kişi alıb bu şəhərə gətirdi və bir azdan sonra mənə atıb yox oldu. İndi o gündən küçələrə düşüb dilənçilik edirəm. Bu yolda nələr çəkdiyimi bir Allah bilir...

Gülpəri başını aşağı salıb yenə ağlamağa başladı. Rəhim dedi:

- Gülpəri, ağlama, sən Hacı Nəsinin arvadı və Nuroddinin analığı olmuşsan. Bunların xatiri üçün və Nurəddinin özü sənin günahından keçdiyi üçün burada qalıb rahat olacaqsan. - Sonra üzünü Nurəddinə tərəf tutub dedi:

- Oğlum, İndi rahat ola bilərəm, çünki sənə verdiyim tərbiyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğluluğa götürməklə böyük bir hünər etmədim, çünki mən ancaq yaxşıluğa yaxşıluq etdim. Bu isə hər kəsin işidir. Amma sən yamanlığa yaxşıluq etdin. Bu isə ancaq sənin kimi ər kəsin işidir. - Bunu deyən Rəhim Nuroddinə qucaqlayıb öpdü.

Hacı Səmod nağılı tamam edib soruşdu:

- İndi deyin görüm, övladların, kimin nağılı yaxşıdır?

- Əlbəttə, sənininki, sənininki, - deyə Məmməd və Fatma cavab verdilər.

SULTANMƏCİD QƏNİZADƏ

(1866–1942)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçilər və yazıçı kimi tanınan Sultanməcid Qənizadə Şamaxıda doğulmuşdur. İlk təhsilini Şamaxıda "Məclis" məktəbində almış, sonra üçüncü dərəcəli şəhər məktəbində oxumuşdur. 1882-ci ildə bu məktəbi "Ələ" qismətlə bitirən Sultan Məcid Tiflisdə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna qəbul olunmuşdur. Ali təhsilini başa vurduqdan sonra Bakıya gələn gənc burada dostu Həbib bəy Mahmudbəyovla birlikdə "Rus-müsəlman" məktəbi açib pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. 1905-ci ilin avqust ayında qədr Bakıda çalışan S. Qənizadə bundan sonra Zaqafqaziya Müəllimlər Seminarıyasının Tatar şöbəsinin inspektoru, Bakı quberniyası – Dağıstan Vilayəti Xalq Məktəblərinin inspektoru, naziri, Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığında inspektor vəzifələrində işləyir və nəhayət, 1929-cu ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutuna türk dili müəllimi təyin olunur. Ədib 1937-ci ildə həbs olunmuş və 1942-ci ildə vəfat etmişdir.

Bədii yaradıcılığa XIX əsrin sonlarında başlayan S. Qənizadə nəsr kimi XX əsrdə məşhurlaşmışdır. Həmin əsrin başlanğıcında işıq üzünə gələn "Gəlirlər həməyili" romanından sonra "Dəbistan" və "Yeni irşad" kimi mətbuat orqanları, habelə "Məktəb" nəşriyyatı, Bakı Quberniyası İdarəsinin mətbəəsi onun orijinal hekayə və povestləri ilə yanaşı tədbirlərini də nəşr etməklə S. Qənizadəni geniş ictimaiyyətə daha yaxından tanıtmışdır. Yazıcının "Allah xofu" hekayəsi də ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində – 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalında, on il sonra "Məktəb" nəşriyyatında çap olunmuş, sonralar müxtəlif antologiyalara, yazıcının "Seçilmiş əsərləri" nə və başqa kitablarına daxil edilmişdir. Povestlərdə burada verilən mətni S. Qənizadənin "Gəlirlər həməyli" (Bakı, 1986) kitabından götürülmüşdür.

ALLAH XOFU

Qaranlıq payız gecəsi idi. Şimal yeli küçələrin toz-torpağın hirslo divarları çırpırdı. Həmin boğanaq içrə fənlərin işığı qaranlıq çöldə qurd gözü kimi gah batıb, gah işıldayırdı. Bu sovuq gecədə biçarə Moşədi Əsgər əli qoynunda küçələrdə sorgordan hadirləyərək balaları üçün ruzu axtarmaqda idi.

Qısa boylu, gen kürəkli, zorluca Moşədi Əsgər qırx yaşında bir kişi idi: zahir qiyafəsindən, əl-ayağının kobudluğundan və barmaq-larının qabarlarından fohlo firqəsindən olduğu aşkara görünürdü. Əsildo dorbondli yetimçə Əsgər on iki yaşında təsadüfən Bakıya gəlib, neft gəmilərinin birisində muzdurluğa başlamışdı...

Gəmi muzdurluğu filvaqə zohmətli peşələrdən birisidir: yel ilə su qaynagında çalğan gəmiçilər bəlzəuru torpağın ayaq üzüb gəcələr ayazda, gündüzlər gün altında moşəqqətli zəhmətlərə təblaşmaları töəcəbüdü! Zəton gəmiçilərin bədənələri davamlı, ruhları qüvvətli və məzacları müstoqim olmaq həmin sərkeş ünsürərlə daim mübarizədə olmaqlığın nəticəsidir. Oduz kı, muzdur Moşədi Əsgər iyirmi səkkiz ilin müddətində od ilə su arasında bişib, borkiyib əbnosa dönmüşdü, azar-bəzar nə olduğunu əsla bilməzdi. Oturanda iki adamın xürəyini yeyib, qalxanda üçünün işin görməyə məhir idi. İyirmi səkkiz ilin ərzində birçə gün olsa da qulluqdan qalmadıqda ancaq ikico ay xozeyində möhlət, alıb, imam Rza ziyarətinə getmişdi.

Adəton hər işdə fohlələrin muzdu az olursa, amma gəmi muzdurlarının muzdu zəhmətlərinə müqəbil lap az olur, həmin zorluca Moşədi Əsgərin ayda iyirmico manat məvacibi var idi!

Yavan çərəyo qənaət edən muzdur illor uzunu boğazından kəsdiyindən on ilin ərzində altı yüz manat nəgd cəm edib, Qanlıtopə adlanan məhəllədə özü üçün bir daxmə tikmişdi və sonra yenə on il qənaətlə bir altı yüz manat da cəmləyib evlənmışdi. İndi səkkiz il idi ki, muzdur Moşədi Əsgər Qanlıtopədə bir ərvadı və üç baş uşağı ilə ayda iyirmi manata kifayət edərək dolanırdı.

Nə isə qozadan var imiş: bir gün Moşədi Əsgər yelkən açdığı yerdə ayağının altından nördivan qaçdı, kişi özün saxlasdıramayıb şappıltı ilə sol qolunun üstündə yerə gəldi, qol biləyindən yuxarı sındı.

Qolu sınımış muzdur qanadı sınımış qağayı kibi quru taxta üstündə süst düşüb qalmışdı. Yoldaşları onun halından xəbər tutub gəldilər, qolun boynundan asıb sınıqçıya göndərdilər.

Yazıq muzdur qolu boynunda sınıqçıdan çıxıb, birbaşə gəmi sahibi Hacı Ağarəsul qulluğuna gəldi və başına gələn qəziyyəni

ah-zar ilo orz etdi. Acıqlı xozeyin qaşqabaq ilo muzdura baxıb, işo yuramayacağı bilorkon onu mozommot edorok dedi:

– Axır, a bodboxt oğlu bodboxt, no üçün iş göröndo ayağıvun altına yaxşı baxmayırsan ki, belo olur? Kor deyilson, Allah sono göz verib, ay heyvan!.. İndi qolunu boynundan asıb monim üstümə gultmison, de görüm, tay qol ilə son nə iş göröcökson ki, monim barjım ondan yarınsın?..

Biçaro Moşodi Əsgor muzdurluq həqarətində daha xozeyino cavab qaytarmayıb, müqossirlor kibi başın aşağı saldı. Xozeyin bir neçə an sükutdan sonra olındoki qolyana hirslo bir-iki qullab vurub dedi:

– Daha no durmusan gözümün önündə!.. Var get, bir-iki gün yat, görök necə olar.

Yazıq muzdur bir tərəfdən sınıq sızılıtsı, bir tərəfdən ürok ağrısı ilo evino yetişcök ah-zar ilə daxmanın ortasında özün yerə vurdu. Arvadı Şahsonom və xırdaca uşaqları onun halın pozğun görök, hamısı bir-birino qoşulub ağlaşmağa başladılar...

O gündən bəri qolusınıq muzdur hər üç gündən bir sınıqçı Korbolayı Qurbanın yanına gedib qolun bağladırđı. On gün keçmişdi ki, sınıqçıdan qayıdanda yeno xozeynin qulluğuna goldi. Xozeyin muzduru oli boynundan asılmış görök korabatla soruşdu:

– Ado, daha haçağaca öli boynunda gozucökson?

Muzdur cavab verdi ki, Korbolayı Qurban deyir ki, hələ üç həftə işo yapışmaq olmayacağıdır...

– Paho!.. Bos yaxşı ki, üç ay deməyibdir...

Belo rişxəndənə söz ilo Hacı Ağarosl çotkoni götürüb çaqaçaqq ilo hesab olomoyə başladı. İyirmi gün qulluğun muzdu ayda iyirmi manat hesabı ilo on üç manat otuz üç qəpik olduğun muzdura göstörüb, on dörd manat ona verdi və verəndə üç abbası bir şahı iki qəpik artıq verdiyin homin sınıqqol muzduran gözünü dirodı.

Moşodi Əsgor dinmoz-söylomoz haqqın alıban, qolu kibi üröyi də sınıq halda Qanlıtəpə tərəfə üz qoydu. Xozeyindən aldığı puldan üvvölco səkkiz manat iki abbası qonşu dükəncidən nisyo götürdüyü xırda-xuruş borcun verdi. Yerə qalan beş manat üç abbasıdan iki manat sınıqçı Korbolayı Qurban üçün zəmad pulu ayırıb, baqisinin də xırda-xırda bir həftənin orzında çörəyo, çay-qonda sorf edib qurtardı.

İndi on gün idi ki, Moşodi Əsgörün bir qəpik pulu yox idi. Ancaq Şahsonom dövlətlilor evində paltar yumaq, ev ağartmaq kibi işloro yapışib, axşamlar çarşabının ucunda bir yarım çörök, bışmış boyat xörək, bir-iki yumru qond, bir neçə cırmik çay gətirirdi və bu sayaq ilo uşaqlar yamac, yaxtox keçinirdi.

Quecağı uşaqlı Şahsonom üröyi dordlə dolu olduğundan həftənin axırında naçaqlayib yıxıldı. Biçaro Moşodi Əsgör indi üç gün idi ki, ac-acına balalannın ohvalına alışırdı. Axır davam gətirməyib axşam vaxtı idi ki, evdən çıxmışdı.

...Şimal yeli küçəlorin toz-torpağın hirs ilə divarlara çırpırdı. Həmin huğanaqlıq içrə funorların işığı qaralıq cöldə qurd gözü kimi gah batıb, gah işilliyirdi. Belə payız gecəsində fələkzədə Moşodi Əsgör qolu boynunda küçələrdə sərgördən hədərləyərək balaları üçün rızu axartmaqda idi. Amma çörək qazanmaq yolun belə bilməyirdi.

Vaxt gəcə yarisına yavuqlaşdı. Adamların ayağı küçə-bazardan çökildi. Savuq, tozlu gecədə ancaq üstüörtülü faytonlar içində tok-tok miniklor görünürdü.

Moşodi Əsgörün ümidi hər yerdən kəsildi, evdə ac qoyduğu balaların halı yadına düşərək biixtiyar yeno Qanlıtəpə tərəfə üz çöndördi.

Qaranlıq gecədə dolibaş xozni yeli toz-torpaq hərbostı ilo adamları qaçırıb, evlərə topildiyində indi meydanı xali görüb, Qanlıtəpənin torpağın sınıqqol muzduran topəsina qəhrlə sovururdu. Amma qanlı doryalar keçmiş gəmiçi qaranlıq çox gecələrdə əjdaha zəhmli ləpələrdən qorxmədigində indiki xəzriyə də əsla etinə verməyib, ancaq ürəyindəki qom tufanmda qorq olmada idi və bu tufan içrə qutolor udub, yorğun-yorğun qədom qoyduqda axır öz evino yetişdi və küçə qapısına arxasın söykəyib, şöhrə tərəfə baxmağa başladı.

Şəhərdə qaranlıq idi, ancaq sol tərəfə vəğzəlin çiraqları toz arasında gah tutqun, gah parlaq görünürdü. Birdən Moşodinın fikrinə goldi ki, ado, vaqon gulon vaxtdır, gəl gedim bolko müsəfirlorin birisinin şeylərinə yapışib bir-iki şahı ala bilim...

Bu fikir ilo qolusınıq gəmi muzduru vəğzəl tərəfə üz qoyub getdi.

Vağzalın platformasında bir ənbuh adamlar görünürdü. Ələzzahir qatar gəlməsini gözləyirdi. Məşədi Əsgor platforma کنارında alçaqçıq bənlərdən birisinə söykənib dayandı.

Saat on iki tamamında buxar arabası acıqlı əjdaha kibi uzaqda gözələrin əğardıyan nərə vurmağa başladı. Vağzaldakı adamlar guya qorxmuş qarışqa kibi, bir-birinə vurmuxurdular. Bir doqiqə çək-mədi ki, qara əjdaha ləhləyə-ləhləyə özünü vağzala yetirib, bərkdən bir şiho çəkdi.

Sinələri medallı rus, erməni hammalları fəvron vaqonlar pillə-kənlərinə dırmaşdılar. Qolusımq muzdur onları hayla görüb, özünü yavaş-yavaş irəli verdi. Məsafirlərdən bəziləri öz tənbelilərin qol-tuqlarına vurub, vaqonlardan dıxır çıxmağa başladıqda bəzilərinin tənbeliğin yaxası medallı hammallar aparırlardı.

Həmin medallı hammallardan birisi Məşədi Əsgorü görcək:

- A hay, Məşədi, cəhənnəm ol!... - deyib onə hayırdı və onunla belə yənə bir neçə erməni hammalları onun üstünə çığırdılar.

Məşədi Əsgor qorxaq kişi deyildi və özü də o qəddər zorlu idi ki, haylə medallı hammalların üç-dördün büküb-bükməliyə özünə bəzirdi. İndi sol qolu sınıq ola-ola yənə onlardan söz saxlamayıb:

- Cəhənnəm siz olunuz! - deyib hərbi ilə olara cavab verdi.

Hammallar onu guya məsxərəyə qoymaq üçün:

- A huy, Məşədi, a huy, Məşədi. - deyib öz işlərinə gətdilər. Yalnız qalmış Məşədi Əsgor vaqonların pəncərələrinə baxa-baxa vağzalın axır başınaca gətdi, amma heç bir kəs ona bir şey tapırmadı.

Vaqonlarda daha məsafir qalmamışdı, adamların ayağı vağzaldan çəkilmədi. Məşədi Əsgor yənə kəsbdən nəümid olub platformadan çıxmaq istədi ki, birdən uca boylu cənəbi bir məsafir əlində bir çamadan dal vaqondan aşağı düşüb qarışqa tərəf üz qoydu. Məşədi Əsgor təcilən ona yan alıb çamadanı aparmaq üçün qələt-qələt rus dilicə iltica etdi. Məsafir bir an dayanıb, türk dilicə Məşədidən soruşdu:

- A kişi, sən şəhərə yaxşı bələdsənmi?

- Bələdom, xozeyin, çox yaxşı bələdem... Ver çamadanı aparım, sənə zəhmət olur...

Bu söz ilə Məşədi Əsgor əlin çamadanı uzatdıqda cənəbi onu rədd edib dedi:

- Çamadan yüngüldür mən özüm apara bilərəm. Sən ancaq bələdlilik ilə, mənə bir qəstinsə göstər, sənə bir manat pul verərəm.

- Baş üstə, xozeyin, göstərəm, buyur gedək.

Məşədi Əsgor ömründə qəstinsə görməmişdi və Bakıda heç bir qəstinsə tanımayırdı, ancaq məşədi bu idi ki, yolda soruq edib xam cənəbini hansı olsa olsun, bir qəstinsəyə yetirsən ki, bir manat əldən çıxmasın. Bu məşədlə çapükə qabağa düşüb cənəbini vağzal xiyabanından keçirdi və yağlıca dil ilə: - "Buyur, buyur" - deyərək Telefon küçəsinə yetirdi. Gen və uzun Telefon küçəsində xəzri yeli daha şiddətli çırpınırdı. Qəlbi divarlar arasında şəkərsə ünsür kəməndən qaçmış xam qulan kibi kişnəyə-kişnəyə çapıqda gah-gah fişəngə qalxıb yerin toz-torpağın telçəqraf başında sovururdu. Xam məsafir Bakının məşəqqətli ruzigarına adət etmədiyində gözələrini qapayıb Məşədi Əsgorün əqəbincə ahestə-ahestə gəldirdi. Məşədi Əsgor aciz qalmış məsafirin qeydino qaldığında məhribançılıq göstərüb, yənə çamadanı ondan istədi:

- Xozeyin, yaman tozanaqdır, çamadan sənə əziyyət verir, ver mən aparım.

Məşədinin bu toklifinə cənəbi, yənə qəton rəddiyyə verib, çamadanı əlindən buraxmadı. Məsafirin belə rəddiyyəsi birdən Məşədinin ürəyinə saldı ki, yoqin çamadanın içində qiymətli şeylər vardır ki, sahib özge dəstəborliyinə arxayın ola bilməyir... Bu mətləbi fikrində tutub öz-özünə deyirdi:

- Bəli, çamadanda qiymətli şeylər var... Çoxlu pul var ki, mənə verməyə qorxur... Haylə bilir ki, mən çamadanı götürüb qaçacağam. Ay yazıq!... Daha deməyir ki, Məşədi Əsgor haylə adamlardan deyil... Mən halal süd əmmişəm... İndi qırx yaşım var, heç kimin bir qəpiyinə xoyanət eləməmişəm... Başımız üstə Allah var... Allah adama qəzəb edər...

Xəzri həmin şiddətli osırdı. Məşədi Əsgor qabaqca, məsafir dalca Telefon küçəsi ilə gədirərdi. Məşədi Əsgor qərüb məsafirin qeydino qaldığında tez-tez geri baxıb onun turşmuş sifətin və əlindəki

çamadanı görürdü. Çamadan fikri getdikcə Moşədinin qolbino yerləşdikdə saniyəbosiyyəyə tozə fikirlər silsiləsini cümbüşə gətirirdi. "Çamadanda pul var... adamda Allah xofu olmasa, bu saat onun olin-dən qaçıb qaçar, no elyoyo bilər?... Qaranlıq, toz, külək... nabelod adam... Əstəğfərullah, tövbə, lənət şeytana!.." Belə-belo fikir Moşədi Əsgərin başına gəldikcə: "Lənət şeytana", – deyib başından çıxarırdı.

Bu tövr ilə Telefon küçəsinin yarısınıncan gəldilər. Birdən xəzri yeli dahacə bərk çəşub vızılı ilə qəliz tozu buların sifotinə çırpışdırdı. Çəşmiş əcnəbi dodaqların quruladıban "tfu" edərək gözlərin ovuşdurmağa başladı və bu işvə ilə bir əli gözündə, o biri əli cibindən dəsmalı çıxarımağ üçün çamadanı yerə qoydu. Muşədi Əsgər onun müqəbilində dayanıb baxırdı. Çamadan daş döşəmə üstündə müsəfirin ayaqlarına söykonib durmuşdu.

Tayqol muzdur çamadanı yerdə görçək daha əlahiddə fikir başına gətirməyib, ancaq onu bildi ki, götürüb qaçmaq üçün yaxşıca fürsətdir. Həmin qəsd ilə lənəşür əlin üzadib çamadanın dəstgiresinə yapışdı və yapışcaq qaçmağa üz qoydu.

Oğru Moşədi Əsgər bir neçə addım qaçandan sonra idi ki, çamadan sahibi çamadanın gətməsindən xəbər tutdu: "Ay haray, çamadanımı apardılar!.. Ay tutunuz, ay qoymayınız!.." çığıra-çığıra Moşədi Əsgərin dalınca qovmağa başladı.

Çamadanı gətmiş əcnəbinin əfğanlarına xəzri yeli ün verərək çovğuna düşmüş kibi bərkədən ulayıb bəzri tozunaq qopartdı ki, beş addımda adam adamı görmədi. Nəbələd əcnəbi hündür səkiler üstündə yüyürdüyü halda yol ayrıcında bir pillədən sürüşüb, kəlləmayallaq quru asfalt üstünə sərilirdi. Nəbəkar xəzri üzüyüqlü düşmüş əcnəbinin arxasın tapdalayaraq, başından papağını alıb, əlamətlər kibi soldat bazarı tərəfə qaçdı və qaçaraqda gözələrin də toz ilə dolurub bəntətamam çırağın söndürdü.

Oğru Moşədi Əsgər çamadanı alıb qaçdığı halda, əvvəlcə öz vicdanından hixəbər idi, ancaq onu bilirdi ki, mümkün olduqca tez qaçıb uzaşmalıdır. Sonra əcnəbinin vəcəyləsi onun canına qorxu saldıqda həvlə götürüb quzu qəpmiş qurd kibi daha da bərk qaçmağa başladı. Axır, tin başına çatdıqda sağ əldəki küçəyə buruluban, çamadan sahibindən lap uzaşdı.

Daha səs-səməri yox idi. Moşədi Əsgər bir az yavaşlayıb özün bir qaralıq yerə çatdırdı. Ətraf tamamilə xamsanlıq idi. Ancaq quduz xəzri gah aram tutmayıb, gah damlar başında bayquş kibi ulayırdı.

Çamadan oğrusu özünü divar dibinə verib, bir daş üstündə oturdu və çamadanı qonşorına qoyub fikrin başına yıxdı. Ömründə uğurluq etməmiş muzdur bir az fikirdən sonra öz əməlinin qəbahətinə düş-nüşməyə başladı. Qonşorındakı çamadan zəbani-hal ilə moşədiyə deyirdi: "Moşədi Əsgər... mən çamadanı uğurlayıbdır, Moşədi oğrudur! Oğru Moşədi Əsgərin yeri bu dünyada qazamatdır, o dünyada cəhənnəm! Allah Moşədi Əsgərə qənim olsun!"

Bu sözlərin cavabında oğru-muzdur cəltərə gəlib öz-özünə mələm edərək deyirdi: "Əstəğfərullah, tövbə... Allahın lənətinə gələsən şeytan, a kişi, bu no iş idi sən ələdin? Allah-taala sənə sol qolunu sındırdı... Günahın var imiş ki, sındırdı! Bəs indi sağ qolunu da sındırsa həqdır... Əstəğfərullah, tövbə, Allahın lənətinə gələsən şeytan..."

Bu minval ilə günahkar muzdur özünün bəd əməlidən peşman olub, istigfar edərək yerindən qalxdı, dübərə Telefon küçəsi tərəfə qaçıdı, çamadan sahibin axtarmağa sürü etdi, əmma, çifayda, cənəbidən səs-soraq yox idi. Naçar qalıb küçənin ortasında:

– Ay çamadan sahibi, gəl çamadanı apar! – deyib bir-iki ağız car çağırırdı, əmma səs səs verən olmadı. Məğor ki, bədən xəzri onun sifon ətmosinə sağdan, soldan: "vay-vay" – çığırıb səs verirdi.

Biçərə Moşədi Əsgər qaralıq küçə ortasında yerə-görə baxıb, Allah qorxusundan ağılamağa başladı:

– Xudavənda, bu no qələt idi, mən ələdim, bu no zülm idi ki, mənədən baş verdi!.. Mənim qolum sındı, əlbəttə, günahım var imiş ki, sındı, yoxsa nəhaq yerə Allah adamın qolunu sındırmaz... İndi yəne mən bu günəhi cəloyirəm, Allah mənim qıçımı çolaq edər, gözümü kor edər... Ax, Allah, sən mənim təqsirimdən keç, çamadan sahibini mənə yetir ki, əməlini qaytarıb həlalət alım, yoxsa, mələm şeytan məni ələdikcə cəhənnəmə oduña yandıracaqdır... Əstəğfərullah, tövbə, Allahın lənətinə gələsən şeytan!

Moşədi Əsgər yerə-göyə baş endirib küçə içində tövbə etdiyi halda küçənin o biri başından polisə fıstıqlığı çalındı, ələzəhər polisə ohlından birisi yavaşca idi. Oğru Moşədi Əsgər çamadanı küçənin ortasına tullayıb divar küncündə gizləndi. Bir neçə nəfəs çəkəndi

ki, bir nəfər qorodovoy küçünün ortası ilə tappatup gəlib, çamadanın yanından sovuşdu, amma çamadam görmədi.

Qorodovoy sovuşandan sonra Moşədi Əsgər öz pusqusundan çıxıb, yeno çamadanın yanına gəldi və çamadana baxıb üzün göyə tutdu:

— Xudaya, bu nə qəzəb idi monim boğazına keçdi! Allah, monim dadıma yetiş!..

Başılıbəli muzdur naqlaqlıqda çamadanın dostgiresinə yapışıb. Qanlitopə torofə üz qoydu.

Xozri yeli guya yorulub bir az sayxaşmışdı. Qanlitopə əhli sakit və samit dorm-dorin yuxuda idi. Geconin xamuşluğun heç bir səs pozmurdu, ancaq yavana hürən köpöklərin xır-xırı hürüşü kosma-kosmə eşidilirdi.

Moşədi Əsgər öz həyatına gəldi. Ahəstəcə qapını açıb içəri girdi. Şahsənəin çolpa cücaləri qanadının altına alıb yatmışdı.

Oğru kişi çamadanı bir künce qoyub, divar dibində uzandı və gözələrin qaranlıq saqlı diroyib fikir edirdi ki, sabah nə yol ilə çamadanı öz sahibinə qaytararın. Bu fikirdə çamadanı açmaq dəğdəğəsi üroyinə doldu. Bir az qurcalanıb yerindən qalxdı, taxçadakı hish lampanı işıqladıb çamadanı qənşərinə aldı və bıçaq burnu ilə qurtalayıb çamadanın qiflını açdı.

Çamadanın içində on əvvəlce bir neçə donə ağ dosmal və bir-iki top ağ kömlək və zirçəmə var idi. Əhli kirli muzdur tomləce yuyulmuş dəyişöyü çıxarıb bir yana qoyduqda çamadanın dibində qayıtan ilə sarınmış bir bağlama kağız gördü. Bağlamayı çıxarıb qayıtanı açdı və kağız voroqlorinin qatlarını qalxızıb arasına baxdı... Ax!.. Xudaya, aləpələng yüzüklər! Yüzüklər qat-qat qatlanıb bir-birinin üstə yığılıb!

Muzdur Moşədi Əsgərin ömrü olanı olino yüzlük doymomışdı, ancaq uzaqdan-uzağa özgələrin olində görüb, ala-bəzək rənginə həsrət çəkər idi. İndi yüzüklər dostəsin loqta ilə olino alıb qənşərinə qoydu.

Heyrot lərzəşi oğru muzdurun canın almışdı, tamam bədəni tiritir titəyirdi. Görmomüş muzdur çıxığıca yüzüklərdən sorasimo

olduğunda daha özgə fikir cloməyib laonşür sanamağa başladı: bir, iki, üç, dörd, beş, on, on beş, iyirmi, otuz, qırx, əlli, yüz, yüz əlli, iki yüz, üç yüz, dörd yüz, beş yüz, altı yüz, altı yüz doxsan... vay dədə. vay. Altı yüz doxsan donə yüzlük! Görəson, bunlar hamısı neçə manat cləyir?..

Ayda iyirmi manata xidmət edən muzdur əlindəki məbləğin qədrindən xəbəri olmadığında, halə yüzüklərin çoxluğundan çaşmışdı. Sonra bir az özün toxtaşdırıb ağır-ağır nəfəs alaraq pulların hesabına gətməyə başladı.

Muzdur ancaq onu bilirdi ki, on yüzlük min manat cəylər. İndi yüzükləri on-on bir-birinin üstünə dostəloyib evin ortasında cərgə düzdü, sonra minləri sanayıb gördü ki, altmış doqquz min manat puldur. Vay, vay, vay! Görəson, altmış doqquz min manat neçə manat cəyir? Bu qədər də pul olarmı?.. Bu qədər pul heç xozeyin Hacı Ağarəsulun babasında tapılmayıb.

Altmış doqquz min manata malik olan ac muzdur pullara baxıb bir ah çəkdi. Zaton ah çəkməklək təbiət dövrəsində həylə bir hədisədir ki, onun əsərindən insanın həvəsi özgə vəzə təbdil olduqda özgə bir ruh olamətə izharə yetirir.

Görmomüş muzdurun gözələri puldan doydudqan sonra sınıq qoluna baxmağa başladı: "Bəli, qolumu Allah sındırdı, günahım var imiş ki, sındırdı. Görəson, kimo nə zülm clomüşömmüş ki, Allahın mənə qəzəbi keçdi!.. İndi kişinin altmış doqquz min manatın götüyə qaç... Bu zülmü Allah yerdə qoyarmı?.. Əstəğfuruallah!.. Tövbə, Allahın lənətinə gəlsin şeytan!"

İmam Rza ziyarətinə gətmiş Moşədi Əsgərin əqidəsi buna idi ki, zülm böyük olduqca Allahın qisası da böyük olur. Altmış min pulun vubalı nə paydo ağır olacağı qiyasət görüldükdə sınıqcuş ac muzdur zar-zar ağlamağa başladı. Ağlamanın hikməti ürəkdu cəş edən həvəs həvəratinin yaşın axızmaqdır. Yaş axızmanın da hikməti ürək yüngüllətməkdir.

Moşədi Əsgər ağlayıb üroyin boşaldıandan sonra fikrin başına yığıb, ciddən and içdi ki, sabah açılan kibi hər nə cür olsa, çamadanı öz sahibinə qaytararın. Əhli əsə-yəsə yüzükləri bir-birinin üstünə kotalayıb çamadanın içinə qoymaq istədi ki, dibində yeno bir əlahiddə bağlama gördü. Ağırca bağlamayı olino götürüb sanballadı, nə olduğun bilmək üçün dəyününə açdı... Sübhanallah, san imperial... Bir,

iki, üç, dörd, beş... üç yüz!!! Görosən, bu nəco manat eləyir? Hesab clədi, hesabına çata bilmədi. Axır onları da öz bağlamasına bürüyüb çamadanın küncünə buraxdı və onların üstündə o ağ dəyişkləri öz səliqəsi ilə dəyişdirib, bıçaq burnu ilə çamadanın ağzın qıfılladı.

Payızın sübhü yeni açılmışdı ki, Moşədi Əsgər arvad-uşağın yuxuda qoyub çamadan olında yenidən küçəyə çıxdı. Xəzri yeli bilməmə usanmışdı.

Küçələrdə suçular taraq-turuqla o yan-bu yana çapırlardı. Böyük küçələrə yetişincə adamlar artdı. Faytonçular bir-bir görünürdü. Tayqol muzdur əcnəbini çamadanın sağ əlində sallandırma-sallandırma Telefon küçəsinə yetişi və ürəyi öz əməlinə xotərli olduğundan elə güman edirdi ki, guya yoldan keçənlər hamısı çamadanı baxıb onun sözün danışirlar... Amma no Moşədi özü və no əlindəki çamadan heç kəsin gərəyinə deyildi.

Sınıqqol muzdurun niyyəti bu idi ki, hər nə cür olsa, çamadan sahibin tapıb halallıq dilosin ki, Allahın qəzəbi bir də onu tutmasın. Bu fikirlə Telefon küçəsinin başına çatıb ayrıncə dayandı, qəstinsə soracağın almaq üçün öz həndəvarına baxdığımda yoldan keçən bir erməniyə rast düşüb, iltica ilə ona yalvardı:

– Ay qonşu, ay qonşu, sən olasan həzrət İsa, zohmət çox, qəstinsəni mənə göstər.

Erməni Moşədinin üzünə baxmayıb, ancaq yol gedə-gedə barmağı ilə bir böyük evə işarə edərək dedi:

– Odur ha... ha... küçənin o başında

Moşədi daha dayanmayıb evə tərəf cumdu. Evin böyük şüşə-bəndli qapısı bağlı idi. Muzdur bir az o yan-bu yana boyuyub şüşədən içəri marıtlamağa başladığından, birdən qapı şappıltı ilə açıldı... Haçasəqqal bir erməni qalın baftalı yaranal libasında şostlo muzdurun önündə dayanıb:

– Kimi istəyirsən? – deyərək xitab etdi.

Moşədi Əsgər qorxudan iqiqət olub ona baş vurdu və əlindəki çamadanı ona göstərdi. Erməni işarə ilə moşədini içəri buraxıb tolosik pilləkənə yuxarı getdi. Binəva moşədi günahkar qul kimi boy-nun burub, qapı ağzında divara söykənmişdi ki, nəgəhan gördü, köhnə uçastokun pristavı Məmməd Qulu bəy canq-cunqla pilləkəndən üzü-

əşəği düşür. Bıçarə muzdurun damarları qurudu, qol-qıçı titrəməyə başladı. Haylo güman elədi ki, yaranalın buyurduğuna görə Məmməd Qulu bəy bu saat onu tutub çəstə aparacaq... Belə müsibətə rast gəlmiş məşədi öz-özünə nifrən edib ürəyində deyirdi: "Kaş ki, mənəm qıçım sınaydı, vağzala getməyöydüm, indi də bu zalım pristavın sifətin görməyöydüm!"

Məmməd Qulu bəy hələ uzaqda olduğunda Moşədi Əsgər iki əlini düşünə qoyub ona salam verdi, amma bəy cənabları no onun salamin aldı və no də üzünə baxdı. Ancaq qapıya yavaşlaşanda dalın muzdurun çevirib divardakı aynada qoşa bığları tumarlamağa başladı. Muzdurun gözləri həyran-həyran baxıb aynada bəyi gördüyündə, onun hər bir hərəkətinə bir dəfə baş vurdu...

Bəy bığlarının burub getmək istədikdə, hirsən ayağı Moşədi Əsgərin çamadanına ilişdi... Az qalmışdı yıxılıns yəno yıxılmadı, amma çox natarazca acıqlandı. Aşağın yerə döyərək əvvəlcə rusca, sonra müsləmanca yamanı söyləyib saralmış muzdurun üstünə çığırdı ki:

– Ay həyvan, bu çamadanı ayaq altına niyə qoyubsan?!

Yazıq Moşədi ağlamsılanmış səsə cənəsin əyib yalvardı:

– Ağrunu alım, bəy, qələt cləmişəm, bağışla.

Bəy Moşədini bağışladı, anıma çamadanı haylo bərk topik vurdu ki, çamadan mayallaaq vurub divara toqquşdu. Bu anda baftalı erməni aynanın qabağından şotkanı qapıb bəyin cəkəsinin şotkalamaya başladı və şotkanı tullayıb qapının dostgiresinə yapışdı. Qapı açıldı, Məmməd Qulu bəy qapıdan çıxıb astanada dayandı və bir az o yan-bu yana baxıb, qapı ağzında müntəzir dayanmış haçasəqqal erməniyə dedi:

– Ambarsum, göz-qulaq ol, hərgah bir yerə güman olsa, o saat mənə xəbər ver... And içmişəm, hər nə cürə olsa pulu tapıb, pul apararı tutacağam.

Ambarsum pristava təmüllük edərək inşib dedi:

– Albatda ki, tutacaqsan, sənə alından hara qaçaacaq, quş olub göyə uça, yəno tutacaqsan.

Moşədi Əsgər bu sözləri eşitdikdə, qorxusundan lap sustaldı, daha cıngırın çıxartmadı. Pristav gedəndən sonra Ambarsum şost ilə saq-qalın həcalayıb muzdurun soruşdu:

– Nə var, ay Moşədi, nə qulluğun... Bu çamadan kiminkidir?

Məşədi əvvəlcə haylo bildirirdi ki, bu haçasəqqal ermoni rus bəyüklərindəndir, çünki nüqreyi mahud çuxasının baştasından, şapkasının zağarasından lap yaranallara oxşayırdı, amma indi qapı açıb- bağlamağından anladı ki, nökdir... Yaranal paltarın ancaq toşəxxüs üçün geyibdir. Məşədi cürotlandı, oləlxüsüs ki, zalım pristavın şəri başından sovuşmuşdu... Ambarsumun sualına hələ cavab verməyib, başladı öz növbəsində soruşdu:

- Ay Ambarsum kirvə, sən burada nəçisən?

- Ambarsum ikiöllü saqqalını haçalayıb başını yırgaladı:

- Ax, ağbat xayır, nəçi olacağam?.. Bizdon qəstinsöçü olmayacaq... bufetçi olmayacaq... Paltarına baxıb görmürsən ki, şvetsaram? - Şvetsar nə deyən sözdür, a kirvə?

- Şvetsar qapıçı deyən sözdür. Mən burada qapıçıyam. Çərə nədir? Atamızdan pul gəlməyib, babamızdan pul gəlməyib, ayda on manat donluq aluruğ, gəlib-gedəndən də altmış-yetmiş manat olur... Dolanuruğ, Əgəri sağ gəlluğ, bəlkə biz də bir az pul gəyirib, bir balaca gəstinsə açaruğ... Bizim xozeyin də gəbağlarda mənim kimi qapıçı olub...

Ambarsum sözüni qurtarıb, yeno saqqalın haçaladı. Məşədi Əsgər bir ah çəkib dedi:

- Ağrını alım, a kirvə, bu çamadan əmanətdir, mənün yiyəsi bu qəstinsəodədir, zohmat çək, onun mənzilin məne göstər, öz əlinə tapşırım.

Ambarsum çamadan sahibinin adın, familiyasın soruşdu. Məşədi Əsgər onun cavabında dedi:

- Adın, vallah bilmirəm, amma fəmiyası ucaboylu, qarabıqlı, güşbərəpapaqlı bir adamdır... Özü urus cuhuduna oxşayır, amma müsəlməncə yaxşı danışır. Dünən gəco vəqəndan düşüb qəstinsəoyo gəlib.

Ambarsum ona cavab verdi ki, o nişənda adam bu qəstinsəodo yoxdur və keçən gəco tozo müsəfir gəlməyibdir, bəs yoqın ki, özə qəstinsəoyo düşübdür.

Məşədi Əsgər yeno bir ah çəkib, çamadana yapışib getmək istədiyində, birdən Məmməd Qulu bəyin sözü yadına düşdü və Ambarsumdan soruşdu:

- A kirvə, pristav Məmməd Qulu bəy kimi tutmaq istəyir? Yoxsa adam öldürüblər?

Ambarsum dedi:

- Yox, adam öldürməyiblər, adam soyublar, pul aparıblar, indi oğrunu axtarırlar.

Bu sözləri eşitcək müzdurun ürəyi cingildədi, nitqi kəsildi ki, ay aman, olmaya ki, çamadan əhvalatdır! Bir az özü toxtabı dedi:

- Ay kirvə, sən həzrət İsa, danış görüm, necə əhvalatdır?

Ambarsum saqqalın haçalaya-haçalaya təhəyyür göstərib dedi:

- Po, evim cırılmasın!.. Bəs sən Bakıda deyilsən?.. Sraqəğün Petrovskidən qubernatora teleqram gəlib ki, orada bir müsərman kupetsinin sandığın sındırıb yetmiş iki min manat pul aparıblar. Altmış doqquz mini kağız pul, hamısı al-ğımızı çiçəyə yüzluğlar... Üç mini də gırgırmızı gızıl imperial! Deyirlər, oğru qapıb Bakıya gəlib, indi tamam polisə oğrunu axtarırlar.

Məşədi Əsgər bu sözləri eşitcək "ax" edib çamadani əlindən buraxmadı, qıclarının amani kəsildikdən, divar dibində çölməlmə yəni oturdu. Ambarsum Məşədinin halın görüb yetmiş iki min manat üçün olduğuna həml etdi və onun həyrətini daha da artırmaq üçün dedi:

- Eh, a karbalayı, dünyada bəlo-bəlo işlər var!.. Yetmiş iki min manat dildə deməg olmur... Türk demiş ki, gəz vur, gəzən doldur... Çoçağ hor kimsə yaxşı vurub! İndi silistçi, prokuror, gəlabəyi... hamısı bir-birinə vurunurlar ki, oğrunu tapsınlar, gəlabəyi... hamısı bir-birinə vurunurlar ki, oğrunu tapsınlar, amma haradan tapacaqlar? İndi Allah bilsin, oğru haralardadır. Axmağ deyil ki, buraya gəlsin... Gədor Parijo, Londona... Orada özü üçün gəstinsə açar, podrata girər, o gədar iş var ki...

Ambarsum hələ danışırdı, Məşədi Əsgər bərkədən yeno ah çəkib çamadani əlinə aldı və: "salamat qal, kirvə", - deyibən qapıdan çıxdı.

Məşədi Əsgər dinməz-söyləməz otdədən çıxıb qapı ağzında dayandı. Ha tərəfo getmək lazım olduğun özü də bilmirdi. Əlindəki çamadani qiyməti indi onun üçün yetmiş iki min manatdan artıq idi. Sadəlik müzdur anladı ki, uzunboylu, qarabıqlı, güşbərəbörk müsəfir xozeyin deyilmiş, oğru imiş, həli, bəli, oğru imiş... Odur ki, Allahın bəlasına gəlib, oğurladığı maldan mənfəət aparmayıb. Bəlo işlərə

Allah heç razı olarmı?.. Əlbəttə, olmaz!.. Əstəğfurrullah, tövbə!
Allahın lənətinə golsin kor şeytan!

Bu mətləb müzduru dahaca artıq ehtizara gotirdi. Allah xofu var vücudun cülğadı. Oğurluq peşəsi murdar iş olduğuna dahaca güclü ctiqəd bağladırda olındoki dövləti ədalət divanına yetirməyə niyyət qoydu.

Muzdur Moşədi Əsgər rusca danışmaq bilmirdi. Ömründə divan-dərə görməmişdi. Pristav adı gəlondə haylo bilirdi ki, əzrail gəlir. Prokuror kım olduğun əsla anlamırdı. Silistçidən bağı yarlırdı. İndi biçərə dostmalçı¹ bolə toruna ilişdikdə ürəyi oşə-əşə bir az gedib, yol ayrıcında dayandı. Cavan bir müsəlman yol ilə gedirdi. Fəvron ona tərəf yönəlib dedi:

- Ağrını alım, a bəy, de görüm Bakıda müsəlman miravoy varmı?
- Yoxdur.
- Silistçi necə? Pirkulul necə?
- Silistçi yoxdur, silistçi yeri dolandıran var.
- Bəs qadavı allam, onun yerin mənə göstər, ona ərzim var.

Cavan barmağı ilə göstərərək dedi:

- Bax, a kişi! Həmin bu küçə ilə gedərsən, qabağına bir bağça gələr, orada soruşarsan, silistçi harada olur, sənə göstərələr.

Muzdur, cavana dua eləyə-cləyə həmin küçə ilə getdi, silistçinin kameranın tapdı. Silistçinin qapıcısı Sofərəli Moşədi Əsgərdən hal-ohval sorduqda, o isə yalandan dedi ki, silistçi ağanın omanəti vardır, öz əlinə tapşırılaçaqdır. Sofərəli kamera (hücrəyə) girib Moşədi Əsgərin sözlərini xəbər verdi.

Silistçi Sədrəddin bəy nəcib adamlardan birisi idi, həmişə millət-daşların halına yanib, divanxanalarda onlara kömək edirdi. İndi Moşədi Əsgər qapıda çox longitməyib içəri çağırırdı. Moşədi Əsgər içəri gircək ikiqat olub Sədrəddin bəyə baş vurdu və ağlaya-ağlaya orzi-hal edib dedi:

- Sono atam qurban, a bəy... Mənim boynum, sənin qılıncın. İstərsən öldür, istərsən bağışla... Bir qələtdir eləmişəm, Allahın əmrindən qaçmışam, peyğəmbərin şəriətindən çıxmışam... İndi ixti-

yar sonindir, al bu çamadanı, hər nə cür lazım isə, haylə elə. Məni istərsən göndər Sibirə, istərsən dolandır uşaqların başına, bağışla.

Sədrəddin bəy gözündəki parlaq qızıl ceynək dalısından müzdura baxdıqda əhvalatın nə olduğunu qanmayıb dedi:

- A kişi, mətləb nə isə aşkara de görüm, yoxsa mənim vaxtım yoxdur ki, sənə ağlamağına qulaq asım.

Moşədi Əsgər gözünün yaşını silibən dedi:

- Başına dönüm bəy! Ömrüm olanı mən uğurluq eləməmişdim, bir kosin bir qəpiyəni göz dikməmişdim, amma keçən gecə mələm şeytan mənim qolbimə girib, mənə yoldan çıxartdı, tanımadığım uzunboylu, qarabığlı, güşbərəpapaqlı bir adamın çamadanın götürüb qaçdım... Budur, qulluğuna gotirmişəm... Çamadanın içində altmış qəpuz mın manat kağız pul və bilmirəm nə qədərse, üç yüz do imperial vardır.

Moşədi Əsgərin ağzından pulun qədərini eşitcək silistçi tohəyyür ilə ayağa qalxdı və olındəki qələmin ucunu alına qoyub dedi:

- Aha... Bu pul Petrovskidə Hacı Məhəmməd-hüseynin sandığından oğurlanan pul olaçaqdır.

O saat kağız götürüb Moşədi Əsgəri silist etməyə başladı və əhvalatı kəənnəhu yazıb mizin üstündəki zəngi vurdu. Biçərə müzdur yəqin etmişdi ki, silistçi onu tutduracaqdır, ağlamağa başladı və ağlaya-ağlaya:

- Bu iş şeytan işidir, - deyib istisfər edirdi.

Sədrəddin bəy ona təsəlli verib dedi:

- Kişi, bu iş şeytan işi deyil, bəlkə Allah işidir ki, çamadanı sən götürüb qaçmışsan. Pul oğurluq puldur. Mən, Allah rızasına, sənə kömək edərdəm, sənə heç nə olmaz.

Bu halda Sofərəli hücrəyə girdi. Sədrəddin bəy ona buyurdu ki, fayton çağırıns. Fayton hazır olacaq, silistçi çamadanı öz əli ilə faytona qoyub, Moşədi Əsgəri də öz yanına əyləşdirdi və faytonu birbaşa prokurorun yanına sürdürdü.

Sədrəddin bəy prokurorun hücrəsində bir saat çağlı qalıb əhvalatı bəyan edirdi. Moşədi Əsgər dohlizdə əli qoynunda dayanıb nə olaçağı gözölüyirdi. Axır, qapı aralandı. Sədrəddin bəy Moşədi Əsgəri

¹ Dostmalçı - gəmidə işləyən müzdur

icəri çağırırdı. Prokuror muzdurun tərkibinə və üst-başına baxıran təbəssümdən edərək, mizin üstündə comlanmış yetmiş iki min manatı ona göstərüb, rus dili ilə bir-iki söz dedi. Muzdur rusun dilin başa düşməyib dedi:

– Sənə qurban olum, pirkulul ağa, mənə padşahın başına çevir, təqşirümdən keç, and olsun gəldiyim ağanın qızıl günbozına ki, ömrüm olduqca daha oğurluq eləməyəm.

Prokuror Sədrəddin bəylə sual-cavab başlayıb Məşədi Əsgərin qoluna nə olduğunu soruşdu. Məşədi Əsgor başına gələn qəziyyəni, qolu simb yazıq olduğunu söylədi. Sədrəddin bəy onun halına yanıb, öz cibindən on manat ona verdi və dedi:

– Aı, bu on manatı hələliyə xorclo, inşaallah, mən sənə yeno kömək edəyəm. Amma bu əhvalatı məbada ki, bir adama cəyəsən. Sən get, evində gözle, lazım olan vaxt soni çağırırdıram.

Dəstmalçı şadlığından sağ əlin yuxarı qaldırıb Sədrəddin bəyə və prokurora dua elədi. Sədrəddin bəy onu mürəxxəs edəndə adresin bu tövrlə yazdı: “Bakı, Qanlıtəpə küçəsi, 333-cü nömrəli xüsusi evində, Dərbənd nahiyəsi sakini Məşədi Əsgor Zərbəli oğlu”.

Sədrəddin bəydən aralanandan sonra indi üçüncü gün idi ki, sınıqqol dəstmalçı öz arvad-uşağı ilə rahatlanırdı. Şahsənəm əhvalatdan bixəbər, kişinin cibində pul cıqıltısını eşidib, fərəhlonirdi və dərəcə şorbə yeyib hala gəlmişdi. Uşaqlar da aqlıqdan çıxıb evdə çörək tapıldığına şadlanırdı. Həmin üçüncü gündə ki, oktyabrın iyirminci günü, şəhər qəzetində rusca belə bir elan oxundu:

Elan

“Şimal” qostinsəsinin sahibi-İmtiyazı tərəfindən Bakı əhəlisinə və Bakıya gələn müsəlfirlərə elan ola ki, sraqagün bir nəfər müsəlman muzdur gecəyarısı saat birdə mənim qostinsəmə gəlib, mənim yammda beş manata bir çamadan girov qoyubdur ki, mənim pulumu gətirib çamadanı aparsın, amma İndiyoco gəlib çıxmayıbdır. Çamadan hələ mənim yanımda əmanətdir və ağzı qıfıllıdır. Mən belə güman edirəm ki, həmin çamadan oğurluqdur. Muzdur dalısınca

gölməyir. Ona binaon bu elanı yazıb çamadan sahibin xəbərdar edirəm ki, oğor filvaqə çamadanın sahibi varsa, bu gün saat dördə mənim qostinsəmə təşrif gətirsən və beş manatımı verib mənə sahib olsən, yoxsa çamadanın ağzın açılıb içindəki var-yoxu özümə mal edəcəyəm.

Bəndəniz N.N... ov.

Bu elan Sədrəddin bəyin təhriki ilə yazılmışdı ki, Petrovskidə tacir Hacı Məhəmməd Hüseyin pulun aparən oğrunu tuta bilsin. Sədrəddin bəy bu elanı qəzetdə huraxıb “Şimal” qostinsəsinin sahibi-İmtiyazı ilə şərtləşmişdi ki, çamadan sahibi hər kəs isə elanı oxuyub çamadanı ötrü qostinsəyə gələcəkdir və gələndə onu söyləyib çamadan onunkı olduqca sabit eldirsin.

Həmin gün Sədrəddin bəy tərəfdən yasaful gəlib Məşədi Əsgəri çağırırdı. Günortadan sonra saat 3-də Sədrəddin bəy Məşədi Əsgəri götürüb “Şimal” otelina gətdi. Otelin 16-cı nömrəsində çamadan miz üstündə qoyulmuşdu. Nömrənin qonşuluğunda vəqə olan 17-ci nömrədə Sədrəddin bəy muzdurla gizlənmışlərdi və onlar ilə belə bir nəfər jəndarm və iki nəfər qazaq var idi. 16-cı və 17-ci nömrələrin arasında olan taxta qapı mətqob ilə iki yerdən dəşilib gizləncə baxmaq üçün göz yerləri qayrılmışdı ki, oradan baxdıqda 16-cı nömrənin içi aşkar görünürdü. Sədrəddin bəy Məşədi Əsgorla bərabər 17-ci nömrədə müntəzər dayanıb, saat dörd tamamilən gözləyirdi və gah-gah dəşiklərdən 16-cı nömrəyə baxırlardı.

Saat dörd tamamında 16-cı nömrənin qapısı açıldı. Otel sahibi və onun dalısınca bir əcnəbi nömrəyə girdilər. Məşədi Əsgor əcnəbinə görə çamadan sahibi olduğun Sədrəddin bəyə pıçılı ilə xəbər verdi. Otel sahibi öz növbəsində Sədrəddin bəy verdiyi dəstərtül-oməl ilə əcnəbiyə xitab edib soruşdu:

– Ərəb, bu çamadan sizindirmi?

Əcnəbi fəvran:

– Bəli, mənimdir, – deyib iqrar etdi və çamadanın üstündəki bürünc lövhə üstündə həkk olunmuş rusi “F.” və “B.” hərflərinə işarə edib dedi:

– Həmin hərflər ki, görürsünüz, mənim adımın və fəmiliamın baş hərfləridir ki, çamadanın içindəki kömlək və zircəmolər üstündə həm qırmızı sapla tikilibdir.

Bununla belo, bədbəxt əcnəbi çamadanı olan şeyləri tərtib ilə sanalayıb, hamısının nişanlarını söylədi. Bunun söylədiyi sözləri silistçi Sədrəddin bəy kəənnohu yazırdı. Axırda otel sahibinin təklifinə görə, öz cibindən bir balaca açar çıxarıb öz əli ilə çamadanı açdı. Filhəqiqə necə ki, demişdi, həmin nişanlar hamısı doğru idi. Çamadanın içində kətəndan tikilmiş yarımlı düjün ağ doyişək, yarımlı düjün ipək dəstmal və uzunqunc corab, hamısının qıraqları al sap ilə "B." "F." horfları tikilmişdi. Bu şeylər çamadanı çıxarıb miz üstünə qoyulandan sonra, çamadanın dibində iki bağlama kağız və qeyri xırda şeylər nəzərə gəldi. Otel sahibi bağlamalar açılmasına təkid elədi, amma əcnəbi hirsli ona rəddiyyə verib dedi:

– Gördüyünüz nişanlar isbat edir ki, çamadan monimkdir. Bu qəder sizə kifayətdir. İltimas edirəm, beş manat girov pulunu prəsenti ilə qəbul edib, əmanətimi mənə qaytarasınız.

Otel sahibinin təkrar təkidinə çamadan sahibi dahacə şiddətli rəddiyyə verib dedi:

– Bağlamalarda mənim gizli kağızlarım, dokumentlərimdir. Onlara baxmağa sizdə hoqq yoxdur.

Bu anda Sədrəddin bəy qonşu otaqdan ara qapını açıb, yanında Məşədi Əsgər və iki nəfər qazaq və jandarm ilə nömrəyə girdilər. Sədrəddin bəy əcnəbiyə xıtab edərək dedi:

– Ərbab, gizlin bağlamaları açmağa otel sahibinin hoqqı yox isə, zakon gücü ilə onları açmağa mənim hoqqım və ixtiyarım vardır.

Bədbəxt əcnəbi iş nə yerdə olduğun o saat anladı...

Qaranlıq, çovğunlu gecədə çamadanı qapıb qaçan tayqol dəstmalçı indi onunla rübərə dayanıb, gözünün içində baxdığına guya zəbani-hal ilə deyirdi:

– Xozeyin, ver çamadanı mən aparım, sənə zohmət olar...

Zirək oğlu toloya düşdüyün görüb çar-naçar uca səsle dedi:

– Cənab silistçi, mən toloya düşmüş qurdam... Başım üstündə dummuş ovçulardan qaçmayacağam. Al qolomi əlinə, yaz... Mən özüm öz dilim ilə iqrar edirəm ki, Pctrovskidə tacir Hacı Məhəmməd-hüseynin yetmiş iki min manat nəqdin aparən oğru mənəm. Həmin nəqd bilkülliyə çamadanı içindədir, altmış doqquz mini kağız, baqi üç mini qızıl puldur... İndi mənim növbəm keçdi, növbə sizindir, hər nə bilirsiniz ediniz...

Bu sözlərin müqabilində Sədrəddin bəy dedi:

– Bəli, İndi növbə monimdir və mən də öz növbəmdə qazaqlara buyururam ki, sənin qolunu bağlayıb hobsə aparsınlar.

Sədrəddin bəyin buyruğuna görə, qazaqlar oğru əcnəbinin qolunu bağlayıb qazamata apardılar. Olar gədənədən sonra Sədrəddin bəy çamadanı əlinə alıb, Məşədi Əsgərə dedi:

– Görürsənmi, Məşədi qardaş, Allah-taalanın belo-bələ sirləri vardır; Allah-taala o padşahdır ki, sınıqqol müzdurun əli ilə hünərli oğrunu tutdurub, qollarını arxasına bağladı. Padşahlar padşahi hesab olunən Allah-taala özünün zakon kitabında, yəni Qurani-məciddə buyurubdur: "Əssarıqu vəssarıqo fəqətu oydihumə". – yəni oğru kişi və ya oğru övrət hansı olsa olsun, əlin kəsəkdir.

Bu ayənin məzmunundan aşkara anlar ki, burada əsil mətləb əl kəsmək deyil, bəlkə oğurluğun kütüyün kəsməkdir. Oğurluq o payədə yaman qəbahətdir ki, əl kəsilsə ondan yaxşıdır ki, daha bu qəbahət təkrar olmasın və ya ki, təkrarı çətin olsun.

Əl kəsməkdən ibarətə, əlbəttə, o deyil ki, əli bəltə altına qoyub qoləmədən... Əl kəsməkdən ibarətə odur ki, həylə iltibahlı tədbirlər çəkməkdir ki, heç kəs əlin oğurluğa uzada bilməsin və yaxud uzadmasın, yəni oğurluq həmin iş olduğun anlasın. Oğurluğun qəbahətin yaxşıca anlamaqdan ötrü qanacaq lazımdır ki, şəriətin intişarına bəğlidir.

Əgər insanlar Allah qoyduğu şəriətlə zindəganlıq etsələr, əlbəttə ki, dünyada hərgiz oğurluq ola bilməz, çünki heç kəs oğurluqda olan mürdar qəbahətə boynuna götürməz... Amma çifayda! Elm və şəriət hələ o dərəcədə intişar tapmayıbdır ki, həmi insanlar insanlıq şərifin anlayıb, vıdan ismətin saxlaya bilsinlər.

Kamil insan öz əlinə oca soxmaz, amma nədən tiffil çıraqda işiq və ya mənqaldə əlov gürcək hər iki əli ilə onu qapmaq istər! Şokk yoxdur ki, tiffil əqlə dələndən sonra daha əli ilə od qapmayacaqdır. Amma böyüklər o vaxtı gözələməyib, tiffilin nədanlığı ayyamda mühəfızətə tədbir çəkmək bərcəndir, yəni tiffil bələndan saxlamaq üçün yandırıcı odu onun ətrafından rəf etməlidirlər və əgər bu tədbir

mümkün deyilsə, onda naçarlıqdan tifiilin qollarını müvəqqəton kosmolidir ki, bu bağlamaqdan ibarətdir.

Oğurluq təmsilən bir oddur ki, ona ol uzadacaq bədvicdanların əlin piş öz vaxt kösməlidir, yəni vicdan iddiası edən şəxslərə borcudur ki, haylo tədbirlər çəkələr ki, oğurluğa hovos edən şəxslər dünyə işində nə qədər zirək olsalar da, şəriət yolunda nəbələd və elm yolunda öhvəldirlər, yəni vicdanda nədan uşaq kibidirlər.

Dünya dolanacağında sadir olan xətalı işlərin səbəbi hamısı cəhəldir. Cəhəlutin də səbəbi odur ki, bezi nainsaf şəxslər xətalı səbəblərə görə, abır kosb edib, özgələrin tərəqqi tapmağına xələl verirlər, yəni zor ilə ovamünnəsin qabağın kesib, elm və şəriət tərəfə yol vermirlər.

Şəkk yoxdur ki, zamanə öz gücün göstərib, aciz məzlumları zorlu zalımların təsəllütündən qurtaracaqdır... Onda ürf işığında hər kos pak ilə napak fərqi görüb, əlbəttə ki, murdar cəmədek üstünə qədəm qoymayacaqdır, yəni ürfdə göstərilmiş üsyən işlərdən ictinab edəcəkdir. İndico qolların bağlayıb qazamata göndərdiyim əcnəbinin əlin mən öz əlimlə "kosdim", çünki o əcnəbi əgərçi məişət yolunda hünərli əyyardırsa da, lakin vicdan dövrəsində azğın düşmüş bir zətdir. Mən onun əlin "kosdim" ki, o daha oğurluğa qadir olmasın. Amma bir vaxt olar ki, məarif məşolinin işığı ələmi basar; ölkələrdə, şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, obalarda məktəblər bina olunar, qıraxanalar açılar, əsil ürf tiryəki insanların təbiətinə yerləşib vicdanlarına sirayət edər... Onda əl "kəsmək" məsələsi o mənada istemal olur ki, hər kosin başı üstündə öz vicdanı qılınc olub dayanıqdıca əlləri hərgiz oğurluğa uzama bilz...

Mütəəyyəyin dəstmalçı müsəlman silisçinin sözüne guş-huş ilə qulaq verdirdiyində anladı ki, şəriətdə oğurluq nəhayətə böyük günah hesab olunur. Allah-təala buyurubdur ki, oğrunun əli kəsilməlidir ki, daha bir də oğurluq eləyib bilməsin... Bəs indi ki, belə imiş, onun əli lap oğurluqdan qabaq kəsilsə yaxşı olmazmı?

Bu mətləbdə Məşədinin öz qolu sınmaq yadına düşdü, fikri çaşdı, gözləri Sədrəddin bəyin üzünə baxdıqda, batini ələmində özge bir şey axtarmaqda idi ki, Sədrəddin bəy ona xudahafiz edib mürexəss cəldi.

Dəstmalçı Məşədinin batini ələmində özge bir təocolla nuru işıqlandırdı; cvinə getdiyi yolda yavaş-yavaş qədəm götürüb, qol kəsmək məsələsin cəddən fikrinə doldurdu; bəli, oğrunun qolun kosmolidir!.. Bəs o adam ki, oğurluq eləyəcəkmış, onun qolu lap oğurluqdan qabaq kəsilsə yaxşı olmazmı?..

Burada dəstmalçı bir az dayandı. Gözün çöndərib öz sınıq qoluna baxdı. Qocaman filosoflar kibi vüqar ilə başın silkələyib öz-özünə cavah verdi: "Yox, belə deyil! Budur mən üzüm... Nə qədər ki, mənim qolum sınımamışdı, ömrümdə oğurluq etməmişdim, heç etməzdim də, lap bəğavətimdən dar ağacına çəksoydilər da... Amma qolum sındı, Allahın gözündən düşdüm, güşbərəpapağın çamadanın qapıb qaçdım... Bu ki lap aşkarbaz oğurluqdur! Bəs necə olsun? Sədrəddin bəy buyurur ki, bir vaxt olacaq heç kos şəriətdən çıxmayacaq... Bu yaxşı sözdür. Adam görək şəriətin bilsin. Sədrəddin bəy kimi adamların sözüne görək qulaq əssin".

Birdən Məşədi Əsgərin fikrinə düşdü ki, a godə... Sədrəddin bəy axund deyil, əfəndi deyil... urusu oxumuş, başisaçlı, güşbərəpapağın binsidir... Şəriəti axundlar bilər, müctəhidlər bilər... Çıxarlar minbərə moizo deyirlər, mərsiyo oxuyarlar, xalq da ağlar...

Burada Məşədinin fikri rıstəsi qınıldı, Məşədi öz-özünə dedi: "Yox, son də nəhəq dəmişdin, indi əxundn qırx yaşın var, saqqalına dan düşüb, bəs nə üçün indiyocə axundlar mərsiyoxanlar Allahın şəriətim sənə öyrətməyiblər?.. Mən ki əlhəmdüilləh, məscidə gedənom, məhərrəmido, oruculuqda haçan ki, bizim gəmi bargahda bağlanıb, mən məsciddə mix kibi mixlənib oturmuşam; axundların, mərsiyoxanların lap yaxşısına qulaq əssmişəm, amma heç belə sözlər eşitməmişəm ki, bu gün Sədrəddin bəy buyurdu... Allah lənət ələsin Şümürə! Elə Şümürdür, cəhənnəmin ilan-qurbağası!.. Amma söz Sədrəddin bəyin sözüdür, adamın ürəyinə yağ kimi yayılır... Nə yaxşı olardı ki, Sədrəddin bəy axund olaydı!.. Çıxardı minbərə moizo deyirdi, mərsiyo oxuyardı, adam lozzət aparardı... Ax, kaş ki, Sədrəddin bəy mərsiyoxan olaydı!.."

Məşədi Əsgər axşam şam yeyib, namazın qıldı. Başın balısu qoyub yatanda bugünkü mənzərə xoyal ələmində gözünün qabağında idi. Sədrəddin bəyin rəftarı və danışdığı sözlər fikrində yeno təkrar olunurdu:

– Sədrəddin bəy çox ağıllı adamdır, çox da yaxşı adamdır. Ax, kaş ki, bu cür adam axund olaydı, mersiyoخان olaydı, çıxardı min-bəro, moizo deyirdi, mersiyo oxuyardı, adam ləzzət aparardı...

Məşədi bu fikirlərdə yatdı. Mersiyoخان xəyalatı Məşədinin fikrinin məscidə, min-bəro cumdurdu, həmişəki minbar, həmişəki pələncikli başmaqlar!. Sədrəddin bəyin heykəli gəldi, durdu minbərənin başında, başladı mersiyo oxumağa... Mersiyoخان kəsdi, başladı pul yığmağa:

– Veriniz... Hacı Eyvaz iyirmi beş manat, Allah ona bir də Kor-bola qismət eləsin!.. – Sonra üzün çöndərüb Məşədi Əsgərə acıqlı səslə qışqırdı. – Ay Məşədi, nə üçün dayanmısan, sal əlini cibinə, çıxart on manat. Yoxsa bir nifrən edərəm, o biri qolun da sınır!..

Məşədi baxdı, gördü ki, başı əmmaməli bu mersiyoخان hamən güşbərəpapaqlı silistçidir ki, bir həftə bundan qabaq utana-utana olin salıb öz cibinə on manat ona verdi ki, "al bu on manatı, hələliyə oyalına xorc elə, inşallah, yeno mən sənə kömək edərəm..."

Sədrəddin bəyin belə ədasından Məşədi Əsgər utanıb başın aşağı saldı. Sonra qorxaqca gözün qalxızıb gördü ki, Sədrəddin bəy əmmamə qoyandan sonra nəinki sifəti və bəlkə niyyəti də pozulub; dünənki Sədrəddin bəy ki hələ öz cibindən pul verəndə utandığından qızarırdı, indi təmən atəşi ilə gözələrin işildəyib pul tələb edir:

– Veriniz! Görək verəsiniz ki, biz də dolana bilax... Vilayətdən gəlmişux, əlibəş gedə bilməyəcəyux ki...

Dəstmalçının ürəyi başladı iztirabla döyünməyə. Silistçi dönüb mersiyoخان olduğun görəndə ürəyi hiss elədi ki, sabah bu mersiyoخان vilayətə gedəndən sonra daha bununla bərabər pirkulul yanına kim gedəcək? Bəs onda necə olar?... Sədrəddin bəy olmasa pirkulul əyağın yerə döyüb dəstmalçını, əlbəttə, qazamata göndərəcək!..

Dəstmalçının başı başladı ağlamağa:

– Sənə qurban olum, ay Sədrəddin bəy! Mənu yazığın gəlsin, gətirmə vilayətə... Sizin kəbirlər olmasa, bizim kəbirlər pəmal olarıq... Allah xatirinə, peyğəmbər rızasına, düş minbərəndən aşağı, at yerə əmmaməni... Qoy başına güşbərəpapağı... Al əlimi olino, divandan mənə xilas elə... Mənu yazığın gəlsin. Balalarımı çöndər başına. Ö... ö... ö... hö... hö... hö... hö!

Bu anda Məşədi gördü ki, arvadı Şəhsənəm onu oyadır ki, a kəşi, ayıl, görüm sənə nə olub ki, belə bərkədən ağlayırsan? Məşədi gözün açdı, gördü ki, balaca uşaqları da atasının ağlamasın çədid yuxudan ayılıblar, ağlaşırlar.

Dəstmalçının başın balışdan qalxızdı, gördüyü yuxunu gözünün qabağında keçirib anladı ki, xudanəkərdə, əgər Sədrəddin bəy mersiyoخان olsaydı, hunun işi, Allah bilsin, nə təvərlə olacaqdı... Pul ver, vassalam! Dəstmalçının fəvran əlini göyə qalxızdı arvad-uşağına dedi:

– Amin diyiniz!

– Amin!

– Xudaya, sən Sədrəddin bəyə uzun ömür ver!

– Amin!

– Allah, sən elə elə ki, o cürə silistçilərin sənə min olsun... Həç birini dönüb mersiyoخان olmasın!

– Amin, amin!

– Allah, sən həylə elə ki, Sədrəddin bəy kibi min pirkulul olsun, min mirov olsun, qoburnat olsun... Lap pristav olsun...

– Amin, amin, amin!

– Allah, sən həylə elə ki, bular hamısı Sədrəddin bəy kibi yaxşı adamlar olsun, rəhmlilər olsun, Məmməd Qulu bəy kibi zalim olmasın, təmən olmasın, rüşvətxor olmasın!

– Amin, amin, amin!

¹ Mersiyoخان əksərən həylə bir vüəddur ki, pul dəlincə Arazi piyada keçib, məscidə adamları bası-bası minbərən çıxmağa həmişə məhəzdir. Mersiyoخان mən dəfə minbərəni çıxıb mən bir dəfə minbərəndən düşməyəndən həç bir kəvi bir həbbə mənəfət görünməkdə, bəlkə özə nəxənlərdən məda hər bir əvəmin cibinə bir neçə təmən də zorədir. Mersiyoخان oxuduğu nəğillər hərgiz sorit dərzi olmaqlıqlarından, nəinki yadda saxlamalı, bəlkə yaddan unudulmalı əfsanədir.

Səhər açıldı. Məşədi Əsgəri çağırmağa yasavul gəlib, Sədrəddin bəyin hüzuruna apardı. Bu qorar ilə tamən bir həftə dostmalçı Məşədi Əsgəri hər gün çağırıb aparırlardı. Silistçi, mirovoy, prokuror, hərsəi növbəonöv sual-cavab ilə dostmalçını silist edib buraxırlardı.

Həftə başında Sədrəddin bəy Məşədi Əsgəri götürüb akrujnoya apardı. Akrujnoyda gəlib-gədən çox idi. Sudyalar işlərə baxıb gah gedib, gah gəlirlərdi. Axır Məşədi Əsgərin işinə baxmağa başladılar. Məşədur çamadan və çamadan içindəki yetmiş iki min manat noqd və qeyri əcnas hamısı divanxana mizinin üstündə hazır idi. Sudyalar köhnə sual-cavabı yenə təkrar elədilər. Məşədi Əsgər sual-cavab altında lap tənqə gəlmişdi ki, sudyalar qalxışib yan otağa getdilər və sonra yenə qayıdib işə baxmağa başladılar. Məşədi Əsgərin əsnası prokuror uzun-uzadı nitq söylədi. Dilmanc nitqi tərcümə elədi, amma dostmalçı çəndən başa düşmədi. Sudyalar bir də qalxışib yan otağa getdilər. Sonra yenə qayıdib kitabları açdılar. Ən ortalıqda oturan bığqırıxıq sudyə oxudu, oxudu, axırda dəyandı. Dilmanc onun oxuduğun Məşədiyə tərcümə edib dedi:

– Gəmi dəstmalçısı Məşədi Əsgər Zərbəli oğluna məlum olsun ki, Petrovski şəhərində tacir Hacı Məhəmməd Hüseyin ki, onun yetmiş iki min manat pulunu aparmışdılar, özü öz həsb-i xahişi ilə vəd edibdir ki, hər kos pulu tapsa və oğrunu tutdursa, pulunu iyirmi prosenti, yəni manata bir əbbasısı onun olsun. Yetmiş iki min manatın iyirmi prosenti ələyin on dörd min dörd yüz manat. İndi homin məbləğ sən Məşədi Əsgər Zərbəli oğluna çatasıdır. Amma sən oğrunun çamadanın gecəyansı Telefon küçəsində qapıb qaçmaqda müqəssir hesab olunursan, çünki prokurorun təsəvvürü budur ki, sən Məşədi Əsgər bu barədə oğruna zülm edibsen. Cənab prokurorun bu təsəvvürün monzuro alıb sudyalar istəyirlər ki, sənə qəzamat kəssinlər, amma sən öz-özündən peşman olub, Allah yoluna qayıtmağa görə, divan sənəni təqsirini yüngülləşdirib iyirmi beş manat sənə cərimə edibdir. İndi sənə vəsül olası on dörd min dörd yüz manatdan iyirmi beş manat cərimə çıxıb, haqi on dörd min üç yüz yetmiş beş manat naqdi sənə verəcəkdir. Qol qoyub həqqinə yetişə bilərsən.

Məşədi Əsgər dilmancın sözlərinə bərdənd çox diqqətlə qulaq asırdısa da, amma yaxşı başa düşə bilməyirdi. İş kəsilib qurtarandan sonra Sədrəddin bəyə xitab edib soruşdu:

– Ağrını alım, bəy, axırı mən bilmədim ki, pirkulul ağa mənə qəzamatə göndərir. yoxsa cərimə edir.

Sədrəddin bəy onun avamlığına gülüb dedi:

– Sənə qəzamat əvəzinə həcə göndərəyəm. Hələ müstələtə olmaq üçün kağıza qol çək, pullarına sahib ol.

Ömründə olino qolom almamış müzdür qol çəkməyin heç təhərin də bilmirdi. Mirzə Avanes adlı bir nəfər çalbaş erməni bir manat alıb Məşədi Əsgər Zərbəli oğlunun bisavad olub təvəqqösünə görə qol qoydu.

Sədrəddin bəyin əli ilə on dörd min üç yüz yetmiş dörd manat əskinas pulu dostmalçı Məşədi Əsgərin qoltuq cibinə qoydular. Dəstmalçı pulu alandan sonra təhəyyürdə qalıb soruşdu:

– Sənə qurban olum, a bəy, birca də görüm, mənə yenə də divanxanaya gətirəcəksiniz?

Sədrəddin bəy cavabında yenə dedi:

– Məşədi, hərəgah peyğəmbərin şəriətinə inanıb, sıdğ künüldən oğurluğu tövbə edirsənsə, daha divan hüzuruna gəlməzsən.

Məşədi gözünün yaşını silib korrat: “tövbə, tövbə”, – deyərək Sədrəddin bəyə baş vurub evinə getdi.

Dövlətlənmiş dəstmalçı əvvəl macallarda cibindəki məbləğə çəndən qiymət qoymurdu. Pul yaxşı şey olduğunu hərçənd anlaşırdısa da, amma çəndən hərsi deyildi. Amma qonum-qonşu ona hörmət və təməllüq etdiklərini görəndən sonra müayinə anladı ki, pul çox olduqca, adamın zoru və çəhtirəni də çox olurmuş.

Gündə dörd əbbasıya məhtac olan müzdür indiki minlərlə sahib olduğundan başma gəlməsi qəziyyəni Allah-taalanın iradəsi olduğun bilib, kosbkarlığa qədəm qoydu.

Pul alandan bir-iki həftə sonra Məşədi Əsgərin qolu saf-sağaldı. Ən uşaqlığında zəhmətə adət etmiş Məşədi gəmiçilik işinə mahir olduğunda özü üçün barkaz alıb işlətməyə şüru etdi. Zəhmətkeş hünərli gəmiçi bir-iki ilin ərzində yaxşıca pul qazanıb əlavə yenə bir barkaz və iki xırda gəmi aldı. Özü öz işinə hom ağa, hom qul olduğunda günbəgün torəqi edib dövlətləndi.

Məşədi Əsgor dövlətləndirildikdən sonra özünün köhnə yoldaşlarından bir neçələrini başına yığıb, gəmiçilik şirkəti bina qoydu. Şoriklər biliküliyyə zəhmətkeş, davamlı, kasbkar kişilər olduğuna görə, heç ilin ərzində artacaq dövlətləndilər.

Dövlətli Məşədi Əsgor özü üçün özünə yaratmaqdan ötrü şəhər mərkəzlərinin birində yaxşı imarət tikdirib, Qanlıtəpədən donuz kəndinə köçdü və həccə gedib Məşədi əvəzinə Hacı ləqəbi kəşf etdi.

Hacı Əsgor tacirlər arasında on insafı, on möləbər xəzəyinlərdən birisi hesab olunur. Hacı Əsgorün tavanası noinki yetmiş iki min, bəlkə yeddi yüz yetmiş iki mindən ziyadədir. Hacı Əsgor öz malının zəkətinə vaxtılı-vaxtında hümmət edib, fəqir-fəqərəyə və məktəb işlərinə biminət bəzəlir.

Hacı Əsgorün iki oğlu – Əlokber və Ələsgor Əsgorov fəmiliası ilə gimnaziyada oxuyurlar. Gimnaziyada ana dili qədərincə oxudulmamağa görə, axşamlar türk ədəbiyyatı oxuyub dərslərini öyrənirlər.

Hacı Əsgor öz uşaqlarına baxıb fəxrələnir. Məzədlilikdə keçirdiyi çətin günləri yadına salıb, öz arvadı Şahsənəm xanımın həmişə tapşırırdı ki, evdəki qulluqlarla xoşbəxt olub, qapıya gələn fəqir arvadlara əl tutsun və onlara ənam vərəndə üstlərinə minnət qoymasın.

Hacı Əsgor keçmişdəki fəqirliyin hərgiz unutmur. Sınıq qol ilə qarantlı gecədə güşbərəhök əcnəbinin çamadanın götürüb qaçmağını və səhəri günü çamadanı ədalət divanına qaytarmağını fürsət düşəndə uşaqlarına söyləyib vəsiyyət eləyir:

– Balalarım, mən dərslər oxumamışam, əvəm qalmışam, çox mələblərdən xəbərim yoxdur, amma şükür Allaha ki, üroyimdə Allah xofu olduğuna görə, indi bir parça halal çörəyə malik olmuşam. Siz məndən xoşbəxtsiniz ki, dərslər oxumağa nail olmuşunuz... Allahdan istigəso edirəm ki, siz hər ikiniz məktəbə davam edib, Sədrəddin böy kimi abrazovanni ələsiniz, onun kibi sobriniz, qeyrətiniz ələsin ki, ta bərk məqamlarda mənim kibi əvəm, əciz adamlara köməyiniz dəyşsin, inşallah abrazovanni olanda çox şeylər biləcəksiniz, amma mən bu əvəmliyimdə bir-ikincə kəlmə vəsiyyətim var, sizə deyim, qulağınızda saxlayınız:

– Üroyinizdə Allah xofu ələsin.
Vəssalam!

İBRAHİM BƏY MUSABƏYOV

(1881-1942)

İbrahim bəy Musabəyov Şəki qəzasının Qutqışen kəndində doğulmuşdur. Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, Şəki, Qutqışen, Goyçay və Bakıda müəllimlik etmişdir. O, 1921-1936-cı illərdə Krimda yazmış, müxtəlif illərdə çalır olmuşdur. 1937-ci ildə həbs olunmuş, 1942-ci ildə Kurakanda şəhərində vəfat etmişdir.

Bədi yaradıcılığa XX əsrin əvvəllərində başlayan İ. Musabəyovun ilk hekayələri 1913-1914-cü illərdə "Məktəb" jurnalında dərc olunmuşdur. Onun bitkin və maraqlı əsərlərindən biri "Nəfi və milyonlar səltənətində" povestidir. Bu əsər Bakıda bir neçə dəfə nəşr olunmuş və oxucular tərəfindən rəğbətə qaydırılmışdır. Burada verilən mətn "Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasından buraxılan "Ata və oğul" (Bakı, 1990) kitabından götürülmüşdür.

NEFT VƏ MİLYONLAR SƏLTƏNƏTİNDƏ

Yaxşıya yaxşı, pisə pis hər kəs deyir, hər kəs söyləyir, lakin yaxşıya soy edib pisdən nifrət edimmi və ya edo bilirmi? Nə qədər gözəl oxlaqlı bir adamı görsən, sal bir pis vəsotə, bədöxlaq adamların mühitində, bir az vaxtdan sonra görürsən ki, onun oxlaqlı çevrildi, bədöxlaq oldu, öz evini də yıxdı, qeyrilərinin də. Odur ki, hər kəsi bədöxlaq görüb də biliküliyyə onun özünü müqəssir eləməyə bizim haqqımız yoxdur, çünki təqsir onun təqsiri deyil, ancaq vəsotin, mühitin və torbiyyənin təqsiridir. Belə adamlardan birisi də Colil ağa idi.

Colil "B" şəhərində bir fəqir kişinin oğlu idi. Colilin altı yaşı tamam olanda onun atası mərhum olmuşdu. Onun anası Zəhrə isə çopur və bir gözü də kor olduğu üçün heç kəs də onu almırdı. Odur ki, Zəhrə öz şəhərlərində onun-bunun qapısında işləyib, bir güc ilə özünün və balasının çörəyini qazanardı. Bədöxət Colil hər gün səhər təzədən durub, ayaqyələn, başıaçıq, anasının dəlincə onun-bunun qapısına gedirdi. Bu minval ilə Colil doqquz yaşına çatdı. İndi o,

anasına iş tutmağa daha çox mane olduğu üçün anası Zohra onu, qoy başından rədd olsun, – deyə aparıb məscid məktəbinə qoydu ki, orada oxusun. Cəlil hərcənd məktəbə gedib-gəlirdi, ancaq oxuduğu bir şey yox idi, çünki molla köhnə qayda ilə dərs verirdi. Bir il boylo keçdi. İkinci ildən Cəlil çox vaxtı məktəbə də gəlməyib, vaxtını yolda qeyri uşaqlarla keçirirdi. Molla neçə dəfələrlə bunu döyərki ki, hər gün məktəbə gəlsin, dərs oxusun, ancaq Cəlilə belə şeylər təsir etməzdi. İki il bu minval ilə keçdi, axırda bunun olından molla tongo gəlib onu məktəbdən konar elədi.

Savaşardı və çox vaxtı da başı yarılış, paltarı cırılmış anasının üstünə gəlirdi. Axırda bunun nədinciyləndən anası da bezər olub, onu bir dükənçinin yanına xidmətçi qoydu. İndi Cəlil hər gün sabah yerindən duran kimi dükana gəlib, qulluq edərki və dükənini qabağını süpürüb suluyardı. Haman dükanda Cəlildən başqa Qurban adlı bir xidmətçi daha var idi. Qurban otuz səkkiz, ya qırx yaşında bir ağıllı, doğru və adil bir adam idi və neçə illərlə haman bu dükanda qulluq edərki. Qurbanın Cəlilə rəhmi gəldiyindən həmişə ona nəsihət edib, dükən işlərini və alış-veriş yollarını ona öyrətdərki. Axsamlar işə dükən bağlananda Qurban Cəlilə özü ilə bərabər aparıb anasına tapşırırdı.

Dörd il Cəlil bu dükanda qulluq edəndən sonra bunun anası Zohra mərhum oldu. Bu zaman Cəlilin on beş yaşı vardı. Anasının nə günə dəfn olmağını başarmadığından, gəlib Qurbana xəbər verdi. Qurban bu xəbəri alan kimi pul götürüb, Cəlilin evinə getdi və onun anasını dəfn elətdi. Bu gündən sonra Qurban Cəlilə yoldaşlıq yox, bəlkə də atalıq edərki. Həmişə onu özü ilə bərabər nahara ayloşdirərki, nəsihət edərki və axşamlar da özü ilə bəhəm aparıb evinə ötürürki.

Cəlilin Əhməd adlı bir qonşusu vardı. Əhməd qoca və fəqir adam idi. Neçə il idi ki, onun arvadı ölmüşdü. Əhmədin Şəfiqə adlı bir qızı var idi. Şəfiqənin anası öləndən sonra Əhməd bir daha evlənməyib özünə artıq bilib, daim onun tərbiyəsilə özü məşğul olardı. Axsamlar Cəlil evinə gələndə, ya Əhməd kişi onun yanına söhbətə gəlirdi və yənkə Cəlil bunlara gəlib, Əhməd ilə oturub bir az vaxtını keçirərki. Hər halda Əhməd kişi də Qurban kimi Cəlilə nəsihət edərki ki, o, yaxşı olsun və öz kamalı ilə özünə bir parça çörək qazansın.

Cəlil də bunların hər ikisinin xətrilərini çox sevərki və həmişə bunlar deyən kimi dolanırdı.

Colilin anası Balaxana köndindən idi və o vaxtı ərə gələndə atası ona haman köndə iki desyatın yer vermişdi. O yeri Zəhra satmayıb, bəlası Cəlilə saxlamışdı. Zəhra bu yer bəlkə də satardı, ancaq o zaman bu yerə heç kəs bir qəpik pul verməzdi. Həmin yeri Cəlil özü də heç tanımazdı və xəyalına da gətirməzdi ki, bir zaman bu yer artıq pula gedər. Ancaq axır vaxtlarda haman yerin ətrafında neft mədənləri əmələ gəlmişdi. Odur ki, bu yer də yavaş-yavaş qiymətlenirdi. Bu zaman Cəlil istəyirdi ki, bu yerə satın özü üçün bir dükən açsın və canını gədəliqdan qurtarsın, ancaq Əhməd kişi ilə Qurban bunu məsləhət görməmişdilər. Odur ki, haman yer hələ onun ixtiyarında idi.

Bir gün Cəlil öz evinin qabağında oturmuşdu, bir də gördü ki, aşağıdan bir fayton gəlir. Fayton bir az yuxarıya gələndə ondan bir adam yerə düşüb dedi: burada bir Cəlil adlı oğlan var, onun evi haradadır? Bu sualı Cəlil eşidən kimi cəld yerindən durub, haman adamın yanına getdi və dedi ki, axtardığı Cəlil özüdür. Cəlili tanıyan dan sonra haman adam olını onun çiyinə qoyub dedi:

– Oğlan, mən görürəm sən bir yaxşı və ağıllı cavansan, özün də kəsibsan. Sənin Balaxana köndündə iki desyat yerim var, gəl sən onu mənə sat. Aldığın pulları ilə alış-veriş elə, çörək qazan.

Cəlil cavab verdi ki, heç vaxt yerini satmayacaqdır. Bu cavabı aldıqda haman adam dedi ki, qorxma sən qiymətini de, nə qədər istəyirsən mən sənə pul verərəm. Cəlil Əhməd kişi ilə Qurbanın sözlərini yadına salıb, cavab verdi ki, yerini satmayacaqdır, ancaq bir hissəsini ortaqlı neft üçün verə bilər. Bu sözləri Cəlildən eşidən kimi adam dedi ki, yaxşı, mən razıyam, səhə gəl sən notariusun kontoruna, orada bağlaşaq. Bu işə bunlar hər ikisi razı olub ayrıldılar.

Bu adam Lütfoli bəy idi. Bu, “B” şəhərində məşhur dövlətlifordan hesab olunurdu. Lütfoli bəy uzunboylu, qurcaqsaçlı, şirindilli və nətiq bir adam idi. Hər kəs bununla bir, ya iki dəfə həmməclis və həmsöhbət olsaydı, yəqin onu sevərki. Hərçənd Lütfoli dövlət dağından adam deyil idi, ancaq yəne məqam düşəndə içkiddən, qumardan dala durmazdı. Hər bir şey, hər bir əməl, yaxşı ya pis insanda gətirdikcə artırdığı kimi, Lütfolinin də içki içməyi və qumar oynamağı axır vaxtlarda artmaqda və kök salmaqda idi. Odur ki, Lütfoli bəy

indi daha ıçkısız nahar edo bilməzdi və qumarsız da vaxt keçirə bil-məzdi. Bunlardan başqa Lütfoli bəyde qeyri nöqsanlar da yeno vardı; Lütfoli bəy xain, zalım, bəxil və dürgü bir adam idi. Xüsusi mən-fəeti üçün nöinki dostunu, bəlkə də namusunu satardı.

Sabahı günü Lütfoli ilə Cəlil notarnı ilə bağlaşdılar, bir az zamandan sonra Lütfoli haman yerdo buruq qoymağa başladı. Bu zaman Cəlilin bir yerə ümidi olmadığını, yeno haman dükanda xidmətçi idi və ayda otuz manat mövacib alırdı, çünki daha uşaq deyildi, bunun indi iyirmi bir sinni vardı. Axsamlar isə gah Qurban və gah da Əhməd kişi ilə oturub, çay içirdilər və söhbət edirdilər.

İki ay da belə keçdi. Bir gün Cəlil dükanın qabağında durmuşdu. Bir də gördü ki, Lütfoli boyın nökori bunun yanına gəlib dedi ki, ağa, muştuluğumu ver, sənin yerindən neft fəvvarə (fontan) edib. Əvvəl zavallı Cəlil bu sözlərə inanmadı və özü telefon ilə Lütfoli bəyden əhvalatı xəbər aldı. Xülasə, bu gündən xidmətçi Cəlil oldu Cəlil ağa. İndi bu, Avropa libasında qeyrilər kimi gah faytonda, gah da avto-mobildə öz işlərinin üstünə gedib-gəlirdi. Bir az zamandan sonra Cəlil ağa özünə şəhərin ən gözəl yerində bir neçə evlər də almışdı. Cəlil ağa dövlətə nail olandan sonra özünü belə dolandırirdi ki, ümdə tacirlər ona məşallah deyib, başına and içirdilər. Bu nə içki içərdi və nə də qumar oynayırdı və gecələr də vaxt keçirmək üçün ya özü tacirləri davət edərdi, ya da özü onların evinə gedib, vaxtını keçirərdi.

Bir azdan sonra Cəlil özü yerinin qeyri tərəfində buruq qoymuşdu və o yerdən də neft fontan edirdi. Bu zaman dövlət onun başından aşıb-çərdirdi. Neft yerlərindən başqa, Cəlil ağa özünə paroxodlar da almışdı.

Cəlil ağa özü keçmişdə fəqir olduğundan çox rəhmli idi və harada bir itifaq düşsəydi, fəqirlərə, əlsizlərə külli miqdarda kömək edərdi. Odu ki, Allah da onun dövlətini, colalını günü-gündən artıq edirdi. Cəlil dövlət sahibi olan kimi özü ilə bərabər dükanda qulluq edən Qurbanı da yanına çağırıb artıq hörmət və mövacib ilə saxlamışdı və hər vaxt bir iş tutanda ona məsləhət edərdi və xeyir də tapardı. Qurban isə Cəlilə artıq məhəbbət və sədəqət ilə qulluq edərdi. Cəlil ağanın indi 25 sinni vardı, ancaq hələ evli deyildi. Odu ki, Qurban hər axşam oturub söhbət edəndə, ona deyirdi ki, birco də görüm

Allah qoysa, toy nə vaxt edəcəksən? Cəlil ağa isə cavab verərdi ki, Qurban omi, qorxma, daha az qalıb, bu yavuuq zamanlarda edəcəyəm.

Bir gün səbh vaxtı Cəlil ağa evdən iş üstə gedəcəkdi. Qurban gəlib buna xəbər verdi ki, ağa, bu gün bazarda mənə xəbər verdilər ki, sənin keçmiş qonşun Əhməd kişi neçə həftə bundan əvvəl vəfat edib. Bu xəbəri eşitənk, Cəlil ağa Qurbana dedi ki, Qurban, bəs onun qızı Şəfiqə necə olub, yəqin ki, o, çox çətinliklə dolandır. Bu saat görək mən gedib onun əhvalından xəbərdar olam və kömək edəm. Xəbər elə avtomobil hazır olsun. Bir azdan sonra Cəlil ağanın avto-mobili Əhməd kişinin evinin qapısının qabağında dayandı. Cəlil ağa düz evə üz tutdu. Cəlil ağa həyəət girəndə, Şəfiqə qapının qabağında oturub nə isə özge üçün tikirdi. Bunu görənk, cold yerindən durub evə girdi. Cəlil isə bunu gözələ görmüşdü. Şəfiqə indi daha uşaq deyildi, onun 18 sinni vardı. Onun bədirlənmiş ay kimi gözəl üzünü, arxası dolusu qara və uzun saçlarını, qələm ilə çəkilmiş kimi qaş-larını, uzun və sıx kirpiklərinin altında qara və parlaq gözələrini, mər-mor kimi ağ üzündə olan çökəklərini gördükdə, Cəlil ağa məbhut qaldı və birdən-birə onu sevdi, aşiq oldu.

Cəlil ağa bir az irəliləyib dedib dedi ki, Şəfiqə, mən tanıyırsanmı? Mən Cəliləm, eşitdim ki, sənin atan Əhməd kişi ölüb, gəldim ki, sənin əhvalından baxıxəbər olub, sənə kömək edim. Necə dolandırsan?

Şəfiqə cavab verdi ki, qeyrilər üçün paltar tikib dolandır. Bu sözləri Cəlil ağa eşidən kimi cibindən 500 manat pul çıxarıb daşın üstə qoydu və dedi:

– Şəfiqə, mən gedirəm, gəl bu pulları götür, mən sənə yeno pul verəcəyəm, qorxma, səni unutmaram. – Bu sözlərdən sonra Cəlil ağa həyətdən çıxdı. Şəfiqə isə yüyürüb Cəlilə bir daha görmək istədi.

Cəlil ağa avtomobildə oturub evlərinə gələndə öz-özünə söz verdi ki, qız, səni nə günə olsa, alacağam.

Cəlil ağa evə gəlib məxmər sandalyanın üstündə oylaşib, bir əli ilə alnını sığal edə-edə fikrə getdi. O, Şəfiqənin gözəlliyini fikir elədiyi kimi, özünün indiki calalını da yad elədi və dedi: oğor mən Şəfiqəni alsam, xalq mənə nə deyər? Qız bir fəqir kişinin qızı, ancaq mən belə milyonçu, mənə eyib edəcəklər, halbuki bunda heç bir eyib yoxdur, bunlar hamısı boş-boş sözlərdir, arvad kişinin adı ilə adlan-ır, kişi özü dövlətli, varlı olsun, arvadın dövlətindən nə olacaq? Bu

sözlərdən sonra Cəlil ağa özünə bir daha söz verdi ki, bu barədə xalqın sözüne qulaq asmayıb, nə günə olsa Şəfiqəni alacağam.

Bu əhvalatdan bir ay keçdi. Cəlil ağa Şəfiqəni öz evinə gətirdi və Şəfiqənin heç kəsi olmadığını, öz evində toy edib, onu özünə nikah elədi.

İndi Cəlil ağa qapısını hər vaxt və hər kəsə açardı və onun süfrəsində özündən başqa daim qeyrilər də nahar edirdilər.

Bunun evinə hər kəs gəlirdi kimi, şərki (ortağı) Lütfoli bəy də gəlir-gedərdi. Və Lütfolinin də xatirini Cəlil ağa çox istərdi.

Son vaxtlar da Lütfoli bəylə Cəlil ağa belə yavuş, belə mehriban dost olmuşdular ki, Cəlil ağa Şəfiqəni də ondan gizlətməzdi və Lütfoli daim bunların xüsusi süfrələrində oturub nahar edərdi və dost yox, qardaş hesab olunardı.

Şəfiqəni əvvəlinci dəfə görəndə Lütfoli bəy ona aşıq olmuşdu. Onun məhəbbəti gecə və gündüz onu narahat edərdi və o homişə öz-özünə deyərdi ki, oğur mən evlənsəm, Şəfiqədən başqa dünyada heç kimsəni almayacağam. Çox gecələri sübhə kimi Lütfoli bəy yuxusuz keçirdi və oğur yuxu onu həlak edib aparırdısa, dərhal Şəfiqənin əksini o, yuxuda görüb, dəli kimi yerindən qalxardı. Şəfiqəni görəndə Cəlil ağaya dost deyən və az-çox sədaqət ilə dolanan Lütfoli bəy indi ona düşmən gözü ilə baxardı. Ancaq şikar polong caynağında olduğundan, tülkü kimi homişə hiylə qurardı ki, şikar oğurlansın, yəni şikardan bir pay alsın. Homişə Lütfoli öz-özünə deyərdi ki, nə edim? İçki içməz, qumar oynamaz, şantana getməz, bəs mən nə günə bunun evinə yığım ki, dövlət də mənə qalsın, arvadı da. Odur ki, Lütfoli bəy homişə Cəlil ağaya içkini tərif edirdi və yalvarırdı ki, onunla içsin, lakin arzusunda nail olmazdı. Bir gün Cəlil ağa nədənsə bərk qeyzənib evə gəlmişdi və arvadının və uşaqlarının yanına gedib görüşməmiş kabinetində oturub fikrə getmişdi. Qurban bu xəbəri gələn xanımına oyan elədi. Şəfiqə isə durub cold bunun yanına gedib istədi ki, onun üz və gözələrini sıçalıb edib könlünü açsın. Cəlil ağa isə bu iki ildə əvvəlinci dəfə olaraq Şəfiqənin üzünə baxmayıb dedi:

– Məndən xilas ol, get nahar et, mənə gözləmə.

Bicərə Şəfiqə ölü kimi dala qayıdıb buyurdu ki, nəhən versinlər və uşaqlarını başına yığıb əvvəlinci dəfə olaraq Cəlilsiz nahara

oylaşdı. Şəfiqə Cəlilin yanından çıxan kimi Lütfoli bəy salam verib, qapıdan içəri girdi.

Cəlil ağa bunu görcək ağuşunu açıb, üstünə getdi və onu ağuşuna alıb dedi:

– Ah, Lütfoli, sən bilsən oğur, mənə necə şad elədin, qəm-qüssə mənə partladırtdı.

– Bircə də görüm, bu nə həldir, nə olub sənə?

– Doğrusu, onun mənə sənə söyləməyəcəyəm və sən də bir daha mənə sorma.

– Daha bundan nə çıxdı, bu dostluq olmadı ki?

– Lütfoli, bircə də görüm nahar edibson, ya yox?

– Yox, bəs sən?

– Mən də yox, bu saat bərabər edirik. – deyib zongı çaldı. Qurban daxil olub: – Ağa, nə buyurursan? – dedi.

– Xanıma de ki, Lütfoli bəy də buradadır, bu saat nahara gəlin.

Qurban qapıdan çıxan kimi Lütfoli sordu ki, bircə mənə doğrusunu de görüm sənə nə olub? Mən sənə heç belə görməmişəm.

– Ay kişi, qoy bunlar dursun, bircə mənə de görüm doğrudurmu ki, adam araq içəndə nə qədər qəmgin olur olsun kefi açılır?

– Bəs mən sənə yalan deyirəm? Əlbəttə doğrudur!

– Belə olanda, qardaş, mən də bu gün sənə araq içəcəyəm.

Bu sözləri Lütfoli eşidən kimi neft tökülmüş lampa kimi şadlıqdan işıqlanıb güldü və dedi:

– Sən allah, doğrunu deyirsən? Səndənmi bu sözləri eşidiyəm?

– Bəli, doğru deyirəm, bu saat sən özün görürsən.

Bu halda Qurban daxil olub, – ağa, nahar hazırdır, – dedi və dostlar qol-boyun olub, nahara getdilər. Yemək otağına daxil olanda Lütfoli Şəfiqə xanıma salam verib, uşaqları oxşayıb, dostu Cəlilin yanında oyulaşdı və rumkanı bir görüb dedi:

– Bəs hanı sənə rumkan?

Cəlil:

– Şəfiqə, bu gün mən də bir az içəcəyəm. Bir rumka da mənə ver, – dedi.

Şəfiqə durub özü bir rumka da gətirdi və bunlar başladılar içməyə. Cəlil qabaqca araq içib, üzünü tuşaldı, çünki öyrənmədiyindən, araq onun ağzını və boğazını yandırmışdı. Lütfoli isə buna baxıb öz-özünə

deyirdi ki, ocob oldu, quş özü golib tora düşdü. İndi daha arzularına yetişməyimə şübhəm yoxdur və bundan sonra sağ ol Cəlilim. – deyib içdi və yemək yedi.

– Bəs sən deyirdin araq çox yaxşı içkidir, bu nə acı imiş, az qaldı gözlorim çixsın?

– Qorxma, bu saat görürsən səni necə yaxşı edəcək və haman boyunmədiyən acılıq sənə gələcəkdə necə ləzzət verəcək. İndi, özizim, bir də içək. – deyib rumkalan bir daha doldurdu. Xülasə, bunlar iki-üç rumka içəndən sonra Cəlil ağanın kefi açılıb, başladı söhbət və zarafat etməyə.

Bir azdan sonra Lütfoli özü üçün bir rumka da araq süzüb: – Sağ ol, dostum, – deyər içdi və sonra dedi ki, bağışla mən sənə təklif eləmədim. çünki sən hələ öyrənməmişsən.

Araq öz işini görmüşdü, şikarım dəhşətli caynaqlarına almışdı, ona görə də Cəlil ağa da: – Zorər yox, İndi bir daha mənimlə görək içsən. – dedi və bərkədən güldü.

Lütfoli isə: – Yaxşı, mən razıyam. – deyib, rumkaları bir də doldurdu və onları toqquşdurub içdilər.

Zavallı Şəfiqə Cəlilin belə açıldığını görüb çox şad oldu və bunun baisi Lütfoli olduğundan ürəyində ona xeyir-dua elədi.

Bədbəxt Şəfiqə daha burasını düşünməyirdi ki, gözəl güllər arasında zoharlı ilanlar yatıb. Daha burasını düşünməyirdi ki, bu şadlıqda, bu gülüşdə göz yaş, acılıq, ayrılıq görünür. Daha burasını fikir eləməyirdi ki, bu şadlığın baisi olan araq onun özünü, özündən artıq sevdiyi kişisini və iki gözü hesab olan balaları Suğranı və Əlini məmat ağuşuna atır. Daha burasını anlamayırdı ki, öz ürəyində xeyir-dua elədiyi adamın, yəni Lütfolinin ürəyində nə guno dəni və alçaq fikirlər və arzular dövr edirdi.

Nahar qurtarandan sonra Lütfoli razılıq edib öz evinə getdi. Cəlil ağa isə Şəfiqəni və uşaqlarını buso edib, rahat olmağa getdi.

Haman gün axşam saat yeddidi idi, Lütfoli boy yerindən qalxıb öz-özünə dedi ki, dayanmaq olmaz, görək mən nə guno olsa, Cəlil ilə görüşəm. Bu fikir ilə libasını geyməmiş telefona gedib Cəlil ağanın nömrəsini tələb elədi. Bu zaman Cəlil ağa yerindən qalxıb gördü ki, başı çox ağrıyır. Əllərini və üzünü yudu ki, sakit olsun, lakin bundan bir xeyir olmadı. Balkona çıxdı ki, bir az hava alsın. Bu halda

telefonun zəngini eşidib, cavab verməyə içəriyə girdi. Danışan adam Lütfoli idi.

– Salamünöleyküm, axşamın xeyir olsun, halın necədir?

– Lütfoli, başım çox ağrıyır.

– Zorər yoxdur. Allah kömək olsun, araqdandır, onun olacağı mənə, durma gəl bizo, mən bu saat ona olacağım.

– Dostum, deyəsən heç gələ bilməyəcəyəm, çünki başım çox bərk ağrıyır.

– Yox, görək gələsən, mən ölüm durma gəl, səni gözləyirəm.

– Mən ölüm deyirəm, gələcəm. Ancaq halım çox pərişandır.

Yarım saatdan sonra Cəlil ağa Lütfolinin qapısının ağzında faytandan düşdü və Lütfoli isə qapını özü açıb onunla qol-boyun söhbət edə-ədo onu düz yemək otağına gətirdi. Stolun üstə araq və zakuska-lar hazır idi.

Cəlil içəriyə girən kimi Lütfoli rumkaları doldurub dedi:

– Dost, sənə başımın ağrısının dərmanı budur ki, sənə verirəm, buyur içək.

Cəlil əhvalatdan xəbəri olmadığından dedi ki, heç vaxtı bir daha içməz.

Lütfoli isə: – Olmaz, sən eləsən, sən bilməyirsən, İndi bir imtahan et, sonra nə guno istəyirsən özün bil, – dedi.

Xülasə, Cəlil ağa araq içdi və gördü ki, doğrudan da, başımın ağrısı bir az kəsdi. Ona görə bir də, iki də içdilər və Cəlil ağanın başımın ağrısı lap yaxşı oldu və özü də buna təəccüb elədi və dedi:

– Ay kişi, dünyada və insanda nə qəribə hallar var imiş?!

Bir qədər burada oturub söhbət edəndən sonra Lütfoli Cəlil ilə gəzməyə getdilər və bir qədər hava alandan sonra bunlar həmişə bir yerdə nahar və axşam yeməyi yeyirdilər və gün-gündən araq Cəlilə artıq ləzzət verərdi, çünki araq da onun vücuduna təsir etmişdi.

Bunlar iki il belə vaxt keçirdilər. Cəlil ağanın içki içdiyi hər koso daha məlum idi, çünki daha klubda da gedərdi və klubda da yeyib-içərdi. Odu ki, Lütfoli İndi çalışırdı ki, ona qumarı da öyrətsin və öyrədirdi. Çünki bilirdi ki, Cəlil ağanın dövlətini yalnız bir içki dağıda bilməz və özü də mətləbə çatmaz. Bir gün Lütfoli Cəlilə dedi ki, dostum, daha görək bu gün oynayasan. Burada bir çətin iş yoxdur, pul qoy, pul götür, daha nə var?

Həmin gecə Cəlil ağa da qeyrləri kimi klubda oynayırdı və oyun qurtaranda 50 min manat uduzmuşdu. Amma Lütfoli isə 60 min manat aparmış idi. Oyundan sonra bunlar durub yeməyə oylodılar.

Cəlil ağa bu gecə həmişəkindən də bir az artıq içdiyinə görə keclənmişdi. Odur ki, dostu Lütfoli də fürsəti fota verməyib dedi ki, dur gedək kazinoya qəhvə içək. Sən kazinonu hələ görməmişən. Həmişə yox deyən Cəlil, indi özünə çox şadlıqla bu işə razı oldu və bunlar buradan durub kazinoya getdilər. Kazinoda bunlar bir kabinetdə oyləşib iki dənə qız da qonaq təklif etdilər və təzodən kefo, içməyə məşğul oldular.

Bir qədər kabinetdə yeyib-içəndən sonra Lütfoliden sordu ki, fikrin nədir? Lütfoli cavab verdi ki, fikrim nə olacaq, buradan durub nömrəyə gedəcəyik.

Cəlil ağa burada kefo olduğu halda zavallı Şəfiqo duz axtaran maral kimi o evdən bu evə, bu evdən o biri evə gedib-gəlirdi və bir fayton, ya avtomobil sosisi eşidəndə ponçorələrin qabağına yüyürüb baxırdı.

Bığarə Şəfiqo sübhə kimi Cəlilin yolunu gözləyə-gözləyə qaldı. Axırda yuxu buna qalib gəldi, bihüş halda onu balası Suğrının balığının üstünə yıxdı. Şəfiqo yuxudan oyananda gördü ki, saat səkkizdir, ancaq hələ Cəlil evə gəlməmişdir. Bu, ovvəlinci gecə idi ki, Şəfiqo Cəlilsiz gecəni səhərləmişdi.

Sabahı günü Cəlil ağa gözələrini açanda özünü qeyri ələmdə, bir qeyri mühitdə gördü. Bunun yanında bir rus qızı yatmışdı. Onun saçları pərişan bir halda süd kimi ağ qollarına, mərmər kimi ağ sinə və döşlərinə, qələm ilə çəkilmiş kimi üzünə, gözələrinə və qaşlarına tökülmüşdü.

Bunu belə yanında görəndə Cəlil ağa fikirləşməyə başladı. Dünonki gün və keçirdiyi vaxt onun yadına duman kimi gəlirdi. Bir azdan sonra onun yadına Şəfiqo və balaları düşdü. Bu halda, o cold yerindən qalxıb öz-özünə dedi ki, Allah, indi mən Şəfiqoyə nə cavab verəcəyəm? Yarəb, bu nə işdir mən tutdum? Ömrümdə bir dəfə də o olsa yalan danışmayan və danışan adamı da sevməyən Cəlil ağa indi məcbur idi ki, yalan danışsın. Odur ki, onu vicdanı çox ağrıtdı. Cəlil ağa libasını oynadı geyo-geyo öz-özünə deyirdi ki, Allah, mən bu murdar dodaqlarım ilə Şəfiqonin pək, miqəddəs ləblərini və üzünü bir daha necə buso edəcəyəm, onu bu murdar ağuşuma necə alacağam?

ğam? Bu fikirləri edo-edo Cəlil ağa özünü birdən güzgüdə gördü və öz-özündən qayət utanıb, başını aşağı saldı və bir daha güzgüyə baxmadı. Bu halda qız gözələrini açıb Cəlilə dedi ki, Cəlilçik, nə üçün belə tez durubsan? İndi ancaq əspəzlər yerindən durar, gəl yataq, hələ təzdir. Cəlil isə bundan xəbər aldı ki, hanı mənim yoldaşım? Qız cavab verdi ki, qorxma o da buradadır, qeyri bir qızla yatıb, sonra gələcəklər, ancaq indi təzdir.

Xülasə, qız nə qədər çalışdısa, Cəlil bir daha yatmadı və bunu da təvəqqə ilə ayağa durubuz. Lütfolim yanına çağırırdı. Bir qədər sonra Lütfoli bay duz qız yoldaşı ilə bu nömrəyə daxil olub soruşdu ki, ay kişi, nə var, nə olub, niyə belə tez durubsan? Hələ saat on bir də deyil. Cəlil ağa isə bunun suallarına cavab verməyib bundan soruşdu ki, mən indi Şəfiqoyə nə cavab verim? Mən necə indi onun yanına gedim?

- Ay kişi, sən kefmi çək, onun cavabı mənə. Müsəlman arvadını aldatmağa nə var!..

- Yox, vallah, bu saat görəndə deyəsən, yoxsa mən ölürəm.

- Ay kişi, deyərsən ki, klubda bir böyük adamı şəhər əhli qonaq edib, yola salırdılar, mənə də təvəqqə elədilər, mən də onlarla oturdum və sonra da vaqon ilə necə stansiya bərabər getdim. İndi də qayıtmışam, bir az da üz-gözünə siqal et, qurtarıb gətsin.

- Axı bu olmayıb, mən bunu necə söyləyəm?

- Bax, əzizim, ya onu söylə və ya bunu, özün bil.

Bu ovvəlinci yalan idi ki, Cəlil ağa onu görəndə deyirdi. Xülasə, bu sözlərdən bir az sakit olub, Cəlil ağa dedi ki, indi dur gedək evimizə. Vaqon da gələndə vaxtdır, bəlkə Şəfiqo bu sözlərə inana.

- Belə məlum ki, hələ vaqon bir dofo gəlir, səhərlə vaqonu olmasın, axşam vaqonu olsun!

- Ləp yaxşı deyirsən.

Bu da ovvəlinci yalan idi ki, Cəlil ağa onu tonf eloyirdi.

- Bəs indi fikrin nədir?

- Əzizim, mənim başım ağrıyır, zənn edirəm ki, görəndə sənin də başın ağrıyır. Ona görə yərimdən duran kimi bir az zakuska-filan zakaz etdim ki, başın ağrımasın, bu saat xəbər verənlər, gedənlər bir az yeyib-içərək, sonra ya Allah, düz evə, yaxşı demoyürəmmi?

- Yaxşı deyirsən və yaxşı da eləmişən.

Qapı bu halda doqquz bəb oldu. Gəl! – o mənədən sonra xidmətçi daxil olub, orz elədi ki, ağa, buyurduğunuz zakuskalar hazırdır, buyurunuz!

Hamam gün saat 4 idi. Cəlil ağanı gözləyirdilər. Bir də qapıda bir avtomobil dayandı. Şəfiqə əvvəl elə hesab elədi ki, yenə gələn Lütfolidir, sonra gördü ki, avtomobildən düşən öz əndir. Dedi:

– Suğra, Suğra, atan gəldi, yüyür! – Və özü də onun olından tutub, Cəlil ağanın qabağına çıxdılar, yarı yolda Cəlil ağa özünü bunlara yetirib, Suğranı ağuşuna aldı və Şəfiqənin əhvalını sordu.

Cəlil qapıya çatanda dayo Əlini də qucağına alıb onu gözləyirdi.

Cəlil ağa balaları ilə və məsum Şəfiqə ilə görüşəndən sonra Şəfiqə bundan soruşdu ki, harada idi və nə üçün gəco gəlmədi? Cəlil ağa bir az sükutdan sonra öz-özündən utana-utana özbarlədiyi yalanları birca-birca söyləməyə başladı və sonra dedi:

– Şəfiqəm, mənə bağışla, mən nahar eləməyəcəyəm, çox yuxusuzam, bir az gərək rahat olam.

Bu sözləri deyəndən sonra Cəlil durub yataq otağına gətdi. Şəfiqə isə bunu rahat eləməyə gətib dedi ki, özizim, sənə inan ki, sübhə kimi gözlədim, gəlib çıxmadın.

– Şəfiqə, mənə bağışla, sənə böyük əziyyət vermişəm.

Bu sözlərdən sonra Şəfiqə bunu bəsə edib dedi yat, özizim, yuxun şirin olsun və sonra yemək otağına gətib nahara əyləşdi.

Cəlil ağa nə qədər çalışdısa da, yuxulaya bilmədi. Çünki ona vicdanı ağlasığışınmayan dorəcadə əziyyət verirdi. Cəlil ağa deyirdi:

– Bax, 24 saat bundan əvvəl mən nə idim və indi nə oldum? Qeyri arvad ilə vaxt keçirdim, yalan dedim, hələ bir günah da bu oldu ki, müqəddəs Şəfiqə o pak ləbləri ilə mənə bu murdar alnımı, üzümü bəsə edəndə moxur oldum razı olum. Yarəb, bu nə bəla idi mən düşər oldum, bu nə günah idi mən etdim? Kaş birca parça çörəyim olaydı, amma bayaqkı kimi də pak və bigünah olaydım!

Bu sözlərdən sonra Cəlil ağa öz-özünə söz verdi ki, bir daha bəla günahları etməyəcək və bundan sonra axşamlar evdən çıxmıyacaq və əgər çıxsə Şəfiqə ilə bərabər gədcək.

Döğrudən də, Cəlil ağa iki aydan artıq axşamlar öz evindən bir yana çıxmıyır və oğor bir yana gərdədisə, ancaq Şəfiqə ilə bərabər gərdirdi. Bununla bəla, Cəlil ağa araq da içməyirdi, lakin xain dost və damarlara təsir etmiş araq (alkoqol) ona rahatlıq vermirdilər.

Lütfoli bəy isə gəco-gündüz bu qəmi çəkirdi ki, Allah, nə pis yerdə gün axşam oldu. Zalım oğlu zalım bərdən-birə içkini və qumarı yerdə qoydu və bununla bəla mənəmin əmin ümidlərimi bərbad etdi.

Lütfoli bəy qəssab dükəninin qabağına kosib duran it kimi daim onun otarında dolanıb, homişə eys-ışırto dair söhbətlər ilə onun fikrində, həyatında olan gözəl-gözəl mənzərələri tərif etmək ilə onu yenə bayaqkı kimi yaşamağa təhrək və təşviq edirdi. Odu ki, bir yandan xain dost, digər tərəfdən isə alkoqol Cəlil ağaya qalib oldular. Lütfoli isə bundan şad olub öz-özünə daim deyirdi ki, arzularına çatmağa yenə ümidim var və gərək də çatam.

Bu dəfə Cəlil ağa içkini və qumarı bayaqkıdan da artıq içib oymayırdı və çox gəcaləri evə gəlməyirdi. Axır vaxtlarda Cəlil ağa bir dəfə də olsa nə iş üstə və nə də kontoruna gəlməyirdi.

Bədbəxt Şəfiqə gəco və gündüz gözəlrinin yaşını sinosinə tək-məkdə idi.

Qurban ağasını bəla gərəndə üroyi qan ağlayıb öz-özünə deyirdi ki, Allah xain dostun evini yıxsın, bunun evini dostu Lütfoli bəy yıxdı və homişə Lütfoli bəyi gərəndə elə bil ki, bir ilan gürürdü. Qurban yoqin bilirdi ki, bəla ümür, bəla həyat insanı yıxar, bərbad edər, bu günə qumarı və içkinin müqabilində nöinki milyonlar, dənizlərin suyu da davam etməz. Odu ki, o homişə fürsət tapanda ağasının deyirdi ki, ağacan, qurban olum, bəla işləri eləmə, özün öz ölinlə özünü, arvadını və balalarını acliq və məmət ağuşuna atma. Cəlil ağa isə buna hamışə cavab verirdi ki, Qurban, sən mənə işlərimə qanışma! Bəla cavabları dünyada ən sevdiyi adamdan əşidəndə, Qurban öz-özünə deyirdi ki, doğru deyiblər ki, Allah ədəmin əvvəl ağlıni alar, sonra dövletini. Haqq sözlər imiş.

Bir gün Cəlil ağa 300 min manat pul uduzub və özü də bərk kefli evlərinə gəlmişdi. Odu ki, balaları Suğranı və Əlini yanına çağırır onları ilə zərəfat edib, onları güldürürdü. Bir az bunları ilə zərəfat və söhbət etdikdən sonra Cəlil ağa Qurbanı çağırır ona dedi ki, Qurban, əmr elə avtomobil hazır olsun, uşaqlar gəzməyə gədcəklər. Özün də bunları ilə gədcərə.

Uşaqlar bir ərdən sonra gəzməyə gətdilər. Cəlil ağa Şəfiqəni yanına çağırır çox məhrəbananə söhbətə başladı. Söhbət arasında Cəlil ağa Şəfiqənin saçlarını sığal edo-edo dedi ki, ah, Şəfiqəciyim, nə gözəl saçların var. Əgər bu saçları bəzarda satası olsalar, ona çox

böyük pullar verurler. Şəfiqə isə bu sözlərdən moyus olub dedi ki, özüm, nə üçün belə sözləri danışsın, onlar sonindir, onlara milyonlar versələr, mən onları satmam və nə üçün də satım. Bu sözlərdən sonra Şəfiqə başını onun döşünün üstə qoyub dedi ki, ah, Cəlilim, nə olaydı sən qumarla içkini terk edoydin! Bunlar, qorxuram axırda bizi fəraya verə. Cəlil cavab verdi ki, Şəfiqə, sən allah belə söhbətlər ilə mənim kefimi xarab etmə, nə var, Allaha şükür, bir dərdə yeddi yetim ilə ac və susuz qalmamış qı. Bizim dövlətimiz dağılan və qurtaran dövlət deyil. Axır mən sənə birco söz deyim, oğar sən mənə belə-bələ sözləri söyləyib kefimi xarab etməsən, mən sənə daha da çox sevərdim.

– Əzizim, özün deyirsən ki, bu ay altı yüz min manat pul udzusan, özün deyirsən ki, qulluqçuların sənə xəyanət edirlər, dövlət də belə dağılır. Bir az qumarda gedər, bir az içkiddə, bir az oğurlayrlar, axırda görürsən ki, ortada heç şey qalmadı.

– Şəfiqə, mən uşaq deyiləm, sən mənə belə nəsihətlər edirsən, odur ki, sənənin yanına az gəlirəm, qeyrilər mənə nə belə sözlər və nəsihətlər edir və nə də kefimi xarab edir.

– Sənə mənədən başqa canı yanan kimdir? Hər kəs istəyir ki, sən ac olasan, amma mən...

Bu sözləri deyib, Şəfiqə hönkür-hönkür ağladı və yenə dedi:

– Allah xətrini üçün belə etmə, bunlardan nifrət et.

Şəfiqə axır sözlərini qurtaranda Cəlil ağa qapını bərk örtüb evdən çıxdı. Şəfiqə isə evdə tok qalıb, ürəyi boşalana kimi ağladı.

Bir zamandan sonra uşaqlar gəzməkdən gəldilər. Sührə anasının yanına yüyürüb dedi ki, anacan, o qədər gözədik ki!.. Əli isə anasının ağuşuna atılıb dedi, anacan, hələ vəğzalı da gedib gözədik. Şəfiqə balalarını bir az oxşayıb dedi ki, balalar, di durun gedək indi çay içək. Və bunlar durub çay içməyə gətdilər. Bu halda Qurban içəri girib, salam verdi və soruşdu ki, xanım, bəs ağa necə oldu? Şəfiqə cavab verdi ki, mənədən rəncidə olub gətdi və sonra yenə dedi ki, Qurban, bu gün ağın yenə üç yüz min manat pul baxtılıyıb. Qurban başını yelloyib bir söz demədi və qayıdıb öz otağına girib çox moyus oldu.

Cəlil ağa tuzədən içkiyə başlayanandan sonra Lütfoli bəy onunla daha məhrəban dolanardı və bununla belə qeyrilər ilə əlbir olub, daha da onun pullarını çox çəkirdi.

Bu gün Lütfoli yenə Cəlil ağanın evində nahar edirdi. Bu dəfə Cəlil Şəfiqənin təvoqqəsinə görə içməmişdi, çünki bərk vacib işi vardı. Bunu belə görək Lütfoli bəy özünü bir az saxladı, yəni az içdi, çünki gərək hər növ olsaydı, bu gün Şəfiqəyə ürok sözlünü deyoydi.

Nahar qurtaran kimi Cəlil ağa durub uşaqlar ilə öz otağına gətdi və Lütfoli bəy də gərək durub gədoydı. Yemək otağında indi bununla Şəfiqədən başqa heç kəs yox idi. Şəfiqə ayağa durub istədi ki, zəngi vursun ki, xidmətçilər gəlib süfrəni yığıdırsınlar. Bu halda Lütfoli bəy ayağa durub istədi ki, onun olından yapıssın, zəngi vurmağa qoymasın. Şəfiqə isə ildandan qorxan kimi olini çəkib dedi:

– Nacins və alçaq adam! Sən nə edirsən?

Lütfoli isə cavab verdi:

– Gözəl Şəfiqə, sənə sevirəm, mənə xoşbəxt elə.

Bu sözlərə cavab Şəfiqə dedi:

– Mən sənə özümə qardaş hilirdim. Sən xain adamsan, çıx burdan.

Lütfoli bəy isə dedi:

– Şəfiqə, bunu yadında saxla, sən görürsən mən sənə nə edərəm!..

Bu sözlərdən sonra Lütfoli Cəlil ağanın yanına gətdi. Cəlil ağa isə bu halda uşaqlar ilə çox məhrəbanə söhbət və zərəfat edirdi. Lütfoli pozğun bir halda otaqda o yan-bu yana gəzişib dedi:

– Xoşbəxt adam, balaları ilə gör necə oynayırlar.

Və sonra saatə baxıb dedi:

– Cəlil, mən gediərəm, mənim işim var.

– Nə üçün belə, dayan qəhvə içək.

– Yox, sağ ol, dayana bilmərəm, gərək gedəm, xudahafız.

Bu halda Şəfiqə qapıdan içəriyə girib dayandı və fikrə gətdi. Şəfiqə istəyirdi ki, əhvalatı kişisinə desm, ona görə pərişan bir halda onun yanına gəlib, olini onun çiyinə qoydu və dedi:

– Cəlil...

Cəlil dalı çevrilib Şəfiqəni çox pərişan gərdüyündən dedi:

– Nə deyirsən, nə olub?

Şəfiqə sözlünü deməyib, cavab verdi ki, heç, özüm, bir şey olmayıb, elə-bələ yanına gəlmişəm və Cəlilə busə elədi. Cəlil isə busə ilə cavab verib dedi ki, özüm, mənim bir az iniş var, mənə

olma, yazım qurtarım. Şəfiqo bu sözləri eşidib, alına sığal edo-edo durub öz otağına getdi.

Lütföli isə öz evinə gəlib bork-bork gozişo-gozişo öz-özünə deyirdi, dayan, Şəfiqo, gör mən soni, balalarını nə hala salaram!..

“B” şohorinə tozo sirk gəlmişdi. Bu sirkdə Olya adlı bir qız var idi. Olya nəinki öz yoldaşları arasında gözəl hesab olunurdu, bəlkə də tamam şohordo bundan artıq nə gözəl bir qız, nə bir arvad yox idi. Olya hüdürlü, bəzən ağızlı, xumargözlü və dolubodanlı bir qız idi. Bununla belə, Olya çox nazlı, düzlu və hiyləgər idi, hər kəs olsa, onunla bir az söhbət edəndən sonra ona məhəbbət edirdi. Olyanın göz və qaşlarını oynatmağı, çiyinlərini tərpətməyi, duruşu-oturuşu və gozişi hər kəsin ürəyini titrədirdi.

Xülasə, şohoro tozo sirk gəlmişdi və haman gün əvvəlinci dəfə olaraq onun tamaşası qozetlər vasitəsilə elan olmuşdu.

Lütföli bəy yuxudan durub öz kabinetində oturub qozet oxuduğu yerdə haman elanı da oxudu və bir az fikrə gedib dedi ki, görək axşam nə günə olur olsun Colil ağa ilə bərabər haman sirkə getsinlər. Ona görə telefon edib Colil ağanın telefonunun nömrəsini tələb etdi.

Haman gün Colil ağa yəno nədənsə çox pərişan bir halda kabinetində oturub öz-özünə sual edirdi ki, haraya getsin və nə günə vaxtını xoş keçirsin?

Bu halda telefon zəng elədi. Danışan Lütföli idi.

– Salamaleyküm, halın necədir?

– Çox pərişandır.

– Səbəbini bilməz olmazmı?

– Bir səbəb yoxdur, elə-bələ, pərişandır.

– Colil, mənim də kefim o qədər yaxşı deyil, bilməyirəm nə edim, ancaq bu gecə sirk tamaşası var. Bu saat qozetdə oxudum, gəl bu gecə sirkə gedək, bəlkə vaxtımızı xoş keçirdə bilək. Əvvəl tamaşa, sonra da qız, filan, özün bilirən, daha mən nə deyim.

– Yaxşı, istəyirəm, gedək, amma...

– Daha bunun əmməsi yoxdur ki, xa-xa-xa.

– Yaxşı, indi də görüm sən gəlirsən, ya mən sənə yanına gəlirəm?

– Zəhmət çəkmo, mən gələyəm, xudəhəfiz!

Lütföli trubkanı yerdə qoyub, bir az fikrə elədi və dedi: “Allah son elə et ki, o, bir qıza aşiq olsun, mən də bəlkə arzuma çatım”.

Vo sonra zəngi çalıb, nökrinə dedi ki, onun paltarını hazırla eləsin və özünü isə çay içməyə getdi.

Colil ağa isə başladı yeni gozişməyə və sonra omr elədi ki, avtomobil hazırla olsun. Bu sözləri eşidəndə Şəfiqo onun yanına gəlib dedi ki, yəno hara gedirən?

Colil cavab verdi ki, bu saat Lütföli gələcək, bərabər iş üstə gedəcəklər.

Lütfölinin adını eşitərkən, Şəfiqo başını aşağı salıb dedi:

– Mən bilirom, Lütföli ilə yəno ya içinə, ya oynamağa gedirəm, mənə daha nə üçün yalan söyləyirsən?

Colil ağa heç danışmadı, çünki danışmağa haqqı da yox idi. Ona görə də cold-cold paltarlarını oynatmağa geyinirdi ki, evdən çıxsın. Libasını geyinib, Colil ağa kabinetə getdi ki, özünü pul götürsün. Colil ağa pul şəkəfini açıb pulları ciblərinə dolduranda Şəfiqo onun yanına gəlib, boynundan qucaqlayıb dedi ki, Colilim, getmə, aparma bu pulları, qorx Allahdan, vallahi, bir gün sən bizi ac qoyacaqsan.

Colil Şəfiqoya dedi ki, Şəfiqom, bizim dövlət dağılan və ya qurtaran dövlət deyil, sən qorxma. Şəfiqo isə cavab verdi ki, necə dağılan dövlət deyil, hamı filan və filan ağanın dövləti, indi nə gündədir?

– Ay, Şəfiqo, sən nə deyirsən, onlar hara, mən hara və başladı ki, yola düzəlsin. Şəfiqo onun qarbağını kəsib istədi ki, qoymasın. Colil onu düşündən itələyib, qapıdan çıxdı.

Colil aşağı qapıya çatanda Lütföli gəlib faytondan düşdü və görüşəndən sonra bunlar Colil ağanın avtomobilinə minib, sirkə gəldilər. Qurban bunların dalınca baxıb dedi: bələ həyat haqqı olmaz!

Lütföli bəy ilə Colil ağa sirkə gələn qızlar ilə tanış oldular və sonra Olya ilə Lara adlı qızları özləri ilə götürüb bufetə gəldilər ki, bunları qonaq eləsinlər. Burada da şort elədikləri ki, tamaşa qurtarandan sonra bərabər kəfə gətsinlər. Bir az qızları qonaq edəndən sonra Lütföli ilə Colil gəlib öz lojalarında oturdular. Bir neçə doqıqədən sonra Lütföli Olyanın yanına gəlib dedi ki, o, Colilin çox xoşuna gəlib və bununla bərabər onu xəbərdar elədi ki, Colil ağa şohordo əvvəlinci milyonçu hesab olunur və əgər qız onun xoşuna gəlsə, nəinki pul, hətta canını da ona qurban edən adamdır.

Olya ohvəlatdan xəbərdar olandan sonra ürəyində dedi ki, yaxşı oldu, indi iş görməli, can almalı və pul qazanmalıdır.

Tamaşa başlandı. Olya bir qara atın üstündə, oynindo rəngburing şofəq verən paltar, sirkı dolanıb, camaatı öz oyunları və gözəlliyi ilə möbhut edirdi və hər dofo üzü Colil ağaya tərəf düşəndə ona qaş və gözlerini oynatmaq ilə onun canını alırdı.

Colil ağa huna bəxdıqə onun vəsəlinə dərxdığı kimi Olya da no vaxt onun yüzlüklərini alıb cıbişdana qoyacağına dərxdirdi.

Olya öz oyununu qurtarıb, camaatın gözündən itən kimi Lütfoli ilə Colil ağa daha tamaşaya baxmayıb, onun yanına gətdilər və onu təbrək edəndən sonra yenə bufetə gətirib növbənin içki və şirniyyatı qonaq elədilər. Ləra da öz oyununu qurtarıb gələndən sonra hünar hamısı avtomobilo aylaşib kazinoya kefo gətdilər. Kazinoya gəlib hünar özləri üçün bir kabinet açdırb, işlətlə məşğul oldular.

Bu zaman hədbəxt Şəfiqə öz balalarının yanına gedib onları mışhamış yuxulayan görüb, ullaırlı onlara buso gəndərib, öz yataq otağına gətdi və bir az fikirdən sonra yuxu üçün olan libasını oynino geyib, göy rəngli elektrik lampasını yandırb, öz roxtabında uzandı.

Şəfiqənin fikrində, xoyalında ogor bir adam var idiso, o da ozizi Colil ağa idi. Bu zaman Şəfiqə istekli Colilini öz pak, müqəddəs ağuşuna gözloyırdı. Amma o?..

Colil ağa?.. Bu zaman Colil noinki Şəfiqəni, həlta insanlığını, vicdanını, namusunu unudub, Olyanın ağuşunda vaxtını keçirməkdə idi. Şəfiqə onun dördini çəkib, üroyi qəm odunda yandırdığı zaman Colil Olyaya növbənin bəxdışlər vəd edib, onun künlünü və qəlbini şad edirdi.

İnsan özü özündən utanmazsa, heç kəsəndə də utanmaz və qorxmaz! Colil indi noinki tutduğu işlərdən utanmayırdı, həlta hünarları uddəndən, insanlıqdan konar iş də hesab etməyirdi. İndi Colil ağa, hər kəsə no deyir, qoy desin, mən özüm istədiyimi edəcəyəm, deyənlər adamlardan olmuşdu.

Əvvəl dofo ağyarla yatıb duranda, Allah, bu no işdir mən tutdum, Allah, mən Şəfiqəyə no deyəcəyəm deyənlər Colil ağa bu səhər Olyanın ağuşundan çıxanda heç fikrində də gətirmirdi. Səhər vaxtı Şəfiqə, Allah, Colilim necə oldu, gəlib çıxmadı fikrini edib hönkür-hönkür ağlayıb gözələrinin yaşını sinusına tükəndə, Colil ağa Olya ilə şortı-şurət bağlayırdı ki, o, sirkədən çıxsın və həmişə ona yar olsun, yoldaş olsun...

Colil ağa Olyanın adına yüz min manat qoyub və doftorini gətirüb ona verəndən sonra Olya sirkədən çıxdı və "Colilçik" ilə olmağı qəbul elədi.

Colil ağa isə Olya üçün "B" şöhrətində olan inehmanxanələrin ən birincisində iki nömrə kirayə edib, Olyanı orada saxlayırdı.

Colil Olyanın adına banka qoyduğu puldan başqa onun üçün gəndə bir xolət, gəndə bir qiymətli bəxdışlər alıb gətirməkdə idi. Colil ağa gəndəzələr onunla vaxt keçirdiyi kimi, gəcələr də onunla bəhəm gəh tənroya, gəh şantənlərə gədirib, kif edirdi. İndi Colil ağa noinki Şəfiqəni, evini, işlərinə, həlta iki gözələri hesabında olan balalarını da unudub, onları özünə ağyar və düşmənlər hesab edirdi. Həmişə evə gələndə balaları üçün pay gətirən Colil ağa indi noinki onlara pay gətirmirdi və həlta onlar, – atacan, – deyib, onun üstünə gələndə onları dövüb, özündən nifətləndirirdi.

Colil ağa Olyanın vəcudundan ləzzət çəkdiyini kimi, Olya da onun dövletini çəkirdi. Olya hər bayramlarda Colil ağadan nəhəq yüz küsüb və sonra atasına, anasına, qardaşına min-min manat bayramlıq gəndərdikdən sonra dübərə onunla bərxəşirdi. Bundan əlavə, Colil ağa hər dofo ondan ayrılıb, evinə, ya bir yənə gələndə özü üçün utuz-qırx manat da konfət pulu alardı. Bu işlərin də hamısını Olyaya elətdirən və öyrədən Lütfoli bəy idi.

Colil ağa evinə, ya qeyri bir yənə gələndə kimi Olya Lütfoli bəyə telefon ilə xəbər edirdi və həman saat Lütfoli də hazır olub, Colil ağanın sağlığına burda kef çəkərdilər və növbənin tədbirlər təkərdilər ki, qoy Colil ağa tez əc olsun. Colil ağaya bu qədər pul xorcətdirməkdən onlar kifayətlənməyib, həlta bufetçi və lakeylər ilə də əlbir olub, bir manatı üç manat yazdırardılar və hər ayın başında gədirib hesab çəkib öz paylarını alardılar.

Xülasə, Olya bir ildə Colil ağadan beş yüz min manat pul və bundan əlavə bəxdışlər cəmləmişdi. Bunlar hamısı bəs olmayıb, Olya başlamışdı ki, mən Avropaya səyahətə spar. Colil ağa bunun sözlərinə qulaq asmadığından, Lütfoli bəy Olyaya öyrətdi ki, Olya Calilə desin ki, ogor səyahətə aparmasan, mən ayrılacağam və öz votənimə gedəcəyəm. Olya ona belə demişdi. Ona görə də Colil ağa məcbur olub, Olyaya söz vermişdi.

May ayına bir neçə gün qalmışdı. Colil ağa Avropaya gələndə onun dövletinin və işlərinin üstündə gərorə ya bir bəxdıcı adam və ya

bir icarodar olaydı. Ona görə Cəlil ağa Lütfoli boyı yanına çağırır dedı ki, bu işlər necə olsun. Lütfoli ancaq bunu gözlöyürdü, ona görə dedi ki, icarəyə o özü can və baş ilə götürür. Cəlil ağa da dostano, yəni çox az qiymətə var-yoxunu Lütfoli bəyə icarəyə verib və pullarının yarısını da alıb, Olya ilə Avropaya soyahətə getdi.

Cəlil ağa Olya ilə Avropanı qarş-qarş gözi bəf çökməkdə, pul xorcəlməkdə idilər. Cəlil ağanın Olya ilə Avropa soyahətinə getmələri şəhərdə hər kəsə məlum olduğı kimi, Şəfiqəyə və Qurbana da məlum idi.

Cəlil ağa evindən çıxdığı və balalarından ayrıldığı iki aydan artıq idi. Bu qədər vaxta Cəlil ağa bir dəfə də olsa balalarını yadına salmamışdı və bir donu da olsa onlara məktub yazıb, əhvallarını soruşmamışdı.

Bədbəxt Şəfiqə gecə və gündüz ağlayırdı. Məsum balaları onu həmişə ağlayan görüb deyirdilər ki, anacan, nə üçün sən həmişə ağlayırsan? Anası isə balalarından bu sualı eşitcək gözlorinin yaşını leysən kimi töküdü. Axır vaxtlarda balaca Əli anasını o qədər ağlayan görmüşdü ki, hər səhər yerindən duranda anasından soruşardı: anacan, yəni bu gün ağlayacaqsanmı?

Qurban isə həmişə xammını ağlayan görüb deyirdi ki, ay xanım, başına dönüm, nə üçün ağlayırsan, daha ağlamaqdan keçib, görək Allah-toala özü xeyir eləsin. Amma tək olanda Qurban deyirdi ki, Allah xain dostun evini yıxsın!..

Əvvəl vaxtlarda Qurban Cəlil ağanı belə ağıllı dolanan görüb deyirdi ki, oğul, Allah sənı xoşbəxt eləsin. İndi isə deyirdi ki, atalar doğru deyiblər ki dövlət adamı azdırar. Əlli ildir dünyada yaşadım, çalışdım, vuruşdum ki, dövlətli olum və hər kəsə bunu söylədim, mənə cavab bu oldu ki, kişi, axtar-tapma, çünki dövlət bir şey deyil, sənı yoldan çıxardar, rəhmsiz edər, namussuz edər. Mən inanmıyordım, İndi görürəm ki, bu sözlər hamısı doğru imiş, adam yoldan çıxarmış, evini, işini, arvadını, övladını və bəlkə də namusunu və Allahını da unudarmış.

İlanın ağ, nazık və gözəl dişlərindən insanın xoşu gəldiyi halda, bu dişlərdə adamı öldürücü ağı (zohər) olmağı yadına düşəndə nə qədər onlardan nifrət edərsə, İndi Qurban da Cəlilə içki içən, qumar oynayan görəndə ondan nifrət edirdi. Bununla bərabər, Qurban yəni

bu evdən ol cökib gədə bilməyirdi. Çünki Şəfiqə xanıma və onun balalarına artıq dərəcədə mühəbbəti olub da rəhmi gəlirdi.

Axır vaxtlarda Qurban ağasına çox nəsəhətlər edirdi, ancaq Cəlil ağa heç bunun sözlərinə qulaq asmayıb öz işinə, yəni öz bildiyinə gedirdi, çünki iş işdən keçmişdi. İlanın başı bir dəliyə gərəndə sonra onu dartıb geriye çıxartmaq mümkün olsaydı, Cəlil ağanın da damarlarına təsir etmiş arəğın zohorını və qəlbində kök salmış qəbih adətləri ona tərək etdirmək mümkün olardı.

Olya ilə Cəlil ağa Avropanı goza-goza gəlib axırda Monte Karlo şəhərinə çıxdılar. Monte Karlo şəhərinin məşhur dövlətli və qumarbazlar yığıncağı olmağını hər kəs bilir.

Cəlil ağa Monte Karlo şəhərinə gəlib çatan onun pulları sanki qurtarmışdı. Ödur ki, buraya gəlib çatan kimi Cəlil ağa Lütfoli bəyə təcili teleqram göndərib pul istədi. Lütfoli isə bu teleqramı alan kimi çox şad oldu və dedi: gözlorinə dönüm, Olya, gör necə mənim xəşşələrini əmələ gətirir. Bura Cəlilin ölən və mənim dirələn yerimdir. İndi mən ona həmişə istədiyindən də artıq pul göndərəcəyəm ki, qoy çoxlu uduzsun. Bu sözlərdən sonra durub banka getdi və Cəlil ağa istədiyini pulun əvəzində iki yüz min də artıq, yəni yarım milyon pul pərevə elədi və sonra da sağa-sola bu əhvalatı söyləməyə başladı.

Ardan beş gün keçəndən sonra Cəlil ağadan bir də teleqram gəldi, bu teleqramda Cəlil yazırdı: "Paroxodları sat, vəkalətnamə göndərim. Pulunu təcili göndər, Cəlil".

Bu teleqramı verməyə səbəb bu idi ki, Cəlil ağa haman əvvəlki beş yüz min manatı bir-cə gecədə udub parəsiz qalmışdı və Olya isə Lütfolinin düzümünə görə əvvəl paroxodları satmağı məsləhət görmüşdü.

Lütfoli pulları özündən göndərdi və vəkalətnaməni alan kimi paroxodları bir ayı adama satıb üç-dörd gündən sonra da haman adamdan özü qaytarıb aldı, çünki haman adama da bu şərtlə satmışdı.

Cəlil paroxodların pulunu alan kimi yəni gətirdi qumara əyləşdi ki, baxtələdiyi pulları qaytarsın. Amma qaytura bilməyib, yəni dörd yüz min manatı da uduzdu.

Hamam günlərində Cəlil ağanın qızı Suğra bərk naxoş idi. Təbiblər gündə neçə dəfələrlə Suğranın yanına gəlib onu müalicə edirdilər. Nəhayət, bunu sağaltmağa ümidləri kəsilib bədbəxt anasına ohvalatı bəyan etdilər. Bədbəxt Şəfiqə bir yandan bala dördi çəkməkdən, digər tərəfdən də Cəlilin tutduğu işlərlə fikir cləməkdən ayaq üstə ölüb qurtarmışdı. Onun bədirlənmiş ay kimi üzü indi heyva kimi saralmışdı. Bayaq onun qəm və qüسسə bilməyən və homişə Cəlilin möhəbbətli diroxsən olan könlü və üröyü indi qan ağlayırdı.

Sabahdan axşama kimi və axşamdan səbaha kimi ölüm ağuşunda olan Suğranın başının üstündə oturub yuxulamamaqdan, onun ulduz kimi parlaq gözləri ağlamaqdan, yuxusuzluqdan sübhə qalmış şam işığına bənzəyirdi.

İki gün də belə keçdikdən sonra məsum Suğra bədbəxt anasının ağuşunda canını Allaha tıpsırdı. Suğranın öldüyünü bədbəxt Şəfiqə hiss edən kimi: balacığım vay! – deyib qoşş edib yərə yıxıldı. Uşaqların dayəsi və qulluqçular yığışıb Şəfiqəni yerinə qoydular və telefonla təbibə xəbər verdilər ki, gəlsin. Təbib gələndən bir qədər sonra zavallı Şəfiqə özünü gəldi və Qurbanı yanına çağırıb dedi ki, gedib atasına teleqram göndərsin.

Lütfəli hamam gün Cəlil ağanın adresini bazarda Qurbana yazıb verməmişdi. Ona görə Qurban dayanmayıb özünü teleqramxanaya çatdırdı və ağasına belə bir teleqram vurdu: “Suğra öldü, durma gəl! Qurban”.

Bədbəxt Şəfiqənin ciyərləri parə-parə olduğu zaman Cəlil Monte Karlunun klubunda “ruletka” oynayıb pullarını udurdu və oyun qurtarandan sonra durub Olya ilə yeyib-içib öz nömrəsində onunla eys-ışırtda vaxtını keçirirdi. Əziz balası Süğra məmmat ağuşunda yatdığı zaman, bəhəyə, bəhə Cəlil ağa Olyanın ağuşunda lozzot çəkirdi.

Səbax saat on bir idi, Cəlil ağa ilə Olya çaylarını içib, şəhərə gəzməyə hazırlaşırıdılar. Bu halda lakey daxil olub gümüş podnosda teleqramı Cəlil ağaya verdi. Olya isə bunun üstünə yüyürüb teleqramı onun əlindən dartıb aldı və cəld açıb oxudu: “Suğra öldü, durma gəl! Qurban”. Olya ələ hesab elədi ki, teleqram pul teleqramıdır, ona görə yüyürüb qapmışdı. Gördü ki, o deyil, bir söz deməyib ağzını və qəş-qabağını turşalda-turşalda teleqramı Cəlil ağaya verdi. Cəlil ağa teleqramı oxuyub bir söz danışmağa qadir olmadı və gözələrini bir

nöqtəyə düzəldib bir zaman möbhut qaldı. Olya libasını geymişdi, ona görə gəlib Cəlilin qabağında zontikinə söykəlib dedi:

- Hə, no var, na olub, bir balaca qış ölüb. Dur gedək gozməyə, çox lazımdır, ölüb, mən ki ölməmişəm.

Cəlil buna bir cavab vermədi. Onda Olya ona “durak”, yəni axmaq, – deyib, özü yalnız gozməyə getdi.

Dünyada olan insanları üç qismə bölünür: bir qismi hor şeyi öz-özündən qanar, anlar, digəri isə o qüvvəyə malik deyilsə, qeyrilər deyəndə anlar, üçüncü firqə isə deyəndə də anlamaz və ayılmaz. Cəlil ağanın hamam gün demək olar ki, ən bədbəxt günü hesab olalırdı. Onun bu günündə Olya onun bədbəxtliyində nəninki iştirak etmədi, hətta ona bir “axmaq” da deyib öz kefinə getdi, bununla belə Cəlil ağa yəni bir şey anlamadı və bir saat belə qalandan sonra durub evinə yığışmayıb, Olyanın dalınca getdi.

İki gün aradan keçmədi, Cəlil ağa halasını elə unuttu, bir teleqram da olsa yazmadı. Ancaq dörd gündən sonra Lütfəli bəyə bir teleqram da göndərdi ki, onun mülklərini də satıb pullarını göndərsin. Lütfəli də yəni bayaqkı kimi bir Şəfiqə oturan mülkdən başqa, hamısını bir qeyrisinə satıb, sonra yəni özü aldı. Cəlil ağa bu pulları xərcləyib qurtarmaqda idi ki, onun neft mədənləri yandı.

Bu əhvalatı Lütfəli bəy dərhal Cəlil ağaya teleqram ilə xəbər verdi. Teleqram Cəlil ağaya çatanda Olya evdə yox idi. Cəlil teleqramı açıb oxudu: “Mədənlərin yanır. Lütfəli”. Üröyü qoşş edib, yərə yıxıldı.

Olya evə gələndə Cəlil ağa holo ayılmamışdı. Bunu bu halda görüb, Olya təəccüb elədi və sonra bunun yanında teleqram görüb cəld onu aldı və oxudu, sonra teleqramı yərə atıb Cəlilə ayağı ilə və sonra zontiki ilə dümsüklədi. Cəlil ağa ayılıb cəld ayağa durdu və sonra: – Olya, mədənlərim yanır, – deyib istədi ki, onu qucaqlayıb ağlasın. Olya isə onu özündən rədd edib, bir daha gəzməyə getdi.

İndi Olya Cəlil ağaya deyirdi ki, özizim, pəroxodları və evləri sət-din, udurdun, mədənlər də yandı, daha ondan nə omələ gələcək. Yaxşısı budur ki, indi mədənlər də sətasan, oynayasən, bəlkə baxtələdiyimi qaytarasan. Cəlil ağa isə buna dedi ki, lap yaxşı deyirsən, gəl teleqram vurum, onları da sətəsin. Pullarını göndərsin burda kef çəkək. Dünya beş gündür, beşi də qara gündür. Bəli, teleqram yazıb göndərdilər.

Hamam teleqram golmozdon əvvəl Cəlil ağanın modonlori satılacaq sözü şöhorto danışılırdı və Şəfiqoyə də bu xəbor çatmışdı. Bədbəxt Şəfiqo hər gün teleqram teleqram üstündən vururdu ki, Cəlil ağa golsin. Heyhat! Teleqramlar oxunub ancaq yerə atılırdı və bir daha yada düşmüyüdü.

Sabah saat on idi. Lütfoli yerindən təzoco durmuşdu ki, Cəlil ağanın teleqramı gəlib çatdı. Lütfoli teleqramı oxuyub, bərk gülgüldü dedi: "Modonlori sat. Cəlil". Ay heyvan, sənin bu gününü də olmədülləh, gördüm. Sağ ol, Olya, sağ ol.

Lütfoli şad və xürrəm cold paltarını geyib, Cəlil ağanın modonlorini satmağa getdi və satdı. Lütfoli pulu yola salandan iki-üç gün sonra Şəfiqonin yanına getdi.

Lütfoli zalda oturub Şəfiqonin yolunu gözləyirdi. Şəfiqo xanım Lütfolinin yanına gəlib gırən kimi, Qurban o biri otaqdan çıxıb zalın qapısına gəlib qulaq asırdı ki, görö Lütfoli boy nə üçün gəlib.

Lütfoli Şəfiqoni görcük yerindən durub əvvəl salam verdi. Sonra Lütfoli bəy dedi ki, ay Şəfiqo, gəl sən özünü və birco dənə balan Əlini bədbəxt eləmə.

Şəfiqo bundan soruşdu ki, qardaş, nə demək istəyirsen, sözlünü də?!

Lütfoli isə buna dedi ki:

– Mənə qardaş demə, mən səni sevirəm, heç bilirsənmi nə qədər sevirəm?

Bu sözləri qardaş dediyi adamdan dübarə eşidəndə Şəfiqo az qaldı ki, qəşş edib yıxılısın və sonra bir az özünü toxdadıb, divara söykəndi. Lütfoli isə elə hesab elədi ki, daha Şəfiqo yumşalıb, dedi:

– Cəlil ağadan sənə kişi olmaz, gəl sən mən alım, sən də xoşbəxt ol, mən də.

Bu sözləri Qurban eşidəndə istədi ki, içəriyə girsin və bu nəcinsi qovlasın, sonra dedi ki, qoy bir görüm Şəfiqo xanım nə günə arvadıdır, sonra qovalaram.

Lütfoli isə sözlərinə cavab almadıqda belə hesab elədi ki, dediyi sözlər Şəfiqonin xoşuna gəlib, onun üçün qənaəət yeriyib, istədi ki, Şəfiqoni qucaqlasın. Bu halda Şəfiqo dala çöküldü dedi:

– Nəcins və alçaq adam, nə fikrə gəlibsən, nə qayıрмаq istəyirsen? – Bu sözləri deyib Şəfiqo mizin üstündəki şamdanı alıb elə atdı ki, oğor o, Lütfoli bəyə dəyşəydi, yəqin o, murdar olardı.

Bu halda Qurban qapıdan içəri girib Lütfoli bəyə dedi:

– Dur buradan çökil, yoxsa bu saat qarnını crıram!

Lütfoli məsciddən qovulmuş kimi durub, buradan getdi.

Qurban özünü Şəfiqoyə çevirib dedi:

– Sağ ol, xanım, yaşasın sənin kimi arvadlar!

Lütfoli bəy evinə gəlib qeyzli-qeyzli gozişib, öz-özünə deyirdi: arvad, dayan gör mən sənə nə qayıram, sənə nə günə salaram, sən özün şadlıqla mənə gəlməyi qəbul etməsən, başımdakı papaq sənəin yaylığını olsun.

Aradan bir neçə gün keçmişdi. Cəlil ağadan daha xəbor yox idi. Lütfoli isə gündən-günə teleqram gözləyirdi ki, bu gün-sabah teleqram çıxacaq ki, axırıncı evimi də sat, pulunu göndər. Belə də oldu. Modonlorin pulları Cəlil ağada ancaq on gün davam etdi. Sonra bunlar da qurtardı.

İndi daha Olya da hundan ayrılmaq istəyirdi. Çünki əvvəllə sezon, yəni Monte Karlonun vaxtı keçmişdi və sonra özü çox yaxşı bilirdi ki, daha Cəlil ağada bir şey qalmamışdır. Onun üçün Olya daha onunla xoş da danışmayırdı.

Nəhayət, bir gün Olya Cəlil ağaya dedi ki, daha, özüm, sən mənə görək deyilsən. Çünki sənə özünü saxlamağa qüvvə qalmayıb. İndi get sən başına çarə qıl. Mən də özümə bir qeyri adam tapım.

Bu sözləri eşitərkən Cəlil ağa Olyaya çox yalvardı, bir şey çıxmadı. axırda Olya ona dedi ki, bir dənə evin qalıb, oğor teleqram yursan ki, onu satıb pulunu buraya göndərsin, onda bilərəm ki, doğrudan da sən mənə sevirənsən və mən də sənəinlə qalaram. Cəlil can və baş ilə əlinə qolom götürüb, Lütfoli bəyə bir teleqram yazdı: "Mənəin axırıncı evimi də sat, pulunu mənə göndər. Cəlil".

Teleqram yazılıb göndəriləndən sonra Olya Cəlil ilə yenə üzgörebəndi. Aradan bir neçə gün keçdi. Cəlil ağaya axırıncı evin yüz min manatı gəldi.

Lütfoli bir gündən sonra öz-özünə dedi ki, daha bu gün görək gedib Şəfiqoyə desin ki, bu evlər əşyalar ilə bərabər mənəindir, bəlkə o bilməyir. Ona görə nə deyəcək. Bu fikirlə Lütfoli bəy evdən çıxdı və düz Şəfiqonin yanına gəldi. Lütfoli qapıdan içəri girəndə Qurban ona rast oldu və bunlar hər ikisi nifotlə bir-birinə baxdılar. Sonra Lütfoli istədi ki, yuxarı getsin, Qurban onu saxlayıb dedi:

– Mən sənə evə qoymaram, xanım mənə buyurub.

Lütfəli bu sözləri eşidəndə tonə ilə güldü və dedi:

– Qarıba axmaq olubsan, necə ki, sən mənə öz evimə qoymazsan, sənin xəbərən yoxdur, indi bu mülk mənimdir?!

Qurban bu sözləri eşidəndə başını aşağı salıb alnını əli ilə sığaltdı və bir söz daha demədi.

Lütfəli bəy isə sözlərini deyib, yuxarıya gedib zəngi vurdu. O zaman dayo, Əli ilə bərabər gəzməyə getmək istəyirdi və Lütfəli zəngi vuranda bunlar da qapını açıb çıxmaq istəyirdilər. Lütfəli bəy dayaya dedi ki, Şəfiqəyə xəbər ver ki, mən gəlmişəm, onu görmək istəyirəm və özü də həmişə çəroək yediyi yemək otağına izinsiz gedib oyladı. Dayo isə Şəfiqə xanımına xəbərə getdi. Bu halda Qurban da otağa girib qapıda dayandı.

Şəfiqə Lütfəli adı eşidən kimi acığından əvvəl ağarıb, sonra bulud kimi qaraldı və sonra dayaya dedi:

– Get de ki, xanım naxoşdur, gələ bilməyir. Sözüünü desin, – və yeno fikrini dəyişib özü dayo ilə bərabər Lütfəlinin qabağına çıxdı. Lütfəli salam verib dedi:

– Şəfiqə xanım, mən sənə demədimmi ki, Cəlil ağadan sənə kişi olmaz, budur bir evi qalmışdı, onu da satdı və mən də aldım, indi bu mülk mənimdir və gəlmişəm ki, görək indi mənə nə deyirsən? Əgər bu evlərdə oturacaqsansa, mənə kirayəni görək verəsən və əgər kirayəsini verməyi başarmayırsan, onda görək evləri boşaldasan.

– Əgər bu ev sənə mənə nəinki burada kirayə ilə oturmaram, hətta bu evi sənə mənə bağışlasan, yeno qəbul etmərəm. Mən əşyalarını götürüb buradan çıxaram.

– Bağışla, mən evi əşyaları ilə almışam, sən ancaq öz paltarlarını götürüb çıxə bilərsən.

– Əşyalar da sənə olsun, Allahın lənəti də. Mən elə-bələ çıxaram, qorxma, sənə də bu dövlət qalmaz, xəyanət və göz yaş ilə qazanılan dövlətdən xeyir görmək olmaz. Bunu yaqın bil!

Bu sözlərdən sonra Şəfiqə xanım o biri otağa girdi. Lütfəli bəy isə ürəyində dedi: mən elə hesab edirdim ki, indi daha va, ağlayacaq və yalvaracaq. Bu yeno tərslik ələyir. Və sonra dedi: yəni bu mənim xoşuma gəlir, çünki bu gün-sabah bu mənim arvadım olacaq. Elə mono də belə damarlı, namuslu arvad görəkdir.

Bu sözlərdən sonra Lütfəli bəy durub evdən çıxdı və Qurbana tapşırırdı ki, üç günə kimi ev görək boşalsın.

Lütfəli bəy evdən çıxan kimi Qurban ağlaya-ağlaya Şəfiqənin yanına getdi və dedi: xanımcən, indi sən nə edəcəksən? Şəfiqə isə cavab verdi ki, Qurban, iş ağlamaqdan keçib, indi fikir etməli. Bu cavabı alaraq Qurban özünü toxtabdı dedi: məhrəban xanım və öziz anam və bacım. Əgər mənə izin versən, bir tövəqqə edərəm!

Şəfiqə dedi:

– Qurban dayı, izin lazım deyil, nə demək istəyirsən, sözüünü de.

– Xanımcən, bağışla, sənə ağır gəlməsin, bu, dünyadır, elə də olar, belə də. İnsan görək səbir eləsin, gəl köçək mənim evimə, orada oturaq, heç olmasa kirayə verməzsən. Özünü bilirsən ki, mənim heç bir kəsim yoxdur, sən olarsan mənə ana və bacı və mən də sənə qardaş və nəkər, bir növ ömrümüzü tamam edək.

– Əcəb deyirsən, Qurban dayı, mən sənə təklifini can və başla qəbul edirəm.

Bir neçə gündən sonra Şəfiqə öz balası ilə Qurbanın evinə köçdü.

Şəfiqə Qurbanın evinə köçəndə onun nə pulu və nə də imarəti var idi. Çünki Cəlil ağa pul göndərmədiyindən və Lütfəlidən də özü pul almaq istəmədiyindən özünə təəllüq qiymətli şeylərin hamısını lombarda zəloq qoyub, pul almışdı. Evdən köçəndə olində bir az pulu vardı, onları da qulluqçulara vermişdi, çünki axır vaxtlarda onlara məvəcib verməmişdi.

Qurban qocalmışdı, işləyə bilmirdi, çünki qocalıqdan başqa da onun ayaqlarında yel naxoşluğu vardı. Odur ki, Şəfiqə xanım yavaş-yavaş var-yoxundan satıb xərcəloyirdi.

Xülasə, bəyək xoşbəxtlikdə birdən-birə tərəqqi edən Şəfiqə indi günü-gündən tonozzül edirdi. Axırda iş o yerə gəlib çatmışdı ki, Şəfiqə yeno özgələ üçün paltar tikib, pul alardı və bununla başını saxlayardı.

Axır vaxtlarda Şəfiqəyə iş də verən olmadı. İndi onun özünün satılacaq bir şeyi olmadığı üçün Qurban özünə təəllüq əşyalardan satıb, bunları dolandırıldı. Şəfiqə isə gecə və gündüz, Allah, sənə şükür, nə bədbəxt günlərə düşdüm, deyə-deyə gözələrinin yaşını sel kimi axırdı:

– Yarəb, nə günah etmişdim ki, mənə bu günə saldın, pərvərdigara, rəhm et.

Cəlil ağa gəzməkəndə otələ, yəni məhrəbanxanaya gələndə lakəy yüz min manatın pərevod kağızını aparıb qapıda ona verdi. Cəlil ağa

isə cold bunu oxuyub cibinə qoydu və nömrəsinə getdi. Bu zaman Olya nömrədə oturub kitab oxuyurdu. Cəlil ağa şad-xürrəm onun yanına gəlib dedi ki, indi mənə gözyadlılığı ver, pul gəldi. Olya isə bu xəbəri eşidəndə şikar görmüş pələng kimi kitabı yerə atıb, ilan kimi Cəlilin boynuna sarmaşdı və onu dalbadal buso cəda-cəda dedi ki, dünyada səndən çox sevdiyim adam yoxdur və sonra dedi, onu mənə ver. Cəlil ağa isə cavab verdi ki, dayan hələ, bu ki pul deyil, hələ bir alım, sonra. Bu sözlərlə, Olya kifayətlənməyib, onu düşündən çəko-çəko maxmor divanın üstünə aparıb oturdu və burada onu buso edib, üzünü və gözünü siqal cəda-cəda bir daha soruşdu:

– İndi daha almaq olarmı?

Cəlil isə dedi: olar, al, canım da sənə qurbandır.

Bu sözləri eşidəndən sonra Olya onun dodaqlarını buso edən-cəda cibindən pul kağızını çıxarıb döşünə qoydu. Xülasə, bir az burada vaxt keçirəndən sonra bunlar hər ikisi durub şəhərə gəzməyə və alverə getdilər. Neçə gün idi ki, bunlar belə vaxt keçirirdilər. Olya isə Cəlili daha qumar oynamağa qoymayırdı, çünki fikri ayrı idi. Ancaq puldan bəlkə yarısı xərclənmişdi.

Bir axşam Olya Cəlil evdə olmayan vaxt yola yığışdı və sonra oturub Cəlili gözlədi. Bir azdan sonra Cəlil ağa gəldi. Olya ona dedi ki, azizim, ürəyim danxır, özüm də içmək istəyirəm. Gəl bu gün bir ayn restorana gedib, orada kef edək. Cəlil ağa ona cavab olaraq ancaq Olyanı buso etdi.

Bir azdan sonra bunlar qeyri bir restoranda oylaşib, kef edirdilər. Olya özü çox içməyib Cəlili çox içirdi. Cəlil ağa o qədər içdi ki, lap kefləndi. Olyaya da bu lazım idi. Hesabı verib bunlar ayağa durdu- lar və avtomobila minib nömrələrinə getdilər.

Gecə saat üç idi. Bir saatdan sonra bu şəhərdən Berlinə qatar gedəcəkdə. Bu qatar ilə də görək Olya gedəydi.

Nömrəyə gələn kimi Olya Cəlil ağanı yatırırdı və bir az özü də bunun yanında yatıb sonra yavaşca ayağa durdu. Olya paltarını geyi- nib, el çamadanını götürüb stolun üstünə qoydu və sonra ələ gələn nə var isə hamısını buraya yığıdı. Axırda, Cəlil ağanın başının altın- dan bumajnikini də çıxarıb içində olan pulların hamısını götürdü və sonra yavaş-yavaş evdən çıxıb getdi.

Sabahı günün saat onda Cəlil ağa yuxudan ayıldı. Cəlil ağa Olyanı yanında görmədi. Bir elə fikir elədi ki, Olya durub gəzməyə gedib,

ona görə özü də durub cold libasını geydi və yuyundu. Olya gəlib çıxmadı. Cəlil ağa zəngi vurub, lakeydon soruşdu ki, xanım necə oldu? Lakey isə cavab verdi: xanım saat dörd qatarı ilə getdim...

Bu sözləri eşidən kimi Cəlil ağanı guya ıldırım vurdu.

Lakeyi yola salıb Cəlil ağa otağa göz gəzdirdi və gördü heç bir şey qalmayıb. Ancaq döşbağının qutusu durur. Cold gedib ona baxdı, gördü ki, içi boşdur. Yadına bumajniki düşdü. Cold başının altından bumajniki tapıb açdı, gördü ki, bir qəpik də qalmayıb. Cəlil ağa iki əli ilə başını tutub bihuş halda sandalyanın üstünə yığıldı.

Cəlil ağa var-yoxunu satıb yavaş-yavaş gah işləyirdi, içirdi, gah da voteno doğru yol gəlirdi. Bunun voteno gəlməkdə mətləbi bu idi ki, Lütfolıdan kömək tələb eləsin və bir növ dolanıb, başını saxla- sın. Heyhat!

İki ildən sonra Cəlil gəlib Dərbənd şəhərinə çıxdı. Çox ac oldu- ğundan aşıpaxanaya girib istədi ki, nahar eləsin. Cəlil özünə yemək deyib oturmuşdu. Ətrafda bir neçə adam oturub, "B" şəhərli Cəlil ağanın əhvalatından söhbət edirdilər. Bu adamlardan biri haman "B" şəhərinin ətraf kəndindən idi. Buraya alış-verişə gəlmişdi. Söhbəti oradan edirdi ki, indi onun arvadı öz nökrələri Qurbanın evində olur və onun-bunun qapısında işləyib özünü və balasını dolan- dırır. Dostu Lütfoli boy isə bunlara nöinki kömək eləmədi, hətta mülkü alandan sonra onları haman evdən çıxarıb qovladı. İndi şəhərdə belə söyləyirlər ki, Lütfoli boy çoxdan onun arvadı Şəfiqə xanımı sevirmiş və axır vaxtlarda neçə dəfə ona təklif edibmiş ki, gedib qazı əli ilə boşansın, sonra onun özünə gəlsin, arvad olsun. Və bununla belə söyləyirlər ki, arvad onu qovlayıb rüsvay edib. Bayaq Olya qaçanda, Olya nə üçün onunla olarmış, anlayan kimi, Cəlil ağa indi Lütfoli nə üçün bununla dostluq elədiyini anladı. Fəqət, gec anladı. İndi Cəlil belə söhbətləri eşidən kimi iştahı tutuldu. Naharın pulunu verib, piyada yola düşdü ki, gəlib özünü voteno və balasına yetirsin.

Lütfoli bəyin var-yox bir qoca anası vardı ki, indi o da vəfat elə- mişdi. Odu ki, Lütfoli indi lap yalqızdı və evindən çıxanda bir adam yox idi ona ev işlərini tapşırıyadı.

Qulluqçular ümidinə qalmış evinə gələndə Lütfoli homişə öz- özünə deyirdi ki, Allah, nə vaxt mən bir rahat olacağam? Lütfoli,

mələmdür ki, Şəfiqədən başqa dünyada heç kəsi sevməmişdi və indi də sevməyirdi. Hər kəs sevdiyi adamın xoş gününə çalışır. Lütfoli üçün bu da mümkün deyildi, çünki onun sevdiyi Şəfiqə Lütfolini gözünü ilə də görmək istəmədi, odur ki, Lütfoli həmişə iki odda yanardı: birisi bu idi ki, Şəfiqə çox pis gündə və halda yaşayırdı, digəri isə bu idi ki, o bunu sevmədiyi halda, bu onu artıq dərəcədə sevirdi. Odur ki, ona nə gecə, nə də gündüz rahatlıq var idi.

Axşam çoxdan olmuşdu. Şəfiqə öziz balası Əlini bir növ tovlayıb yatırtmışdı, çünki o, ac olduğundan yatmaq istəməyirdi. İndi o öz-özünə deyirdi ki, Allah sabah bu məsum bala yuxudan duranda nə yeyəcək? Yarab, mən nə edim?

“Qapı-qapı gəzib özümə iş axtarıram, mənə iş də verən yoxdur. Pərvərdigara, əgər mənə rəhm eləmək istəmirsənsə, bu məsum balama rəhmin gəlsin”. Belə-belə fikirləri edəndə bir də onun yadına düşdü ki, bir zaman Cəlil ağa onun saçlarını siqal edə-edə demişdi ki, əgər o, saçlarını kəsin bazarada satası olsa, ona yaxşı pul verərlər. Bu onun yadına düşən kimi cəld yerindən durub dedi: bu saat saçlarımlı aparıb satacağam. Qayçı olmadığından, Şəfiqə durub qonşuya getdi və bir qayçı alıb evə qayıtdı. Bədbəxt Şəfiqə saçlarını tutub dibindən qayçı ilə kəsdi və bir yaylığa bağlayıb, şalını götürdü və düz bazaraya – dəllək dükəninə getdi. Dükənə çatıb, zavallı Şəfiqə qapını tıqqıldatdı. Dəllək şagirdi qapını açanda, Şəfiqə saçlarını ona verib dedi:

– Bunları satıram.

Şagird hürükləri ustanın yanına apardı və bir azdan sonra beş imnat pul götürüb, Şəfiqəyə verdi.

Çoxdan bəri pul görməyən Şəfiqə indi beş manatı görəndə eln hesab elədi ki, dünya bunundur və Allah, sənə şükür, – deyə-deyə evinə gəldi.

Şəfiqə evə gələndə balası və Qurban yatmışdılar. Şəfiqə əlində beş manat evə girən kimi dedi ki, öziz balam, indi sənə sabah yeməyə çörək pulun var, qorxma, rahat yat, bəlkə, bu gecə mən də bir az da olsa yuxulaya bilim.

Şəfiqə oturub halını fikir eləyirdi və öz-özünə deyirdi ki, bir zaman boynuma dolanan saçlarımlı... növbənöv müşklərlə qoxuyan saçlarımlı... gözəlliyim üçün, Cəlilim üçün ötlədiyim və bəslədiyim hürüklərimi... balamın çərəyi üçün satdım... Ah, pərvərdigara!

Satılmayan... satılmayan birco namusum qaldı. Allah, sən namusuma xəyanət etmə!

Bu sözlərdən sonra bədbəxt Şəfiqə, xainlər fədaisi Şəfiqə bihüş bir halda balasının yanına yığıldı və oradaca sabaha kimi qaldı.

Sabahı günü hamıdan tez Şəfiqə ayağa qalxdı. Şəfiqə ocaq qalayıb qara çaydanı ocağın üstünə qoydu ki, qaynasın. Bu halda Qurban da oyanıb o biri evdən çıxdı. Qurbanı görəncə Şəfiqə dedi ki, Qurban dayı, ala bu pulu, get bir az qənd, çay al götür və bir az da çörək. Neçə gündür çay içməmişik, bir balaca çay içək.

Qurban beş manatı görən kimi Şəfiqədən sordu ki, bu pul hardan olub. Şəfiqə dedi ki, Qurban, onu daha soruşma.

Qurban soruşduğuna da peşman oldu, çünki onun ürəyinə belə gəldi ki, Şəfiqə bu pulu bınamısluqla qazanıb, onun üçün də çox pərişan oldu və sonra fikirləşib dedi ki, əgər Şəfiqə mən tanıyan Şəfiqədir, dünyada belə şey olmaz və əgər həyat onu da belə rəzalətə salıb, onda daha dünyada nə Allah və heç bir şey yox imiş. Bunlar hamısı boş-boş sözlər imiş. Qurbanı bu qədər fikrə gədən görüb, Şəfiqə dedi:

– Qurban dayı, mən bilirəm sən nə üçün fikrə gətdin, ancaq sən mənə necə tanıyısan, elə də bil. Sənə arxayın etmək üçün sənə sözün döğrusünü deyim. Heç bir şeyə ümidim gəlmədiyindən... hürüklərimi kəsin satdım. Bu pul onun puludur, təmiz puldur.

Bu sözləri eşidib, qoca Qurban acı həqiqəti anladı və iki olini ilə üzünü tutub hönkür-hönkür ağladı və dedi:

– Allah, şahid ol bu zülmə! Allah, sən rəhm qıl!

Daha sonra Şəfiqəyə dedi ki, Şəfiqə xanım, sən də mənə bağışla, mən günahlıyam.

Haman gün axşam oldu. Qurban dayı ilə Şəfiqə oturub keçmişdən və gələcəkdən söhbət edirdilər. Balaca Əli isə bayaqdan yatmışdı. Bir qədər söhbətdən sonra Şəfiqə durub, bir az soğan ilə çörək gətirdi və bunlar yedilər, sonra Allahə şükür, deyib ayrıldılar. Qoca Qurban öz otağına getdi. Şəfiqə isə qapını bağlayıb balasının yanına uzandı və yuxuladı. Cəlil ağa haman gecə gəlib “B” şəhərinə çatdı. Bərk külək idi. Cəlil ağa istədi ki, düz Qurbanın evinə getsin, arvadı və oğlu ilə görüşsün, sonra fikrini dəyişdi və dedi, yaxşısı budur ki, onları rahatlığımı indi pəzməyim, sabah, Allah qoysa, gedərəm.

Hamam gecəni Colil ağa bir çörəkçi dükənində keçirdi. Çünki sabaha yaxın olduğundan çörəkçilər durmuşdular və çörək bişirirdilər. Şohordo Colil ağaya rast olan adamlardan heç biri bunu tanımadı və tanımaq da olmazdı. Çünki əvvəl o, qiyafosini dəyişmişdi və sonra da gecə və gündüz piyada yol gəlməkdən rəngi qapqara qaralmışdı. Çörəkçilərdən birisi bundan soruşdu ki, sən kimsən? Cəlil ağa cavab verdi ki, çovdardır, şahərə mal getirib, sabahı gözloyir ki, malını satıb evinə getsin. Bunlar da bu sözo inandırlar. Burada Cəlil bunlardan soruşdu ki, bu şahordo bir Colil ağa adlı böyük bir milyonçu var idi, o durumu? Çörəkçilər cavab verdilər ki, Allah ona lənət elosin, bir qızın ardınca düşüb o qodor dövləti dağıtdı, baxtaladı, arvadını, övladını ac qoydu, indi onlar qapı-qapı dilənirlər və özü də hələ gəlib çıxmayıb və yeri də məlum deyil. Ağıllı adam onun dostu Lütfoli boy kimi olar. Cəlil ağanı axmaq görüb onun da dövlətini yıxdı altına, indi kef çəkir. Deyirlər ki, özü də Colil ağanın arvadına aşiq olub, onu almaq istəyir, ancaq arvad getməyir. Çörəkçinin o biri yoldaşı dedi ki, qorxma, gedər, hələ bir fəqirliyin zohərini görsün, sonra özü yalvaracaq.

Sabah açıldı. Cəlil bu sözlərdən çox pozuldu. O istədi ki, gedib Lütfolini öldürsün və sonra arvadını və balasını görüb girsin dustaq-xanaya, sonra dedi, yox, əvvəl görüşüm, sonra gedib onu öldürərəm. Cəlil ağa dükəndən çıxıb, düz Qurbanın evinə getdi.

Colil ağa gəlib Qurbanın həyotinə girəndə gördü ki, həyotda ayaqyalın, başaıçiq bir uşaq oynayırdı. Colil ağa bunu görcək çox diqqətlə ona baxdı, ancaq tanımadı, ona görə onun yanına gedib soruşdu ki, bala, sənin adın nədir? Cəlil ağa uşaqdan "adım Əlidir" cavabını aldıqda istədi ki, onu qucaqlasın, bu halda yerə yıxılıb ürəyi partladı. Uşaq evə üyürüb, anasına əhvalatı söylədi. Şəfiqə isə cold durub həyotə çıxdı və Colili tanıyıb istədi ki, onu qalxısızın, gördü ki ölüb. Qoşq edib onun üstünə yıxıldı. Bu halda Qurban da gəlib çatmışdı və bunları belə görüb bilmədi ki, nə elosin, axırda qışqırıb qonşularını başına çağırırdı. Qonşular üyürüb gəldilər və Şəfiqənin qollarını hoğub özünə gətirdilər və sonra Cəlil ağanı evə aparıb, polisə məlum etdilər. Bir az zamandan sonra polislər tobib gətirdilər. Tobiblər baxıb dedilər ki, Cəlil ağanın ürəyi partlayıb ölüb və izin verdilər ki, onu döfn elosinlər.

Şəfiqənin hərəkləri satdığı pulundan dörd manat qalmışdı. Cəlil ağanın isə cibindən bir abbası pul çıxmışdı. Xülasə, bu pullarla Cəlil ağanı döfn elədilər.

Sabahı günü qəzetlərdə hamam əhvalatı belə xəbər verilmişdi: "Qabaqda məşhur milyonçu Cəlil ağa indi gəlib buraya çıxıbdır, dünyanın səhər arvadının və uşağının yanına gedəndə həyotdə oğlunu görüb, istəyibdir ki, onu qucaqlasın, bu halda yerə yıxılıb, ürəyi partlayıb ölüb".

Lütfoli boy təzo yerindən durmuşdu və öz kabinetində oturub, qabağında çay, hamam əhvalatı qəzetədə oxudu və qəzetəni yerə atıb pərişan bir hala düşdü.

Bir az fikrə gedib Lütfoli boy dedi:

– Bu gecə gördüyüm pis yuxu bu imiş.

Lütfoli uzun müddət evdən çıxmadı və otaqda gozişo-gozişo fikir eləyirdi ki, indi nə qayırınsın. Axırda belə qətl etdi ki, Qurbanı yanına çağırıb, Şəfiqəyə pul göndərsin və yenə bayaqkı doni təklif elosin, ona görə nökorini çağırıb dedi:

– Ay gədə, gedərsən Qurbanın yanına, bilirənsən harada olur?

– Bəli, ağa, bilirəm.

– Ona deyərsən ki, ağam sənə çağırıb və özünlə bərabər gətürüb, buraya gələrsən, gözlayırom, al bu da fayton pulu. – deyib, gədosinə bir manat pul verdi.

Lütfoli boyın nökarı gəlib Qurbana əhvalatı söylədi və dedi sənə gözloyir, oyloş faytona, bərabər gedək. Qurban cavab verdi ki, gərək bir gedib Şəfiqə xanımın əhvalatı desin və ağar o izin versə, gedər.

Qurban gəlib əhvalatı Şəfiqəyə söylədi:

– Xanım, buyur görüm, gedim, ya getməyim?

Şəfiqə cavab verdi ki, getmə, bizim onunla bir işimiz yoxdur və hər nə demək istəyir, qoy ürəyində qalsın.

Qurban gəlib Lütfoli boyın nökorinə dedi ki, Şəfiqə xanım izin verməyir, ona görə də o gədə bilməz. Nökor gəlib faytondan düşəndə Lütfoli boy halkonda qozirdi və bunu tok gələn görüb otağa gətdi və öz-özünə dedi ki, yaqın Şəfiqə quymayıb ki, qoy sözü var, özü gəlsin. Belədi ki var və adın nədir Daşdömir, yumşalarsan, yumşalar, deyib gəldi. İndi daha ağıllantıdır.

Nökr gəlib əhvalatı söyləyəndə Lütfoli dedi ki, söyləmə, nə deyəcəksən bilirəm, get şoferə də avtomobili hazırlasın. Özü isə yığışmağa başladı.

Yarım saatdan sonra Lütfoli böy Şəfiqənin yanında idi.

Deyərlər ki, ilanın başı ağnyanda yol üstə çıxar. Lütfoli böyün dind Şəfiqənin yanına getməsi lap cləco oldu.

Lütfoli Şəfiqənin yanına gəlib əvvəl salam verdi və dedi:

– Şəfiqə xanım, mənə bağışla, burada deyidim, qeyri şəhərə getmişdim, yoxsa mən sənin yanına gəlirdim.

– Bunlar boş sözlərdir, indi də görüm nə üçün gəlmisən?

– Gəlmişəm ki, sənə kömək edəm.

– Mən sənə çağırmamışam və kömək də tələb etməyirəm.

– Şəfiqə, gəl sən təslilik cləmə, bircə donə balana rəhmin gəlsin. sən gəl...

Bu sözləri Lütfoli başlayanda Şəfiqə bildi ki, dalı nə olacaq və nə deyəcək. Mizin üstündəki bıçağa baxdı.

– Sən gəl daşı tətəyindən tək, mən deyən sözü qəbul clə. özün də xoşbəxt ol, mənə də xoşbəxt clə...

Bu sözləri Lütfoli deyib qurtarmışdı ki, Şəfiqə bıçağı qapıb şikar üstə atılan pələng kimi Lütfolinin üstünə yüyürdü və bıçağı onun ürəyinə sancıb öldürdü və dedi:

– Alçaq adama it ölümü yaşar.

Polislər əhvalatı bilən kimi gəlib Şəfiqəni tutdular və işin istintaqını başladılar. Şahid lazım olmadı, çünki Şəfiqə özü boynuna götürdü. Polis protokol yazıb, Şəfiqə ilə bərabər müstəntiqə göndərdi. Şəfiqə burada da iş nə günə olubsa söylədi və Lütfolini öldürdüyünü boynuna götürdü. Əhvalat qəzetlərdə yazılmışdı və hər kəs oxuyub, “yaşasın Şəfiqə” deyirdi. Şəhərdə olan vəkillərdən Cavad böy əhvalatı bilən kimi gedib min manata Şəfiqəni zamınə götürdü. Şahid lazım olmadığından, bu işə tez vadə təyin etdi və Cavad böy də bu işi pulsuz öz boynuna almışdı. Divan günə idi, şəhər əhli yığılmışdı ki, görək Şəfiqənin işi necə olacaq, hər kəs öz ürəyində onun qurtarmağına dua edirdi.

Divan quruldu. Şəfiqə qəhrəmananə ətrafa baxırdı. Sudyalar Şəfiqədən soruşdular ki, özünü müqəssir bilirsənmi? Şəfiqə cavab verdi ki, xeyr, müqəssir deyiləm.

Prokuror sözünü deyib qurtarandan sonra Cavad böy belə bir niqə söylədi:

– Cənab sudyalar!

Müqəbilimizdə oturan arvad ağıllı və dövlətli bir şəxsən halıdır. Bunun və hotta kişisinin bu qədər bədbəxtliyinə səbəb ancaq onun gözəlliyi olubdur. Bunu görək biz müqəssir edək ki, nə üçün o belə gözəl yaranıb, qeyri surətdə, görək bunu biz xilas edək, bunun kişisi, necə ki, hər kəs məlumdur, çox gözəl əxlaqlı bir adam olub və öz ürəyinin təmizliyindən hər kəsə də özünə dost sanıb, çörək verib. Haman adamlardan biri də bu ölən adamdır ki, ona Cəlil ağanın artıq sədaqəti və məhəbbəti var idi. Müsəlman ələmində bir adam ki bir adama övratını göstərir, demək olur ki, o adam haman adamı özünə dost yox, bəlkə qardaş və ata kimi hesab edir. Cəlil ağa Lütfoli böyi özünə cləco bilib, Şəfiqəni ondan gizlətməyirdi. Halbuki, Lütfoli böy bu sədaqətin, bir məhəbbətin müqəbilində clə bir dostun övratına təşəbbüs edir və arzusuna çata bilmədiyindən var qüvvəsilə çalxır ki, onu yıxsın, arvadını ələindən alsın. Lütfoli böy haman arvadı almaq üçün onun özünü də götürüb bu hala, bu zillətə salır. Baxınız, cənab sudyalar! Bu qadın başının suçlarını satıb, balasına çörək alıb, zalım Lütfoli bunu bu həyatında rahat qoymayıb, daim onun dəmlərini, sinirlərini, beynini öz dənə təkliflərlə qeyzləndirməkdə idi. Əlbəttə, bu da insandır, bunun da ağı başından çıxma bilər və çıxıb, odur ki, bu özünü bilmədiyini bir hala gəlib, bu qədər onun bədbəxtliyinə səbəb olan adamı öldürməyə məcbur olub və öldürüb. Cənab sudyalar! Mən təvəqqə edirəm ki, Şəfiqəyə rəhm edib onu xilas edəsiniz, çünki əgər ona rəhm olunmazsa, onda onun bir donə balasına baxan, ya rəhm edən necə ki, görürsünüz olmayıb və olmayacaq.

Bir saatdan sonra sudyalar zala girib, “Şəfiqə bu işdən xilasdır” qətnəməsini oxudular. Zalda olan camaat isə “yaşasın haqq, qanun” dedi.

Cavad böy haman gün bir qonaqlıq edib, şəhərin dövlətliərini çağırıb Şəfiqəyə beş min manat da pul yığıdı və sabahı günə özünü aparıb ona verdi.

ABDULLA ŞAİQ

(1881-1959)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli yazıçı kimi tanınan Abdulla Şaiq Talibzadə Tiflisdə rühani ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Tiflisdə almış, sonra Xorasanda oxumuşdur. XX əsrin əvvəllərində Bakıya köçən Şaiq ömrünün axırına qədər burada yaşamış, ədəbi-təcrimə və pedaqoji işlə məşğul olmuşdur. Ədib Bakıda dünyasını dəyişmiş və Fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

A Şaiqın hədis tərsinin mühüm qismini onun hekayələri təşkil edir. İlk dəfə XX əsrin əvvəllərində dövrü mətbuat səhifələrində çıxan bu əsərlər sonralar da dəfələrlə nəşr edilmiş və geniş oxucu kütləsinin dərin rəğbətini qazanmışdır. Yazıcının bu kitabda verilən hekayələri onun üçüncü "Seçilmiş əsərləri"nin birinci cildindən (Bakı, 2004) götürülmüşdür.

MƏKTUB YETİŞMƏDİ

I

Qışın dondurucu bir günü idi. Soyuq qılınc kimi kəsirdi. Göylər matəmlilər kimi, qara çarşaba bürünmüş, dağlar, çöllər ağ kəfonlə örtülmüşdü. Küçələrdə koma-koma duran qarlar üzərində qarğalar qorxaq baxışlarla gəzirdi. Qalın paltó, isti paltar geyinmiş adamlar bəzəkli və isti mənzillərindən çıxıb piyada, ya arabalar içində rahat-rahat küçələrdən keçirdilər. Bu dondurucu qış, bu sərt soyuq onlar üçün öyləncüdən başqa bir şey deyildi.

Dünyada bütün səfətlər və fəlakətlər yalnız insanlığın yoxsul qisminə nəsihət imiş!

Qurban Şeytanbazar ucunda məktub yazan həmsəhərlisi Molla Fərzəlinin yanında oturmuş, soyuqdan ollori, üzü bozarmış, bir əli ilə köhnə və yırtıq paltarının açıq yaxasını tutaraq, o biri əli ilə də ayaqlarına buz kimi yapışan yırtıq çustunun palçığını tomlayə-tomizləyə:

- Molla, mono bir məktub yaz! Bilirsen ki, hər il sona nə qədər xeyir verirəm. Vətəndən gəldiyim bir il olmaz, ancaq bununla sona beş məktub yazdırıram, - dedi.

Molla Fərzəli soyuqdan donmuş əllərini ovuşdurdu. Əsnəyə-əsnəyə bir kağız parçasını dizi üstünə alaraq:

- Həmsəhəri, nə yazılacaq? - dedi.

Qurban Molla Fərzəliyə bir az da yaxınlaşdı. Gizli bir söz söyləyirmisi kimi fısıldayaraq:

- Molla, ovvəlco məndən uşaqların anasına salam yaz, - dedi, - yaz ki, Anaxanınım, Məmişin gözəlindən mənim ovəzimdən öpsün, onlardan göz-qulaq olsun. Sonra yaz ki, mən də, şükür Allaha, sağ və salamətəm, Qulamırzə ilə uşağ on beş manat göndərdim. Bayramqa-bağı yəno göndərəcəyəm; uşaqlar korluq çəkmişlər, üzüm də yazın axır ayında gələcəyəm.

Molla Fərzəli qələmi mürəkkəbə batırıb yazmaq istədi. Mürək-kəb qatı olduğundan yazmadı. Molla ağzının suyundan bir damla mürəkkəbə damızdırıb qarışdırdıqdan sonra yazmağa başladı.

Qurban dərəcəli arxalığının və köynəyinin arasından görünən, soyuğun təsirindən dik-dik durmuş qıllarını arxalığının yaxalığı ilə örtüb, sümüklərinə qədər nüfuz edən soyuqdan yumaq kimi hüzü-şorək dedi:

- Molla əmi, yaman adanın quyusunda işləyirəm, quyuyu indi otuz səjəndən aşağı enib, nə qədər yalvarıq: "Ay ağa, haqqımızı bir az artır, aşağı getmək çox çətindir, nəfisin, qazın iyindən nəfəs tutulur", zalım oğlu nəzi olmur. "Övvəlki şəritimizlə qazacaqsınız, yoxsa haqq-qınızı verməyəcəyəm" deyir. Molla, burada pul qazanmaq çox çətindir. Sənin peşən yaxşıdır. Gündə beş-on kağız, dörd-beş dua yazsan, bəsin-dir. Allah bərəkət versin. Daha nə istəyirsen?

Molla Fərzəli qələmi qələmdana qoydu, divanın deşiyindən iki barmağı arasında bir qədər torpaq alıb, məktubun üstünə tükürək quruda-quruda cavab verdi:

- Həmsəhəri, uzaqdan döyüş adamı asan gəlir. Mənim sənətim bildiyin qədər də yüngül deyil. Qış-yaz küçə başında müştəri yolu gözləməkdən adamın gözünə qaralıq çökür. Elo gün olur ki, bir nəfər də müştəri gəlir. Qarını ovuşdura-ovuşdura qalırsan.

Molla obasına bərk sarıdıqdan sonra məktubu Qurbana oxudu. Qurban mollaının ağzından çıxan kəlmələri yeyəcəkmis kimi ağzını

açmış, diqqətə onu dinləyirdi. Sonra üzündə, gözlərində sevinc qığılcımları uçuşaraq:

– Molla, Qulamhüseyno də salam yaz, – dedi, – yaz ki, mən gəlincə uşaqlardan göz-qulaq olsun, yazsın görün bizim qızı inək durumu? Kor yabını satıb, ya yox? Bir də yaz ki, gəlondə Anaxanıma güllü-güllü dosmal, Momişo də qırmızı köynək gətirəcəyəm.

Molla Forzoli məktubu yazıb bitirdikdən sonra büküb zərfo qoydu və üzünü Qurbana tutub:

– Homşəri, zərfin üzünə kimin adına olacaq? – deyə soruşdu.

Qurban əli ilə boynunu ovuşdura-ovuşdura:

– Ho, molla, yaz ki, Qurban uşaqlarının anasına yetişəcək.

Molla zərfin üzünü yazıb Qurbana uzatdı.

Qurban məktubu alıb sevincək iki əli arasında diqqətli baxdıqdan sonra qoynuna qoymaq istədi. Məktub olındı yero düşdü. Məktubu tez götürdü. O yan-bu yanını təmizləyib yenidən qoynuna qoydu. Kisosini çıxarıb, iki şahı molla'nın ovucuna sıxaraq: "Al, homşəri! Bayramqabağı gənə məktub yazdıracağam, məndən sənə çox xeyir çatacaq", – deyib qalxdı.

Qurban əli ilə qoynundakı məktubu bərk tutaraq yeriyirdi. O indi homşəhərlisi Qulamrzanın mənzilinə gedib, həm məktubu ona vermək, həm də dilcavabı bir-iki söz sifariş etmək istəyirdi. Yolda yeriyərkən düşüncə: "Əcəb bəxtəvər adamdır, indi gedib balalarını görəcək, kulfətinə, elinə, obasına qovuşacaqdır. Ox... bir-iki ay sonra oralar nə gözəl olacaq. Çöllər, dağlar yamyayıl olacaq, çiçəklər açacaq, ağaclar yarpaqlanacaq, ilk baharın elçiləri olan qaranquş, sigirçin və leylək sürü-sürü dönüb, yuvalarını tikəcək, səhər və axşam şirinin nəğmələri ruhları, ürəkləri oxşayacaq. Hər yerdə ökin və bostan işləri başlanacaq, balıqçılar çaylardan və göllərdən balıq ovlayacaq. Ah mənə bu gözəlliklərə, ev-əşiyimə, uşaqlarıma həsrət qoyan kasıblıq!". Bu kədərli düşünməyə Qurbanın vücudunun hər sahəsinə sürətli yayılaraq, bütün bədənini titrətdi. Daxilində özici sızıltı duydu. Qəlbi sanki bir an dayandı. Artıq dizlərində təqət, vücudunda qüvvət qalmamışdı. O, ayaqları altında xışıldayan qarın üzərində birdən-birə üzükoylu düşdü; ölgün və üzgün halda başını qaldırdı. Qabağında izdihamı yarım keçən arabaları, isti paltarlı, şən sifətli insanlar, o qaynar həyat sahəsini qəzəbli nəzərlərlə süzdü, bixətiyar soyuq dodaqlarından bütün iztirab və kədərliyinə tərcümən olan "of" ucdı, özünü doğruldaraq düşüncə yerdən qalxdı. Tez əlini qoynuna

soxdu və məktubu yanına üroya üzərinə sıxaraq yeridi. Bir az sonra Qulamrzanın mənzilinə yetişdi. Qapı bağlı idi, moyus və dağın halda geri döndü, qarışqa kimi qaynaşan işçilər içində sorsarı kimi dolaşarkən, homşəhərlisi Səfori gördü. Ona yaxınlaşaraq əhval soruşdu. Molum oldu ki, Qulamrza səhərə getmişdir. Qurban Səforə yalvardı ki: "Qulamrza qayıdanda mənə gəldiyimi ona de, tapşır ki, mənə gəlməmiş gəlməsin, amanatım da, dilcavabı sifarişim də var".

Bunu deyib Qurban mənzilinə qayıtdı.

II

– Namərdlər, alçaqlar, nə qədər ki, quyu dərinləşməmişdi, mən baş idim, onlar quyuq. Hər tərəfə dönsəm, onlar da o səmtə sürü-nürdülər. İndi ki, quyu dərinləşib, mənə baş olmaq istəyirlər. "Quyu dərinləşib, ölüm ayağı var. Daha nə bilim nə... nə" – deyə hər gün tozo şort qoyurlar. Tfu sizin kimi namərd adamlara! Sizə qırmanc lazımdır, qırmanc!

Tənri verdi və Səfor çəkdikləri torpağı buşaldıb yenidən quyuya buraxdıqdan sonra Tənri verdi:

– Ay ağa, – dedi, – bilirsen ki, quyunun indi çətin vaxtdır, ojdaha kimi ağzını açıb qurban istəyir. İnsaf da yaxşı şeydir. Axı...

Səfor Tənri verdinin sözünü kəsdə, göz işlədikcə sıra ilə düzülən nəfə buruqlarına əli ilə işarə eləyərək olavə etdi:

– Bax, bu yerlərin hər guşəsinə ayaq bassan, hər ovuc torpağını qazma vursan, işçi sümüyü görürsən, işçi foryadı edərsən. Bu üç evlərdə, isti ocaqlarda naz-nemət içində yaşayan...

Hacı Qulu Səforin sözünü kosib, ayaqlarını yerə çırparaq, bağıra-bağıra:

– Canınız çıxsın, – dedi, – pul qazanmaq asandır? Siz canınızdan keçirsiniz, biz də ətək-ətək pulumuzdan.

– Səfor! Səfor! Qurban ipi torpədir.

Səfor və Tənri verdi tez quyunun ağzına yüyüdürlər, başlarını aşağı dikərək baxarkən, quyu içində partlayan qarın gurultusundan diksinib çəkildilər. Hər ikisi həyocanlı bir səslə:

– Allah özü bağışlasın. Qurban da belə getdi, – deyə foryad qopardılar.

Hacı Qulu bir şey eşitməmiş kimi, qorxa-qorxa quyunun ağzına gəldi və cəhəyatla quyunun yanına uzanıb diqqətli baxdı. Birdən-

biro gözlorindo, üzündə daşqın bir sevinc qığılcımları, dodaqlarında məmnuniyyəti andıran bir təbəssüm olduğu halda uca səsle:

– Çeşmonin başı açıldı, yavaş-yavaş neft qaynayır – dedi.

Tanrıverdi soyuq və laqeyd bir tövrlə:

– Hacı, Qurbanın meyiti quyuda qalacaq? – deyə soruşdu.

Bu sözə Hacı Qulu şirin yuxudan oyanmış kimi oldu. Göz qapaqları iri-iri açıldı. Kisasından iki iyirmi beşlik çıxarıb:

– Kim bu işi görso, bu olli manat onundur – dedi.

Tanrıverdi quyuya yaxınlaşdı və neftin qaynayıb qalxdığını görünco:

– Yazıq Qurban, sən qəbrini öz əlinlə qazdın – dedi.

Hacı olli manatı onlara verib dedi:

– Əlli manat sizin olsun, bölüşün, ancaq bu işi ağzınızdan qaçırmayın.

Səfər soruşdu:

– Ağa, bəs paltarları nə olacaq?

Hacı əlini onun çiyinə qoyaraq, yağlı bir dil ilə:

– Onu da buralarda bir yer qazıb basdırın – dedi.

Səfərlə Tanrıverdi Qurbanın paltarlarını yığışdırıb götürərək, arasından yerə bir məktub düşdü. Məktubun üzərində: "Bu məktub Qurbanın uşaqlarının anasına yetişəcək" cümləsi yazılmışdı.

Səfərlə Tanrıverdi bir müddət məktubu acı nəzərlə süzərək: "Yazıq Qurban, məktub yetişmədi" – deyə inlədilər.

1994

GÖBƏLƏK

Tiflisdə olduğum günlərin on beş saatlarını "Gəncə bağında" keçirirdim. Qaynaşan gurultulu həyətdən özünü bir dağ yamacına çəkmiş və hər tərəfi uca, qalın divarlarla qaplanmış bu bağın iri dəmir qapısından içəri girincə hər şeyi unudur, qarşımda başqa dünya, başqa aləm açılırdı. Təbiətə on gözəl bir lövhəyə toqlid edilərək düzəldilmiş bu bağın çox töbi görünən pərişan gözəllikləri, dolşağı eniş-yoxuş yolları, bağlarını bir-birinə oymuş uca və sıx ağacları vardı. Hər gün kəso cığırlarla aşağıya, dorəyə qədər enər və orada bir daş üstündə oturub, saatlarla fikrə gedər, düşünürdüm.

Payızın dumanlı bir günü idi. Adətüm üzrə, "Gəncə bağını" gözədikdən sonra qısa addımlarla evə qayıdırdım. Birdən-birə arxadan çşidilən bir səsə geri döndüm. Üst-başı təmiz, solıqəli geyinmiş bir gənc əli ilə "dur!" işarəsini verdi. Durdum. Yaxınlaşdı. Görüşdü.

Onunla keçən il Bakıda, dostlarımdan birinin evində görüşmüş, tanış olmuşdum. Dostum mənə ona toqdim etdiyə zaman Qulubəy yerindən qalxaraq, əlimi sıxdıqdan sonra:

– Sizinlə tanış olduğumdan özümü çox xoşbəxt sanıram. Bundan sonra təz-təz görüşər, həyatə yeni ayaq basdığım üçün bilmədiyim bir çox şeyləri sizdən öyrənərəm. Şübhəsiz, bunu mənə ösirməyəcəksiniz, deyilmi? – dedi.

İlk dəfə gördüyüm və yaxından tanımadığım bu gəncin nozakətə qarşısında sıxılaraq, sakit bir halda:

– Birinci görüşdə haqqımda bə qədər hörmət göstərməyə qarşı təşəkkür edirəm. Sizə öyrətmək deyil, sizdən öyrənmək və söhbətinizdən istifadə etmək üçün on dəyərli saatları mənə fəda etməyə hazırım. – dedim.

O mənim bu sözlərimdən cəsarətə gələrək, kürsünü stola yaxın çəkib oturdu, sonra süfrədə qarşımızda buğlanmış iki fincan çayı, hündür vazələrə qoyulmuş konfetləri istəhzali nəzərləri ilə süzüb, əli ilə kənarə itələdi, cv sahibinə amirano bir səsle dedi:

– Bu nodir? Kişinin başını şimi ilə aldadırsan? Qalx ayağa, süfrəyə arağ, ağzımızı duzlaməğa də bir az yemək gətir!

– Dostum içki sevmir.

– Sən gətir! Mən onu içirdərəm!

Mən də sözə qarşıldım. Biz nə qədər mənəc olmaq istədik, mümkün olmadı, o, fikrində inad etdi. Dostum qalxıb, içki alməğa getdi.

Qulubəy üzünü mənə çevirərək, sünə bir tərzdə gülümsündükdən sonra sözə başladı:

– Mənim əqidəm budur ki, insan gərək günlərini bir-birindən çə keçirsin. Odur ki, mən Avropə varlılarının adət-ənənələrini ürəkədən sevirəm. Onlar yaşaməğın qaydasını çox gözəl bilirlər. Ömürlərini kəfdə, damaqda keçirirlər. Beş günlük dünyadır, gününü clə keçir ki, qom görməyosən.

Qulubəy öz dediklərindən şad halda ayağa qalxdı, iki-üç addım geri çəkilərək, birinci dəfə görmüş kimi öz üst-başını, lak tuflilərini diqqətlə nəzərdən keçirdi:

– Bax, bunların hamısı son moda ilə tikilmişdir. Özü də Paris jurnalından götürülmüşdür. Öz geyimlərimizdən lap zohlom gedir. Doğrusu, başpapaqlı, üst-başından kəndçilik tökülən adamları görməyə heç gözüm yoxdur.

Mən toza dostumun sözlərinə etiraz etdim. Həyatda hamının bəy-nuna düşən vəzifələrdən, zohmat və əməyin vacibliyindən danışdım. Sözlərim Qulubəyə osla təsir etmədi. O öz fikirlərini bir qədər də dərinləşdirərək, əslində özünü daha da ifşa edərək dedi:

– Yox, siz həyata çox üzün baxırsınız. Bərk ayaqda mən heç atamı da tanıyıram. Atam dedim, yadıma düşdü. İndi atamın bir az var-yoxu var deyə yaxınlıq edirəm. Yoxsa, heç yanıma gəlməyə də qoymuram. Başına köhnə müsəlman papaqlarından qoyub küçyə çıxanda ona heç salam da vermərəm.

– Niyə, papaq ki, bizim milli geyimimizdir. Kişilərimizin çoxu indi də papaq qoyur.

– Siz yazıçı olmağınız baxmayaaraq, lap elo mənim atam kimi düşünürsünüz. Papaq yaxşı olsaydı, Avropanın ziyalıları da ondan qoyardılar. Bu motal papaqlar, büzməli çuxalar lap zohlomi tökübdür. Atamın ölməyini gözləyirəm. Ölon kimi var-yoxunu götürüb birbaş Parijə, o gözəllər və ballar şöhrinə gedəcəyəm. Bolko heç qayıtmadım da. Adamın vətəni olanda da elə olsun.

Təzə dostum çox çərən-pəron etməyə başladı. Bunlara oxşayan daha bir neçə söz dedi. Onunla ağır-ağıza verməyi lazım görməyib. bir söz demədim. Ürəyimdə belə bir adamla tanış olmağıma acıyır, sabsirsizliklə dostumun yolunu gözləyirdim. Çox çəkəmədi ki, dostum əlində bir şüşə araq, kağıza bükülmüş bir neçə şey içəri girdi, onları stolun üstünə qoyub, səssiz oturdu. Məsələnin qəlizləşəcəyini görüb, ayağa durdum, vacib iş üçün gəlməli olduğumu bildirdim. Nə qədər etdikənsə də, mümkün olmadı. Ancaq qağıdan çıxanda Qulubəyinin məzəmmətədiçi sözlərini eşitdim:

– Elo bir şüşə? Dəvəni çömçə ilə suvarırsan?

• • •

Ona görə də onunla bugünkü görüşümüzdən heç razı deyildim. Yaxınlaşdı, salamlaşdı, üzündə, gözündə uşaqlara məxsus bir sevincəli əlimi sıxaraq:

– Nə gözəl təsadüf!.. Könlüm sizi çox görmək istəyirdi. Yaxşı ki, ağır-ağır yeriyirsiniz, arxanızdan yetişə bildim. Əgər mən irəlidi olsaydım...

– Mən sizə çata bilməzdim, siz addımlarınızı çox iri atırsınız – dedim.

– Başqa cür olmaz, toraqqı və tokamül əsrində yaşayırdıq. Oba kəçdü, hiz qaldıq. Qısa addımlarla onlara yetişmərik.

Hələ sözlərini bitirməmişdi ki, bərdən-birə ollorini qısa paltosunun ciblərindən çıxartdı. Yanımdan sallana-sallana keçən şiq bir xanımın önündə şapkasını bir neçə dəfə oynadaraq: “Zdravstvuyte, madam, hara gedirsiniz?” – dedi. Qadın cavab olaraq gülümsədi. O isə özündən razı bir halda:

– Bu xanıma tanıyırsınızmi? – deyə soruşdu.

– Xeyr, tanıyıram, – dedim.

– Əsgər boyun xanımdır. Bakıda bunları tanımayan yoxdur. Nəccə olub ki, bu vaxta qədər tanış olmağa müvəffuq olmamışsınız?

– Onu tələymədən soruşun!.. Hamı sizin kimi bəxtiyar olmağ ki... – dedim.

Qulubəy üzümə monalı bir nəzərlə baxaraq, gülə-gülə “çox doğru!” – dedi. Sonra, üzü qızıl yazılarla dolu gümsü şiqar qutusundan bir şiqar alıb yandırdı. Birini də mənə təklif etdi. Şiqar iki dodağına qısıb havada bir-iki dairəvi duman buraxdıqdan sonra sözü davam etdi:

– Bu xanımla Bakıda bu il tanış oldum. Xristianların yeni ilini qarşılamaq üçün Səfərbəylo birlikdə onlara gətirmişdik. Bizdən başqa hamı orada imiş. Evləri, çşikləri nə qədər soliqəli, nə qədər təmiz idi. Ən çox mənim nəzərimə cəlb edən xanımın kiçik bacısı Şura idi. Səlaləna bitişik olan uşağ otağında o, uşaqlara yolka bəzəyirdi. Təsvirəgəlməz bir maraqla yeni ilin daxil olacağı doqquzunu gözləyirdik. Artıq gözlədiyimiz zaman yetişmiş, qədəhlər bir-biri ilə görülməyə, öpüşməyə başlamışdı ki, bərdən-birə qağı açıldı. Uşaqların hamısı “urta” deyə bağırtdı. Şura xanım məğrur bir tərflə irəliləyərək: “Cənablar, qağıni açib, bu şənlikdə iştirak etməyi bizə də müsaidsə edərsinizmi?” deyincə içərimizdən birisi: “Hay... hay... Şura xanım! Canla-başla qəbul edirik” deyə bağırtdı. Salonun müxtəlif tərəflərində içki və qumar üçün qoyulmuş stolların otafında oturan qonaqlar uşaqların qəşəng bəzənmiş yolkasına, daha doğrusu, Şura xanımın moharət və sonətinə tamaşa etməyə gətdilər. Ox, bilsoniz nə qədər

şux, nə qədər dilber qız idi! Yerində, duruşunda, bütün hərəkətində bir naz duyulurdu. O gece gözəl piano çaldı, romanslar oxudu. Sonra rəqs başlandı. Dan yeri sökülüncəyə qədər yedik, içdik, çaldıq, oynadıq; azğın toqıldılar, gülünc meymunluqlar etdik.

- Çox doğru, bu ki, Darvin nəzəriyyəsini isbat etmək üçün çox osaslı dəlillərdir - dedim.

Biz söhbət edə-ədə bir qapı ağzına yetişdik.

Axın-axın şorqo doğru gedən qara buludların zəhərli və acı təsiri sinirlərimə işlədikcə, bütün vücudumda hiss etdiyim bir sıziyyətdən titrəyərək, ixtiyarsız halda:

- Qulubəy, haraya gedirik? Bu yol ki, bizi qəbiristanına aparır. - dedim.

Qulubəy kəsik bir nəzərlə üzümə baxaraq gülə-gülə:

- Bəli, - dedi, - heç bilmədən sizi buraya qədər gətirdiyim üçün üzr istəyirəm. Atama məzar daşı sifariş etmişəm. Hazır olduğunu bilmək üçün gedirəm.

Bir qədər sükutdan sonra:

- Canım, bu köhnə adamlar bir bələdir. Onlarla keçinmək, hər istəklərini yerinə yetirmək üçün insanın əsəbləri dəmirdən olmalıdır. Ax, onun alından nələr çıkmədim? Geniş dünyə başıma dar, işıqlı dünya gözlerimdə qaranlıq görünürdü. Dəy etmədiyimiz bir gün yox idi. Mən onun hər hərəkətindən nifrət etdiyim kimi, o da mənə hər işimə qarşır, hər bir hərəkətimə şiddətlə tonqid edirdi. "Bələ etmə, elə oturub-durma!" - deyə, acı tonqidlərlə mənə lap haldan çıxarırdı. Hələ yoldaşları, ya da gözəl bir madmazello küçədə dolaşdığım zaman qarşıma çıxarkən hirsəlirdim. O mənə kimi oxumuş oğlu olduğuna qürurlandığından köksünü qabardaraq, Həş-tərhan xoruzu kimi üstümə gəlir, mənə söyləmək üçün min vasitə düşünürdü. Mən də köhnə fikirli, köhnə geyimli bu adamlarla danışmaq istəməyərək, ondan qaçmağa çalışırdım. Hətta tanımayanlara "bizim xidmətçidir" deyirdim.

Nə deyərsiniz, mənə mən hərəkətimə ona hər şeydən pis təsir edirdi, yazıq qocanı yaralayırdı. Arabir evdə: "Səndən nəyim oskikdir, paltarım köhnə, yamaqlıdır, ya özüm səndən çirkinəm? Zəhmət çəkdim, atək-atək pul sərf etdim, səni böyütdüm, oxudum, indi mənə bəyonmirsən? Nankor!.." - deyə hiddətlənirdi. Mən heç önəmliyyət verməzdim. Nəhayət, mən onu dinləməkdən yorulmuşam.

o söyləməkdən, hər ikimiz bir-birimizə uyumadığımızı hiss etdik. Bu hiss bizi bir-birimizdən uzaqlaşmağa məcbur etdi. Bu çarpışma uzun müddət davam etdi. Nəhayət, mən qalib çıxdım. Axır ki, qocanı məzara basdırdım, həm də bir daha soyuq məzəmmətlərini eşitməmək üçün köhnə, çürük fəlsəfə və mühakimələri ilə bərabər.

Qulubəy sözünü bitirmiş, söylədiklərindən razı bir vəziyyət almışdı.

- Elə isə altından çıxmaq üçün üstündən bir məzar daşı qoy-mağa da tələsiniz - dedim.

Qulubəy mənəli bir ahənglə:

- Elə tələsməyim də onun üçündür - dedi.

Hər ikimiz düşüncəli bir sükutun ağırlığı altında özülirdik. Birdən-birə əlində salladığı yaylıqını göstərərək:

- Baxın, bağın cənub tərəfində, uçurum üzərində uçalan bürçü görürsünüzmü? Köhnə zamanlar xainləri oradan uçuruma atırlarmış. Bax, bu göbölökləri də o bürçün atəklərindən toplanmışam, çox yaxşı və təzə göbölöklərdir, rica edirəm götürünüz - dedi.

Çox təkidlə göböləyi ovcuma sıxışdırdı. Sonra, yaxındakı qapıdan qəbiristanlığa getdi.

Mən bir az sonra bağdan çıxıb, kiçik bir cığırla evə dönürdüm. Ayağımın altında, çox sağda qaymayan dirilər ölkəsini seyr edirdim. Ovcumdakı göbölöklərin yurdu olan bürçü yetişmişdim. Ovcumu açdım. Göbölökləri iki barmağım arasına alaraq baxırdım. Birinin yanından barmağımla bir parça qoparırdım, qara başlı kiçik bir qurd başını çıxarıb ətrafı qorxunc baxışlarla süzdükdən sonra yenə də başını sürətlə göböləyin içində gizlətdi. Bu qurdlu göbölöklərə indi daha böyük bir maraq və qəlbimdə coşub-daşan bütün acı təəsüratımla baxırdım. Nə qədər baxdığımı, nələr düşündüyümü bilmədim!.. Göbölökləri bütün qüvvətimlə əsağıya, o xainlər, qatiller məzarlığı olan uçuruma ataraq, arxama baxmadan yoluma davam etdim.

Payıza məxsus şiddətli külək getdikcə qüvvətlənərək, başlarımla dik tutan cavan və sağlam ağacları o yan-bu yana oyur, yarpaqları həzin bir xışıltı ilə qoparıb çuxurlara, yollara düşəyirdi. Şorqo doğru ağır-ağır uçuşan koma-koma buludlar birləşir, səhəri get-gedə qorxunc bir qaranlıq almağa başlayırdı. Yeridikcə ayaqlarım altında xəzəllər həzin bir səslə xışıldaırdı. O tozlu hava ciyərlərimə çök-dükcə, sümüklerimə, əsəblərimə işlədikcə, bütün vücudumu bürüyən

bir ağrının acısı ilə eniş, daşlıq bir cığırla aşağı enir, evə tez yetişməyə can atır, öz-özümü:

– Bu müdhış ruzigar qorxunc bir tufan qopara bilər, – deyə düşü-
nürdüm.

Qapı ağzına yetişdiyim zaman yağış iri-iri damcılarla yağmağa başladı.

1912

PİRİN KƏRAMƏTİ

İyun ayının isti bir səhəri idi. Dar bir cığırla six ağacların altından kiçik bir topaya dımanırıdım. Dostum Ağabəy: “Burada sənə göstərə-
cək maraqlı bir yer vardır” – deyib, daha sürətlə irəliləməyə başladı.

Yoşuşu çıxdı. Təpənin lotif otlarla döşənmiş seyrək ağaclı döşü ilə yeriyir və dostumun məna göstərəcəyi maraqlı yerin nə olduğunu görmək üçün tələsirdim. Fəqət bu tepədəki incə, pərişan gözəllik məni o qədər məşğul etmişdi ki, hər şeyi unutmuşdum. Ətrafımız-
dakı fındıq, zoğal ağaclarına sarılmış yabani üzüm və böyürtkon kol-
larının iri yarpaqları buranı sərin və yaşıl kölgəliyə çevirmişdi. Otların, çiçəklərin gözəl qoxusu yaxındakı yeni biçilmiş tarlaların
ətirinə qarşıdığından insan ətrafı bürüyən rayihədən doymurdu. Arabir müxtəlif ağacların budaqların arasına sığınmış quşların cikkiltisi, kəsik-kəsik foryardı eşidilirdi.

Dostum bu yerləri birinci dəfə görmüş kimi onların heyrtle bir-birinə çırpdı:

– Bura ki, quşlar məskonidir... Gör nə qədər quş var! Bax, yar-
paqların arasına sığınmış sarı çiçəyə benzəyən o quşcuğazı görür-
sənmi? Nə qədər süx, nə qədər gözəldir! Bütün lətafət və incəlik-
ləri özündə toplamış olan gözəllik tanrısını xatırladır. Diqqət et,
təbiətin ən nəşəli bir zamanında yaranmış olan bu kiçik məxluqda
nələr yoxdur?! O hom şair, həm də gözəl bir bəstəkardır. Kaş ki,
biz də bu quşlar qədər məsud olaydıq, qanadlanaraq, qarşdakı uca
dağların başındakı buludlara qarşıydıq!

– Yox, dostum, mənim üçün bura daha xoşdur, çünki o rütbətli
buludlar içində bu rəng və lətafəti, zövq və səadəti tapmazsan! –
dedim.

O, səmimi gülümseyərək, ətrafı bir daha heyrtle süzdü:

– Doğrudan, başqa ələmdir – dedi. Sonra əlimdən çəkərək:

– Gəl, gəl... dediyim yerə çatırıq – deyə məni özü ilə bərabər
aparmağa başladı. Qocaman bir iydə ağacının altında dayandıq.
Dostum iydə ağacının nazik və uzun budaqların altında olan köhnə bir
qəbri əli ilə göstərərək, heç bir söz demədi. Ağacın budaqlarına bir
çox əlvan iplər, müxtəlif rəngli parçalar, xırda daş, kəsek bağlanmış
və bir neçə beşik asılmışdı. İyde ağacı çox qaribə, əsrarəngiz bir gör-
kəm almışdı.

– Bunlar nodir? – deyə soruşdum.

– Bu iplər nəzir sahibləri tərəfindən bağlanmış, beşiklər isə doğ-
mayan qadınlar tərəfindən asılmışdır – dedi.

Hər ikimiz bir an susaraq, o ağacı və köhnə qəbri nəzərdən ke-
çirdik. Xoyalımız ibtidai dövrlərdə yaşayan babalarımızın köhnə
ədəb və etiqadlarını gözümüz önündə canlandırdı. İxtiyarsız olaraq:
“Əcəbə, bir hansı dövrdə yaşayırdıq?” – deyə heyrt içində dostumun
üzünü baxdım. O da eyni təvrlə:

– Daş dövründə! – deyə cavab verdi.

Bu zaman qəbrin baş tərəfində qoyulmuş yuvarlaq və şaquli
şəkilli bir neçə daş gördüm, xoşuma gəldiyindən bir-ikisini götür-
düm. Dostum elimi tutaraq:

– Nə edirsiniz? Bunları götürmək olmaz! – deyə səsləndi.

– Nə üçün?

– Pir qəzəb elər, xəstələnərsən

– Səndəmi bu xurafata inanırsan?

O gülümseyərək:

– Yox canım, sən məni nə zənn etdin? Ancaq cahil adamlar daş-
lardan birini əlimizdə görsələr, qiyamət qopararlar – dedi.

Mən daşları yerinə qoydum. Bir qədər iydə ağacının altında daya-
nıb, mövhumatın şüuru nəcə zəhərlədiyini düşündüm. Qəzəbdən
danışa bilmirdim.

Dinməzce yolumuza davam etdik.

Məşədəki dərin sükutu quşların civiltisi, bir də bizim ayaq sə-
lərimiz pozurdu. Dostum əlini çiyəmə qoydu. O, iri ala gözəlirini
üzümə dikərək:

– Sənə uzun, həm də çox qəmli bir əhvalat söyləyəcəyəm – dedi.

Beş-on addım getdikdən sonra yeni bir qəbir daşı yanında oturdum.
Onun qarşları çatılmış, üzü dumanlanmış, gözəlindəki parlaqlıq sön-
müşdü. Bir doqquz qəbri həzin baxışlarla süzdükdən sonra:

– Mənim ən yaxın, ən somimi dostum Əhmədin qəbridir, – dedi.
– Olduqca həssas, namuslu bir gənc idi. Tohsili az olsa da, çox istedadlı bir cavan idi. Rustov kəndinə pristinav bütün dostlarxana işləri onun əlindən gəlib-keçirdi. Hər gün axşamlar görüşüb, günümüzü xoş keçirirdik. Bu gözəl insanın ancaq böyük bir qüsuru vardır, bir fikir və iradə sahibi deyildi. Görüşdüyü adamların təsirinə tez qapılar, onların fikir və mühakimələrini dərhal mənimsərdi. Axırda da bu iradəsizliyinə qurbanı oldu. Dostumu qısaca xarakterizə etdikdən sonra onun başından keçən faciəni sənə nəql edirəm:

– Mühüm bir iş üçün on gün müddətində Qubaya getmişdim. Oradan da Bakıya gətməli idim. Səforim zənn etdiyimdən çox uzun sürdü. Yaşadığımız Rustov kəndinə döndüyüm zaman dostumu görmək üçün evinə getdim, heç kəsi görmədim. Qapılar, pəncərələr bağlı idi. Oradan birbaşa işlədiyi idarəyə getdim. Məmurlardan birisi Əhmədin sətəlcəm olduğunu və müalicə üçün haraya isə getdiyini söylədi. Bu xəbər mənə çox peşman etdi. Pərişan halda evə qayıtdım. Axtarıb tapmaq istədim, lakin harada olduğunu qəti surətdə öyrənmə bilmədim. Hərəkət bir söz deyirdi. Birisi Çaçmaq xətəxanasında yaşadığını, bəziləri də şəfa üçün piro gətmiş olduğunu söyləyirdi. Üç gün sonra dostumun ağır səfordan qayıtdığını eşitdim. Dərhal yanına getdim. Mən içəri girəndə o, yataqda idi. Görünce heyrət etdim.

Söhbətini bu yeri nə çatanda Ağabəy öziz dostunun qəmli taleyini xatırlayaraq, dərin bir kədər hissi keçirirdi. O danışdıqca səsi də yavaş-yavaş və qəmli bir ahəng alırdı. Ağabəy sözüünə davam edərək dedi:

– O sağlam vücudlu adam az zaman içərisində oriyorək o qədər dəyişmiş, o qədər kiçilmişdi ki, tanıya bilmədim. Simasındakı o rəng, tərəvət, gözəlindəki o nur sönmüş, yanaq sümükləri çıxmış, gözəlının hədəqələri çuxurlaşmış və otafrını dərin, qara bir dairə sarmışdı. Ələ tutulmuşdum ki, dörd-beş dəqiqə danışmağa iqtidarım olmadı. Çaçqın-çaçqın üzünə baxırdım. Nəhayət, bir az özümlə top-layaraq dedim:

– Sənə nə oldu? Gedirkən sapsağlam qoyub getmişdim.

O zəif bir səslə:

– Soruşma, qardaşım, soruşma, dərdim böyükdür, – dedi.

– Xətəliyin nədir?

– Əvvəlcə sətəlcəm.

– Sonra?

– Sonra da axmaqlıq...

– Bakıda həkimlərə özünü göstərdinmi? Onlar nə deyir? O acı-acı gülümşəyərək, başını yastıqdan bir az qaldırdı. Çuxur və qaram-tıl bir dairə içində sönük-sönük parıldayan gözələrini üzümə dikərək heyrətlə:

– Bakıya!.. İnsan oraya müalicə üçün gedər? Mənim orada nə işim!

– Bəs sən haraya getmişdin?

Zavallı cavan qəlbinin içindən vurulmuş kimi inlədi. Bölgəmdən boğazını təmizlədikdən sonra həzın bir səslə:

– Mən ata-baba qaydası ilə “Pirhəsən”dən şəfa istəməyə getmişdim, – dedi.

Əhməd mənalı gözələrini üzümə dikdi. Əti gətmiş və ancaq dəri ilə sümük qalmış əlləri ilə yorğanı üstündən qaldırdı, mən kimi orimiş vücudunu başdan-ayağa süzdükdən sonra:

– Bax, piriş şəfa və koramətə belə oldu. Sağ getdim, ölü qayıtdım – deyə yenə yorğana sarındı.

– Bəs indi necəsən, tamam sağalmısanmı?

Amansız öskürək dostuna sözlərləyə qoymurdu. O, bir az sakit olduqdan sonra başına gələnləri qısaca mənə nəql elədi.

– Səni görəndən üç gün sonra soyuqdan bərk xəstələndim. Düz on beş gün yatdım. Sağaldıqdan sonra yenə işə gedirdim. Amma xəstəlik mənə lap üzümüzdü. Özümlə çox yorğun, halız hiss edirdim. Nəşəm qaçmış, yeməkdən qalmışdım. Mənim bu halım anama pis təsir elədi. Bir gün dedi: “Oğul, sən nə vaxtəcan belə qalacaqsən? Gəl sözümlə eşit, səni “Pirhəsən”ə aparacağam. Orada qurbanımızı kosok, şofamızı istəyək, sən o piriş koramətini bir gör. Bu nəxəslüğe elə orada qoyub gələcəkən”. Mən qəti surətdə rədd etdim. Bu zaman xalam da gəldi. O da sözü qarşıb, iki bacı mənə danlamağa və piriş koramətini inandırmağa çalışdılar. Mənim iradəsizliyimi bilirsən. Qısqası, zor-güc mənə razı elədilər. Mən: “Bir şey qazanmasam da, bir şey itirməyəcəyəm, heç olmasa kiçik bir soyabət edərəm” deyə, ertəsi gün yola çıxdım. O gün “Pirhəsən”ə çatıb qurbanımızı kəsdik, ziyarət etdik, şofamızı dilədik, o gecə orada qalmalı olduq. Həmin gün otafrdan əlli nəfərə qədər zəvvar¹ gəlmədi. Qadın və uşaqlardan ibarət olan bu dəstə içərisində yalnız beş kişi var idi ki, o bədbəxtlərdən biri də mən idim. Gecəni arabanın içində yatdım.

¹ Zəvvar – ziyarət edən

"Qurban etidir" deyo kabab çox yemişdim, daha doğrusu "şəfa-dır", deyo yedirtmişdilər. Səhərə qədər gözlerimi yummadım. Çox narahat idim. Yalnız səhərə yaxın bir saat yata bildim. Gözlerimi açdı-ğım zaman gördüm ki, mücavir¹ zovvarları başına yığıb "Pirhəson"ⁱⁿ kəramətindən uzun-uzadı söyləyir, onlar da heyrotlə mücaviri din-ləyirlər. Mücavir "Pirhəson"ⁱⁿ kəramətlərini söyləyib bitirdikdən sonra: "Bunun böyük oğlu da mürşüd və kəramət sahibi bir şəxs olmuşdur – dedi, – mozarı da, bax, bu yaxındadır. İndi ki, gəlmisiniz, onu görməmiş getməyin, sizdən narazı qalar".

Camaat istər-istəməz haman piro doğru hərəkət elədi. Mücavir də onlarla gedə-gedə haman pirin möcüzələrindən nağıl etməyə baş-ladı. Toxminon əlli nofor bir cığırla gedirdik. Mücavir durdu. Əli ilə göstərərək:

- Bax, bu cığırla gedin. Haman pirin mücavirləri qarşınıza çıxar və no edəcəyinizi sizə deyər. Amma gedərkən gözünüzdə meşədə ocaib şeylər görünəcək, qarışa səslər eşidəcəksiniz. Əsla qorxmayın. Mənim bundan irəli getməyə haqqım yoxdur – deyo geri döndü.

Biz meşənin içinə yayılıb, yavaş-yavaş irəliləyirdik. Başımız üzərində qocaman, yüksək ağaclar iri-iri budaqlarını sallayaraq, bizimlə oylanmış kimi dururdu. Hər kəsdə bir qorxu və dəhşət vardı. Hava durgun və dumanlı idi. Ağacların ən yüksək budaq-larında bir yarpaq belə qımıldanmırdı. Hər tərəf səssiz idi. Bu səs-sizliyi yalnız bizim ayaq səslərimiz, cırcıramaların cırcıltısı və yaxın gəlməçələrdəki qurbağaların qurultusu pozurdu.

Gözlərimizi meşənin qalın çalı və kollarına dikərək gedir və doli kimi səksənirdik. İrəlində bir səs qopdu. Qalın bir kol dibindən bəbir mirəm tülkümü, ya doşanımı qaçdı. Bu aralıq birdən-birə zovvar qafələsinin dönərək, həyəcanla bağıra-bağıra bizə tərəf yüyürdü-yünü gördüm. Arvad, uşaq bir-birine qarışaraq, bir-birinə sarıllaraq clə bağırırıldı ki, sanki bir dosto quldur üzorlorinə güllə yağdırırdı. Dəhşətdən vücudumu isti bir tər basdı. Ayaqlarım titrəməyə başladı. İçlərdən kişi az olduğundan müdhiş bağırışı ilə hamısı bizə doğru gəlirdi. Tülkərim ürperdi. gözlorim qaraldı. Ayaqlarım artıq hərəkət-dən qaldı, başım dumanlandı. Hər kol, hər daş, hər yarpaq gözümüzdə bir vəhşi kimi görünür, qulaqlarımızda getdikcə ocaib səslər və gurultular artırdı. Özümüzü toplayacaq, düşünəcək bir halda deyil-

dik. Bağıra-bağıra mon də geriyyə doğru qaçdığımı xatırlayıram. Sonra nələrdə olduğumu bilmirəm. Ayıldığım zaman özümü meşədə deyil, Xaçmaz xəstəxanasında gördüm. Bir şofqət bacısı başım üstündə durub, qaşlarla ağzıma dərman təkürdü. Mon vəhşi kimi durub qaç-maq istədim. Hər şey gözümə qarışa görünürdü. Tam bir həftə osəbi hal keçirdim. Özümü bir qədər yaxşı hiss etdikdən sonra məni xəstəxanadan çıxardılar. Gəlirkən həkim sonuncu dəfə olaraq məni müayinə etdi. Sonra diqqətli baxışlarla məni süzərək: "Xəstə, sən bərk qorxmuşsan. sənə də vərəm xəstəliyi sürdölənir. Onun qarşısını almaq lazımdır. Ye, iç, istirahət elə!" – dedi.

Dostum Ağaboy sözünü burada kəsərək, qəmgin-qəmgin düşün-məyə və əli ilə mozar daşını oxşamağa başladı.

- Bəs sonra nə oldu? Dostun Əhməd nədən vəfat etdi? – deyo soruşdum.

O, başını qaldırdı və qızarmış gözlorini üzümə dikərək, cavab verdi:

- Əsil fəlakət sonra üz verdi. Gündən-günə soldu, mən kimi oriməyə başladı. Mən çox çalışdım, onu Bakıya apardım, ən məş-hur doktorlara göstərdim. Öz pulu ilə xəstəxanaya yerləşdirdim. Kəndə dönərkən:

- Qardaşım, – dedi, – sən çox zəhmət çəkdim. Doğma qardaşın cəmədiyi yaxşılığı sən mənə etdin. Ancaq bu yaxşılıqların əvəzini verəcəyimə ümidim yoxdur, zira ki, bu xəstəliyin pəncəsindən qur-tulmayacağıam.

Ona çox təsəlli verdim.

Dostum yenə söhbətini kəsdi, gözlorini qəbrə dikərək qaldı.

- Sonra nə oldu? Oradamı vəfat etdi?

- Yox, bir ay sonra xəstəxanadan: "Xəstənim ümitsizdir, gəlin aparın!" – deyo teleqram aldım. Getdim, gətirdim. O, artıq skeletə dönmüşdü. Çox zəhmətlo gətirdim. İki həftə sonra vəfat etdi.

Dostum sözünü bitirdikdən sonra yaşlı gözlorini bir müddət qəbrə dikərək qaldı. Sonra qəbrə işarə etməyə, titrək bir səslə: "Nə qədər gözəl insan, nə qədər yaxşı dost idi! Onu mənəndən "Pirhəson" ayırdı!" – deyo mənalı-mənalı mənə baxdı. Sonra ölini şiddətlə mozar daşına çırparaq:

- Bax, budur pirin kəraməti! – deyo qəzəblə bağırdı.

¹ Mücavir – məbəd yanında yaşayan

ƏLABBAS MÜZNİB

(1883–1938)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli şair, nasir, tərcüməçi, jurnalist, ədəbiyyat tənqidçisi kimi tanınan Əlabbas Müznib (Əlabbas Müntəzib oğlu Əhmədov) Bakıda dasyonan ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini alayarımcıq olaraq mollaxanada almış, kiçik yaşlarından əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Əvvəllər haqqul dükənində, sonralar xarrol, arababağlayan dəmirçi yanında şagirdlik edən Ə. Müznib 1905-ci ildən sonra jurnalistika ilə məşğul olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində çap olunan "Şihabi-saqib", "Zənbur", "Dirilik", "Ortaqi-nəfisə", "Babuyi-əmir" jurnallarının və "Hilaf" qəzetinin redaktoru olmuşdur.

1912-ci ildə o, siyasi fəaliyyətinə görə mühakimə olunaraq, ömürlük Sibirə sürgün edilir. 1913-cü ilin ortalarına qədər Sibirə sürgündə qalan Müznib həmin dövrdə azad olunub, doğma vətəna qayıdır və yenidən ədəbi-ictimai fəaliyyətini davam etdirir. Ömrü boyu doğma xalqının siyasi-mənəvi azadlığı uğrunda mübarizə aparıb. Ə. Müznib 1936-cı ilin sonlarında həbs olunur. Onu panislamist ideyalar təbliğ etməsinə görə günahlandırıb, 8 il həbs cəzasına məhkum edir və Uzaq Şərqlə Vladivostoka göndərirlər. Ədib 1938-ci ildə orada, xüsusi məntəqədə vəfat edir.

"Yusif və Züleyxa" romanı 1914-cü ildə Bakıda çap olunsa da XX əsrdə, xüsusilə sovet dövründə oxucuların istifadəsindən kənarda qalmışdır. Ə. Müznibin digər filologiya elmləri doktoru İslam Ağayevin "Əlabbas Müznib həyatı, yaradıcılığı, əsərlərindən seçmələr" (Baki, 2003) kitabında dərc olunmuşdur. Burada ki mətn və yazıçı haqqında məlumat həmin kitabdan götürülmüşdür. Əsər çapı hazırlanarkən əvvəlki nəşrdə buraxılmış imla xəstələri aradan qaldırılmışdır.

Mündəricat: Həzrəti-Yusifin yuxu görməsi və qardaşlarını həsəd edib atalarını öldürməsi, Yusifi qayuya salmaları. Bir taciro qul satılıb Misirə aparılması və Misirə satılması, Misirin hökmdarı Əzizin onu alməsi və Züleyxanın ona aşiq olması və on axırda Misirə hakim olub qardaşları ilə görüşməsi və atası Yəqub oleyhissolamla müləqat etməsi.

BİRİNCİ FƏSİL

Yəqub oleyhissolam orzi-Kənanə gəldi. Özüne yer və yurd bina edib sakin oldu. Məşarileyhin iki arvadı var idi. Birinin adı Rəhilə, o birinin isə Ləya idi. Ləyadən on, Rəhilədən isə iki övladı olmuşdur.

Orzi-Kənan bu gün Beyrut vilayətinə tabe Nablisi sancığıdır, yeri dənizdən çox hündürdüdü, havası lətif və mötədil, bağılıq, bağçalıq və momur bir yer olduğuna görə cənab Yəqub orda vətən tutub, qalmaqı çox münasib bildi.

Yusif oleyhissolam o zaman iki yaşında idi. Kiçik qardaşı Ben-yamin isə honuz qundaqda idi. Anaları da vəfat etmişdi. Həzrəti-Yusif fəvqəladə gözəl və nəhayət dorocədə zəkavətli bir uşaq olduğu cohitilə atası hamı övladlarından onu çox sevdi. Həç bir vaxt yanından ayırmazdı. Məşarileyh dörd-beç yaşlarında olduğu halda böyük adamlar kimi ağıl və bacarıq əsərləri göstərirdi. Və ziyadəsilə atasının möhəbbət və məvəddətini qazanmağa müvəffəq olurdu.

Bir gün Həzrəti-Yusif oleyhissolam səhər yuxudan durunca atasının yanına gəlib dedi: "Ata! Bu gecə çox qoribə bir yuxu görmüşəm. Gördüm ki, mən bir kürsü üstündə oturmuşam. Göydən mən bir ulduz ilə ay və günəş yerə enib yanıma gəldilər və bərabərimdə səcdə edib yerə yıxıldılar".

Yəqub oleyhissolam oğlunun yuxusuna böyük əhəmiyyət verib təqdir etdi. Dərhal cənab Yusifi qucaqlayıb dedi: "Oğlum, saqın bu yuxunu bir kəsə və qardaşlarına söyləmə. Qorxuram ki, paxıllıq edib səni tələf etməyə çalışsalar, çünki şeytan insanların düşmənidir. Onların qəlbinə bir ədəvət, bir həsəd yerləşdirərsə, sənin bəhtirəm olmağın səbəb olarlar. Gördüyün yuxunun isə təbiri belodir: Cənab Həçç səni qardaşlarının hamısından ali edəcəkdir və onlar sənin hüznündə baş oyocoklərdir".

Yusif atasının bu əmr və tövsiyəsinə görə yuxusunu heç bir koso sۆylomodisə də, atasına sۆylədiyi zamanda qardaşlarından biri eşidib Yusifin yuxusunu, atasının tövsiyəsini tamamilə kamal qardaşlarına xəbər verdi. Onlar onsuz da atalarının Yusifi onlardan çox sevdiyini bilirdilərsə də, bu iş həssaslırını daha da artırdı. Ona görə Yusifin haqqında cürbəcürə tədbirlər etməyə başladılar. Axırda bu məsələni müzakirə etdilər. O halda onlardan biri dedi:

– Bizim hər birimiz bir güclü igid və pahlavan deyiləcək dərəcəyə qüvvətli, kəsb-i-kar sahibi və son dərəcə iş görəndə olduğumuz halda atamız Yusif kimi kiçik və heç bir işə yaramayan bir uşağı bizdən çox sevər, hər vaxt da bizdən artıq tutub yanından əslə ayırmayır. Bu iş sۆhbətsiz atamızda böyük səhv etmək osoridir. Buna görə Yusif nə qədər qalır, atamızın əslə bizə məhəbbəti olmayacaqdır, əlsə də layiq olduğumuz vəchlə rəğbət etməsi mümkün deyildir. Buna bir çarə tapmaq lazımdır.

Bundan sonra o birisi:

– Onu oradan götürmək lazımdır. Yusifi öldürməliyik.

Üçüncüsü:

– Keyr, öldürməyə, onu götürüb yalnız bir yerə atmalıyıq. Bələdçilər, canımız ondan xilas olar. O olmadıqda atamız bizə meyl və məhəbbət edə, sonra cümləmiz tövbə edib, əsudolukla ömür edirik. Atamızın hər bir əmrinə itaət edib onu özümüzə xoşnud etməyə çalışın.

Bunun bir təklifindən sonra böyük qardaşları və ziyadə ağıllı, bacarıqlı olan Yohuda söz alıb dedi:

– Yusifi öldürmək heç yaxşı deyildir, çünki qətl-i-nəfs böyük günahdır. Ancaq onu götürüb yolun kənarında bir quyuya salmaq, bəlkə oradan keçən karvanlardan biri tapar, alıb özü ilə bərabər aparar. Bu surətlə onun qanı üstümüzə və bələsi başımıza düşməz və rəf olub gedər.

Bu təklifə hamısı razı oldular. Fəqət bu işi əmələ gətirmək lazımdır. Bu işə çox müşkül idi. Çünki cənab Yusifi atasının yanından ayırmaq mümkün olmayan kimi idi. Ələlxüsus, Yəqub əleyhissəlam cənab Yusifi gördüyü yuxudan sonra bir doqquz yanından konara buraxmırdı. Həmişə kamali-çtiyatilə yəmədə saxlayırdı.

Artıq məsləhət və məşvərətdən sonra qərar verdilər ki, atalarının yanına gedib Yusifin onlarla bərabər səhraya gətirilməsi üçün izn istə-

sintlər. Yohuda onların qabağına düşüb atalarının yanına gətdilər. Aralarında verdikləri qərar məvciyyəncə Yohuda Həzrəti-Yəquba sۆylədi:

– Sevgili atamız, biz qəsbə kənarına gəzməyə gedirik. Orada bir qədər oynayıb, tozu hava alacağıq. Bələ halda sevgili qardaşımız Yusif bələ səyri-səfadən bütünlükdə məhrum qalır, ona olan məhəbbətinin çoxluğu cəhətdən həmişə həbs edirsən. O da insandır, yazıqdır. Nə üçün onu bizimlə bərabər gəzməkdən, dolanmaqdan, oynamaqdan məhrum edirsən. Biz o bəqarənin uşağı olduğu halda, hər şeydən məhrum olmasına artıq təəssüf edirik. İzn verin, onu da özümüzlə bərabər səhraya aparacağıq, o doxi göylükdə, cəmənləkdə gəzib oynasın. Saf havalarda səhralarda dolanıb bir az yubansın.

Həzrət Yəqub əleyhissəlam oğlanlarının bu ricalarını eşidincə dedi:

– Bəli, övladlarım, haqqımız vardır. Yusif hər cürə uşağı oyunlarından məhrum olar. Ancaq onu sizinlə gəndorməyə qorxuram. Çünki siz oyuna məşğul olarsınız, biri-birinizi qovub keçməyə çalışdıqda o yalnız qalar, kiçik uşağı olduğu cəhətdə özünü mühafizə və müdafiə edə bilər. Qurd isə gəlib onu tələf edir.

Atalarının bu dediklərinə cavab verdilər:

– Baba! Bizim hər birimiz qüvvətli bir igidik, biz olan yerə qurdun həddi nədir ona zərər yetirə bilsin? On nəfor adam bir nəfor uşağı saxlaya bilməzlərsə, daha nəyə lazımdır. Siz xatirəmiz olunuz, biz Yusifi artıq dərəcəyə mühafizə edirik, yanımızdan bir doqquz da əslə ayırmırıq. Halbuki, qardaşımızı mühafizə etmək on birinci vəzifəmizdir. Siz böylə boş əndişələrlə bəqarə uşağı gəzib oynamaqdan məhrum etməyin; bizim kimi güclü, qüvvətli qardaşları olduğu halda onun evdə məhəbbət kimi qalması cəiz deyildir.

Bu kimi çox sözlər sۆyləyib atasını razı etməyə çalışdılar. Cənab Yusif uşağı olduğuna görə qardaşlarının bu ricasından şad olurdu. Çünki o doxi həmişə evdə qalmaqdan həddən artıq inciməşdi. Gəzmək və dolanmaq arzu edirdi.

Yəqub əleyhissəlam oğlanlarının bu sۆzlərindən və Yusifin məsələsinə baxışından mətəəssir olub, səbahı gün qardaşları ilə səhraya gəzməyə gətməyə riza verdi:

Gəlsə hamıya bələ qozadan,

Yəquba gəlib bələ rızadan,

Giryanlığına bina qoyuldu.

Sabrın evi qıvr ilə soyuldu,
Collıdı-çoza bağub vofanı,
Hakim eylədi ona cəfani.

Hamısı bu müvəffəqiyyətdən şad oldular, qardaşları üçün qurduqları hiylonin qüvvət tapmağından məmnun və məsrur oldular. O gəccə rahatlıq ilə yatdılar. Cənab Yusif doxi gözünə getməyini nəzərdə tutub o cəhətlə özünü boxtiyar hesab edirdi. Sabah olunca Həzrəti-Yoqubun övladları atalarının hüzuruna gəldilər. Yusifi özlərilə səhraya aparmaqlarını bildirdilər. Cənab Yoqub, nəhayət, təhəsürü sevgili oğlu Yusifin gözlərindən öpüb:

– Oğlum! Səni Allaha əmanət tapşırdım, – dedikdən sonra o biri oğlanlarına daxi Yusifi mühafizə etməyi tövsiyə etdi.

Cənab Yusif qardaşları ilə birgə məmnun və məsrur qorihənin kənarına çıxdılar. Gülə-gülə, oynaya-oynaya Qüdsi-şərif yolu ilə bir saat gətdilər. Orada qayət dərin və çox sulu bir quyuyu tapdılar. O quyunun yanına gəldilər. Yusif əleyhissələmin köynəyini çıxarıb çilçilpaq etdilər. Sonra belinə ip bağlayıb hamanı quyuya saldılar:

Camalı-Yusif gülçöhrə ol cahi-qəmo girdi,
Kı, guya şəmisi-taban məğribə yetdi, qürub etdi.

Yusif qardaşlarının bu rəftarından nəhayət dorocədə sıxıldı. Onların bu bəd müamələlərindən ağlamağa başlayıb yalvardı:

– Qardaşlarım, heç olmazsa mənim köynəyimi mənə verin, mənim üçün quyuyu içində çilçilpaq qalmaq həddən artıq çətin ələr. Bu, inəf deyildir.

O vaxtda Yusifin bu yalvarmağına on böyük qardaşı Yəhuda istehza ilə bu cavabı verdi:

– Qorxma! Səni öldürməyəcəyik. Ancaq bu quyuya salacağıq. Burada yuxuda gördüyün ulduzlar ilə ay və gün gəlib səni yemək verərlər. Onlar səni burada yalnız qoymazlar.

Cənab Yusif gördü ki, qardaşlarının həsəd və ədavəti həddən artıq aşıb, inadlarından gözləri qaralmışdır. Heç bir vəch ilə yalvarmaq onlara əsər etməyəcək və razi-niyətinə qulaq asmayacaqlardır. O cəhətlə yalvarmağı tərkd edib, səmimi qəlb ilə cənab Həqqə dua etməyə başladı:

Zavalsız, həzrəti-Həqqin kəmalına pənah etmək,
Gözəldir mən nəbiyə ərzi-istümdə etməkdən.

Quyuya düşdükdə gördü suyun ortasında hündür bir daş vardır. Hamanı daşın üstündə oturub cənab Həqqin lütfi-inayətinə müntəzir oldu:

Bir ələm mərhəmət heç bir həbihi eyləməz məmnun,
Fəqət məmnun edər əni gözəl məhəbbətin lütfi.

O halda Allah-təala həzrətləri tərəfindən cənab Yusifə vəhy nazil oldu. O vəhyin nüzüli ilə Yusifə təsəlli verdi. Qorxu və əndişəsini büsbütün zayıf etdi. Çünki nazil olan o vəhy Yusifin qorxmamasını və təz bir zamanda xilas olacağını və axırda əli bir şən və şəfəfə nail olacağını və qardaşlarının ona möhtac olacağını buyurdu.

Qardaşları Yusifi bu surətdə quyuya atdıqdan sonra sürüdə bir qoyun tutub kosdılar. Yusifin əynindən çıxartdıqları köynəyi qoyunun qanına buladıldılar. Bu köynəyi qana buladılmaqda məqsədləri atalarını aldatmaq idi. Bu tədbirdə olduqları halda köynəyi qana buladıldırlarsa da, yırtmağı unutdular. Parçalamıq əsla xeyallarına gəlmədi. Hamanı qanlı köynəyi gətirib evlərinə gəldilər, hamısı bir niyyəti-tövrlə məzhun və mükəddər idilər. Guya doğrudan-doğruya Yusif tələf olmuş, öziz qardaşları onlarından gətirmişdir. Yalnız bu iş özlərinin hiyləsilə əmələ gəlməmişdir.

Yoqub əleyhissələm oğlu Yusifi qardaşları ilə gərmədikdə qayət çaşqın və həvillənmiş bir hal ilə onlardan:

– Yusif harda qaldı? – deyə soruşduqda, hamısı birdən ağlaşdı dedilər:

– Məhrəban atamız, səhraya gətdik, bir az oturduqdan sonra soyunduq, yüyürüşüb keçişməyə başladıq. Yusifi paltarlarımızı qarovul qoyduq. Oradan uzaqlaşdı, çox uzaq bir məhluyə qədər gətdik, oradan qayıtdıqda gördük qardaşımızı bir qurd gəlib yemişdir. Vəqion böyük bir əskik iş gördük. Amma Yusif gətdi. İndi əlimizdən nə gəlib. Onu orada yalnız qoyub gətməyimizə peşman olsaq da, İndi peşmançılıq nə fayda verər. Və bu vəqionin də sizə əni həqiqətini söyləyirik. Lakin biz ələ xəyal etdik ki, bəlkə inanmadıq, o cəhətlə biçənə qardaşımızın köynəyini gətirdik.

Bu sözləri deyincə qoyun qanına bulaşan köynöyi atalarına toq-dim etdilər. Həzrəti-Yoqub qanlı köynöyi olino alıb baxdı, köynöyin heç bir tərəfində yırtıq və cırıq görmədi. Halbuki Yusifi qurd parçalamış olsa idi, köynöyi yırtılmış və parçalanmış olardı. Bunların hamısının yalan söylədiklərini və hiylə qurduqlarını anlayıb dedi:

– Yusifi qurd yeməmiş, canavar parçalamamışdır. Onu sizin həsə-diniz, paxıllığınız fəlakətə düşür etmişdir. Hamınız yalan deyirsiniz. Onlar atalarından bu sözü eşidincə hamısı birdən ağlayıb dedilər:
– Əmin olunuz, biz yalan demirik, qurd qardaşımızı yediğini görmüz ilə gördük.

Yoqub:

– Xeyr! Dediklərinizin əsli yoxdur. Əgər dediyiniz kimi qurd yemiş olsa idi, hökmon bu köynəkdə bir yırtıq əlaməti görünərdi. Halbuki bu köynəkdə heç elə əsər yoxdur. Qurd dəxi insan deyil ki, ovvolca köynəyini çıxardıb, sonra tələf etsin. Kaş ki, Yusifi sizinlə göndərməyəydim. Lakin nə çarə, şeytan sizi böyük günaha mür-tə-kib etdi. İndi olan oldu, mənim üçün səbr etməkdən başqa bir çarə yolu qalmamışdır.

Bu sözü dedikdən sonra yalnız bir möhöllo çəkilib öz-özünü:

– Vay, Yusifim, vay! – deyib həzin-həzin ağlamağa moşğul oldu.

İKİNCİ FƏSİL

Cənab Yusif qardaşlarının bu müamilişindən çox sıxıldı və onu həlak etmək məqsədilə quyuya atmaqlarından nəhayət dərəcədə mütəəssir oldu. Və quyu içində yalnız qalmasından qorxuya düşüb ağladı. Lakin sonra cənab Həqdən vəhy və ilham olduğu cəhətlə sakit oldu. Qorxu ondan rəf olub; o, qaya parçasının üstündə oturdu. Və onu xilas edəcək bir qüvvənin vürüdünə muntəzir oldu.

Məzkur quyu Şamdan Qüdsi-Şərifə gedən yolun üstündə idi. O cəhətlə bütün karvanlar oradan keçirdilər. Və o quyudan su çəkilib özlərinə və heyvanlarına sərf edirdilər.

Həzrəti-Yusifin quyuya atıldığının üçüncü günü oraya böyük bir qafilə gəldi. O quyunun yaxınlığında düşdü. Bu karvan Misir tacirindən Malik adlı bir zatın idi. Şamdan Qüds, Qəzzə və Arıq yolu ilə Misirə gedirdi. Müşarileyhin qulamdan haman quyudan su çəkməyə gətdilər. Yettişib çəllöyi quyuya saldılar. Cənab Yusif filfövr ipdən

tutdu. Qulamlar çəllöyi çəkərkə gördülər çox ağırır. Arıq dərəcədə həyrətə düşdülər. Axırda qafilədən bir-iki adam çağırıb onların köməkliliyə çəllöyi çəktilər. Lakin quyudan su yerinə bir uşağın ipdən tutub çıxmasını görünəcə təəccüb etdilər. Dərhal qayıdib qafilə böyüyünə orz etdilər:

– Quyudan su çəkməyə getmişdik. Çəllöyi quyuya salıb yuxarıya çıxardıqda gördük ipə bir uşaq sarılıb çıxdı. Uşaq isə gözəl bir uşaqdır. Zati-alinizə müjdə veririk.

Bu sözü dedikdən sonra gedib Yusifi müşarileyhin yanına gətirdilər. Malik dərhal bir köynək çıxardıb Yusifə geydirdi. Və fikrə düşdü ki, özü ilə bərabər Misirə aparıb orada qul kimi satsın. Çünki o vəqətdə vəcəhət sahibi arıq qiymətə gedirdi. Və Yusifdən böyük mənfəət etmək ümidində idi.

Yusifin qardaşları Yoqubun yalnız bir möhöllo çəkilib, ağlamağa başladığından son dərəcədə mütəəssir oldular. Tutduqları işdən peş-mən oldular və öz aralarında qərar verdilər ki, gedib quyuya bax-sınlar. Əgər Yusif o vaxta qədər diri isə diriliyindən xəbər bilsinlər, ya bir karvan çıxarmış isə ondan da müttələ olsunlar.

Məzkur vəqətin üçüncü günü, yəni qafilənin quyu başına yeti-şən günü hamısı Yusifdən xəbər bilməyə gətdilər. Oraya yetişəndə gördülər böyük bir qafilə gəlib orada düşmüşdür. Yusifi dəxi quyu-dan çıxarmışlar, qafilə rəisinin yanında dayanmışdır.

Cənab Yusif qardaşlarının əziyyəti etməsinə qorxub əsla danış-madı. Özüni tanınamazlığa vurdu. Guya əsla onları tanıdır.

Qardaşları Malikin yanına gedib görüldülər və ona dedilər:

– Bu uşaq bizim qulamımızdır. Üç gün bundan irəli qaçmışdır. Biz onu axtarırdıq və indi tapdıq. Götürüb aparmalıyıq.

Qafilə rəisi Yusifi çox boyanmış idi. Və Misirdə fəvqəladə qiymətə satmaq ümidində idi. Ona görə qaytarmaq istəmirdi. Binaileyh qardaşları ilə danışımağa girişib dedi:

– Sizin dediklərinizdən belə anlaşılır ki, bu uşaq irəlində qulamınız olmuşdur. Nə bəis olmuşsa qaçmışdır. Lakin indi onu tapıb aparmaq istəyirsiniz. Elo isə bu uşağı indi götürüb aparacağınız, yəni qaça-caqdır. Çünki o, qaçmaqlığı adət cələdi. Daha bundan sonra onu saxlayaya bilməzsiniz. Sizə fayda verməz. Amma mən bunun kimi qulama möhtəcam, bunu mənə satınız. Qiyməti nə qədərse verim, mənə təslim ediniz.

Buzon olur ki, yaman bir adət,
İnsanları boxs edir, seadət.

Hövrətə-Yoqubun oğulları satmaq təklifini eşitdikdə bir qədər fikrə gətdilər. Nə etsinlər, satsınlarmı? Yoxmu? Əgər satmazsalar alıb evlərinə apararsalar, atalarına söylədikləri sözlər yalana çıxar. Axirüləmr satıb, bədəlini almağı münasib gördülər. Qəlblərindəki vəsvəsi-şeytaniyyə dəxi onları təhrik edib alverə məşğul oldular. Və ucuz, dəyərsiz bir qiymətə satdılar. Pulunu alıb qayıtdılar. Malik Yusif əleyhissəlamı aldı və qafilə öhlinə tapşırırdı ki, ona yaxşı bax-sınlar. Yollarda hər şey istəso, onun üçün hazır etsinlər, müşarileyho əsla zəhmət verməsinlər.

Olur gülçöhrodon hər bir kəsin min-min təmənənəsi,
Odur hər yerdə gün tok olmur hər gün təcəlləsi.

Qafilə Qüdsi-Şərifə yetişdi. Orada iki gün istirahət etdilər. Sonra yola düşüb Misirə yetişdilər. Yolda yorulduqlarına görə bir neçə gün yorğunluqlarını almağa qərar verdilər. Çünki yolda çökdikləri zəhmətdən Hövrətə-Yusifin çöhrəsində böyük bir solğunluq müşahidə olunurdu, o səbəblə o solğunluğu zail etmək üçün bir müddət dincəldikdən sonra cənab Yusifi əsirlər bazarına apardı.

O zaman Misirdə Firon hökm sürürdü. O gün onun vəzir və xəzinədarı bazarda qulam almağa gəlmişdi. Yusif əleyhissəlamı görəncə camalı-cəzibədarı onun nəzər-diqqətini cəlb edib, vələh və heyran oldu. Dərhal qiymətini soruşub yüz qızıla aldı. Filfövr pullarını saydı. Yusif kimi fəvqəlxəyal gözəl olan bir uşağı elə ucuz qiymətə aldıqda çox şad oldu. Yusifi götürüb öz evinə gəldi və sevinə-sevino arvadına göstərüb dedi:

– Bu gün bu uşağı bazardan satın aldım. Bunu yaxşı saxlayıb mühafizə etməliyik. Özümüzə övlad qərar verərik. Bəlkə böyüdükdə bizə bir monfoot vermiş olar.

Müşarileyhin bu dediklərinə görə Züleyxa Yusifi qayda ilə övlad kimi bəsləməyə başladı.

Əzizi-Misir, yəni irəlində zikr olunan vəzir və xəzinədarın arvadı Züleyxa Misir iqlimində misli olmayan gözəllərdən idi. Ancaq öri

qüsurlu olduğuna görə övladı olmayırdı. Övladdan məhrum olduğu cəhətdən Yusifə hüsn-təvəccöh ilə baxırdı. Bu növlə neçə illər keçdi. Yusif əleyhissəlam böyüyüb cavan həddinə yetişdi. Və camaldə son dərəcə vəcib və fəvqələdə gözəl və gəməli tapılmayan bir vəcəhətə malik olmuşdu. Züleyxanın dəxi get-gedə ürəyindəki məhəbbəti dönüb eşq oldu. Demək ehtiram və izzət ilə bəslənib hər yerdə tomlz bir ad ilə zikr olunan Züleyxa eşq sevdasına düşməklə özü üçün bir rüsvayçılıq binası qoymağa başladı.

Əri hökumət idarəsinə gedib Yusif ilə evdə yalnız qalmaqda müşarileyho lotiflər (atma sözlər) deyirdi. Və hövrətin o misilsiz hüsn-i-camalıni vəsf edib deyirdi:

– Hər arvad sənəin bu hüsn-i-camalıni görəso, şübhəsiz, məftun olacaqdır.

Bu kimi sözlər deməklə cənab Yusifdə bir müəşiqə hissi oyan-dırmağa çalışırdısa da, ləkin hövrət əsla onun sözlərinə əhəmiyyət verməyirdi. Və özünü bilməməzliyə qoyurdu. Binaileyh Züleyxa belə işarələrlə məqsədini Yusifə anlatmağa müvəffəq ola bilməyincə başqa bir çarə axtarmağa qərar verdi. Və cavan bir şəxsin əsla rədd etməsi mümkün olmayan bir fürsət tapmağa qəsd etdi.

Bir gün cənab Yusif bir otaqda yatmışdı. Züleyxa onu görəncə əsil fürsət hesab edib otağa gəldi. Qapısını bağladı. Və Yusif əleyhissəlamı oyadıb dedi:

– Mən sənədən ötrü (yəni eşqində) yanırım. Bax gör nə dərəcədə gözəlm. Hüsn-i-camal bəresində birinciliyi qazanıb şübhəyi-afəq olmuşəm. İndi sən mənimlə birleş. Mən dəxi hər arzunu əmələ gətirərəm.

Cənab Yusif bu təklifdən dilgiri olub dedi:

– Allah göstərməsin, mən nəməkbəhrəmlik edə bilmərəm. Çərə-yini yeyib, lütfini gördüyüm və özünü ata bildiyim bir zatın namusuna təcəvüz edə bilmərəm. Bu mümkün olan iş deyildir. Belə əmrə mən mərtəkbə ola bilmərəm.

Hövrət-Yusif bu eşqin səmərəsi olan rüsvayçılığı və əql və kamalın ziddi olan bu qəbih işi tamamilə rədd etdikcə Züleyxa təkrar və tokid ələdi.

Cənab Yusif o vaxt iyirmi yaşında idi. Züleyxa kimi misilsiz və gözəl bir arvadla bir otaqda olduğu halda əsla ona yaxınlıq etməyə tonozzəl etmədi, bir tərəfdən Züleyxa özü yalvarırdı, o biri tərəfdən

do şeytanın belə işə köməklik edəcəyi sübhəstir. Gözəllikdən əlavə ağılı və kamal sahibi olan Hozroti–Yusif cavan olsa da haşdan çıxmadı. Ağılı sayısında eşqə yol vermədi. O bu kimi qəbilə omoldon icinab etdi. Lakin Yusifi bu feldən saxlayan səbəblər haqqında böyük ixtilaf vardır. Bəziləri deyirlər ki, conab Hoqdən vəhy nazil olub onu mən elədi. Bəzisi də deyir ki, o halda Yusif görür ki, atası gözü qabağında dayanmış və heyrət barmağını ağzına tutub deyir: “Oğul, hazır et! Həzər et!”

Yusif əleyhissəlam bu bürhanları gördüyünə görə son dəvəyə mətənət göstərərək Züleyxanın təklifini rədd elədi və dərhal onun əlindən qurtarmaq üçün otaqdan bayıra çıxmaq istədi. Qapıya tərəf yüyürdü. Züleyxa gördü ki, Yusif əslə ona yaxınlaşmış və təklifi qəbul etməyir.

Əgər Yusif əsudəliklə buradan qurtarsa, fürsət əldən gedər, daha Yusifi heç bir vəch ilə özünə rəm edə bilməz. O cəhətə nə ola-caq olsun deyə Yusifi əldən buraxmayıb, xahişi məcburən əmələ gətirməyə qəsd etdi. O məqsədlə Yusifin dalmca yüyürdü və daldan köynöyindən mühkəm tutdu.

Conab Yusif qaçır qurtarmaq istəyirdi. Züleyxasə əldən burax-mamaq və arzusuna yetişmək üçün ətəyindən bərk çəkdi. Hozroti–Yusif işə qapını açmışdı. Var qüvvəsilə bayıra atıldıqda köynəyi başdan–başə parçaladı. Bir parçası Züleyxanın əlində qaldı. Hozroti–Yusif qapıdan bayıra atıldıqda Züleyxa onu dərbaə tutub içəri gətir-mək məqsədilə bayırda çalışdıqda Əziz gəlir çıxdı.

Müşariləy Yusifin ələ tələş ilə çıxdığını və onun dalmca arva-dının yüyürməsinə görə mat və məbhut qaldı. Və ələ zənn etdi ki, evin içində qurğuş və tələşə səbəb olacaq bir qəza vəhuə gəlmişdir. O zənn ilə bayıra yüyürməklərinin səbəbini soruşdu.

Yusif əleyhissəlam Əzizi–Misirin gəlməyini görəncə çox qorxdı. Çaxdığından başqa bir cavab vermə bilmədi. Fəqət işın doğrusunu söyləməkdən qeyri bir çarəsi olmadı. O səbəb dərhal əhvalatı nöql etməyə başladıqda, Züleyxa məcal verməyi ərinə xitabən dedi:

– Arvadına xəyanət etməyə qəsd edən və namusuna təcavüz etməyə qalxışan adamın cəzası nədir?

Əzizi–Misir Züleyxanın sözlərindən mütaəəyyir oldu. Çünki onun zənninə, Züleyxanın dedikləri səhihdir, daha höqiqəti–haldan xəbər deyil idi.

Binailey conab Yusifi böyük bir günah etməyə iqdəm edən zənn edib hozrotin üstünə yüyürdü. Züleyxa ərinin qəzəbli halda Yusifi qətl etməsindən qorxub dərhal sürətli ərni qabaqladı və dedi:

– Belə adamı həbsə atmalı, ya zərər kimi böyük bir əzabə salmalıdır.

Züleyxa bu sözləri deməklə əri üçün nə Yusifi qətl etməyə, nə də töhmət əlindən çıxmağa yol buraxdı.

Conab Yusif Züleyxanın bu qəbahətli töhmətini özündən rədd etməyə bərlü olduğundan kamali–mətənətli danışmağa başlayıb dedi:

– Əmin olunuz, ə mənə iftirə edir, mən haşə ələ bir iqdəmatda, hətta ə kimi qəbahətin fikrindən də olmamışam. Mən otaqda yatmış-dım, özü yanıma gəldi, mənə ayatı və mən məhbəbbətəməz hərəkətlə mənə izhar–təəşşüq və özü ilə yaxınlaşmağa dəvət etdi. Mən əlindən qaçır qurtarmaq istədiyimə görə qapını açdım, ə dəxi dalmca gəldi. Ətəyimdən tutub köynöyimi parçaladı. Üstümə atılan bu eşq çirkəbinə əslə mən müstəəəq deyiləm, bəlkə bu qəbahət onun özündəndir.

Conab Yusif vəhuə gələn əhvali lazımcına bəyan etdisedə də, Züleyxa etmiş olduğu iftirayı təkrar və təkid edirdi. Bu vəqətin əsil höqiqətini zühurə çatdırmaq üçün bir şahid lazımi idi. O haqda Əzizi–Misirin yanında olan bir zat bu müşkül məsələni həll etmək üçün münaziəyə qarşı dedi:

– Baxınız, əgər Yusifin köynöyü qabaq tərəfdən cırılmışsa, Züleyxa doğru deyir, Yusif yalan deyir. Əgər arxa tərəfdən cırılmışsa, Yusif doğru deyir, Züleyxa yalan deyir. Çünki Yusif ona müsəllət olmuş əlsə, köynöyü qabaqdan cırılar. Bileks, Züleyxa onu qəvub tutmuşsa, arxadan parçalanar.

O vəqt Əzizi–Misir Yusifin köynöyünə baxdı, gördü arxa tərəfdən yırtılmışdır. Arvadının iftirə etdiyini anlayıb Züleyxaya dedi:

– Mən bu məsələdə sizin qəbahətli olduğunuzu anladım. Bu qəbahət kifayət etməyirmiş, bir də iftirə etməyə çalışırsan? Gətir tövbə və istigfar et, bir daha belə işə iqdəm etmə!

Ondan sonra bu məsələnin aşkar olmasımı istəmədiyini görə Yusifdən nəca etdi:

– Ey Yusif, nəca edirmən, sən dəxi bunun qəbahətini əfv et. Bunu şeytan əldəmişdir. Bundan sonra bir də belə iş görməz, əmandır, bu

qobahəti bir kimsə bilməsin. Məmləkət içində monim namus və şərəfinə payımal olar.

Çünki cənab Yusifdə əsla təqsir olmadığı müşarileyhə sübut oldu. Vəqifən yax idi də!

Dünyada heç bir sır gizli qalmamışdır və mümkündür deyildir. O cəhətlə bu keyfiyyət bir neçə günün içində Misirə hor bir tərəfinə yayıldı. Hor kos bildi və bu vəqifədən xəbərdar oldu. Ələlxüsus arvadlar arasında bu məsələ böyük qılı-qala səbəb oldu. O cümledən Misirə kübar ailələrinə mənsub olan kübar xanımlarda belə bir danışığı əmələ gəlmişdi:

– Əzizin arvadı quluna aşiq olmuş və təəşşüqünü izhar edib, qulunu yatağına dəvət etməyə qədr cəsərat etmişdir. Bir qula aşiq olmağa və onu vəsələ çağırmaq nə qədər özünü itirmək, nə qədər əyib, nə qədər böyük ərdir. Züleyxanın nə dərəcədə rüsvayçılığa qədəm qoymasına təəssüf edirik.

Əhəsil bu işə görə bütün Misirdəki arvadlar Züleyxaya tənə edirdilər. Bu arvadlardan Züleyxanı ən artıq məzəmmət və biabır edənlər beş nəfər məmləkət böyüklərinin arvadları idi. Züleyxa onların bu vəqifə haqqında söylədiklərini tamamilə eşitmişdi. Cənab Yusifə olan eşiqində haqlı olduğunu sübuta yetirmək üçün onları məxsusi bir evə dəvət etdi. Onlar gəlmədən irəli cənab Yusif gözələ geyindirib bir otaqda oturdu və dedi:

– Sən burada otur, əsla başqa bir tərəfə getmə, nə vaxt gəlməyə əmr edər isəm, o vaxt qapını açıb içəri girərsən və komali-ədəblə mükəbbilimizdə durarsan.

Bir saatdan sonra dəvət edilən xanımlar gəlib otaqda oturdular. Züleyxa onların hal və əhvalını soruşduqdan sonra bu yandan, o yandan söhbət etməyə başladı. Guya Misirdə gün kimi aşkar olmuş bu vəqifədən əsla xəbəri yoxdur. O halda verdiyi əmr məvəbinə toam və şərab ilə cürbəcür yeməklər hazırladıldı. Yeyib-İçdilər. Növbət yeməyi yeməyə yetişəndə hər birinə bir bıçaq, bir də bir alma verdi. Bunlar almanı soymağa başladığıda əmr etdi, o biri otaqda gözələməkdə olan cənab Yusif bu otağa girdi. Müşarileyhə otağın qapısını açıb içəri girincə dəvət olunmuş xanımlar onun fəvqələdə olan həsn-cəmalına həyran oldular. Ele qaşıldılar ki, gözələri o simayi-pürmür və şəşşədən qanışdı, hamısı biixtiyar:

– Aman Allah, bu insan deyil. Belə insan olmaz. Bu zat mütləq böyük və korim bir mələkdir, – deyib soymaqda olduqları almanı unudub əvəzində onların kösdilər.

Bərmaqlarından qan axırdı. Onlar əsla bilmirdilər, hətta həyretlərinin çoxluğundan onların sızılığını da duymayırdılar. Züleyxa komali-vəqar ilə oturmışdı. Bunların halına gülə-gülə tamaşa edirdi. Müşarileyhə o xanımların bu halda düşüklərini görünə dedi:

– Monim üçün deyirdiniz ki, Züleyxa bir qula aşiq olmuşdur. Cürbəcür mənə tənələr edirdiz. İndi qul dediyiniz zatı necə görürsünüz? Mən haqlıyıمامı?

Xanımlar bu sözü eşidincə hamısı birdən dedilər:

– Bəli, aşiq olmağa haqqınız var. Sizi cəybsiz və haqlı görürük. Çünki dünyada belə mükəmməl həsn-cəmal sahibi bir vücud nə görünüb, nə də eşidilmişdir.

Cənab Züleyxa xanımların təsdiqini görüb və haqlı olduğunu etiraf etdiklərini biləndən sonra daha da ürəkənib onlara dedi:

– Mən bu qulu sevdim və onun eşqi məni doli-divano etdi. Hər bir hali-şövqimi, şəərəfi-həysiyyətimi unudub onu vəsələ dəvət etdim. O isə təklifimi qəbul etməyib rədd etdi. O rədd etsə də mən arzumdan dönməyəcəyəm. Və dönmə bilməyəcəyəm. Çünki qəlbimi dolduran eşqi nə qədər şədiddir, nə dərəcədə böyük olduğunu ancaq mən özüm bilirəm. Nə təvə olsa da özümə tabe etməməyə çalışacağam. Əmrinə itaət edərsə xilas, biləksin inad etyərlər isə onu qaralıq zindanlara atdırıb xar və zalim edəcəyəm.

Otaqdakı xanımlar dəxi cənab Yusifə inad etməməyi, Züleyxanın əmrini-arzusuna tabe olmağı təvsiyə edərdilər. Və zindanlarda qalıb böyük əziyyətlər ilə ölməkdən isə Züleyxa kimi məsilsiz bir xanımın vəsələmə etməyi əqlə mütəbiiq bir tədbir hesab edib ziyadə nəsihətlər etdilər. Lakin cənab Yusif özünü həzrəti-Həqqin dərğahına tutub ərz edərdi:

– İlahi, bu xanımların təklif etdikləri günahə mürəkib olmaqdansa monim üçün zindanda cürüyb ölmək əfzəldir. İlahi, əgər sən məni bu arvadların şəer və məkrindən mühafizə buyurmasan, təşviq etdikləri nələyiq əmrəndən qurtarmaz isən, mən öz tədbirimlə bunların hiyləsindən xilas ola bilmərəm. O vaxt məhv olub gedərəm.

Bu sözləri dedikdən sonra həman xanımlara dedi:

– Mən Züleyxanın arzusunu qətiyyətlə əmələ gətirməyəcəyəm.

Qonaqlar getdilər. Züleyxa clo dolanırdı ki, guya heç Yusifı erzi-vüsäl etmomiş, müşarileyh dəxi ikinci dəfə bunun təklifini rədd eləmişdir. Züleyxa yenə Yusifı fürsət düşdükdə xoş sözlər və yumşaq dil ilə özünə ram etmək istiyirdi. Bu haldan çox zaman keçdi, na Züleyxa arzusundan ol çökirdi, no də Yusif ona meyli-aşıqano göstərirdi. Axırülomr Züleyxa Yusifı bu surətlə yumşaldıb arzusuna ram etməməkdən məyus oldu. Qəti-ümid etdi. O cəhətlə onu bir müddət həbsə saldırmağa qərar verdi ki, bəlkə həbsin aziyyəti sayosində arzusuna oməl etsin. Binaileyh bir gün onə dedi:

- Mütəbər yerlərdən aldığım xəbərlərə görə bu qul hər yerdə monim şərəfə namusuna toxunan sözlər söyləyir: "Əzizin ərvadı məni vəslinə dəvət edib yatağına çağırı. Fəqət, inən qəbul etmədim" kimi sözlər danışır. Bunun bu dediklərindən mən xalq arasında biabir olmuşam. Heç bir yerdə adam arasına çıxə bilmirəm. Hər halda bu fənalığın qabağını almaq lazımdır.

Əzizi-Misir bu sözləri eşidincə cavabən dedi:

- Mən qulun belə mənasız iş görməyinə əslə inanmaram. Ancaq keçən vaqiə xalq arasında yayılıb, hər bir tərəfdə danışılır. Böyük-dən kişiyyə qədər hilon bir məsələnin qabağını necə almaq olar?

Züleyxa əsil münasib vaxtın ələ düşdüyünü görüncə komali-cəsarətlə dedi:

- Sən onu bir müddət zindana salsan, hər kəs bu məsələdə onun təqsirlı olduğunu hökm edər. Mən dillərindən qurtararam.

Əziz bu rəyi bəyanib cənab Yusifı zindana saldı. Amma Yusif bu zindana düşməyini özü üçün böyük bir nemət hesab etdi. Çünki bu zindana düşməklə Züleyxanın bəlayi-təəssübündən, təkid və təkrarından xilas olurdu. Zindanda isə vaxtını gah ibadət və dua ilə keçirirdi, gah məhbuslara vəzə-nəsihət edib təsəlli verirdi. Hər bir xəstənin başı üstə hazır olurdu. Müşarileyhin baxmağı ya hişzü-səhhəyyə dair göstərdiyi qaidələr ilə sağalırdılar. Mohbuslardan hər kəs bir yuxu görmüş olsa idi, dərhal yüyürüb Hozrəti-Yusifə boyan və təbir etdirirdilər.

Yuxunu təbir etmək elmini cənab Həqq ona kamalınca ehsən buyurmuş idi. Hər yuxunu necə təbir etsə idi, cəylə də olardı. Əslə bir hərf bu yan-olə yən olmazdı. Bu xüsusdə o qədər şöhrət etdi ki, yalnız Misir məmləkətində yox, hotta xaricdən belə müşarileyhə müraciət etdirildilər...

Yusif əleyhissəlam zindana düşmədən bir az əvvəl Misir hökm-dən eşitmişdi ki, xidmətçilərindən biri ona zəhər verəcəkdir. Və təhqiq edəndən sonra bu sui-qəsdin ya şərəbçi və ya süfrəçi tərəfindən icra edildiyini anlamış isə də, lakin hansı edəcəyini qəti surətdə bilə bilməmişdi. O cəhətlə Firon hər ikisini zindana saldırılmışdı. Və zəhər vermək xüsusunda isə təhqiqat davam edirdi.

Cənab Yusifin yuxu təbirində olan məharətini mözür şərəbçi ilə süfrəçi təcrübə etmək fikrinə düşdülər. Öz aralarında yaləndan bir yuxu düzəldib cənab Yusifə müraciət etdilər. Və yuxu gördüklərini bildirib müşarileyhdən təbirini istidə etdilər.

Cənab Yusif onlardan, gördükləri yuxunu soruşdu.

Onlardan ən əvvəl şərəbçi dedi:

- Mən yuxuda gördüm, Firona şərəb hazırlamaq üçün üzüm sıxtıram.

Sonra süfrəçi dedi:

- Mən də gördüm ki, başımda bir tabaq dolmuş çörək aparıram. Quşlar gəlib o çöroyu yeyirlər.

Yusif əleyhissəlam gördü ki, bunlardan birisinin yuxusu yaxşı yuxu deyildir. Təbiri çox yaman olacaqdır. Onları qənnək etməmək üçün onlara Allahın birliyinə və sair xüsusə dair səhəbt açdı vəz və nəsihət etməyə başladı. Ancaq hər ikisi yuxularının təbirini cənab Yusifdən təkid ilə tələb etdiklərinə görə müşarileyh dəxi yuxularını təbirə məcbur olub şərəbçiyə dedi:

- Sən yenə Fironun şərəbçisi olacaqsan, əvvəlki qulluğuna yeti-şib ağana müqərrəb olacaqsan. O zaman mənə unutma və Fironun yanında ohvalatımdan söylə.

Sonra süfrəçi dedi:

- Səni asacaqlar. Sən əslı olduğun halda quşlar gəlib başının otini və beynini yeyəcəklər.

Bu iki möhbüs cənab Yusifin yozusuna gülüşdülər və dedilər:

- Biz belə yuxu görməmişik. Öz aramızda düzəldib səni imtahan etmək üçün gəlib söylədik. Lakin bu yuxuların yalə olduğunu əslə anlamadım.

Bunların cavabında cənab Yusif dedi:

- Madam ki, siz özünüz dediniz ki, biz belə yuxu görmüşük və təbir etdirdiniz yuxunu öz nəfsinizə isnad etdiyiniz kimi, hökmünü də qəbul etdiniz. O vaxt dediklərim cənilə omələ gələcəkdir. Haman təbir mövcubinə qəza hökmünü icra etdi.

Mozkur cavanlar gülüb oradan getdilər. Lakin bir vaxt keçmədi ki, Firəna zəhər vermək məsələsində süfrəçinin müqəssir olduğu sübut olunub onu edam etdilər. Şorabçı da əvvəlki moqamına təyın edilib, böyük əzər və ikrama nail oldu. Həzrəti-Yusifin buyurduqları nəqtəbənəqto düz oldu.

Cənab Yusif "o vaxt mənı ututma, hökmdarın yanında yada sal" demişdisə də, bəzi səbəblərə görə şorabçının yadından tortomiz çıxdı: o, izzət və hörmətə nəz-nemətə nail. Yusif isə unudulub zindan içində böyük əziyyətlərə məhkum oldu. Bu hal ilə yeddi il keçdi. Bu müddətin zərfində Züleyxa dəfəatla xəbər göndərdi. Onun arzusunə əməl etməyi təklif etdirdisə də, hər dəfəsində rədd cavabı aldı.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Bir gün Misir hökmdarı yatıb yuxuda gördü ki, Nil nəhrindən yeddi kök öküz çıxdı. Onların dalınca yeddi də arıq öküz çıxıb o kök öküzləri yedilər. Yənə yeddi yaşıl buğda başağı (sünbül) yeddi quru sünbülün arasında itib getdi. Onlardan əsla bir osor qalmadı. Sabah olunca hökmdar bu yuxusunu vəzirlərinə və nədimlərinə söylədi. Onlardan təbiri tələb etdisə də heç bir kəs mənə verə bilmədi. Hökmdar bu yuxu fəvqəladə maraqlandırıldı. Ona görə şəhərdə olan təbirci və münəccimlərin hamısını, üləmanı doxi bitəməm ehzar edib onlardan bu yuxunun təbiri tələb etdi. Hazır yal başına yığışan üləma və münəccimlər neçə saat düşünlər fikirləşildisə də, öz aralarında müşavirə etdilər də, bu qərībə yuxunun mənasını və nə təbiri olduğunu anlaya bilmədilər, axırılmır dedilər:

– Bu yuxu boş xəyallədir, mənasız və təbirsiz xəyallərdir. Biz belə şeyi təbir edə bilmərik.

Hökmdar üləmanın bu cavabından çox sıxıldı, bu qərībə yuxunun qəti surətdə bir mənası olduğunu düşündü. Düşündükcə maraqlanıb öndişölünürdü. Get-gədə zövqü sofasını, yeyib və içməyini tərk edib xəstələşirdi. Yeddi il bundan irəli zindandan çıxmış olan şorabçı bu halı görəncə zindandakı Həzrəti-Yusifə yadına salıb hökmdarın hüzuruna gəldi və dedi:

– Höşmətli padşahım! Bu oçibə yuxunu ancaq bir adam təbir edə bilər, onu mən tanıyıram. Əmr buyursanız, gedib öndən soruşaram.

Padşah bu sözdən məmnun olub dedi:

– Təz ol, nə durmusan, yeyin get soruş, mənı bu düşüncədən xilas et.

Şorabçı bu əmrə padşahdan eşidincə bir doqıqə dayanmayıb zindana gəldi. Yusif əleyhissalamın hüzuruna yetişib dedi:

– Ey sözü doğru olan zat! Hökmdarımız belə bir yuxu görmüşdür. Heç kəs onu təbir edə bilməyir. Təvoqqə edirəm, bunun mənasını mənə söyləyəsən, mən dəxi gedib padşaha söyləyirəm və onu düşünləmək və əndişodən qurtarıram.

Cənab Yusif bu ricadan xilas olmağının zamanı gəldiyini anlayıb dedi:

– Yeddi il okdiyiniz okınlar fəvqəladə bərəkətli olacaqdır. Bu illərdə hasilo gələn buğdaların başaqlarını ayırmayınız. Ancaq xırmanda o qədər döyünüz ki, yeməyinizə kifayət etsin. Qalanını haman sapları ilə saxlayınız. Çünki başağın içində qalan buğda nə qədər qalırsa nə çürüyür, nə qurd salar. Bu feyz-bərəkətli illərdən sonra yeddi il aclıq olacaqdır. O yeddi illərdə yığdığınız buğdalar bu yeddi illərdə sarı olacaqdır. Yeddi kök öküz, yeddi bərəkətli, yeddi arıq öküz, yeddi aclıq illərinə işarədir. Yeddi yaşıl başaq (sünbül) yeddi il bolluğa, yeddi quru başaq yeddi il yerdən heç bir şey bitməyəcəyini anladır. Bu on dörd ildən sonra bir il doxi gələcəkdir ki, o il fəvqəladə bərəkətli olacaq. Hər bir məhsulət və meyvələr həddən ziyadə omələ gələcək. Hər kəsin özü güləcəkdir, hökmdarın yuxusunun təbiri budur!

Şorabçı qayıdıb Yusifin sözlərini padşaha bəyan etdi. Hökmdar bu təbiri eşidincə hökm elədi. Bu yuxunu təbir edən şəxsi mənim hüzuruna gətiriniz. Şorabçı dərhal zindana gəldi. Bu şad xəbəri cənab Yusifə verdi. Və müşavirəyi zindandan çıxardıb padşahın hüzuruna gətirdikdə həzrət qəbul etmədi. Ən əvvəl tutulub həbsə düşdüylü səbəbi təmizə çıxartmaq və padşahın yanında təqsirək olmadığını isbat etmək istəyib dedi:

– Sən hökmdarın hüzuruna get və öndən rica et ki, alman soyan kəximilər nə üçün öllərini kəsdilər? O məclisdəki əhvalat nə nəvlə keçmişdir? Mənı nə üçün zindana saldılar? Əzizin ərvadı o gün ərvadlara nə söylədi? Bunların hamısını soruşun. Əhvalatın həqiqətindən xəbərdar olsun və mənim təqsirli olmadığını anlaşılsın. O vaxt mən oradan çıxıb padşahın hüzuruna gedərəm.

Şorabçı conab Yusifin ricasını padşaha orz elədi. Padşah dərhal qəbul edib Züleyxanı və alma yerinə ollorini koson beş xanımı hüzuruna izhar etdi və onlardan soruşdu:

– Son Züleyxanın evində Yusifi məclisə çağırıldıqda nə vəüqo gəldi? Onu sizə oluzunluq etdi? Sizni ona müqarirəni təklif etdiniz? Bu mətləbin əsil həqiqətini mənə boyan ediniz.

Hamısı birdən cavab verdilər:

– Həşə, biz Yusifdə bir bəhtirəmlik görmədik. Qəbahətin hamısı bəzdədir. Züleyxa ona aşiq olmuş və onun hüsn-cəmalına məftun olduğundan təklifi-vüsəl etmiş, fəqət conab Yusif onun təklifini qəbul etməyib rədd etmişdir. Bu növle surəti-vaqieni Züleyxa özü bizə boyan etdi.

Tutsa hülün ələmi şərət,
Sənməz yəno nəyirə-həqiqət.
Boyani hiylə edə əgər Züleyxa,
Boyani min cohrə açə o ruhi-rəna.
Cəm cəsa də hədsiz müzəvvir,
Həşə edə Yusifi müqəssir.
Həqq əhlinə yardir ilahi,
İndə əylər ona kəməhi.

Onlar şahadət verəndən sonra Züleyxa dəxi öz cürminə etiraf edib dedi:

– İndi həqq zahir oldu. Bu xanımların dedikləri tamamilə doğrudur. Mən Yusifə naili-vüsəl olmağı təklif etdim. O isə qəbul etmədi. Rədd elədi. Onda əsla təqsir yox idi. Mən ancaq özümü xəlqin dilindən qurtarmaq üçün onu zindana saldırdım. Həqsiz cəzaya düşər etdirdim.

Oldu cəhəndə nəzli gülüm xər eşqdən,
Yəğdin riyazi-izzətinə nər eşqdən.
Kəsdim cəfayi-tiğilə həblə-mətləminə,
Oldum əsin-türreyi-tərrər eşqdən.
Bəxdim hiləli-qəşlərinə ol qəmor ruxun,
Yay tək həkəldi sorv qəddim bəri-eşqdən.
Məşhur idim zəməndə oqlu kəmal ilə,
Ləyləvəş oldum, İndi cənnəvər eşqdən.

Misirin Əzizi, maliki-mülkü vəqər idim,
Yusif yolunda oldum cəb xər eşqdən.
Fədlikən yad çəhreyi-gülgünə-dilbəri,
Cəsmim ulur üzərimə xunhər eşqdən.
Dəri-fəndə vermə kəməli eşqə Müznihə,
Olmuş conab Həqq özü bəzər eşqdən.

Bu etirafı cəhətə conab Yusifin təqsirli olmamağı sübut oldu. Görək padşah yanında, görək xəlqin nəzərində günahsızlığı zühur etdi.

Hökmdar dərhal hökm etdi ki, Yusifi zindandan çıxarıb onun yanına gətirsinlər və orada Yusifi öz xidmətinə qəbul edəcəyini dəxi söylədi.

Həmin saat bir neçə nəfər oşxas zindana gətirdilər. Yusif ələ-hissələmə zindandan çıxarıb padşahın hüzuruna gətirdikdə conab Yusif oradakı məhbusların hamısı ilə vidalaşdı. Hamısına xeyir-dua oxudu. Və onlar ilə yeddi il etmiş olduğu yoldaşlığı unutmayacağını dəxi boyan etdi. Yazıq məhbuslar müşarileyhin ayrılığında fəv-qələdə məhzun olub ağlaşdılar. Həzroti-Yusif padşahın hüzuruna yetişi Hökmdar ona çox iltifat edib, nəvaziş etdi. Və onunla bir qədər dənədi və no dərəcədə oql, kəmal və fozl sahibi olduğunu biləndən sonra dedi:

– Bundan sonra sən mənim yanında olacaqsən, sən özümə əmin, nədim və nəşə qərar verməmişəm. Mən hər nə söyləyib rəy verər isən onu əmələ gətirəcəyəm.

Bunları dedikdən sonra conab Yusifi Əzizi-Misirdən satın aldı və qət etdikləri qiyməti verib rədd etdi. Bundan sonra müşarileyhi azad edib özünə müqərrəb etdi:

Eşqin həmişə bəhrəsi rüsvayi-nəmdir,
Əqlin nəticəsi bəyəzər cəhətdir.
Eşq, ədəmi zəhil, zəhün, xər dən edər.
Əql, ələmi-məharətə bir cəhətdir.
Eşq-afət həyat nəbiə məmətdir.
Əql-səlim hər kəsə əqsi-məməndir.
Hər yerdə eşq ələ də bənzəm olar.
Əqli-ıqtidar xilqətə məhkəm nizamdir.
Eşqin əsin vadiyi-qəmdə səfildir,

Əqlin hobibi müvəccidi-ülavvı-moqamdır.
Aşiq müdam dımo açar dostı-iltica,
Aqıl müdam məhzəri-lütfi-anamdır.
Dana olımdə oql silahi-salahdır,
Nadən başında eşq domir bir lieamdır.
Aşiq müdam məhvi-sofalətdi, Müzniba,
Aqıl homışə dürrı-gövhər tək binamdır

Misir hökmdarı Yusif oleyhissalamı öz müqərrəbi edondən sonra müşarileyhdən soruşdu:

- Ey Yusif, bu gördüyüm yuxunun yaman noticə verəcəyi məlum oldu. İndi bu noticonin qabağını almaq üçün lazım olan tədbirləri söylə. Mən dəxi omr edim o çarələrə omələ gətirinsin ki, qəhət və bəla zühür etdikdə bəlasından məhəfuz qalaq.

Cənab Yusif dedi:

- Ey səhriyar! Əmr ediniz bu bərəkatli illərdə çoxlu danə oksinlər və tamam məhsulət sapı və başaqları (sünbül) ilə anbara yığsınlar. Ancaq o məhsullardan lazım olan qədər də xırmana töksünlər. Çünki yeddə il qəhətlik olduqda bu yığılan məhsulət hom Misir xəlqinin məişətinə kifayət edər, hom xaricdən istəyonlərə satılıb çoxlu əmval hasil olar.

Padşah:

- Çox gözəl, sənin bu tədbirin böyük bir bilik sahibinin bacarığına bağlıdır. Bilmirəm bu işi kimə verim, bu xüsusda çox fikirləşirəm.

Cənab Yusif:

- Bu işə mənə məmur et, necə ki lazımdır, eyləcə də omələ gətirərəm. Mənə yerdən hasil olan məhsulata və bütün anbarların üstünə nəzir et. Mən dəxi beovni-Allah o məhsulətə tələf və israf etməməklə gələcəkdəki qəhətlik illərdə sərf etmək üçün saxlıram.

Padşah dəxi bu fikirdə olduğuna görə Hozroti-Yusif oleyhissalamı həmin əmrə məmur eylədi. Cənab Yusif dərhal Misir xitəsinin hər tərəfinə adamlar və məmur göndərüb hökumətə aid olan yerlərin hamısını əkdirdi. Və əhaliyə tapşırı ki, çox tum oksinlər. Hasilə, Misirdə bir qanış əkilmiş yer qoymadı. Bu növ ilə yeddə il davam edəcək qəhətliyin çarəsinə lazım olan tədbirləri omələ gətirdi. O il yuxunun edilən təbiri kimi okinə çaq-çuq yaxşı oldu. Elə ki, o ilə qədər heç bir ildə o qəhətlik görünməmişdi. Çox feyz və bərəkatli idi. Cənab Yusif xəlqin hasilatından kifayət edəcək qədər xır-

manda döydürdü. Qalanını sapları və başaqları ilə anbarlara yığdırıb ağzını möhürlədi.

Yusif oleyhissalam ikinci il idi ki, zindandan çıxmışdı. O il Züleyxanın əri Əzizi-Misir vəfat etdi. Züleyxa dul qaldı. Müşarileyhdən padşahın hüzuruna gəlib onu nə növ ilə olsa da həzrət-Yusifə təzviç etməyə kömək etməsinə təamunna elədi. O səbəblə padşah bir gün cənab Yusifə dedi:

- Sənin zindana düşməyində Züleyxanın sənə olan şiddəti-əşqi səbəb idi. İndiyə qədər yeddə-səkkiz il keçmiş isə də haman eşq və sevdanın odu sönməmiş, bəlkə daha da artmışdır. Bununla bərabər Əzizi-Misir dəxi vəfat etmişdir. Sənənin Züleyxanın arasında heç bir mümaniat qalmamışdır. Züleyxa isə Misir xitəsində misli olmayan, qayət gözəl bir xanımdır. Onu təzviç etməyi hər kəs canı dildən arzu edər. Mənim zənniməç sən dəxi onu istəməz deyilsən. Binaileyh mən dəxi Züleyxanı sənə almaq və bu surətlə hər ikinizin xuşbəxt və rahat olmağımızı təmin etmək arzusunda olanlardanam. Ümidvaram ki, bu rəyimi rədd etməyib qəbul edərsiniz.

Zatən cənab Yusif öni sevirdi. Ancaq evində olub, çöreyini yediyinə və xacəsinin kəbinəndə olduğuna görə ona yavaş düşməyirdi. Çünki o əmrə mürtəkiç olmaq xəyanət olduğundan əlavə, din cəhətində də haram idi. Lakin Əzizi-Misirin vəfat etdiyinə görə o dəxi Züleyxanı almaq arzusunda düşmüşdü.

Cənab Yusif bu təklifi qəbul eylədi. Züleyxanın nikahı əqd edildi. Padşah öz xərçi ilə yeddə gün, yeddə gecə toy eylədi. Bütün Misir xəlqinə böyük bir ziyafət verdi. Bir çox hədiyyə və çəhsanlar ota buyurdu. Padşahın əmri ilə toy və ziyafət olandan sonra ziyafət zamanı yetmişdi. Züleyxa sultan sarayından gəndorilən xanı və xidmətکارların köməkliliylə elə bəzənmişdi ki, zatən bəmiş olan gözəlliyi təmam gözəl qamaşdırırdı. Bütün təmaşaçılardan vələh, həyran etmişdi.

Cənab Yusif hiclogahə girib adətə cənab Hoqqo dua və niyaz eylədi. Sonra Züleyxanın əlini tutmaq istədikdə Züleyxa əlini çəkdi. Həttə bir-iki addım da geri çəkilib dedi:

- İzn veriniz sizə ən əvvəl bir şey orz edim.

Cənab Yusif:

- İstədiyini söylə, mənənsən.

Züleyxa:

- Bundan səkkiz-dəqqüz il qabaq sən eşqinə düşmədin. Zülfünə giriftar oldum. Səbrim zimanı-ixtiyarim olımdən gətmişdi. Və orimo

xəyanət etməyi qəbul edib sənə orzi-vüsal etmişdim. Ehtimal mənim o halımdan sən şübhəyə düşdün. Guya sən elo bildin ki, mən namus və şərəfin nə olduğunu bilməyirəm. Və hər gündüyüm kişidən vüsalımı müzayiqə etməyirəm. Və bəlkə mənə o vaxtdan bəri bir çox kişilər ilə görüşmüş zənn edirsən? Yox elo deyil, əmin ol ki, mən cəmi ömrümdə sənədən qeyriyə orzi-vüsal etməmişəm və yaxınlaşmağı təklif etməmişəm. Sənə göstərdiyim zəiflik eşqin şiddətindən idi. Zəti eşqin ali xanımanlar dağıtmağını, hətta vətən və məmləkəti düşmən əlinə verməyini çitmişdime de, gözümlo görməmişdim. İndi onu da gördüm. Mən nəinki mülk, dövlət və vətənimə, hətta şərafət və heysiyyətimə, namus və izzətimə bir eşqə fəda etdim. Bu cəhətlə eşq bəşəriyyət cəmalının silinməyən bir ləkəsidir. Yoxsa mən hər kişiye könül verən arvadlardan deyiləm. Bundan əlavə, mərhum orim kişilik qüvvəsindən məhrum olduğuna görə mən anadan olduğum kimi bakırı qız qalmışam. Hicləgahda sizo nəfsimi təslim etmədən əvvəl orz etmək istədiyim əhval bu idi. Əgər mənim haqqımda xatırına bir şəkk-şübhə gəlirsə, onu zail ediniz. İnanız ki, mənim əvvəlinci orim sizsiniz.

Conab Yusif bu sözdən böht və heyrətə düşdü. Çünki Züleyxanın bu sözləri cəmi haqiqət idi. Görək Yusif və görək Züleyxa üçün illərlə çəkdiqləri məşəqqət və məhnətlərin, bir çox bəlalara etdikləri səbrü təhəmmülün müqafatı bu oldu ki, ömürlərinin axırında bəxtiyar olub birgə ömür clodilər. Conab Hoqq onlara iki oğlan ata buyurdu. Birinin adı Əfrayim, o, birinin adı Minşa idi. Toydan bir müddət sonra Yusif padşahın vəzirə-özömi və adətən vokili-xasi oldu. Bütün Misir xittosini istədiyi kimi idarə etdi. Heç bir kimsənin ondan hesab istəməyə ixtiyar yox idi.

Bir rəvayətə görə, Yusif zindanda olanda Əzizi-Misir vəfat etdi. Züleyxa Yusifin eşqi ilə nalan və gıryan o şədidi-ateşin təsirilə susuzan idi. Gecə və gündüz ağlamaqdan gözünün nuri zəil oldu. Dünyada heç bir şeyi görmürdü. Özünün sorvət və samarını, ərinədən qalan mal və dövlətinin hamısını fəqərəyə təsəddüq verdi. Özü sən dorəcədə fəqirliyə düşdü. Eşq bəlasının və ehtiyac zərəratinin ağır yükü altında belə bükülmüş, gül cəmalı solmuş, saçları ağarmış qan bir arvad halına düşmüşdü. Hər gün Misir kənarına çıxardı. Orada yalnız oturub qanlı göz yaşları tökör idi.

Conab Yusif zindandan çıxıb padşahın müqərrəbi ulandan sonra hər gün hökumət işlərini qurtarib məmləkətə nəzər yetirmək üçün atlanıb şəhəri dolanırdı və hər şeyə bizzat özü diqqət edirdi.

Bir gün bu vəchlə atlanıb Misiri dolandıqı halda Züleyxa bir guşədə oturub ağlayırdı. Yanında olanlar isə Yusif öleyhissolamın gəlməyən ona söylədi. Züleyxa Yusif adını eşidincə dedi:

– Rica edirəm, mənə onun yolu üstünə aparan. Bəlkə səsinə eşidib təsolli tapım.

Onlar dərxi Züleyxanın ricasını qəbul edib müşarileyhi conab Yusifin yolu üstünə gətirdilər.

Yusif öleyhissolam oradan keçdikdə gördü yolu üstündə bir əliş oturub, ona dua edir. Dərhal atının cilovunu çökib dayandı. Əmr cələdi Züleyxanı onun yanına gətirdilər. Conab Yusif onu tanıya bilmədi. Çünki tanımalısı qalmamışdı. Komali-mülayimlə ondan soruşdu:

– Ey arvad, sən kimsən? Mənim yolunun üstündə durub dua etməkdən məqsədin nədir?

Züleyxa:

– Mən sənə vaxtilə orzi-vüsal etmiş olan Züleyxayam!

Conab Yusif bu haldan sən dorəcə müteəyyir olub dedi:

– Belə nə üçün olmusan? Əgər özünü nişan verməsoydu, əslə səni tanımayacaq idim.

Bunu deyincə atdan düşdü. Züleyxaya novaziş edib dedi:

– Ey Züleyxa, harda qaldı o gözəlliyin ki, bir diqqətdə hər kəsi məftun edirdin. Nə oldu ki, gözələrinin nurundan məhrum oldun?

Züleyxa yanıqlı bir ah çökib dedi:

– Ey Yusif, o gözələrinin fəraqın ilə qan-yaş tökməkdən bu hala düşdü.

Conab Yusif:

– Belin nə üçün bükülmüşdür?

Züleyxa:

– Sənin eşqin və fəraqının ağır yükü mənim belimi bükmüşdür.

Conab Yusif:

– Nə səbəbdən belə fəqir və pərişan oldun?

Züleyxa:

– Sənə nəhaq yərə iftirah edib, zindana saldırdığımdan hasil olan günahımın ofvi bütün var-yoxumu təsəddüq verdim!

Ondan sonra cənab Yusif onu öz evinə apardırb qulluğuna xidmətçi təyin etdi. O asnadə cənab Həqq Züleyxaya irəliləyən gözlüyünə ota buyurdu. Guya o toossüfli əhvali əsla görməmişdir. Ondan sonra cənab Yusiflə əqd-i-izdivac etdilər. Lakin burası ictimaiyyətdir. Əsil vəqie irəlidə boyan etdiyimiz əsla görəkdir.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Yusif əleyhissəlamın təbir etdiyi yuxu əynilə zühurə çıxdı. Yəddi il həddən artıq feyz və bərəkət olduqdan sonra əcliq illəri gəlib yetişdi. Hər kəs yemək todrüki etməyə başladı. Qohotlik hər yerdə hökm sürürdü. Əkino səpələnərdən əsla məhsul hasil əlmurdu. O vaxt cənab Yusif yəddi ildən bəri yığıb saxladığı buğda, ərpa və bu kimi sair şeyləri qəddəsilə payladığına görə hər tərəfdən Misirə qafilələr gəlirdi və o saxlanılan məhsulətdən əlib əpənrdilər. Axırda baş vəzir (Yusif) əhalini fəqirliyə dıçar etməmək üçün əmr etdi ki, hər ədamə bir yükdan artıq buğda verilməsin. Və hər buğda əlan ədamdan sonralar da pulunu vermək üçün möhür və imzası ilə kağız əlinsin. Bu üsul ilə həç bir kəsin fəqir əlmasına yol verməyirdi.

Doğrudan-doğruya yoxsul əlanlara kifayət edəcək qədər də buğda verirdi. Bu əcliq bütün Misir əlkosini və ərzi-Fələstini və Şamı tamən-kəmal əhatə əyləmişdi.

Yağış yağmırdı. Tərlələrdə həç bir şey bitməyirdi. Bütün əhali qorxuya düşmüşdü.

Böyük bir müşkülət qabağında idilər. Hər gün Misirə yüzlərlə qafilə gəlirdi və hökumət ənbərlərindən təxil əlib Şamə qədər əpənrdilər. Pul və mal çox-çox idi. Fəqət təxil yox idi. Yusif əleyhissəlamın tədbiri sayəsində bu müşkülət bir dərəcə yüngülləşirdi.

Bu qıtlıq hər yerdə olduğu kimi cənab Yəqubun vətəni olan Nəblis şəhərində və ətrafında dəxi hökməformə idi.

Yusif əleyhissəlamın qardaşları dəxi təxil əlmaq üçün Misirə gətməyə qərar verdilər.

Cənab Yusifin yox olduğu zamandan bəri Yəqub əleyhissəlam bir gəşəyə çəkilib özünə mətomxanə etmişdi. Həç bir yərə gətməzdi, həç kəsə söhbət etməzdi. Fəqət gəcə və gündüz "Yusifim vəy!" – deyib əğlardedi. Həddən ziyadə əğladığına görə gözələrinin nuru təkülüb

gözləri görməyirdi. Bədəni təb və təqətdən düşüb artıq dərəcədə zəif əlmüşdü. Saçı və saqqalı əğappaq əğarmışdı.

Misirə gəlib buğda əlmaqə qərar verməmiş əlan əvlədlən Yəqub əleyhissəlamın mətomxanasına gəlib əhvalatı əna səylədilər. Gətməyə izn əldərdilər.

Misirə yetişib təxil əlmaq üçün izn hasil etməyə cənab Yusifin hüzuruna gəldikləri vaxtdə müşənləyən əlanları görəncə tanırdı. Gördü əz qardaşlarırdı. Fəqət ənzil Yusifə tanıya bilmədilər. Baş vəzirə lazımlı əlan cəhramı əmələ gətirdikdən sonra böyük qardaşı Yəhuda ərz etdi:

– Ey böyük əlan əmir, biz ərzi-Fələstinin Kənan əli deyilən yərindən buraya gəldik. Qədim bir xanədanə mənsub əlab gəlib-gədonimiz və qonaqlanmış əz deyildir. Allahın hikmətilə nəçə əydan bəri davam ədən quraqlıq üzündən tərlələrimizdə bir şey bitmir. Nəhayət dərəcədə əziyyətdə düşdük və çəstidik ki, siz gəlonlərdə həçq ilə təxil vəcirsiniz. Təvəqəç ədrək bizə də bir qədər təxil vəcərsiz. Sizin bu qıtlıqda həçq ilə satmaq olduğunuz təxil cəhsən kimi əlar.

Həzrəti-Yusif buyurdu:

– Mədam ki, Kənan ərzinin qədim bir xanədanəinə məxsus olduğunuz səylədiniz, bəlkə xanədanəinizin ədini məən çəstirmiş əlam, sizə nə dəyərdə?

Yəhuda cavabında:

– Ey kərəmətli əmir! Bizə "İsraill" deyərdlər. Cəddimiz İbrahim əleyhissəlam əlab, əzarlı qəca ətamızın ədi Yəqubdur.

Yusif əleyhissəlam soruşdu:

– Çox yaxşı, ətanızdan başqə bir kəsiniz yoxdurmu? Siz nəçə qardaşınız?

Yəhuda:

– Biz ənz iki qardaş idik. Bundən nəçə il əvvəl birimizi qurd yədi. O bəçərənin ədi Yusif idi. Ətamız ənz çox səvdiyindən bu günə qədər təsəlli tapmamışdır. Gəcə-gündüz əğlamaqdan gözələrinə korluq toru gəlib dənyanın görüntüsündən məhrum əlmüşdür. Ənz qardaş hüzurundan gəldik. O bəri qardaşımız əzə ətamızın yanında qalmışdır. Ənz kiçik qardaşımızdır. Ətamız ənz Yusifin yox əlmasından sonra həmi-mizdən artıq səvdiyi üçün yanından əsla əyirməz. Qulluğuna dəxi o baxır.

Cənab Yusif bildi ki, doğma qardaşı olan Benyamın sağdır. Fəqət qardaşları onu görməmişdilər. Atası dəxi onu unutmayıb, ağlamaqdan gözlərinə qara su gəlməyini eşitdikdə ürəyi çox yandı. lakin bu halı bildirmədi. Bir az fikirdən sonra dedi:

– Çox gözəl, sizə taxıl verilər. Ancaq verdiyiniz qərar mövcud-binə hər nəfərə bir yük veriləcəyinə görə sizə on yük veriləcəkdir. Çünki on nəfərsiniz.

Yəhuda:

– Fəqət, ya əmir! Ərz etmiş olduğum kimi azarlı-azarlı və qoca atamla qardaşım üçün dəxi iki yük artıq verilməsini əmr buyursamz bizi əhsanınıza qorq etmiş olursunuz.

Həzrəti-Yusif onların bu xəhişlərini qəbul etməyib onlara belə cavab verdi:

– Adətimizə görə buraya gəlməyən adama taxıl verə bilmərik. Sizin xatiriniz üçün adətimizi pozmaq mümkün deyildir. Ancaq sizə özge cürə kömək edə bilərəm. İndi taxılınızı alıb vətəninizə qayıtdıqdan sonra yenə gəlib təkrar taxıl alarsınız. Fəqət bu dəfə gələndə o kiçik qardaşınızı da birgə götürərsiniz. Sizi gördüyüm kimi onu görmək istəyirəm. Çünki atanızın onu sizdən artıq sevməyinin səbəblərini bilmək istəyirəm.

Sonra Həzrəti-Yusif müqərrəblərinə əmr etdi ki, haman Yəqub övladlarına on dəvə yükü buğda versinlər. Yəqub öleyhissələmin oğlanları cənab Yusifin əhsanına təşəkkür etdilər. Sabahı günü yola düşmək istəyirdilər. O gün çuvallarını doldurmaq üçün anbar olan məhəlləyə gətdilər. Aldıqları taxılın pulunu məxsusi pul almağa təyin olunan məmura verdilər. Yüklərini hazırladıqdan sonra mənzillərinə qayıtdılar. Cənab Yusif qardaşları gədinə anbar məmurlarını hüzuruna çağırdı. Və əmr elədi, taxıl üçün aldığı pulları qardaşlarını çuvalları içində elə qoysun ki, əsla onlar xəbər tutmasınlar. Sabahı günü Yəhuda qardaşları ilə dəvələrini yükləyib Misirdən çıxdılar. Tamolse, yəni vətənlərinə yetmişdilər. Buğdaları anbara qoymağa daşdıqda gördülər verdikləri pul taxılın içindən çıxdı. Hamısı hey-rətə düşüb təəccüb etdilər. Dərhal gəlib əhvalatı atalarına ərz etdilər.

— Cənab Yəqub Misir əmirinin bu müamilişini öz xanədanı haqqında bir hörmət-məxsus hesab etdi. Və pulu bu surətlə qaytarmağı oğlanlarının izzəti-nəfsinə toxunmayan bir nəzakətli müamili hesab etdi qəlbi çox məmnun oldu.

Yəhuda ilə qardaşları bir neçə gün dincoldıkdən sonra yenə taxıl almaq üçün gətmək tədbiri gördülər. Və kiçik qardaşları Benyamini dəxi aparmaq üçün gəlib atalarından izn istədilər.

Cənab Yəqub riza vermək istəməyib dedi:

– Yusifi aparıb tələf etdiniz. Qorxuram Benyamini də aparıb Yusif kimi tələf edərsiniz. Mən daha sona inana bilmərəm. Özünüzdən gəliniz, qardaşınızı qoyun burada qalsın.

Onlar dedilər:

– Məhrəbən ata! Sən indi də Yusifin həlak olmağını bizdən bilir-sən. Halbuki o vaxt söylədik, Yusifi qurd gəlib yemişdi. Orada onu yalnız qoyub gətmək üçün təqsirənq. Benyamini üçün daha belə xətəyə düşmək mümkün deyildir. Ələlxüsus hamımız qardaşımızla birgə Misirə gəlib, birgə qayıdacağıq. Ancaq bir yetim də olsa, bir yük taxıl artıq alanq.

Yəqub öleyhissələm yenə razı olmamaq təvri ilə dedi:

– Sizin almaq istədiyiniz taxılın böyük əskik olmağı əyb etməz. Lakin mənim qoca və otil olduğum halda yalnız qalmağım münasib deyildir. Bu iş hər kəsin təəssüfünə səbəb olar. Allah eşiqinə bizi xəlqin dilinə salmayınız.

O halda Yəhuda:

– Düzdür, biz bir yük taxıl əskik gətirsək, bir şey olmaz. Və sən də yalnız qoymaq istəmirik. Fəqət söz burasındadır ki, Misir hök-mədarı bizə demişdir ki, əgər qardaşınızı özünüzlə bərabər gətirmə-səniz, sizə taxıl vermərəm. Hər halda müşərileyhin hüsn və müamilişi və taxıl üçün aldığı pulu qaytarmağı kimi lütf və mərhəməti honuz göz qabağındadır. Əgər onun tövsiyəsinə əməl etməyib isək bir böyük xəta etmiş olarıq. Əgər Benyamini gətməyinizə izn vermək istəməsəniz, biz dəxi taxıl almağa gətməkdən əl çəkərik. Çünki boş əl ilə qayıdıb gələcəyik.

Cənab Yəqub gördü övladları taxıl almağa gətməyəcəklər və bir çox fəqir ailə, gəlib-gədən yolcu və qonaqlar ac qalacaqdır. O cəhətlə çaresiz qalıb Benyamini Misirə gətirməsinə razı oldu. Cənab Yəqubun oğlanları gətməyə hazırlandılar. Yola gəlib ataları ilə xudəhafiz etmək istədilər. O halda Yəqub öleyhissələm oğlanlarına dedi:

– Oğlanlarım, Benyamini sizə, sizi Allaha tapşırıdım. Onu gözəlcə mühafizə ediniz. Sağ apardığınız kimi, salamət getiriniz. Misirə yetmişdikdə hamınızın bir qapıdan daxil olmanız. Çünki on bir qardaşı birgə görünlər hesab edə. Mən dəxi bədnəzərdən qorxuram.

Bu tövsiyələri etdikdən sonra Benyamini qucaqlayıb hər iki üzünü öpdü: "Oğul, səni Allaha tapşırıram".

Bir neçə gündən sonra on bir qardaşdan düzəlmiş qafilə Misiro yetişi. Birbaşa emir cənab Yusifin yanına getdilər. Və qoca atalarının salam söylədilər.

Yusif əleyhissəlam bu dofo qardaşlarına həddən artıq ehtiram eylədi. Hamısını öz yanında saxladı. Və hər iki qardaşa bir otaq verdi ki, on birinci qardaşları Benyamina toxbaşına bir otaq düşsün.

Çünki bu növ ilə ayrılığı görüşməyə döndərmək istəyirdi.

Binaileyh gecə hamısı yatandan sonra qalxıb qardaşı Benyamini yanında goldi. Və bir çox mülayimənə söhbətlərdən sonra:

— Mən sonin qardaşın Yusifəm, — deyib özünü tanıtdı. Və tamam ohvalatını ibtidaidən intohaya qədər boyan eylədi. Sonra dedi:

— Qardaşım, mən soni burada yanımda saxlamaq istəyirəm və bacardığım qədər çalışacam. Sən nə deyirson?

Benyamin:

— Çox yaxşı, mən mömnun qalaram. Lakin qoca və əil atamız vardır. Bəs o necə olsun? Neçə ildir sənin ayrılığında ağlamaqdan gözlərinin nurunu yox etdi. Dünyanın hər bir görünüşündən məhrum oldu. İndi əgər mən burada yanımda qalar isəm, yaqinon təhəmmül edə bilməyib vofat edər.

Cənab Yusif:

— Mən atamızı da buraya gotirəcəyəm. Bu ayrılıq daha kifayət edor. Bundan sonra hamımız birgə ömür sürəcəyik. Ancaq sən mönim kim olduğumu qardaşlanma söylmə. Mönim əmələ gotirdiyim tədbirləri gözle.

Bu sözləri dedikdən sonra qalxıb öz otağına getdi. Yəqubun oğlanları üç gün cənab Yusifə qonaq qaldılar. Sonra vətənlərinə getmək xoyalına düşdülər. Cənab Yusif ömr eylədi on bir çuval buğda hazırladılar. Ancaq qardaşı Benyamini saxlamaq üçün lazım olan tədbirləri eyləmişdi.

O zamanda İbrahim əleyhissəlamın şəriəti belo idi: əgər biri birinin malını oğulasaydı, mal sahibi oğrunu tutanda oğru onun qulu olardı. Və onu qul kimi yanında saxlaya bilirdi. Cənab Yusif bu ömrü bildiyinə görə qardaşı Benyamini çuvalı içinə bir gümüş camı qoydurdu.

Yüklər dolduruldu. Dəvələr çatlıb yola düşdükdə bir münadi nida eylədi:

— Ey karvan əhli! Sizin aranızda oğru vardır. Baş vəzirin gümüş camı oğurlanmışdır.

Bundan hər kos həyretə düşdü. Və özünü itirən Yəqubun oğlanları bu əhvalı görünce hamısı mütəəyyirano dedilər:

— Biz buraya oğurluq etmək, fosad törətmək üçün gəlməmişik. Həmd olsun Allaha, biz holo gümüş cama möhtac deyilik. Lazımınca sərət və samanımız vardır. Xanədanımız çox şərifli və namusludur. Oğurluq etməyə tonozull və ırsi böyüküyünə alçalmağa yol verməz.

Cənab Yusifin xidmətçiləri isə dedilər:

— Biz demirik hökmən siz oğurlarsınız. Ancaq burada bir oğurluq əmələ gəlmişdir. Əlibotto, bu oğrunu tapmaq lazımdır. Ona görə hamınızı ömirin yanına aparıb axtarmalıyıq.

Dərhal onları Yusifin hüzuruna getirdilər. Müşarileyh bu işin əmələ gəlməsinə çox təəssüf eylədi. Və xatircəmlik olmaq üçün yükləri axtarmasını söylədi və dedi:

— Əmin olunuz, əgər dediyiniz kimi yüklərinizdə əlmasa biduni-məmaniət və tənəzo qayıdacaqsınız, biləks oğurlanan cam yükünüzün arasında çıxarsa, oğrunu tənbehini sizə həvalə edirəm.

Yəhuda dərhal dilləndi:

— Bizim dinimizdə oğru mal sahibinin qulu olur. Biz dəxi dinimizin hökmünə razıyıq.

Həmin saat cənab Yusifin əmri ilə yüklər və çuvalar bir-bir axtarıldı. Oğurlanan cam isə Benyamini çuvalından çıxdı. Yusif əleyhissəlam tərəfindən məzkur cam zəbt, Benyamin isə tövqif edildi.

Onların hamısı bu işdən təlaşa düşdülər. Son dorəcə utandılar. Yəhuda cənab Yusifə yalvanb dedi:

— Əzəmətli əmirimiz, oğrunu tutmaq və cəzaya düşər etmək borcunuzdur. Bunun o biri qardaşı da bunun kimi yaramazdı. Hətta arabir oğurluq dəxi edirdi. Onu da qurd yedi. Madam ki, bu da belo iş əmələ gotirməyə cürət etmişdir, qoy cəzasını çöksin. Ancaq irəlidə söyləmişəm. Qoca və əil bir atamız var. Bunu çox sevir. Hətta özümüzle buraya gotirməyə ondan izn istədikdə salamat qayıtarıb aparmağı əhdəmişəm. İndi yalnız gedərsən, ona nə cavab verəcəyik? O qoca atasına rəhm edib, bunu əfv et. Onun əvəzində bizim birimizi saxla. Özünə qul qorər ver.

O biri qardaşları dəxi bu ricaya iştirak etdilərse də, cənab Yusif qəbul etməyib dedi:

– Haşa! Biz birinizin özünə o birinə cəza verə bilmərik. O toq-sirlidir. Siz təqsirsiz. Heç bir vəchlə onun yerinə sizlərdən ala bilmərik. Malımızı kimdən tapdıqsa, onu da tutub saxlayırıq.

Onlar rica və niyələrinin fayda verməyəcəyini anlayıb Benyamini orada qoydular, vətənlərinə qayıtdılar. Ancaq Yəhuda getmədi və qardaşlarına dedi:

– Mən buradan getmiyəm. Zira öhdəmə almışam ki, Benyamini özümə bərabər götürəm. İndi nə üzlə gedim. Siz gediniz. Oğlunun uğurluq etdiyini ona söyləyiniz. Nə vaxt mənim qayıtmağıma izn verərsə qayıdaram. Yoxsa burada ölənə qədər qalacağam.

Onlar dəxi çarəsiz qalıb yola düşdülər. Kənana yetişincə vəqionu atalarına söylədilər. Cənab Yəqub bir ahi-cangüzar çəkib dedi:

– Siz Yusifə eylədiyinizi qardaşına da eylədiniz. Şeytan sizi tov-layıb günahə mürəkib etdi. Əlhal durmayıb gediniz Yusifi və Benyamini axtarıb tapınız. Və onlardan mənə bir xəbər gətirin.

Yəqub əleyhissəlam ikinci müsibətdən fəvqoladə sıxıldı. Haman vaxt beytüləhzanında oturub “Vay Yusif, vay Benyamini!” deyib şiddətlə ağladı. O qədər qanlı göz yaşları tökdü ki, gözləri işıqdan düşüb ağappaq ağardı.

BEŞİNCİ FƏSİL

Cənab Yəqubun oğlanları Misirdən qayıtdıqdan sonra atalarının yanına gələ bilmirdilər. Və atalarının sözünü eşitmək istəmirdilər. Xüsusilə ömr verməşdi ki, Misirə gedib Yusifi və Benyamini axtar-sınlar. Əsla bu ömrünü əmolo götürməmişdilər. Binaileyh müşarileyhin yanına getməyə üzləri yox idi.

Misirdən alıb gətirdikləri taxıl az bir müddətdə qurtardı. Misirə də təkrar getməyə cürət edə bilmirdilər. Yəni bəzi dəyərsiz və yün-gül şeylərini götürüb getdilər. Misirə yetişib cənab Yusif əleyhissəlamın hüzuruna gəlib ərz eylədilər:

– Biz nəhayət dərəcədə möhtaclığa düşdük, heç bir şeyə gümanımız gəlmədiyinə görə bir az şeylərimiz vardı, onları gətirib hüzurə gəldik. Lütfi-inayətinizdən rica edirik ki, bizə taxıl verəsiniz. Və bizə verdiyiniz şeyi çhsan buyurmaqda təsəddüq hesab edəsiniz.

Bu cürə sözlər ilə həddən artıq yalvardılar.

Cənab Yusif qardaşlarının bu halını görünce bildi ki, höqiqətdən çox yoxsul olmuşlar. Daha səbr və təhəmmül edə bilməyib acıqlı bir tövr ilə dedi:

– Yusifin və qardaşının başına gətirdiyiniz müsibətləri bilmir-sinizmi?

Onlar cənab Yusifin bu sözlərindən şübhələnib dedilər:

– Yoxsa siz Yusifsiniz?

Cənab Yusif:

– Bəli, mən Yusifəm, bu da qardaşım Benyamindir.

Bu sözdən hamısı qorxuya düşdülər ki, məbada Həzrəti-Yusif bunlardan intiqam almaq qəsdində ola. O xəyal ilə qorxudan dedilər:

– Ey Yusif, cənabi-Hoqq soni bizə qalib edib intiqamını aldı. Biz səndən lütfü mərhəmətdən başqa bir şey ümid etməyirik. Zaten cozamızı artıqlamasilə çökdük.

Cənab Yusif qardaşlarının yalvarmağını görünce dedi:

– Sizin mono elədiyiniz yamantlıqları mən sizə bağışladım. Ümid-varam cənabi-Hoqq dəxi əfv edir. Bundan sonra hamımız bir yerdə, birgə dolanarıq. İndi gedib atamı, bütün ailəni buraya gətirin.

Qardaşları dedilər:

– Atamız cənab Yəqub göz nurundan məhrum olduğu kimi, özü dəxi nəhayət dərəcədə qocalmışdır. Yolun zohmətinə davam edə bilməz.

Cənab Yusif bu sözü eşidincə köynəyini onlara verib dedi:

– Bu köynəyi aparıb atamın gözlərinə sürərsiniz. Gözü yenə işıqlı olar. Ondən sonra bəsbütən onları yığib gətirərsiniz.

Hamısı bu ömrədən məmnun oldular. Haman gün Misirdən hərəkət etdilər. Bu şad xəbəri aparıb muştuluq almaq üçün bir nəfəri özlərindən qabaq göndərdilər.

Cənab Yəqub karvan Misirdən çıxan gündə yanındakılara deyirmiş:

– Buruma Yusifin iyi gəlir.

Yanındakılar ona istichza ilə deyirdilər:

– Qırx il hundan irəli ölmüş, ində sümükləri də qalmamış olan “Yusifin iyini duyuram” deməyiniz çox təəccüblüdür, şübhəsiz, köhnə halınız vardır. Adətdən sizdə delilik əsarı görünür.

Cənab Yəqub bunların cavabında dedi:

– Mən səhv etmiyəm. Yusifin iyini duyuram, həm də iyi get-gədə çoxalır. Rica edirəm, çıxıb ətrafı göziniz, mənə bir xəbər gətiriniz.

Onlar axırülomr o qocanın könlünü olo almaq üçün cv qapısını ağzına bir adam çıxartdılar. O halda həmin miştucluğu gəlib bu şad xəbəri gətirdi. Yəqub oleyhissolam dəxi ziyadə mömnun olub dedi:

— Mən sizə demədimmı bunuma Yusifin iyi gəlib?

İki gündən sonra karvan gəlib Yusif oleyhissolamın köynəyini gətirdi və cənab Yəqub gözlorinə sürtünce gözlori sağalıb işıqlandı və bir cavan gözü kimi qüvvətli göz oldu. Hor kəs şad və mömnun idi. Darhal səfər tədərüki gördülər, üç gündən sonra yetmiş nəfərlik ailə tamam-kamal Misirə özimət etdilər. Misirin sorhodinə yetişincə bir adam göndərdilər ki, cənab Yəqubun gəlməyini Yusif oleyhissolama xəbər versin.

Cənab Yusif bu xəbəri eşitdikdə, bir cəmm-qəfər ilə şəhərin kənnəna çıxıb atasını istiqbal eylədi. Fövqələdə bir tontona ilə umarat dairəsinə daxil eyoldilər. Oraya daxil olunca atasını və onun anasını səndolidə oturtdu. Özü dəxi moxsusi yerində oturdu. O zaman on bir qardaşı gəlib bərabərində oyulib səədə etdilər. O zamanda bir kəsə fəvqələdə ehtiram etmək istədikdə elə edirdilər.

Yusif oleyhissolam atasına xitabən dedi:

«Məhnəbən atamız! Baxınız! Uşaqlıqda gördüyüm yuxunun təbiri budur. Allahım onu haqq və ləiaqətlə aşkar buyurdu. Mənə lütfi-inayətimdən, cəlm və hikmət, mal və sərvət ehsan buyurdu! Bunların ovəzində həmd və şükür etməkdən acizəm.

Cənab Yusifin quyuya salındığı zamandan qırx il keçmişdi. O müddətdə atası ilə görüşü bilməmişdi. Ərzi-Konandan gəlmiş Yəqub övladı Misirdə yerləşib sakin oldular. Axırda Misirdən Həzrəti-Musa ilə Ərzi-Fələstinə gedən bəni-İsrail bunların novətənicolarından idi.

Yəqub oleyhissolam cənab Yusifi gördükdən sonra yeddi il daha ömür eylədi. Tamam övladı və ailəsi utrafında rahat yaşadıqdan sonra vəfat eylədi. Vəsiyyəyə görə nəşini Fələstinə aparıb babası İbrahim və atası İshaq oleyhissolamın qəbirləri yanında dəfn etdilər.

Cənab Yusif atasından sonra çox illər ömür eylədi. Misirdə kəməli-ədələtlə hökumət sürürdü. Bəni-İsrail hər il çoxalırdı.

Züleyxa Yusifdən iki il irəli vəfat eylədi. Və Yusif oleyhissolamın vəfat etdikdə vəsiyyəti mövcubincə mübarək nəşini mərmərdən qayrılmış bir tabutə qoyub dəfn etmişlərdi.

ABDULLA BƏY DİVANBƏYOĞLU

(1883-1936)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan Abdullu bəy Divanbəyovlu (Sübhənverdicənov) Qazax qəzasının Hüseynbəyli kəndində qulluçu ailəsində doğulmuşdur. Kiçik yaşlarında ata-anasını itirən Abdullu bəy yaxın qohunlarının himayəsində böyümüşdür. O, ilk təhsilini Qazax ibtidai məktəbində almış, sonra Qəri Müəllimlər Seminariyasında oxumuşdur.

1903-cü ildə seminariyanı bitirən gənc Abdullu bəy bir il Acaarıstanda və Batum vilayətində müəllimlik etmiş, 1904-cü ildə Bakıya gəlmişdir. Burada əvvəlcə "Rus-tatur", sonra isə ikincidərəcəli şəhər məktəbində müəllim işləmişdir. Azərbaycanda Aprel çevrilişindən sonra ali təhsil alan A. Divanbəyovlu bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmış, 1936-cı il yanvar ayının 6-da Bakıda vəfat etmişdir.

Bədi vəradıcılığı Qəri Müəllimlər Seminariyasında təhsil alarkən başlanan A. Divanbəyovlu "Köçərilərin həyatı", "Əhdül və Şahzadə" adlı ilk əsərlərini tələbə ikən yazmışdır. Onun "Cən vənğisi" (1904) əsəri XX əsrin əvvəllərində yazılmış ilk romanlardan biridir. Bu əsər Bakıda dəfələrlə çap olunmuş, həm axucular, həm də tədqiqatçılar tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Əsərin burada verilən mətni vəzifəsinin "Cən vənğisi" (Bakı, 1981) kitabından götürülmüşdür.

CAN VƏNĞİSİ

I

Dənüzü idi. Hələ dan ulduzu batmayıb orşi-fələkdə öz dövrünü edirdi. Mən də meşə ciğiri ilə boyumdan uca otları arasında şəhə bulana-bulana adət etdiyim səhə gəzmöymədən evə hərəkət edirdim. Gözümə görünən çiçəkləri toplaya-toplaya bir caddə yola çıxdım. Ayaqlarım yalın olduğuna görə yolun quru kəsəkləri mənə incitdi və mən də üst tərəfdə tapdanmamış bir ciğirə düşdüm. Quşlar

öz keflərində idilər və cəh-cəh ilə min cürə noğmolar oxuyub, meşeni sodalan ilə doldurmuşdular. Meşənin holo çoxu oyanmamışdı, quşların bir paralan oxumaqda, o biri paralan uçub özləri üçün yem gəzməkdə və kəponəklər çiçəklərin başına qona-qona idarə qayğısında idilər. Amma cücülərdən bir çoxu sübh açılmasından bixəbər idilər. Meşənin çıxacağında təzə tülu etmiş gün, yuxudan oyanmış dilbər kimi üzümə güldü. Onu hor tərəfo sürət ilə cərəyan şüaatından qamaşan gözlərinin önündə dürlü-dürlü rəngli dairəvi şeylər hasilə gəlib, dairələrinin gah genişləyir-genişləyir və gah da daraldı-daraldı və gah da uzadı-uzadı bir-birini basıb çəkərək oynamağa başladılar. Kəçorgi balalarına bu çox ləzzət verir!

Bunlar ilə özümü uyuda-uyuda cərgə ilə qurulmuş dəyölorimizin üstündə yastı tapanın belindəki istirahət evimə gəldim. Bura mənim sevimli yerlərimdən biri idi. Həmişə çox gəzib yorulanda burada dincimi alırdım. Böyük daşlardan düzüb, özümə bir meşərə, səndələ oxşar bir yer qayıtmışdım. Çox vaxt uşaqları başıma yıgıb, bunlara nəgəl söyləyib və söyləyib, mahnılar oxudub, məşğul olurudum. Və yaxud sübh təzdan gəlib xəyalət atına minib, ağır kəsər-kəsməz və fikrə sığar-sığmaz yerlərdə cövlan edirdim. Amma çox vaxt qərardan usanıb otırafımdakı gözəl və hissiyyatımı torpədid ruhumu cüşə gətirən mənzərələrə doyunca aşıqanə tamaşa edib, qəzənəm belinə minib, rişxənd oxlarını gözlərinə çaxıb Çətin dağın daş köksünə çalıb, dərə və topularda sürüyüb Göy dağdan o tərəfo Kür çayı konanına tullayırdım.

Səhər saat altı idi. Bir qədər də oturub yenə pahləvan kimi döşümü gərib sağ tərəfimdə duran Çətin dağa və onun qiblə tərəfindən yarıyan Quzu dağına və günbatandan gündoğana cərgələşən xırdaca dağlara tamaşa etməyi qəsd etdimso, hacarmadım. Aclıq möhkəm bədənimi tutub halımı dəyişirdi. Təponin dibindəki bulağın üstündə endim, ol və üzümü yuyub qaznağın qırağında oturdum. Ayaqlarımı soyuq sulara salıb oynatmağa başladım.

Şəpəllidən dəmçilərin günün qabağında almaz kimi parıldayırlar. Bulağın yeri çuxur olduğuna, geridən gələnlər burada olan adama görməzlər idi. Qulağıma bir mahnı oxuyan səs deydi. Oxuyan arvad idi. Səs gəco öton qumru kimi oxuyurdu. Bu gözəl hər kəs idisə, qəzəsindən narazı olduğu noğmosindən aşkar görünürdü. Cəni sızıldayır və ağıladığı səsinin titrəməsindən anlaşırdı. Yumru təponin

dalından Mələk gün kimi tülu etdi: məni görünco boğanaq kimi döyüb, yaşamağı ağzına çəkib, qönçə dəhanını gizlətdi. Lələ kimi rəng verib, rəng ala-ala bulağa endi. sənəyi bulağa söykədi, su gurgahur sənəyə doldu. Bulağın qırağından bir cərgə ot yolub sənəyin ağzına basdı, hücumla çiyinə atdı, yel kimi təponin dalına aşdı.

Mələyin qəzadan şikayət etməyə böyük haqqı var idi; sevimli nişanısını toy üstə¹ gəco oğurluqda öldürmüşdülər. Qoçaq və işgüzar qızlardan olduğuna görə qayınatası Mələkdən ol çəkməyib on uç yaşında kiçik oğluna nikah etdi. Mələyin könlü balaca orinə yox idi. Sonra məlum oldu, arın köçü ikinci düşərgədə² gəco Mələk itdi (qayıb oldu). Bir aydan sonra əmisi oğluna qoşulub qaçması xalq arasında söyləndi. Və bir az keçməmiş yəqin oldu. Bu tərəf o oğlanı tanıdı, düşmən oldular...

II

Aclıq məno lap kar etmişdi, durdum ki, evimizo gedib bu arsızı doydurum. "Salam-ələyküm" səsi məni öylədi. Dönüb salama salam verəndə iki qədəm özümdən aralı bir dərviş gördüm. Dağda dərviş gəzdini ömründə xəbər verən yox idi. Mən bundan şübhələndim. Bunu Sibiryadan qaçan hesab etdim. Mənim şəkke düşməmi anladı. Yoxsa rusca bildiyimi bilib biletinin vaxtını bilmək istəyirdi. Onu başa düşmədim, amma əlini cibinə salıb, topuğunda yavuş oradan bir bilet çıxarıb dinnəz və söyləməz məno uzatdı. Oxuyub yenə biletli özünə qayıtdım.

Üzümə baxmayaraq sordu:

- Vədə tamamına iki aydan on gün əskiyyi var, öylədimmi?
- Öylədir, - cavabını mənəndən aldı.

Biletini bir əskiyo büküb yenə cibinə tulladı. Bu dərviş ucaboylu, arğaz, uzunsaqıl və saqqallıydı. Gözlərindən və üzündən bunun yuxu və məşəqqət və işıqlı dünyada cəhənnəm oduna düşər olduğu görünürdü. Aylar ilə işlənmiş mahud külahı dala tərəf sürüşmüşdü. Saçları oyum-oyum olub dərvişin əlinə tökülmüşdü. Başını yuxarı qaldırıb sönmüş gözlərini özümə dirədi və bir əzdan sonra dedi:

- Mən acam!..

¹ Toy etməkdən ötrü oğurluğa gətirdiyi üçün

² Arın köçü ikinci düşərgədə olanda

- Buyur, ağa dərviş, biza, Allah verəndən nəyimiz var isə yeyor-
san. - Dərvişi öz doyama gotirdim. Binovanın üzündə və gözlorində
ozıyyot nişanələri oynayıb çox zəlalətlərə düşər olduğuna işarə
verirdi. Dinmuz və söyləməz oturmağımız məni diləng etdiyinə
bununla sühbətə başlamaq qəsdinə sordum:

- Görək ki, dərvişlər evlənmirlər?

Sözümü tamam etməmiş gördüm ki, dərvişin olləri yarpaq kimi
osdi. Çörək qismətini simiyə düşdü. Keçmiş kösüyü zor ilə yero vuran
qığılcım saçalanan kimi gözlori moşəlləndi. Başımı aşağı dikib dur-
duğum halda olimdəki çörək qismətini yumruğumda sıxmağa başla-
dım; bu halda tab etməyib dəyə qapısında duran ito açıqlanıb qovla-
dım. Dərviş cavab verməyib çörək yeməyə yeno dəxi moşul oldu.
Bir-iki stakan çay içəndən sonra mənim sualima cavab verdi. Guya
kı. sualı buna məni bu saat vermışdim. Səsi bir balaca titrədi:

- Onlara heç evlənmək lazım deyil.

- Deyirlər ki, cvli olmağın, uşaq babası olub, külfət arasında
ömür sürməyin özgə bir ləzzəti var.

Binəva dərvişi bu sözlər pərişan edib halını dəyişdi: bərk kök-
sünü ötürüb bir az müddətdən sonra çox bir hiddət ilə mənə sordu:

- Bu sözlərdən mətləb nədir?... Məne nə qəsd-qərəzin var? Əgər
mənim başıma gələndən xəbərin varsa, niyə məni söyləməyə istə-
yirson... Ciyər yaralarımı təzələməkdən, ürəyimi şən-şən etməkdən
sənə fayda varmı?..

Bu suallar məni xeyli təəccübləndirdi. Dərvişdən belə cavab
gözləmədim. "Dərvişlər bu dünyadan əl çəkib, o dünya üçün çalış-
sırlar" - demək istəyirdim.

- Ağa dərviş, mənim sözlərimin bu dərəcədə səni pərt edəcəyini
bilseydim, olubta, onları ağzıma almazdım. Söz dediyin bir quş kimi
şeydir, ağızdan çıxdı, tutmaq və yaxud geri qaytarmaq olmaz, ancaq
"əfv buyur" deyə bilərəm.

Dərviş başını döşünə salıb qaşqabağını qara bulud kimi tökdü,
bir xeyli zamandan sonra yuxudan oyanmış şir kimi saçlarını silko-
ləyib başını yuxarı çəkib başladı:

- Ey cavan, otuz ildir, mən dünyadan əl çəkib, gözümü axirət
qapısına dikmişdim. Nə qədər tez üzümə açılarsa, o qədər özümü
Allahın sadiq qullarından sanar idim. Bu gün-sabah dünya məni
məhv etdiyini duydum. Mən adamam, ağıldan və fərasətdən foyyazi-

qüdrət bizi dur etməmişdi. Əzrayıl hardən bir qanadı ilə məni çaldı-
ğını anlayıram.

Nəçə il bundan əvvəl törəmiş əhvalatı unudub, özüm ilə bəra-
bər dari-bəqayə¹ aparmağa qəsd etmişdim. Dünyamı tufan, bədənimi
viran edib macəramı sən bir cüft sual ilə mənim gözümün önündən
keçirib yaralarımı təzələdin. Böylə sualı mənə soran olmamışdır,
olsa idi, sərbəbsiz, dərdimi bir kəso söyləməzdim. Məsələdir: "Qəlb
süfrə deyil ki, hər ötən-keçənə acasan..." Dərdim ürəyimə qalıb
səslənmişdi... İndi qulaq ver, gör başıma nə gəlmişdir və insan nələ
çəkməyə qadirdir və nələrdən bu şahizəviyyul-hoyat² acizdir?

Qulaq ver:

- Ürəyimdə bu dərdi uzun müddətlər saxladım. Fəqət indi sax-
laya bilmirəm. Çünki yerdə su durmayıb fişqırdığı kimi, mənim
dərdim də daha qəlbimdə durmayır. Qulaq ver, könlümdə viranələr
arasında bəslədiyim, başıma gələndən qəzavü qədərlik çuşa gəlmişdir.

Dərviş başını aşağı salıb yeno fikrə getdi. Könlü evində keçmiş
qərmaqarışıq idi. Haldan düşmüş ixtiyarsız bir qarı kolofin ucunu
axtarıb tapa bilmədiyini kimi, bu da rəvayətini haradan və nədən haş-
ladığını bilmirdi...

Birdən dedi:

- Ho, qulaq as: qəzəndən şikayət və başqaları kimi nifrət etməyi
özümə rəva görmürəm. Ömrümün əvvəlində məni çox gözəl şeylər
görmüş idim. Cavanlıq bağcamda bir pərişad zinət verməmiş idi... Baxıb,
həvəs edib, ləzzət qanırdım, birdən... deməyə dilim titəyir, nəfəsim
boğulur, gözlorimə zülmət çökür... (yavaşı) birdən... (duruxur), şiddət
ilə birdən gülümə üzdü, tacımı daşa vurdu... sındırdım, ömrümə
külüng çaldım, qırdım, gülüstanımı yaxıb-yandırdım, külünü orşə
sovurdum... qaldım viranələr arasında. Gözümün qarası, ciyərimin
parası, taxtım, bəxtim, saltənətim, tacisorim, qəncə gülüm, bülbülüm
Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!..

Ömrümə rövnaq verən, minnətsiz minnət çəkən, ağrıma dözən
Ruqiyyə idi, Ruqiyyə... Qəlbimdə bazari-məhəbbət açan, başıma
dolanan, dərdi-sərimi dağıdan, viran könlümü gülüstan edən Ruqiyyə
idil Ruqiyyə!..

¹ O dünyaya

² Burada "insan" mənasındadır.

Boşorsən, zəhmətkeçsən, halını qan, ömrünü yan, olma biiman,
xabi-qəflətdən oyan, – dombodəm deyon Ruqiyyo idi, Ruqiyyo!..

Ruqiyyo məhv oldu, fəvt oldu...

Yanımdan birdən-birə boşaldı, dünya gözümədən düşdü, qəza məni
səhraya saldı, mənə nə qaldı?

Bilirsonmi nə qaldı? Əvvəlki halım, əvvəlki biyaban, əvvəl nə
idim, kim idim, indi də o oldum! Niyə? Fikrimi ağlıma, ağlımı xoyay-
lına satdım. Özüm çaşdım, bəxtim oyanmışdı, duymadım. Ruqiy-
yənın qədrini bilmədim.

Böylə vurdu qəza, halım oldu fəna...

Doğrudur, vücudum dolanır, amma bu dünyadan çoxdan ruhum
ovdət edibdir¹ (dayanır). Bu da təbii bir şeydir.

Arvad kişiyyə və kişi arvadı birinə cismən, ruhan bağlıdır.
Arvad düşər olan zillətdən kişi, kişi düşər olan zillətdən arvad boyun
qaçırmağa qadir deyil... foyyazi-qüdrət bu iki vücudu bir-birinə ton
yaratmış, bir tərəfdən nə törəse, o biri tərəfə ondan xali ola bilməz.

III

Nəçə il bundan əqdəm osmanlı şəhərlərindən birində qan töküb,
hökumət əlindən dağlara qaçdım. Dağlarda folək ilə olloşo-əllaşo
dolaşırdım. Gündüzlər meşələrdə, gecələr ağac başında və yaxud
qayalar qoynunda... göy ot düşəydim, qara daş yastığımda, enli yarpaqlar
yörğanim idi... Göy guruldayırdı, şimşək oynayırdı, maral hayırdı –
səsime səs verirdilər. Gündüz gün, gecə ay ilə ulduzlar homdomim idi.

Yağmur başımdan, sel suları ayağımdan vururdu, meşə mənə,
mən meşəyə səs verirdim. Ormanlar çadırım, talalar gozmək yerim
idi. Gül gülü çağırırdı, bülbül cəh-cəh ilə oxuyurdu. Göyün qübbəsi
tavanım, qara torpaq arxam idi. Fikrimi xəyalıma, xoyalım fikrimə
dolaşıq, dünyadan bixəbər, halımdan məlul və pərişan, keçən keçdi,
gələcəkdə nə olacağını bilmirdim. Könlüm yaralı maral kimi inil-
doyırdı. İns və cinsdən ayrı düşüb, heyvanlara qarışmaqdan qayət
usanımışdım. Heyvanlar da tək-tökino dolanmayıb arkadaşlı gözdik-
ləri halda, mən öz homcinsimdən eida düşüb², ormanlarda, səhralarda

¹ Kəçüb gedibdir.

² Ayrı düşüb

qalmışdım. Heyvanlara səs verməyi özümə adət etmişdim. Zira ağrı
dolanırdı, özünə iş axtanırdı və məkanından yatan fikrimi oynadıb
uçururdu. Fikir izhar olmaq istəyirdi. Yanımdakı cin və canlı hey-
vanlar olmağına, heyvan kimi də danışmaq istəyirdi.

Axır kəlam, təklildə davam edo bilməyib "öldürsən də, qoy məni
öz homcinsim öldürsən", – deyə meşəni tərk etdim. Şənlik olan
tərəfə rəvan oldum, bir dağın döşündə, yolun qırağında bir bölük
kəç gördüm, çürək bişirirdilər. Çox zamanlardan bəri tərk etdiyim
çörəyin qoxusundan ürəyim yarpaq kimi titrədi.

Gəldim salam verdim. Salamımı bir qoca ağsaqqal kişi aldı. Çörək
bişirən arvad da qoca idi. Bunlar heyran-heyran mono tamaşa etdilər.
Başımı aşağı salıb gördüm: alaçıqın çətəni¹ şaqıldadı, gözümün
quyruğu ilə o tərəfə baxdım. Ox doymuş şir kimi saçlarını silkələyib,
başımı yuxarı qaldırıb məhbub² bir halda qaldım. İki gecənin arasın-
dan bədirlənmiş ay parası kimi bir hurizadın liqasını³ gördüm...

– Eyə canan!.. Yoxsa karsan, yoxsa bizim dilimizi bilmirson, niyə
cavab vermirsən?

Qulağım qocanın sözü ilə aldı.

Qoca dedi:

– Əyləş Allah qonağısan, Allah verənimizdən yeyərsən.

Mən öyləşdim... bağlandımdı qaldım...

– Sonra?

– Qulaq as.

IV

Dərviş sözüno davam etdi.

Qoca alaçıqə tərəf baxıb səslədi:

– Ruqiyyo!..

Hürkmüş ahu kimi alaçıqdan 16-17 yaşlı, ucaboylu, gözəl qamətli
bir qız sıçrayıb çıxdı: qolunda, boğazında, belində, ətəklərində olan
gümüş bəzəklərini cıncıldada-cıncıldada, qırmızı və sarı qanovuz-
dan paltarını xışıldada-xışıldada boğanaq kimi babasına tərəf gəldi.
İki dəfə mono tərəf baxdı...

¹ Alaçıqın aşağı hissəsini əlato edən nazik qarğıdan toxunmuş çəpər

² Təccübü

³ Özünü

Gözərinə dan ulduzu desəm, böyük bir xəta edərəm. Ulduz bir qorax və bir hal üzrə durur və parlamaqdadır, amma bu gözəlr! Mənim üzərində atəş zərərləri saçan, canıma yağqı salan gözəlr min növ hal ilə parıldayırdı. Qəlbi nə desə, könlündən nə keçsə, fikir xoyal-dan və xəyal fikirdən nə sorsa, gözəlrində o dəxi zahir olurdu.

Qara kirpiklər sayə saldıqına gözəlrinin işığı dəxi də artırdı. Barmaqları dolu üzük idi. Hər biloyində bir cift bilərzik, başında rəngbərəng iki ipək dəsmal var idi. Babası deddi:

– Qızım! Qonağıma çörək qoy, yol adamıdır, ac olar!

Qız dəbanı üstündə dönüb bir-iki doqıqonim içində çörək, pendir və toza yağ gəlirib qabağıma qoydu. Bizim gözəlrimiz bir-birinə rast gəldi. Ruqiyyo lələ kimi qızardı...

Qoca kişi mənəndən sorudu:

– Oğlum, hərçənd qonaqdan sormazlar haralıdır və haraya gedə-cəkdir. Allah özü bilir ki, qonağa istər şah, istər goda olsun, mən daralmamışam və mənim sənəndən soruşmadımı Allah günah dəftə-rinə yazmaz... İndi söylə mənə, oğlum, sən haralısan? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Dedim:

– Səhradan dağlara, meşələrə gəlmişdim. İndi də dağlardan və meşələrdən səhralara gedirəm.

Qoca kişi övvəlkindən indi diqqət ilə mənə baxıb mənəndən xof-lanan kimi oldu, dedi:

– Oğlum, sən pərdəli danışdın, sözlərini anlamadım, nə demək istəyirsən?

Dedim:

– Pərdəli demədim, dayı... Öylə isə deyim: haradan gəlib hara getməm məlum deyil, əvvəl mənə rast gələn yol haraya aparsa, mən do oraya gedirəm, səmi və sorax gözəlmirəm, dağ gəldi dağa, aran gəldi arana gedirəm...

– Bir yerdə qərar tuta bilmirsənmi?

– Tutaram, amma... qoymurlar... Yer ilə göy arasındakı dünyaya gəlməmişəm! Vətənim var idi, nə etməli, didərgin saldılar, mən do onu unuttum... Məni nahaq yərə dolaşdırdılar, durmadım, itkin düşdüm...

Baxdım gördüm, qoca kişi mənəndən cəhtiyatlıdır.

Dedim:

– Dayı, səni and verirəm bizi yoxdan var edənə! Mənəndən qış-qanma, mən çərəyi dizi üstə olan nəməkbəharam adamlardan deyil-om, xəta mənə çöllərə və qapılara salıbdır, mənəndən qorxub hürk-məyəsən.

Dedi:

– Oğlum, mən do qoca adamam, dünya görüb tocrübo qazanmı-şam. Halına baxarsan, fəna adama bənəyirsən, amma sir-sifətindən adamlıq nişanı yağır və adamın də meyli uçub sənə qonur. Belə sayə kimi dolanmaqdan usanmadımı?

– Usanmışam, dayı! Nə etməli?

– Bir yerdə qal, işlə məşğul ol, dünya var olmasını qanarsan...

– Vər iş, öylə mənə dayı... Mən görürəm sənə adam lazımdır, adam də mən, qorxma! Axırda görürsən oğuldan də sənə artıq olaram...

– Oğlum, xasiyyətinə bələd olmadığımı təklifini qəbul edə bil-mirəm. Qəlbi bir yandan sənə meyl edirsə, o biri tərəfdən səksinir.

İndiyə qədər dinnəz oturmuş qoca qan birdən dindi:

– Yox, bəlam! Biz səni saxlaya bilmərik. Kişi qoca, mən qoca. Öylə yetişmiş oğlumuz yox, gedək səni hansı kənddə, hansı şəhərdə gəzək?

Dedim:

– Ana, mən sənə nə deyim? Ürəyim boğça deyil ki, açib içində nə var isə – yaxşı və yaxud yaman göstörüm! Burada məni tanıyan yox, sizin də mənə inanmamağa ixtiyarınız var. Mən nə deyim?

Bu səfər qoca səsləndi:

– Yox, arvad, sən səhv söyləmə, bu adam haram adama bən-zəməyir. Mənəndə olsa qalsın, bizə bir adam lazımdır. Yaxşı olar, həmişə qalar, pis olar, öz bəxtindən küsər.

Bəxtim oyandı, razı oldular, mən do qaldım. Kim ilə qaldım?

Ruqiyyə mənəndən qaçaraq durırdı, amma qəlbənd qəlbə yol var. Nədənə yaxın-uzaq Ruqiyyo mənə vasil olmasını könlüm mənə anlatmışdı, qəlbim duymuşdu, könlüm duyan olacağını mən özüm guya bilirdim. Qaldım... Gecələr, bu dilrəbanın keşikçisi, gündüzlər qulu oldum. – Qumru kimi səsinə, bülbül kimi məhnisini, tift kimi gülüşünü, nərgiz kimi baxışını, maral yerişini, yürüşünü görmək, cəstmək, pünhanı fikrini duymaq, əmələ gətirmək, sayə kimi dəlinca dolaşmaq mən bədbəxtə qismət oldu.

Qoraz, qoca kişi arvadını dedi:

– Arvad, sabah monim paltarından buna ver geyinsin. İndi oğlum, yorulmuş olarsan, yıxıl yat. Ruqiyya! Ruqiyya! A qızım, hardasan? Arvad, dur palazdan-pulazdan noyin varsa, ver... Oğlum, ismin nədir?

– Əhmoddır, – dedim.

– Əhməd yatsın, görünəm yatmaq istoyir.

Qoca arvad bir kilim, bir keyband gətirdi.

Bəli, qaldım, amma axırda peşman oldum.

Keybandı qoydum başımın altına, kilimi də çəkdim üstüme.

Qoca kişi ilə arvad da alaçığa gətdilər. Qəlbimdə ağır-ağır dərdlərim, başımda dolacaq fikirlərim, xəyalım hərə-mərc, gözlorim ulduzlarda, bir müddət yata bilmədim, xatirim qayət sınıq və pərişan idi. Göydə ulduzlar sayrışdırlar. Ulduzlar ilə söhbət edib, dağdan oson yellərə dərdlərimi verib başımdan, qəlbimdən sovurmaq istoyirdim. Ağac yarpaqlarının xışıldamasına, meşenin küncündə cəh-cəh ilə oxuyan bülbüllərə qulaq verirdim... Ocağın alovu sönüb tamam olurdu. Qıraqlardakı atəşləri kül yavaş-yavaş cananlığı qocalıq bürüyən kimi bürüyürdü. Malların gövsəyi, atların noviltisi, gah-gah da itlərin mıriltısı qulağıma gəlirdi.

Paltar xışıldısını eşidərək ürəyim qopdu. Ruqiyyə gəlib bir az ocağın qırağında oturub könünün yoqın, öz moşuqasına verdi. Ürəyim qəfəsdəki quş kimi çapaladı. Ruqiyyə başındakı dəsmalların uclarını açıb gərdəninə atdı.

Burada dərvişin səsi titrədi, boğuldu. Guya, artıq danışmağa təqəti olmadı. Dayandı. başını buladı, köksünü ötürdü. Gözləri pupquru idi. Əslə yaşarmamışdı... Böylə quru gözərdən yaş qırağa vurmaz. Su yerin tokinə axıb, sonra buxara dönüb, gurultu ilə yeri dağıdıb asimana çıxan kimi, böylə quru gözərdən yaş könülo axıb, adamın dumanını odsuz və ocaqsız orşə bülənd edir. Dışarı çıxan axar yaş dərdi, qomi, qüssəni də özü ilə bərabər candan çıxarır. İnsanı zohmətdən bir müddət xilas edir, tosolli olur. Amma ürəyə axan yaş cana atəş salıb, yaxıb-yandırır.

Dərviş bir az sakit olub, yenə başladı:

– Ruqiyyə yaralı ahu kimi birdən yerindən sıçradı, ayaq üstə durdu.

Ürəyim tutulmuş quş kimi vururdu... Ruqiyyə alaçığa gətdi... Canıma atəş düşdü, ürəyim köksümü dəlib çıxmağa hazır idi, başı kasik toyuq kimi yerimdə part-part partladım... Gecə yarıdan keçdi, gözlorimə yuxu gəlmodi, kilimi üstümdən atdım... Bilmirdim, axırda necə yaldım.

Bir vaxt qoca kişinin sosini eşitdim, gözlorimi açdım: quşlar oynayıb oxuyurdular, dan yeri Ruqiyyənin yanağı kimi şofəqlənmişdi. Mən də oyandım, ocağı çətdim, göyə qığılcım ata-ata ocaq gümrah yanmağa başladı. Sonra arxacdən malları yemlədim. Dana və buzovları mıxlarındən açıb o biri tərəfə otlamağa yellədim. Gün çırıb çıxdı. Ruqiyyə də çırpınbə alaçıqdan çıxdı və bulağa suya gətdi. Əl və üzünü yumuş qızılgül kimi tazə və tor su güyümü çiyində gəldi. Qoca kişi məndən sordu:

– Oğlum, mal, qoyun sağmaq ölindən gəlirmi?

– Çox yaxşı bacarıram, dayı!

– Öylə isə, Ruqiyyə də sənə kükək etsin, tək mal sağmaq çətindir.

Nə qədər şad oldum! Ruqiyyənin mənə yar olması ağılıma sığmazdı! Nə isə, könül dediyin bəgsiz bir quşdur, kefi harayə istor qonar. İstər qızılgül, istər isə qaramıx budağı olsun...

VI

Ruqiyyə inəkləri cydirirdi, mən də sağırdım. Ruqiyyə mənə:

– Sən nə tez sağırsan, Əhməd! Mən cydirməmiş sən sağıb qurtarırsan.

Ruqiyyə adımı çəkdi, səsinə eşitdim, qanıma oda dönüb axdı, başımdən alov qalxdığındı duydum. Cavab verdim:

– Nabalad deyiləm, Ruqiyyə!

Mən də bunun adını ürəyimdə yox, dilimdə zikr etdim. “Ruqiyyə” deməmə bir ayrı səslə olduğunu, əhval-pünhanım Ruqiyyənin möhəbbət təllərinə toxunduğunu qandımdı, dedim:

– Sən oynamaqdan gələnə qədər yata bilmədim.

– Əlbət, çox yorğun imişsən...

Nə isə südü sağıb ocağın qırağına apardım. Tez sağıb gəlməyimdən qoca arvad xoşlandı və dedi:

– Ruqiyyə, bu təzliklə sağılan mal yarı süd verər. Əlüstü bulaqdan su dolduran kimi oldu.

Ruqiyyo cavab veronə kimi qarı qazana baxıb tez monim üzümə baxdı.

Qoca qarı başını bulayıb dinməz alaçığa getdi. Ruqiyye üzümə baxıb qımışdı; üzorimə sabah günəşi doğan kimi oldu. Gül qönçəsində səbnəm işıldayan kimi, dodaqları arasında dişləri almaz kimi parıladı. Bu halda qoca kişi gülə-gülə:

– “Mən sənə demədimmi ki, Əhməd qoçaq oğlana bənzəyir”. Doğrudan da, arvadın saçları uzun, ağı gödək olur, – deyərək alaçıqdan çıxıb ocağın qırağına gəldi.

– Əhməd, mənim qarım deyir ki, Əhməd bir saatın içində bir böyük inokləri sağdır. Mən də yanım-yanımçıq sağdır sandım və danıldım, baxanda mənim özümədən çox sağdığımı gördüm. Öz-özümə peşman oldum.

– Allah peşman etmosin, atam! – dedim.

İndi söylə görüm, tufəng atmaq bacarırsanmı?

– Fəmə-n-yəmən olımdən gəlir, – cavab verdim.

– And olsun ikimizi yaradana, sən boş adam deyilsən. Ruqiyye!..

Arvad!.. Bunlar haradadırlar, huy vermirlər?

Qoca kişi özü cəlvəli oğlan kimi torpənib alaçıqdan tufəngi götürdü və dedi:

– Al, at, görək necə fəmə-n-yəmən bilirsən. – Qoca martini (aynalı tufəng) aldım əlimə, dabanımı aşağı basdım, ağzımı ojdaha kimi açdı və patronu uddu. Qoca baltanı götürüb uzaqda duran palıd ağaclarının birinin böyründən əl böyüklüyü qədər ağartdı, gəldi, tufəngi üzümə qaldırdım, ağartı qaravula minər-minməz şeytana əl atdım, səs saldı... tüstü dağıldı. Ağartının ortasında bir qara gördüm, qoca kişi yüyürdü, oradan bağardı:

– Lap ortasına!..

Qonşulardan da neçə adamlar gəldilər, qoca kişi qayıtdı:

– Lap ortasına! Belə tuşuq atıcı mən görməmişəm, qarovulla-mağı da çox uzaq çəkmedi, amma yeno düz vurdu, çox hesab ilə vurdu!

Anrı yanımda arvad səsi gəldi. Qulaq verdim. Ruqiyyo idi. Qızlar ilə söhbət edirdi. Qonşulardan bir qoca kişi dedi:

– Gülüsi dəyən yeno bir daha başqa güllə yapıdırsa, vurucu olduğunu sübut edər.

Qoca kişi mənə ümid bağlamışdı, dedi:

– Mərco girərsənmi?

Qonşu cavabında:

– Girərəm, – dedi.

– Bir at! Qoyma, oğlum, at sənindir.

Ruqiyye dal tərəfində molək-ül-hifz¹ kimi durub vücudu ilə mənə ürək verirdi. Baxdım, üzümə qımışdı. Qoca martini yeno məşəyə gurultu saldı, tüstü dağıldı, gözümüzü oraya zillodük...

“Aforin, aforin!” səsi ağızlardan birdən qopdu. Nüqtə yeno bir idi. Mən dedim:

– Baxınız, bolko, güllə yan ötürdü.

– Doğrudur, – dedilər.

Qoca baltanı götürüb qonşu ilə getdi. Ruqiyye lap şadığından az qalırdı ki, ağlasın. Mənim belə deməyim bir az kefini pozdu...

Qoca kişi sözləndi:

– Bir deşikdə, ikisi də bir deşikdə!

Ruqiyye yeno da gül kimi açılıb güldü.

Mənim adım düşdü dillərə. Oğlanlar, qızlar, gəlinlər və qocalar mənə gördükdə “gülləni gülləyə yamayan bu hərifdir”, – deyib biri-birinə göstərdilər.

Qoca qarı da işinişdi, mənə şirin buyurub sayınırdı.

VII

Qoca kişi ilə arvad axşamlar tez yatırdılar. Ruqiyye ilə mən ocağı qalayıb gecənin bir müddətinə qədər söhbət edirdik. Mənim nə halda olduğum Ruqiyyəyə məlum deyildi və ələmi-məhəbbətdən buna bir kəlmə də deməzdim. Belə məsum cənnətdəki huri kimi bir zəto məhəbbətdən söz deyib könlünü bulandırmaga cürət etmirdim. Başım bolalı idi. Bolalı başıma gələndən söylöyürdüm, diqqətlə qulaq asırdı və can yaxan yerində özünü saxlaya bilməyib ağlayırdı.

Ruqiyye ağlayırdı... Bəli. Ruqiyye ağlayırdı.

Zalımlar əlində sıxıntı, namus və qeyratimin ləkələndiyini, qan ilə onu təmizlədiyimi eşitdikdə, bir necə dəfə dedi: “Yazıq Əhməd, yazığım necə gəlməsin... axırda üroyim yandı...”

¹ Burada “insanı qoruyan molək” mənasında işlənməmişdir.

Zindana düşüb olım, yaqlarım zoncırdo, qaranlıq. rütubət bir küncdə ac və susuz işlədiyimi eşitdikdə dedi:

– Ciyərim başı yandı, az qaldı ki, ağlayım...

Bu zindandan o biri zindana keçən vaxt yolda gəcə vapordan¹ suya düşüb, üzüb çayın konarına çıxana qədər dalımcən tüfənglər atıb, mənə fəna halda yaraladıqlarını, sonra üç gün, üç gəcə səhralarda qalıb, ölüm ilə ələşdiyimi biləndə tab cləməyib “fəqərə, zavallı oğlan, mənə ağlatdın”, – deyib əhəstədən işləməyə başladı...

– Bizim aramızda belə zülmü özüne aq-peşə edən adam yoxdur, – dedi.

– Ruqiyyə, elo fikir etmə ki, başqa yerdə adamlar zülm, zillətdən qeyri özgə bir şey bilirlər... Siz burada Allahın qoltuğunda, dağların bəyri hər kəs özüne sad kimi dolandığı halda, orada “varlılıq, yoxsulluq” bir-birino dolaşaraq əhalinin bir hissəsini edib soltan, o biri hissəsini qul, möhtac... bundan da zülm törəyir. Bu sobobo adam adamı canavara dönüb yeyir, – dedim.

Ruqiyyə cavab verdi:

– Onu-bunu mən bilmirəm, sizin əhalidən bizim əhali tomiz görünür...

Bir necə gün bundan sonra Ruqiyyə ilə ocağın qırağında söhbətə məşğul idik, birdən Ruqiyyə məndən sordu:

– Əhməd, sən öz vətəninə gedəcəkmisən?

Sözümü deməyə, üroyimdokini ucmağa yaxşı məqam düşdü, dedim:

– Sənə bağlıdır...

Ruqiyyə təəccüblə dedi:

– Necə mənə bağlıdır? Kef sonindir.

– Xeyr, özizim, Ruqiyyə, mən sənə bağlıyam. Bu bağı kəssən, gedərəm. Yox daha mənə bərk bənd etsən, qalaram.

– Mən anlamayıram nə deyirsən, Əhməd...

– Mən səni çox-çox istəyirəm...

– Mən də səni çox istəyirəm. Nə olsun?

– Mono yar ol, Ruqiyyə...

Ruqiyyə mətləbi anladı, ətrafə baxdı, bir kəs yox idi. Dan şəfoqçi kimi qızardı.

– Böyle sözlü qızamı deyirlər? – deyib durdu ki, gətsin, mən olından tutub oylodim.

– Ruqiyyə, mən deməyirəm ki, ana və babansız mənə yar ol... Bir süylə, gözəl, baban izin versə, mənə gəlorsonmi?

Ruqiyyə gözlorini yərə dikib xeyli müddət cavab vermədi, axırda iki gül dodaqlarının arasından bu kolmə çıxdı:

– Babam verirso, mən...

Ruqiyyənin yarpaq kimi titrək əlindən mənə bir atəş və yaxud göydo oynar şümşədə bənzor bir şey keçib varını yandıraraq yandıraraq üroyimdo yanən əlovə qarışdı. Ruqiyyə əlini əlimdən üzüb ələçığə qaçdı. Gözüyaşlı, ciyəri atəşli ocağın qırağında qaldım. Bir əzdan kişinin gülüşünü eşitdim. Qulaq verdim. Qoca kişi: “Allah belə yazıbsa, mən nə deyim”, – dedi.

Görünür, Ruqiyyə əhvalatı atasına deyibdir, şadlığımızdan əz qaldı üroyim partlasın. Qoca kişi çıxdı:

– Oğlum! Ruqiyyəyə “mənə gəl” demisən, onun da sənə meyli var. Mənə do sözüm yoxdur. Təəccüb qalmadınmi? Sizlərdə qorib bir adama qız verməzdilər. Amma bizlərdə görürsən, verirlər. Bizim üçün şah və goda təfəvütü yoxdur. Bunların mənəsi nə olduğunu bizlərdə tok-tok bilən var, o da bu axır zaman şahor ilə bizim aramızda ələqə düşəndən bəri bizim də əralığımızda adamanə adama təfəvüt qoymaq hasil olur... Ruqiyyə sənə gedir, həmişə qalarsan, Ruqiyyə ərvadın olar, gedərsən, kağızını verərsən. Biz sənə ixtiyar işlədə bilirik.

Şadlığımızdan gözlorim yaşarib bir kolmə söz deməyə qüdrətim çatmadı. Qocanın əlindən öpüb kənarə dayandım. Ömrümün çırağı, canının dayağı, könlümün soracağı, bəxtimin gülüstəni Ruqiyyə idi, Ruqiyyə!..

Məhəbbət coşdu, mənə hürüdü, “Ruqiyyə! Ruqiyyə!” dedirdi. Ömrümün şişəsi Ruqiyyə idi, Ruqiyyə... sınaq işə xəkistər olaram, fikrimdə idi. Bəli!.. Ömrümün şişəsi sındı. Amma mən...

Qəzanın işi, çorxi-fələk peşəsi! Dünyamız dərə-təpəli, dərin-dərin quyulardır: qanxor, rohməsiz, ikibaşlı əjdahadır, – deyib bağırır. Bağırmağa haqqımız varmı? Mən özüm-özümə etdim, buna qəza nə etsin?

¹ Gəmi

Qulaq as, gör, özüm-özümə no etdim.

Dərviş dayandı, könlü tolatümə golmiş derya kimi daşıb nitqi bağlandı, boğazı boğuldu, nəfəs nefəso macal vermirdi, kosilo-kosile zər ilə qəlbindən çıxırdı.

Nökörçəmiz bir cam buğlana-buğlana bismiş süd gətirdi, başladı qaşığı ilə içməyə. Dərviş handan-hana özünü gəldi, bir udum çay aldı, boğazını yaşladı, yenə də danışmağa başladı:

– Bilirson canımda no yangın var? Ruqiyyo məni, mən Ruqiyyəni gündən-günə artıq bir-birimizi sevdik. Məhəbbət gülü könül bağında dorin kök atdı, nə mən, nə də Ruqiyyo buna mane olmadıq. Zəhmətimiz əfvayi gəmədi. Dilodiyimiz arzuya nail olduq. Bir gün Ruqiyya mono birdən-birə dedi:

– Babam sonə söylədi razıdır, məni al, mən sonə gedirəm.

Mən mat-məbhui qaldım. Bilmədim rəyamda bunu görürəm, yaxud zahirdə qulağım səsə düşdü? Ətrafa boylandım. Dünyanın üzərinə südrəngli ağ pərdə çəkilməmişdi. Aya baxdım, Ay gülümsünürdü. Ulduzlara baxdım, yerlərində oynayırdılar. Ocağa baxdım, qohqohəli gülürdü, alovumu oynadırdı. Meşə, gecə, Sirləri örten, günah işi basdırıb dofn edən gecə birdən-birə qulağıma pıçıldadı: "Durma, hərif, məhəbbət bazarı açılıbdır, bəxtin yuxudan oyanıbdır, tez xırdar ol."

Ruqiyyənin üzünə baxdım. Yanaqları rəng verib rəng alırdı. Köksü yuxarı qalxıb aşağı enirdi, bədəni əsım-əsim ösirdi.

"Səni aldım, yarım oldum" – qışqıraraq ağışumunu açdım. Ruqiyyo ilan kimi qolumun arasından züylüdəyib çıxdı və ilan kimi ayaq üstə durdusa da, longorloyıb qucağıma yığıldı. Lakin tez ayağa sıçrayıb durdu və çıxıb getdi.

Özümü itirdim, nə etməliyim bilmədim, əhvalım toğyırleşdi, huşum və bədənim ləmsleşdi, pozğunlaşdı, özümü duymaz oldum. "Ruqiyye!" deyib bağırırdım. Şikarını itirmiş səyyad kimi boynuburuq məlul və miskin, ocağın qırağında qaldım...

Ay qara buludun dalına girdi, yenə qara pərdə çəkildi, ocağın alovu söndü, meşədə xışıltı artdı, quşlar sakit oldular.

Bir zaman eşitdim:

– Əhməd, balam, üstüaçıq niyə yatıbın, soyuq dəyər!

Bu, qoca kişi idi, durdum. Dan yerinə şəfəq düşmüşdü, malları yellədim, gün çıxar-çıxmaz evə gəldim. Qoca kişi ilə qoca arvad ocağın qırağında oturmuşdular. Kefləri yox idi, nə var idisə, ürəyimə qan damdı, qoca arvad mono dedi:

– Balam, Ruqiyyə naxoşlanmış, güyümü apar bulaqdan su gətir! Ruqiyyə günortaya yaxın durdu, amma kefi yox idi.

Üzünə baxdım, üzümə baxmayırdı. Üç gün kefsiz dolandı. Gecələr oynamağa gedirdi. Amma oynamazdı, gülümzədi, köksünü ötürürdü. Yoldaşı Ayyənin "Ruqiyyə, niyə kefin yoxdur?" – sualına "Sonra sonə söylərəm", – cavab verirdi. Ruqiyyənin belo süst halı qarnı qorxudurdu. Ruqiyyəyə cin döymüş hesab edirdi. Evdə davam edən belo bir hala tab clomoyib, bir sabahı mal arxacının qulağında fikrimə no goldisa, birdən-birə qoca kişiyə dedim:

– Dayı, mənə ruxət ver, mən gedim, - və özüm də töccüb etdim. Amma söz ağzımdan çıxmışdı. Fəqir kişi lap mat qaldı:

– Necə, oğlum? Burda məğor... Mən anlamayıram.

– Yox, dayı, sızdən mən çox sazıyam. Atadan, anadan görmədiyim hörməti, məhəbbəti mən sizdən gördüm.

– Özgə no səbəb var isə söylə!

– Səbəbi özünüzo məlumdur.

– Mondən aşan iş isə, oğlum, qət-ümid olub, bizi atıb getmə.

– Boxtımə ümidim yoxdur, dayı. Boxt dediyin kəsilməmiş, zahiri gözəl bir almadır, birdən çürük çıxdı. Onda sən nə edəsən, mən no edim?

– Burdan getmək sonə bəxt açarı isə mən nə deyə bilərəm, oğlum, ixtiyarın var.

Evə gəldik. Ruqiyyə də evdə idi. Qoca kişi arvadına dedi:

– Əhməd gedir.

– Hara gedir?

– Vətəninə gedir.

– Hara gedir?

– Bilmirəm. Bizi qoyub gedir. Hara gedir, özü bilir, Allah yaxşı yol versin!

Ruqiyyə dəli kimi üzümə baxdı. Nərgiz gözələri yaş ilə dolub hələ-qələndi, rəngi-ruhu qaçdı. Canımda bir uçunma peyda oldu, dişlərim qaşılırdı. Az qaldı canma yangı düşsün.

Qoca arvad dedi:

- Qoyma getsin, üzümüz-gözümüz öyrəntibdir. Oğul gözündə görmüşük, biz ki ona bir yamanlıq etməmişik, niyə gedir?

- Kəfi clo istəyir, mən nə eləyim?

Mən istədim ki, "salamat qalasıız" deyim, yaş mənə boğdu, deyə hilmədim, ağladım. Qoca kişi də, qarı da ağladılar. Ruqiyyə durub alaçığa qaçdı, orada şarpanan yıxıldı. Qoca kişi də, qarı da oraya yüyürdülər. Mən də özümü oraya saldım... Ruqiyyə yaralı ahu kimi özündən getmişdi.

Ruqiyyə özündən getdi...

Qoca qarı özünü yola-yola monim qabağında dayanıb dironmiş, lap gözümün içinə baxdı və sonra dedi:

- Səs ver, səs ver, cana gəlsin...

Özümə gəldim, toxtaqlamb özümü Ruqiyyənin üstünə saldım, alimi aynalıya uzadıb dedim:

- Dayı, dur mənə öldür, dur mənə buna qurban clo, monim qanım, canım Ruqiyyənin yolunda qurbandır!

Qoca kişi geriye sorpilib oqlı haşından sıçramış, tongildəyö-tongildəyö dala duraraq olını belindəki öyri xəncərə uzatdı.

- Əlini saxlama dayı, öldür mənə...

- Yavaş! Yavaş! Ya yuxudayam, ya divanəyəm. Yavaş! Yavaş!

- Ya öldür mənə, yaxud Ruqiyyəni mənə ver. Bu ikisindən biri olmasa, dünya mənə haramdır!

Qoca kişi qeyzə gəldi:

- Nəməkbəhoram, şeytan, dala çökil!

Xəncəri çıxardı.

- Ruqiyyə mənə qismət deyil, öldür...

Başımı Ruqiyyənin döşünə qoyub ölümümü gözümün altına gətirdim, qoca xəncəri endirən zaman qarı qolundan yapışdı:

- Qoca kafir, saqqalını qana bulamaqda nə var?

Ruqiyyənin boxtına çıxıbdır, ver getsin.

- Qoca şeytan, dala dur, sənə öldürərəm!

- Öldür, amma özün fikir elə, bir həftə hundan qabaq Ruqiyyəni

Əhmədə verək deyən sən deyildinmi? Əhməd qızını intihəsiz, hədsiz-hesabsız sevibdir. Sidiqi dildən gələn məhəbbət ağcaclar dibində, kol dalında burma qaranlığından izah olmayıb, igid oğlu kimi meydana çıxdı. Əhməd Ruqiyyənin kişisidir.

Qoca kişi ollərni saldı, xəncər əlindən yero düşdü. Ruqiyyəni özünə gətirdikdən sonra bizi qucuqub "Allah sizə yar olsun, Allah sizə pənah olsun", - deyib bizimlə bərabər ağladı... Ruqiyyə ağladı... Mən ağladım... Dördümüz də ağladığımız. Bu ağlamaq ayrı ağlamaq idi... Belə ağladıqca yeno ağlamaq istəyirsən, yaşın hər bir qotrəsi sənə təsəlli verir. Yağış nə qədər gurultulu yağsa, sonra hava o qədər xoş və aydın olur...

IX

Dorviş bir stəkan da çay istədi və söylüməyə davam etdi. Dünyanın yolları çirpili, işdəkləri çəlpə¹ şəkillidir. Düz yol ilə gətdiyin yerdə dünya ağzını yoxuşa salsa yaxşıdır. İnsanın peşəsi dünyanın yoxuşlarını dırmanmaqdır. Böylə zəhmətə dayanmaq mümkündür. Yox, adətini gətirib qayaya diroyir. Burada nə etmoli? Nə çarə var? Görək qayaya da dırmaşasan, daş altında yatmaq ölümlərə yaraşar. "Bir canım var, ruhum var, sahibli ixtiyaram", deyən kəs daş dibində oturub, daş başına gözünü dirəməz. Ağıl azır, göz kor olur, daş qopub başımıza düşür. "Qozadandır, olacağı çarə yoxdur" və yaxud "Çıxan qan damarda durmaz", deyib özümüzü təskin edirik. Mən də öz olim ilə daşı öz başıma salıb, "qozanın tədqiri imiş", xalqlar kimi deyib, uzun-uzun müddət özümü təskin edirdim. Sonra ağılim tarazuləndikcə ağılın çəşməsi qoza imiş. Mənim də ağılim çəşdi, olmazmı olar, oları olmaz tanıdım, gözümü dəyən tərsinə gördüm. Arzusunu çəkdiyim zad mənə doldurdu, könlüm usandı, özge bir ərmeğan axtımaq xəyalından nə xilas və nə də dəyə hildim.

Votən... Əvvəl dünyanı gördüyüm yer, əvvəl canım, ruhum və bədənim gün-gündən açılıb, düzəlib, doğrulub, var-yoxu, dünyanın dadını və ləzzətini duyduğum, nəvbəni duyğuları və rəngborəng sifətləri hifz edib, zəhnim ələmimdə və işıqlı dünyada kara mindir-diyim məkən. Ruqiyyənin mahi-liqasına, günün səfoqinə boyanmış al-qırmızı içərimə çəkdi. Ruqiyyə özəzində duman arasında sayə gördüm... Mənə qınamağa ixtiyarın var... Harçond batini axtarsan, insanın hissiyyət tərofina nəzər atsan, mənə qınamağı özünə bilmarro haqq-hesab eləməzsən... Nə deməkdir, votənim yadıma düşübdür... Çox da votənim mənə zillət verdi; zohmət çəkdi, axırda didərgin

¹ Çarpaz

saldı, çöllərə buraxdı, qərbət qapısını üzorimə açıb mənə qorib etdi!
Nə etimli? Balası yolunda canını oda yaxsa, "ul" deməz ana, açığı
tulanda, canı-ciyori, ruhu olan, qanından olan, cismindən hasil olan,
fərzəndini döyür, yənə sonra ağuşuna çökir... Votənim anamdır, incit-
disə, indi ağuşunu açıb "gəl" deyir. Mən getməzdim, amma qan
çökirdi, qan aparırdı, ruh parəbal açmışdı, könül çuşa gəlmişdi, qəl-
bim "votən, votən" vururdu.

...Gedikcə qəm qəlbimə uğradı. Ruqiyyədən gizlədim, istədim
vəton məhəbbətini Ruqiyyə məhəbbətində qorq edim, bacarmadım.
Vəton məhəbbətini Ruqiyyə çşqi-atoşında yandırmaq istədim, qəs-
dim yerimədi, Ruqiyyənin zülfəri ilə dolamırdı, tora düşmədi.

Hər növ xilas olmaq fikrinə düşmüşsə, daha da artacaq. Daha da
hirsli vəton mənə özünə tərəf çökirdi... Fikrim-zikrim Ruqiyyədən
vətona getdi... Mən də məğlub oldum. Vəton məhəbbəti aşib-çuşub
ləpəsi mənə arxasına aldı. Qəm və qüşsə canıma düşdü, Ruqiyyə
ağah oldu.

X

Bir dəfə dedi:

- Nədir dərdir, Əhməd? Dərdirinə mənə də şorik et.

Əvvəl bir istədim deyərəm ki, bir dərdirim yoxdur, amma aldat-
mağı rəva görmədim və dedim:

- Dərdirim böyükdür, sən çəkə bilməzsən.

Cavabında:

- Soninlə bərabər birə on da olsa, taqətim var, - dedi.

- Böylə dörd üçün yaranmayıbsan, özizim, sən dörd bilməz idin,
mən səni dörd bilən etdim. Bu özü böyük xətdir, - dedim.

- Yox, özge bir dərdirin olsa idi, deyərdin... Sən mənə dəxi sev-
mirsən, - deyib əlləri ilə üzünü tutub ağladı. Barmaqlarının arasın-
dan mərmər arasından su tökülən kimi yaş axdı. Ürək verib, Ruqiyyəni
kiritdim...

- Ruqiyyə, mənəim vətonim yadıma düşübüdür, divanə olmuşam,
amma sən mənə zəncir ilə bağlanmış kimi bağlayıbsan, - dedim.

- Vəton... orada kimin var?

- Heç kəsəim, Ruqiyyə! Bunların hamısının əvəzində Allah səni
yetirdi və mən də "bəsti" deyib, ona hömdü sona dedim...

- Baş belə olanda səni oraya nə çökir? - deyərək sordu.

- Havası, suyu, dağları, daşları... torpağı... ömrümün ibtidası, nə
bilim səbəbi nədir, anlamıram... Mən gedəcəyəm, Ruqiyyə, - dedim.

- Bos mənə nə qayırım?

- Sən də gedək!

- Mən də gedim? Nəyə ola bilər?

- Gördün, Ruqiyyə? Vətonindən, bu dağlardan, bu daşlardan ayrı
düşmək fikri nəyə səni yaman xoşa saldı...

- Atam, anam var, - dedi.

- Sən elə xoşal edirsən ki, mən buram qətiyyəni tək edirəm?
Nahaq! Buranı mən tək edə bilərəmmi? Özün fikir elə!

- Burada nəyin var? Var-yoxun bir mənəm, mənədən də usanıb-
san, məhəbbət atəşi söndürdün, - dedi.

- Ruqiyyə! Ruqiyyə! Böylə demə, demə. Burada, Ruqiyyə, canı-
mın yarısı var! Canımın bir hissəsi vətonimdə hasil olubsa, o biri
ləzzətli, dadlı hissəsi bu dağların aralarında mey verib, kök atıbdır!
Bunu bil ki, yan hissəm buraya, yan hissəm oraya bağlıdır. - Ciyə-
rimdən bağlıyam, qoparmaq istərsəm, ömrüm bitir, həyatım uçar,
viran olar. Bir tərəfdə vəton isə, o bir tərəfdə mənim dayanacağım:
ömrümün dirəyi, həyatımın işığı, günəşi sənsən, Ruqiyyə... Gedək,
üç, dörd aya səni huraya götürərəm. Gəlməz isəm də, bu yerlər, bu
dağlar mənə çəkib gətirəcəkdir. Çünki səni mən burada tapmışam.
Mən sənə bağlı, sən də hura bağlı. Sən mənə bağlı, mən də oraya
bağlı.

Vəton mənə çəkəndə, sən gedəsən, səni çəkəndə, mən gedəm.
Sən olan tərəzi ağrıdır... Mənimlə gedərsənmi, gözəl yarım?

Dodaqları açılar-açılmaz səhər yeli döymüş gül yarpağı kimi
tərpəndi.

- Gedərəm, - dedi.

- Qalma, yarım, qalma, qalsan, bivəfə yar deyərəm, - deyərək ürək
verdim.

- Qala bilmərəm, qala bilmərəm, qalsam sənədən ayrı olaram, -
deyib Ruqiyyə gülümsəndü, sonra boynundan qucaqlayıb zar-zar
ağladı.

O yaşlar indi də o yan-bu yana axıb üroyimi yandırır!

Yaşın içərisində hiçqıra-hiçqıra dedi:

- Apar, haraya aparırsan apar! Amma mənə özündən cida salma,
ayrılıq oduna dözə bilmərəm.

– Həvva anamızı bilsəydi ki, nəvəsi mənim ölümə zəlif və miskon, ixtiyarına bağlı, əmrinə müti, hökmüm yanında müqəddəs olacaqdır, yəqin ki, babamız Adomin başına elə bir qəziyyələr gətirdi ki, arvadlar həmişə bizim üstümüzdə sahibi-ixtiyar olardılar...

Ruqiyyə məlul və məhzun evə gətirdi. Bunun pərişan halını anası görüb, xəbər aldısa, bir şey duya bilmədi. Mən də məqam axtarırdım ki, fikrimdə olanı bir yol ilə qoca kişiyyə deyəm... Bir neçə məqamı mən özüm qəsd ilə ötürdüm. Bu bənəvaların övlad sardan tək bir qızları var idi... Bunu da mən onların alıb, aparsam, bunlar dördü qəmənd və qüssədən təklikdən möhv olarlar deyirdim. Ömrümü Ruqiyyənin ömrünə bağlayaraq dünyanın var-yoxunu duyduğum yurddan daşınıb, məşənin başındakı yurdda dəyələri düzmüşdü.

Vətənin "gəl, gəl" sədasi qulaqlarımda zəng kimi çalınırdı. "gedimmi, getməyimm?" sualından daşınıb "gedirəm" qət etmişdim. İşin gedişi qoca kişi ilə arvadına qəsdimi söyləmək ili... Bu da çox çəkmədi.

Sabah idi, gün çıxıb xeyli qalxmışdı, mallar yavaş-yavaş sağına gəlirdilər. Ruqiyyə ilə mən də gələnlərin sağırdağı. Ruqiyyə özünün inəklərindən Qaragöz adlı inəyi eydirdi. Buzovu onun qabaq ayaqlarına bağladı, özü də inəyin sağrısına darsəkləndi, mən domuşub sağmağa başladım.

– Bu inəyi çox artıq həvəslə sağırım, – dedim.

– Niyə? Mənimdirmi, deyin?

– Həm sonindir və həm də yadımdadırımı, bu inəyi sağarkon bir birimizin adını çəkdi?

– Yadımdadır!

Ruqiyyənin gözləri süzülürdü, özü də xəfif köksünü ötürdü. Badya doldu. Kəpüyü aşırıb yerdə təkülə-təkülə südü qazana tökdüm. İnəyi sağarkon dedim:

– Ruqiyyə, sənə eşq, məhəbbət, inəyindən əsəd həddən ziyadədir. Sənin kimi arvadı, Qaragöz inəyi kimi inəyi olana bəxtəvər demək həmişə yaraşar.

Ruqiyyə cavabında bunu söylədi:

– Bir aşıq bizim yurduzma gəlib çıxmışdı. Kişilər getməyə qoymadılar. Gecə qaldı, mərəkə yığıldı, bu da aşıq Qarəbdən, Koroğludan, Kərəm ilə Əslidən danışır türkü söylədi. Hərdən bir aşıq söyləyirdi: "Məhəbbətin toru var, düşün çıxılmaz". O zaman mən balaca

idim, məhəbbətdən, yarıdan, yoldaşdan xəbərim yox idi. Bu sözlərin məzmununu qanmadım, amma nə isə, bu ana qədər fikrimdə davam edir. Sən sevdiyədə məhəbbət nə imiş qandım və toru olduğuna da inanırdım. Amma bu axır zaman məhəbbətin toru yox imiş. Var isə davamsızdır...

Artıq deyə bilmədi. Səsi boğuldu, amma ağlamağını mənə bildirməmək istədi. Ruqiyyənin nə demək istədiyini qandım.

– Ruqiyyə, and olsun o günün şöləsinə! Bu məlin bərəkətinə! And olsun o gözlərindən axan yaşlara!.. Ruqiyyə, Ruqiyyə, mənə yandırdı... canımdan əl çəkərim, sənəndən əl çəkərim. Sən mənim ruhumsan! Kim ruhuna qəsd edərsən? Səninlə gedib, səninlə gələcəyəm.

– Onda bəri tez gedək ki, tez də gələk, – dedi.

– Bu gün qoca dayıma deyərəm, – dedim.

Buna Ruqiyyə cavab vermədi. Atasından, anasından ayrılmış Ruqiyyəyə ölümə bərabər idi. Məndən ötrü böylə bir artıq zillətə Ruqiyyəyə razı oldu.

İnəkləri sağıb üç qulplu qazanı doldurduq, hərəməz bir qulpundan yapışib, qazanları ocağın qırağına gətirdik. Qoca arvad ilə qoca kişi bizə haxıb fərəhlənirdilər.

– Qoçaq qızım, arımdan cansız deyilsən!

Həqiqətdə Ruqiyyəyə bir pəhləvan qüvvəti var idi. Bir dəfə məşəndən bir maral vurmışdın, yekə buğa kimi bir şey idi. Ortasından şaqqaladım, yarımsı Ruqiyyə, yarımsı da mən dalıma alıb evə gətirdik. Söyləyirdilər ki, Ruqiyyə toyda özü yaşında canlı dayısı oğlunu yıxmış. Bir dəfə xəmə atı tuturdun, at Ruqiyyənin yanından keçən zaman Ruqiyyənin olından komənd çıxıdı. Düyün atın boğazında irəlindən hazır idi. Atı nə ki gücü var idi dardındı. Ruqiyyə ayaqlarını yerə dırdı, atı geri çəkdi, at dal ayaqları üstündə göyə qalxdı, ona qədər özümü yetirib atı tutdum. Ruqiyyə belə Ruqiyyə idi.

Qərəz, qoca arvad qızının üzünə baxdı, tez halı pərişan oldu. Ruqiyyənin kefsiz olduğunu ana gözün seçdi. Sordu və dedi:

– Ruqiyyə, qızım, sənə nə var, kefin yoxdur?

Onun əvəzində qoca kişi:

– Nə var, əlbət, əri ilə dalışıbdır, – dedi.

– Yox, əri ilə dalışana oxşamır.

– Bir şey yoxdur, ana can, – dedi.

– Allah elə eləsin, balacığım!..

Ruqiyyo alaçığa getdi, ocağı qalayıb sūd qazanlarını qoca kişi ilə ocağa asdıq, üçümüz də əyloşdik. Qoca arvad yeno dedi:

– Əhməd də kefsizdir, üzünə baxanda ürəyimə qan damdı. Bunlarda nə var isə, xeyir işə, xeyir xəbərə bonzəmir.

Mən dedim:

- Hə var, anam? Mən bir vətəni yoxlamaq istəyirəm.
- Bu azından bir ay çəkər, belə uzun ayrılığa necə dözək!

Qoca kişi pozuldu, tükrləri qabanıb biz-biz oldu, qaşları sürçüb az qaldı gözlərini örtün. Arvad heyran-heyran baxırdı, bir xeyli müddətdən sonra dedi:

– Axır belə olduğunu mən özüm yaxşı bilirdim...

Qoca dillənmedi. Ürəyim vurunurdu, gözlərim qocanın ağzında idi, axırda dedi:

- Get, biz soni güc-bəla ilə saxlaya bilmərik...
- Dayı, mən tək gedə bilmərəm.
- Yoxsa, Ruqiyyoni də aparmaq istəyirson?
- Bəli!

Kişi qotı surətdə:

– Ola bilməz, baxıb-baxacağımız bir qızıdır. Onu da sən apar qürbətə tulla... Yox, oğul, dilim quruyur, buna "hə" deyə bilməz, – dedi

– Bir aya qədər ikimiz də qayıdib gələrik.

– Yox, qızımı bir gün də desən gözümdən o yana buraxa bilmərəm. Bizim həyatımız ona bağlıdır, dartıb üzümə bizdə nə ixtiyar var, nə də güc var!

Qoca qarı tək eləməyib ağladı. Kişi dedi:

– Ağlama, ağlama, Əzrayılın özü Ruqiyyənin canını almağa gəlsə, onun özünü də yaxın qoymaram.

Bu əsnada Ruqiyyo kirpiklərini aşağı salmış, yavaş-yavaş qədəmini ata-ata gəlib dayanaraq:

– Baba, mən öldür, amma Əhməddən cida salma, ayrılığına dözə bilmərəm, – deyib çəkildi.

Qoca arvad kişi ilə acılı ilan kimi dik qalxdılar, qoca arvad bağır-mış dedi:

– Allah amandır! Ruqiyyə, belə söz!

Qoca kişi acıqdan əsdi, bir söz deməyə nə qədər qəsd etdisə, nitqi bağlandı. Xeyli vaxtdan sonra özünü yığıb bir dofo "Ruqiyyə adlı balam yoxdur", – dedi.

Ruqiyyə bunu alaçıqdan eşitdi.

– Allah, hay dur!

Səsi bizim qulağıma gəldi, qoca qarı balasının imdadına çatmaq qəsdilə tələşdi. Amma qoca kişi əli ilə işarə etdi, arvad yerində qaldı. Qulağıma xırıltı gəldi, qoca qarı "biinsaf, balam ölür, mən necə baxmayım", – deyə alaçığa yüyürdü.

Alaçıqda sürüntü borkidi. Bir də qarı özünü eşiyo saldı.

– Ruqiyyə boğulur! – deyərək hağırdı.

Məndən qabaq qoca kişi özünü yetirdi. Nə var, nə yox bilmədim, ancaq onu gördüm ki, qoca kişi xəncəri çəkdi, qaldırdı ki, endirsən, dal tərəfdən xəncərin tiyəsindən yapışdım, iki-üç dofo dartındı, tiyəni olımdan buraxmadım və bağır-mış dedim:

– Qoca, nə qayırınsən, əvvəl mənə öldür!

– Oğlan, burax, halam ölür! – dedi.

Birdən gördüm Ruqiyyə alaçıqın sənocəsindən çatı ilə asılıbdır.

Qoca xəncəri endirdi. Ruqiyyə qucağıma yıxıldı. Bir neçə gün Ruqiyyə özünə gəlmədi. Düşəndə sayıqlayırdı. Can yanğısından atım-atım atılırdı, ovçu olımdan qurtaran maral kimi döyünüb töy-sünürdü. Gecələr çalım-çalım çalxalanırdı. Qoca arvad lap özünü itirmişdi. Qoca kişinin də özündən xəbəri yox idi. Qulağının dibində top atılsa idi, əsla qırıqmazdı. Mən özüm yuxuda idim, süst idim. Gözlərimiz qıppuru qurumuşdu. Can evimiz elə bir morama düşmüşdü ki, otırafımızı qaplayan kainatdan bir osər duymayırdıq. Bu tərərəmə, hotta qonşuların da hallarını pəzəb xarab elədi.

Bizə baxaraq heç kəs bir şey deməzdi, hamı məndən üz döndərirdi. Qız və gəlinlər rast gələndə, qorxa-qorxa mənə baxıb tez keçirdilər.

Hamının məndən zənd ilə zəhləsi getmişdi... Deyirdilər, bu hərifdən sakın dolanmaq lazımdır, bundan xota oskik deyil!

Ruqiyyənin yaxın bacılıqlarından biri olan Ayışo rast gələndə mənə dindirirdi. Bir dofo mən onu danışdırmaq istədim, olmadı. Bir qoca qarı öz gəlini ilə bulaqda mənə rast gəldi. Gəlin mən tərəfə baxmadı, baxmağı o yana dursun. hələ bədəni irpə getdi, deyənsən, sinəsinə xəncər çaxdılar. Qoca arvad nuru sönmüş gözlərini örtər-örtməz mənə sarı oynadıb dedi:

– Bu adam gələnlə yollara niyə daşlar döşənmədi? Mən də eşitdim.

Ruqiyyodən çəkinməsoydilər, dəliqanlı oğlanlar məni tiki-tiki edirdilər. Onlar deyirdilər: "Nə qədər olsa, yəni Ruqiyyənin öridir..." Bundan çox əziyyət çəkirdim, canım qayət sıxılırdı və gah-gah da gözlərimə zirik çökdürdüyü, başım gicəlib hərənlirdi...

Bu dəliqanlılar məni dərimin üstündə doğrayıb itlərə atsayıdılar, baxtımdan çox xoşnud olardım... Hərdən bir elə bir fəna hala uğrayırdım ki, az qalardı deyim: "Allahını sevon, məndən bir qırıq qurğuşunu osırgoma..."

Ruqiyyonin yanında məlul, miskin başına porvano kimi dolanırdım...

"Ruqiyyəmi, vətəni?" sualı üreyimin tellərindən bir cürə səda ilə qopurdu. "Əlbəttə, vətən" cavabı şiddətlə cismi-canım evində dövrən edirdi. Amma "Ruqiyyə" cavabı viranəyə dönmüş könlümü uzaq bir güşəşində zar-zar zanlıdayırdı...

Yavaş-yavaş Ruqiyyə özünə gəldi, gözlərini açdı, məni gördü, gözlərini yəni yumdu. Gül kimi solmuş dodaqları tərpendi, amma söz deməyə qüdrəti olmadı. Bunun sabahkı günü Ruqiyyə yəni gözlərini açdı, məni görək gözlərindən gülümsündü və zəif səs ilə dedi:

– Mənim arzum ölmək idi, bu da başa gəlirdi. Mən Əzrayıla qismət deyilmişəm.

– Yox, Ruqiyyə, sən tək mənə qismətsən.

– Öylə imiş, yoxsa mən fikir edən kimi olardım.

Çox qismətlərimi qəza mənim əlimdən alırdı. Və çox gözümü dikdiyim qismətlərdən, murazlardan məni binəsib ediblər. Daha bəsdir, nə xəbərdir? Zillətlər ilə mən muraz bəsləyəcəyəm, arzu gözələyəcəyəm, o da ümidim evini bərhad edəcəkdir? Mənim ömrüm mübarizə meydanıdır. Qəzanın işi-peşəsi mənim ömrümdə cövlən edib, mənim ilə cəng və cidalə çıxıb pişik siçan oynadan kimi oynatmaqdır. Bəsdir, artıq dözməyə mənə nə səbir var, nə də qərar. Durmuşam fələyin qabağında, sənə mənə rast gətirdi, istədi sənə göstərib, mənə bir gözəl ümid bağçası bağışlayıb, yəni onu od vurub yandırısın, mənə can ağrısı versin, məni can yağışına salsın... Fələyin böylə fikri başa gəlmədi, çünki mən də cana doymuşam.

– Səni qəzanın olindən dartıb aldım, sən oldun mənim. İndi başıma bir ayrı fənd qurur, ayrı dəlməli yollara salır. Mənim bir tərəfimdə vətən, o biri tərəfimdə sən... Ruqiyyə, vətən könlümü... yox cəmi varımı tutubdur... Vətən coşur, daşır, Ruqiyyə! Coşur, yandırır, vətən qanıma vurub, Ruqiyyə, vurub üreyimə!

Ruqiyyə gözüyümlü idi, nəfəsi tez-tez işləyirdi, sözlərim bir az onu pərişan elədi. Dayandım, gözlədim, Ruqiyyə gözlərini açmadı.

Axşam düşdü, yerə qaralıq çökdü, qoca kişi ilə qoca qarı namaz qılmağa məşğul olanda, alarığa girdim. Ruqiyyə sordu:

– Əhməd, sənəmi?

– Mənəm, – cavab verdim.

– Bu səhər dediyin sözlər məni pərişan elədi. Fəna bir halda olduğumu anlamıdım... Zorur yoxdur, nə etməli? Arvad deyin bitməyibdir, nə deyəsən, razıyam, nə dərəcədə zəhmətlərə buyursan, düşər olmağa hazırım. Bu gündən sonra Ruqiyyə sənə pərvanodir, yandır, yax, qovur, hər nə belələr olsa, hər nə kutalar olsa, hər nə əziyyətlər olsa, boynuma alıb, sənə uğrunda durmuşam.

Dərvişin dili dolaşdı, əlilə gözlərini örtüdü, əlini gözlərindən çəkəməyib dedi:

– Görən ins və cins arasında arvaddan yazıq, hər dərül dərnlərə, azarlara qarşı bir zəvəyyül həyat varmı?.. Əşhədü billah, əgər var isə... Tez dışarıya baxdım. Qoca kişi ilə arvad hələ namazdan fəriq olmamışdılar.

– Haraya gedirsən?

Qayıtdım. Ruqiyyə oturmuşdu, qara şəvo kimi zülfəri otafına tökülmüşdü, yanında əyilmişdim.

Dedi:

– Haraya istəyirsen, inəni özünə apar, sənəndə cəda düşməyə mənə hərəkət görmədim, özümü həlak etmək qəsdinə düşdüm, amma bu səhərdən bəndir ki, nə burada qalmaqla ilə və nə də özümü vurub öldürməklə ilə sənəndə ayrı düşmək mümkün deyil, anlamışam... Görək mən sənə yanında olam, hicran atəşinə dözmək hal mənə yoxdur, apar öldür... Sən öldür.

Ruqiyyə başını çiyənime söykədi... Bir-iki günə özünü lap düzəltədi, durdu. Qoca arvad bir az açıldı, üstünə gün düşmüş kimi oldu. Amma qoca kişi kefsiz idi, qaşqabağı yer ilə gedirdi, rəng-rəməzindən zəhər damırdı.

XI

Ruqiyyə əvvəl babasına yaxın düşmək bilmədi. Amma sonra yavaş-yavaş onun qulluğunda hülunməyə başladı. Gətirdikə axşamlar hamı ocağın qırağında oylaşib söhbətə məşğul olduq. Doğrudur, əvvəl qoca kişi lap kolocindən qaçaraq dururdu. Ruqiyyənin kefi

açılmağı, keçmişdəki tək gülüşü. oynaqlığı onun üzünə çəkilməyi qara çadırı rəf etdi, amma arası mon ilə sazlanmadı, bu da moni incidirdi...

Bir gün yenə ocağın qırağında yığılıb oturmuşduq. Nə tövr oldusa, səhənin bir ucu Ruqıyyonin qoranna gəlib keçdi. Ruqıyye lap arxayın dedi:

- Babam, Əhmədİ tutub sizdən ayrılısam, sizdən keçməyib Əhməddən ayrılısam, necə dözüüm, necə dayanım? Özümü holak etmək istədim, amma ocal gəlməyibmiş, mon də salamat qaldım.

Qoca kişi gözünün altından qızına diqqət ilə baxırdı. Deyəsən, təzəcə görmüşdü. Amma Ruqıyye babasının üzünə baxmamağa soy edirdi. Qoca kişi "him", - dedi, Ruqıyye başladı:

- İndi fikir edib anladım ki, özümü öldürsəm, Əhməddən ayrı düşürəm, qıyamot ayrısı olaram. Özümü holak etməkdən bilmərdə daşınımışam. Əhməd hayana gədərsə, o yana gedəcəyəm fikrində bərk qərar tutmuşam...

Qoca kişi başını qaldırıb:

- Ruqıyye! Səni mon tanımaq olmuşam və yaxud son ovvəlki Ruqıyye deyilsən! - deyib bağdırdı.

Ruqıyye cavabında:

- Babam, səbəbi nə olduğunu bilmirəm, amma onu yoqin bilirəm ki, Əhməddən ayrılısam, ölümü vasil olacağam.

Qoca kişi bağırması dedi:

- Öl, ölüm bundan yaxşıdır.

- Baba...

- Kəs! Sən mənim balam deyilsən! Sən bəlasən, bala deyilsən!

- Baba, rəhm et!

- Kimə? Atadan, anadan keçib yol ilə gedəno qoşulub gedən qızımı?

Ruqıyyonin yaş ilə dolu, kövrəlmiş gözləri anasına tərəf baxdı. Bu gözlərin "ana, durma hayıma çat" dediyni qoca qarı anladı.

- Ey, qoca kafir, saqqalın ağarıbdır, amma ağlına heç don də düşməyibdir. Ruqıyyeni evdə qatıq yıməsinə tay tutmayacaqsan ki... Dəliqanlılardan biri tərən gəyörçini çalan kimi çalıb götüröcökədir. Ruqıyye sənə alt çənəni kəsib oturmayaqadı. Bu zavallı qızın bəxtinə bu zavallı oğlan çıxıbdır. Ver, hər yana istəyir, aparsın. Nə qara tikan olub, bu ikisi bir-birino meyil salıb sarmaşmaq istəyən güllərin arasında bitibson?

Qoca kişi dərin fikrə gətdi, sonra özünə zor verib dedi:

- Qoy səhə gətsinlər.

Qoca kişi durub təngildəyö-təngildəyö alacağı gətdi. Ruqıyye ağlayırdı, qoca qarı da ağlayırdı. Amma mon... yox. Səhə açıldı, inəklər sağılıb sürüldü, qoca kişi bizim hamımızı alacağı çağırub yığıdı və mənəndə sordu:

- Gədirsonmi?

Mən dinənməyib başım ilə işarə etdim. Xeyli müddət heç kəsdən bir səs çıxmadı, atasından anasına, anasından atasına heyrən-heyrən Ruqıyye gözlərini dolandırıldı. Anasına baxanda Ruqıyye aman istəyirdi, amma atasına baxdıqda onun üzündə, gözlərində dohşət vəqə olduğunu vahimə duyurdu.

Qoca kişi barməğni məno tərəf uzadıb Ruqıyyəyə dedi:

- Bu hərif ilə gedəcəksənmi?

- Bəli, baba, istəyirəm...

Cavabını Ruqıyye öylə qəti bir surətdə verdi ki, qoca kişinin ölləri yanına düşdü. Bir dəqiqə keçmədi, bayaqlı aslan kimi tükəlləri biz-biz edib məhəbbətli duran qoca, indi quzuya döndü... Fəqir, miskin, mozlum, can yandıran can yəngisindən qoşsurula-qoşsurula gah mənim, gah Ruqıyyənən və gah da qoca arvadın üzünə boylanırdı.

Dinəndim. Gözlərimi yərə dikdim... Qoca kişi öz-özünə yuxuda sayıqlayan kimi deyirdi:

- Tək qaldıq, tək qaldıq, qaldıq tək... Qəzadan imiş, qismət imiş, belə olacağımiş. Bilsəydim ki, bu tövr olacağıdır, Ruqıyyəyə bunu göstərərdimmi? Qarı, olmaya bu şeytandır, iblisdir! Ruqıyye belə deyildi, yaxşı qız idi. Qızı olanlar bizə küsənirdilər... Yox, yox böylə olmaq idi. Bu, iblis özüdür. Ruqıyye Allahın yaxşı bəndəsidir, gəldi, aldıadı... Yox... yox, bu hərif iblisdir, iblisdir, iblisdir!

Qoca qarı qorxmuş məno tərəf baxdı. Dodaqları dualar zikr edirdi. Qoca əsdi, Ruqıyye ilə qoca qarı onu tutdular. Özümü qocanın ayağına saldım. Ayaqlarından öpməyə başladım.

XII

Hamımız, qoca kişi ilə bir yerdə kənddən əlvədə edib səhərimizə varid olduq. Çoxdan tərək etdiyim vətənin havasını ürəyimə çəkib doldurdum, amma vətəndaşların mənim gəlməyə açığıbaq göstərmədilər. Şad olmaqları və məmnuniyyətləri o yana dursun.

bəziləri hotta monim gəlməyimo təəccüb edirdilər. Bundan mən çox incidim. Öz ürəyimdə dedim: "Gəlməşəm bir, gədərəm iki". Atamdan qalan yanısır uçuq damı tapıb sakit olduq.

İkinci gün Ruqiyyo şəhər dolamasından usandı. Amma mənəndən gizlədirdi. On gün keçmiş qoca kişi dedi:

– Bəylə yerdə partlarım, mən gədəcəyəm.

Mən dedim:

– Dayı, bir az da qal, şəhər möisətinə isinişərsən.

– Yox, balam, yox, mənə təsəlli vermə. Qara meşə qabağında, göy dağ başımın üstündə olmasa, qara naxırın, ağ sürünün mələrtisini, göyün şaqıltısını, gurultusunu eşitməsəm, mən dolana bilmərəm. Bunarsız dolanma mənə haram olar... Burada mən yata bilmərəm. Niyə? O yanda malın göyşəməsi, ilxının oxrantısı, qulağıma gəlmir, burada qalım? Nəco qalım? Başım üstündə yarpaq-yarpaq ilə danışırmı? Yox, yox, mən qala bilmərəm. Bir az da qalsam, yoqın, çatdayıb ölərəm. Qızım, sevgili balam...

Ruqiyyoyu tərəf baxdıqda gördüm ki, Ruqiyyanın gözlərindən yaş sel kimi axır.

– Ruqiyyo, sən də danıxmayırsanmı? Ahu kimi seyr etdiyin otlaqlar, dırmaşdığı qayalar heç yadına düşməyirmi?

Ruqiyyo cavab verməyib molul-məlul, miskin-miskin, gözüyaşlı, dodaqları və yanaqları titrər monim soyuq, buz kimi soyuq üzümə baxdı, nə baxdı... O baxış moni o zaman hirsələndirdisə, qəlbimi cəhənnəmə döndərdisə, amma indi o baxış yadıma gələndə, vəcuduma bir yanma düşür ki... yanıb partlayıram, dudı-dumanım orşo dirək olur... Dayan, yəno yanğı canıma düşdü, qoy üzümə gəlim... ah, ah, ah!

Dorviş iki əli ilə başına vurub yumruqlarını gözlərinin qabağına dayadı, özü də o yana, bu yana bir nəco dəfə ləngərlədi, sonra dedi:

– Nə olaydı, bu baxışı sənə göstərə biləydim. O zaman o nə əsər, nə yanğı olduğunu cavab qəlbim anlardı. O baxış clə bir baxış idi ki, cəllad gərsə idi, xəncərini yerdə atardı. Hərəmi görsoydi, ol ayağı bağlanardı... Bu baxış nə deyirdi? O baxış deyirdi: "Öldürmə, əfv et! Öldürsən, qanıma halal!..." O baxışı onda mən qapmadım... Ruqiyyo ağlayırdı. Qoca kişi dedi:

– Görürsən? Çallı-çəmonli, gur bulaq, göy dağlar, sarı qayalar yadına düşübdür, ağlayır.

Mən cavabında dedim:

– Çox fikir etmə, dayı. Arvad yaş, bahar yağışı, yağar-yağar gün işıldayan kimi quruyar.

– Yox, yox, sən deyən kimi deyil. O yaş quruyan yaşlardan deyil, gözlərindən yaş soğulsa, qan axar, qan soğulsa, qan ağlar. Ruqiyyo, qızım, qızlar oğlanlara, oğlanlar da qızlara qismətdirlər. Sən də bunu sevdin, öz canına bədal bildin. Bizə, vətəni tork etdin. Qozadan bu iş böylə törəyəcəkmiş, törədi. Təğdiri təğyir yoxdur... Əhməd sənə sevir, istəyir, yandı-mandı deyir. Əhməd sənə nə qədər yarım desə, qərarım desə, balı pörüm desə, yəno qoca atanı unutma. İşdir, xudanəkərdə dara düşsən, cəna yetson, yarım ağyar olsa, "qoca babam, hardasan, durma, harayına çat". – de. Yerlər qulaqlıdır, deyörlər. Dədin qulağıma çatır.

Ruqiyyo işqıra-ışqıra ağlamağa başladı.

– Ruqiyyo, sən lap dəli imişsən! Ərə gedən atadan, anadan keçməzso, nəco olar? – Qoca Ruqiyyoni barmağı ilə göstərərkə, – böylə olar!

Burada mən istədim ki, söhbəti zarafata salam, dedim:

– Qız anasından olanda bacalarına baxıb deyir, bu bacə bizim bacə deyil. İndi sənə bacən budur.

Əlim ilə pəncərəni göstərdim, amma zarafatımdan da bir şey çıxmadı. Qoca kişi bir azdan sonra dedi:

– İndi gedəsi oldum. Sağlıq ilə qalasan, qızım.

Ruqiyyo özünü atasının üstünə salıb, ata-qız qol-boyun club ağlaşdılar. Amma mən yox. Ağlamadım. Hələ həyasızlığım o dərəcəyə çatmışdı ki, acığımda tuturdum. Deyosən, ata və bala vidələşməyə haqları yox idi. Qoca kişi o günü aşxam yola düşdü, bu təzliklə gəlməyini vadə verdi.

Ruqiyyo bir nəco gün bihuş, sayə kimi dolandı, işi ağlamağa idarə, evin bir tərəfində oturub, gözlərini uzaqda görünən qarlı dağlara zilləyib gəlməkdənirdi və pünhan ağlayırdı. Məni görək göz yaşını silib üzümə gülümsəyirdi. Görürsənmi, bizə xoş gəlməkdən, bizə yaranmaqdan ötrü binova arvadlar özlərinə nə zor verirdilər? Böylə şey, özünə zor vermək, adama qayət çötindir. Amma mən... Ona da mənə acığımda tuturdum. Gizli ağlamağa da ixtiyar vermirdim...

Ruqiyyo gün-gündən gül kimi solmaqda idi. Üroyi danıxdı, mənə aşkar idi. Bir dəfə dedim:

– Ruqiyyo, çoxmu danıxırsan?

Kefim açıq olduğunu bilib gülo-gülo dedi:

– Şəhər-şəhər deyib söyləyirdilər, mən də cənnət kimi bir yər olduğunu hesab edirdim. Şəhəriniz cənnət deyilmiş, cəhənnəm imiş. Burada Tanrının havası da yoxdur ki, nəfəs alsan... Son yanımda olmasa idin, indiye qədər ölmüşdüm. Məna can verən bir sənson...

Bu dağ çiçəyi bir oldən solmaqda idi. Evə gəlmək istəməzdi. Sabahdan axşama qədər qapımda olan süydü ağacının altında oturmaq qanlı dağlara baxırdı. Hər dəfə soruşurdum:

– Ruqiyyə, niyə eşikdə otursan? Evdə otursan yaxşı olmazdımi?..

– Evdə xəfə var, qaranlıqdır, oturma bilmərəm. Eşikdə oturmaq şəhərdə eynibdimi? Eyi isə, bundan sonra çıxaram. Amma bu ağacın altında oturmaq mənə qayotda xoş gəlir. Yarpaqlar xışıldayır, ürəyim tel-tel olur. Vətənim...

Ruqiyyənin könlü vətəniyə döyürdü. Gurultu yağmur yağanda pəncərənin qabağında oturub tamaşa edirdi. Bir dəfə belə yağmura tab edəmməyib, evdən dışarıya çıxıb, yağış altında dolanmağa başladı. Yəni çəkçərmə çökəndə Ruqiyyə eşikdən evə gəlmək istəmirdi. Qapımıza bir buxov gəlmişdi. Ruqiyyə onu tutub iki qucağında sevdi...

Ruqiyyə bir tərəfdən solurdu, saralırdı. Əvvəlki Ruqiyyədən bir səs qalmışdı, bir də saçları idi...

Ruqiyyə olımdən gedirdi.

– Əhməd, mən tənəfəs oldum, nəfəs almağa burda hava da yoxdur, mən danıxıram.

Ruqiyyənin sözlərinə belə cavab verdim.

– Allahı sevirson, başımdan əkil! Xəloq yarayan hava buna yaramaz oldu. Səndən ötrü burda bir ayın havamı lazımdır? Get, harda ölürsən, öl. Mənim başımı, beynimi aparma...

Axır sözləri dəxi acıqlı dedim.

Ruqiyyə bir söz deməyib gözlərini aşağı diki... Oxa dönmüş qara kirpikləri gözlərinin üstünə kölgə saldı. Bir daqiqə keçməmişdi ki, yaş Ruqiyyənin burnunun ucunu ilə şoralanıb töküldüyünü gördüm... Bu isə mənə xoş gəlməyib de dedim:

– De! Yəni başladı. Ağlaya-ağlaya mənə öldürüb ağlar qalarsan.

Ruqiyyə yaşlı gözlərini qaldırıb mənə ötürge baxdı və işığıra işığıra mənə cavab verdi:

– Səndə insaf oli yoxmuş...

Bundan artıq bir söz deməyə qadir olmadı, Ruqiyyə eşiyə çıxdı. Bəli, mənə insaf əli xırpadan kəsilmişdi. Bundan özümde əsər görmürdüm. Ruqiyyə o saat yanımda ölüb dəfn olsa idi, bir zərər qədər də qulağıma girməzdi. Hələ, bəlkə, ürkədən bir az şad olardım.

Nə isə, Ruqiyyədən doymuşdum, usanmışdım. Hətta ayrı bir arvad almağı hər dəfə könlümdən keçirirdim. Öz-özümə deyirdim:

– Bu nə idi alıb gətirdim? Tanrının heyvanı mənə başqa bir zad bilmir. Get bilmir, gəl bilmir. Anrı yox, bəri yox. Başımə belə gətirdim. Mən buna rast gələn günü niyə dünya viran olmadı?

XIII

Böylə-böylə fikir və xəyaldən sonra məhəlləmizdə və qeyri məhəllələrdə olan qızlar və dul arvadları bir-bir fikrimdən keçirirdim. Görürsənmi... necə vafalı idim? Ruqiyyə kimi arvadın üstünə qeyri bir arvad almaq istəyirdim.

Bir mən böylə deyiləm ki, bizim çoxumuz, bəlkə də, hamımız böyləyik. Bugünkü arvad səhər üçün yaramaz, görək aynısı olsun. İşim tərəqqiyə minmişdi, olımdə pul görünürdü. Pul da adam azdırən olur, mənə də azdırdı. Əvvəl azmağım arvad gəzməyim oldu. Ruqiyyəni bir təvət haşından rədd etmək xəyalına düşdüm. Bir dəfə ona dedim:

– Gəl səni eviməyə göndərim.

Ruqiyyə soruşdu:

– Özün gətmək istəmirsənmi?

Mən cavab verdim:

– Gərdirdim. Amma burada işimiz-gücümüz var. Bunları kimin üstünə tökülmə gədim?

Doluxsunmuş dedi:

– Mən də sənəz öldürsən də, gətmərəm. Səndən ayrı dözüb dura bilmərəm.

Özünü saxlaya bilməyib yəni ağladı. Mənim lap acığım tutdu:

– Sənin ağlamağın mənə lap tənəfəs gətirdi. Bu nədir? Səni dindirmək də olmur!

Amma Ruqiyyə danıxırdı, sızılırdı. Evdə tutulmuş əhu kimi vur-nuxurdu. Divarlar onu basıb özirdi. Gəhdən qırağ bağlara gedirdi, bunda gül kimi açılırdı. Rəngi-rəməzi düzəlirdi. Amma qeyri zaman solurdu. Ceyran kimi çölləri, maral kimi kolları, keçi kimi qayaları,

quş kimi ağacları, yağış və yağmur altında gəzən Ruqiyyəni dörd divanın arasına salmışdım...

Şohordon qıraq böyük bir ağaclıq meşə var idi. Bu da bizim evin poncorosından görünürdü. Evimiz uca idi. Bura Ruqiyyənin tamaşa yeri idi...

Əlimdə qaçaq mal tutulmuşdum. Qurtarsam, Ruqiyyə ilə yaxşı rəftar etməyi özümə öhd etdim. Cərimə cəhətdən xilas oldum. Lap kefi kök evə goldim. Ruqiyyə də açıldı. Meşəyə aparmadımı söz verdim. Ruqiyyə uşaq kimi danışıb-gülməyə və gülüb-danışmağa başladı. Bir az qaldı ki, sevindiyyindən durub oynasın.

Bir necə gün böylə Ruqiyyə üçün xoş keçdi. Sinan şey bitməz. no idisə mənim qolbim Ruqiyyədən sınımsdı. Gör bu Ruqiyyəyə no zülm etdim?

Yoldaşım ilə pozulmuşduq. Kefi xarab, qaşqabaqlı evə goldim. Ruqiyyə xəbərsiz idi. Qabağımıza çıxıb, qollarını boynuma salıb mənim sevmək istədi. Amma mən... na etdim? Ruqiyyənin yarasını toz-lədim, sinəsinə çal-çarpaz dağlar çəkdim... No etdim? Məhəbbət şüşəsinə vurub sındırdım, qolb evini yıxdım. Ruqiyyəni güc ilə itələ-yib bir şillə üzünə vurdum. No tövr şillə? Qapının ağzında yıxıldı.

Dərviş ara verib kəsdi. Ürək çəmşüdü, danışmağa onda ixtiyar qalmamışdı.

Mənim nəzorimi qurulu gözləyən uşaq colb etdi. Bu balaca qurut qoruqçusu oturub, əlindəki uzun çubuq ilə yero vura-vura ağlına gələnə mahnı qaydasında düzüb oxuyurdu.

Şikəstə havasını bayatı havasına, bayatı sözlərini seğah havasına, seğah sözlərini şikəstə havasına qoşub, halyanı çalyana, çalyanı hal-yana qatıb hərə-merc bir şey edərək özünün gününü keçirirdi. Bu vaxt qoruqçunun dal tərəfində eşək saymazana otlayaraq başını eşidilə-çəşidilməz qırpıda-qırpıda, addım-addım sevdiyi qurullara yaxınlaşırdı.

Qabaqdakı dəyədən bir səs uşağı xəbər etdisə, uşaq öz küy-ko-ləyindən bir şey eşitmədi. Eşək öz qoduğu ilə yaxınlaşdı, tolsək ağzını uzadıb bir necə qurut götürdü. Bunları ağzının dal tərəfinə itələyən kimi bir doxi ağzını uzatdı. Bu halda haman qabaqdakı dəyədən qızın səs arvadın səsine, arvadın səsini qızın səsine qarışa-raq bir hay qopdu: "Ay gədə... ay gədə, qoyma! Toş-toş! Qoyma qurulu eşək yedi..." Bu sözlərə qonşu arvadların sözləri qarışdı: "Qoyma eşək, ay gədə, toş-toş" sözləri və itlərə "qıs, qıs" səs və itlərin səs bir-birinə qarışdı, bir hay oldu.

Sayıq qoruqçu dönüb geri baxdı, oğrunu görcək başdan-ayağa qeyz ilə doldu.

- Ay sənə çər döysin, - deyib qoyununa canavar düşmüş çoban kimi yerindən sıçrayıb durdu. Eşək düşmənin ayaq olduğunu bilib, qulaqlarını qırpıdib başı aşağı dala qinc ata-ata dorə aşağı qopdu. Uşaq bunun dalınca düşdü. Harada var, harada yox, qurut sorgisinin yanında iki başqa uzunqulaq hazır oldu. Bunu görcək arvad-uşaq, it bağıra-bağıra quruta tərəf qaçırdılar. Yəni "toş-toş", "qıs-qıs" səs bir-birinə qarışdı. Əvvəl itlər çatıb eşəklərin dalından doydılar. Uşağın anası bağırı: "Biy sən Allah öldürsən, Qasım... Biy!.. Biy!.. Görürsənmi, qurutun bir tərəfini çər doymişlər köçürüblər... Allah sizin yarızın evini yıxsın. Məzarat oğlun eşəkləri kimin imiş? Gördünmü başımıza gətirdiklərinə, ay camaat!.. Ah, Qasım da... bir var ki, yaxan əlimə keçməyə..."

Qasım yaxınlaşdı. Arvad başını qaldırıb bunu gördü, durdu. Qasım səfək deyildi. Eşəklər qaçıb canını qurtaran dorə ilə bu da bayaq qaçdı. Arvadın əlindən yamanca çıxdı. Dərə başı aşağı yel və quş kimi gətdi.

Bu tərəyan əhvalətdən dərvişin xəbəri olmadı. Özünün ürəyin-dəki qalmaqal həddən ziyadə idi. O qalmaqalın hay-huyundan otırafdə olan qalmaqal dərviş çşidə bilmədi.

XIV

Sondan-sona başladı:

- Ruqiyyə daha da soldu, yandı, qaraldı. Gül kimi solan Ruqiyyə qara kömürə döndü, gah xəstə, gah canı zarı yığıla-yığıla evdə sayə kimi dolanırdı. yeməkdən-icməkdən kəsilməmişdi. Hərdən bir öskü-rürdü, mən də... mən biinsaf bundan qulluq tələb edirdim. Qulluq etməyə taqəti yox idi, amma no durmağa və no oturmağa qoymur-dum. Özündən gedirdi. Gözləyirdim özünə gələndə daha artıq, ağır qulluğa buyururdum. Bihuş olurdu, gözləyirdim huşu gəlirdi, bir ayrı iş buyururdum. Axırda durmağa taqəti kəsildi, yerindən durub bilmədi. Bir qız belələmişdim, elçi göndürdüm, aldım. Üç gün toy edib evimə gətirdim. Ruqiyyənin yerini aldı. Ruqiyyə bir söz demədi, öz canının hayında idi, gecə sabaha qədər zar-zar ağlayırdı. Can ağrısından, can yangısından doxi bəter yata bilmirdi. Ah çəkirdi, qan, yoqin... lap gercəkli qan tüpürürdü.

Bu, tozə arvadımın xoşuna gəlmirdi. yəno nə qədər olsa arvad idi, zərnlit onu pərişan edirdi. O ki qaldı mono, deyəsən, bu zərnlidayan sevdiyim, can verib can aldığım və yaxud can verib can alan, uğrunda bu tövr zəhmətlərə düşən Ruqiyyo deyildi. Ruqiyyodan gələn ah-zar, ufulu bir çibin qədər də qulağımda vızıldamayır.

Bir də gələndə gördüm ki, tozə arvadım atamdan qalan köhnə toyuq damını tomizləyir. Mən sordum:

– Nə qayırırsan?

– Buranı tomizləyirəm ki, Ruqiyyoni buraya qoysaq, yoxsa orada lap zənn ilə zəhləmi aparır.

Bu mono osla üsər etmədi, dedim:

– Yaxşı sözdür. qoy burada yatsın, heç atası-babası da belə tomiz yerdə yatmayıbdır. Keçə altında yatan bir köçəri qızıdır, bu ona lap padşah evi kimi olacaqdır.

Arvadımın xoşuna gəldi, güldü.

Ruqiyyo bir köhnə keçə üstündə, bir köhnə cırıq kiliyə yatırdı.

Mən baş tərəfdən, tozə arvadım ayaq tərəfdən götürüb Ruqiyyo başını döndərüb bir müddət monim üzümə baxdı, gözləri yaş ilə doldu, dodaqlarını turpətdi. Nə demək istəyirdisə də, deyə bilmədi, dodaqlarını yəno acmaq istədi. Nə idisə də deyəcəkdə, yaxud ahını çəkəcəkdə, bilmirəm... ah da çəkə bilmədi. Ruqiyyonin nə baxışına, nə də ləbündə hərəkətlərinə tab edəmədim. Harada isə də, nədən isə də könlümə... qara küfr ilə dolu könlümə bir az mürüvvət şöləsi düşüb, moni canı yanan, mürüvvətli etmək qəsdinə düşdü, haradan isə rəhmətdən bir qığılcım qəlbimə düşmüşdü...

Ruqiyyonin başı üstə doğru durdum. Ruqiyyo o yana, bu yana susuz ilan kimi taqətsiz yalmandı. Axır öz-özünə güc verib başını yəno mono sarı döndərüb gözlerini gözüme dikdi...

Bu baxışda, həm mozəmmot, həm möhəbbət və həm də nişənd var idi. Bundan böyük nə qədər zəhmətlər mono versəydi, haqqı var idi. Amma belə haqqı bilən kimdir, bildirən kimdir? Güc ilə zor haqqı moqamındadır. "Haqqın var" desən, zor azar, "zorun var" desən, haqq batar. Zor ilə haqqı bir yerə görmək çətin bir işdir. Zorun var idi, haqqı, gün kimi parlaq haqqı zorun qara çirnosində gizlətdim. Bunu bulmağa Ruqiyyoda nə taqət və nə qüvvət var idi.

Binəvanı zor əzdi, dünyadan rədd etdi... qabaq-qabağa Ruqiyyo ilə durmağa işarə elədi. Amma gözünün evində gizləndim. Ruqiyyo

olını yuxarı qaldırıb şarpadan yanına saldı, dizinə vuracaqdı, bəcar-madı. Əli qalxdığı kimi yanına düşdü. Biçərə başını yastıqda o yana, bu yana buladı, gözlerini yumdu. Mən elə bildim ki, canını tapşırdı, amma düşü zəif-zəif qalxıb düşürdü. Arvadım toyuq damında nə lazım isə düzəldib dışarı çıxıb dedi:

– Az qalmışdı ki, iydən boğulam.

Ruqiyyo gözlerini açdı, günününün üzünə dironmiş baxdı, göz-lərini dolandırdı mənə baxsın, amma mən daldalandım. Ruqiyyo göz-lərini yəno yumdu. Mən baş tərəfdən, tozə arvadım ayaq tərəf-dən yapırdı ki, Ruqiyyoni toyuq damına qoysaq. Bu halda cansız-casodsiz Ruqiyyodan dənşətli bir səs çıxdı ki, monim qollarım boşaldı, Ruqiyyoni götürməyə taqət qalmadı. Arvadım üzümə pis-pis baxdı, dodaqaltı söyləndi, mən cavab vermədim.

Ruqiyyo iki dəfə o yana, bu yana çapaladı, bir dəfə xırıldadı, süst düşdü. Düşünün qalxması artdı, can boğaza toplanırdı,

– Molla, molla!

Birdən-birə yuxudan sərsəm oyanmış kimi bark-bark bağırırdım, arvadım səkəndi.

– Tez molla! Mollasız tamam olur...

Bunun cavabında arvadım "Yasini-şərif"i haşladı. Hələ başda ki "türcaun" a gəlmişdi, Ruqiyyo ruhunu tapşırdı. Quru bədən od kimi yanır, qığılcımı ilə xalqı yandıran bədən, indi huzurlar kimi qabağında ızanmışdı.

Gül kimi rəng verib, rəng alan sifət saralıb-solmuşdu.

Möhəbbət bağçasında bülbüllər kimi cəh-cəh edən dil lal oldu...

Ruqiyyadan nə qaldı? Heç zad!

Gözlerimə qaranlıq endi, başım hərələndi, az qaldı yığılım, oyleş-dim, durdum, yəno başım hərələndi, yəno ayleşdim, başım düşümə düşdü... Keçmişlər Ruqiyyo ilə bərabər gözümün qabağında dolandı...

Bəli!.. Ruqiyyo yəno yadım düşdü.

XV

Dərviş başını əllərinə söykədi. Bu qorax üzrə bir nəccə deqiqə qaldı. Bəlkə, doxi artıq qalaydı, amma bu halda dağın dalında göy guruldadı. dərviş başını qaldırıb qulaq verdi, təhqiq etmək qəsdini ilə mondan sordu:

– Deyəsən, göy guruldadı?

Başım ilə işarə etdim. Bu əsnada bir daha güclü guruldadı. Dərviş irpə getdi, gözlori o yana döndü, gövdəsində vahimə var idi. Göy guruldayıb cənuba tərəf aşdı və Dolidağın başında uzaq top kimi partlayıb, göyə səş sala-sala dağların dalında kösdü.

Dərviş bir dua zıkr etdi və sonra dedi:

– Böylə bir gurultu onda, Ruqiyyo can vərəndə də oldu. O gurultu mənim canıma elə bir fəna qorxu salıbdır ki, övvəl gurultu canıma vahimə salır, amma sonra bərkışəndə qorxu çıxır... Ruqiyyo məni belə gündə qoydu, canını xilas etdi. Canımda yanğı, qəlbimdə yanğı, könlümdə yanğı, gözlorimdə yaş qoyub getdi... Ruqiyyo öldü, köhnə eşq, köhnə məhəbbət oyandı...

Göy bir də daha bərk guruldadı. İndi gurultu məğribdən məşriqə keçdi, bir karvan yel gəldi. Mələk bir uşaq ilə arxacdən körpə buzovları gətirməyə gəldirdi, yel bunun donu ilə oynayıb zülflərini dağıdıb ötdü, ruzigar buludlaşdı. Çətin dağın dalında xırıltı başladı, bizim qarabaş qız sığırçımızı (malotaran) oyadırdı:

– Əli, a gədə, dur, dolu gəlir. Körpə buzovları gətir, dolu döyüb aparar, qayadan-qafqacdən salar...

Gör, gör ki, Əli durmaq istəmirdi, qız bunu qorxuya saldı:

– Dur, vallah, xanım gələr, gözlorini tökər...

Bir arvad qız ilə qurultu yığmaqda idilər, bir karvan da yel gəldi, güclü idi. Alaçıqların və dəyələrin etəklərini oynatdı və yenə Mələyin donuna qanad çaldırıb keçdi, göy iki dəfə bərk-bərk bir-birinin dalınca şaqıldadı. Çətin dağdan Şən bulğa adladı, xırıltı bərkiməkdə idi. Yenə bərkışədi, bir nəçə damcı yağış dəyərək təppildədi, bir ağ noğul kimi şey dəyərək qabağında yuxarı hoppanıb əvəliyin arasına düşdü. Bunun dalınca bir necələri hoppanmışdılar və bu tərəfdə çətəni şaqıldatdılar. Dəyərək baxdım, göy guruldayırdı və Çətin dağın düşündən dolu aşırı gəlirdi... Göy qoşa şaqıldadı, dərviş qorxmıuş, çətəni qısıldı. Bu ötməmişdi ki, bir də daha bərk çataqlı şaqıldadı. Dərviş küncdən çıxdı, dizi üstə qalxdı, "yahu" – deyib zəncirini cırıqıldatdı... Dolu gəlib çətdi, qoşa və yaxud tək gurultu bir-birne macal vermirdi, yel qılıdayırdı, dərə guruldayırdı, dolular şıqışırıq çətəne dəyirdilər...

Dərviş eşiyə çıxdı.

– Ağa dərviş, hara? – Mənim səsimi çataqlı gurultu basdı, dərviş nə münacət işə başladı, gurultudan və xırıltıdan sözlərini seçə

bilmədən, ancaq beylərin axır kəlmələrini eşidirdim, o da iki gurultunun arasında xırıltı bir az ara verəndə qulağıma gəlirdi... "Mustafa haqqı... Kərbəla haqqı... Rza haqqı... dua haqqı. Rah bir çarə yarob... duayo..." bu kimi sözlər də göy gurultusu ilə bərabər dəyərək dolurdu.

Baranımı çiynimə atıb dərvişin dalınca çıxdım, amma yalın ayaqlarım doluya tab etməmədiyindən yenə dəyərək girdim, ayaqqabılarımı geyinib yenə çıxdım... dərviş yavaş-yavaş, dolu başından vura-vura enişdən enirdi.

– Ağa dərviş! Ağa dərviş!

Qoşa-qoşa gurultu səsimi çıxmağa qoymurdu, baranımı çiynimdə güc ilə saxlayırdım. Dolu quş yumurtası yekəliyində olardı. Əllərimə dəyərək əllərim ağrıyırdı, əymim qalın idi, məndə də dərvişin dalınca endim, bir də dalda sus eşidirdim:

– Ay ağa, xanım deyir haraya gedir?

– Get de, bir yana getmirom, dərvişə qaytarmaq istəyirəm.

– Son getmə, mən gədim qaytarım. – deyə Əli qoşdu.

Dərviş dolunun arasından bir az görünürdü, Əli çətəni qədər gözdən itdi. Amma münacət səsi yerdən arşo, gurultuya qarşı gedirdi. Dal tərəfində bərk təppilti eşidirdim, baxdım, qoyunlar büküm-hüküm olub dərə başı aşağı axıb gəlirlər. Mən bunun qabağında idim, yerim xatadan sakın deyildi. Qoyunlar məni basıb əzə bilirlər. Dağa qaçdım, çoban bağırırdı: "Ha, qoyun... hey..." Qoyun sözlərinə baxmıyırdı, çoban dalınca yüyürürdü. Qoyun ötdü, şaqıltı şiddətləndi. Amma dolu xırdalaşdı. Həronda bir yel hücumu ilə məni bir neçə qədəm irəli atırdı... göy guruldayırdı, dərviş guruldayırdı, sel qıj-qıj qılıdayırdı, sanki yer ilə göy bəhsə girmişdi. Əli gəldi, mən sordum:

– Dərviş hanı?

– Nə qədər elədim gəlmədi, yolu olma tutub getdi.

Xeyli durdum... göy guruldadı, yel guruldadı, sel qılıdadı, amma dərvişin səsi, ha qulaq verdim, qulağıma gəlmedi. Bir az dayanıb yenə qulaq asdım... Göy qoşa-qoşa şaqıldayırdı, dərələrdə sel qılıdayırdı, vızıldayırdı, odlu şimşəklər qara buludları şaqılayırdı, amma dərvişdən xəbər yox... adamdan sədə yox idi. Adam ölmedi, yetmədi, məhv olmadı, insan kainata qarışırdı. İnsanı kainat qucdu. İstirahətli yox, uyuya bilməz.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİ

(1887-1943)

XX əsr Azərbaycan nəsrinin müqəddir yaradıcılarından olan Yusif Vəzir Çəmənəzəminli Şuşada doğulmuşdur. İlk təhsilini doğma şəhərində Molla Mehdiinin məktəbində almış, sonra təhsilini Şuşa və Bakı real məktəblərində Daşkənd gimnaziyasında davam etdirmişdir. 1910-cu ildə Kiyev universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul olunmuş, oranı bitirdikdən sonra Saratov, Rovno və Simferopol şəhərlərində hüquqşünas işləmişdir. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə Türkiyədə səlahiyyətli səfir vəzifəsində fəaliyyət göstərən Yusif Vəzir Cümhuriyyəti süqutundan sonra bir müddət Fransada yaşamaqlı olmuş, 1926-cı ildə vətəni qayıtmışdır. O, 1938-ci ilə qədər Azərbaycan Sənaye İnstitutunda müəllim, Azərbəşdə tərcüməçi, redaktor işləmiş, 1938-ci ildə Özbəkistana gedib Ürgənc şəhərindəki Xarəzm Pedaqoji İnstitutunda rus dilindən dərslər demişdir. 1940-cı ilin yanvarında həbs edilmiş, Qorki vilayətindəki Suxobezvodnoye dustaqxanasına göndərilmişdir. Ədib 1943-cü ildə həbsxanada ölmüşdür.

Bədiət yaradıcılığına XX əsrin əvvəllərində başlayan Yusif Vəzirin ilk hekayələri 1910-cu illərdə Bakıda çap olunmuş və ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Geniş oxucu kütləsinin böyük marağı və məhəbbətlə oxuduğu bu əsərlər sonralar da bir neçə dəfə çapdan çıxmış və dərslik yayılmışdır. Burada verilən nümunələr yazıçının "Seçilmiş əsərləri" (Bakı, 1976) kitabından götürülmüşdür.

ÇƏNNƏTİN QƏBZİ

I

Başmaqçı usta Ağabala Veyləbad şəhərində beş kişinin biri idi; saleh, salim, mömin, Allah bəndəsi bir şəxs idi. Bir adam yox idi ki, onun saqqalına həsəd aparmasın. Doğrudan da, usta Ağabalanın saqqalı gözəl saqqal idi: qara atlas parçası kimi üzünün iki tərəfini tutub gicgahlarna getdikcə ucları nazildir, gözəl bir surətdə qulaqlarına yapışırdı. Heç kəs usta Ağabala kimi saqqal saxlaya bilməzdi: xalq həftədə bir dəfə həna yaxsa idi, usta iki-üç dəfə yaxardı; no hikmət

vardısa da homişə honanın üstünə qoz yarpağı döşəyib, bir neçə saat yerindən tərpənməzdi.

Bikar olan vaxtı, görürdün, usta özünə bir neçə də yoldaş tapıb, şöhdən çölo "başmaq seyrinə" gedir. Burada çubuqlar çəkilib, keçmişlər yada gətirilirdi. Birdən biri deyirdi:

– Yadımdadır, usta Ağabala, bir dəfə bildirçin götürüb xanını yanına döyüşdürməyə getdik. Mənim bildirçinimi buraxılan kimi xanınıqı qovdu. Rəhmətlik xan qozoblo bildirçinimi tutub, boğazını üzdü, dedi: "Dur buradan get, bir də buralara bildirçin-zad gətirson, saqqalının tüklərini bir-bir yolduraram!" Xa-xa-xa!.. Usta Ağabala, ondan sonra mən bir də xanını üzünü görmədim.

Usta Ağabala bir az gülüb deyirdi:

– Eyy! Elo xeyir-bərəkət do o vaxtlarda idi.

Bundan sonra bir ayınısı başlayırdı:

– Rəhmətlik xanını mənimlə arası çox kök idi (indi kök olmasın!).

Zorxanada xan da bizimlə işlərdi. Paltarlarımızı tamam çıxardıb, adama bir fitə tutardıq, sonra on-on beş girvənkə gələn ağac milləri atıb-tutar, oynadardıq. Günümüz elə zorxanada keçərdi. A kişi, onda ucuzluq idi – bir honovlatla iki gün güzəran edilirdi... Bir gün xan mənə baxıb dedi:

– Vallah, korbəlayı, səninlə gülüşəcəyəm!

Dedim:

– Xan, başına dönüm, mən nəkarəyəm ki, sənnən gülüşəm?

Dedi, olmaz ki, olmaz! Xülasə, olacım kəsildi, elə zorxanada tutuşduq. Çarpışa-çarpışa bir az fırlanmışdıq, vallah, xan geri çökəlib mono elə bir yumruq işlədirdi ki, divara yapışdım... Bir saat özümü gəlmədim...

Bələ-bələ "başmaq seyrinə" az olmazdı. Bəzən usta Ağabala şeyxilər mollası Ağa Əliosqor ağanın dostosinə qoşularaq gozməyə çıxardı. Homişə də "baş qovurma" oyununu oynayırdılar: usta oturar və mollalardan biri qurşağını açıb bir ucunu ona verirdi, o biri ucunu da özü tutub üstünü hücum edən mollalardan topiklə müdafiə edərdi.

Bir hadisə heç usta Ağabalanın vadından çıxmazdı: bir dəfə yeno "baş qovurma" oyununda axund Əliosqor ağa qazının qısıla-qısıla golorək üstünü yanına girmosini görür (Əliosqor ağa, məşallah, oyunda çox mahirdir; qazı min il "baş qovurma" oynasa, ağaya çatmaz). Xülasə, qazının qısıllaraq gəlmosinə ağa zahirən mənə vcr-inəyib, bir az da irolə gəlməyə imkan verir, sonra birdən dönüb bir

təpik vurur, qazı diyirlənib çuxura düşür. Bundan istifadə edib, bir ayrı molla hücumu qalxışır. Qoçaq Əliosgor ağa bunun da hücumunu dəf edərək, cavab verdikdə, ayağı mollanın yaxasına keçir, biçarənin ləbbadəsi iki parça olub yerə düşür...

Əliosgor ağanın bu rəşadeti usta Ağabalın yadından heç çıxmazdı. Bunu usta nəql etdikdən sonra fəxr ilə deyirdi: "Maşallah, ağa Əliosgor ağa kimi molla ola bilməz: onun vüqarı, şücaəti, gücü vergi kimi bir şeydir!..."

Zənn edirik, usta Ağabala axund Əliosgor ağanı dünyada hamıdan çox istəyirdi; bir gün olmadı ki, onu görüb olından öpməsin: özünü də görməsoydi, axundun evini uzaqdan da olsa görüb ziyarət etmək vacibətdən idi. Axund ustanın və balalarının qətlinə ömr etsoydi, usta Ağabala özünün və uşaqlarının qanını ağanın yolunda mənuniyyətlə sirab edərdi.

Bir gün şəhərdə üsulilər ilə şeyxilər davası olacaq, -- deyə sayıqlar çərçəyən edirdi. Usta bu xəbəri eşidər-eşitməz babadan qalma köhnə qılıncı taxtapuşdan endirdi, quyrıuq ilə pasını tomləyib, günəso qoydu. Usta and içirdi ki, "bir iş üz verən kimi" o, paslı qılıncı ilə yüz üsulilər başı yaracaq.

II

Oruculuqda şeyxilər məscidində (şəhərimizdə şeyxi, üsulilər, korimxani kimi neçə dini firqələr, hərəsinin də özünə möxsus məscidi var) Əliosgor ağaya pul yığılanda əvvəlcə minbərə tərəf qırmızı dəsmalə bükülü bir şey göndərirdilər. Minbərin alt pilləsində duran tələbə onu alıb, kəməli-mərifətli açar, içindən bir parça cındıra bağlı pul və iki cüt əla başmaq çıxarıb yuxarı qaldırdı. Sonra uca səso çığırardı: "Usta Ağabala köşdüz bir imperial və iki cüt başmaq verdi. Başmağın bir cütü ağa üçün, bir cütü də külləti üçündür. Allah-təbarəkü-toala onu dünyada yer-göy bəlasından hifz ələsin və axirətdə də cənnət hünərlərindən məhrum qoymasın!"

"Amin!" səsi məscidlə bir olardı.

Ustanın neçə həftəyə başa gətirdiyi başmaqın məscidə əlbəə gözərdi. Əvvəl minbərin ətrafına toplanan molla və şeyidlər başmaqlara tamaşa edərək, dabanlarında yazılan: "Əməli usta Ağabala mübarək başəd" sözlərinə öhsən deyirdilər. Mollalardan o yana oturmmuş hacılar başmaqların hər tərəfinə mahirliklə tutulmuş gülə-

bətini görüb, matu mütohoyyəir qalardılar. Başmaqlar məscidin aşağısına getməzdə də, oradakı kərbəlayılar, məşədilər və qeyri aşağısınfin adamları başmaqların göyçöklüyünə təsdiq edib, ağızlarını marçıldadardılar. Şəqfin yavıqlığındakı arvad yerlərində belə pərdələr qalxıb, hənəli nllar ustani göstərirdi...

Usta bunları gördükdə şadlığından nə edəcəyini şaşırırdı: gah qalxıb özünü camaata göstərirdi, gah papağın xırdabı araqçını düzöldür, axırda öz-özünə gülümsünüb sakit olurdu.

Bu xoşbəxt zaman çox davam etməzdi; bir daqiqədən sonra tələbə camaata bir ayrı adamın şey və ya pul verdiyini elan etdikdə məscid üstənə yaddan çıxardırdı. Ağaya yüzlüklər bəxş edən, atlar, inəklər və dən, ipək əba, xəz cübbələr bağışlayan adamlar çıxardırdı... Bunları gördükdə ustada artıq sadlıq nişanəsi qalmazdı: ürəyindən soyuq qan axardı. O zaman foqirlik ona əsər edib başı xəyalat ilə dolardı. Kişini fikir ilə götürərdi ki, məsciddən belə xəbəri olmazdı. Xəyalat ələmində birdən pul tapır, evlər tikdirirdi, məsciddəki adamları oraya qonaq çağırır, qızıl qablarda onlara xərok verdirirdi. Qonaqlıq qurtaran kimi, nökrələr qızıl məcməilərdə daş-qaş aparıb Əliosgor ağanın qabağına qoyurdular. Sabah cəmi şəhər usta Ağabalının fəzilətlərini danışır. Şəhərdə qonaqlıq olanda, ona həmişə yuxarı başda yer göstərirdilər, ağanın qulluğunda əyləşirdi. Burada birdən usta əlini cibinə salıb bir yüzlük çıxarıb və xəlvətcə ağaya yer deyirdi: "Mən ölüm, bunu cibinə qoy!" Ağa pulu alıb gülümsoyürdü...

Usta Ağabalının xəyalatdan ağızı bal dadır, şadlığından gözleri qıyılırdı. Yanındakı adamlar: "Ay usta, yadına ləbləbi düşdü, nədi? Ağzını niyə ələ edirsiniz?" -- deyə ustani xəyalatdan oyadırdılar.

III

Deyənləə görə, usta Ağabala ağa ilə siğə qardaş imiş, ağa ustanın xətirini belə istəyirmiş ki, onu özü ilə cənnətə aparmadı və vəd edibmiş.

Bir gün axşamçağı usta Ağabala evə gələndə arvadına dedi: -- Ə, bilirsen nə var? (Usta arvadını adı ilə çağırmağa utanır, arvad da ona "Ağabala deməkdən çəkinirdi, bir-birini "ə" deyə çağırardılar. Bir də görürdün, quzu moloşmasını andıran səso gəldi: onda usta ilə arvadının söhbət cəməsi həlli olurdu).

Arvad cavabında:

- Ə, no var?

- Ə, vallah, axır deməyə qorxuram.

- Yox, qorxma

- Əşi, vallah qorxuram.

Arvad qorxa-qorxa:

- A başı daşlının oğlu yoxsa vay xəbəri gotirmisən?

- Yox, aşi, yox! Belə, xeyir işdir, amma, vallah...

Arvad kişinin sözlərini kesirək:

- Ə, indi mən sənin olından almayacağam ki?!.. De görüm no tapmışsən?

Usta bu sözlərdən sonra ətrafı diqqətlə süzüb, başını arvarda tərəf oydı yə vavaş sosla:

- Ə, bax, heç kəsə demo ha!.. Ağa Əliəsgər ağa...

Kişi bir az duruxub, geri çökildi:

- Ə, sən də elə çox çörək yeyirsən ki, səndən heç gözüm su içmir!

Arvad döyükmüş:

- A kişi, dəli olmamışan, çörək nədir? De görüm yoxsa qardaş-larınmın başına bir iş gəlib?

- Ə, yox!

- Ə, bəs no var, de görüm?

Usta bu dəfə başını arvarda tərəf bir az cürətlə oyiub, yenə cold çökülərək dedi:

- Vallah, sən də elə çox çörək yeyirsən ki, "məno buğda, məno buğda!" deyəcəksən, ikimizi də sürüyüb Adəm ilə Həvva kimi çölə salacaqlar.

Arvad yenə bir şey başa düşməyib, kişinin dəli olmasından şüb-hələndi:

- Əşi, cın-zad səni vurub ağılını-zadını şaşdırmayıb ki, hodərə-n-pədəron danışırsan: buğda nədir?

Usta bir az fikrə gedib, sonra acıqlı:

- Vallah, sən çərəyi çox yeyirsən, mən sənin oduna yana bilmə-rom! - deyib cəvdən çıxdıqda arvad cold yüyürüb onu tutdu:

- A kişi, dəli olmamışan, de görüm no demək istoyirsən?

- Yəx, vallah, deməyəcəyəm!

- Ə, sən allah!..

- Vallah, deməyəcəyəm!

- Yox, deyəcəksən!

- Ha, mən sənə deməyəcəyəm, sən də arvadlığına salıb oraya gedəndə "Məno buğda, məno buğda!" deyəcəksən.

- A kişi, dəli olmusan, birçə de görüm no olub?

Çox deyişdikdən sonra kişi arvadını işdən xəbərdar etdi.

Arvad əllərini bir-birino çırpıb, həddən artıq sadıqlıq:

- Boy, bunda no var! Vallah, "çörək yemo" deyirlər - yemərəm.

Deyirəm, gərəsən no deyəcəksən! Bir də orada yemək olmaz ki, orada hər bir şeyi iyloyib doyurlar.

Usta papağını alnına yeridib, gülə-gülə:

- Amma, arvad, kefirmiz olacaq ha!..

- Deyirəm, ə, elə həmişə orada olacaq dayna?

- Həmişə, həmişə! Belə kef var, kef!

Arvad kişini götürüb, pəncərənin qabağındakı döşəyin üstündə oturtdu:

- Ə, birçə burada otur: səndən bir-iki söz xəbar alacağam. Birçə de görüm, orada da cəhrə, yun-zad var, yoxsa...

- Yox, uşi, heç zad yoxdur! Yaxşı huri, qılma - belə şeylər var. Belə kef! Özü də ayn adamlar ora qoymazlar, biz ağanın səbəbinə gedəcəyik, ya özü aparacaq, ya qəbz verəcək... Bax, heç kəsə demo ha!

"Qəbz" sözündə arvad bir az fikrə getdi: "Bəhişt, indi, bir hamam kimi yerdir. Nəco isti su hovuzunun qapısına camadar qoyurlar ki, arvadlar suyu dağıtmasın, indi orada da qapıya bir adam qoyacaqlar ki, içəri ermən, rus girmosin... Biz ki, ağanın qəbzini göstərəcəyik, onda qapını açıb bizi içəri buraxacaqlar..."

Burada arvad dadlı-dadlı gülümsənərək, üzünü usta Ağabalaya tutub sordu:

- Ə, orada, yəni deyirsən, qılman-zad da var, dayna?

Kişi acıqlı-acıqlı:

- Var! - dedi.

- Ə, sən atanın goru, acığın tutmasın, birçə de görüm onlar nə yeyir?

- Arvadın başı olmaz budur ha!.. Onlar neydir yeməyi? Onların özünü yeyorlar! Xa-xa-xa!

- A kişi, vallah, ağanın macalı olmaz; dalınca o qədor adam gedəcək ki, onda qıl körpüdən keçə bilmərik, hamımız (dilim-ağızım qurusun!) cəhənnəmə tökülük.

– Hımm! Allahü ekbor, deyir, ağa Əlişögər ağanın yanında biz cəhənnom düşəcəyik! Ə, salavat çevir, qoyarmı düşək? Vallah, yüz min adam olsa, düşmərik, elo obasının bir ucu bizdə olsa, bosimizdir!

– Vallah, a kişi, yaxşısı budur ki, elo bizə kağız versin. Bax, sonu vov verib, vaxt ikon get al, sonra yadımdan çıxar.

Arvadın sözləri deyosən usta Ağabalanın əqlinə batdı, bir az saq-qalını tumarlayıb dedi:

– Onda goruk qabaqca hamama gedim, yoxsa napak qəbz almaq olmaz!

Arvad cavabında:

– Yaxşı, no edirson et, amma bir az tez get!

IV

Usta Ağabala hamama tərəf getmədi idi. Payız küloyi ağacların olvan rəngli yapraqlarını budaqdan-budağa salırdı. Göyden qaran zəhmli buludlar sallanmışdı. Bunlar qiblə tərəfə getdikcə nazilir və dağlara yavıqlaşdıqda konarları ağarıb gümüş kimi parıldayır. Usta getdikcə qabağında küçoyə tərəf pəncərəsiz evlər, sınıq-sökük divarlar, dar, eniş-yoxuş küçələr... bir-bir gəlib keçirdi. Usta fərəh dənizində dalğalanaraq, ayağı çuxura düşüb tez-tez başmağının çıxmağı, papağının tullanıb, alınına yeriməsi və ya qalxıb toqrar peysərinə düşməsi nəzorinə belə gəlmirdi.

Usta o qədar qeydə qalan idi ki, rast gəldiyi şeylər ona təsir etməmiş olmazdı. Birdən küçoyə düşmüş it, pişik və başqa heyvan meyitlərini gürdükdə belə düşüncüdü: “Hələ itlərə Allahm qəzəbi keçib, bunlara behişt yoxdur; görəsən, o yazıq pişiklərə kim cənnət qəzbi verəcək!”

Pişik meyitindən sonra toyuq meyiti çıxanda usta bir az da toyuğun qeydina qalır: “Görəsən, toyuq da behiştə gedəcəkmi? Ona da qılman verəcəkləmi? Bəlkə, toyuqlar, bilmədi, buğdaya bir dimdik vurdu, görəsən, onda ona no edərler?..”

Özünə verdiyi bir sıra suallara cavab arayırkən, bir də usta düşüncəyə bir cüt eşək qulağı toxunduğuna duydu – yüklü uluğa rast gəlmişdi. Küçə dar olduğundan heyvan güc ilə keçirdi. Usta Ağabala montul qaldı – ya geri dönməli, ya da uluğın altından və ya üstündən keçməli idi. Usta geri dönməyə tonbollaşib eşəyin altından zorla keçib gətdi.

Küçə bazara çıxırdı. Bura qaralıq idi, hisli-paslı dükanlardakı tacirlər güc ilə görünürdülər; kimi hesab doflorini yığıb evə hazırlaşır, kimi dükanı bağlayıb dua oxuyaraq qıfılı püfloyirdi. Yalnız baqqal çömçə ilə qazandan qatığı götürüb qaba seslə: “Qatığa gol, qadan alım! Qatığa gol!” – deyirdi. Başqası: “Qarız qurtardı, qalmadı!” – deyər bağırırdı.

Usta bazarda dayanmadı – günəş batırdı. Orada duran hambalları arasında cold keçib sol tərəfdə görünən mosciddə tərəf gətdi. Qoca müəzzin olıno bir arşın müstük, mosciddin önündə durmuşdu. Mosciddin alçaq qapısından hamballar metal və başqa baqqal malları çıxarırdılar: moscid sorin olduğundan buranı baqqallar icarəyə götürüb, içinə şey yığırdılar.

Usta Ağabala mosciddən o tərəfə bir neçə qədom atıb hamama rast gəldi. Hamamın alçaq və uçuq divarları böyük günbəzlərə söykənərək yüz illərdən bəri bu hal ilə dayanırdı. Bu hamama çox xanlar gəlib-gətməmişdi. Çox mollalar sübh vaxtları burada istirahətdə bulunmuşdular; minlərcə kişilər saqqallarına hona bağlayıb həyatının çox hissəsini burada yatmaqla keçirmişdilər... Hamısı da möhv olub gətməmiş, hamam isə həmişəki dəbdəbosında yaşamaqda idi və minlərcə mömin kişiləri fani dünyadan haqq dünyaya yola salmağa hazır idi.

Hamamın qapısının üstündəki yazılar tamamilə silinib gətməmişdi. Yalnız ir xətlə yazılmış “Hamam xuli xəbost” sözləri görünürdü. Bunlardan aşağıda bir pəhləvan çökilib boğuşan şirlərə tamaşa edirdi. Şirlərdən birinin quyruğu yağmurdan silinib yox olmuşdu. Quyruqsuz şir də ustani fikrə daldırdı: “Görəsən bu şirin quyruğu belə imiş, yoxsa o pəhləvan kəsib? Qiyamat olanda bu pəhləvan şirin quyruğunu haradan alıb verəcək?” – deyib pillələrlə aşağı endi və rütubətdən gəyərmiş qapını taqqıltı ilə açıb içəri girdi.

Ustanın ilk gözüne görünən su küpü oldu. Ondan o yana palçıqdan tikilmiş səkidəki ocağın qırağında qırmızısaqqal bir kişi oturub mürgü döyürdü.

– Salam oleyküm!

Usta Ağabalanın səsine hamamçı dik atılıb, az qaldı ocağın üstündə qaynayan pitni töksün, sonra salama cavab verib, ustanın halını xobor aldı. Usta ortadakı soyuq su hovuzunun yanından keçib keçə ilə döşənmiş sakinin üstündə oturdu, hamamçıdan dollok xobor aldı. Bir həftə idi ki, usta, dollok yanına gətməmişdi – başını tüklor

deşirdi: saqqalı da pərişan görünürdü – artıq-oskiyini düzəltməyə lazım idi.

Həmməçi qapıdan bir neçə dəfə "Kərbəlayı Qulu" deyə çağırırdı, gəlib oturdu. Bir azdan sonra dəlök hazır oldu və yetişən kimi balaca güzgüsünü ələyi ilə təmizləyib, ustaya təqdim etdi. Kərbəlayı qısa boylu bir kişi idi. Onun qızarmış burnu nazik bığlarının ortasına qədər uzanmışdı. Birdən ustanın burnundan bir nəhmal damcı düşsəydi kişinin düz alt dodağında bənd olardı və qışda da həmişə buz bağlardı. Onun üçün Kərbəlayı Qulu başını ördək başı kimi tez-tez irəli uzadıb silkolor, nəhmal damcılar yerə tökülib rədd olardı.

Kərbəlayı Qulu çox şey bilirdi; tobatətdə də mahir olduğu şübhəsiz idi. Qarın ağrısının qan artıqlığından olduğunu bildirdi, dərhal azarlıqın arxasını çörtirdi; boğaz ağrısında peysərə həcmətə yapışdırırdı; ildə bir dəfə yaz vaxtı müştarılardan qan alırdı – "Yazda bölgəmiyyət bədəndə qaynar, rütubət tərpsəz, qan ayılıb, çuşə gələndən zaman bədəni təmizləməyə lazımdır" – deyirdi. Məhərrəmlikdə Kərbəlayı altı aylıq uşaqların başını çörtirdi, qan çıxmayanda uşağın peysərinə bir-iki şapalaq çıxpan kimi, qan görürkərdi. Qan da olmasaydı, sarı, bulanıq su sızardı. Onda uşaq sahibinin nəziri də qəbula keçərdi. Anıma ayrı dəlləklər bunu bacarırlar; uşağın başını qarxız kimi paralayırırlar, qan çıxmır, nəzir də qəbula keçirir... Xülasə, kərbəlayının heç bir eybi yox idi; mahir, qəbil, kəmil, aqıl, məsələsində alim bir şəxs idi.

Usta Ağabala güzgüyə baxdıqdan sonra saqqalının honaya da ehtiyacı olduğunu duyub, həmməçiyə həna almağı tapşırırdı.

V

Kərbəlayı Qulu usta Ağabalanın uzun papağını çıxartdı və başını su ilə islatdıqda ona bir neçə sual verdi; zamanın dəyişməsinə də bir az dənəydi, dərindən "ah!" çəkəndən sonra ülgücünü belindəki qayışı çəkib, tərəş etməyə başladı. Usta Ağabalanın başının yanısıra tərəş olunmamışdı, bir də Kərbəlayı Qulu geri çöküldü dedi:

– Usta, axır başıma bir iş gəlib.

Usta gözünün altınca dəlləyə baxdı, yəno başını aşağı saldı. Dəllək bunu görüb, sözü davam etdi:

– Dünən gecə namaz usto çox dualar oxudum, Allah tobarəkü tələdən çox istigəsolər elədim... Ay usta Ağabala, daha bizim oli-

mizdən bundan savayı nə gəlir? Dünya işinə başımız qarışıb, axırat lap yaddan çıxıb... xülasə, gecə yatdım...

Bu sözlərdən sonra Kərbəlayı Qulu bir az geri çökəndi və başını irəli uzadıb silkolodi, nəhmal damcılar tökülib rədd oldu.

Bir neçə dəqiqə sükut etdikdən sonra dəllək eyni ahəngə sözlərinə davam etdi:

– Usta Ağabala, and olsun soni, mən xolq cloyano, gördüm bir səbətə, bilmirəm təndirdi, nodi, bunun qarışığında durnuşam. Bir acıqlı adam gəlib mənə bir topik vurdu, səbətə düzdüm. İstədim çıxıram, bir də qurban olduqlarımızdan biri gözümə görükdü. Usta, and olsun gətdiyim ağaya! Bir əl gəlib mənə səbətdən çıxartdı, ağzıma da bir dolma qoydu. Amma, usta, onu deyim ki, dolmanı yeməmiş ayılıb, gördüm sübh açılıb, həyətə oxuzlar banlaşıb. Usta, kişi gəlik dəğm söz danışın – tiko hələ ağzımda qaldı, daha yeyə bilmədim...

Usta Ağabala yavaş sözlə:

– Etiqadın kəməldir, ruzin kom! – deyib fikrə qərq oldu.

– Ay kərbəlayı Qulu usta Ağabalanın saqqalının altını qarxaraq:

– Biz üzqərə bəndolurün əlindən nə gəlir ki, – deyirdi, – Allah-təaladan nə qədərənib o ulacaq. Mənə kəmrəzi xolq cloyib, o üz olındodir, lap ac-çılpaq qoysa sözümdə nədir?!

– Ay kərbəlayı, yavaş, boğazımı kəsdim! – deyə usta Ağabalanın zərlitəsi eşidildi. Dəllək fikir verməyib deyirdi:

– Biz gərik nəşükür olmayaq və onun yolunda hər bir şeydən keçək ki, qiyamət günü üzümüzə qara çökməsin! Yanı mən, ay usta, ələ əlindən gələni də eləmişəm: iki dəfə Kərbəlayı, üç dəfə Məşhədo...

– Kolho Qulu, qayçı hurnumu deşdi! – deyə ustanın yəno səsi gəldi.

Kərbəlayı Qulu qurtanb, ülgücü belindəki qayış kəsibə qoydu. Usta Ağabala özünə güzgüdə zənn ilə baxmaqda idi: başı doğrudan çox səliqə ilə tərəş edilmişdi; saqqalının ucu qulaqlarına qarmaq şəkildə yapışıb ustanın üzünü bir ayrı lotafət verməmişdi. Kərbəlayı Qulu bığların qabağını vurmaqda da çox mahirlik göstərmişdi: ustanın qalın dodaqları tükəndən ayrılıb nəzəri özünə cəlb edirdi.

Usta Ağabala özünü süzdükdə:

“Görsən bu nuranı sima hamıyımı müyəssərdir?” – deyib Kərbəlayı Quluya bir şahı verdi və sokidə soyunmağa başladı. Dolahadola neçə arşm qırşığını açıb tökdü, sonra çuxa, arxalığı, can arxalığı – hamısını birdən soyub, tapplı ilə keçənini isto saldı (ustanın yay və qış libası bir-birindən seçilməz, homişo üç-dörd gecmədən ibarət olardı). Usta Ağabala paltarının hamısını topladı, dolma bükən kimi bir fitəyo bükdü və papağını da lap fitənin üstündən qoyub səkindən aşağı endi. O biri sokilərdə do istə bükən sayaq çoxluca paltarlar bükülmüşdü, bunların üstlərində cürbəcür papaqlar qoymuşdular. Papağın bəzi uzun qovun şəklində idi, sahiblərinin ruhani və oyan olduqları aydın idi. Bəzisinin qarqıza bənzəyişi var idi – bu əsnaf papaqları idi. Bir-iki do təkoro bənzor gənc papağı görünürdü.

VI

Usta qapını ararkon, nozori divardakı şokillərə çarpdı... Qoçaq naqqaş! – bütün möharətini sərf etməkdən çəkinməmişdi... Divarın birini Böhrəmm İvqolada rəşadətini təsvir edirdi: atdığı ox ilə ceyranın dal ayağını qulağına yapışdırması bir gənci həyrətə daldırılmışdı; biçərə ağacın arxasına girərək şəhadət barmağını dişləyib, gözlərinin qarasını bir tərəfə döndürməkdən başqa bir şey qadirdən ola bilməmişdi...

O biri divardakı padşahın bığları uzanaraq bucaqdan asılı fitələrin altında gizlənmişdi; çəpəkəni bir qız padşaha əlmə təqdim edirdi. Üçüncü divarda çökələn iki ağac arasında pəhləvanlar gülüşürdü.

Pəhləvanlardan birinin qılçasında, o birinin qulağında hürümçək tor qurmuşdu. Bunlardan yuxarıda qara rəngdə dağlar çökəlmiş arxasına bir cərgə şəhadət barmaqları ağızlarında kişilər toplanıb yene gözlərinin qarasını bir tərəfə çevirmişdilər. Görünür pəhləvanların gülüşməsi bunları müəssir etmişdi... Bu şəkillər İrən sənətinin bir nümunəsi olaraq bütün hamama gələnləri həyrətə daldırır. Usta Ağabala da ona baxdıqda “Zalım oğlunda nə qabiliyyət varmış!” – deyərək ocağa tərəf olan qapıdan içəri rəvan oldu.

Usta qaralıqda bir neçə addım gedib, qapının yavaşlaşmasını öyrənmək üçün sağ əlini qaldırıb, bir az havada fırladı. Lakin içəriyə olan qapını tapa bilmədiyini üçün bir az da irəliləmək lazım gəldi. Sərbəndin nahəmvar olması onu ayağının da birini qaldırıb havada

fırlamağa məcbur etdi. Əlləri ilə divardan yapışıb sağ ayağını qaldırdı, qabağa uzadaraq barmaqlarının uclarını yavaş-yavaş yere endirməyə başladı. Barmaqlarının ucları yere toxunur-toxunmaz usta qılçasını boşladı və ayağı şappıltı ilə soyuq horramın içinə düşdü. Sol ayağını qaldırıb boşladıqda, ayağı bundan bir azca isti horraya düşdü... Beləcə soyuq horradan istiyə, istidən soyuğa keçərək, qarıya döyüdü. Bir də sağ əlini havada fırladıb, rozoni tapdı. Qapını açdı. Hədsiz səslər bir-birini qarşıb, hamamın tağlarına düşmüşdü; içəridəki adamlar hovuzun buğundan kəlgə kimi görünürdü. Hamamın sağ divarında birca pəncərə vardı, şüşələri yaşıl kif basdığından içəriyə az işıq düşürdü. Pəncərənin yarı küçənin sothindən aşağı olduğu üçün bütün zibilləri yel daşıyıb, buraya toplardı. Bundan başqa, qonşuda yaşayan “Danqılı atı” ləqəbli birisi nədonso yediklərinin artığını həmişə huraya bəyər. Çox vaxt nəkarlırla “kim qarız qabığı ilə hamamın pəncərəsini vursa vura bilməyənini minib həyatın o başına gətsin!” – deyərək mərəc edər və pəncərəni nişan alırdılar. Tabii ki, belə ləzzətli mərəc nəticəsində hamamın pəncərəsi zibilli olacaqdı. Yalnız qarız qabığı deyil, burada köhnə başmaq tayı, it-pişik meyiti, omba sümüyü kimi şeylər də olardı...

Usta Ağabala pəncərəyə diqqət vermədi, ancaq onun qabağında sorulmuş fitələr üstü honalanıb yatmış kişi qapını süzdü – böyük zatlarsayı baş əyib hallarını soruşacaqdı... Çifayda? – Bunların xorultusu hamamı bürümüşdü və qılı sinələri körük kimi enib qalxırdı.

Camadar ustaya yanaşıb, onun quru fitəsini bucaqda dəyişib, ona köhnə və yaş bir fitə verdi. Usta camadarnı bu hərəkətdən bir az incidi: Ağə Əlişgər ağa ilə gələndə camadar onların quru fitəsini dəyişməzdi. İndi, nədonso, usta Ağabala kimi kişi camadarnın gözündə alcaq toboqədən hesab olunub, quru fitəsi dəyişildi. Aralıqda “cən-nətin qəbz” məsələsi olmasa idi, usta camadarla başqa cür rəftar edərdi. Ancaq indi belə işlərdə etinə etmək zamanı deyildi – “Qaçanı qovarlar” – demişlər. Ağə Əlişgər ağanın kefinin kök vaxtına düşüb, “qəbz” vəd etmişdi. Kim bilir, sonra vədəndə durardımı? Usta Ağabala behişt çəporinin altında durub, “Mono huri, mono huri!” – deyib, min il do gözlərinin zoqqrunu töksəydi, ona huri verən olmazdı. Buna görə usta camadarnın qanacaqslığına əfv edərək qapının müqabilində isti su hovuzunun xırda, pilləkəndən çıxıb kiçik qapısından içəri düşdü.

Ustanın canı dincoldi. Ancaq hovuzun suyu bir neçə huftədən bən dəyişmədiyi üçün bir az qoxuyurdu. Bunun da ki, heç bir şeyə doxli və zərən yox idi. Hovuzə girən qaş-qabaqlı çıxmazdı: homişə sad, nuranı, pak-pakizo olardı. Qəmgin adam da oraya girsəydi kefi açılardı: adam hovuzda homişə homsəhbət tapır, bir-birli hallaşır, "mosole" öyronır; çimmək də ki, bir kef – hovuzun bu başından girib, o biri başına çıxana qədər on adama toqqaşrsan... Bunun herosində bir molahət, herosində gızlı bir lozzot var.

Tağın yırığından düşən işıq suyun bulanıqlığını çox da bəlli etdirmirdi, yalnız çirk laylarının xırda dalğalara toxunub torpənmesi görünürdü. Nozərə daha başqa şey çarpırdı. Ancaq suda tük çəngələrinin hədonə sivaşmasını, ya hovuzun dibindəki yumşaq şeylərin ayaqları ohato etməsinə, tobiidir ki, nozərə almıram: çünki bunların qüşlə heç mane olmamasını hər bir Allah bəndəsi bilir. Ustaya da qüş lazımdı – bir neçə dəfə suya batıb istıfğar edəcək, sonra qəbz alıb, yerində arxayınca oturacaq idi. Bu məsələdə usta barmaqların bəndəsinin və qulaqlarının doliklorinə tıxayıb, suya batdı. Kişi məsələsində arif idi. Qüş etdikdə bəndənin hər bir yerinə su döyməsini bilirdi. Ona görə ayaqların hovuzun dibindən üzüb, balıq kimi o biri tərəfdən çıxdı. Burada uca səslə salavat çəkib, əlini saqqahna çəkdi və suyun üzünə tıpırub, bir də batdı. Bu dəfə səyahət yarımqıç qaldı: yer yolda bir ayrı kişiylə baş-başə gəlib toqqaşdı və ikisi də üzünü turşudub sudan çıxaraq bir-birni döyməyə qalxışdılar. Bir do... üz-üzə gəldikdə "Ya Allah!" – deyə məhrəban bir halda görüşdülər. Usta məktəb yol-dışı Kərbəlayi Bağırə rast gəlmişdi.

Kərbəlayi Bağır homişə güləndə gözünün qarasını itərdi; burada da gözələrinin qarasını itirib dedi:

- Usta, kefin kök, damağın çağdırmı?
- Allaha şükür!
- Nə təhərsən, yaxşısanmı?
- Niyə, dövlətdən. Sən nə təhərsən?
- Kərbəlayi Bağır cavab verdi:
- Allaha şükür!
- Kefin kök, damağın çağdırmı?
- Allaha şükür!
- Nə təhərsən, yaxşısanmı?
- Niyə, dövlətdən.

- Uşaqlar da yaxşıdımı?
- Cəminə duası var. Səninkilər necədir?
- Cəminə duası var.
- Lap yaxşısanmı?
- Allaha şükür!..

On-on beş doqıça beləcə bir-birinin halını soruşub, sabıq dostların herosi hovuzun bir küncünə çöküldi.

Çox çökmədi ki, hovuzə bir neçə adam da girdi. Bunların biri cüzəmlı Abhas idi, qalanının qaranlıqda kim olduqları məlum deyildi, ancaq birinin keçəli ağarırdı.

Hovuz salavat səsilə doldu. Şəppəlti düşdü – kərbəlayi və məşədilər ördək kimi çimirdilər. Biri hatıb biri çıxır – bununla qonaqlarınləməyən, başına neçə çanaq da su tökürdü. Salavatlar məxrəcdən gəlmədə davam edir, saqqallar tumarlarırdı. İstidən ürəkləri tıncıxanlar da divarlara dalbadal tıpırub canlarını rahat edirdilər.

Usta Ağabala hamıdan çıxar-çıxmaz camadər hazır oldu. Ancaq ustanın həna qoymaq meylinde olması camadər mırıldanmasına səbəb oldu. Hovuzdan sonra həna qoyularmı? – dedi, – indı bir quru fitə də islatmalıyıq.

Usta səhvini anladı və başını itirməsinin səbəbi qəbz olduğunu səvincilə duyaraq, yəni camadərni "ağınlığına" mənə vermədi. Yəni salınmış fitonin üstə uzandı və camadər onu qurulayıb saqqalına, bıqlarına, qaşlarına və barmaqlarının uclarına səliqə ilə həna yaxdı. Ustanın istidən döyünən ürəyi hənadan sonra sakit oldu. Bəndəni rahatlamıb hərəkətsiz qaldı; gözələri yavaş-yavaş qıyılıb yumuldu. Usta əvvəl fısıldayaraq, ağzından bir az hava buraxdı, sonra qolyan kimi xoruldamağa başladı.

VII

Veyləbad şəhəri sanki dəyişmişdi: hərə bir tərəfdə qaçıb dağılmada idi; otafdən hoyocanlı səslər gəlirdi; zənginlər qızillarıni basdırıb, fəqirlər də damlara doluşub, "Allah" sədasını göylərə qaldırdılar. Mühəribə idi. Düşmənlər şəhəri ohato etmişdilər. Şəhər darvazaları bağlanıb arxalarına torpaq çəkilmişdi. Qala qoşunu düşmənin hücumunu dəf etməyə çalışırdı... "Qələbəndlik" ili idi. Ağabala yenicə doğulmuş, bələyinin üstündə göz yaşlı təkülürdü.

deyirəm: "Ağabala, qurbanın olum, sən mənim qulağımdan tut, mən də soninkindən!" Bu sözlərdən kişi nə anlayırsa, yüyürüb mollanı süpüröyür. Bir az molla bunu, bir az da bu mollanı divara çırpandan sonra küçədən soso gələn adamlar onları aralayır.

Sabahdan bu işə min rəng verib bazarda danışırdılar. Ağabalının böyük qardaşı bunu eşidən kimi gedib mollanın qoparağını götürdü; dayılan mollanı məktəbə həsrət qoydu; o biri qohumları özərinə xəncər-bıçaq todaruq etdilər. Səhəbat günü-gündən böyüdü, beynilər qızdı. Molla baş götürüb İrana qaçdı. Şəhər sakit oldu. Bundan sonra Kərbəlayi Cahangir oğlunu bir daha məktəbə qoymayacağına and içdi. Dedi ki, mən də elədi – Ağabalanı bir başmaqçıya şagird verdi.

Usta Ağabala bir də baxdı, gördü otuz ildir ki, başmaqçıxanada tozlu-cirkli dükanda çərmək döyür... Bu uzun müddətdə Veyləbadda hər şey dəyişmişdi: çox şeyxilər dönüb üsulı olmuşdu; hacikorim-xanilər şeyxi olmuşdular. Şəhərdə böyük möcüzələr görünmüşdü: çoxlu ocaqlar, pirlər züھر etmişdi; Ağa Əliəsgər ağanın evi dəfələrlə qeybət nuranı olmuşdu; birdən-birə mollaların pulları barəkətlənmişdi – qazı ağa ildə altı yüz manat məşla böyük imarətlər yapdırmışdı; o biri mollalara, Allah həraddansa zəngin dul arvadlar yetirmişdi... xülasə şəhərdə hər şey tərəqqi etmiş, dəyişmiş, abad olmuşdu. Yalnız usta Ağabala qədimliyində sakit qalaraq, otuz il idi ki, bu qərar ilə möişət keçirir – elə qayıtı suya salıb dişinə çəkir və sonra çərməkə ilə döyürdü.

Usta bərnunu qurdalayıb dərin fikrə daldı: "Heyhat! Ömrüm getdi, gün getdi! Bu gün-sabah inkir-minkir sual edəcək ki, nə qayırmısan? – onda nə cavab verəcəyəm?". Bunları düşüncədən cəhənnəm gəlib ustanın qabağını kəsdi. Gözləri yaşarıb ürəyi döyündü. Birdən cəhənnəm qəbzini xatırlayıb gülümsündü: çərməkini tullayıb düşlüyü düşündən qopardı... "Asta qaçana imam qənim" – usta qaçmağa haşladı. Bazardan keçəndə dükəncilər ona tərəzi çaldılar, baqqallar çürük meyvələr ilə salbaladı: uşaqlar yüyürüb, onu otakləyirdi. Şəhərdə qayda belə idi – bazarda yüyürmək kimi adətəndə konar bir iş tutan adamlar bu cür rəflər çərdilər.

Usta bunlara qulaq verməyib bazardan keçdi. Əyni küçələr bir-bir gəlib getdi. Ustaya ilk dəfə rast gələn hacikorimxanilər mollası

Qadınlar çağaya baxdıqca deyirdilər: "Suya dönmüş oldu-olmadı, şöhrin növrəği döndü!" Qadınlar haqlı idilər. – Ağabala çox ağlayan idi: ağlayanda da üzünü çox tursudurdu, sanki mərsiyə deyəcək idi...

Bir də usta Ağabala gördü ki, onun bələyini bir biyabana atmışlar, ağlaya-ağlaya qalmış. Səs-küy yox idi, dağ-daşı duman bürümüşdü. Görünən çıxır ilə bir adam gəlirdi. Yaxınlaşdıqca Ağa Əliəsgər ağa olduğu bəlli oldu. Yetmiş kimi Ağabalanı qucağına götürüb, bələyini açdı və sonra cibindən bir kağız çıxarıb ona verdi: "Bu kağızı al, cəhənnədə sənə yer verilməsinə tapşırıma; orada ye, iç, hüriməlmanlarla axirət ləzzəti apar!"

Ağabala kağızı alıb qoşdu. Hər addım atdıqca böyüməyə başladı; şöhrə yetişincə yeddi yaşında oldu.

Bir gün Kərbəlayi Cahangir, oğlu Ağabalının divardan sərçə düşürməsinə görə onu tutdu və başına bir-iki qapaz saldıqdan sonra onu İrandan gəlmiş bir mollanın məktəbinə apardı.

Sabah açıldıqda Ağabalanı min ah-zarla geyindirib bir qoltuğuna odun, o biri qoltuğuna kömür verib (adətən, şagirdlər məktəbə odun – kömür aparıb özələri üçün ocaq qalardılar. Odun-kömür götürməyənləri mənqalların və buxanın yanına qoymazdılar) çiyinə də hey-bosını salıb məktəbə gündərərmişlər. Uşaq atasına bir tək, anasına bir şilləq atıb qapıları bir-birinə çırparaq evdən çıxdı.

Bir neçə il belə keçdi. Kərbəlayi Cahangir oğlunun Quranı bitirib, məsələsinə arif olacağını gözləyirdi. Halbuki oğlu hələ "Vəlləyli" də qalmışdı. Kərbəlayi məktəbə gedib onu mollaya tapşırılanda, molla Ağabalanın çənəsindən tutub: "Məşallah çox soylu uşağıdır!" – deyirdi.

Ağabala çox qoçaq uşaq idi: məktəbdə cəmi işə hamıdan artıq o atılırdı, o biri uşaqlar məktəbə həftədə bir küyüm su verəndə, Ağabala beş-altı küyüm verərdi; məktəbi hər gün süpürür, bazara gedib mollaya piti alardı. Bunun üçün də molla Ağabalanı cəmi şagirdlərindən çox istərdi; hamısından əvvəl onun dərşini deyər, quluncu duranda da arxasını ona tapdaladardı; çubuğunu da o doldurardı. Ağabalının bu xoşbəxtliyinə bütün şagirdlər həsəd aparardı. "Ağabala məktəbdən çıxsaydı da, bəlkə mollanın arxasını qaşımaq və boynunu ovmaq növbəti bizə çataydı" – deyə düşünərdilər.

Bir gün Kərbəlayi Cahangir yenə oğlunu mollaya tapşırmağa gedir; məktəbi səssiz görürək, həyret edir: nədənsə molla uşaqlar vaxtından əvvəl buraxmışdı. İçəri girdikdə orada molla ilə Ağabaladan başqa kiməni görmədi. Molla Ağabalının çənəsindən tutub

oldu. Usta ona etina etmədi, o da ustasını acıqla süzdü. Bir az keçdi, bir neçə kömürçü və kənkən gördü, sonra bir dərviş və axırda bir neçə seyid, mərsiyoxan və çoxlu kor, şikəst və dilənçi. Usta bunların bəzisinə uca səslə salam verib, bəzisinə də etina etməyib keçdi. Bir neçə addım da atıb şəhərin konarına çıxdı. "Mazi-mazi" oynayan on yeddi-on səkkiz yaşındakı gənclərin səsindən qulaq tutulurdu. Bunlar ustanın qaçmağını görüb onu hoydu-hoyduya götürürdülər. Usta bunlara da fikir verməyib şəhərdən uzaqlaşdı.

Duman ətrafı bürünmüşdü – hər şey zülmət içində idi. Sossızlik arasında ustanın ayağının səppiltisi hoyəcanlar doğururdu. Usta qaçır, heç havada doyçukluk yox idi: heç bir yerdə işıq ucu görünmürdü.

Usta Ağabala qırx gün, qırx gecə yol getdi, işıqlı dünyaya çıxmaq üçün bir yol lapa bildirdi, axırda tongo gəlib bir daşın otayında uzandı və öz-özünü dedi: "Allah, yoxsa günahkar idim ki, qabağıma zülmət çıxdı? Buyurmsən Ağa Əliəşəq ağanın dalında namaz qıl, qılmışam; şeyxilərin məscidindən başqasına getmə – getməmişəm; molla'nın dediyindən çıxmamışam; öl deyib ölmüşəm, ayıb olmasın, cv adamına İbni Mülçəm (Allah lənət eləsin) ölən axşamı yaxşı kollopaça bişirdib aparmışam, yeyiblər (halal xoşları olsun!), bəs mənim günahım nədir?"

Usta ağlaya-ağlaya fikrə getdi və no iso xatırlayıb birdən başına döyörək hönkürdü: "Pörvərdigara! Mənim günahımdan keç! Məni qır qazanına saldırma; birco dəfə bilməmişəm, üsulilərin oduna düşüb kişmiş iş yemişəm!. Öhü! Öhü!.. yoxsa onun zülmətidir, indi mənə bürüyüb?.."

Usta Ağabala gözlərinin yaşını axıdaraq, başını daşdan-daşa vurub yatdı.

Azmi-çoxmu yatmışdı – usta yaşlı gözlərini açdı – vəziyyət dəyişmişdi; duman çökəlmiş, dan yeri yenico sökülürdü; şərq buludları altın kimi parıldayırdı; ay və ulduzlar sönük bir halda gözəndən itirdi; sübhün həzin yeli yağıl yarpaqları titirdi; bulaqların daşdan-daşa tökülüb şırıldaması bağları canlandırır; çiçəklər baş-başa golorok bülbülün yanıqlı nağməsinə səbəb olurdu...

Bir dəqiqə keçmədən günün şüası dağın arxasından qalxıb ələmi işıqlandırır; gül qönçələrinə düşmüş səhlin hərəsi min rəngə çaldı. Cənnətin yavıqlaşması ustaya oyan oldu. Cold yerindən qalxıb ilan kimi qıvrılmış bir yol ilə getdi. Bir az sonra şiddətli bir mənzərəyə rast gəldi: şimal tərəf od tutub yanırdı; yerdən, göydən ələv

qaynayır. Usta şaşdı – tutduğu yol ələvə doğru idi, başqa da yol yox idi. Gülzarlıqla ələv arasında uca sədd çökəlmişdi, onu keçmək qabil deyildi. Usta düşüncəyə daldı: "Yoxsa (Allah ələməmiş!) cəhənnəmə gedirəm?" – deyər öz-özündən sordu, lakin qəbzə xatırlayıb toxdadı və qurşağının ucunu açıb ələmin torini silə-silə od çıxan tərəfə getdi.

Günəş göydən yerə enmişdi, isti olduğundan xalqın dili ağzından çıxıb yerlə sürünürdü; dost-dəsto adamların üzünə qara çəkib çığırda-çığırda od tərəfə aparırdılar. Əcaib məxluq görünürdü: kimi buynuzlu və at ayaqlı; bəzisi yarı öküz, yarı adam; kiminin dörd-beş əli və hər əlində odlu gürzələr var idi. Bu əcaib zəbanilər tutduqları insanları gürzlə şapparlayıb odlu zəncirlərlə bağlayırdılar. Çığırtdan qulaq tutulurdu...

Qorb tərəfdə bir tərponin üstündə ağ ələm vurulmuşdu. Burada nəməyi-əməllərə və köhno hesablara baxılırdı. Gözlüklü qoca bir molaikə kitabları vərəqlədikco toz qalxırdı. Sağ tərəfdə İsrail sur duduğunu çalıb ölümləri yuxudan oyadırdı. Qəbirdən qalxan qol-qılçasını qoltuğuna vurub ağ ələmə tərəf diyirlənirdi. Burada böyük bir dosto omolo gəlon kimi, içlərinəndən biri ayrılib tıpayo çıxır, mərsiyə deməyə başlayırdı, ölümlər də tərponinə döyüb ağlaşırdılar. Dəfərdə hesab çolpaşık düşdükdə qoca mələklərdən biri turlanmış üzünü bunlara tərəf çevirib deyirdi: "Bos deyil? Sital uşağı sital, lap zəhləmi tökdünüz!"

Ələmin səli tərəfində duran adamlar xəçpərəstlər idi; bunların üzlərinə qara çəkib sorğu-sualsız cəhənnəmə atırdılar. Usta Ağabala bunlara tamaşa edəndə bir zəbanə ağzından ələv təkə-təkə buna hücum etdi. Qoçaq usta özünü itirmədi, cəld qəbzə göstərib çığırda: "Vallah, şeyxiyəm!" – dedi. Zəbanə ağzını yumub sükut etdi və sonra işarə ilə ustadan üz istəyib onunla gətməsinə rica etdi. Usta razı oldu. Bir neçə dəqiqə gətməmişdilər ki, bir dağa rast gəlib başına çıxdılar. Dağın o biri tərəfindən gözəl bağlar, uca imarətlər salınmışdı. İmarətlərin önündən çaylar axır, hovuzlar fəvvarə vururdu; gül gülü çəgırır, bülbül bülbül; huri və qılmanlar ağacların dibində səf çəkib boyunları çiyinlərində durtmuşdular; yumru totuq uşaqlar qızıl taxtlarda qumas yastıqlara söykənən möminləro şorab paylayırdılar. Bir tərəfdə çəşmələr şaqıldışıq; bir tərəfdə gözəl çiçəklər qoxuyur; mərmər hovuzlarda qızıl balıqlar oynayırdı; ağaclarla partlamış narların hər

danosi yaqut-ohmör kimi qızarıb şofeq verirdi. Əlvən meyvələrin öz-özünə üzülüb ağaclardan möminlərin ağzına düşməsi yalnız bir arzuya bağlı idi...

Usta Ağabalanın üroyı möhbubosini görmüş aşiq üroyi kimi döyündü. Lakin oraya keçmək mümkün deyildi – orada qıl körpü var idi.

Qıl körpünün hor tərəfi od tutub yanırdı. Minlərcə adam odlu gürzələrin çənginə düşüb məhv olmaqda idi. Cəhonnomin konarında çoxlu qır qazanları qaynayırdı. Günahı çox olanları burada qaynadıb sonra əjdahaların ağzına atırdılar.

Birdən həyəcanlı bağırtı səsi gəldi. Usta sol tərəfə baxdıqda bir dəstə üzü qara adam gördü. Bunları qır qazanlarının yanına gətirib bir-bir naməyi-əməllərini oxudular. Biri gəmi, o biri demiryol ixtira etdiyi üçün, odlu gürzələr ilə bir neçə dəfə vurub əjdahaların ağzına atdılar. Bir balon qayıran idi; bunu Allaha ox atan firon cərgəsindən hesab edib artıq cəza üçün bir ol qır qazanında qaynadıb sonra ələvə atılmasını məsləhət gördülər. Toyraçı qır qazanına düşəndə, usta Ağabala "Allah sizə lənət eləsin! Az qalıblar Allahın da yanına çıx-sınlar!" – sözləri ilə üroyindən tikan çıxartdı. O biri namələr oxunanda çoxlu qəzətcə adları söyləndi; bunları da əvvəlki qayda ilə odladılar. Sonra rəssamları gətirdilər, bunları orqəsusuz qır qazanına doldurdular. Artistləri zəncir ilə döyüb öldürdülər. Avropa və Amerika alim, kəşfə, ixtiraya və başqa namaz qılmayıb və şeytan əməllərinə rəvac verənləri təməməni yandırb küllərinə sovurdular. Axırda bir cırıq naməyi-əməl çıxdı; bunun sahibi bir balaca anq adam idi. "Kimsən? Nə karəsən?" – deyə sual olunduqda – "kərim-xaniyəm!" – deyə foxr ilə cavab gəldi. Bunu eşitcək zəbanilər gül-məkdən bayıldı; Əzrail özündən getdi. Bağlığında usta Ağabalanın papağı düşüb diyirəndi: "Buna bax, sadə! Alma qaxına oxşayır, məlunun könlündən kərimxanilik keçir!" – dedi. Zəbanilərdən biri kərimxanini barmağının ucunda götürüb qır qazanına atdı və qarışdırmağa başladı...

Usta Ağabala gördü ki, baxmaq ilə qurtarası deyil. Hor dəqiqədə minlərcə adamı çəkib cəhonnomo tökürlər, yavaşca qıl körpünün üstə çıxdı. Onun önündə rusca oxumuş bir adam və qarşabsız bir qadın gəzirdi. İkisi də qıl körpüsünün ortasına çatmamış uçub cəhonnomo vəfat oldu. Usta isə qus kimi gedib əyağa çıxdı.

Cənnəti-ənborin qapıları usta Ağabalanın üzünə açıldı. Rızvanlar təzim edib ustanın pak qədəmlərini təbrək etdilər. Bir dəqiqədə minlərcə huri tökülüb işıq satarıq onu apardı. Səndal taxtlar, ipək mütəkələr hazırlanmışdı. Ustanı oturdular. Gəzəl bir çocuk bir piyalə ləl tək şərab gətirdi. Şərab çox ləzzət verdiyindən dünyada çəkdiyi zəhmətlər yadından çıxdı. Bədəninə anlaşılmaz qüvvələr gəldi, gözələri işıqlandı; üroyində yeni bir hiss-həzz və ləzzət hissi oyandı. Ətrafa baxdıqda gözəlcək hurlar gördü, vücudu odaya dönbək ilk dəfə olaraq hoqiqi eşşin on olduğunu duydu. Hurinin birini sağma, birini soluna aldı və inco bellərini qəub almaya bonzor yanaqlarından öpməyə başladı. Öpdükco də eşş atəşi ələvənib ustanın varlığına yayıldı.

Bu hal çox davam etmədi. Bir də yan tərəfdən kəçəl Həsən çıxdı usta ilə salamladı:

– Ya Allah, usta!

Usta dik atılıb cavabında:

– Ya Allah, Məşədi Həsən! – dedi, – balam, sən hara, bura hara!.. Yəni ağa ilə qulun arasını bilmək olmaz; hor sirt Allah yanındadır.

Kəçəl Həsən ustanı qucaqlayıb çəkə-çəkə apardı:

– Əşi, bir gəl, gör burada nə ləzzət var!

İki mömin yaşıl ağacların kölgəsinə getdi. Gəzdilər, dost-əşnalara tapdılar. Əliəsgər ağanı da tapıb "başqa qovurma" oynamağa kəsdirdilər. Qotur Səməddən başqa hamı razı oldu; dedi:

– Siz üləsiniz, uşaqlar, bu gecə birə moni yatmağa qoymayıb. Həmbəl Qulu monimlə yan-yana yatmışdı, bilmirəm onun birəsidir, ya nədir?

Qotur Səmədin sözlərini hamı, istəğfar etdi, usta Ağabala isə dilgir olub dedi:

– Qələt eləmə, məlun, Allahın cənnətində birə nə gəzir? Görəsən yəno qoturun tutub nədir!

Səməd ustaya danıldı, sıçrayıb onu döymək istədi qoymadılar. Huri və qılmanlar gəlib aralığa sülh, əsəyiş saldılar. Yəno hərə bir guşəyə çəkilib kəfo moşğul oldu.

Usta Ağabala axund Əliəsgər ağanı hələ görməmişdi. Soradı: "Gələndən sūd gəlcələrini yanında kəfo moşğuldur" – dedilər. Usta getdi. Cərhovuzun yanından kəçdikdə pınaçı Qafara rast gəldi. Bir-birinin halını soruşduqdan sonra Qafar əyilib ustanın qulağına:

– Gecə birə əziyyət eləmir ki? – deyə sordu.

Usta bir də haldan çıxdı, yeno dava düşəcək idi. Qafar and içib hamının birədən şikayətçi olduğunu söylədi:

– İnanmırsan, – dedi, – palanduz Əkbərdən soruş, kişi dünəndən bəri tondir axtarır ki, paltarlarını çırpın.

Usta dargın bir halda gedib ağanı tapdı. Ağa Əliəsgər ağa oynında yalnız camaşır olaraq qılmanları başına toplayıb “hoppan-hoppan” oynayırdı. Hərdən bir qılmanları elə cimdikləyirdi ki, yazıqların göz-
ləri yaşarırdı.

Ağanı görək ustanın cəmi dördi yadından çıxdı ayağına yıxılıb sevincindən ağladı:

– Cəlalma qurban olum, ay ağa! – dedi.

Ağa, ustam yanında oturdub:

– Ağabala, – dedi, – mən ölüm mənimlə arın necədir?

– Sənə fəda olum, ocrindir çəkirsən!

Ustanın sözləri ağanı son darəcə məmnun etdi, omr verdi, huri və qılmanlar tökülüb ustanı qıdıqlamağa başladılar. Usta Ağabala övvəl bir az utandı. sonra yavaş-yavaş açılışdı-gördü heç cybi yoxdur; cənnət zəton huri-qılmanlardan ibarət idi. Başını döndərdi, göz-
ləri, ağacın dibində barmaqlarını oman ala gözlü bir qılmana ilişdi. Qılmanın duruşu ustaya çox xoş gəldi.

– Qadan canıma, ay bala, gəl yanıma! – deyər onu çağırırdı.

Qılman gülümsünə-gülümsünə gəlib ustanın qucağında oturdu. Usta başını öyib “Uxay!” – deyər-uydur qılmanı öpmək fikrində idi, bir də hamamın divarından asılan köhnə fitə qopub başına düşdü...

Usta Ağabala yuxudan dik atıldı. Qaranlıq hamamda kimsənin olmaması, ona təəccüblü gəldi. Qılmandan ayrılmağına çox acıyıb acığını fitədən aldı – götürüb gücü gəldikcə yerə çırpdı; sas hamama düşüb gülüşməyə həzər bir oks-səda verdi. Gülüşmə ustanı bir az qorxutdu; saqqalının tükləri hananı dəşib çıxmağa istoyirdi. Doğrudan da qorxmalı idi: hovuzə düşən damcların hərsi bir nəgmə oxuyur, divardan asılan fitələr əjdahaya dönmüşdü, hamamın sərbəndinə tökülən yumurta qabıqları, bozbaş sümükləri, qarız qabığı böyüyüb şişməkdə idi; yavaş-yavaş hərsi ocaib bir məxluc şəklinə düşüb ustaya tərəf səfər etməkdə idi.

Qılman ustanın yadından bütöbün çıxdı. Nəfəsi bütöbün kəsildi. Nənosinin uşaq vaxtı cinlər haqqındakı nağılları yadına düşdü: “Cinlər hamamda adamı boğarlar, amma “bismillah” desen qaçarlar...” Usta nənosinin sözlərini xatırlayıb qıraqla “bismillah” çəkdi, yüz yerden də “bismillah” – deyər oks-sədərlər eşidildi. Kişi oturduğu

yerdə bütöbündü; sonra bir-iki “salavat” çevirib şeytana lonət oxudu; yüz yerden də cavab gəldi. Sanki ustanın üroyində kənkənlər quyu qazır, tapılırsı qulağına gəlirdi.

Ustanın bədəni titrəyirdi.

Usta Ağabala bir neçə dəqiqə yerində sakit oturub kırıqlarını belə tərpatmodi. Bunun ilə də işi düzəlmodi – hər tərəfdən üzərinə hücum edirdilər. Nəhayət, yüyürüb özünü hovuzə aldı – arxasında da yüzlərcə adamlar atılıb ona gülüməyə başladılar. Bəzisi gözlerini ağardaraq: “Cənnətin qəbzini bizə ver, vərəson sonı boğarq” belə deyirdi. Cinlərin həyasızlığından bığarə kişi saqqalının hənəsini yuyar-yumuz hovuzdan çıxmağa məchur oldu: amma çifayda, minlərcə adam da bununla bərabər çıxdı və hamamın ortasında ustanı araya alıb, çöpik çalıb oynamağa başladılar.

Ustanın dili daha söz tutmurdu, ayaq üstə durmağa belə təqəti qalmamışdı. Yalnız “vay, dodo, vay” – deyər bilib hissiz yerə yıxıldı.

IX

Usta Ağabalanın hamamda başına gələn “qozavü-qəder”, səbah Veyləbadın hər bir guşəsində danışıldı. Bazarlarda cürbəcür şeyilər yayıldı. Dedilər ki, cinlər usta Ağabaladan cənnətin qəbzini tələb edəndən övvəl, hamamın yanında cüzəmlı Abbasın vurub ağzını öyiblər; dedilər ki, guya Əliəsgər ağa müridləri inandırmaş ki, cənnətin qəbzini cinlərə lazım deyil – onlar hər yerə gedə bilərlər, ancaq o hamam cin yığnağıdır; bir dəfə mən oradan keçəndə göydən hamamın üstə bir cüt ayaq sallandıgını gördüm... Dedilər ki, guya Əliəsgər ağa “Ayətül-Kürsi” oxuyub neçə dəfə püfləmişdisə də ayaqlar çəkilmiş, sonra ağa başmaqlarını qoyub qaçmış...

Gün-günü təqib etdi, lakin söhbət şiddətini qeyb etmədi. Məsələ məscid hücrələrində yaşayan tülhə arasında da atəşli münəqışə və mübahisəyə səbəb oldu. Tələbələr iki firqə oldular. bir tərəf deyirdi ki, cənnət qapısı cin-şeytana açıqdır, oraya gedə bilərlər, o biri firqə əksini söyləyir və bir mübtəhən müctəhidin rixaləson istinadən cinlərin son mövqeyi zomhərir olacağını irəli sürürdü.

Şeyidlərin gözüaçaq qismi silki hüquqlarını müdafiə edərkən, üşyan qopardılar və ikinci firqəyə nifətlər yağdırdılar. Onlar bəzilər olaraq deyirdilər: “Biz cin-şeytana yoldaş olmaşmışıq ki, onlar bizim yanımıza buraxalar. Allah zomhəririn bizdən ötrü xolq etmiş; oraya cinlər gedə bilməzlər!...”

Xülasə, uzun söhbətlərdən sonra da kimsə bu sirdən agah ola bilmədi. Tələbələr çox mübahisə etdilərə də, müəyyən noticiyə gələ bilmədilər. Ancaq davalan düşüb "Ənvari-roml" ilə vurub biri o birinin dişini saldı...

Şayiələr yenə ətrafa yayılmaqda idi. Ağsaqqallardan birisi əlimi Əliəsgər ağanın imarətinin divarına vurub deyirdi: "And olsun bu divardan çıxan nuri-paka! Dünən gecə o hamamın yanından keçirdim, bir də gördüm bacadan bir şey çıxdı. Uzandı, uzandı, bir də gördüm, dalmıca gəlir. Qoydum, qaçdım. Gördüm qaçdıqca gülə-gülə dalmıca gəlir. Qapıda yıxıldım. ürəyim getdi, sonra necə olduğunu bilmirəm".

Məsələ yenə aydınlaşmadı: dedilər cinlər vurduğu adamların hamısında cənnət qəbzi var imiş. Söz gedib qazıya çatdı. Qazı ağa buyurdu ki, doğrusu mən bu işə qarışmayacağam: çünki külfət sahibiyəm, cinlərin öleyhinə bir şey desəm, gecə gəlib mənə hoğarlar, balaşınm acından qınlar...

Veyləbad sakit ola bilmirdi. Camaat işdən əl çəkib "cənnətin qəbzi" məsələsinin həllinə çalışırdı. Bir küy düşdü ki, moşur seyid Mircofər ağa roml atıb hamını bu sirdən agah edəcək. Şəhər hoy-cana gəldi. bazar-dükən bağlandı. Camaat məhəllələrə toplanıb gecə sabaha qədər dosto topdı. Sabah xəbər çıxdı ki; seyid Mircofər ağa roml atıb, görüb ki, usta Ağabalanın hamama düşmüş cənnət qəbzinin ətrafına cinlər yığılıb məsləhət edirlər: Mircofər ağa dua gücü ilə cinləri cızığa salıb ki, daha bir də oradan çıxma bilməsinlər.

Veyləbadda səadət günüşi doğdu. Şəhər böyük bir boladan xilas olmuşdu. Mircofər ağanın qapısı tez-tez açılıb xələtlər, qond kol-lələr, çay, quzu... gətirilirdi. O gündən etibarən hamamın qapısı mismarlandı, önünə zibil tökülməyə başlandı. Çox çəkmodi ki, hamam zibilə batdı və yerində böyük bir topə əmələ gəldi.

X

Veyləbad aram tapmışdı. Camaat öz işinə moşğul idi. Get-gədə "cənnətin qəbzi" məsələsi də unudulub gedirdi. Yalnız cinlərin qorxusu usta Ağabalanın ürəyində hələ davam edirdi. Neçə aydan bəri xəstələniş evdə yatırdı. Dükəmdə nə var idisə satılıb sərf olunmuş, bir noticə əldə edilməmişdi. Ailəsi ağır maddi vəziyyətdə içərisində idi, ev şeylərini satmağa başlamışdı. Körpə uşaqlar aclığa davam

götürməyib ağlaşmışdılar. Kəmək gözləniləcək yer yox idi: kimsə qapını açıb hallarını soruşmazdı. Hərdən bir ustanın arvadı Əliəsgər ağagilə işləməyə gedər, axşam uşaqlara çörək qurusu və bayat bişirmiş gətirərdi. Bundan da yaraya məlhəm olmazdı. Ustanın azarı hər gün şiddətlənir, aqlıq və soyuq onu üzürdü.

Bir gün bir meycito rast gəldim – üç-dörd adam aparırdı.

– Olun kimdir? – deyə sorduqda, öndə gedən tələbə qiraət ilə söylədi.

– Usta Ağabala kəşfdüz!

Üç-dörd ay da keçdi. Qış idi. Bir axşam paltunuma bork-bark bürünüb bazardan keçdikdə, bir dükən qabağında zərildəyən üç uşaq gördüm. Bunların yalın ayaqları dizlərinə qədər palçıq batmışdı; paltarlarının cırığınan bədənləri görünürdü. Səkkiz-doqquz yaşında bir qız kənarda durub başını aşağı dikmişdi. İki balaca oğlan allorini açıb deyirdi: "Bizə bir çörək pulu ver, dünəndən heç bir şey yeməmişik, acından ölüük!"

Sözlərini bitirməmiş uşaqların üçü də səs-səsu verib ağlaşdı...

Bunlar usta Ağabalanın uşaqları idi. Bunları gördükdə "qəbz" məsələsi başımda təzələndi və yuxarıda yazılan hekayə gəlib göz-lərimin önündən keçdi.

1909

AĞ BUXAQDA QARA XAL

*Çaşıram həy da vermək,
Bədəvil fayda vermək:
Ağ buxağın altından
Bir öpüş pəy da vermək.*

Bayan

Moşəd məscidlərinin birindən camaat dəsto-dəsto çıxıb dağılırdı. Yulun o tay-bu tayında hasar təşkil edən dilənçilər, kor və şillər, qollar kəsilmiş cahil və ahıllar camaatı əhəto edərək sədəqə diləyirdilər. Dilənənlər arasında bir çox rübdəli qadınlar da vardı. Bunların bəzisi kişiləri: "Ağa, siğə mixahi?" – deyə yan küçələrə

doğru izləyirdi. Kimi qadınların tokliflərinə razı olaraq, arxalarınca gedir, kimi mənə verməyib, onlardan uzaqlaşmağa çalışırdı. Konardakı hovuzun yanında uca boylu, ağ rübəndli bir qadın durub, göz-lərini məscidin qapılarına dikmişdi. Yənə xalq məsciddən axın-axın çıxıb, yan küçələrə yayılırdı. Bir də məscidin qapısından qara totlu, ipək cübbəli, gənc mərsiyəxan görünürdü. Məğrur bir halda sağ tərəfə yönəlib nələynini geydi və iki oli ilə tirmə sarığını düzəltdi, sonra gümüş başlı osasını müccirdən alıb yavaş addımlarla məscidin soki-sindən aşağı enməyə başladı. Hovuzun کنارında duran qadın bunu görür-görməz arxasına gətməyə başladı. Mərsiyəxan dar və öyrü küçələri birər-birər keçərək qadın da onu təqib etdi. Tonha bir tim-çədə qadın mərsiyəxana yanaşmışdı. Mərsiyəxan da ayaq saxladı.

- Bacı, mono görü qulluq? - dcdi.

Qadın titrək və narin bir səsle:

- Ağa, qulluq deyil, şəriəti-peyğəmbordir. Məni özünə siğə etməni xahiş edirəm.

Toklif mərsiyəxanı heyrotə gətirmədi-siğə və müto İranda kök atmış ən adi bir dini adodtur. Buna baxmayaraq mərsiyəxan "yoxsa məni lotular olino salmaq istoyir" - deyə düşündü.

Qadın bir az cəsaratlı:

- Ağa, məni Xorasanın başqa qadınları kimi gündə neçə kişiyə müto olan qadınlardan bilmə. Xeyr! Mən bu gün soni minbərədə ağla-yan gördüm. Mohz imam yolunda kirpiklərinə axan yaşların məf-tunu olaraq sono siğə olmaq istədim. Bəlkə bunun səbəbinə Allah-toala günahlarımı bağışlaya!

Mərsiyəxan xanımın sözlərinin doğru və şəri olduğunu bilirdi, lakin gətməyə cəsarat edə bilmirdi, çünki lotular olino keçmək çiti-malı qüvvətli idi.

- Nəcibə xatun, mənim siğəyə ehtiyacım yoxdur, şəhərimizdə həm oyalım, həm də siğə konizlərim var, - deyə mərsiyəxan əsl-i fikrinə gizlədərək xanımın məramını anlamıq istoyirdi.

Qadın ciddi səsle:

- Ağa, bir günlüyə siğə et, yarım günlüyə et, bunu da istoməson, nə eyib edə, birçə saatlığa et ki, tutduğum və qıldığım halala çıxsın!

Xanımın şirin və etimadkar səsi mərsiyəxanın mühakimələrinə qələbə çalmağa başladı. Çırpınan üroyü əqlin zəncirindən qurtararaq mərsiyəxanın əndişələrini pərdələdi. Artıq bir söz əlavə etmədən xanımın arxasına düşüb gətdi.

Çox çökudən xanım böyük bir darvazanın önündə durdu. Dar-vaza açıldı, mərsiyəxanı olvan çiçəkli bağçanın rayihəsi qarşıladı. Gözəl xiyabanlardan keçib, əndorun dairəsinə gəldilər. Xidmətçilər bunlara nəzakətli təzim edərkən, noşqar bir otağa gətirdilər. Pən-cərələrin rəngarəng şüşələrindən içəri düşən işıq gözəl xalılara, ipək püştə və mütoğkollərə xarıqolər bəxş etmişdi, lumu ağacları və çiçəklər bu mənzərəni bir qat daha süsləmişdi...

Xanım rübəndini qaldırmayaraq, mərsiyəxana yer göstərdi. Bir də qapı açıldı, xidmətçi qadın əlində axtafa-loyan içəri girdi. Mərsiyəxan olurlarını yuyub, silindi. Bu gədcər-gətməz bir xodim zənci gəldi, bürünə sınıd məvi bir güləbdən gətirdi, mərsiyəxanın önündə diz çökərək, büt kəsildi. Mərsiyəxan güləbdən alıb oitirəndi. Zənci nəzakətli çıxıb gətdi. Xanım qapını qapayıb yerində durdu. Mərsiyə-xanın xanımın məramını anlayaraq siğə duasını oxumağa başladı. "Qobultü!" - deyərd-dəməz xanım rübəndi və çarşabı atıb, mərsiyə-xanın qarşısında ciltvolonməyə başladı. Qara çatma qaşları, uzun kirpikləri, ağ buxağındakı qara xalı... ox olaraq mərsiyəxanın üroyinə batmağa başladı. O, heyrotindən içini çökərək:

- Xudaya xudavənda! Bu nəzənin sənim huriyi-rizvanımı?.. Bu sorv qamət, bu cazibəli gözəl, siyoh dənə... Bunlar rəyamı? - deyə most oldu.

Xanım arxasında qəşə hürüklərini oynadaraq qapıya doğru gətdi və iki dəfə:

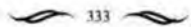
- Başir! Başir! - deyə çağırırdı.

Zənci qapının arxasında hazır durmuş kimi haman içəri girdi. İri bir məcməyi gətirib mərsiyəxanın önünə qoydu və cəld yox oldu. Məna kuzonin altına çiçəklər və yarpaqlar düşənmişdi, yanında iki hüllür qədəh, dürlü məzələr və çərəzlər vardı.

Xanım mərsiyəxanla yan-yanə oturub, şəm kimi barmaqları ilə kuzəyə yapışdı. Şirəz şərabı qədəhlərə doldu. Eys noşosi mərsiyə-xanı qanadlandırdı. Sarığını çıxarıb kənara qoydu və yaldızlı araç-qımını düzəltdi, hüllür qədəhə yapışdı. "Güşeyi-xərabata" sədiq bir "pir müğan" kimi qədəhi minnətdar bir hal ilə qaldırdı və:

"Bibədə buhar xəş nə başəd,
Bigül ruxi-yar xəş nə başəd..."

- deyə beytin sonunu bitirməmişdi ki, xanım:

– deyö beyti tamamladı. Sonra dodaqları ilə qədəhin kənarına yanaşdı daddı və qədəhi morsiyoxana verib, onunkunu alıb içdi. Şorab atırından most olmuş dodaqlar bir-birinə qovuşdu. Dadlı bir yoxluq müvəqqəti olaraq onları dan-fonadan ayırdı... Qədəhlər yenidən doldu. Eş möclisi canlandı. Xanımın tar çaldığını morsiyoخان heç də gözləməzdi: tar goldi, xanım köksünə basdı, morsiyoخان da züm-züməyə başladı...

Şorab, musiqi və inco dilbər nəşəsinə bir də lumu və çiçəklərin rəyihəsi qarışdır morsiyoخانı most etmiş, səhər bülbülü kimi nələ-lorilə otağı doldurmuşdu. Arabır susur, alovlu gözlərilə qadını süzür, gülgün hədo ilə qurumuş dodaqlarını ısladır. Xanım da şorab ötri saçan dodaqlarını ona uzadır, qəlb çırpıntıları busolur qucağına atılıb onlar da most olurdu. Dəqiqələr keçir, sanki qərinələr dolanırlar. Günəş rəngin şüşələrindən içəri olvan zolaqlar buraxır, xalılar min bir rəng çalır...

Morsiyoخانın titrək əli xanımın hərərət saçan belini qucur, o biri əli naşı ovcu kimi, mərmər sənədə dolaşır, most dodaqlar ağ buxaqdakı qara xala qovuşur... Yəno dəqiqələr illərə, illər qərinələrə qarışdır itir, iki qəlb, iki vücud dadlı bir yoxluğa dalır... Ayılırlar. Morsiyoخان xumarlanmış gözləri ilə xanımı süzür...

– Xanım, – deyir – bu nə sirdir, anlat görüm?. Sən kimsən, nəkarəsən? Hansı əfsanənin pərisisən? Anlat, həsnünün əsiri olub bitirəm.

Xanım totuq əli ilə pərişan zülfərini qızarmış üzündən dağdırıb, ona həsrətlə baxır, susur. Uzun kirpiklərinin arasında odlu yaşlar parlayır:

– Sən əsir deyilsən, – deyir, – mən əsirin olub yanırım. Sənin ilk morsiyoخانi dirlədikdə gözəl səsin bütün varlığıma hakim oldu, sızılıtlı bir saz kimi tərənələrini daşıyıb durdum. Səsin gecələr yuxumu, gündüzlər rahatlığımı əvəz edirdi. Yer, göy, bütün kainat bir xoş səda olaraq mənə oxşayırdı, eyni zamanda da için-için inlədirdi...

Nəhayət, cəsarətləndim, mono xudbin hissələr goldi, o səh mənim olacağı dedim.

Morsiyoخان özünü xanımın qucağına atdı...

Xanım sona kimi sıçrayıb, morsiyoخانın qucağından quçdı və qəhqəho ilə:

– Molla, mən günaha batırdın: sığınin müddəti çoxdan tamam olmuşdur. Tez ol, geyin, get!

Morsiyoخان dizi üstə sürünərək, xanımı otaqda izləməyə başladı:

– Gözəlim, günah nə deməkdir – mənəviyyatın ən dadlı nemətlərindən deyilmi?.. Buralar bir cənnət, qədəhlərdə əbi-kövsər, son hurim, ağ buxağın bir kitabı-şərif səhifəsi, xalın ismi-əzəm!.. Qoy o xalı bir də öpüm, qoy doyunca öpüm!..

Morsiyoخان irəlilədikcə gözəl ondan uzaqlaşdır, qəhqəhəsində davam edirdi:

– Olmaz! Qırıxıq baş kişi, olmaz! Eşqində mənə yandırdın, odlandı, uzun gecələrimi göz yaşları ilə bəzədim, həsrətdən bağrımla bağrımla kimi yandı... İndi qoy sənin kimi də yansın! Eşq dərjəni əsanımı sandın?

Morsiyoخان sıçrayıb xanımı quçdu, lakin xanım yəno ondan buraxılıb qəhqəho ilə kənara çəkildi. Morsiyoخان hirsindən gözlərinin yaşını töküüb yalvardı:

– Ayüzlü gözəl, zalimlikdən nə çıxar? Eşqin yolunda can verim, ağ buxaqda qara xalın dəlişi, divanəsiyəm. Vallah, billah, dəlişi olmuşam!

– Ol, molla, ol, bəlkə qəlbimdən çıxıb mənə eşq odundan qurtarasan!.. Mən də sənin yolunda az can verib, az göz yaşları axıtmadımışam!.. Gözlə sözlərinə qurtarmışam hənkürüb ağladı. "Allahü əkbər, bu nə qəribə iş!" – deyö morsiyoخان həyretə daldı. Yalvarırdı, ağlayırdı, ayağına yıxılırdı, yəno xanımın təsir bağışlaya bilmirdi.

– Gözəlim, – dedi – bu mənəməm, bu Quranım – həmişini o qara xalın yolunda ayağına töküürəm! Göz yaşlarımla qədəm qoyduğum torpağı ısladırım... Rəhm qıl, mənə eşq sevdəsinə yandırdım!

– Yox, olmaz! Mən yanın kimi sənə də yanacaqşam!.. Görürsənmi bu qara zülfü, xalı, bu şux sinəmi... Bunları bir daha görüb bağrıma basmayacaqşam; öpüb göz yaşları ilə ıslatmayacaqşam!.. Get, get! Ağ buxaqda qara xalın illərə həsrətini çəkərək, mənə odlanan kimi, sən də odlan! Sən xal də, buxaq də, ağla; mən də morsiyoخان, xoş səslə morsiyoخان deyib ağlayım. Ağlayaq da, bir-birimizi yad edib, həsrətdə yanaq...

Ağarmış saçları çiyinə tökülmüş, pərişan saqqallı bir qoca xalın ayaqları ilə toz qopararaq, dar küçə ilə gedirdi. Əyindəki paltar solmuş, yıpranmış, qiyafəsindən hansı silkə mənsub olduğu belə sezilmirdi.

Qoca gedir, ayaq saxlayır, əllərini ölçö-ölçö düşünür, göz-qaşını oynadır və öz-özünə "yuxu idimi?" deyə sual verib, yoluna davam edirdi. Qoca bu yolları illərdən bəri doladır, bu yollarda illərdən bəri dəyişiklik olmayan kimi, qocanın da hərəkətində dəyişiklik yox idi. Yalnız getdikcə qocalıb, belə bükülürdü.

Qoca yavaş-yavaş gedib bir darvazanın qabağında durdu. Yəno illərdən bəri gördüyü kimi qapalı idi. Ağacların budaqları darvazanın tağının üzərindən sallanaraq sakit durmuşdu. Illərdən bəri şahidi olduğu hal. Ancaq bozən bu ağaclar yarpaqlı, bozən yarpaqsız olurdu. Yazda çiçək açırdı. hədsiz arılar onun başına fırlanıb, vızılı qoparırdı. Bu qədar. Bu nəçə ildə o darvazadan bir adamın girib-çıxdığını görmömişdi. Adətə üzrə qoca saatlarca bu darvazanın qarşısında gözlərdi. Bu dəfə də gözlədi. Lakin girib-çıxan olmadı. Yəno əllərini ölçörək düşündü. qaş-gözünü oynatdı və öz-özünə "yuxu idimi?" – deyə sual verib, yoluna davam etdi. Axsam qoca hücrəsinə qayıtdı. Bu dəfə hücrənin havası onda soyuq bir ümidsizlik doğurdu. ürəyi sıxılıb, gözlorindən yaş süzülürdü. Başını divara söykəyib oturdu. Onda tühaf bir noşə oyandı – uzaq keçmiş gözlorinin qarşısında canlanmağa başladı. Sanki hücrənin küncünə göydən bir nur endi, ətraf işıqlandı, mina bardaqlar və bülür piyalələr düzülürdü; hər yer çiçəklərlə bəzəndi, incə tar səsi eşidildi... "Yuxumu?" – deyə qoca yerində qımıldandı:

– Göl, göl, sənomim, göl! Göz yaşları olub yollarına soplildim! Həsrdən əlov olub yandım!..

Ağ, incə geyimli gözöl küncdə dayanmışdı. Qara saçları ağ gerdənini qaplamışdı. İri gözlori hüzn saçırdı, sanki: "Bilirmisən, molla, eşü dördəndə yanırım, odlanıram!" – deyirdi. Qoca dolı kimi sıçrayıb, gözölün ayaqlarını qucaqladı.

– Əşqimlə yan, dedin, yandım! Həsrdə dolandım. Xal dedim, buxaq dedim, odlandım. Bütün həyat və noşəmi göz yaşlarında boğdum. Axırda səni tapdım... İndi yəno o səfəli doqıqlər gəldi, yəno nazlı gözölə qovuşdum. Yəno ağ buxaqda qara xal ruhumu oxşayır... Bilirmisən, gözöl, qara xalın dolisiyom, delisi, divanesi! Rəhm qıl, qoy bir də o xalı öpüm, qoy doyunca öpüm!..

Qoca gözölün ayaqlarını qucub hərəkətsiz qalmışdı. O biri səhər onu hücrədə bu vəziyyətdə də buldu. Soyuq meyit əllərini qoyuna qoyub, dizi üstə küncdə qalmışdı.

Yayın aydın gecələrindən idi. Söyüdlər və akasiyalar sakit və samit durub, kainatın dərin bir yuxuya dalmağına tamaşa edirdilər. Cavan gəlin Sürəyya pəncərədən küçüyə zənlə baxıb, qulaq verdi və sos-sümür eşitməyib, ehmal ayağının ucunda gəlib yatacağını üstə uzandı. "Gəlmi, – gəlin öz-özünə dedi, – yəqin qumarxanələrdən çıxıb, görönsə hiyərə getdi... Hər gecə belə, bilirmirərdimi açib kimi deyim. Evdə də bir söz danışa bilirmirəm: qayınatamı gedib bazarda abırını təkür, o da gəlib məni döyüb incidir ki, niyə monim gəzdiyimi onlara xəbər verisən. Demirəm də, gecəyə kimi evə gəlmir. Bilirmirəm məni avara qoyacaq idilər, niyə vətəndən diyərbədiyar səldarlar... Qərbata əvvəl qız verib öləni görüm qəbri odla dolsun!.."

Sürəyya bir də yatacağından qaldı və onun gəlməyini həyotdə yatan qayınana və qayınatasına bildirməyə üçün, yəno ayağının ucunda ehmal yeriyə-yeriyə pəncərəyə tərəf gəldi. Ay batmağa üz qoymuşdu. Küçədə söyüdlərin və akasiyalərin uzun kölgəsindən başqa bir şey görünmürdü. Sürəyya pəncərəni açıb başını dışarı çıxartdı və nə qədər diqqətlə zənn etdisə, küçədə gözünə bir adam qaraltısı sataşmadı.

Sürəyya yavaşca pəncərəni örtüb, ayağının ucunda ehmallıqla qayıdıb, yatacağına uzandı.

Sabah günorta Sürəyyanın qayınatası bazardan hirsli qayıdıb, düz gəlinin otağına hücum gətirdi və ağzına gələn latayırı söylədi:

– Bu gün Soməd dükana niyə gəlməyib? Daha nə vaxtacan bu monim malımı, pulumu aparıb uduzacaq? Nə vaxta kimi olino düşüni başqa arvadlara verdirəcək? Daha bəsdir. Adamda da bir həyə gərək. Mən səni gəlin gətirdim ki, oğlumun ayağını qumarxanələrdən, yava yollardan çəkəsən. Gətirmədim ki, sən də mənə bir tərəfdən yağlı olub, oğlumun oməllərini mənədən gizləyəsən. Bütün işlər başı sən-sən; çöreyimi yeyib, mənə xoyanot cloyırsən. Baba, gözüm, canım, niyə itilib dodoyun xarabasına gətmisən? Dodun biqeyrət oğlu gərək zibilini öz başından rədd cloyıb, monim qapıma təkoydi?!

Kişi ağzına gələn söyüşü gəlinə dedi və sonra da qolundan yapıb, darta-darta:

– Canım, çix gət monim evimdən, daha mən səni çörək vermək-dən tongo gəldim. – dedi.

Biçarə Süroyyə qayınatası dartdıqca, yaylığı ilə bərk-bərk bürünüb, səsinə bilmərrə çıxartmırdı. Ancaq qorxusundan tır-tır osib, gözlərinin yaşını töküdü.

Bir il idi ki, Süroyyənin ömrü belə keçirdi. Əri Soməd bir gecə evdə tapılmazdı; peşəsi neçə günlərlə dükanə getməyib, qumarxanələrdə, pis yerlərdə eys-ışrətə moşğul olmaq idi. Arvad isə qayınana və qayınata boyunduruğunun alından töhmətdə olub, cavan ömrünə balta çalırdı. Səməd bir günah cəso idi, nədə müqəssir olsa idi, noticəsi Süroyyəyə toxunacaq idi. Qayınana axşamədək onun üzünü danlayırdı, qayınlar söyürdülər və çox vaxt acıqları tutanda ev şeylərini bir-bir başına yağdırırdılar. Qayınata isə arvadı ilə naməşə xələt yetirən sözlər icad edib, gələnə min böhtanlar isnad verirdilər. Vəcdansızlıq o dərəcəyə çatırdı ki, qoca bu böhtanları bazarda hor ötüb keçənə nağil etməkdən də çəkinmirdi.

Bu söz və söhbətlərin, müamələ və rəftarın nə qədər Süroyyəyə acı təsiri olurdusa da, səbir cləyirdi. Səbir cləməyib də nə cəə bilirdi? Müşlmələrin səbirdən başqa əllərində bir silahları yoxdur. Bunlar üçün azadlıq, öz diriliyi yolunda mübarizə yaranmayıb; hamısı osir, tərbiyəsizlik əsiri...

Bir gün Süroyyənin cəhizlərini qayınatası çıxarıb, evdən birbo-bir həyətə səpdi və dedi:

- Monim bundan sonra Səməd adlı oğlum və Süroyyə adlı qənim yoxdur. Gedin monim evimdən hərə kefinizdir!

O gündən Süroyyə əri ilə şəhorin bir kənarında otaq kirayə edib, sakin oldular. Səməd valideyninin təhti-nəzarətindən qurtarıb avara gəzməyə daha da mcyan cləyişdi. Süroyyə yalnız damlarda, tənha həyətlərdə ömrün ağır əziyyətlərinə davam clirdi. Səməd neçə günlərlə naməlum yerlərdə özü üçün ləzzət aparanda, Süroyyə ac və yuxusuz onun yolunu gözləyirdi. Gəlib çıxdıqda da arvadın cəhizlərindən bir şey alıb aparmamış ol cləkmirdi.

- Ay balam, axır belə olmaz. - Süroyyə bir gün ərinə dedi, - sən monim cəhizlərimi tamam aparıb uduzdun.

Səməd arvadının cavabında dinmədi (Səməd tok-tok arvadı ilə danışardı, həmişə evdə sakit və qəşqəbaqlı oturardı) və başladı dəşənon xəlcanı yıqıb, aparmağa. Süroyyə gözlori yaşlı yeriyib, onun üstə çıxdı və istədi götürülməyinə mane olsun, bir də əri sinəsinə bir yumruq çırpıb, dedi:

- Çəkil o yana, rədd ol! Sən monim vəzir-vəkilim olmamısan!

Süroyyə ağlaya-ağlaya yaxın gəldi:

- Mon onu barmaqlarını tökülə-tökülə toxumamışam ki, aparıb uduzasan. Bu da o biri şeylərim olmayacaq: paltarım gətirdi, palazım gətirdi, qızılı gətirdi, vallah, qoymayacağam daha bunu aparasan!

Süroyyə Səmədin əlindən xəlcanı dartdıqda Səməd topikle arvadını vurdurdu yıxdı və xəlcanı götürüb, qapıdan çıxdı. Üç gün Səməd itdi. Onu şəhordə "gördüm" deyənlərdə. Dördüncü gün nahar vaxtı qoltuğunda bir çörək gəlib çıxdı. Süroyyə çöroyi aldı və yan acıqlı, yan sızılıtlı bir səslə dedi:

- Balam, nə vaxtəcan gedib, bətib gələcək sən; mon də qələcəğam dəmin əlində ac, susuz. Birce adamım olmayacaq ki, bazarlıq cləsin. Pulum olmayacaq qondən, çaydan alım... Balam, axır mon də insanam - yemək istəyirəm, içmək istəyirəm. Bunu Allah götürmə, sən monim başıma bu müsibəti gətirirsən?!

Səməd qəşqəbaqlı içəri daxil olub, otağı nəzərdən keçirməyə başladı.

Süroyyə sözlərində davam clirdi:

- Mon bu evdə yeməyəcəyəm, gəyməyəcəyəm. gün görməyəcəyəm, niyə məni avara qoyursan? Bir üzüm qız, bir üzüm gəlin tok evlərdə qalırım, axırda adıma da söz cləsələr yaxşıdırımı? Arvad saxlaya bilmirsən kağızımı ver, məni zindandan qurtar!

Səməd arvadının sözlərini kosib, acıqlı:

- Yəno zəhləmi tökmə, birce sandığın açarını mənə ver görüm!

Süroyyə "sandıq" sözünü çitəck filflöv dəyişilib, bir ayrı hala düşdü; kədərdən rəngi qəçib, dodaqları yarpaq kimi osdi.

- Açarı nə cləcək sən? - dedi, - qalan qızılaramamı gözünü dik-misən? Vallah, boynuma diri ilan salısan onları vermərəm. İmanım, dinim bir qızıldır, onu da aparıb uduzmaqımı istəyirsən?

Səməd bir az cəmal səslə:

- Axmaq olma, səhə yənə gətirib, özünə verəcəyəm.

– İstəmirəm. Elə xalımı, gəbələrimi də sabah gətirirdin; üzük-
lərimi, qızıl yaxalığımı da gətirirdin... İstəmirəm, birco otokliyim
qalıb, daha onu verməyəcəyəm.

Səməd hirsli bir halda sandığa tərəf yeridi:

– Məni yeno dindən, məzhəbdən çıxartma, açarı ver!

Sürəyya orinin sandığa doğru gətməyinə mənə olub deyirdi:

– Vallah, verməyəcəyəm! Qızıl monim yaraşığımdır, adımdır.

Səməd arvadını acıqlı kənara itələdi:

– Sənin yeno döyülməyin yetişib, iki-üç gündür ki, döyülmə-
mişən deyən havalanmışan.

– Döyülməyin yetişib, dəyi! Daha nəyim qalıb ki; başımda yolun-
maqdan bir tük qalmayıb, dişlərimi vurub salmışan.

Səməd yerindən qalxıb, arvadına bir şapalaq çəkdi ki, zərbədən
gözlərindən od parladı. Biçərə ağlaya-ağlaya orino qarşıq cələməyə
başladı:

– Qolların qurusun! Sənin gücün məni döyməyə çatırsa, mən də
Allaha sığınmışam. Allah bu zülmü götürməsin!

Səməd otaqdan çıxdı və neçə dəqiqədən sonra əlində balta içəri
daxil olub, sandığa tərəf getdi. Sürəyya qollarını sandığın üstə gərdi
və ağladı.

– Vallah, qoymayacağam sındırasan. Mənim göz dikəcəyim birco
qızıldır, onu da aparsan noyım qalır?

Səməd arvadını zorla kənər edib, baltanı sandığa çırpmağa baş-
ladı. Sürəyya yenə itriləyib, gözlərinin yaşını tökə-tökə orinin
öllərini tutdu. Səməd acıqdan rəngi qaçmış:

– Ölümü yetişib ha!..

– Ölümüm yetişibsə, öldür. Bu gündənsə ölüm yaxşıdır.

– Ölümün yetişməsin, o yana qaç!

– Qaçmayacağam!

Səməd bir də güc elodiso arvadın öhdəsindən gələ bilmədi.
Baltanı qovzadı sandığa çırpsın, yeno Sürəyya özünü qabağa verib,
ağlaya-ağlaya yalvardı. Səməd arvadını döydü, söydü, üstünə çığır-
dısa da, Sürəyya qızılardan ol çökməmək fikri ilə sandığı qucaq-
ladı. Bir də balta ildırım kimi havadan endi. Sürəyya öllərini başına
atıb, sandığın qabağına sərildi...

Al-qan gəlinin göz yaşları ilə qarışıb, soyuq yanağı aşağı axırdı.

CƏFƏR CABBARLI

(1899-1934)

*XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından olan Cəfər Cəbbarlı Xızıda kömürçü ailəsində doğulmuşdur. Təxminən iki-üç yaşlarında valideynlə-
ri ilə Bakıya köçmüş, ömrünün axırına qədər burada yaşamışdır. İlk təhsilini
molla yanında almış, sonra 7-ci rus-İtalyan və sənaye məktəblərində oxumuşdur.
1920-ci illərdə o, Bakıda teatr texnikumunu bitirmiş, Dövlət Universitetinin
şərq fakültəsində təhsil almışdır. 1929-cu ildən ömrünün axırına qədər Azər-
baycan Dövlət Dram Teatrında hədəf hissə müdiri vəzifəsində çalışmışdır.
1934-cü ildə vəfat etmiş və Bakıda dəfn olunmuşdur. Məzarı Fəxrli sığınabundadır.*

*Bədi yaradıcılığı təxminən 15-16 yaşlarında başlayan Cəfər Cəbbarlı
cəmi 35 il yaşamışna baxmayaraq, özündən sonra zəngin bir ədəbi irs qoy-
muşdur. Bu irsin mühüm hissəsi nəsr əsərlərində, hekayə janrında yazılmış
həmin əsərlərin ən gözəl nümunələrindən biri "Aslan və Fərhad"dir. 1946-cı
ildə yazılmış bu hekayə ilk dəfə 1944-cü ildə "Yənən uğrunda" jurnalında (№1)
dərc olunmuş, sonralar dəfələrlə yazıçının müxtəlif kitablarına və ayrı-ayrı
antologiyalara daxil edilmişdir. Hekayənin buradakı mətni "Dünya Uluq
Ədəbiyyatı" seriyasından buraxılan "Ata və oğul" (Bakı, 1990) kitabından
götürülmüşdür.*

ASLAN VƏ FƏRHAD

Böyük bir şəhərin on qarantlıq və tonha küçələrindən birində
olan kiçik, birmərtəbəli evdə iki qardaş, bir bacı yaşayırdı. Qardaş-
lardan biri on altı yaşında Fərhad, o birisi yirmiyə altı yaşında Aslan
idi. Bacılan isə on beş yaşında Züleyxa adında bir qız idi. Bu kiçik
ailədə baş verən və vaxtilə mono söylənilən olduqca mütəəssir bir
hadisə monim qəlbimi sıxdırdı üçün bu hadisəni möhtərəm oxucu-
lara söyləməklə onları da öz dərdimə şərik etmək fikrindəyəm.

Zənnimcə, xilqətdən daha əvvəl ədalətsizlik və vicdansızlıq
yaranmışdır. Zira, istər tarixə, istər indiki həyata baxılsa, çox az
insan tapılır ki, ədalətsizlikdən uzaq olsun. Az adam tapılır ki, bir
pis iş etdikdə onu vicdani ilə müqayisə etsin, yaxud fikir elosin ki,

əcəba, bu əmrə ki, mən iqdəm edirəm, bu rovamıdır?.. Nəinki insanlar arasında, hətta xilqət və təbiətdə daha böyük qanunsuzluq müşahidə olunur. Görürsən, bir nəfər nifrətə şayan olan zalımı ucaldıb bütün arzuların fəvqinə yetirdi, amma digər əhli-vidan, pak və müqəddəs bir şəxsi xar edib ayaqlar altına saldı, hər tərəfdən onu fəlakət buludları çulğaladı, o qədər o biçarəni əzdi ki, axırda onu ya intihara, ya qeyri bir tövrə canını heyatın özablarından qurtarıb qara torpaq altına girməyə məcbur etdi.

Ola bilsin ki, siz buna etiraz edirsiniz, möhtərəm oxucularım! Amma səhv edirsiniz. Hər addımda milyonlarla buna sübut tapılar. Onlardan biri də yuxarıda söylənilən altda baş verən hadisə ola bilər.

Fərhad, Aslan və Züleyxanın ata-anası kiçik bir kənddən olub, güzəranın ağırlığından köçüb şəhərə gəlmişdilər. Bunlar da hər üçü şəhərdə doğulmuşdur. İllərlə qürbət vilayətdə zəhmət və məşəqqətlə ailəsinə dolandıran Aslanın atası, Aslan on altı yaşına yetdikdə vəfat etdi. Bir yandan Aslan nəkər durub, o biri tərəfdən də anası qulluqçuluq edib, altı yaşında olan Fərhadı və beş yaşında olan Züleyxanı saxlayırdılar. Altı ay keçmədi ki, biçərə övət də canından artıq sevdiyi kiçik balalarına həmişəlik əlvida etməyə məcbur oldu. Biçərə ana ölümünə deyil, öz və hələz sobavət bədəsi ilə bihuş olan balalarının taleyinin necə olacağını fikir edib ağlayırdı. Amma əcəl heç bir məzluma rəhm cəyib aman verməz, bərəks, hamısını dünyadan intizar köçürməyə səy edər.

Qışın soyuq, məşəqqətli bir gecəsi idi. Nə bir işıq görünür, nə də bir zihyat səsi eşidilirdi. Ancaq Aslanın evindən zoif bir işıq gəlirdi. Balaca daxmacığın küncündə biçərə ana uzanıb, axırıncı dəfə olaraq, dövrəsinə yığılan öziz balalarının rəngi solmuş sifətlərinə baxırdı. Onlar isə analarının halını görüb: "Anacan, bəs biz?" – deyib səs-səso verib ağlayırdılar. Külək vəhşi və qorxunc yivillərlə qapıları tərpedirdi. Şaxta evə girib xırda uşaqları payız yarpağı kimi titərdirdi. Fərhad və Züleyxa özlərini analarının üstünə yığıb ağlayırdılar. Aslan bir qədər böyük olduğu üçün onları ovundurmağa çalışır, gah da ürəyi davam etməyib zar-zar ağlayırdı. Bu şəhərdə bir nəfər əqrəbələr yox idi ki, bu fəlakətçilərə təşəlli verəydi, onları sakit edəydi. Hava daha da sortlaşır, külək daha da gücləşirdi, onsuz da sınıq olan qapını tamamilə sındırmağa səy edir kimi çırpınırdı. Lampanın ziyası yavaş-yavaş sanmtıl bir rəng alırdı. Bu işıq uşaqların solğun üzünü

daha da qəmginləşdirirdi. Uşaqlar ürəkəyandırıcı bir səslə ağlayır. "Anacan, ölme!" – deyib çıxırırdılar. Ana bixtiyar balalarının üzünə baxıb ağlamaq istəyirdisə də, taqəti yetmirdi. Yavaş-yavaş gücdən düşürdü. Axır nəfəsdə biçərə ana tamam gücünü yığıb, qollarını açdı, balalarını qucaqlayıb öpdü və zoif bir səslə dedi: "Balalarım, mən ölürəm. Bir-birinizdən muğayat olun. Bir elə adam yoxdur ki, sizi ona tapsınm. Aslan, sən onlardan yəno bir az böyüksən, bir ümidim sənə gəlir. Aslan, oğlum, bən sən balalarımı kiçik pasiban ol. İlahi, üç nəfər yetim balamı sənə tapsınm gedirəm... Can balalarım!"

Ana gəlinlikdən bir örpək saxlayırdı. Aslanə tapsırdı ki, onu Züleyxaya versin. Ondan başqa heç bir şeyə gümanı gəlmirdi. Ana bir də balalarını öpüb, yaşla dolu gözələrini gümanı...

Üç nəfər fəlakətçidə, pasibansız dünya üzündə qaldı. Soyuq qış günləri... dolanacaq yox... tanıq yox... bəs bunların halına kim yanaacaq? Yəno biçərə Aslan... Axırıncı ümid o idi. Hərçənd o da uşaq idi, ancaq o birilərdən böyük olduğu üçün hər zəhmətə o qatlaşmalı idi.

Doğrudan da Aslan qayət-qəyur, çalışqan bir uşaq idi. Bütün günü küçələri gözdə ki, özünə bir iş tapsın, mümkün olmadı. Sən qəpiklərini də xərcləyib qurtardı. Nəkər durmaq istədi, uşaq olduğu üçün heç kəs ona beş manatdan artıq vermədi. Ustəndən də heç kəsə dərini açib deyə bilmirdi. Yəno aşxam oldu. Evə qayıtdı. Pul yox... çörək yox... Yetimlər molul-molul Aslanın əlinə baxdılar. Aslan onların üzünə baxmağa utanırdı. Hərçənd qanını qaldırıb nəzəri uşaqların solğun üzünə düşəndə bütün özəsi iniləyirdi; nəhayət, o tab gətirməyib gizli-gizli ağlamağa başladı. Bu yaşda bir uşağın üstünə bu qədər əzab düşəndə, əlbət ki, özünü itirər. Uşaqlar: "Mən acımışam", – deyə zımlayırdı. Uşağa hər möhnət üz versə, anasına gümanı gələr, onlar da "ana" deyib ağlayırdılar. Aslan uşaqların başını dizi üstündə qoyub ovundurmağa çalışırdı; "Ağlamayın, Fərhad, Züleyxa... Sabah sizin üçün çoxlu-çoxlu şey alacağam". Uşaqlar bir-iki saniyə sakit olur, sonra yəno ağlayırdılar.

Ayazlı qış gecəsi idi. Daxmada çırağ yanırdı. Ayın solğun işığı pəncərədən içəri düşüb uşaqların tutqun üzünü daha da kədərliyəndirirdi. Uşaqlar, ağlamaqdan yorulmuş kimi, başlarını Aslanın dizi üstə qoyub uzanırdılar. Ayın solğun işığı hərçənd buludla pərdələnib uşaqların qaralıqda qərq edirdi. Aslan daha məbzəm bir halda qardaşına və bacısına baxır, gah da onların halına çarə arayırmış kimi molul-

məlul ətrafını süzürdü. Onun qəmgin gözlərində sayeyi-küdurət və kodordon başqa heç bir şey görünmürdü.

Bəli, tobiot gərdişi-insaniyyətə elə bir düşmən deyil ki, fəlakət günündə onlara bir çarə arasın; bərkəs, homişə onların fəlakətindən istifadə edib, onların daha da somigun olmasına səy edir. Biçarə insanlar, bir seydi-məzlum və qafil deyillərmi ki, anadan olan gündən tobiat soyadının sənginə düşür, bir də dünyanı tork etməklə ondan xilas olurlar?! Tobiotin insanları dünyaya gətirməkdə məqsədi, onlara əzab vermək deyilmi? İnsanın düşməni qüvvətli və mərəd olarsa, elə qorxulu olmaz, nə qədər ki, bu düşmən hiyləgər ola. İnsan dünyaya gəlir, tobiotin xain dəyələri olındə qorazgarana məqsəddə nəvaziş olunur, bəslənir, bununla məxluq minnətdar edir ki, sizə həyat verdim. Amma nəçə illik həyatın hər dəqiqəsi bir sirri-məciyi-əzab deyilmi? Hələ insan bir qədər mətənətli olarsa, onun üçün qurulan torpaqların bir qədərindən özünü xilas edə bilər. Amma vay o şoxsin halına ki, aciz ola! Hər dəqiqədə, hər qədəmdə onun qarşısında bir fəlakət uçurumu açılacaq. Amma tobiot evvəlincilərin də asudə olmamasına çarə tapmış... Cəmi məxluqat cəm olub tobiotin torunu birdəfəlik qırmağa qəsd etsələr, yəni də onların qarşısında bir ahənin sədd, bir vəhşi və müdhiş düşmən qalır ki, onu heç bir qüvvət, heç bir mədoniyyət silahı ilə rəf etməyə qadir olmazlar; necə böyük bir qüvvət olarsa, onun qarşısında payız yarpağı kimi titirər, nə qədər insan xoşbəxt olarsa, onun qorxusundan asudə olmaz; o da... ölümdür!.. Bir dəqiqə öz seydirə fürsət və azadəlik verməz; hara getsə, kölgə kimi onu təqib edir. Hər saniyədə, hər nəfəsdə insan onu gözləyir. Bu intizar isə ölümlün özündən daha müdhiş deyilmi? İnsanların bu qədər şirin saydıqları və möhəbbətlə adını yad etdikləri həyata birçə kəlmə ilə "əzab" adı versəydilər, daha da gözəl olmazdı?!

Kiçik daxmada üç nəfər fəlakətəzadə, xəyalət içində huşa gedib, bir-birinə sarılmışdı. Yavaş-yavaş səbh açılırdı. Aslan tez qalxıb, "uşaqlar oyanmasın", - deyə bir tək olan köhnə yorğanları ilə üstlərini bərk örtüdü, bayıra çıxdı. Küçədə belə tezdon heç kəs yox idi. Aslan xəyalət içində yol yeriyir, hara gedəcəyini özü də bilmirdi.

Budur, uzaqdan bir qaraltı gəlir. Aslan yavaş-yavaş ora gedir ki, nə olduğunu görsün. Burada bir nəfər hacı ticarətdən gəlib vaqondan düşmüş, səhər erkən faytonla gəlirkin faytonun çarxı yolda sınıb,

hacı piyada qalmışdı, iki böyük çamadam olinə götürüb gərdirdi. Aslan utandığından yavaşca hacıya baxaraq, kəmal-odəblə dedi:

- Hacı əmi, sənin üçün ağırdir, ver, birini mən aparım, sənə kömək edim.

Doğrudan da hacı elə gözəli ilə bir adam axtarırdı ki, çamadamları ona apardırsın. Amma o vaxt küçədə heç kəs yox idi. Hacı diqqətlə Aslanın məxzun və sarımtıl üzünə baxıb çamadanın birini ona verdi. Yolla gəldikcə hacı diqqətlə Aslanı baxırdı. Aslanın qızmış gözlərində olan məxzunluq və zəbuluq olamətini hacını da qəmgin edirdi. Axırda hacı ondan:

- Oğlum, sənin kimin oğlusun? Haralısan? Nə üçün belə məxzunsan? - deyə sual etdi.

Aslan utana-utana öz məcəralarını ona söylədi. Hacı'nın isə ona üroyi yanib dedi:

- Gəl mən səni nökr saxlayım.

Aslan məmnuniyyətə razı olub hacıdan xahiş elədi ki, pulsuz da xidmət eləməyə hazırdır. Ancaq belə olsun ki, iki nəfər yetim qardaş və bəcəsinin dolanmasına da hacı etinə etsin.

Hacı həyətdə olan kiçik daxmanı Aslanı verdi ki, orada öz qardaş və bacısını sakın cəsin. Hacı həmişə də xürokdən artıq qalanları və bozi bu tövr şeylərlə onları saxlayırdı. Aslan isə cani-dildən hacıya xidmət edirdi. Yeməklerinden olavə ayda beş manat da Aslanı verirdi ki, özü üçün gizlətsin. Aslan gecə-gündüz səy edirdi, çalışırdı, hacı isə bunu görüb onlarla daha da gözəl müamilə edirdi. Forhad və Züleyxa balaca Aslanın zəhmətini sayəsində dolanırdı.

Bu vaxtdan on el keçdi. Aslanın məvacibi bir qədər artmışdı. Forhadı isə hacı məktəbə qoymuşdu; iki il qalmışdı ki, gimnaziyanı qurtarıb instituta girsin, oxuyub mühəndis olsun. Aslan isə əziz və bu qədər zəhmətli saxladığı qardaşının dövdə və ya beş ildən sonra mühəndis olub gələcəyini xəyalına götürəndə şadlığında ağlayırdı və həmişə dua edirdi ki, ilahi, hər belə ki ona gələcək, mənə gəlsin, çünki o, anamın əmanətidir...

Züleyxa böyüdükcə gözəlləşirdi; yanaqlarında olan qızartı, səhər vaxtı gün çıxmamış şərqudə göy üzünü bürüyən zərif qızartıdan daha gözəl, daha xoş idi. Hələ qızılgül yarpaqları kimi toravətli və ondan daha qırmızı olan, qanı axar dorocosinə qədər zərif olan dodaqları insanı bədəyi-məhəbbət kimi bihüş edirdi.

Hacı Saleh qızı böylə camal sahibı görüb, oğlu Əsgərə toklik etdi ki, Züleyxanı alsın. O iso Züleyxanın sorvi-qamotına, bulud kimi bürünən qara saçlarına çoxdan vurulmuşdu. Züleyxanın iri, qara göz-ləri kimin üzünə gülsoydi, onu ofsunlamazdı? Amma Əsgörin Aslan-dan çox acığı gəlirdi: o, çalışqan olduğuna görə atasının ona olan məhəbbotına həsəd edirdi. Hor tövrlə olursa çalışırdı ki, onu evdən rədd etsin. Lakin atası onun sözünə baxmırdı. Züleyxanın da məhəb-bəti qoymurdu ki, Aslana bir söz desin. Aslan ne qədər səy eləyirdi ki, Əsgörin hüsn-rəğbətini qazansın, mümkün olmurdu. Hacı Saleh çox çalışırdı ki, oğlunu oxutsun, ancaq Əsgər şarlatanlıqdan əl çəkib oxumadı. Nəhayət, həci, Züleyxanı almağı ona təklif etdi. Əsgər məmnuniyyətlə razı oldu. Hacı bu işi Aslana söylədikdə, Aslan bə-casının dövlətli evində bəlkə xoşbəxt olacağını zənn edib, bacısına xəbər verdi. Amma Züleyxa, Əsgörin əziz qardaşı ilə olan pis rəftar-nını görüb, Əsgəri sevmirdi. Lakin qardaşının xahişinə əməl etməyə məcbur oldu: zira, görürdü ki, qardaşının hər bir işi həcimin əlində-dir. "Bəlkə bu, qardaşımın da dolanacağına təvəkkül elədi", - deyə xah-naxah razı oldu.

Bir az keçmədi ki, Züleyxa gəlin gedib Əsgörin arvadı oldu. Həcimin Aslana olan məhəbbəti daha da artdı. Amma Əsgörin Aslana olan münasibəti get-gedə pisləşirdi. Ola bilsin ona görə ki, qorxurdu bəlkə atası Aslanı da onunla öz malına şorik elədi.

Çox keçmədi, həci vəfat etdi. Əsgər iki gündən sonra Aslanı evindən çıxartdı. Aslan iso nəçər öz qardaşını götürüb bir balaca ev tutub, orada sakin oldu. Züleyxa örinə ne qədər yalvardısa da Aslana kömək etsin, Əsgər deyiniyə ona açıqlanırdı. Züleyxa bir tərəfdən öri-nin rəftarını, digər tərəfdən qardaşının zəlalətini görüb, gün-gündən sınıxırdı. Aslanın indiki qədər pulu var idi, Fərhad oxuduğu üçün ona xərcləyirdi. Lakin bir qədər pulla alış-veriş etdi. Amma get-gedə pulu azalırdı: o qədər ki, Fərhad ondan pul alırdı, o görə dövlətli olaydı ki, buna davam gətirəydi. Ancaq Aslan deyirdi: "Canımı da istəso, onun yolunda qoyaram. Oxuyur, qoy oxusun, qurtarsın, sonra o mənə kömək edər".

Amma Fərhad daha əvvəlki kimi dərsinə səy edib həvəslə oxu-murdu. Məktəbin axırncı sinfində idi ki, yoldaşları bir-iki dəfə onu güclə bulvara, bağı və bəzi yaramaz yerlərə aparırdı. Fərhad bir neçə qızla tanış etdilər. Əvvəlləri Fərhad çox fikir verməyib qızları

başından rədd etmək istəyirdi. Amma sonradan yavaş-yavaş üreyində əlo bir hissə oyandı ki, daha özünü saxlaya bilməyib, o hissə təbə olmağı məcbur oldu. Şəhət hissi Fərhadın üreyində bir dərəcəyə çatdı ki, tamam dərso, məktəb nəzərindən qeyb oldu.

Əvvəlləri Fərhad qardaşının çəkdiyi zəhmətləri, onun üçün çalış-masını görüb, üreyində deyirdi: "Mühəndis olan kimi qardaşımın başının altına bir qu balıq qoyub, həç bir işə onu əl vurmağı qoyma-yacağam. Mən qazanacağam, o yeyəcək. Bəlkə bu tövrlə onun xəcə-lətindən çıxam". Qardaşının güzəranı üçün çətinlik çəkdiyini görüb utanırdı. Amma indiki tamamilə dəyişmişdi. Qardaşının etdiyi yaxşı-lığı unutmmuşdu. Fikrində bulvar qızlarından başqa bir şey yox idi. Məktəbə gəlir, bir tövrlə bir saat oturursa, az qala bağı çatlayırdı. Tez durub özünü bulvara salır, gah o qızın, gah bu qızın dalınca düşürdü. Gündə do gəlir Aslana deyirdi ki, mənə filan şey lazımdır... bir beş manat ver, filan şey üçün də on manat lazımdır...

Aslan da hər gün öz fəhləliyində olub, Fərhadın işindən xəbəri yox idi. Ancaq dərso pulu, kitab pulu verirdi. Bir vaxt Aslan gördü ki, qəpik pulu qalmayıb. Lakin o, qardaşının başqaları yanında xəcəlet çəkmesini istəmədi. İndi o, daş işində işləyir, gəcələri iso evə gəlib özünü və qardaşına xərək hazırlayırdı. Fərhadın iso üreyi əlo borki-mişdi ki, gündə qardaşının qazandığını, "Mənə filan şey lazımdır", - deyə alıb xərcləyirdi. Ömründə bir dəqiqə rahatlıq görməyən Aslan Fərhadı güldən ağır söz demirdi. Onu görəndə, üreyində olan dər-dlərə baxmayıb, yalandan da əlo gülmüşəyirdi ki, qoy Fərhadın üreyi şad olsun. Bu zəhmətkeş insan həmişə çalışır, amma Fərhad onun əməyini puç edirdi. Şəhət hissi Fərhadı tamamilə çaşdırmışdı.

Bir gəco Fərhad bir başqası ilə bir qızın dalınca düşüb tanış olmaq istədilər. Qız onlara dedi ki: "Altmış manata bir üzük var, hansınız onu monim üçün alsanız, onunla tanış olaram". Fərhad tez evə gəldi. Bu vaxtı Aslan özü və qardaşı üçün xərək bəşirirdi. Öz fəqirliyini düşü-nüb çəkdiyi zəhmətlərdən inləyirdi. Amma Fərhadın mühəndis olacağı yadına düşəndə, sanki gözələrinə işıq gəlirdi: "Bari o monim kimi həmbal olmaz, bir parça çörək sahibı olar".

Aslanın bir fəxri vardısı, o da Fərhadı. Hara gətso, kimi görso, Fərhadı torifləyirdi. Amma Fərhadın yaramaz hərəkətlərə qoşulması həç yuxusuna da girməzdi. O həç güman edə bilməzdi ki, Fərhad onun bu qədər zəhmətini görüb, bəlo pis işlərin yanından da keçsin.

Fərhad evə çatanda üz-gözünü turşudub, bir tərəfdə oturdu. Aslan Fərhadı pərişan görüb nə olduğunu soruşdu. Fərhad bildirdi ki, Aslan onun halını mütəəyyir görüb tez soruşacaq. Ona görə özü bir söz deməyə həcat görmürdü.

Fərhad Aslanın sualına cavab vermedi. Aslan dübarə soruşdu:

– Qardaşım, nə olub? Halın niyə pərişandır?

Fərhad yalandan üz-gözünü daha da yığdı dedi:

– Mənə bir mühəndis dəzğahı lazımdır ki, qiyməti altmış manatdır, hərəgah bu gecə ondan əli aparmasam, mənə məkətbə qoymayacaqlar. İndi bu saat da məkətbədən gəlirəm.

Aslanın ürəyi inlədi. Bu saat heç bir qəpiyə də gümanı yox idi. Gündə bir manata işləyən adamın altmış manat pulu tapılmı? Onsuz da bu qədər xərc-moxaric... Hələ 15 gün olmas ki, Fərhad gəlib yalandan demişdi ki: "Mənə sabah paltarsız məkətbə qoymayacaqlar, təzə qanun çıxıb ki, görək paltarlarnın hamısı bir tövr olsun. Ucuz paltar da əlli manatdır. Aslan o vaxt axırıncı qəpiyinə qədər qoyub paltar almışdı, indi isə bir qəpiyi də yox idi. Bir yandan da Fərhadın fəlakətini təsəvvür edib düşünürdü: "Neçə ildir zəhmət çəkirik... mən də, o da... Heç rəvamıdır, indi onu qovsunlar... bütün zəhmətimiz puça çıxsın?.."

Aslan hərçi fikir etdisə, heç bir gümanı gəlməyib, naçar qardaşının başını qucaqlayıb dedi:

– Fərhad, qardaşım, özün görürsən ki, indi mənə bir qəpiyim də yoxdur. Nə qədər də borcluyuq. Olmas ki, yalvarıb beş-altı gün möhlət alsan, görək bəlkə Allah bir yerdən yol açdı, düzəldik. İstəyirsən, mənə də apar, gedim, yıxılın müəllimlərin ayağına, bəlkə möhlət verdir.

Fərhad özü bildirdi ki, qardaşının heç bir şeyi yoxdur, amma ürəyi o qədər bərkimişdi ki:

– Olmas, – dedi, – mən çox yalvarıb ağladım, baş tutmadı.

Aslan çox fikirləşdi. O kimdən pul ala bilərdi? Belə bir adam yox idi. Axırda gümanına birçə bacısının öri gəldi. Bilirdi ki, onun da ondan acığı gəlir. Amma çarəsizlikdən durub:

– Sən dayan, mən görüm nə çarə edəyəm. – deyər yavaş-yavaş pərişanhal qapıdan çıxıb, qorxa-qorxa bacısının yanına getdi.

Baçərə Züleyxa daha əvvəlki Züleyxa deyildi; dörd-qəmdən saralıb-solmuşdu.

Aslan yavaşca Züleyxaya ohvalatı bildirdi ki, Fərhad altmış manat pul verməzsə, onu məkətbədən qovacaqlar.

Züleyxa arının yanına getdi, ona yalvarıb, qardaşına bir əz ol tutmasını töməna etdi. Əsgər çıxıraraq:

– Yeno yapırdın yaxama! – deyər Züleyxanı itələyib yıxdı. – Doğrudan da yolçu tayfasısınız, bir adamı tanıdınızımı, daha ol çəkməzsiz.

Züleyxa gəlib ağlaya-ağlaya ohvalatı Aslana söylədi, o da naümid evə qayıtdı. Yol ilə gedə-gedə fikir edirdi; birdən yadına düşdü ki, Hacı Saleh öləndə öz qızıl saatını ona bağışlamışdı. Tez onu aparıb qonşularına 65 manata satdı, pulu gətirib Fərhadı verdi. Fərhad isə fərəhənlə pulu aparıb üzüyü aldı. Həmin Liza xanım ilə tanış oldu. Daha ondan başqa heç kəslə gəzmirdi. Bu tövrlə Fərhad ölə-ölə məkətbəni tamamilə Aslan borc-xərc pul düzəldib, onu Kiyevə instituta göndərdi.

Fərhad orada da gecə-gündüz gəzirdi. Belə insan öz işində böyük bir məharət göstərə bilməz. Ölə-ölə tələbə yoldaşlarının dalmca sürünürdü. Həftə səkkiz mən doqquz, kağız yazıb Aslandan pul istəyirdi. O da mən zəhmətli yığdığı, öz boğazına qiymədiyi beş-altı şahını Fərhadı göndərirdi. Aslan gündüzlər işləyir, gecələr də keşib çəkirdi ki, bəlkə xərci ödəyə bilsin.

İl qurtardı. Fərhad evə gəldi. Aslan qardaşını görcək, onun boyunu qucaqlayıb, şadlığından ağlamağa başladı:

– Fərhad, əziz qardaşım, necədən? Dərslər necə gedir?

Fərhad o saat dedi:

– Mən həmidən yaxşı oxuyuram, mənə kimi bir nəfər orada oxuyan yoxdur.

Fərhad yalandan özünü tərifiyədikcə, Aslan şadlığından, fərəhindən az qalırdı göyü uçsun. Gah gülür, gah gözləri yaşardı, gah da qardaşının üzündən öpürdü, istəyirdi lap onu yalasin. Bu gecə Fərhad üçün plov bişirdi. Aslan bir daqiqə ayrılığına dözməyən qardaşını bir il idi ki, görmürdü.

Züleyxa da xəbər tutdu, orinə yalvarıb rüsxət alaraq qardaşığı ilə getdi. Zəngin bir evdən gəlirdi üçün, Aslanın fəqirənə, miskin və möhzun daxmasını görüb tez Fərhadı deyil, əvvəlcə Aslanın boyunu qucaqlayıb ağladı. Aslan da Züleyxanın solğun rəngini görüb ağladı. Vaqion, Əsgər Züleyxanı çox incidirdi. Hər bir söz üçün onun üstünə

çıgırdı. Özünə bir rus qızı tapıb gecə-gündüz onunla olurdu. Aslanın acığına bir ildə Züleyxanı bir dəfə də qardaşının evinə qoymamışdı. Lakin Züleyxa hamısına dözdür, səbir edirdi. Bilirdi ki, orından çıxarsa, qardaşından başqa elə bir adam yoxdur ki, onun yanına getsin. Qardaşı da özünü ancaq saxlaya bilirdi. Hərdən Züleyxanın üroyi az qalırdı çatlasın, lakin olacsızlıqdan dözdürdü, gözloyirdi ki, "qoy Fərhad qurtarıb gəlsin, əli bir yerə yetişsin, yaqın ki, mənə bu halda qoymayacaq, mühəndis bir adama mənə saxlamaq ağır olmaz". İndi isə öz qardaşlarını zohmətə salmamaq üçün hor əzaba, hər zülmə dözdürdü.

Onlar hor üçü bir yerdə şad çörək yedilər. Sabahı Züleyxa evlərinə getdi.

Fərhadın getmək vaxtı idi. Aslan bir qədər pul tədarük edib ona verdi.

- Başına dönüm, Fərhad, görürsən biz nə haldayıq. Dorslərimdə soy elə, bacımızı da incidirilər. Sən də gəl bizim əlimizdən bir qədər tut. Görürsən mən işləməkdən necə zəifləmişəm. Bacımızı da gördün, necə rəngi saralıb-solmuşdur. O biçarənin də zohməti ağırdır. Fərhad, başına dönüm, elə elə ki, bir az tez qurtarasan. Bizim indi bir ümidimiz sənə gəlir...

Fərhadın üroyi bu sözlərdən bir qədər yumşaldı, öz-özünə söz verdi ki, hər bir şeyi aıb oxuyacaq. Amma Aslandan ayrılandan sonra hamısı yaddan çıxdı. Yəne mariyalar gözünün qabağında süzülür.

Aslan çalışdı, vuruşdu, işlədi, zohmət çəkdi, qeyrilərə yalvardı, öz paltarını satdı, ilan kimi qabıqdan çıxdı, axırda on dörd ildən sonra məqsədinə yetdi. Fərhadın kağız gəldi ki, mühəndislik diplomunu almışdır, mayın 12-də gəlir.

Beş-altı gün Aslan sağlamlığından yata bilmədi. Xırda uşaq kimi atılıb-düşürdü. Bacısının üroyini şad etmək üçün tez kağızı aparıb ona verdi. Təbii, o da Aslandan az sevinmədi. Fərhad gələcək deyər, Aslan kiçik daxmasını nizama saldı.

Fərhad gündüz saat 10-da vağzala gələcəkdi. Aslan isə "vaxt keçir" deyər, obaşdan gedib vağzal kəşdirib oturdu. Vaxta hələ altı saata qədər qalmışdı. Lakin Aslan gah o yana, gah bu yana gedir, tələsirdi, az qalırdı ki, tələsməkdən bağrı çatlasın. Əlli dəfə ondan-bundan soruşdu ki, qatarın gəlməsinə az qalıb, ya yox. Ona hər dəqiqə bir kiçik gəlirdi. Axırda qatar qara div kimi ləhləyərək gəldi. Aslan

sağlığından və tələsdiyindən istəyirdi ki, qatarın qabağını əli ilə saxlasın.

Fərhad əlində şapka vəqəndən düşdü. Aslan yüyürüb:

- Can, qardaşım! Gözlərimiz aydın olsun! - deyər Fərhadın boy-nuna sarıldı.

Aslanın paltarın köhnə olduğu üçün Fərhad onu tez geri itələyib, yanında olan və yolda onunla gələn qızlara dedi:

- Bu bizim nəkərimizdir. - Aslana bir az burada ona yaxın dur-mamağı tapşırırdı. Aslan qardaşının mühəndis olduğu üçün şeyini yanında aparmasını layiq bilmədi. Doğrudan da tez, nəkər kimi, çama-danı Fərhadın əlindən alıb yola düzəldi. Fayton çağırır mindilər, evə gətdilər.

Aslan daha sağlamlığından bilmirdi nə etsin. Bu gün Aslan üçün böyük bir bayram idi. Neçə ildən bəri çəkdiyi zohmət bir bu gün üçün idi. Züleyxa da gəldi. Onların hər üçü axşama kimi bir yerdə qaldılar. Üşgər də Fərhadın yanına gəldi. Qonşulardan da gələn oldu. Hamısı Aslana gəzaydınlığı verdi. Fərhad öz kağızını göstərdi. 1916-cı ildə mayın 8-də həmin şahadətnamə Fərhad verilmişdi ki, o, Kiyev Sənaye İnstitutunda oxuyub mühəndislik diplomu almışdır.

Fərhad kağızı oxuyanda Aslan sağlamlığından bilmirdi nə etsin. Hamısı sevinirdi. Bu ona görə idi ki, müsəlmanlardan oxuyan az-az tapılırdı. Aslangil kimi bir külfətdən mühəndis çıxması hamını təəc-cübləndirirdi. Fərhad mühəndisdir, deyər qonşular Aslana da hörmət etməyə başladılar. Aslan bunu görə daha da fərəhlonirdi. Əfsus ki, Aslan daldə ona nələr gözləydiyini bilmirdi.

Bir azdan sonra Fərhad mühəndis vəzifəsində qulluğa girdi. Ayda hələlik 200 manat məvacib alırdı. Bunun 100 manatını Aslana verib, yüz manatını da özü xərcləyirdi. Amma bulvar, klub və bu kimi yerlər üçün 100 manat da azlıq edirdi.

Aslan, pərvanə şəm başına dolanan kimi, Fərhadın dövrəsinə fırlanıb ona xidmət edirdi. Bir neçə ay Aslan bu minval ilə dolandı. İndi onun özünün də bir qədər pulu var idi, çünki daha Fərhad üçün xərcləmədi, olavə olaraq hələ Fərhad da ona bir qədər pul verirdi. Bütün ömründə Aslanın keçirdiyi bəxtiyar günlər bu bir neçə ay oldu. Bu arada qonşular Aslana məsləhət gördü ki, yaxında olan Gültəz adlı bir qızı alsın. Aslan şübhəsiz ki, bu işə məmnuniyyətlə razı idi. Lakin xahiş etdi ki, Fərhad ondan kiçikşə də, yəne ona məsləhət eləsinlər. Bu sözü qonşuda olan arvad Fərhadə söylədi. Fərhad çox

şadlıqla razılıq verdi. Homin arvad Gülzarnın anasının yanına elçi gedib razılığını bildi və iki nofor kişini atasının yanına göndərib, axırulomr Gülzarnı Aslan üçün aldılar.

Bir neçə vaxtdan sonra toy edib Gülzarnı golin gotirdilər.

Toy gecəsi idi. Onsuz da gözəl və sevimli olan Gülzar bu geco daha başqa bir lotafot oxz etmişdi. Onsuz da həmişə gül yarpaqları kimi qırmızı və zərif olan yanaqları, bu geco, golinlik bəzəyindən sonra daha da gözəl bir rəng almışdı. Gülzarnın bədirlənmiş ay kimi gözəl üzünü bulud kimi pordoloyon qara saçlarına bu geco daha diqqətlə şana çəkilib nizam verilmişdi və tam diqqətlə vurulmuş çotiri Gülzarnın alınına təkülüb insanı osir edəcək dorəcəyə qədər lotafotli idi. Aslan da bu geco təzə paltar geymişdi.

Geco keçdi. Sabah oldu. Aslan üç gün bayıra çıxmadı. İndi o özünü baxtıyarlığın son pilləsində görürdü və sevincdən üzünü Allah-taalaaya tutub deyirdi:

— Pərvərdigara, şükür olsun sonin dorgahi-mərhamətinə ki, illərcə iki qardaş çökdüyümüz ozabdan, moşoqqotdən sonra axırda bizə xoşbəxtlik qapılarını açdın.

Aslanın daha bir qəmi yox idi. Bir fikri vardısı, o da qardaşını evləndirməkdə. Lakin Fərhad həmişə eys-ışrətdə olduğu üçün, hər yerdə özünə bir həmdəm tapdığından özünü hələ zəncirləmək istəməyib, Aslanın sözlərini rodd edirdi.

İndi Fərhad üç yüz manat alırdısı da, Aslana övvəlkindən artıq verməyib, iki yüz manatını hovavü-hovəssə xərcləyirdi. Hələ o yüz manatın da dalınca üroyi qalırdı, amma keçmişləri yadına salıb dınmirdi. Hərdən üroyinə gəlirdi ki: "Nə vaxta qədər mən öz pulumdan Aslana xüms verəcəyəm?"

Boli, siz do gorək rəyime sorək olaraq etüraf edəsiz ki, hər ürək Aslanın mərhamət, qeyrət və səxavətlə dolu olan üroyi kimi bülənd-pərvaz ola bilməz və hər qardaş da mütləq Aslan ola bilməz ki, qardaşın heyatını tomin etmək üçün öz axırncı paltarını da satsın. Amma yeno nə qədər daşürəkli qardaş olsa Fərhad ola bilməz ki, Aslan kimi qardaşına mühoqqər bir möbləği verəndə üroyinə belə çirkin xəyallar gotirsin. Bilirom, indı sizin üroyinizə gəlir ki, bu sayaq qardaşımız olsaydı, canımızı ondan osirgəməyib, qul kimi qabağında işləyib, qible yerinə ona socdo edərdik. Amma yeno, manco, bu da səhvdir. Fərhad ümumi qanundan bir o qədər do uzaq deyil. Məğor

bizim hamımızın da olmasa, çoxumuzun evində qeyri adlar altında cəniblə bir Aslan yoxmudur?! Boli, tobiot həmişə Aslan kimi yüksək ruhlu, pak və səfərəklı mücahidlər yetirir. Amma biz onun mürur ilə elodiklorı fodakarlığı ancaq ölon vaxt düşünür və bir azdan sonra onu unudaraq, Zənnimizcə, Fərhad gələcəkdə alçaq tobliyini zühurə verməsoydi, ümumi qanundan çox da uzaqlaşmazdı və tamam gücümülə öz qəhrömanımı müdafiə edib, mozəmmot olunmasına yol verməzdim. Amma ofus ki, Fərhad alçaq tobliyində bir qədər ümumiyyətdən irəlilədi.

Boli, Aslangilin evi Gülzarnın cəməli-dılarası ilə müzəyyon edilmişdi. Gülzar azadə bir quş kimi gün-gündən gözəlləşirdi. İndi Aslan da işləyirdi, Fərhad da. Onlar heç bir şeydən çotinlik çökmirdi. Ona görə Gülzar da qeydsiz, fikirsiz yaşayırdı, həmişə yeni, gözəl paltarlar geyirdi. Gülzarnın sorv kimi uca boyu, şux yerışı, ahu kimi süzgün baxışı hər baxanı məftun edirdi.

Təbiidir ki, Aslan arvadını Fərhadın gizlətməzdi, zira, onu özü bildirirdi. Fərhad da Gülzara heç fikir verməzdi. Hərdən nəzəri Gülzarnı naz ilə süzölən iri, qara gözlorinə sataşanda, üroyi yerindən oynayıb tez nəzərini başqa yana döndərirdi. Fərhad gözəl və cavan bir oğlan olsa da, Gülzar ona ayrı bir nəzərlə baxmırdı. Nə səbəbə də baxsın ki, müsölmənlərdə alçaq toblilik ola bilməz ki, öz qardaşının arvadına bacı nəzərindən başqa qeyri bir gözəllə baxsın.

Yavaş-yavaş yay gəldi. Moxluq bağlara köçdü. Fərhadgil də bağa köçdü. Gülzar öz qulluqçusu ilə bağda, Aslan ilə Fərhad şəhərdə öz işlərində olurdular. Arabir hərəsi bir neçə günlüyə bağa gedib, yeno də qayıdırdı.

Yayın orta ayı idi. Fərhad istidən dayana bilməyib bağa getdi. Aslan şəhərdə qaldı. Gözəl yay gecəsi idi. Hava səkkədi. Ay çıxıb bütün ələmi müzəyyon bir ziya ilə münəvvər etmişdi. Bağda olan meynələr öz yarpaqları ilə yumşaq qumun üstünü örtmüşdü. Tobiot olduqca gözəl bir mənərə almışdı. Gülzar ipək bir köynək geymiş, döşünü açmış və gecənin lotafotindən məftun olaraq, bağın içində zərif yarpaqlar arasında bir quş misalı həzin bir halda gozişirdi. Uzun, şöve saçları golinləro möxsus şux çiyinlərini qara bulud kimi bürümüş və osən xəfif külökdən arabir ləpələnirdi. Hava gözəl olduğundan Gülzarnın yanaqları daha da xoşrəng olub duru-al bir rəng almışdı. Zərif ləbləri bir lələ kimi yanırı. Fərhad da gecənin gözəlliyindən

hozz alaraq bir meynonin altında, yumşaq qumun üstündə uzanmışdı. Gülzar bağın içində gozişib Forhadın yanına çatdı. Buradan daha keçməyib Forhadın yanında oturdu və qulluqçuya dedi ki, bağın içinə onlar üçün çay gətirsin. O saat qulluqçu çay gətirdi.

Aydınlıq, sakit yay gecəsi, yumşaq qumun üstü zərif, yaşıl yarpaqlara bürünmüş, hər yandan üzüm salxımları sallanmış, bir tərəfdə də çay – belə fəvqəladə lotif bir mənzərə! Gülzar ilə Forhad söhbət edirdilər. Gülzarın təbii olaraq naz ilə kosma-kəsmə danışması və danışdıqca gözəllərə məxsus olan bir tövrlə gözlərini süzüb özünü özməsi, Forhadı, səyinə baxmayaraq, az qalırdı bihüş etsin. Hərdən Forhadın gözü Gülzarın lələ kimi qızmış yanaqlarına sataşanda, onun üroyində bir hiss oyanırdı, amma yenə Aslan yadına düşüb, gözünü qeyri bir tərəfə döndərirdi. Onun üroyində iki hiss bir-birilə mübarizə edirdi: gözəllik və lotafət arasında Gülzara qarşı yaranmış möhəbbət, bir də, qaradaşlıq vəzifəsi.

Bir dəfə çay içdilər. Dübarə çay gəldi. Forhad artıq, demək olar ki, bihüş bir halda idi. Gülzar da özünü belə hiss edirdi. Xəlvət, səs-siz bağ içi. Yarpaqlar arası. Aydınlıq gecə. Şux və həvəslil bir qız, yanında gözəl bir oğlan. Gülzar hərdən iri gözlərini Forhadın cavandlıq şəhdi ilə ləbalob olan gözəl üzünə dikib baxırdı. Bir tərəfdən ərinin fikri, digər tərəfdən Forhadın üroyini bilmədiyi üçün onun qorxusu, o biri tərəfdən də şuxluq və həvəs. Onlar bir qədər bu halda söhbət edərdilər. Ətrafda səs yoxdu. Ancaq arabir ilbizlər bir-birinə səs verib sət çalırdı. Xəlif bir kələk arabir dilaviz rayihosilə insanın üroyini oxşayırdı. Budur, məh vurub Gülzarın saçlarını titrədirək, Forhadın üzünə səpdi. Forhad yumşaq gəlin saçlarının üzünə toxunduğundan bilmərdə məst olub, saçların otrindən mövcudluğu yadından çıxdı. Gülzar tez, vəlşil əhualar kimi, başının hərəkəti ilə saçlarını çiyinlərinə atdı. Forhad gözlərini qaldırıb Gülzarın qırmızı yanaqlarına dikdi. Gülzarın yanaqları elə bil ki, yanırırdı, zərif dodaqlarında bir müzəyyən təbəssüm, iri gözlərində bir nişaneyi-çəş və həvəs görünürdü. Forhad özünü saxlaya bilməyib, ürəkdan bir ah çəkdi. Gülzar:

– Ox, Fərhad, – dedi, – belə gözəl bir mənzərəyə tamaşa edən insan da ah çəkərmə?

– Bəli, doğrudan da sizin isbatı-vücudunuzla daha da gözəlləşən təbiət mütləq mənə ah çəkməyə məcbur etdi.

– Mənim olmağımla təbiət əslə gözəlləşmir, xətə edirsiniz. Mən zənn edirəm ki, mənsiz təbiət daha gözəl olar. – deyə Gülzar naz ilə gülümsədi.

– Yox, təbiət nə qədər gözəlsə də, siz ondan daha gözəlsiniz.

Gülzar gözlərini süzüb dedi:

– Siz əllah, Fərhad, mənə gülməyin. Mən nə qədər gözəl olsam da, sizdən gözəl ola bilmərəm ki, bir baxışla gözləriniz insanı məftun edir.

Forhad Gülzarın fikrini anlayıb dedi:

– Ox, mən çox şad olub, özümü xoşbəxt hesab edirəm. Əgər siz mənə məftun olsaydınız... – Forhad peşman olmuş kimi diksindi, – yəni onu demək istəyirəm ki, mənə heç kəs məftun olmaz.

Gülzar çəş və həvəsini kosratından özünü tamamilə itirib, bir əlini Fərhadın dizi üstə və bir əlini o biri tərəfə uzadıb yerə uzandı:

– Ax, bu gün o qədər gazmışam ki, lap yorulmuşam.

Gülzar əlini Fərhadın dizi üstə qoyanda sanki Fərhadın bədəninə elektrik qüvvəsi keçdi. Forhad tez Gülzarın qolunu qaldırıb üzünə tərəf aparırdıqda, Gülzar işıq ilə qalxıb gözlərini süzdü, Fərhadın üzünə baxdı. Onun gözlərində bir təbəssüm parladı. Forhad Gülzarın əlini boxtıyar dodaqlarına apardı. Gülzar əslə mümaniət etmədi. Nazla gülərək:

– Ox, Fərhad, dinc dayan. – deyə başını Fərhadın çiyinə qoydu.

Forhad huşa gəlmiş kimi, tez əlini çəkdi. Amma Gülzarın başını öz çiyinə və yumşaq yanaqlarını üzünə yapışmış görəndə, daha dayanma bilmədi. Gülzarın təbəssümlürlə oynayan gözlərinə bir də baxıb, hər iki qolunu onun boynuna salaraq, qanı axacaq qədər zərif olan dodaqlarını öz dodaqlarına sıxdı. Gülzar işıq, həvəs və çəşdən bihüş bir halda özünü Fərhadın ağışına atdı...

Xəyanət! İkitərəfli bir xəyanət! Bəli, bu gərdişin məlunənə hərakət! Zənnimcə, Fərhad kimi həris və molun bir insandan belə bir xəyanətin baş verməsini gözəlmək imkan xaricində deyildi. Biz Fərhadı çoxdan tanıyırdıq və onun belə bir xəyanətinə görəndə bizə təəcüb gəlmirdi. Amma Aslan, o zəhmətkeş və mərhəmətli insan, o insan surətində göydən enmiş molok, Fərhadın xəbisliyini bilmədiyi üçün və ona başqa bir növlə baxdığı üçün min nöfər də and içsəydi, belə bir işə inanardımı? Əslə! Aslan elmi deyildi, amma

insaniyyətin tam monası ilə axırıncı pilləsinə yetmişdi və hamını özü kimi zənn edirdi. Hotta Fərhad oxuması olduğu üçün onu özündən daha morhəmətli, insaniyyətpərvər və səfild zənn edirdi. Odur ki, Fərhadın belə bir xəyanət edəcəyini ağılına da gətirmirdi.

Molumdur ki, Fərhad qardaşından elmi və bilikli idi. Aslan morhəmətli və əxlaq düzgün bir şəxs idi. Həmişə təcrübə olunsa görünür ki, insan, ola bilər ki, ziyalı olsun, mədəni olsun və bununla belə pozğun bir əxlaqə malik olsun. İnsan, ola bilər ki, aqil olsun, oqlon və fəhmən mükəmməl olsun, lakin əxlaq pozğun olsun. Dərin bir ağıla malik olan, elm və bilik sahibi olan bir şəxsə demək olmaz ki, hökman bu şəxs əxlaqən və vicdanən düzgündür. Ola bilər ki, insan aqil və bilikli olsun, amma öz əql və biliyini pislik torəfinə çevirsin. Zəmi aqil var, oğurluğa və xoyanətə inşib, öz iti ağılı özü üçün bir alət edib, ondan sui-istifadə edir?! Əksərən də belədir. Bütün aqil və alim insanların çoxusu özü nəşr etdiyi qanuna özü riayət etmir, xalqa göstərdiyi yolla özü getmir, bürüzə çıxardığı və xalqa tövsiyə etdiyi bir məsləhətə özü boyn əymir. Onu demək istəyirəm ki, insan ola bilər ağıllı, elmi, bilikli olsun, amma insan olmasın. Əksi də ola bilər; elmsiz, biliksiz və çox da dərin bir ağıla malik olmayan bir şəxs Aslan kimi olsun. Bir kəlmə, alim olmaq asandır, insan olmaq çətin! Oxuyub Fərhad kimi vicdansız bir mühəndis olmaq asandır, amma Aslan kimi insan olmaq çətin.

Bir neçə gündən sonra Aslangil şəhərə köçdü. Artıq Gülzar Aslanı görmək istəmirdi. Bütün fikri-zikri Fərhadı idi. Fərhad da bir təvriqlə Aslanı evdən rədd etmək istəyirdi ki, Gülzar ilə vaxt keçirməyə daha geniş bir fürsət tapsın. Bu aralıq biçarə Züleyxa evinə gəldi. Onu demək gərək ki, Əsgər Züleyxanı əsla döyməzdi, söyməzdi, amma elə müamilə edirdi ki, bu, döyməkdən də, söyməkdən də, bətar idi. Çox olurdu ki, həftələrlə evə gəlmirdi. Bir dofo qonşuluğunda olan iki nəfər arvad (ki, Züleyxa onları özündən çox istəyirdi) Züleyxağı qonaq gəlmişdi. Züleyxa çox şad olub onları mehmannəvazılıqla qəbul etdi. Necə oldusa, xanımın balaca oğlu Əsgərin stol üstündə olan kağızına toxundu. Bundən ötrü Əsgərin əsəbi məcazlığı çuşə gəlib, dərhal xanımları evdən qovdu. Bu, Züleyxa üçün ölümdən bətar deyildimi?! Bundən sərfi-nəzər edən Əsgər başqa yerdə pul uduzur, lakin acığını Züleyxadan alardı. Odur ki, Züleyxa çəkdiyi məşuqətlərdən cana gəlib öz qardaşının evinə

ponah gətirdi. Aslan Züleyxanı çox şadlıqla qarşılayıb, üzündən öpərək dedi:

– Qorxma, bacım, bilirim çoxdandır özab içindəsən, amma indi şükür olsun Allaha ki, bizim də işlərimiz çox yaxşıdır. Mən ayda yüz manata kimi qazanıram. Fərhad da üç yüz manat alır, mənə biz ölmüşük ki, sən özab və məşuqət çəkəsen? Eybi yoxdur, həmişə qardaşların evində böyükən, anam öləndə sənə mənə tapşırıb, mən də razı ola bilmərəm ki, sənə bir kəlmə ağır söz deyilsin.

Doğrudan da, Aslan bacısına bir gül qədər də ağırlıq düşməsinə razı deyildi. Amma Fərhad da bunu istəyirdimi? Yox. Molumdur ki, Züleyxa evdə olanda Fərhad Gülzara yavaş düşmə bilməyəcəkdi. Odur ki, Züleyxanın evdə olmasına razı ola bilməzdi.

Züleyxa iki gün qardaşlarının evində qalandan sonra Fərhad mütələq geri qayıtmağını tələb etdi və Züleyxanın mütəl-mütəl baxan ələ gözəlindən bahar buludu kimi yaş təkəlməsinə baxmayaraq, məcburi Əsgərin evinə göndərdi. Bu işə Aslan nə qədər ürəkdən müəzəb oldusa da, bir şey edə bilmədi, zira o, Fərhadı da çox istəyirdi. Hotta o qədər istəyirdi ki, əgər bir şəxs Fərhadın adına onun canını istəşəydi, yəqinən ki, Aslan əsirgəməzdi. Bu məhəbbətlə Aslan Fərhadın xoyanətini xəyalına belə gətirə bilirdimi?

Axşam vaxtı Fərhad ilə Gülzar xəlvtə evdə oturub, bir-birinə öz məhəbbətlərini təşrif edirdilər. Hər iki xəbis, öz xaininə və çirkin məhəbbətlərini yek-digərini söyləyirdi: bu xaininə məhəbbətən əndərin yerində, bir zamanda ki, Gülzarın nazik belə Fərhadın qollar arasında və dodaqları Fərhadın dodaqlarına sıxılmış idi, Aslan qapını açıb içəri girdi. Sanki bütün ev Aslanın başına fırlandı, gözələri qaraldı, bütün əzəsi lərzəyə düşüb titrəməyə başladı.

– Fərhad, – dedi, – illərlə çəkdiyim zəhmətlər unuduldu, bən qardaşlıq vəzifəsi... Ox, Fərhad, mənə xoyanət...

Bu iş Aslanın zəif əsəblərini ələ tətirdi ki, bihüş olub yerə yıxıldı. Fərhad bir də Aslanın üzünə baxa bilməyəcəyindən geyinib evdən gətdi. Gülzar artıq öz canı üçün qorxurdu: zira, müsəlmanlar həmişə belə bir xoyanətə və təhqirətə qan ilə yuyurlar. Gülzar öz evlərinə gətməyə də qorxurdu, çünki atası və qardaşı bu işdən həli olsaydılar, onu öldürərdilər. O hara gedəcəyini, nə edəcəyini fikirləşirdi. Bir halda Aslan huşa gəldi və Gülzara torof gəldikdə, Gülzar canının hövlündən stəkanda olan kərbəla kislotasını qapıb Aslanın üzünə

atdı. Bu ocaz qulluqcu naxoş olanda alınmışdı və tobib tövsiyə etmişdi ki, məbado bu ocaz üzünüzo və gözünüzo doysin, bu, insanın otini yandırır, gözünö tükülso, kor edor. Gülzar öz canının hövlündön belo müdhiş bir ocazı götürüb, ömründö bir doqiqo rahatlıq bilməyön Aslanın gözlorinə atdı.

Əvvöl Aslanın gözlori cızıldadı. Aslan buna baxmayaraq hövlnək Gülzarın dalınca yeridi. Gülzar evo girib qapını bağladı. Aslan bir qədər çalışdıqdan sonra daha durmaq mümkün olmadığını hiss etdi: gözlorindən elə bir sancı qalxdı ki, dərəcəsinə göstərmək qabil deyil, sanki bir kürö od onun gözlorinin içinə tükülüb yandırdı. Aslan gözlori yumulu çalışdı ki, tez özünü həkimə yetirsin. Amma gah bu divara, gah o divara toxunurdu. Axırda qulluqcu onun olından tutub bayıra çıxardı və Aslanın xahişinə görə bir fayton çağırıb onu mindirdi. Aslan həkimə gedib moxsuş bir halda yalvardı ki, ona kömək etsin. Həkim tez Aslanın gözlorini yudu, darman tökdü. Aslan bir yandan ömrünü yolunda sarf etdiyi bir şəxsin xəyanəti tosirindən, bir yandan da gözlorinin sancısından zar-zar ağlayırdı.

Forhad homin gün özünö bir evdö ev tutub, əhəstəcö bir arvad göndörüb, Gülzarı qurtarmaq üçün öz yanına apardırdı. Heç kəs bilmədi ki, Gülzar hara getdi. Atası və qardaşı onu nə qədər axtarıdılarsa, tapa bilmədilər.

Züleyxa qardaşına üz verən budbəxtliyi eşidib tez özünü qardaşına yetirdi: qardaşını gözlori bağli xəstəxanə libasında göröndö az qaldı ki, bağri çatlasın. Özünü qardaşının üstünə atıb:

– Ah, qardaş, axır qoza səni nə bolalara saldı!.. Cən, öziz qardaşım! – deyo ağlamağa başladı.

Aslan bacısının səsinə eşitəcək, qalxıb gözlorini açmaq istədi, amma mümkün olmadı. Gözlori yumuldu, olini dolandırıb, qollarını bacısının boynuna saldı:

– Ah, bacı, görürsənmi mənə nə olor edirlər?... – deyo ağlamaqdan axıb bacısının qucağına yixildi.

Altı ay Aslan xəstəxanələr küncündö çürüyüb, olan-olmaz pullarını həkimlərə verdi. Amma gözlori bir dö günəşin zərin şüalarını görə bilmədi: gözlori ot götürüb, göz pərdələrini qabağını örtüdü. Həkimlər nə qədər çalışdıllarsa, heç bir nəvle Aslanın gözlorini homin ətlərdön xilas edib sağalda bilmədilər. İndi Aslanın üzüyündö heç bir şey yox idi, ancaq gecə-gündüz Allaha yalvarıb, bəri bir

gözünö zoif dö olsa. işiq gəlməsini təmənna edirdi. Amma ofsus!.. Zaman dolandır, lakin Aslanın gözlorinə işiq gəlmirdi. Axırda Aslan bir təmildön tamam pullarını qurtardıqından, digər tərəfdön dö gözlorinin sağalməsindən nəümid olub, həkimlərdön ol çəkərək, öz evinə qayıtdı. Göz yox, bir yerdön gəlir yox, bu qədər dərd, qüssö, fikir, xəyolət, evdö tək bir həmdəm yox... İndi Aslan Allahdan ancaq ölüm istəyirdi.

Züleyxa tez-tez gəlib Aslanə baş çəkirdi. O da dərddön lap sınıx-mışdı, gözlori çuxura düşmüş, yanaqları saralmışdı.

Əsgör, Aslanın bu fəlakətini eşidib, nə qədər onu görmək istəməyirdisə dö, ində ona rəhmi gəlirdi. Züleyxanın hər vaxt Aslanə baş çəkib, ona müəvəzin təmösino mane olmaırdı. Züleyxa qardaşının tək evdö qalıb daha da qüssə etdiyini və gündön-günö zoiflədiyini görüb, xolvtö evdö bağri çatlaməsini deyə, Əsgörə yalvardı ki, Aslanın evlorinə gəlmösino razı olsun.

– Əsgör, özizim, ola bilər ki, mənə səni vəyənəsən, amma necə olsa, mən sənin əvəzinom, bəri oğlumuzun xətrini üçün bu bir kolmə sözümlə qəbul elö: qoy Aslan gəlib evimizdö qalsın. Əsgör, başına dönmüm...

Əsgör xah-naxah Züleyxanı ixtiyar verdi. O gündön Züleyxa öz qardaşını gətirib sakit elədi. Ancaq Aslan daha əvvəlki adam deyildi. Gecələrini o, ağır yuxular görürdü. Biçərə, hövlnək ayagə qalxıb bağirır, qanlı yaşlar arasında deyirdi: "Ox, xain qardaş, mənə xəyanət, mənə zülm... Mən ömrümü sənin yolunda sarf etdim, bümü axırını mükafat!!"

Züleyxanın halacə oğlu Kamil ilə o, bir tövr gününü keçirirdi. Amma Əsgör daimə deyindir, bir işlə ocaq qışqırır, bağırır, heç şey üstö Züleyxanı söyür, incidirdi. Aslan bunları eşidirdi, bacısının bu qədər əzab çəkdiyini göröndö ruhu inciyirdi. Lakin nə etməli idi?! Pullar qurtarıb, göz yox, dolanacaq yox, məcburən səbir etməli idi. Biçərə zoifləmişdi, qırışıq üzünü tük basmışdı, kədərarav bir görkəm almışdı. Kamil daimə Aslanın yanında oturur, Aslan onun üçün nəğil danışib güldürürdü. Kamil isə Aslanı ürəkdön sevirdi. Bir döfö Əsgör çay içəndö Aslan gözü yumulu gəlib, bərdön çaya toxundu. Çay Əsgörün üstünə dağılıb, Əsgör bundan tənqö gələcək, o saat yerindən dönüb, Aslanın üzünə bir şillə vurdu. Aslan bir söz deməyib ağlamağa başladı və olini göyü qaldırıb dedi:

– Porvərdigara, mən nə bəd omoldə olmuşdum ki, mənə bu qədar zülmə düşər elədin?

Əsgər bunu görüb:

– Evimdə qaldığın bəs deyil, hələ bir məni qarğıyırsan da, – deyib Aslıdan evdən getməsinə tələb etdi. Züleyxa nə qədər yalvardısa, mümkün olmadı. Əsgər Züleyxanın da yalvarmasından tungo gəlib, ondan da evi tərk etməyi tələb etdi. Züleyxa kor-peşman qardaşının olından tutub, bacı-qardaş ağlaya-ağlaya öz köhnə evlərinə gəldilər.

Aslan gün-gündən zəifləyirdi. Züleyxa da hər gün ağlayır, Fərhada qarğıyırdı ki, nə üçün onları bu qədər həlayə saldı. Hərdən Züleyxa Kamili küçədə görür, bəgriyə basıb ağlayırdı. Zalım Əsgər ananı öz bəlasından ayırdığı bəs deyil, Kamili anasının yanına getməyə də qoymurdu.

Aslan bütün olan-olmazını xərcləmişdi. Züleyxa hərdən ev şeylərinəndən satıb xərcləyirdi. Fərhad isə özünü Gülzərlə bir xəlvətə çəkib rahat yaşayırdı. Fərhad arabir küçədə görünürdüsə də, amma Gülzərin harada olduğunu heç kəs bilmirdi. Fərhad qulluqdan çıxanda daha bir yana aylanmayıb, tez evə qayıdırdı. Gülzər isə qorxudan əsla bayıra çıxmırdı. Bir dəfə qarı arvad Gülzərin anasıgələ gəlib, söhbət arasında birdən çəşib dedi:

– Dünən Gülzər xanım gildə idim. Fərhad da... – Birdən işin gizli olduğunu düşünüb, səsinə kəsdi. Gülzərin qardaşı bunu eşitək tez qarından tələb etdi ki, Gülzərin yerini desin. Qarı əvvəl demək istəmədi. Amma Əhməd gələm təhdidilə ona dedirdirdi. Bu nəçə vaxtda Əhməd bacısının belə namussuzluğundan narahət olub, daim intiqam qəsdilə onu axtarırdı. Bacısının xəyanətindən zəlalətə düşmüş Aslanə tez-tez baş çəkirdi və ona az da olsa, şey alıb aparırdı. Gülzərin sorasını alcaq Əhməd çox şadlandı, bu gecə nə sayaq olsa üstlərinə atılan bədnamliğı bacısının qarı ilə yumaya qarar verdi.

Qarı bunu görüb, tez Gülzərgilə gəldi, əhvalatı Gülzərə söylədi. Gülzər də tez Fərhada dedi. Gecə Fərhad əhvalatı xəfiyyə polisinə xəbər verdi. Onlar da bir dostə gəlib pusquda dayandılar. Gecədən bir qədər keçmiş Əhməd əlində bıçaq Gülzərgilin evinə gəldi. Yavaşca özünü hazırlayıb qapını döydü. Bu halda xəfiyyəçilərdən biri qapını açdı. Əhməd içəri girək dörd tərəfdən onu bürüdülər. Əhvalatı başa düşən Əhməd tez geri döndü. Bayırda onunla üz-üzə gələn xəfiyyəçini görüb, qaçmağa yol olmadığını üçün, əlindəki bıçağı

onun üroyinə sancdı. Polis nəfori yığıldı. O birilər tez yüyürüb Əhmədi tutdular. Bu anda onun üzü bir yerdə duran Gülzər ilə Fərhada sataşdı, hirsindən başı hərləndi:

– Binaməs bacı, namussuz qardaş, heç tolosmoyin. Nə qədər mən həyatda varam. İləkədar edilmiş namusumun intiqamını sizdən alaçağam. Əgər intiqam almamış ələrsəm, qoy xolayıq desin ki, namuslu ləkələnməmiş bir binaməs dünyədən gəldi.

Əhməd birbaşa hobsxanaya apardılar. İndi Gülzər ilə Fərhad heç kəsdən qorxmurdu. Bir Əhməd idi, o da hobsxanaya düşdü. Hökumət adamını öldürdüyü üçün nəçə il hobsxanada yatacaqdı. Amma onları vicdan həmişə narahət edirdi. Bir şadlıq vaxtında Aslan yadlarına düşür, hər ikisinin rəngi saralıb sustalırdı.

Kamil on iki yaşında idi – məktəbə gedirdi.

Aslan ilə Züleyxa min üsrət ilə dolanırdılar. Kamil gizləndən onların yanına gəlirdi. Aslan nəçər qalıb evi satdı. Qeyri şeylərdən də çox qalmamışdı. Yavaş-yavaş hər şey qurtarırdı. Züleyxa dolanmağın mümkün olmadığını görüb bir evdə qulluqçu dayandı. Hər axşam qardaşının yanına gəlirdi.

Əsgər də özünə bir arvad almışdı. Arvad Kamili icətdiyindən Kamil qüssə edirdi, hər gün xəlvətə anasının yanına gəlirdi. Atasından aldığı xərcliyi gizlin anasına verirdi, hərdən də anasının ağladığını görüb deyirdi:

– Ağlama, ana, məktəbi qurtaran kimi sənə hər dərddən xilas edəcəyəm, hələ ində mənə da atamın əlinə baxıram.

Aslan lap təqətdən düşmüşdü. Daha torpəno bilmirdi. Züleyxa mən əzabla onu saxlayırdı. Bir gün o da naxoşladı.

Onlar günlərlə evdə ac qaldılar. Aslan o yan-bu yan axtarıb tapdığı tər-töküntüdən bacısına verirdi, özü yemirdi. Hətta nəçər qalıb, utana-utana dilonməyə məcbur oldu. Bir dəfə axşam vaxtı Fərhad yol ilə gedəndə dilonçiyə pul vermək istədikdə, birdən həvlənək geri alındı, bu sifətdən dönmüş zəif dilonçini tanıdı. – o, ömrünü qardaş yolunda sərf edən Aslan idi. Tez bir beşik verib, ətrafa baxaraq qaçıb gətdi.

O gecə Fərhad xoyalətdən yata bilmədi. Züleyxa hələ naxoş idi. Qonşu arvad onlar üçün bir çörək gətirdi. Aslan ona təşəkkür edəndə, arvad ah çökib dedi:

– Allah belo qardaşa lonot elosin ki, səni bu bolaya saldı, el arasında rüsvay elədi. İndi sənin halından heç xəbər də tutmur. Hələ üç gün bundan qabaq bir oğlu da olub.

Aslan bunu eşitək tez ayağa qalxdı, lakin zəiflikdən özünü saxlaya bilməyib yixıldı, bir də qalxdı:

– Ah, xain qardaş, – dedi – ah, ean ananı! Mən əhdimo vəfa etdim, oğlunu saxladım... Daha təh götürə bilmirəm...

Qonşu arvad getdi.

Züleyxa Aslanın halını pis görüb, tez yerindən durdu:

– Qardaş, – dedi. – heç fikir elomo. Allah özü onlara coza verir. Aslan dedi:

– Yox, bəci, daha bəsdir mən bu qədr əzəblə dünyədə qaldım, sənə də əzəb verdim. İndi mən gedirəm... anamın yanına... Səndən çox razıyam. Anama deyərəm ki, bir Züleyxa sənin sözlərinə əməl etdi. Məni, halal et, bacım, – deyə yero yixılıb öldü.

Züleyxa özü naxoş, bilmirdi ki, nə etsin. Bilmərrə özünü itirmişdi. Anası yadigar qoyduğu örtüyü çıxarıb Aslanın üzünə sordu. Pul yox idi ki, onu dəfn elədirlən. Qonşular yığıldılar. Züleyxa birtəziyar ayağa qalxıb, Fərhadgilin evinə getdi ki, xəyanətin noticosini ona bildirsin. İcari gircək, Gülüzar illərdən bəri görmədiyi və görmək istəmədiyi Züleyxanı görüb, “burada bir iş var ki, bu bizə gəlib”, – deyə tez onun bayıra çıxmasını tələb etdi. Züleyxa bu işdən daha da qeyzə gəlib:

– Qardaşımın evidir, gəlmişəm, sənə nə var, – dedikdə, Gülüzar qulluqçuya him elədi ki, Züleyxanı bayıra çıxartsin. Qulluqçu Züleyxanı itələyib, bayıra çıxartdı. Züleyxa qapıya söykənib ağlamağa başladı.

– Ah, nə səbəbə öziz qardaşımın intiqamını xain qardaşından almayım, – deyə yaxında olan aptek mağazinə gedib, bir az zəhər istədi. Aptekçi Züleyxanın halını görüb: “Özünü öldürmək istəyir” deyə, vermədi. Züleyxa yalvarmağa başladı. Axırda aptekçinin ona yazığı gəlib, üstündə zəhər adı yazılmış bir şüşəyə bir qədr güləb töküüb ona verdi. Züleyxa yavaş-yavaş Gülüzarlı gəlib xörək otağına girdi və şəm etmək üçün hazırlanmış qablara bir qədr zəhər tökmək istədikdə, Fərhad qapını açib içəri girdi. Şüşəni onun əlindən alıb, üstündə zəhər adını görək çıxıb dedi:

– Mənim zəhər olmaq istəyirəm?!

– Sən zəhər olmaq istəyirəm! Sən!

Fərhad Züleyxanın boğazından yapışb stol üstünə yıxdı və bir vaxt buraxdı ki, Züleyxa ölmüşdü. Fərhad bacısının tapılması ilə yero dəydiyini görüb, özünü itirdi və titroməyə başladı. Bacısına rohmə gəldi, tez yüyürüb onu qucaqladı və titrək əlləri ilə onu təpətdi, öldüyünü bilib qalxdı, dal-dalı otaqdan çıxdı. Sabahısı qozetlərdə yazıldı ki, məşhur mühəndis Fərhadın bacısı zəhər içib özünü öldürmüşdür.

Kamil bunu eşitək tez məhəlli-hadisəyə gəldi. Şüşənin üstündə aptekin adını oxuyub, tez aptekçinin yanına getdi ki:

– Nə haqla anama zəhər satmışsınız?

Aptekçi məlum etdi ki:

– Mənim ona yazığım gəldiyi üçün zəhər ovəzino, güləb verməmişəm.

Kamil bunu eşitək, tez həkim götürüb, ora getdi. Həkim, Züleyxanın cənazəsinə baxıb dedi ki:

– Bu zəhərli olməyib, bunu boğublar. Hələ boğazında da bəzi nişənlər qalıbdır.

Züleyxanın boğazındakı nişənin Fərhadın mürəkkəbindən olduğunu sübut etdilər. Kamil bu məlumatı və orada iştirək edən şəxslərin adını yazıb, sandığına gizlətdi.

İki bədbəxti, iki bədbəxt bəci-qardaşı bir gündə məzəm təpşirdilər.

Fərhad bir qədr pul xərcləyərək, özünü qurtardı.

Ləkin insanlar məhkəməsinə özünü pul ilə xilas edən Fərhad, vicdan və həyə məhkəməsinə də özünü xilas edə bilirdimi? Heyhat!..

Həyə və vicdan Fərhadı içindən bir vəhşi kimi çəynəyir, iti çəngəlli bir pələng kimi onu didirdi. Fərhad həyə gədirə, bu hal onu təqib edirdi. Nə qədr şad və sərəh-əfzə bir yerdə olsa, Fərhad bir qədr əsədə qala bilmirdi. Şadlığın on dərin bir yerində, zalım əlləri ilə Züleyxanın zərif boğazından yapışdıqı gözünün qabağına gəlirdi. Fərhad dərhal hövnlək ferhi çökülür, çırpınmağa başlayırdı, adamlar onun başına yığılırdı. Fərhad bir əzədən sənə yəno ağlayırdı. Bu, bir dəfə olmadı. Cəməat Fərhadın dəli olduğunu zənn etdi. Doğrudan da, Fərhad daima əzəb içində idi: o, sifətdən də dönmüşdü: həmişə tutqun, mütəfəkkir və qəmli idi; heç üzü açılmırdı. Tutduğu işlər

xoyalından keçəndə öz-özünü deyirdi: "Ah, bu qədər də vohşilik olarmı ki, mən etdim! Bu nə vicdansızlıqdır! Həyatını yolunda sorf edən öziz qardaşımı günəşin ziyasından məhrum edib, sailliyə qədər endirdim. Yadımdadır o geco... Bütün əlimi qaralıq, hüzn, kədər bürümüşdü, mən yolla gedirdim, gördüm, iki gözədən kor olan qardaşım əllərini açıb yalvarı: "Din qardaşlarım, mənə kömək edin, Allah sizi mənim kimi zəlil eləməsin!" Ah, öz bacımı, mən zalım, mən vohşi öz əlimlə boğub öldürdüm... Əcəba, qiyamətdə anama nə cavab verəcəyəm?..."

Fərhad tamamilə özünü itirirdi. Bir gün qəbiristanına gətdi. Yan-yana qazılmış iki qəbrin arasında oturub ağladı: "Ah, bağışlayın mənə, mən sizə zülm etdim... Bağışlayın mənə günahkarı ki, dizi üstə çöküb sizdən üzr istəyir..." Fəqət moqbarələrdən heç bir cavab almadığı üçün kor-peşman cəvə qayıtdı. Qulluğa gədirisə də, gördüyü işlər nəzərindən keçirən, durub o tərəf-bu tərəfə çırpınırdı. Gah da yalvarıb zarlıdayırdı. Fərhadın artıq işə yaramadığını görüb, qulluqdan xaric etdilər. O tamamilə dəyişib, üzünü tük basmış, başının saçları ağarmış, gözləri çuxura düşmüş, sanki bir qədr bundan irəli şad, məsud və moşhur bir mühəndis olan Fərhad bu deyilmiş, bu ancaq bir cünun imiş.

Həmişə şad bir həyat sürməyə adət edən Gülzər buna davam edə bilməyib, Fərhadı:

– Mən sənin evində bu qədər əzab arasında qala bilmərəm, al bu sənin uşağını! – deyər balaca uşağı Fərhadın üstünə atıb gətmək istədikdə, Fərhad diqqətlə Gülzərin üzünə baxdı, zira, onu görmək istəmədiyindən çuxdan onun üzünə baxmamışdı: o saatda, bir geco bağda keçirdiyi xaininə dəqiqələr yadına düşüb, cold ayağa durdu:

– Ah, xain! Mənim bütün bu bədbəxtliyimə, bu əzabıma səbəb sən sən! Sənin xəyanətin bizim evimizi yıxdı. Bu bəs deyilmiş kimi, indi qeyrisinin də evini yıxmağa gədirisən. Yox, sənin nüfuzun altında bu qədər cinayətə mürtəkib olduğum üçün, bu qədər əzaba düşər olduğum üçün erkən solmuş xoşbəxt əiləmin intiqamını səndən alacağam, xainliyinin cəzasını öz əlimlə verəcəyəm! Fərhad bunu deyib, Gülzərin boğazından yapışdı, boğub uşağın üstünə yıxdı: – Gör, bu da cəza... ədalət... mükəfat... intiqam... – deyər məcnunənə əddimlərlə otaqdan çıxdı.

Fərhadı tutub hobsxanaya apardılar.

Bir neçə gündən sonra Kamil, yurist vəzifəsində gəlib, bütün anası barəsində cəm etdiyi məlumatı ədalət məhkəməsinə verdi, işin tozodən təhqiq edilməsini tələb etdi.

Mühakimə edilərkən Fərhadın soruşdular:

– Sənə isnad verilir ki, Züleyxanı da sən boğub öldürmüşsən, nə ilə özünü saf çıxara bilərsən?

Fərhad oso-əso ayağa durub dedi:

– Bəli, doğrudur, mən öldürmüşəm, mən bədbəxt! Züleyxanı da mən öldürmüşəm, qardaşımın da gözlərinin kor olmasına mən bəis olmuşam. O zamanlar mənim ürəyim daş kimi idi. Sonra həyatın iti pəncələri altında oziildim, didildim, özümün bu hala düşməyimə səbəb oldum. Məndən savayı bir xain də vardı ki, mənim bu hala düşməyimə çoxu o səbəb olmuşdu. Amma mən ondan öz intiqamımı aldım. İndi də xahiş edirəm ki, bacımın qardaşımın intiqamını məndən əlasınız, – deyər Fərhad təqətdən düşüb, yerə yıxıldı.

Bir az keçəndən sonra ədalət məhkəməsinin üzvləri çıxıb moşhur mühəndis Fərhadın iyrimi il kətorqə cəzasına məhkum edildiyini bildirdilər.

Fərhad, Züleyxa adını eşidəndə, yəno həmin müdhiş dəqiqələr gözü önündə durdu. Dizi üstə düşüb dedi:

– Bacım, Züleyxa bağışla mənə!.. Gəlimə qara üzlə sənin yanına... Bağışla mənə... Oh, Züleyxa, günahkaram, bağışla!.. Ey məndən intiqam alan cavan, səndən çox razıyam ki, mənim tez həlak olub, əzablardan xilas olmağımıza səbəb oldun. Bəni gəl bu yaxşılığınə görə üzündən öpüm.

Kamil Fərhadın acı halını görüb, imtina etməyib, yanına gəldi.

– Mən həmin qotlə yetirdiyin Züleyxanın oğlu Kamiləm, – dedi. Bunu eşitərkən Fərhad geri çökəldi.

– Gət, mənim əllərim qanlıdır, sənin pək və müqəddəs bədoninə dəyməsin! Ancaq qiyamət günü anandan öz günahkar qardaşımın ofv edilməsini xahiş edərsən. Gət, əllərini mənim napak olan bədonimə vurma! Çök!.. – Fərhad əsərək, birdən yerə yıxılıb, ruhdan ayrıldı.

Axırıncı nofosdə Fərhadın ağızından ancaq bu sözlər eşidildi:

– Bağışla, Aslan!.. Bağışla, bacım Züleyxa!.. Gəlim... günahkaram... bağışla!

MÜNDƏRİCAT

On söz 4

Cəlil Məmmədquluzadə

Poçt qutusu 19
İranda hiirriyyot 26
Qurbanlı boy 43

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

Ata və oğul 63
Şeyx Şoban 78
Mirzə Səfər 90

Əhbas Səhət

Cərrahlıq 102
Bədbəxt ailə 107
Qaraqüntü Həlimə 110

Süleyman Sani Axundov

Əhməd və Mələykə 114
Əhbas və Zeynəb 118
Nurəddin 122

Sultanməcid Qanizadə

Allah xofu 158

İbrahim bəy Musabəyov

Nəfi və milyonlar səltonətində 185

Əbdulla Şaiq

Məktub yetişmədi 220
Göbəlok 224
Pirin kəməti 230

Əlabbas Müznib

Yusif və Züleyxa 237

Əbdulla bəy Divanbəyovlu

Cən yangısı 269

Yusif Vəzir Cəmanzaminli

Cənətin qobzi 308
Ağ buxaqda qara xal 331
Qumarbazın arvadı 337

Cəfər Cəhbarlı

Aslan və Fərhad 341

Buraxılışa mosul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşan Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter sahifələyicisi:	<i>Ələkbər Kərimov</i>
Korrektor:	<i>Fəridə Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 10.08.2006. Çapa imzalanmışdır 07.09.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 23. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 150.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.